

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ



ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 4 (111)

Душанбе – 2024

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияҳои илмӣ пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: **Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло** – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: **Сангинзод Дониёр Шомаҳмад** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: **Муборакиён С. М.**

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ғаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Муллоев Шариф Боқиевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саидмуроди Хочазод - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саломииён Муҳаммаддодовуд Қаям - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Элбоев Вафо Ҷуракулович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих, профессор

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих, профессор, академики АМИТ

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих, профессор

Пирумишоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ

Расулиён Қаҳҳор Расул - доктори илмҳои таърих, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзади илмҳои таърих, дотсент

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих, профессор

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С. М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур – доктор филологических наук, профессор

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктор филологических наук, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктор филологических наук, доцент

Косими Саъди Абдулкодир - доктор филологических наук, доцент

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук, профессор

Муллоев Шариф Бокиевич - доктор филологических наук, профессор

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук, профессор

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук, профессор

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук, профессор

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук, профессор

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук, профессор

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук, профессор

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук, профессор, член-корр. НАНТ

Расулиён Каххор Расул - доктор исторических наук, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, доцент

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук, профессор

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo - Doctor of Historical Sciences, Professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Sanginzod Doniyor Shomahmad - Doctor of Law Sciences, Professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Muborakiyon S.M.

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences, Professor

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Karimzoda Shuhrat Bozor - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimi Sadi Abdulqodir - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Mulloev Sharif Bokievich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences, Professor

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences, Professor

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

Yakubov Yusufsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAST

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Historical Sciences, Professor

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corr. member of NAST

Rasuliyon Kahhor Rasul - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences, Docent

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences, Professor

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Хоҷазод С. Мушкилоти таълими забони тоҷикӣ ва дурнамои рушди он дар замони истиқлол.....	7
Саидова Ҷ. С. Мавқеи диалектизмҳои зарфӣ дар асарҳои А. Самад.....	13
Насимов Н. И. Чанде аз вожаҳои аслии серистеъмоли «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва фолклори Сари Хосор ...	22
Раҳмонов Б. Н. Масъалаи таъсирпазирии мутақобилаи забонӣ ва аҳаммияти он (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ)	29
Раҷабов А. А., Худойдодзода Ф. Б. Нақши иқтибосоти арабӣ дар калимасозии морфологияи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ	35
Бобокалонова Р. Н. Шаклҳои шумораҳо ва вазифаҳои гуногуни услубӣ-функционалии онҳо дар «Таърихи хумоюн»-и Муҳаммад Содикҷоҷаи Гулшанӣ.....	43
Шамсудинова М. Таҳлили сохтори антропонимҳои осори Аҳмади Дониш	48
Гадоев Ф. А. Нақши эҳтиромгузори дар солҳои истиқлол.....	55
Асламов Ҳ. А. Гунаҳои бритониёӣ ва амрикоии забони англисӣ: вижагиҳои сарфӣ.....	61
Ганиева М. А. Согласование как тип синтаксической связи в словосочетаниях французского языка и способы его выражения в таджикских словосочетаниях.....	67
Лутфишоева Ф. Корбурди компонентҳои соматикӣ ифодакунандаи узвҳои берунии бадан дар таркиби ибораҳои фразеологияи забонҳои шугронӣ ва англисӣ	74
Сатторов Н. Т. Таҳлили сохторӣ-маъноии падидаи маҷоз (метафора) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	81
Табаров Х. Н. Вижагиҳои маъноию сохтори ҷумлаи сода дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ	88

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Салимӣ Н., Солеҳов Ш. Нависандае бо сабку шеваи хос.....	93
Элбоев В., Муборакиён С. Тазкираи арзишманд.....	99
Худойдодов А. О. Назари нав ба зиндагиномаи Садриддин Айнӣ.....	104
Қосимӣ С. А., Маҳмудзода О. Б. Нигоҳи дигар ба ҷашни Наврӯз ва оинҳои он	109
Азизов Ф. Махсусияти мундариҷавӣ, таркибӣ ва сохторӣ дар жанри ток-шоу.....	118
Абдураҳимов Б. А. Вижагиҳои тарҷумаи бадеӣ дар матбуоти нахустини тоҷикӣ	125
Аҳмадхонов К. Н. Симои шахсиятҳои таърихӣ дар ҳикоя ва қиссаҳои Расул Ҳодизода.....	135
Қурбонзода Р. Қ., Нормамедов И. Номаҳои мансуб ба ихвониёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ.....	143

Раҳимӣ С. Х.	
Нигоҳе ба зиндагинома ва осори Бобо Ҳочӣ.....	151
Самадова Г. А.	
Тасвири фаслҳои сол дар шеъри асри X ва XI.....	157
Ян Лю	
Жизненные ценности китайского писателя Лу Синя.....	163
Миралиева С. Т.	
Андешаҳои адабию эстетикӣ дар лирикаи иҷтимоии Рустам Ваҳҳобзода.....	172
Абдураҳимов Б. А., Пиров М. М.	
Ручуи психологӣ – баёнгари эҳсосот ва руҳияи муаллиф ва қаҳрамонҳои асар.....	179
Саидмуродзода Ш. Ш.	
Аз таърихи пажӯҳиши рӯзгор ва осори Аҳмади Дониш дар адабиётшиносии тоҷик.....	187

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Айнуллозода Н. А.	
Из истории развития дорожного хозяйства Таджикской ССР.....	192
Дарвозиева Х. Ш., Сайнаков С. П.	
Счет времени и календарно-традиционные праздники рушанцев (в кратком изложении).....	199
Ганчакова М. Г.	
Таърихнигории илми Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945).....	203
Шарофова М.	
Рақобати Британия ва Русия дар Осиёи Марказӣ ва Эрон (асри XIX ва ибтидои асри XX).....	210
Мусоев А. Қ.	
Омӯзиш ва муайян кардани захираҳои табиӣи водии Вахш дар солҳои 20-30-юми асри XX.....	216
Шоқурбонова Ҷ. Ш.	
Аҳамияти таърихӣи рӯзномаи «Бухорои Шариф».....	224
Одинаев А. Н.	
Впечатления таджикского путешественника А. Мустаджира о политехнической выставке 1872 года.....	229

ТДУ 811.575.1'276

МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Хочазод С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Забон рӯки муҳимтарини бақои миллат, пойдевори устувори давлати милли ва муҳимтар аз ин, воситаи муоширати ҷамъият ва василаи мубодилаи фикрии одамон [5, с. 7] мебошад, аз ин рӯ, дар замони истиқлол Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушд, тозагӣ, омӯзиш ва густариши он дар тамоми соҳаҳои ҳаёт пайваста ҷаҳд меварзад. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои тарвиҷи забони тоҷикӣ роҳи васеъ кушод, бар мабноси ин қонун забони тоҷикӣ ба сифати забони давлатӣ дар тамоми муассисаҳои олиии таълимии ҷумҳурӣ тадрис мегардад ва омӯзиши он дар факултаҳои ғайрифилологӣ низ роҳандозӣ шуд.

Бо шарофати сиёсати созандаи Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар кишвар оид ба гиромидошти забони тоҷикӣ ва татбиқи Қонуни забон давра ба давра асноду дастурҳои муҳим қабул гардида, соли 1995 Комиссияи татбиқи Қонуни забон дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис гардид, соли 1997 Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба тавсеа ва рушди забони давлатӣ ба тасвиб расид, соли 1998 бо қарори Ҳукумати Тоҷикистон Имлои нави забони тоҷикӣ тасдиқ гардид ва ниҳоят, 5 октябри соли 2009 Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шуд.

Натиҷаи ҳамин сайёу талошҳо буд, ки имрӯз забони тоҷикӣ дар ҷомеа мавқеи мустаҳкам пайдо намуда, ба забони илм, фарҳанг ва муоширати байни миллатҳои Тоҷикистон бадал шудааст. Бо ин забон даҳҳо номгӯи матбуоти ҷопӣ интишор мегардад, китобҳои дарсӣ, маводи таълимӣ ва омӯзишии зиёд ҷоп мешавад. Бо фаъолияти Комиссияи олиии атестатсионии Тоҷикистон забони рисолаҳои илмӣ низ ба тоҷикӣ роҳандозӣ шуд ва ин маънои онро дорад, ки минбаъд забони тоҷикӣ ба ҳайси забони илм дар тамоми соҳаҳои ҷомеа мавриди амал қарор гирад. Зеро ба ақидаи академик Муҳаммадҷон Шакурӣ ҳастии миллат пеш аз ҳама дар илму фарҳанг ифода меёбад ва баёнгари моҳияти фарҳанг барҷастатар аз ҳама дар забон муяссар мегардад [1, с. 26].

Дар шароити хатарзои ҷаҳони муосир арҷгузори ба рӯкҳои давлатсози ҷомеа - забон, фарҳанг, тамаддун ва анъанаҳои милли бамаротиб зиёд мегардад, зеро раванди ҷаҳонишавӣ ду ҷанба- мусбат ва манфӣ дорад ва дар баробари хусусияти ҷаҳонӣ касб кардани урфу одатҳои милли, аз ҷониби дигар, хатари кам шудани мавқеъ ва нуфуз ва аз байн рафтани онҳо, бахусус забонҳои милли пеш меояд. Бино ба назари пажӯҳишгарон дар сад соли оянда хатари аз байн рафтани тақрибан ҳаштод дарсади забонҳои дунё вучуд дорад. Бо назардошти ин, Ҳукумати Тоҷикистон ҷиҳати рушду такомули забони тоҷикӣ ҳамвора ҷорасозӣ мекунад ва тавачҷӯи шахсии Сарвари давлат нисбат ба ин масъала намунаи беҳтарини ҳифзи арзишҳои милли ба ҳисоб меравад. Зеро забон василаи сохтани хувияти миллист, шахсе ки асолати худро мешиносад, аз Ватан ва муқаддасоти милли ифтихор мекунад ва бадин васила худшинос ва худогоҳ мегардад. Яъне, забон қисми таркибии хувияти милли буда, воситаи заминасоз барои падидаҳои ифтихори милли дар замири ҳамватанон аст. Ҳамин тавачҷуҳо ғамхорӣ ва ҳисси баланди худшиносии Президент буд, ки бо тасмими номбурда соли 2008

“Соли бузурдошти забони тоҷикӣ” эълон гардид. Баргузори чорабиниҳои ҷашнӣ эҳсоси худшиносии ҷомеа ба маротиба боло бурд.

Масъалаи дигаре, ки ба омӯзишу ҳифзи забони миллӣ ҳамради аст, *вазъи таълими забони тоҷикӣ* ба шумор меояд. Зеро ин масъала то замони истиқлол дар ҳама соҳаҳои ҳаёт ва ҷанбаҳои гуногуни ҷомеа хеле нигаронкунанда буд. Бо шарофати неъматҳои бебаҳои истиқлол ин вазъи барои миллату давлат ноговор маҷрои худро дар тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа тағйир дод. Яке аз ин самтҳо таълими ҷиддии забони тоҷикӣ ба сифати фанни ниҳоят муҳим ва тақвиятбахши рукни давлати миллӣ дар тамоми риштаҳои ҳаёт, ба виваҷа дар факултаҳои ғайрифилологии муассисаҳои олии таълимӣ мебошад. Бо мақсади мукамал намудани ин самт аз ҷониби мутахассисони соҳа китоб ва дастурҳои таълимии Кабириев Ш. ва Анварӣ С. «Забони тоҷикӣ» [3], Исмаилов С., Қурбонов С. «Забони тоҷикӣ» [2], гурӯҳи муаллифон «Забони тоҷикӣ» [4] барои гурӯҳҳои русии факултетҳои ғайрифилологӣ, Раҳимова Ш. “Забони тоҷикӣ” [9] (Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни гурӯҳҳои тоҷикии шуъбаи ғоибонаи факултетҳои ғайрифилологӣ), Табаров Х. Н., Муслимов М. «Забони тоҷикӣ» [10] (дастури таълимӣ- иттиҳосии забони тоҷикӣ барои факултети кимиё) ва ғ. ба вуҷуд омаданд.

Аз ҷониби кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии ДДОТ ба номи С.Айнӣ дастурҳои таълимии муаллифон Хоҷазод С., Алиев О. «Забони тоҷикӣ» [11] (дастури таълимӣ барои факултаҳои физика ва риёзӣ), Хоҷазод С. “Забони тоҷикӣ” [12] (барои гурӯҳҳои туркманӣ) ва ғ. таълиф гардиданд. Китобҳои мазкур нахусткӯшиш ҷиҳати фароҳам овардани маводи назариву амалӣ аз фанни забони тоҷикӣ барои донишҷӯёни факултаҳои ғайрифилологӣ махсус мегарданд. Онҳо имлои забони тоҷикӣ, матнҳои таҳассусӣ, услуби таълифи асноди расмиву коргузорӣ ва супоришу машқҳои марбут ба равиҳои гуногунро дарбар мегарданд. Аммо омӯзиши забони тоҷикӣ дар факултаҳои ғайрифилологӣ *мушкилотеро дар пай дорад*, ки набудани китобу дастурҳои наву мукамали таълимӣ аз фанни забони тоҷикӣ, бахусус барои равиҳои табиӣ риёзӣ аз зумраи онҳост.

Таҷрибаи тадриси муаллифони китоб нишон дод, ки донишҷӯёни факултаҳои ғайрифилологии макотиби олии мамлакат ҳангоми навиштани диктант, иншо, нақли хаттӣ ва эссе бештар ба хатои имлоӣ ва услубӣ роҳ медиҳанд, ки ин ба *проблемаи муҳими* ҳалталаби соҳа табдил ёфтааст. Чунинчӣ, соли 2018 дар ДДОТ ба номи С.Айнӣ бо мақсади муайян намудани дониши хаттии донишҷӯёни курси 1-уми факултетҳои забон ва адабиёти рус, технология ва иқтисодиёт, биология аз фанни забони тоҷикӣ диктант гирифта шуд. Натиҷаи диктант бозгӯи он аст, ки саводи хаттии донишҷӯён ҳанӯз ҷавобгӯии талабот набуда, онҳо асосан дар имло ва аломатҳои китобат иштибоҳ мекунанд. Соли 2018 дар курси якуми факултети биология 186 нафар, технология ва иқтисодиёт 195 нафар, забон ва адабиёти рус 273 нафар таҳсил менамуданд, ки дар маҷмӯъ, шумораи умумии онҳо ба 464 нафар мерасид. Ҳангоми навиштани диктант аз 464 нафар 412 нафар ширкат дошт, ки 88,8%-ро ташкил медиҳад.

Натиҷаҳои диктант ба тариқи зайланд:

Факултетҳо	Баҳои 2	Баҳои 3	Баҳои 4	Баҳои 5
Технология ва иқтисодиёт	72	60	11	9
Биология	34	39	39	14
Забон ва адабиёти рус	46	61	20	7
Ҷамъ	152	160	70	30

Агар онро бо фоиз нишон диҳем, чунин натиҷа ба даст меояд:

Баҳои 2 - 152 нафар - 36,8%

Баҳои 3 - 160 нафар – 38,8%

Баҳои 4 - 70 нафар - 17%

Баҳои 5 - 30 нафар - 7,3%

Сатҳи азхудкунӣ 63,1%-ро ташкил додааст. Агар ин нишондодро ба ҳамин давраи як сол пеш, яъне соли 2017 муқоиса намоем, 10- дарсад кам аст. Сатҳи азхудкунии фанни забони тоҷикӣ дар соли 2017 ба 73%- баробар буд [7].

Суоле ба миён меояд, ки чаро дараҷаи азхудкунии забони тоҷикӣ сол то сол паст мешавад. Ба фикри мо, ин ду чанба дорад: *аввалан* тағйирот дар қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ, ки соли 2011 сурат гирифт, қолаби муназзами имлои забони тоҷикиро аз байн бурд ва боиси ҳарачу марач ва саргумзании чома шуд. Иддае аз олимони мутахассисони соҳа ин тағйиротро напазируфтанд ва қисмате онро ҷонибдорӣ намуданд. Дар натиҷа, пеш аз ҳама хонандагон, довталабон ва донишҷӯён то имрӯз “дар аъроф” монданд. Азбаски ин тағйирот саросемавор бидуни иттифоқи орои соҳибзабонон амалӣ шуд, дер напойд. Ба хоҳири *бурунрафт аз ин мушкилот* бо дастури бевоситаи Президенти Тоҷикистон Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф гардид, ки қоидаҳои нави Имлои забони тоҷикиро барои тасдиқ ба Ҳукумати Тоҷикистон пешниҳод намояд. Ниҳоят, «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021 тасдиқшуд. Ҳамаи ин тадбирҳо, дар маҷмӯъ, барои рушди нумӯъ ва густариши ҳамаҷонибаи забони тоҷикӣ ва савияи таълими он фазои муносиби сиёсату маъмурӣ ва фарҳангии маънавию фароҳам меоранд.

Дуюм, ворид шудан ба тарзи кредитии таҳсилот тақозои замони аҷод ва кишвари мо аз раванди ҳамгироии умумичаҳонӣ дар ҷодаи маориф бурун буда наметавонад. Аммо ин низом дар баробари муваффақиятҳои ҷашмгир аз камбудии ҷузъӣ ороӣ нест. Ташаккул наёфтани нутқи шиғоҳӣ ва дониши хаттии хонандагону донишҷӯён, ҳосил накардани донишҳои фарогир, сайқал наёфтани фикр ва кундии андеша ба фикри мо, шояд натиҷаи он бошад. Ба андешаи инҷониб, таълими анъанавӣ барои фанҳои забон ва адабиёт беҳтарин роҳи донишхосилкунӣ аст. Санҷидани савияи дониш, ташаккули нутқ, қудрати ҳофиза, тақаллум, иброи озои андеша дар тарзи кредитӣ қомилан ғайриимкон мебошад. Ҳолатҳои ба мушоҳида расид, ки донишҷӯи факултети филология ҳатто ду мисраъ шеър аз Рӯдакӣ ва ё Ҷалолиддини Балхӣ аз ёд гуфта наметавонад. Зеро ин низом алорағми низоми анъанавии таҳсилот барои ҳосил намудани дониши механикӣ бештар созгор аст. Барои *пайдо намудани роҳи бурунрафт аз ин проблема* масъулони соҳа ва омӯзгоронро зарур аст, ки хусусиятҳои ҳуҷуҷи ҷолиб ва самарабахши таълими анъанавиро бо низоми нав омезиш дода, дар ҳамбастагӣ онҳоро мавриди истифода қарор диҳанд. Дар ҳолати самараи дилхоҳ ба бор наовардани тарзи кредитии таҳсилот баргаштан ба усули анъанавии таълим, махсусан барои таҳассусҳои забон ва адабиёт тақозои замони аҷод хоҳад буд.

Таҳия, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳоти низ аз *масъалаҳои муҳиму ҳалталаб* дар роҳи рушди забони давлатӣ ба шумор меравад ва Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар ҷамъомади тантанавӣ бахшида ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуданд, ки ҷиҳати устувор намудани пояҳои забони давлатӣ аз ҷониби Кумитаи забон ва истилоҳот дар ҳамкорӣ бо Академияи илмҳо ва Вазорати маориф ва илм «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» таҳия ва ба баррасии Ҳукумати мамлакат пешниҳод қарар шавад. Зикр гардид, ки мо бояд ба таҳия, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳот, ки яке аз масъалаҳои муҳим дар роҳи рушди забони давлатӣ ба шумор меравад, эътибори ҷиддӣ диҳем [8, с. 3].

Инчунин бо дахли истилоҳосозӣ, ки мушкилоти мубрами соҳа дар шароити феълӣ ба шумор меояд, зикр шуд, ки барои тавсеаи доираи калимасозии мавзӯӣ, аз қабилҳои истилоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра аз имкониятҳои забони модарӣ ҳамаҷониба истифода гардида, бо мақсади ҳифзи асолати забон ҳангоми истифодаи истилоҳот бояд ҳам зарфияти унсурҳои пойдори забони давлатӣ ва ҳам иқтибосгирии оқилонаву санҷида ба таври мутаваззин дар мадди назар бошад [8, с. 3]. Зеро ба вучуд овардани истилоҳ, бавижа истилоҳи соҳаҳои табииву риёзӣ ва технологияи иттилоотӣ иқтидори забонро қавӣ ва зарфияти истеъмоли онро ғанӣ мегардонад. Аз ҷониби дигар, истифодаи таҷрибаи истилоҳосозии кишварҳои ҳамзабон ва пешрафта мувофиқи мақсад буда, ба вучуд овардани истилоҳи гӯшнавозу мардумпазир ба забон зевари маънӣ бахшида,

мақоми истифодаи онро дар ҷаҳони муосир устувор ва онро аз газанди ҷаҳонишавӣ раҳой мебахшад. Дар ин ҳол ақидаи академик Муҳаммадҷон Шакурӣ забон шахсутуни бинои ҳастии миллат аст ва нахуст барои устуворӣ ва бегазандии он бояд кӯшид [1, с. 195], аз як ҷониб, амалӣ хоҳад шуд, аз тарафи дигар, комилан ба дарди ҷомеа муҳӯрад, аз ҷониби сеюм, дар шароити ҷаҳонишавӣ истилоҳ ва истилоҳсозӣ моҳияти тоза касб менамояд ва забоне, ки тавони ин корро надорад, наҳанги ҷаҳонишавӣ онро ба коми худ фуру хоҳад бурд. Ба назари инҷониб, барои ҳалли ин проблема ду роҳ вучуд дорад: *аввалан*, дар Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон созмон додани баҳши истилоҳот ва гирди ҳам овардани мутахассисони варзидаи соҳаҳои гуногун, ки зарфияти созмони ин кори ниҳоят мушкилро дошта бошанд, *дуюм*, гузинаи дигар ин тақсими Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ду ниҳоди мустақили Кумитаи забони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин ҳол Кумитаи забон масруфи корҳои вобаста ба забон мегардад ва Кумитаи истилоҳот бевосита ба таҳияи истилоҳот, қабули истилоҳоти ҳамгун ва ҷопи маводи марбут ба истилоҳҳои соҳавӣ машғул хоҳад шуд. Ин кор аз як тараф, *пойгоҳи қавии истилоҳсозии миллиро* ба вучуд меорад, аз ҷониби дигар, супориши Президенти мамлакат оид ба истифодаи ҷамаҷонибаи имкониятҳои забони модарӣ бо мақсади ҳифзи асолати забон ва зарфияти унсурҳои пайдори забони давлатӣ ва ҳам иқтибосгирии оқилонаву санҷида ба таври мутавозин мавриди амал қарор дода хоҳад шуд. Ба фикри мо, ин *роҳи мусоиди бурунрафт аз мушкилоти мавҷудаи соҳаи мазкур* ба шумор меояд.

Тавачҷуҳи мақомоти олии Тоҷикистон нисбат ба омӯзиши забони давлатӣ ва таълими босамари он дар назди забоншиносон, мутахассисони соҳа ва устодони соҳибтаҷриба илова ба таҷдиди усули таълим, инчунин усули инноватсионии тадрис ва истифодаи воситаҳои технологияи муосири таълим ва дар ҳамин замина таълифи китобҳои дарсиро бо атрибутҳои миллӣ ба миён гузошт. Чунин талабот *дар ҷодаи омӯзиш ва парвариш тафаккури навро* ба вучуд меорад. Зеро мутабиқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси методологияи тарбияро дар кишвари мо тафаккури нави сиёсӣ ва фарҳангӣ ташкил медиҳад, ки моҳияти он таҳкими истиклолияти давлатӣ, ваҳдату худшиносии миллӣ, ҳисси ватандӯстию ватанпарастӣ, таъмини амнияти давлату миллат, ҳифзи тамомияти арзӣ ва манфиатҳои умумимиллӣ мебошад [6].

Дар замони истиклол пояи ҳукуки соҳаи маориф устувор гардид. Таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, амсоли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ. имкон дод, ки дар замони истиклол дар соҳаи маориф *тағйироти мақдорӣ ва сифатӣ ба вучуд ояд, маориф соҳаи афзалиятноки ҳаёти ҷомеа* шуморида шавад ва таҳсилот *мазмуни миллӣ* касб намояд.

Ба назари мо, дар баробари рушди забони тоҷикӣ, ҳамзамон *таваҷҷуҳ ба омӯзишу парвариши он дар се зина-таҳсилоти ибтидоии касбӣ, таҳсилоти миёнаи касбӣ ва таҳсилоти олии касбӣ* ғамхорӣ вижа меҳояд, *ин ду масъала, яъне рушди забони тоҷикӣ ва таълиму тарбияи он* барои мутахассисон, устодон ва шогирдон бояд баробарарзиш бошанд ва дар ҳамбастагӣ мучиби боло бурдани маълумот гарданд. Чунки маълумот муайянқунандаи дараҷаи фарогирии дониш, малака, маҳорат ва ахлоқи инсон аст ва боло бурдани савияи он маънои тарбияи мутахассисони дорои ҷаҳонбинии фароҳ ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнатро дар миқёси ҷаҳонӣ дорад.

Рушди минбаъдаи забони тоҷикӣ ва таҳаввули таълими он аз тарбияи мутахассисони имрӯзаи соҳибмаълумоти мусаллаҳ бо донишҳои муосир вобаста аст.

Адабиёт

1. Бухороӣ Муҳаммадҷон. Хуросон аст ин ҷо. - Душанбе: Дониш, 2009. - 416 с.
2. Исматов С, Қурбонов С. Забони тоҷикӣ (дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои физика ва риёзӣ) – Душанбе, 2013. - 270 с.
3. Кабириев Ш. Анварӣ С. Забони тоҷикӣ. - Душанбе, «Эр-граф», 2014. - 196 с.
4. Кабириев Ш. ва дигарон. Забони тоҷикӣ барои гурӯҳҳои русии факултетҳои ғайрифилологӣ. Душанбе: Эр-граф, 2014. - 248 с.
5. Камолитдинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд. - Душанбе: Интерньюс Тоҷикистон, 2001. - 171 с.
6. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, № 94.
7. Парвандаи №5. Кафедраи забони тоҷикии ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Ҳисобот оид ба натиҷаи диктант аз фанни забони тоҷикӣ. 5.10.2018.
8. Пешивои миллат: Рисолати инсонии мост, ки забонро чун модари худ азиз шуморем // Ҷумҳурият. – 2019. – 7 окт. - № 189.
9. Раҳимова Ш. Забони тоҷикӣ (Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни гурӯҳҳои тоҷикии шуъбаи ғоибонаи факултетҳои ғайрифилологӣ). – Душанбе: ЭР- граф, 2012. - 130 с.
10. Табаров Х. Н., Муслимов М. Забони тоҷикӣ (дастури таълимӣ-ихтисосии забони тоҷикӣ барои факултети кимиё). - Душанбе, 2012. - 220 с.
11. Хоҷазод С., Алиев О. Забони тоҷикӣ (барои факултетҳои ғайрифилологӣ). - Душанбе: Донишварон, 2017. - 147 с.
12. Хоҷазод С. Забони тоҷикӣ (барои гурӯҳҳои туркманӣ). - Душанбе: ДДОТ, 2017. - 132 с.

МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола зикр мегардад, ки қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои ривоҷи забони тоҷикӣ роҳи васеъ кушод. Бар асоси ин қонун забони тоҷикӣ ба сифати забони давлатӣ дар тамоми муассисаҳои олии таълимии ҷумҳурӣ, бахусус факултаҳои ғайрифилологӣ низ тадрис мегардад. Натиҷаи ҳамин сайё талошҳо буд, ки имрӯз забони тоҷикӣ дар ҳама мавқеи мустақам пайдо намуда, ба забони илм бадал шудааст. Аз нигоҳи муаллиф масъалаи дигаре, ки ба омӯзишу ҳифзи забони миллии ҳамради аст, *вазъи таълими забони тоҷикӣ*, бавижа дар факултаҳои ғайрифилологии муассисаҳои олии таълимӣ ба шумор меравад. Он дар факултаҳои ғайрифилологӣ *мушкилотеро дар пай дорад*, ки набудани китобу дастурҳои наву мукамали таълимӣ аз фанни забони тоҷикӣ, бахусус барои барои равияҳои табиӣ риёзӣ аз зумраи онҳост. Иштибоҳи имлоиву услубӣ дар китобҳои дарсии забони тоҷикӣ ва таҳия, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳоти соҳаро муаллиф аз *проблемаҳои ҳалталаб* арзёбӣ карда, роҳи ҳалли онҳоро бо далелҳои муътамад нишон додааст.

Калидвожаҳо: забон, таълим, тарбия, истиқлол, китоб, дастур, проблема, соҳа, мактаб, истилоҳ, инноватсия.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье отмечается, что принятие Закона Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан» содействует всестороннему развитию и укреплению государственного языка. На основе этого закона таджикский язык преподается на высших учебных заведениях республики, в том числе на нефилологических факультетах. В результате этих усилий сегодня таджикский язык завоевал видное место в обществе и стал языком науки. По мнению автора, другая проблема, которое входит в ряд проблем об изучение и защиты национального языка является состояние преподавания таджикского языка, в том числе на нефилологических факультетах. Один из других проблем — это нехватка учебников и пособий по преподаванию таджикского языка, в том числе для естественных и математических направлений. Орфографические и стилистические ошибки в учебниках таджикского языка и разработка, регулирование и унификация терминологии в данной области, автор рассматривает проблемы, которые необходимо решить, и показывает пути их решения с убедительными доказательствами.

Ключевые слова: язык, преподавание, воспитание, независимость, книга, учебное пособие, проблема, область, школа, термин, инновация.

PROBLEMS OF TEACHING THE TAJIK LANGUAGE AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

It is mentioned in the article that the adoption of the Law of the Republic of Tajikistan “On state language of the Republic of Tajikistan” contributes to the comprehensive development and strengthening of the state language. On the basis of this law, Tajik language is taught at the higher educational institutions of the republic, including the non-philological faculties. As a result, Tajik language has occupied a prominent place in society and has become the language of science. According to the author, another problem that is included in a number of problems about the study and protection of the national language is the condition of teaching Tajik language, including at non-philological faculties. One of the other problems is the lack of textbooks and manuals for teaching Tajik language, including for natural and mathematical areas. Spelling and stylistic errors in Tajik language textbooks and development, regulation and unification of terminology in this area are considered problems that need to be solved and he shows ways of solving them with convincing evidence in the article.

Keywords: language, teaching, education, independence, book, textbook, problem, area, school, term, innovation.

Дар бораи муаллиф

Саидмуроди Хоҷазод

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи забони тоҷикӣ*

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикстон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

E-mail: saidmurod70@mail.ru

About the author

Saidmurodi Khojazod

*Doctor of Philological Sciences, professor
of Tajik language department*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

E-mail: saidmurod70@mail.ru

Об авторе

Саидмуроди Ходжазод

*Доктор филологических наук, профессор
кафедры таджикского языка*

Таджикский государственный

педагогический университет имени С. Айни

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

E-mail: saidmurod70@mail.ru

МАВҚЕИ ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЗАРФӢ ДАР АСАРҲОИ А. САМАД

Саидова Ҷ. С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Адабиёти бадеӣ дар бобати умумӣ намудани диалектизмҳое, ки дар ҳаёти иҷтимоию сиёсии замон, нишон додани характеру хислати қаҳрамонҳо, фардӣ намудани нутқи онҳо, муассир ба тасвир гирифтани ҳодисаҳо ҳамеша аз диалектизмҳое, ки дар лаҳҷаи худ ва лаҳҷаи персонажҳо роҷанд, истифода мекунад. Дар натиҷа баъзе воҳидҳои лаҳҷавӣ, ки дар ареалҳои муайяни ҷуғрофӣ ба кор мераванд, дар маърази тавачҷуҳи умум қарор мегиранд ва ба ин восита як қисми онҳо дар забони меъёрӣ ҷодаи устувор пайдо намуда, захираи луғавии забони адабиро такмил мебахшанд. Дар ин бобат Р.Ғаффаров чунин мегӯяд: «... як қисми луғатҳои шевагӣ бо мақсади айнияти тасвири ҳаёти воқеӣ, хубтар ошкор кардани характери персонажҳои асар ва дар баъзе мавридҳо ҳамчун манбаи филологӣ ва захираи бойкунандаи забони адабии тоҷик истифода мешаванд» [1, с. 45].

Ба забони зиндаи халқ рӯ овардани А. Самад танҳо бо интиҳоби вожаҳои дорои мафҳумҳои предметӣ, сифатӣ ва феълӣ анҷом намеёбад. Балки дар истифодаи мафҳумҳои зарфӣ низ ӯ ба захираи луғати лаҳҷаҳо муроҷиат карда, аз он ҷо унсурҳои даркориро чида мегирад ва ба тарзи баёни умумии худ мувофиқ месозад, ки ин яке аз омилҳои содагӣ, ифоданокӣ, равоию муассирии забони асарҳои ӯ ҳисоб меёбад.

Тарзу тариқи иҷроӣ амал, замону макони ба вуқӯъ пайвастанӣ он, ҳолату аломат ва миқдору дараҷаи амал ҳангоми тасвир тақозо мекунад, ки адибон гоҳ-гоҳ аз диалектизмҳое, ки дорои мафҳумҳои зарфӣ мебошанд, истифода намоянд. Ин навъи диалектизмҳо дар забони адабӣ қисман муродифдоранд, вале, қайд карда буд Н.Маъсумӣ «... он синонимҳо тобишҳои борики маъноӣро, ки одатан дар забони зинда ва дар адабиёт баён карда мешаванд, айнан ифода карда наметавонанд» [3, с. 100]. Дар ҳақиқат, зарфҳои лаҳҷавӣ пурчилоанд, тобишҳои зиёди маъноиву услубӣ доранд, ки дар бобати ба қалам гирифтани ҳодисаҳои тасвиршаванда ба адибон имконият фароҳам меоранд. А.Самад ҳамин чиҳати масъаларо ба инобат гирифта, аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ зарфҳоеро интиҳоб намудааст, ки ҳолат, аломат, тарзу тариқи иҷроӣ амалро, ҷунун ки ҳаёт, ифода карда тавонанд.

Диалектизмҳои зарфӣ, ки дар эҷодиёти А.Самад ба кор рафтаанд, маъноян аз ҳам фарқ мекунад. Аз ин рӯ, онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунем:

Зарфҳои тарзи амал. Барои реалистона тасвир намудани тарзу тариқи ҳаракати персонажҳо, муоширати онҳо ва ҳодисаҳои гуногуни ҳаёт вожаҳои ифодакунандаи тарзи амал дар асарҳои бадеӣ мавқеи калон пайдо мекунад. Бинобар он, адибон дар рафти тасвири ҳодисаҳо ва гирумони персонажҳо аз диалектизмҳои зарфӣ дар асарҳои худ кор мегиранд. Инро мо дар таълифоти А.Самад низ дида метавонем. Барои мисол диалектизмҳои **попархам, якпал-якпал, ҷунгур, арангеро** намуна овардан мумкин аст, ки онҳо марбут ба лаҳҷаҳои ҷанубӣ буда, дар ифодаи тарзи амали ҳам инсон ва ҳам ҳайвонот истифода шудаанд.

Вожаи **попархам** маънии «устувор, побарҷо, мустаҳкам» - ро ифода мекунад, ки дар повести «Қосаи давр» ҳангоми тасвири занзан кардани Шохини ҷӯпон бо хирси азимҷусса ва ғолиб омадани ӯ дар ин ҳарбу зарб дар нутқи Гулбону ба кор рафтааст:

Не, мардак ҳам буздилай накард, **попархам** истод.

Дар ин мисол калимаи **попархам** пеш аз феъл (истодан) ҷо гирифта, зимнан имкон фароҳам овардааст, ки тарзи иҷроӣ амал дар тасвири адиб равшан ба чилва ояд. Аз ҷониби дигар, диалектизми мазкур ин ҷо тобиши махсуси эмотсионалӣ дорад. Тавассути он

нависанда хостааст, ки мардонагии мардони тоҷикро дар симои Шоҳин дар хама гуна мушкилоти зиндагӣ, ҳатто дар пархош бо зӯртарин даррандаи сахро-хирс бозгӯ сохта, ба ин восита хонандаро дар руҳи далерӣ, нотарсӣ ва мубориз будан, тарбия намояд.

Воқеан, диалектизми **попархам** заминаи ҳаёти дорад ва дорои хусусияти услубӣ низ мебошад. Ин аст, ки истифодаи он дар асар забони онро қувваи тозаву ҳаётиву табиӣ бахшида, чиҳати экспрессивии тасвириро зиёд кардааст.

Калимаи **якпал-якпал** дар ягон луғати шевагӣ қайд наёфтааст. Аммо то чойе, ки мо огоҳӣ дорем, вожаи мазкур дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ маънии «бовикорона, нописандона, оҳиста-оҳиста, як-як қадам мондан»-ро мефаҳмонад. Ин зарф дар повести «Косаи давр» дар мавриди ба қалам додани тарзи ҳаракати хирс, ки аз рамаи Шоҳин гӯсфандеро ба пушташ гирифта, баҳодурвор вазнин-вазнин қадам зада меравад, истифода шудааст:

Хирс ... як гӯсфанди нимҷона одамвор пуштора карда, нописандона **якпал-якпал** қадам мезад.

Дар ин мисол зарфи мазкур тобиши услубӣ гирифтааст, ки аз истифодаи он адиб чунин ҳадафҳо дорад: а) эҳсоси пур аз ифтихори Гулбонуро аз ғалабаи шавҳараш дар ҷанги тан ба тан баён кардан хостааст; б) муқтадир будани инсонро дар мубориза алайҳи хама гуна қувваҳои бадхоҳ дар ҳаёт нишон додааст; в) мисли баъзе инсонҳои паст ҳислати мағрурӣ доштани ҳайвонҳои пурқуввати ёбоиро бозгӯ намудааст; г) аз ин тарзи амали хирс дар дили Шоҳин аланга задани номуси мардӣ ва ҳисси ниқорро нисбат ба вай тасвир кардааст.

Диалектизми **якпал-якпал** дар повести «Косаи давр» бо мақсади дар назди худ гузоштан муаллиф мувофиқат намуда, барои тасвири муҳити зист ва қору пайқори персонажҳо чун воситаи муҳими услубӣ хизмат кардааст.

Чи тавре ки мебинем, воҳиди луғавии **якпал-якпал** дар нутқи персонаж-Гулбону ба қалам рафтааст, ки ин сабаб дорад: а) Гулбону мактабдида нест, бинобар он, аз меъёрҳои забони адабӣ огаҳӣ надорад; б) адиб ин вожаҳо ба забони адабӣ ворид кардани нест, зеро дар забони адабӣ вай муродифҳои корхӯрда дорад; в) нависанда тавассути он нутқи персонажро фардӣ кардан хостааст; г) бо ин диалектизм муаллиф манзараи худписандӣ ва рафтори мағрурони хирсро нисбат ба инсон ва аз ҷониби инсон сарқӯб шудани онро тасвир кардан хостааст.

Зарфи **якпал-якпал** маънои мусбат надорад. Ин аст, ки А.Самад онро дар тасвири ҳодисаи мусбат ба қор набурдааст, балки дар мавриди нишон додани як лаҳзаи бисёр душвори ҳаёти ҷӯпон-Шоҳин, ки образи типист ва муборизаи ӯро ба муқобили даррандаҳои хунхор истифода кардааст. Ин имкон додааст, ки нависанда ҳодисаи тасвиршавандаро айнан, пурҷозибаву пуробуранг ва муассир ба қалам гирад ва бо ин роҳ як лавҳаи ҷаззоби бадеӣ офарад.

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ воҳиди луғавии **ҷунгур** истеъмом меёбад, ки маънии он «диккак, сари дупо» буда ҳамчун зарф тарзи нишастанро ифода мекунад. А.Самад вожаи мазкурро дар қиссаи «Маҳбус» (Ш.С.) дар мавриди тасвири ҳолати озурдагии модари Фил, ки аз суханҳои соядори шавҳараш ва ҷӯраи ӯ Ғулом саҳт ранҷида, дарун-дарун алам кашида истода бошад ҳам, ба хоҳири риояи суннати меҳмондорӣ дар тараддуи овардани ҷою дастархон буд, рӯи қор овардааст:

Модар назди оташдон **ҷунгур** нишасту дудасти сарашро дошт.

Зарфи **ҷунгур** ин ҷо дар сухани тасвирии муаллиф ба қор рафтааст, ки ин шояд ба омилҳои зерин вобаста бошад: а) адиб ҳаминро ба ҳисоб гирифтааст, ки муродифи он **диккак** аз рӯи ҳамин маънӣ хама лаҳҷаҳои забони тоҷикиро фаро намегирад; б) таркиби **сари дупо** низ чандон реҳта наменамояд, бинобар он, дар тасвири тарзи нишастии персонаж истифодаи диалектизми **ҷунгурро**, ки ҳам суфтаву ҳам фарохистеъмом буда, дар хама нуқтаҳои интишори лаҳҷаҳои ҷанубию ҷануби шарқӣ ба қор меравад, салоҳ донидааст; в) калимаи **ҷунгур** нисбат ба муродифҳояш, ки дар боло зикр ёфтанд, равантар ва дар тасвир

пуробразтар менамоёд; г) тавассути он айнияти тасвир ва халқияти забони асарро хубтар таъмин кардан мумкин аст.

Дар зарфи **чунгур** нисбат ба зарфҳои аввала тобиши услубӣ кам эҳсос мешавад, аммо чун нависанда онро дар иртибот бо феъли **нишастан** ва исми **оташдон** қарор додааст, ҷилои тоза пайдо карда, боиси муассир ва ҷаззобу табиӣ баромадани лавҳаи тасвир гардидааст.

Дигар зарфи лаҳҷавӣ, ки А.Самад ба кор бурдааст, **аранге** мебошад. Ин калима дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ маънии «базӯр, бозаҳмат, зӯр зада»-ро мефаҳмонад ва дар ифодаи тарзи амал, муошират ва ҳаракат истеъмол меёбад. Нависанда онро дар повести «Аспи бобом» айнан ба ҳамин маънӣ истифода намудааст:

- Сад офарин, сад офарин! - **аранге** гуфт дароз

Дар ин ҷумла вожаи мазкур дар тасвири ҳуди адиб корбаст гардидааст, ки аз ниҳоди он як тобиши махсуси эмотсионалӣ ба берун меояд. Ин тобиш иборат аст аз тасвири ҳолати ранҷурӣ, бемадорӣ ва хастагии персонаж.

Дар ҳамин маврид нависанда метавонист аз муродифҳои адабии он кор гирад, лекин ҳаминро ба ҳисоб гирифтааст, ки **аранге** нисбат ба муодилҳои меъёриаш рехтаву суфта аст, ҳадафи муаллифро хубтар ифода мекунад, дар бобати воқеъбинона тасвир намудани ҳолати руҳии персонаж, ба забони повест бахшидани тобиши халқӣ ва офаридани як лавҳаи зебои бадеӣ ба адиб бештар имкон медиҳад.

Зарфи **аранге** маънии мусбат надорад, зеро ҳолати болидаруҳии инсонро ифода карда наметавонад. Бо вучуди ин, дар тасвири А.Самад хусусияти лаҳҷагӣ пайдо карда, ҳамчун диалектизми фарохистеъмол барои ғаъол гардонидани чараёни яклаҳзаинии нутқ тавъам бо феъли **гуфтан** истифода шудааст, ки ба ин восита муносибати дилсӯзонаи адиб ба персонаж равшан муайян мегардад.

Диалектизмҳои **кунд-кунд**, **ширин-ширин**, **чорхез**, **етаккунон**, **саркану покан** низ мафҳуми зарфӣ дошта, дар асарҳои А.Самад дар ифодаи тарзи амалу ҳаракати одамону ҳайвонот ба кор рафтаанд.

Зарфҳои **кунд-кунд** ва **ширин-ширин** аз ҷиҳати сохт мураккаби пайваст буда, аз тақрори сифатҳои асли ба вучуд омадаанд. Ҳарчанд ки, ин ду калима дар ягон луғати шевагӣ қайд наёфтаанд, аз муқоисаи мавод бармеояд, ки онҳо ба лаҳҷаҳои ҷанубию ҷануби шарқӣ дахл доранд. Аз инҳо вожаи **кунд-кунд** ҳамчун зарф маънии «кӯтоҳ-кӯтоҳ, базӯр-базӯр»-ро ифода намуда, ба тарзи **сухан кардан**, **сулфидан**, **роҳ рафтан** ва зарфи **ширин-ширин** дар ифодаи мафҳуми «оҳиста-оҳиста, маҳин-маҳин» омадан, ба тарзи хандидан, нигаристан, хоридан ва ғайра нигаронда шудаанд.

А.Самад калимаи **кунд-кундро** дар повести «Аспи бобом» дар мавриди тасвири ҳолати бемории персонажи асар - Дароз, ки аз таъсири сардӣ шушаш шамол кашида, кӯтоҳ-кӯтоҳ месулфид, истифода намуда бошад, воҳиди луғавӣ **ширин-ширинро** дар қиссаи «Маҳбус» (Ш.С.) ҳангоми ба қалам додани лаҳҷаи дам гирифтани дароз кашидани персонажи қисса-Фил, ки пушташ аз неши кулӯхчаҳои сояи дарахт маҳин-маҳин ба хориш даромада буд, рӯи кор овардааст. Дар ҳар ду маврид ҳам адиб ин диалектизмҳоро дар тасвиrotи худ ба хотири таъмини айнияти тасвир ва халқияти забони асар ба кор бурдааст:

- Мемурам, - **кунд-кунд** сулфида гуфт Дароз.

... Неши кулӯхҳои шахшӯл тахтапушташро **ширин-ширин** хориданд

Дар мисоли яқум зарфи **кунд-кунд** дар алоқа бо феъли ҳоли **сулфида** хусусияти услубӣ касб кардааст, ки зимни он муносибати раҳмдилонаю хайрхоҳонаи нависанда нисбат ба персонажи дардманд маълум шуда меистад.

Вожаи **ширин-ширин** ҳам дар мисоли дуҷум ҳамин гуна хусусият дорад. Вай тобеи феъли **хоридан** буда, бо маънии мусбати худ бадеияти тасвиrho афзуда, протсессии нутқро ғаъолу муассир гардонидааст.

Зарфи **чорхез** низ таркибан мураккаб аст ва аз шумораю феъл бо роҳи композитсия ба вучуд омадааст. Воқеан, ин роҳи калимасозӣ дар зарф хеле маъмул аст [2, с. 49]. Дар «ФГҶЗТ» калимаи **чорхез** «як тарзи роҳгардии аспу хар» маънӣ шудааст. Дар ҳақиқат, ин диалектизм ба тарзи ҳаракати ҳайвонот мансуб аст. Аммо на ба тарзи ҳаракат ё роҳгардии муқаррарӣ, балки ба тарзи давидани саҳту босуръат дахл дорад. Дар тасвири А.Самад дар повести «Аспи бобом» бо ҳамин маънӣ оварда шудааст:

Дароз пояшро ба рикоб ниҳода буд, ки асп **чорхез** давид

Бояд гуфт, ки вожаи мазкур дар забони адабӣ муродиф дорад, вале нависанда мебинад, ки муродифҳо он тобишҳои нозуки маъноиро, ки **чорхез** дар ниҳоди худ нигоҳ медорад, наметавонанд айнан ифода намоянд. Аз ин ҷиҳат, моҳияти масъала ва мафҳуми мушаххаси ҳодисаи тасвиршавандаро ба воситаи ин калима барҷаставу пурқувваттар ба қалам додан мумкин аст. Маҳз ҳамин ҷиҳати услубӣ зарурати истифодаи онро пеш овардааст. Аз ҷониби дигар, ҳадафи адиб умумӣ кардани **чорхез** дар забони меъёрӣ мебошад, зеро баромади тоҷикӣ дорад, зебою хушоҳанг аст, дар қолаби калимасозии забони тоҷикӣ сохта шудааст, рехтаву суфта, образнок ва бадеист.

Воҳиди луғавии **етаққунон**, ки аз асоси замони ҳозираи феъли таркибии номӣ (етак кардан) ва пасванди - он дар шакли мураккаб сохта шудааст, дар ягон луғати шевагӣ қайд наёфтааст. Ин калима дар асл феъли ҳол бошад ҳам, дар таркибҳои синтаксисӣ ба вазифаи ҳоли тарзи амал омада, бо зарф умумият пайдо мекунад. Воқеан, мафҳуми зарфӣ гирифтани феълҳои ҳол дар таркиби ҷумла дар забони тоҷикӣ аз ҳодисаҳои маъмул аст.

Вожаи **етаққунон** мансуб ба лаҳҷаҳои ҷанубист, ки танҳо ҷузъи якуми он - **етак** хусусияти лаҳҷавӣ дорад. Ҷузъи дуюм бошад, маҳз дар иртибот ба ҷузъи якум мафҳуми лаҳҷавӣ касб кардааст. Маънии етак «полҳанг, яккачилав» мебошад.

А.Самад **етаққунонро** дар повести «Аспи бобом» барои ба қалам овардани лаҳҷаи бори аввал ба той зин задани Паҳлавон ва ба зину лаҷом, зертангу забартанд, рикобу полҳанг одат кардани он ба кор бурдааст:

... ҷонварро **етаққунон** назди бораи пешайвон бурда, ним ҷувол гандумро бардошта, ба хонаи зин партофт.

Ҷунон ки дида мешавад, диалектизми мазкур хусусияти тасвирӣ дошта, имкон додааст, ки тавассути он адиб ҳодисаи тасвиршавандаро табииву ҷоннок тасвир карда, як лаҳҷаи пуртараддуи ҳаёти мардони деҳоти кӯҳистонро, ки онҳо ҳамеша дар тараддуи зиндагӣ мебошанд, пеши чашми хонанда ба ҷилва орад.

Нависанда ин калимаро махсус дар нигоришоти худ ба кор бурдааст, зеро «... дар мавриду мавқеи худ моҳияти масала ва мафҳуми конкретии ҳодисаву ҳолатҳо бо воситаҳои забони халқ нисбат ба забони адабӣ барҷаста ва пурқувваттар ифода меёбад» [3, с. 100].

Диалектизми **саркану покан**, ки дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ истеъмол меёбад, шакли **сарканону поканон** ҳам дорад ва аслан аз феълҳои ҳол зимни дар таркибҳои синтаксисӣ ба ҷо овардани вазифаи ҳоли тарзи амал ба категорияи зарф гузашта, дар ифодаи тарзи амалу ҳаракат меояд. Ин зарфи таркибист, ки ҷузъҳои он тавассути пайвандаки пайваस्तкунандаи -у- алоқаманд гардидаанд. Қолаби мазкури зарфсозӣ, мегӯяд И. Исмоилов, дар забони тоҷикӣ ниҳоят маъмул аст [2, с. 57].

Зарфи **саркану покан** тобиши муболиғавӣ дорад ва асосан бо феълҳои меояд, ки мафҳуми «ҳаракат»-ро ифода мекунад. Ин хусусияти онро дар тасвири А.Самад низ دیدан мумкин аст. Нависанда аз калимаи мазкур, ки маънии «шитобон, афтону хезон»-ро мефаҳмонад, дар повести «Аспи бобом» ба хотири айнан нишон додани ҳолати саросема давидану ба ҳавлии Паҳлавон ворид гардидани Дароз истифода кардааст. Ҷойи корбурди он нутқи тасвирии адиб аст:

Дароз **саркану покан**, ҳаш - ҳаш нафаскашон ба ҳавлӣ ворид шуд

Нависанда аз зарфи **саркану покан** чун ифодакунандаи муносибати дӯстонаи ду персонаж истифода кардааст. Тавассути он таъкид карданист, ки Дароз ва Паҳлавон бо ҳам муносибати гарми дӯстона доранд, дар ғаму шодии якдигар шариканд. Аз ин рӯ, вақте ки Дароз аз пайдо шудани аспи гумгаштаи Паҳлавон огоҳӣ меёбад, барои табрик очилан ба хонаи ӯ мешитобад ва дар хурсандиаш хурсандӣ мекунад.

Адиб кӯшиш кардааст, ки калимаи мазкурро дар ҷойи худ ба кор барад. Зеро медонад, ки агар диалектизмҳои фарохистеъмол дар адабиёти бадеӣ бамаврид корбаст гарданд, дар забони асар онҳо обуранги бадеӣ ба вучуд меоранд ва ҳамчун воситаи хуби муайянкунандаи вазъи муҳит ва ҳодисаи тасвиршаванда хизмат менамоянд.

Диалектизмҳои **пешодумпол**, **саркашол**, **чорғов**, **ҳадаҳа**, **торс**, ки ба лаҳҷаҳои ҷанубӣ мансубанд, низ хусусияти зарфӣ доранд ва дар ифодаи тарзи амал меоянд. Дар повести «Косаи давр» А.Самад дар мавридҳои зарурӣ аз ин зарфҳо чун ифодагари тарзи ҳаракат ва иҷрои амали ҳам персонажҳо ва ҳам ҷонварон истифода кардааст.

Калимаи пешодумпол, ки таркибан мураккаб аст, маънии «думболи ҳам, паси якдигар, пасопеш»-ро дар бар мегирад (ФГҶЗТ). Ва ҳамеша бо феълҳои меояд, ки мафҳуми ҳаракатро мефаҳмонад. Нависанда ин вожаро бо мақсади зинда ва табиӣ ба қалам додани тарзи ҳаракати ҷовандозҳо ба сӯйи майдони бузқашӣ ба кор бурдааст:

Ҳомиду чанд савори дигар **пешодумпол** сӯйи бузгоҳ асп тозонданд.

Вожаи мазкур дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ хеле фаъол аст ва интихоби он аз ҷониби адиб низ, пеш аз ҳама, ба ҳамин хотир мебошад. Нависанда зарфи **пешодумполро** дар сухани тасвирии худ оварда, ба тарзи баёни умумии повест мувофиқ гардонидаст ва ба ин восита ҳаққонияти тасвир, содагию раванӣ, ҷоннокию муассирии забони асарашро таъмин сохтааст. Илова бар ин, **пешодумпол** ба хусусияти ҳодисаи тасвиршаванда хеле мувофиқ буда, мазмун ва ҳадафи муаллифро хубтар баён кардааст.

Зарфи **саркашол** дар забони гуфтугӯӣ маъмул аст. Бо вучуди ин, дар ягон луғат ба қайд гирифта нашудааст. Аммо то ҷойе огоҳӣ дорем, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ вай маънии «ғамзада, аз ғояти ғам сархаму маҳзун» - ро ифода мекунад. Ин калима дар повести «Косаи давр» дар ду ҷо дар сухани тасвирии адиб нисбат ба тарзи истодан ва роҳ рафтани асп кор фармуда шудааст:

Аспони дар обу лою арақ тар ва хаста ... **саркашол** меистоданд.

Аспи бофаросат маҳзуну азогирифта баробари Ҳомид аз паси тобут **саркашолу** оромона пой монда ...

Дар ҳар ду мисол ҳам **саркашол** хусусияти эмотсионалӣ дорад, ки ин хусусияти он дар таъкиди адиб ба бофаросатию бофаҳмии асп ва вафодории вай ба инсон равшан мегардад. Тавассути он нависанда ин хислатҳои аспро чун дигар предметҳои тасвиршаванда бо услуби забони зинда баён намудааст, ки аз кӯшиши хубест дар роҳи таъминии тобишҳои нозуки маъноӣ ва обутоби маҳсули халқии забони асар. Инро ҳам бояд қайд кард, ки калимаи мазкур дар асар на танҳо ҳамчун унсури зарурии масолеҳи забон, балки чун воситаи муҳими ба вучуд овардани манзараи зиндагии халқ, ки ҳиссае аз воқеияти замон аст, низ кор фармуда шудааст.

Калимаи **ҳадаҳа** ҳоло дар гуфтугӯӣ мардуми тоҷик торафт мавқеъ пайдо карда, устувор гашта истодааст. Муҳаққиқони луғати шеваи ҷанубӣ Р.А.Неменова ва Ғ.Ҷураев дар китоби худ «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» **ҳадаҳаро** ба лаҳҷаҳои ҷанубӣ мансуб дониста, онро «саросема, саросема шудан» маънидод намудаанд [6, с. 264]. Аммо аз «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» маълум мешавад, ки ҳатти густариши он аз худуди лаҳҷаҳои ҷанубӣ баромада, то лаҳҷаҳои тоҷикони Бухоро тул мекашад ва ин ҷо маънии «зуд, тез, ботезӣ»- ро ифода мекунад [4, с. 264].

Ч.Икромӣ дар романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» дар тасвири лаҳзаи воҳӯрии Махсум бо Наими Талх **ҳадаҳаро** бо ҳамон маънии боло дар сухани тасвирии худ ҳамчун воситаи тасвир истифода бурдааст.

А.Самад аз зарфи ҳадаҳа дар мавриди ба қалам додани ҳолати дучор омадани персонажҳои «Косаи давр» - Шохин ва Амир, ки Амир беҳабар аз омадани Шохин уро ғайбат карда менишаст, кор гирифтааст:

Валлоҳ, дар чашмам нанамудааст - пичиррос зад Амир, баъд **ҳадаҳа** рӯ гардонда, хандид....

Дар ин ҷумла вожаи **ҳадаҳа** ба ҷуз маънии «зуд, тез, дарҳол» мафҳуми «саросема, саросемавор»-ро ҳам дар бар мегирад, ки дар мавриди иваз намудани он бо муродифҳои меъёриаш маънии «саросема, сарсемавор» аз байн меравад. Ин гуна тарзи иҷрои амал танҳо ба инсон марбут аст ва дар ҳолате сар мезанад, ки соҳиби амал дар изтироб аст ва ё кореро фаврӣ бояд ба иҷро расонад. Воқеан, дар ҳаракати Амир аз мисоли боло ҳамин тобиши маънӣ пурра эҳсос мегардад. Аз ин хотир, нависанда онро бо ягон муродифи адабиаш иваз накардааст.

Вожаи **чорғов** дар «ФГҶЗТ» (2012) «гаваккашӣ (тарзи ҳаракат бо дасту пой), гавак кашидан, хазидан» маънӣ шудааст. Дар лаҳчаҳои ҷанубӣ ин диалектизм серистеъмол аст ва маънии он дар асл «бо ду дасту ду зону ҳам шудан» мебошад. Дар заминаи ин маънӣ **чорғов** дар нутқ боз тобишҳои зиёди маъноиву услубӣ пайдо карда, барои таъмини обуранги бадеӣ ва табииву муассир баромадани сухан истифода мешавад. А.Самад онро дар қиссаи «Маҳбус» (Ш.С.) дар тасвири худ бо маънии «бо ду дасту ду зону ҳам шудан» кор фармуда, ба ин восита тавонистааст, ки ба забони асар оҳанги халқӣ бахшад ва ҳодисаи рӯйдодаро табииву зинда ба тасвир гирад:

Ғулом ... ҳатто **чорғов** меистоду маҷбураш мекард, ки ба пушт ё гарданааш савор шавад.

Чи тавре ки мебинем, диалектизми **чорғов** ниҳоят реҳтаву образнок аст, маъноро ҳам равшану возеҳ ифода карда метавонад. Аз тарафи дигар, **чорғов** забони асарро ифоданок ва пурфасоҳат намуда, дар зоҳир шудани услуби фардии муаллиф нақши барҷаста гузоштааст. Воқеан, услуби фардии ҳар як адиб дар асари бадеӣ нисбат ба вожаҳои меъёрӣ тавассути унсурҳои забони зинда хубтару равшантар зоҳир мегардад. Чун воситаи тасвир интиҳоб шудани он аз ҷониби нависанда, ба назари мо, пеш аз ҳама, ба ҳамин муносибат аст.

Торс калимаи тақлидӣ овозӣ буда, дар лаҳчаҳои ҷанубӣ муодилҳои **тарса**ст ва **тарс-тарс** ҳам дорад, ки маънияшон «рост аз байн, аз миёна, садо бароварда» мебошад. Калимаи мазкур ҳамеша бо феъли **кафидан** омада, ба тарзи иҷрои амал нигаронида мешавад ва нисбат ба инсон ашӣи дигар баробар истеъмол меёбад. Ин аз он ҷиҳат аст, ки ҳама гуна ашӣ (чӯб, тахта, дарахт, пойафзор ва ғ) баробари кафидан ё даридан, садо низ мебарорад.

А.Самад дар повести «Косаи давр» ва қиссаи «Маҳбус» (Ш.С.) онро якҷоя бо исми **дил** ва феъли **кафидан** нисбат ба инсон ба кор бурдааст.

Баро бинамат, ки дилам **торс** мекафад.

Агар хушдоманамро бинед, ... аз рашк **торс** мекафед.

Дар ҳар ду мисол низ зарфи **торс** дар нутқи персонажҳо, ки намояндаи лаҳчаҳои ҷанубианд, қаламдод гардидааст. Ин, албатта, ба хоҳири типӣ ва барҷаста тасвир кардани лавҳаҳои зиндагии персонажҳо ва фардӣ намудани нутқи онҳо мебошад.

Вожаи **торс** тобиши муболиғавӣ дорад. Тавассути он гӯянда ҳодисаро аз будаи бештар нишон додан меҳақад. Ин тобиш хусусан, хангоме ба зухур меояд, ки нисбат ба инсон кор фармуда шуда бошад. Ҳамин хусусияти услубии онро аз мисолҳои боло баосонӣ метавон эҳсос намуд.

Зарфҳои миқдору дараҷа. Ин навъи калимаҳои зарфӣ дар эҷодиёти А.Самад хеле кам истифода шудаанд. Ба гурӯҳи мазкур метавон вожаҳои **пур, хаёл ва дарё-дарёро** нисбат дод, ки онҳо дар доираи лаҳҷаҳои ҷанубӣ интишор ёфтаанд.

Аз «ФГҶЗТ» маълум мешавд, ки диалектизми **пур** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ маънии «бисёр, хеле, зиёд» - ро ифода мекунад. А.Самад онро дар повести «Косаи давр» дар мавриди тасвири хостгории Гулбону аз духтари Маҳин барои писараш - Ҳошим дар нутқи Гулбону ба кор бурда, тавассути он як лаҳҷаи хуби меҳмоннавозии занҳои дехотро ба хонанда бозгӯ намудааст:

Ҳикояти ширин кардиву ягон чиз нахӯрдӣ.

Нону намаки шуморо **пур** хурдаем.

Дар ин мисол зарфи **пур** хусусияти услубӣ дорад ва ба воситаи он адиб оҳанги миннатдориро бо ҳиссиёти баланди хурсандӣ омехта, як лавҳаи басо ҷаззоб офаридааст, ки дар он ҳолати қаноатмандии персонаж аз пазирии хуши соҳибхона пеши чашми хонанда ба ҷилва меояд. Аз ҷониби дигар, вожаи **пур** ба ҷуз маънии боло дар ифодаи мафҳуми «борҳо, чандин маротиба» низ омадааст. Бинобар он, агар нависанда ба ҷойи он аз зарфи меъёрии **бисёр ё зиёд** кор мегирифт, маънии «чандин бор» аз миён мерафт ва ҷиҳати муассирии сухан ҳам паст мегардид. Аз ҷиҳати бошад, ки маънии баъдии **пур** дар «ФГҶЗТ» ба қайд гирифта нашудааст.

Диалектизми **пур** дар нутқи персонаж ба кор бурда шудааст, ки ин ба мақсади фардӣ кардани сухани персонаж аст. Аз дигар тараф, чунин амали муаллиф собит месозад, ки ӯ тарафдори ба меъёр даровардани калимаи мазкур нест, вагарна метавонист онро дар тасвиrotи худ ба қалам диҳад, зеро медонад, ки он аз муродифҳои адабиаш (бисёр, зиёд, борҳо) аз ягон ҷиҳат бартарӣ надорад.

Зарфи **хаёле** дар луғатҳои шевагӣ зикр наёфтааст, вале аз тасвири нависанда бармеояд, ки вай дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба кор меравад ва маънии «каме, андак» - ро ифода мекунад. Ин калима дар повестҳои «Аспи бобом» ва «Косаи давр» борҳо мавриди истифода қарор гирифта, ба дараҷаи амалу ҳаракати персонажҳое нигаронида шудааст, ки намояндаи шеваи ҷанубианд:

Дар лабони Шохин **хаёле** табассум дамид.

... ширин-ширин хандида рӯяш аз шарм **хаёле** арғувонӣ шуд.

Дар ҳар ду мисол ҳам диалектизми **хаёле** тобиши эмотсионалии қиёсӣ касб карда, дараҷаи иҷрои амалро ба таври муқоиса ифода намудааст ва дар сухани тасвирии муаллиф ба кор рафтааст, ки ин шояд ба хоҳири тобиши халқӣ додан ба забони асар бошад. Маҳз ҳамин тобиши он имкон додааст, ки нависанда мафҳуми қиёсро бо ҳолат омезиш дода, зимнан образҳои хуби бадеӣ офарад ва хонандаро ба ҳаёти рангини персонажҳо, психология ва этикаи онҳо, ки образҳои типӣ буда, аз мардуми заҳматкаш намояндагӣ мекунанд, ошно созад.

Вожаи мураккаби **дарё-дарё, курта-курта**, ки аз такрори исмҳо ба вучуд омадаанд, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ чун зарф ба дараҷаи иҷрои амали предмет нигаронида мешаванд. Дар «ФГҶЗТ» исми **дарё** маҷозан ба маънии «бисёр, зиёд» оварда шудааст. Аммо шакли такрори он **дарё-дарёро**, ки низ маънии «зиёд, бисёр, фаровон»- ро дорад, мурағибон ба қайд нагирифтаанд. Шакли такрори вожаи **курта** (курта-курта) ҳам дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар мафҳуми «бисёр, зиёд» истеъмол меёбад, ки ба зарфи **дарё-дарё** дар мавқеи муродифӣ қарор мегирад. Ин воҳиди луғавӣ низ дар фарҳанги мазкур қайд наёфтааст. А.Самад ин ду зарфҳоро дар қиссаи «Маҳбус» (Ш.С) ва повести «Аспи бобом» бо ҳамон маъниҳои зикршуда кор фармудааст:

Ун дафъа аз сари сидқ дуо додӣ, ки пул **дарё-дарё** омад.

Эҳе, аз хурсандӣ **курта-курта** гӯшт мегирад.

Чи тавре ки гуфта шуд, ҳар ду зарф дорои мафҳуми маҷозиянд. Аз ин рӯ, дар ниҳоди онҳо тобишҳои услубӣ ва эмотсионаливу экспрессивӣ зиёданд. Ин гуна калимаҳо дар асарҳои бадеӣ ҳамчун воситаи муҳими тасвир барои таъмини обурангии бадеӣ ва образнок баромадани забони асар мавриди истифода қарор мегиранд. А.Самад ҳам дар мисолҳои боло ба ҳамин хотир аз ин зарфҳои истифода қарда, тавассути онҳо лавҳаҳои зебои бадеӣ офаридааст ва ҳам сухани персонажҳоро фардӣ намудааст.

Дар мисоли якум қаллобияи макқорӣи персояҳои чаптаст-падарӣ Фил ва Гуломро, ки меваю сабзавоти хоҷагиро фурӯхта, пулашро ба қисаи худ мезаданд, дар мисоли дуюм хурсандӣи персонажҳои меҳнатӣ - Дароз ва оилаи Паҳлавонро ҷиҳати ба дунё омадани як тойчаи зебо ба тасвир гирифтааст. Ин ҷо зарфҳои мазкур мақоми марказӣ доранд ва ба феълҳои тобеъ гашта, ба онҳо тобиши бадеӣ бахшидаанд, инчунин, барои таъмини таносуби услубӣи онҳо бо калимаҳои ҳамнишин ва хубтар талқин қардани мароми эҷодӣи услубӣи фардӣи адиб хизмат намудаанд. Воқеан, услубӣи фардӣи нависанда дар асари бадеӣ нисбат ба маънии аслии калимаҳо дар истифодаи маънии маҷозӣи онҳо бештар равшан мегардад.

Зарфи **дарё-дарё** метавонад бо феълҳои **омадан**, **рафта**, **бурдан** ва ғайра омада, дараҷаи иҷроӣ амали шахс ва ашёи ғайришахсро ифода намояд, лекин зарфи **қурта-қурта** ин ҳел имконият надорад. Вай танҳо бо феълҳои **гӯшт гирифта**, ки маҷоз буда, ба инсон мансуб аст ва ниҳоятӣ хурсандӣи қасро ифода мекунад, меояду бас. Ҳамин ҷиҳати услубӣи онҳо дар тасвири А.Самад риоя гардидааст.

Бояд гуфт, ки диалектизмҳои ҳам зарфи тарзи амал ва ҳам миқдору дараҷа дар асарҳои А.Самад бешарҳу эзоҳ оварда шудаанд. Бо вучуди ин, дар алоқа бо калимаҳои меъёрӣ онҳо чунон моҳирона ба қалам рафтаанд, ки дарки маъниашон ба хонанда мушқилӣ пеш намеорад.

Адабиёт

1. *Ғафқоров, Р. Забон ва услуби Р.Ҷалил (дар асоси маводи романи «Одамони ҷовид») / Р. Ғафқоров. – Душанбе, 1966. – 224 с.*
2. *Исмоилов, И. Зарф дар забони адабии тоҷик / И. Исмоилов. – Душанбе, 1971. – 86 с.*
3. *Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.*
4. *Маҳмудов, М. Луғати мухтари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе, 1989. – 278 с.*
5. *Маҳмудов, М. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубӣи забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе, 2012. – 946 с.*
6. *Неменова, Р.Л. Шеваи ҷанубӣи забони тоҷикӣ Ҷ.1. / Р.Л. Неменова, Ф.Ҷӯраев. - Душанбе, 1980. – 328 с.*
7. *Фарҳанги забони тоҷикӣ Ҷ.1. - М., 1969. – 950 с.*
8. *Фарҳанги забони тоҷикӣ Ҷ.2. - М., 1969. – 950 с.*

МАВҶЕИ ДИАЛЕКТИЗМҶОИ ЗАРФӢ ДАР АСАРҶОИ А.САМАД

Диалектизмҳои лексикӣи хосса, ки дар эҷодӣи А.Самад мавриди қарор гирифтаанд, аз нигоҳи интишор як ҳел буда наметавонанд. Бинобар он, онҳоро ба ду гурӯҳ тасниф бояд қард: диалектизмҳои лексикӣи хоссаи фарохистеъмол ва диалектизмҳои лексикӣи хоссаи маҳдудистеъмол. Ба диалектизмҳои лексикӣи фарохистеъмол чунин диалектизмҳоро нисбат додан мумкин аст, ки онҳо аз маҳдудаи густариши як лаҳҷа убур қарда, то лаҳҷаҳои ҳамсоя рафта мерасанд. Чун намуна зарфи ҳадаҳа (шитобон, саросема) - ро мегирем, ки доираи густаришаш васеъ аст. Диалектизмҳои лексикӣи хоссаи фарохистеъмол дар асарҳои А.Самад хусусияти ҳам предметӣ ва ҳам ғайрипредметӣ зоҳир мекунад. Аз ин рӯ, онҳоро ба ду гурӯҳ: диалектизмҳои лексикӣи хоссаи предметӣ ва диалектизмҳои хоссаи ғайрипредметӣ ҷудо менамоем. Ба диалектизмҳои хоссаи ғайрипредметӣ диалектизмҳои сифатӣ, феълӣ ва зарфӣ дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: диалектизмҳои лексикӣ, диалектизмҳои фарохистеъмол, диалектизмҳои маҳдудистеъмол, предметӣ, ғайрипредметӣ, диалектизмҳои сифатӣ, феълӣ, зарфӣ.

НАРЕЧНЫЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А. САМАДА

Особые лексические диалектизмы, использованные в творчестве А.Саада, с точки зрения частотности их употребления не являются равнозначными. Поэтому, их следует разделить на две группы: широкоупотребляемые особые диалектизмы и особые малоупотребительные диалектизмы. Широкоупотребляемые особые диалектизмы. К этой группе можно отнести диалектизмы, которые вышли за пределы узких рамок одного наречия и употребляются и в других наречиях. В качестве примера приведем слова «хадаха», который очень широко применяется. Особые широкоупотребляемые лексические диалектизмы произведений А.Саада имеют как предметное, так и непердметные значение. Поэтому мы их разделили на две группы. К особым непердметным диалектизмам относятся прилагательные, глагольные и наречные диалектизмы.

Ключевые слова: лексические диалектизмы, широкоупотребляемые диалектизмы, малоупотребительные диалектизмы, предметные, непердметные, прилагательные, глагольные и наречные диалектизмы.

THE LEXICAL OF THE DIALECTISMS IN THE WORKS OF A.SAMAD

The special lexical dialectisms used in the works of A.Samad are not equivalent in terms of the frequency of their use. Therefore, they should be divided into two groups: widely used special dialectisms and special little-used dialectisms. Widely used special dialectics. Dialectisms that have gone beyond the narrow limits of one adverb and are used in other adverbs can be attributed to this group. As an example, let's give the words "hadaha", which is very widely used. The special widely used lexical dialectisms of A.Samad's works have both objective and non-objective meanings. That's why we divided them into two groups. Special non-objective dialectisms include adjectives, verbal and adverbial dialectisms.

Keywords: lexical dialectisms, widely used dialectisms, little-used dialectisms, objective, non-objective, adjectives, verbal and adverbial dialectisms.

Дар бораи муаллиф

*Саидова Чамила Сибгатуллоевна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Saidova Jamila Sibgattulloevna
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the University-wide Department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Саидова Джамила Сибгатуллоевна
Кандидат филологических наук, доцент
общеуниверситетской кафедры
таджикского языка
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

ЧАНДЕ АЗ ВОЖАҲОИ АСЛИИ СЕРИСТЕЪМОЛИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н. И.

Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»

Мақсади асосии таҳияи мақолаи мазкур муайян кардан ва нишон додани мувофиқат ва фарқияти дараҷа ва мавқеи истифодаи вожаҳои аслии забони тоҷикӣ дар адабиёти бадеии хатгӣ (забони адабӣ) ва эҷодиёти халқ (фолклор) – забони гуфтугӯӣ пас аз сипарӣ гардидани заёда аз 1000 сол аст. Ва дар ин замина мароми дигар қиёс кардану натиҷагирӣ намудан аз забони тоҷикии асрҳои X ба баъд ва XX-XXI мебошад.

Бо ҳамин ният чанде аз вожаҳои аслии серистеъмоли забони ҷилди 1-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ [1] (минбаъд – «Шоҳнома») ва фолклори Сари Хосор дар асоси маводи асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [2] мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор дода шуд.

Дар бораи лексикаи забони тоҷикӣ ва паҳлуҳои мухталифи он, маҳзани (фонди) асосии луғавӣ, калимаҳои аслию иқтибосӣ, лаҳҷаҳо, инчунин калимаҳои серистеъмолу камистеъмол ва сермаҳсулу каммаҳсули забони адабии тоҷик муҳаққиқон, аз ҷумла Р.Л. Неменова [13], Н. Маъсумӣ [11], Қ. Тоҳирова [18], М. Муҳаммадиев [12], Р.Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев [14], Х. Ҳусейнов, К. Шукурова [16], Қосимов О.Х. [7], Н. Гадоев [3], Г.М. Шарифова [22], И.О. Сулаймонов [17] маълумот ва назари хешро иброс доштаанд. Оид ба масъалаҳои мазкур ҳамчунин дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» қайд гардаст [4, с. 51-52].

Мувофиқи таърифи илмии истилоҳи **калимаҳои аслии забони тоҷикӣ** «Ба гурӯҳи калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ҳамаи калимаҳои аслии ҳамин забон ва инчунин калимаҳои, ки ба воситаи аффиксҳои забони тоҷикӣ аз калимаҳои иқтибосӣ сохта шудаанд (тракторчӣ, эксковаторчӣ, планӣ, каллективонӣ, фойданок, байрақдор), дохил мешаванд» [4, с. 30].

Чамъан вожаҳои «Шоҳнома» зиёда аз 65000 адад буда, аз маҷмуи калимаҳои фолклори Сари Хосор бештар аз ду баробар аст.

Фолклори Сари Хосор зиёда аз 7700 номгӯи калимаро дар бар мегирад, ки аз рӯи ҳулоса ва таърифи илмӣ, ба истиснои калимаҳои иқтибосӣ, зиёда аз 7000 ададашро (91,0 фоизашро) ва аз шумораи умумии зиёда аз 28500 калима дар маҷмуъ 26000 ададашро (91,0 фоизашро) калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил дода, ба истилоҳ умумихалқӣ (умумистеъмолӣ, умумитоҷикӣ) маҳсуб меёбанд.

Калимаҳои серистеъмол аз рӯи шумораи зиёда аз 30 маротиба, яъне аз се як ҳисса зиёд омаданашон дар «Шоҳнома» ва матнҳои фолклории Сари Хосор бо истифодаи такрорёбии калимаҳои решагӣ ё асосашон, новобаста аз шаклҳои адабию лаҳҷавӣ ва ҷузъи калимасоз будан, инчунин бо иловаи пешванду пасвандҳои шаклсозу бандакҳо дарҷ ёфтанишон муайян карда шуданд.

Зимни таҳқиқ бо назардошт маводҳо таърихӣ ва ҳаётӣ будан, пеш аз ҳама, сарчашма ва умеди ҳамешагӣ доимӣ ғояи истифодаи номи **Худо** ба миён омад. Ва баъдан вобаста ба воқеаи ва табиӣ баромадани таҳқиқи таърихи забони тоҷикӣ ва собит сохтани вазъи мувофиқату фарқияти он дар доираи истифодаи вожаҳо ва ё калимаҳои аслии серистеъмол дар асрҳои X-у минбаъда ва то солҳои 60-уми асри XX ба таври тахминӣ ва эҳтимоли 16 калимаи дигари мустақилмаъноӣ ёридиҳанда интихоб гардида, аз рӯи алифбо ҷойгир карда шуданд: **агар, асп, боло, бошад, гуфтан, ду, кашидан, ки, кор, об, пеш, рӯз, ў, чашм, чавон, шох.**

Барои зиёд нашудани ҳаҷми мақола мисолҳо бо вожаҳои мазкур аз «Шоҳнома» ва фолклори Сари Хосор камтар ва айнан (бо ҳамон имло) оварда мешаванд. Ва бинобар алон ҳам маълуму маъмул будани калимаҳо шарҳи маъноӣ онҳо низ зарур шумурда нашуд.

Номи Худо дар «Шоҳнома» бо шаклҳои **Худо, Худой, Худованд** ва бо иловаи истифода дар таркиби калимаҳо маҷмуан беш аз 120 маротиба воমেҳӯрад, ки нисбат ба шумораи умумии калимаҳо ба 0,2 фоиз рост меояд.

*Ҳаме хостам то Худои ҷаҳон
Намояд ба ман рӯят андар ниҳон [1, с. 278].*

*Ва дигар бигӯяи, ки тарси Худой
Бибояд, ки бошад ба ҳарду сарой [1, с. 154].*

*Ба номи худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнагзарад:
Худованди ному худованди ҷой,
Худованди рӯзидиху раҳнамой [1, с. 23].*

Ҳамчунин номҳои маъқур дар таркиби калимаҳо низ омадааст: **ховархудой, ҷаҳонқадхудой, кайҳонхудой.**

*Ба тахти каён андаровард пой,
Ҳаме хондандии ховархудой. [1, с. 149]*

*Гаронмоя шоҳи ҷаҳонқадхудой
Ба курсии заррин-и фармуд ҷой. [1, с. 183]*

*Ба нерӯи Яздони кайҳонхудой
Барангехтам пилтанро зи ҷой. [1, с. 326]*

Дар фолклори Сари Хосор номи Худо бо шаклҳои **Худо, Хъдо** ва **Хъдованд** беш аз 50 маротиба омадааст, ки аз шумораи умумии калимаҳо 0,2 фоизро ташкил дода, ба дараҷаи истифодаи он дар «Шоҳнома» баробар аст.

*Фарёд, ҷидоему ҷидо мегардем.
Бо амри худо ҷидо-ҷидо мегардем,
Амре бишава, ки мо биёем ба ватан,
Соҳибватанем, ватангадо мегардем. [2, с. 63]*

*Барор, бароруше, кай мебарориш,
Рузи хъдо бега шидай, кай мебарориш. [2, с. 38]*

*Худовандо, тӯ медонӣ, дили девонаи моро,
Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст ё оллоҳ.
Намедонем, кай пур мекунӣ паймонаи моро.
Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ!... [2, с. 128]*

Номи Худо бо шакли лаҳҷавӣ дар таркиби калимаи **бахъдо** омадааст.

Дехқони пир. *Биё, ҷура, бахъдо айбай, ҳардъмун деҳқун, работи, ай яг ватани дига умаагӣ, яктай дига мебина, мега: «И паданаълато девунаан, чиян?» [2, с. 257]*

Ва баъдан бо тартиби алифбо калимаи **агар** аст, ки дар «Шоҳнома» 149 маротиба (0,2 фоиз) ва дар фолклори Сари Хосор 87 маротиба (0,3 фоиз) истифода шудааст.

*Агар чаши дорӣ, ба дигар сарой
Ба назди набиву васӣ гир ҷой. [1, с. 32]*

*Дар ғурбат агар дард расад бар баданам,
Оё кӣ канад гуру, кӣ дӯзад кафанам!
Тобути мара суи баландӣ бибаред,
Шояд, ки расад, буи ватан бар баданам. [2, с. 53]*

Ба ҳамин тариқ калимаи **асп** дар «Шоҳнома» 90 маротиба (0,1 фоиз) ва дар фолклори Сари Хосор 43 маротиба (0,2 фоиз) воМЕҳӯрад.

*Бифармуд, то парда бардоитанд,
Зи аспаш ба даргоҳ бигзоитанд.* [1, с. 156]

*Ай шурбой аспда беҳай нони қоқ.
Ай гови лаванда беҳай тайлоқ.* [2, с. 88]

Дар «Шоҳнома» вожаи **асп** ҳамчун унсури калимасоз низ омадааст: **тозиасп, Шедасп, Зарасп, Озаргушасп.**

*Табира сияҳ кардаву рӯи пил,
Пароганда бар тозиаспон-и нил.* [1, с. 156]

*Ханида ба ҳар ҷою Шедасп ном,
Назад ҷуз ба некӣ ба ҳар ҷой гом.* [1, с. 56]

*Яке ном Нӯзар, дигар чун Зарасп,
Ба майдон ба монанди Озаргушасп.* [1, с. 243]

Дар фолклори Сари Хосор вожаи **асп** дар таркиби калимаҳои зерин вомерӯрад: **Сиёҳаспа, нарасп, аспсвор.**

Сиёҳаспа гуфт, ки:

«– Ҷони ҷъвони ма садқай тъ» [2, с. 157].

Тамоми кампирое бӯд, дар дӯмби аспо басту нараспора ай ақибӣи сар дод [2, с. 295].

Баъд ҳаму бачаи қозӣ ай дӯмби ҳаму кавгу чанвар аспсвор омад [2, с. 319].

Итсифодаи калимаи аслии серистеъмоли **боло** дар «Шоҳнома» ба 74 маротиба (0,1 фоиз) ва дар фолклори Сари Хосор ба 66 маротиба (0,2 фоиз) рост меояд.

*Биболид кӯҳ, обҳо бардамид,
Сари рустани сӯи боло кашид.* [1, с. 27]

*И куҳи баланд тура ба боло бинъм,
Маҳтов буро, шӯлаи дарё бинъм.
Чан вахт шидай, зиндаҷидо мегардъм,
Як бори дига рӯи рафиқо бинъм.* [2, с. 55]

Вожаи мазкур дар «Шоҳнома» бо калимаҳои дигар пайваст омадааст: **сарвболо, бурзболо.**

*Ҷаҳонҷӯйро ном Каркуй буд,
Яке сарвболо нақӯрӯй буд.* [1, с. 314]

*Яке бурзболо бувад, зӯрманд,
Ҷама шер гирад ба хамми каманд.* [1, с. 345]

Чунин усули калимасозӣ дар фолклори Сари Хосор танҳо дар вожаи **руболо** (рӯболо) ба назар расид.

Зад (почаи) ҳизора лифаву руболо шид [2, с. 304].

Феъли **гуфтан** (бо шаклҳои гуногуни тасрифиаш) яке аз вожаҳои серистеъмолтарин ба ҳисоб рафта, дар «Шоҳнома» 694 маротиба (1,1 фоиз) ва дар фолклори Сари Хосор 825 маротиба (2,9 фоиз) истифода гардидааст.

*Чӣ гуфт он ҳунарманд марди хирад,
Ки доно зи гуфтори ӯ бар хурад.* [1, с. 25]

*Ба ёрон алвидоъ гуфтему рафтем,
Ба таҳти дил дуо гуфтему рафтем.
Ҷамон ёре, ки бо мо дошт улфат.
Паноҳаш бо худо гуфтему рафтем.* [2, с. 52]

«Майлаш, – гуфт (бача), – биё мерем!» [2, с. 158].

Феъли **гуфтан** дар «Шохнома» чун унсури калимасоз низ омадааст: **гуфтор, гуфтугӯй пургуфтугӯй.**

*Ба ҳастии бояд, ки хисту шавӣ,
Зи гуфтори бекор яксӯ шавӣ. [1, с. 24]*

*Тан озоду обод гетӣ бар ӯй,
Баросуда аз довару гуфтугӯй. [1, с. 61]*

*Замин кард Заҳҳок пургуфтугӯй,
Ба гирди замин дар ҳамин ҷустуҷӯй. [1, с. 88]*

Дар фоклори Сари Хосор вожаии **гуфтан** дар таркиби дигар калимаҳо дида нашуд.

Шумораи ду дар «Шохнома» 259 маротиба (0,4 фоиз) ва дар фолклори Сари Хосор 70 маротиба (0,2 фоиз) вохӯрд.

*Хирад раҳнамою хирад дилкушой,
Хирад даст гирад ба ҳар ду сарой. [1, с. 24]*

*Ман хоб будам, ба хотирам ёр расид,
Бедор шудам ба ҷигарам хор расид.
Рӯзе ки танам ба хонаи ёр расид,
Ду булбули шӯрида ба гулзор расид. [2, с. 71]*

Дар «Шохнома» шумораи ду дар калимасозӣ ҳамчун ҷузъ иштирок кардааст: **харду, духафта, дурӯя.**

*Аз ӯй ба ҳарду сарой арҷманд,
Гусистахирад пой дорад ба банд. [1, с. 25]*

*Ҳаметофт аз тахти шоҳанишаҳӣ
Чу моҳи духафта зи сарви саҳӣ. [1, с. 44]*

*Ҳама гирди айвон дурӯя сипоҳ,
Ба зарринамуду ба зарринқулоҳ. [1, с. 190]*

Дар фолклори Сари Хосор ҳам чун унсур дар сохтани калимаҳо омадааст: **харду, дувздах, дьсара** (дусара).

*И ҷа биё, дъхтари амак,
Ма имрӯз меравъм дар газо,
Мову ту шъдем дилсиё.
Бояд оитӣ кънем ҳардуи мо. [2, с. 110]*

*Аҷоиб як дарахт дидам дар ин боз,
Ки як тан дораду дувоздаҳ шох.
Ба ҳар як шоҳаш он сад барг дорад,
Як рӯяш сафед, сияҳ руи дигар дорад. [2, с. 208]*

*«– Арай дьсара биёр, ки ай ҳамӣ зиҳи говара араш кънем, ки мехезӣ ба чою ба нун,
пешто, ки мехърӣ, мезанӣ, талхат мекафа!» [2, с. 315]*

Калимаи **об** дар «Шохнома» 240 маротиба (0,4 фоиз) ва дар фолклори Сари Хосор **об** ва шакли лаҳҷавиаш – **ов** 69 маротиба (0,2 фоиз) ба кор рафтааст.

*Яке оташе баршуда тобнок,
Миён боду об аз бари тирахок. [1, с. 26]*

*Ҳама бар шуд оташ, фуруд омад об,
Ҳама гаит гирди замин офтоб. [1, с. 27]*

Ҳамиқа ки дошт, ягон тари об дар зербол напойид, бача омад, шиит [2, с. 198].

«Пора санги хорара ов мекъна». [2, с. 218]

Вожаи **об** дар «Шоҳнома» дар таркиби калимаҳо дарҷ ёфтааст: **обрӯй, обгун, гармоба.**

*Бирафту ҷаҳон мурдарӣ монд аз ӯй,
Нигар, то киро назди ӯ обрӯй?! [1, с. 50]*

*Сари моя кард оҳани обгун,
К-аз он санги хоро кашидаш бурун. [1, с. 51]*

*Чу гармобавуб кохҳои баланд,
Чу айвон, ки бошад паноҳ аз газанд. [1, с. 61]*

Дар фолклори СариХосор низ бо унсури об калимаҳо сохта шудаанд: **зардов, сангов, овъру.**

*Ховай-ховай, руи сини афтовае,
акамой, акамой, акамой.
Дамъи назанен ки аззои танъи зардовае,
акамой, акамой, акамой. [2, с. 42]*

*Сангови мазор дуру дароз афтодай,
Ра гаитани бачаҷон ба ноз афтодай,
Съмбъл бъшавъм, соя кънъм роҳота,
Афтов набара қади хъши раънота. [2, с. 57]*

«Ҳай дърезу сад дърез, – гуфт (дар дилаш бача), – бу гъръфта боша, овърум мереза!» [2, с. 304].

Аз овардани мисолҳо бо ҳамин иктифо намуда, барои таҳқиқ ва муқоиса вожаҳои аслии серистеъмоли дигар дар ҷадвал оварда мешаванд, ки аз натиҷаи он метавон хулоса баровард.

№	Вожаҳо	Дар «Шоҳнома»	фоиз	Дар фолклори Сари Хосор	фоиз
1.	Худо	125	0,2	55	0,2
2.	агар	149	0,2	87	0,3
3.	асп	90	0,1	43	0,2
4.	боло	74	0,1	66	0,2
5.	бошад	188	0,3	114	0,4
6.	гуфтан	793	1,2	825	2,9
7.	ду	259	0,4	70	0,2
8.	кашидан	119	0,2	56	0,2
9.	ки	1360	2,1	737	2,3
10.	кор	349	0,5	93	0,3
11.	об (ов)	240	0,4	69	0,2
12.	пеш	347	0,5	99	0,3
13.	рӯз	361	0,6	96	0,3
14.	ӯ	862	1,3	191	0,7
15.	чашм	73	0,1	44	0,2
16.	чавон	73	0,1	178	0,6
17.	шоҳ	685	1,1	182	0,6
Ҳисоби миёна:		6147	0,6 (9,4)	3005	0,6 (10,1)

Аз рӯйи омӯзиш ва муқоисаи калимаҳои аслии монанди серистеъмоли «Шоҳнома»-ю фолклори Сари Хосор ва натиҷаи ҳисоби миёнаи ҷадвал собит шуд, ки забони адабии адабиёти хаттию гуфтугӯии 1000 соли пеши тоҷик аз забони эҷодиёти халқ ва гуфтугӯии он, аз ҷумла мардуми диёри дурдасти Сари Хосор ва забони имрӯзаи тоҷик як буда, фарқи зиёде надорад, ки боиси ифтихор аст.

Адабиёт

1. Абулқосим Ф. Шоҳнома. Ҷилди I / Ф. Абулқосим // Ахтарони адаб. Ҷилди 3. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
2. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
3. Гадоев, Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 209 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 452 с.
5. Кабиринов, Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ / Ш. Кабиринов. – Душанбе, 1993. – 240 с.
6. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 188 с.
7. Касимов, О.Х. Лексика «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: автореф. дис. ... док. филол. наук / О.Х. Касимов. – Душанбе, 2011. – 54 с.
8. Маҳмудов, М. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ) / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.
9. Махмадҷононов, О.О. Историко-лингвистическое исследование Гиссарской долины Таджикистана: автореф. дис. ... докт. филол. наук [Манбаи электронӣ] / О.О. Махмадҷононов. – Душанбе, 2010. – 54 с. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.dslib.net/jazyki-mira/>.
10. Махмадҷононов, О.О. Топонимия Ромитского региона: дис. ... канд. филол. наук / О.О. Махмадҷононов. – Душанбе, 2005. – 169 с.
11. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 296 с.
12. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 64 с.
13. Неменова, Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР. – 1956. – 192 с.
14. Неменова, Р.Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Фонетика, лексика). Ҷилди I / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.
15. Хусейнов Х. Диалектизм дар забонҳои ҳикояҳои Ҳаким Карим / Х. Хусейнов // Б аъзе м асъалаҳои забониносии тоҷик. – Душанбе: Нашириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1964. – С. 58-72.
16. Хусейнов, Х., Шукурова, К. Луғати тарминҳои забониносии / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
17. Сулаймонов, И.О. Лексикаи гораи горнои Гиссара: автореф. дис. ... канд. филол. наук / И.О. Сулаймонов. – Душанбе, 2019. – 24 с.
18. Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Материалҳо) / Қ. Тоҳирова. – Душанбе, 1967. – 82 с.
19. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. (Нашири дуюм бо илова ва тасҳех). Мураббӣ: М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842 с.
20. Фарҳанги забони тоҷики. Ҷилди I. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
22. Шарифова, Г.М. Лексикаи таҷикӣ дар ҳолати ҳозира: ҳолати ва таҳлили (дар материалҳои Матчинского гора): автореф. дис. канд. филол. наук / Г.М. Шарифова. – Душанбе, 2018. – 26 с.
23. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Морфология). Ҷилди II. – Душанбе: Дониш, 1979. – 252 с.

ЧАНДЕ АЗ ВОЖАҲОИ АСЛИИ СЕРИСТЕЪМОЛИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Мақолаи мазкур бо мақсади муайян кардан ва нишон додани мувофиқат ва фарқияти дараҷаи истифодаи вожаҳои аслии серистеъмоли забони тоҷикӣ дар адабиёти хаттӣ ва фолклор – забони гуфтугӯии халқ пас аз сипарӣ гардидани зиёда аз 1000 сол таҳия шудааст. Бо ҳамин ният чанде аз вожаҳои аслии серистеъмоли забони ҷилди I-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва фолклори Сари Хосор мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор ёфтааст. Дар мақола дараҷаи омӯзиши масъалаҳои лексикаи забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқон муҳтасаран қайд гардидааст. Дар маҷмӯи вожаҳои ҷилди I-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ зиёда аз 65000 ва фолклори Сари Хосор беш аз 28500 калимаро ташкил медиҳад. Кулли калимаҳои «Шоҳнома» бо забони адабӣ буда, дар забони фолклори Сари Хосор бошад, вожаҳои забони адабӣ ва лаҳҷавӣ қариб баробар истифода шудаанд. Дар

натича 17 калимаи аслии серистеъмоли монанд аз «Шохнома» ва фолклори Сари Хосор мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст: Худо, агар, асп, боло, бошад, гуфтан, ду, кашидан, ки, кор, об, пеш, рӯз, ӯ, чашм, чавон, шох.

Калидвожаҳо: «Шохнома», фолклор, Сари Хосор, вожа, калима, асли, серистеъмол, забон, адабиёт, гуфтугӯй, матн, лаҳҷа, маъно.

НЕКОТОРЫЕ ИЗ САМЫХ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ИСКОННЫХ СЛОВ «ШАХНАМЕ» ФИРДАВСИ И ФОЛЬКЛОР САРИ ХОСОРА

Данная статья разработана с целью выявить и показать закономерность и различие уровня употребления исконных слов таджикского языка в письменной литературе и фольклоре – разговорного языка народа спустя более 1000 лет. С этой целью были изучены, исследованы и проанализированы некоторые из наиболее часто используемых слов языка первого тома «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси и фольклора Сари Хосара. В статье кратко отмечен уровень изученности исследователями лексических вопросов таджикского языка. Всего слова первого тома «Шахнамы» Абулкасима Фирдавси составляют более 65000 слов, а фольклор Сари Хосара – более 28500 слов. Все слова «Шахнома» находятся на литературном языке, а в фольклорном языке Сари Хосора слова литературного и диалектного языка используются почти одинаково. В результате были изучены 17 исконных слов аналогичного употребления из «Шахнаме» и фольклора Сари Хосора: Бог, если, конь, вверх, будь, скажем, два, тянуть, который, работа, вода, перед, день, он, глаз, юноша, король.

Ключевые слова: «Шахнаме», фольклор, Сари Хосор, слово, слово, исконных, широкоупотребительное, язык, литература, разговорная речь, текст, диалект, смысл.

SOME OF THE MOST USED ORIGINAL WORDS «SHAHNOMA» OF FIRDAUSI AND THE FOLKLORE OF SARI KHOSOR

This article was developed with the aim of identifying and showing the consistency and difference in the level of use of the original words of the Tajik language in written literature and folklore - the spoken language of the people after the passage of more than 1000 years. With this intention, some of the most commonly used words of the language of Volume 1 "Shahnama" by Abul Qasim Firdavsi and the folklore of Sari Khosar have been studied, researched and analyzed. In the article, the level of study of Tajik language lexical issues by researchers is briefly noted. In total, the words of volume 1 of "Shahnama" by Abulqasim Firdavsi are more than 65,000 words, and the folklore of Sari Khosar is more than 28,500 words. All the words of "Shahnama" are in literary language, and in the folklore language of Sari Khosar, words of literary and dialectal language are used almost equally. As a result, 17 original words of similar use from "Shahnama" and the folklore of Sari Khosar were studied: God, if, horse, top, be, say, two, draw, that, work, water, front, day, he, eye, young man, king.

Keywords: "Shahnama", folklore, Sari Khosar, word, word, original, widely used, language, literature, conversation, text, dialect, meaning.

Дар бораи муаллиф

*Насимов Нуриддин Исоевич
Номзади илмҳои филологӣ
Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва
форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 137
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru*

About the author

*Nasimov Nuriddin Isoevich
Candidate of philological sciences
Executive committee Association of tajiks and
persian-speakers of the world – «Payvand»
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 137
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru*

Об авторе

*Насимов Нуриддин Исоевич
Кандидат филологических наук
Исполнительный комитет Ассоциации
таджиков и персоязычных народов мира –
«Пайванд»
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 137
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru*

МАСЪАЛАИ ТАЪСИРПАЗИРИИ МУТАҚОБИЛАИ ЗАБОНӢ ВА АҲАММИЯТИ ОН (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ)

Раҳмонов Б. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар замони муосир интиқоли дониш ва меросҳои башарӣ аз миллате ба миллати дигар ва аз забоне ба забони дигар яке аз муҳимтарин дастовардҳои тамаддуни навини башарӣ ба шумор меравад ва он тавр ки маълум аст, “тарҷума” асоситарин роҳхалро дар ин интиқол дорад. Амали тарҷума аз муҳимтарин василаи тавсиаи тамаддуни навини башарӣ ба ҳисоб меравад.

Одамон дар гузашта ба воситаи тарҷума идеяҳо ва афкори андешаҳои хешро ба дигар одамон ва қавму қабилаҳои интиқол меоданд ва ҳам ин мақулаҳоро аз онҳо иқтибос мекарданд. Чунончи, дар даврони Аббосӣ асоси тамаддуни дурахшони исломӣ воқеан аз тариқи ошноии мусалмонон бо осори фарҳангӣ ва илмии дигар миллатҳо, аз ҷумла, Юнон, Форс, Ҳинд аз роҳи тарҷума поягузори шуд.

Феъл ва муқоисаву муқобалаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ хеле муҳим аст, зеро дар заминаи иртиботи мутақобили арабӣ ва тоҷикӣ вожаҳои бегонаи арабӣ шуруъ аз асри ҳашт ба баъд селаселавориди забони тоҷикӣ шуданд, агарчи дар сатҳи феъл ин раванд ба кундӣ пеш мерафт, вале ин ҳиссаи нутқ низ беасар аз ин раванд нест. Дар заминаи маводи тарҷумавии осори таърихӣ муқарар намудани тарзи бархӯрд, татбиқ, муқобила ва муқоисаи феълҳои тоҷикӣ ва арабӣ, ки дар низоми луғавии ҳар ду забон феъл аҳаммияти появӣ ва барои дарки низоми грамматикӣ забонҳои мазкур мубрам мебошад.

Мавзуи ниёз ба илмҳои гуногун ва дастовардҳои муҳими илмии дигарон ва суҳулати иртибот байни кишварҳо ва билаҳира баргардонидани ахбор ва афкори миллатҳо, аҳаммияти тарҷума ва забондониро дар замони муосир зиёда мегардонад. Аз асри 20 ба баъд бо интишори интернет дар олам мушкilotи табодули маълумот аз миён бардошта шуд, вале барои ба даст овардани маълумот дар шакли дақиқ ва ботафсил аҳаммияти забондониро боз ҳам амиқтар гардонид, то ин мушкilot дар байни афрод ва давлатҳои гуногунзабон ҳал карда шавад.

Забони тоҷикӣ (форсӣ) яке аз забонҳои муҳими хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мебошад, бо ин забон аз садаи нуҳум осори бешуморе дар он офарида шудааст, дорандаи шоҳкориҳои ҷаҳонӣ мебошад. Чунончи, аз забонҳои зиндаи мавҷуд камтар забонери метавон дид, ки дар паҳно ва қорбурд бо забони тоҷикӣ (форсӣ) дам аз баробарӣ занад, аз ҷумла, вижагиҳои ин забон устувории он дар тули беш аз ҳазор сол аст, ба ин маънӣ, ки тағйирот дар он дар муқоиса бо бисёре аз забонҳои олам хеле камтар будааст. Ба тавре ки форсизабонони имрӯз ба осонӣ метавонанд шеърӣ Рӯдакиву Фирдавсро бихонанд ва аз он муҳимтар ин ки дар осори бисёре аз шоирон ва нависандагони садаҳои охир ва ҳатто муосир метавон қорбурдҳои қуҳани ҳазор соли пешро дид, ҳатто дар китобҳои макотиби миёна метавон ашъори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Анварӣ, Мавлавӣ, Носири Хусрав, Бедил, Зебуннисо ва Айниву Лоҳутиро гунҷонид, ки ин амр агарчи нишон аз қуввати забони тоҷикӣ (форсӣ) дорад, аммо аз сӯи дигар, баёнгари он мебошад, ки дигаргуниҳои забонӣ дар ин сарзамин бисёр камтар дастхуши тағйир ва таҳаввул гардидааст. Бино бар ин, забоншиносе, ки дастури забони рӯзмарро истихроҷ мекунад, бояд ба дастури забони қуҳан ва омилҳои таъсиррасон аз забони ғайр низ тавачҷуҳ кунад, зеро марзи дақиқе миёни забони навишторӣ муосир бо забони қуҳан бо ҳама хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо дида намешавад ва қорбурдҳои синтаксисӣ ва морфологию луғавии марҳилаҳои аввал чи дар наср, чи дар шеърӣ имрӯз ба чашм вомерсад ва дар китобҳои дарсӣ осори классикӣ ва муосир ба таври мутавазӣ гунҷонда мешавад.

Забони осори классикӣ дар навбати худ воҳидҳои луғавии чуғрофиёӣ ва таърихӣ мутамоӣз дорад. Чунончи, ончи дар навиштаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва «Қуръони Қудс» мебинем, бо забони “Таърихи Табарӣ”, «Таърихи Байҳақӣ» ва “Чомеъ-ут-таворих” мутафовит мебошад. Бо нигоҳи дақиқкоронатар дар пажӯҳиши чомеъ дар дастури забони тоҷикӣ (форсӣ) қолибҳои шаклӣ ва маъноие дар сатҳи луғавӣ ва сарфиву нахвиरो метавон мушоҳида кард, ки аҳаммиати калкавӣ аз арабӣ доранд.

Аз замони қабул шудани дини ислом аз тарафи мардумони Осиёи Марказӣ ҳамкориҳои мутақобилаи арабу ачам ва таъсири забони арабро ба гуфтори мардумони ғайриараб, бавижа, ориёитаборон дар шаклҳои мухталиф ва дар дараҷаҳои мухталиф метавон ба назар гирифт. Чунончи, сарвари мамлакат зимни нишастии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ ва кишварҳои арабии Халиҷ (19.07.2023, ш. Қиддаи Арабистони Саудӣ) аз муштарақоти амиқи таърихӣ, фарҳангӣ ва маънавии давлатҳои Осиёи Марказӣ ва ҳавзаи Халиҷ ёдовар шуда, таъкид кард, ки “масъалаҳои вобаста ба таҳкими робитаҳои гуногунҷанба бо кишварҳои арабии Халиҷ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими сиёсати хориҷии кишвар муайян карда шудааст”.

Феъл дар низоми грамматикӣ забони тоҷикӣ ва арабӣ мақоми барҷаста дорад, вале рушди илми забоншиносӣ ва огоҳии бештар аз донишҳои забонӣ нишон дод, ки ин ҳолат дар забонҳо яқсон нест. Таҳқиқ ва муқоисаи хусусиятҳои луғавию грамматикӣ феъл дар заминаи осори таърихӣ барои забоншиносии тоҷику араб аҳаммиати фавқуллода бориш дорад, зеро забони адабии форсии тоҷикӣ дар ибтидои ташаккул қарор дошт ва мунтазам рушд менамуду меёр интиҳоб мекард. Аз ин ҷост, ки дар забони даврони классикӣ гунаҳои овой, грамматикӣ ва луғавӣ бештар ба назар мерасанд. Табиист, ки зуҳури гунаҳои забонӣ омилҳои гуногуни забониву ғайризабонӣ, аз қабилӣ корбурди шаклҳои қадима, истифодаи унсурҳои лаҳҷавии давр, таъсири забонҳои хориҷӣ, баҳусус, арабӣ ё худ боқимондаи забонҳои шарқии эронӣ ва ғайраро таҷассум менамуданд. Дар ин ҷода забони осори таърихӣ ва тарҷумаҳои тоҷикӣ ва арабӣ хеле қолиб мебошанд, зеро осори таърихӣ ин замон агарчи тарҷумавӣ бошанд ҳам, раванди марҳилаи аввали ташаккули забони адабии форсии тоҷикӣ ва сатҳи рӯёруйии забонҳои тоҷикӣ ва арабро ба хубӣ инъикос менамояд.

Яке аз масъалаҳои баҳснок ва мураккаби забоншиносии тоҷик баррасии феъл мебошад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ дорои бештарин шохисҳои грамматикӣ дар байни ҳиссаҳои нутқ аст [6] ва он аз ибтидо тавонистааст, устувории томи худро нисбатан ҳифз кунад, вале ин масъала бо он ки ба андозае омӯхташуда бошад ҳам, ҳанӯз дорои масоили ҳалношуда ё баҳсталаби зиёд аст. Ҷамчунин, ҳам забони тоҷикӣ (форсӣ) ва ҳам забони арабӣ аз ҷумлаи забонҳои зиндаи қадимӣ мебошанд. Забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ аз хонаводаҳои гуногун бошанд ҳам, таъсири мутақобилаи зиёде ба ҳамдигар доранд. Мо дар ин миён баъзе луғотеро, низ метавонем мушоҳида намоем, ки дар ҳар ду забон мустақиман бошанд ҳам, асли онҳо аз қадом забон буданаш мавриди тарғиб аст. Масалан, “буса”. Ҳасандӯст онро ҳамчун калимаи ориёиасл қаламдод карда, менигорад: “Иштиқоқи ин луғат дақиқан рӯшан нест; шояд ба ҳиндуаврупоӣ *bu- “лаб; буса” марбут бошад. Аз ҳамин калима аст олбонии buze - “дахон”, ирландии миёнаи bus - “лаб”, busoc - “буса”, олмонии (гӯишӣ) bussen - “бӯсидан”, Buss - “буса”, Busserl - “буса”, испониёии buz - “буса”, лаҳистонии buzia - “буса”, литвониёии busiuoti - “бӯсидан”, businys - “буса”, англисии buss - “буса”” [10, с. 533].

Ҷамчунин, Ҳасандӯст бо овардани шохиде ба нақл аз “Сирати Расулulloҳ” (10, ҷ. 2, с. 641), ки ифодакунандаи мутародиф будани калимаҳои “бӯсидан” ва “бӯйидан”-ро нишон медиҳад, эҳтимол медиҳад, ки калимаи “буса” аз эронии бостони *baud-s – аз решаи *baud - “бӯйидан” иштиқоқ шуда бошад [10, с. 533]. Ва он шохид: Чун соате баромад, Абуноила даст бар даст бар сари Каъб ниҳод ва бибӯйид ва гуфт: Эй Каъб, атри бисёр бар сари худ рехтай, ки азим бӯйи хуш аз сари ту меояд, ва бад-он баҳона дигар бор даст бар сари вай ниҳод ва дасти худ бибӯсид, ҳамчунонки аввал бӯсида буд [10, с. 534].

Ба ҳамин монанд калимаҳои қуфл/қулф (қуфл қардан/қулф задан), фанд (фанд қардан), ғалат (ғалтидан) ва боз чандин калимаи дигар аз ҷумлаи калимаҳои мебошанд, дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ муштарақистеъмол ҳастанд ва баромади онҳо низ ба гунаи мухталиф зикр

шуда, муштакқоти чунин навъ калимаҳо дар ҳар қадам забон ба равиши калимасозии хосси он бунёд шудааст.

Аз охирҳои асри IX сар карда, калима ва ибораҳои арабӣ ба таври мунтазам ба забони тоҷикӣ ворид шуданд ва ин ҳодисаро мувофиқ ба замон ва вазъияти забони тоҷикӣ яке аз сарчашмаҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳисобиданд.

Чунин вазъият фақат махсуси форсигӯёни Осиёи Марказӣ набуда, дар Эрону Афғонистон низ вазъи забон чунин ранг дошт. Ва дар даврони охир чунин амалкард дар тақобули форсӣ ва фаронсавиву англисӣ зоҳир гардид. Аз ин ҷиҳат аст, ки адиби машҳур Маликушшуаро Баҳор вазъи дар муҳити забонӣ баамаломадаро “фасоди наср” унвон карда, иллати воқеӣ ва ҳақиқии фасоди наср аз ин таърих, яъне, қарни чаҳордаҳуми ҳиҷрӣ (XIX мелодӣ)-ро дар он мебинад, ки “чароиди муҳимму умдаи ин аср, аз қабиле «Ҳабл-ул-матин»-и Калкутта ва рӯзномаи «Эрони нав» ва «Шарқ»-у «Барқ»-у «Шуро» ва ғайра, ки дар Техрон мунташир мешуд, ғолибан явмия [рӯзмарра] буд. Нависандагони он чароиду рӯзномаҳо чандон маҷоли диққати комил дар таҳрир намеёфтанд ва қадре тақлид аз туркҳо ва аврупоён ҳам дар қор даҳолат дошт, бино бар ин, як даста луғоти арабии сохтагӣ ва форсию тозӣ ва мураккаб ба вучуд омад, ки собиқа надошт. Мутобиқати сифату мавсуф ҳам қувват гирифт, феълҳои қадимӣ фаромӯш шуд, луғоти фарангӣ ба зарурат вориди забон гардид, тақлидҳои аз забони фаронса, аз қабиле чамъ овардани замир дар мавриди чамъҳои ғайризируҳ ва ё чамъ овардани замоири афъол дар мавриди асоси муфрдаи завиларвоҳ... ривож гирифт, масодир ва афъоли арабии маҷхул ва таркиботе аз ин гурӯҳ ба василаи туркӣ вориди забони форсӣ шуд, аз қабиле: эҷоб, вазъият, ишғол, иъзом, иъоша, султа, сафолат, танқид, тамаддун, мушаъшаъ, арзи андом, арзи вучуд, мунавварулфикр, мухаййирукул, фавқуззикр ва ғайраву ғайра ва масдарҳои зиёд дар боби истеъмол, монанди: истикмол ва истирхом ва ғ. ба вучуд омад ва луғоти аврупоӣ ҳам даста-даста вориди забони форсӣ гардид. Ин фасод рафта-рафта қувват гирифт ва ҳанӯз дунболаи он боқист ва ҳарчанд аз тарафи ҳаводорони шеваи қадим ва муътақидин ба ҳифзи усул интиқодоти шадидуллаҳн ва гоҳе тавҳинomez аз нависандагони қадим шудааст ва қор ба ҷое расида, ки гоҳе фарангиён низ ба тақлиди ҳаводорони шеваи қадим бар мутаҷаддидин тохтаанд, аммо номуси татаввур ҳеҷ вақт аз ин садҳо ва ҳадҳо аз ҳаракат бознамеистад ва ҳанӯз бисёре аз ағлоти сарфию наҳвӣ дар мақолоту рисолат ва навиштаҳои нависандагони муосир боқист ва танҳо аз чанд тани ангуштшумор, ки бигзарем, ғолиби нависандагон имрӯз эътинои дурусте ба муруоти усул надоранд” [1, с. 566].

Вале инро бояд донист, ки шароити кунунӣ моро водор менамояд, ки мо бо ин раванд тақобулот қадам ба қадам пеш равем, зеро бо зиёд гардидани васоили иртиботӣ дар байни мардумон, раванди ба ҳам наздик шудани забонҳо ва аҳаммияти байналмилалӣ касб кардани хеле аз калима ва истилоҳот табиӣ ба назар мерасад. Бештари калима ва истилоҳоти байналмилалӣ, ки имрӯз мушоҳида мешавад, аз ҳисоби забонҳои серистеъмол ва паҳншудатарини олам ва забонҳои, ки дар густариши маданияти моддию маънавий, илму фарҳанг сахми зиёдтар доранд, мебошанд. Аз ин ҷост, ки баромади бештари луғот ва истилоҳоти муштарак таҳти таъсирпазирии мутақобил бевосита ё бавосита ба забонҳои лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, арабӣ ва амсоли он рафт доранд. Бинобар ин, омӯзиши раванди ташаккули мутақобилаи забонҳо дар замони муосир натавон метавонад, балки зарурати қорбурдӣ мебошад.

Ҳолати ба сохтмони забонҳои миллӣ таъсири манфӣ расонидани ҷаҳонишавии луғавиро дар назар гирифта, забоншиносони муҳофизакор дар муқобили иқтибоскунии калимаҳои забонҳои дигар ҷабҳа гирифтаанд. Чунончи, М. Баҳор таъкид кардааст: “Агар танҳо бино бошад, аз лиҳози сарфу наҳв ба адабиёт нигоҳ карда шавад, шояд ҳақ ба ҳаводорони шеваи қадим бошад, аммо бояд донист, ки мақсуди дигаре низ дар байн аст ва он баёни мақсуд ва ба қор андохтани илҳомути қувваи фаҳм ва тахайюлот ё адои ҳаяҷонзову инфийлооти дарунист, ки дигар рабте ба лафз баҳусус надорад ва ҳамин қадар, ки хонанда муруди нависандаро дарк кунад, барои нависандагон кофист, ҷӣ расад, ба ин ки муруди ўро дарк карда ва аз тарзи таҳрири ў ҳам розӣ бошад. Пас, агар нависандагон алфозе ё таркиботе

менавиштанд, ки хонандагон онро фаҳм намекарданд, ҳаққи эътироз бокӣ буд, аммо иттифоқан ин калимоти тоза чи форсӣ ва чи арабӣ ва чи фарангӣ, чун батадрич вориди забон шуда буд, батадрич низ фаҳм мешуд ва ҳар нависанда аз дигаре тақлид мекард ва ҳама кас онро мефаҳмиданд; бино бар ин, мақолоти хубе, ки дар асри худ муассиру зебо ва муфид ташхис дода мешуд, агарчи пур буд аз ҳамин истилоҳоту луғот аз ҳайси маънӣ ва зараре ба ҷое намезад, мақбул афтод» [1, с. 567].

Забони тоҷикӣ, ки бо зарфияти бузурги маънавии хеш хосияти муттаҳидкунанда ва фарогирандагии оммаи васеъро дар қаламрави Мовароуннаҳр ва Хуросон дар худ нигоҳ медошт, дар асри XIX-XX ба раванди иқтибосгирии бемаҳдуд аз луғоти русӣ ва ҳаракатҳои антитоҷикӣ мувоҷеҳ шуд.

Новобаста аз ин, забони тоҷикӣ (форсӣ) аҳаммияти таърихии худро аз даст надода, ҷуноне ки дар ҷараёни истилои арабӣ, ки мақсад аз он тавассути ақидаҳои динӣ (бархӯрди забонӣ) забт кардани қаламрави сарзаминҳои бегона буд, аҷнабиён на танҳо ба муқовимати шадиди мардумони Мовароуннаҳр дучор шуданд, балки баъди расидан ба мақсад ҳам наметавонистанд танҳо тавассути забону фарҳанги хеш нақшаҳои стратегии худро ба пуррагӣ роҳандозӣ намоянд. Онҳо маҷбур мешуданд, аз забони дарӣ ҳамчун воситаи сиёсӣ истифода баранд. «Мувофиқи ривояти ҳадисҳо, забони форсӣ дар ҳамон давраҳо ва зотан дар давраҳои сонитар ҳам, василаи муҳимми тарғиби дини ислом буд. Ба қавли Наршаҳӣ (асри X) дар як масҷиди Бухоро, ки соли 713 бино шуда буд, Қуръонро ба забони форсӣ кироат мекардаанд». Чунин вазъият аз шучоат, мардонагӣ ва руҳи шикастнопазири аҷдоди миллати тоҷик ва қудрати забони модарии мо шаҳодат медиҳад. Дар идомаи сухан аллома Бобочон Ғафуров бо ифтихор менависад: «Ҳодисае маълум аст, ки соли 728 яке аз воизони дини ислом аз тарғиби дин дар Самарқанд фақат ба ҳамин асос даст кашидааст, ки забони форсиро ба хубӣ наметавонистааст» [9].

Сарвари мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи қудрати забони модарӣ сухан ронда, ба нақши байналмилалӣ он ишора мекунад. Таъкид месозад, бо вучуди он ки забони тоҷикӣ дар таъсири мутақобил бо дигар забонҳои минтақа қарор дошт, моҳияти вазифавии худро ғимоя карда тавонист ва бегазанд монд: «Забони мо дар тули садсолаҳо аз баҳри Миёназамин то Ҳинду Чин ҳамчун забони муоширати байни халқҳои гуногун хизмат намуда, дар осори хаттӣ онҳо ҳам нақши зиёде гузоштааст. Ин ҳақиқати таърихӣ мебошад» [9].

Бисёре аз воҳидҳои луғавии динии арабиасл тавассути Қуръон ва забони тоҷикӣ (форсӣ) ба сатҳи байналмилалӣ расиданд: *азон, ҳаҷ, маданият, салом, муҳаббат, ислом, калима, қулф, буса, ҳайвон...* Дар байни мардумони пайрави дини ислом аксари истилоҳоти коргузори ва илмиву фанӣ иқтибосоти арабиасл мебошанд.

Баъзе аз унсурҳои луғавии аслии тоҷикӣ низ тавассути тамаддуни оламгир доштани ақвоми ориё (бавижа, тоҷикон) ва ҳамчунин, ба воситаи муаррабшавӣ ба сатҳи луғати байналмилалӣ расидаанд, ки мисоли он вожаҳои *дин, абад, Наврӯз, айвон, фил, хандақ...*

Баъди ғалабаи арабӣ ва муслимин бар давлати Сосониён ва омехта гардидани фарҳангу маданияти маҳаллӣ бо исломӣ забони арабӣ чун забони дин ба забони давлатӣ ва адабии халқҳои бисёри эронитабор мубаддал мегардад. Давраи нави ташаккули забони муосири форсӣ-тоҷикӣ дар шакли имрӯзиаш маҳз аз ҳамин марҳала шуруъ мегардад ва то ба ҳол рушду такомул ёфта истодааст.

Албатта, ҳангоми муқоисаи калимаҳо, сатҳу дараҷаи корбурд тавассути аломатҳои зоҳирӣ, хосияти фонетикӣ ва дигар ҷузъиёти шаклии (омонимии) маводи забонӣ, ҳулоса баровардан дар бораи ҳамрешагии калимаҳо, таъсири якҷониба ва ё мутақобилаи забонҳо кофӣ набуда, коркарди фарзияи таъсири забоне (тоҷикӣ) ба дигар забонҳо калимот ва истилоҳоте пешниҳод мегарданд, ки мансуб ба захираи асосии луғавии забони тоҷикӣ ё шеваҳои он ҳамчун пояҳои асосии забони адабӣ мебошанд. Дар ин маврид, хусусияти семантикӣ, моҳияти луғавӣ ва грамматикӣ ин ё он калима ё истилоҳ низ ба эътибор гирифта мешаванд.

Дар мавриди ба сатҳи вожаҳои байналмилалӣ расидани калимаҳои як забон нуфузи илмӣ-фарҳангӣ, маданӣ, геополитикӣ, мазҳабӣ ва ҳатто сиёсӣ-иқтисодии моликони он

аҳаммияти назаррас дорад. Чунончи, дар садаи охир иқтисоди оламгир ва сиёсати геополитикии қавии Амрико ва Инглистон сабаб шудааст, ки мақому мартабаи забони англисӣ боло равад ва мавриди таваҷҷуҳи бештари оламиён қарор гирад.

Натиҷаи ин тақобулоти таъсиррасонии мутақобила ба раванди ташаккул ва тақомули байниҳамдигарии забонҳои олам дар замони муосир чунин шудааст, ки байни забонҳои форсӣ (тоҷикӣ) ва арабиву туркӣ (бахусус, узбекӣ) беш аз 50% луғоти муштаракистеъмолро дидан мумкин гардад [7].

Адабиёт

1. Баҳор М. *Сабкиносии (талхиси Сайидабутолиб Миробидинӣ) / М. Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.*
2. *Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.*
3. *Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ / А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 342с.*
4. *Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I. Луғатиносии / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Девашиш, 2007. – 242 с.*
5. *Раҳмонов Б. Таҳаввули истилоҳот ва луғоти соҳавӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ / Б. Раҳмонов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022, - № 6 (101). С. 31-35.*
6. *Раҳмонов Б. Ҷойгоҳи феъл дар низоми сарфии забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ / Б. Раҳмонов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023, - № 4 (105). С. 25-29.*
7. *Раҳмонов Б. Исми ва сифатҳои муштаракистеъмолҳои тоҷикӣ, узбекӣ ва арабии матни “Таърихи Бухоро” / Б. Раҳмонов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023, - № 5 (106). С. 28-32.*
8. *Ҳоҷиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри ХХ (дар асоси материали “Туҳафи аҳли Бухоро”-и Мирзосироҷи Ҳаким / С. Ҳоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 166 с.*
9. *Ятимов С. Масъалаҳои забоншиносии миллиӣ дар таълимоти пешвои миллат / С. Ятимов [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://jvonon.tj/news/kitobkhona/masala-oi-zabonshinosii-mill-dar-talimoti-peshvoi-millat> (санаи муроҷиат: 03.01.2022).*
10. *حسن دوست محمد. فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی، 5 جلد / محمد حسن دوست. تهران: آثار. 1393. – 585 ص.*
11. *نشر آرویح، ممدوحی مهندس احمدرضا. پدیده اسپرانتو، راه حل زبان بین المللی / مهندس احمدرضا ممدوحی تهران: . 1384.*

МАСЪАЛАИ ТАЪСИРПАЗИРИИ МУТАҚОБИЛАИ ЗАБОНҲИ ВА АҲАММИЯТИ ОН (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ)

Феъл ва муқоисаву муқобалаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ хеле муҳим аст, зеро дар заминаи иртиботи мутақобилаи арабӣ ва тоҷикӣ вожаҳои бегонаи арабӣ аз асри ҳашт ба баъд вориди забони тоҷикӣ шуданд, агарчи дар сатҳи феъл ин раванд хеле суस्त буд, аҳаммияти мубрам дорад. Аз асри 20 ба баъд бо интишори интернет дар олам мушкilotи табудули маълумот аз байн рафта бошад ҳам, вале барои ба даст овардани маълумот дар шакли дақиқ аҳаммияти забондониро боз ҳам амиқтар гардонид. Забони тоҷикӣ (форсӣ) ва забони арабӣ аз хонаводаҳои гуногун бошанд ҳам, таъсири мутақобилаи зиёде ба ҳамдигар доранд. Мо дар ин миён баъзе калимаҳоеро метавонем мушоҳида намоем, ки дар ҳар ду забон мустаъмал бошанд ҳам, аз қадом забон будани решаи онҳо дақиқан маълум нест, ки калимаҳои “бӯсидан”, “қуфл кардан”, “фанд кардан” намунаи ин гурӯҳи калимаҳои мебошанд. Раванди ба ҳам омехта шудани забонҳо зарурати омӯзиши таъсири мутақобилаи забонӣ дар шароити ҷаҳонишавиро пеш овардааст.

Калидвожаҳо: калимаҳои муштаракистеъмол, истилоҳоти илмӣ, интернет, иқтибос, забон, забони тоҷикӣ, забони арабӣ, забони серистеъмол, тарҷума, феъл.

ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ (на примере таджикского и арабского языков)

Взаимодействие глаголов в таджикском и арабском языках имеет большое значение. С VIII века в таджикский язык заимствовались арабские слова, что оказало значительное влияние на межъязыковую коммуникацию. Хотя на уровне глаголов этот процесс был менее выражен, его важность остается значительной. В XX веке, с распространением интернета, проблемы обмена информацией несколько нивелировались. Однако роль языкознания в получении точной информации по-прежнему возрастает. Несмотря на то, что таджикский (фарси) и арабский языки принадлежат к разным языковым семьям, они оказывают друг на друга значительное влияние. Мы можем наблюдать

ряд слов, которые используются в обоих языках, но точное происхождение которых остается неясным. Примерами таких слов являются "бусидан", "куфл кардан", "фанд кардан". Процесс взаимопроникновения языков подчеркивает необходимость изучения языкового взаимодействия в условиях глобализации.

Ключевые слова: общеупотребительные слова, научные термины, Интернет, цитата, язык, таджикский язык, арабский язык, общеупотребительный язык, перевод, глагол.

ISSUES OF LANGUAGE INTERACTION AND ITS IMPORTANCE (using the example of Tajik and Arabic languages)

The verb and its comparison in the Tajik and Arabic languages are very important, because in the conditions of mutual communication of the Arabic and Tajik languages, foreign Arabic words entered the Tajik language starting from the eighth century, although at the verb level this process occurs very slowly, but it is of great importance. Since the 20th century, with the advent of the Internet, the problems of exchanging information in the world have disappeared, but in order to receive information in an accurate form, the importance of knowing the language has increased. Although the Tajik (Persian) language and the Arabic language belong to different families and interact a lot with each other. Meanwhile, we can observe some words that are used in both languages, but it is unclear which language their roots are from, and the words "bushidan", "kufli cardan", "fandi cardan" fan are examples of this group of words.

Keywords: common words, scientific terms, Internet, quote, language, Tajik language, Arabic, common language, translation, verb.

Дар бораи муаллиф

*Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович
Номзади илми филология, дотсенти
кафедраи назария ва амалияи забониносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: zobit@list.ru*

About the author

*Rahmonov Bakhtiyor Nurmahmadovich
Candidate of philology, docent of the
Department of theory and Practice of
Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: zobit@list.ru*

Об авторе

*Рахмонов Бахтиёр Нурмамадович
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: zobit@list.ru*

НАҚШИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР КАЛИМАСОЗИИ МОРФОЛОГИИ ШЕВАИ ЧАНУБИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Раҷабов А. А., Худойдодзода Ф. Б.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Мутобиқи таҳлили мутахассисон, дар ташаккули калимаҳои сохта дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ нақши пасвандҳо муҳиманд. Доир ба ин соҳа дар забоншиносӣ корҳои назаррас ба анҷом расонида шудаанд. Маводи дасти мо баёнгари он аст, ки дар шеваҳои номбурда дар сохтани калимаҳои сохтаи арабӣ пасвандҳои **-ак**, **-ú//-гú**, **-ча**, **-а**, **-акú**, **-ин**, **-ина**, **-зор** нақши муҳим доранд: **Пасванди -ак**. Пасванди **-ак** ва вариантҳои он **-ик**, **-ек**, **-ук**, **-ък**, **-йак**, **-чък**, **-ҳак** дар сохтани калимаҳо сермаҳсул мебошанд. Ҳарчанд муҳаққиқони шеваи ҷанубӣ доир ба вижагиҳои калимасозии пасванди **-ак** андешаҳои муҳими илмӣ баён карда бошанд ҳам, ба таври ҳаматарафа нишон додани имкониятҳои калимасозии ин морфемаро дар доираи вожаҳои арабӣ ба уҳда надоштаанд. Бо ин пасванди ғайбӣ ва серистеъмол калимаҳои арабӣ ифодакунандаи номи чиз, ҷонварон ба мушоҳида мерасанд: **бурҷак**, **заҳрак**, **ҷавобак**...

Ба воситаи илова кардани пешванд ва пасвандҳои гуногуни забони тоҷикӣ ба шакли масдарӣ ва ё исми феълии калимаҳои арабӣ вожаҳои нав сохта шуда, барои рушду таҳаввул ва ғайбӣ гардидани забони мо – тоҷикӣ мусоидат карда тавонистааст. Ба ин калимаҳое, чун **боадаб**, **бомаънӣ**, **бетамиз**, **бомаданият**, **бохабар**, **беҳузур**, **беватан** ва амсоли инҳо мисол шуда метавонанд. Гузашта аз ин, вомвожаҳои арабӣ бо роҳи калимасозӣ дар қолибҳои тоҷикӣ калимаҳои нав сохтаанд, ки бо ин роҳ таркиби луғавии забони тоҷикӣ ғайбӣ гардидаанд: **бадвоҳима**, **бадҷаҳл**, **ваъдадор**, **даъвокунанда**, **давранишин**, **камтолеъ**, **зарбдор** ва ғайра мисол шуда метавонанд.

Яке аз роҳҳои пурғановат гардидани таркиби луғати забон иқтибоси калимаҳо аз забонҳои дигар мебошад. Ин ҳодиса дар забони адабии тоҷикӣ бисёр равшан мушоҳида мешавад. Калимаҳои зиёде аз забонҳои дигар бо роҳи воситаҳои гуногун ба таркиби луғавии забони адабӣ ва ба воситаи он ба гӯйишҳо дохил шудаанд. Миқдори муайяни онҳоро калимаҳои арабӣ, туркӣ ва русию байналмилалӣ фаро мегиранд. Ба забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои он аз дигар забонҳо аз ҳама пештар ва бештар исмҳо дохил шудаанд, ки инро дар мисоли иқтибоси воҳидҳои луғавии арабӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Исмҳои иқтибосӣ, катъи назар аз он ки дар забони арабӣ чӣ гуна шаклу таркиб доштаанд, калимаҳои сода ва содаи рехта ба шумор мераванд, чунки онҳо ба забони тоҷикӣ бо ҳамон маънои таркибашон дохил шудаанд ва ба морфемаҳо тақсим намешаванд. Ин қабил қалимаҳоро метавон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намуд:

1) Калимаҳои содаи арабиеанд, ки бо забони адабӣ ҳамранганд: **азрақ**, **қарз**, **меҳнат**, **заҳмат** ва ғ.

2) Калимаҳои арабие, ки дар забони адабӣ ба ҳамин маъно қариб дучор намешаванд, вале дар ин гӯйиш маънои аслиашро молик аст: **аблаҳ** (**Шк.**) аблаҳ, беақл, нодон, гӯл; бемаънӣ: *одамой аблаҳ ай зан бафо металаба (Нр.)*; **авқот** хӯрок, таом: *ай ҳаму авқот камтар бъте (Ҳак.)*; **аврат** зан, зайф: *дъ мардак-у йа аврат мийумад, ҳамийо бьдастан (Шх.)*; *у аврат аврати хуб-ай (Дб.)*; **акрабо** (Пп.) ҳешу табор, акрабо: *вай - а ҳами акрабоҳо - ш ҳамунча - нда [Шк]*.

Дар таҳқиқоти оид ба калимасозӣ ва «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (1985) доир ба роҳҳои калимасозӣ усули морфологӣ, яъне бо аффиксҳо сохтани калимаҳо ва калимасозии мураккабро сермаҳсултарин ҳисобидаанд, ки воқеан дуруст ҳам аст. Ин усули калимасозӣ дар ҳамаи зинаҳои инкишофи забони адабии тоҷик роиҷ буда, он аз мадди назари

донишмандони гузаштаи мо дур намондааст. Аз донишмандони асримиёнаи форсу тоҷик ин ходисаи забоншиносӣ бештару беҳтар дар асари Шамси Қайси Розӣ «Ал-муъҷам» таҳлилу тавсиф ёфтааст [9, с. 67].

Калимаҳои сохта аз васлшавии сунъии решаи вандҳо набуда, дар онҳо чузъҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно мувофиқат мекунанд ва мувофиқати маъноии асоси ванд ба онҳо имконият медиҳанд, ки ба ҳам васл шуда, маънои наве пайдо кунанд, ки ба маънои ҳам асос ва ҳам дар калимаҳои сохта равшан зоҳир шаванд.

а) **Бо пешвандҳои сохтани калимаҳо.** Дар калимаҳои сохтаи забони тоҷикӣ ду навъи морфема мушоҳида мешавад: 1) морфемаи решагӣ ва 2) морфемаи ёридиҳанда. Ба морфемаи решагӣ асосҳои маънодор - калимаҳои решагӣ дохил мешавад, ки унсурҳои ҳатмӣ ва таъминкунандаи маънои калима мебошад. Пасванд, пешванд ва миёнванд ба гурӯҳи морфемаҳои ёридиҳанда медароянд. Пешвандҳои пеш аз асос омада, нисбат ба пасвандҳои бештар мустақилият зоҳир мекунанд. Онҳо бо хусусияти калимасозӣ низ аз пасванд фарқ мекунанд, баръакси пасванд бештар аз ҳисоби калимаҳои гурӯҳи муайян калима месозанд. Доираи калимасозии баъзе пешвандҳои маҳдуд аст. Дар исми сози танҳо пешванди **ҳам-**иштирок менамояд.

Пешванди ҳам-дар забони тоҷикӣ исми фақат як пешванди калимасоз (**ҳам-**) доранд. Ин пешванд ба пеши исми ҳамроҳ шуда, исми месозад, ки бо ҳам будан, яқоягӣ, ба ҳам алоқаманд буданро ифода мекунад. Ин хусусиятҳо аз рӯи маводи шева ҳам тасдиқ кардан мумкин аст: **ҳамғул / ҳамғъл / амғул / амғъл** ҳамсол, ҳамсин: *ҳамғули ма йата мусъфет ҳастай, ай ҷо-и хеста наметона (Шқ.); амғули додари ма бӯд, Собир (Қлб.); оли-йам амғуло-и наумадайн (Хг.); ами мусъфет амғъл-м-ай (Дл.); ами руз амғуло-и мийа (Ан.); ма ҳамғули Маҷид-ум (Ҷс.);*

ҳамрайи (Нд., Нз.) яқоя, ҳамроҳ: *ҳамрайи аму мол - ай и гов (Нз.);*

ҳамшафат (Қ.) ҳамсуҳбат; ҳамшафат (ҳамсуҳбат) шудан: *мо Файзӯло Хуҷа қати ҳамшафат шудагӣ да Бӯҳоро (Хум.);*

ҳамкӯтиф (ҳамсин): *ар дъ - му ҳамкӯтиф - ем (Стд.).*

Пешвандҳои ба-, бо-, но-, бе-пешвандҳои сифатсоз буда, аз исми сифати месозанд.

Пешванди ба-/ ва -ин пешванд сермаҳсул буда, аз исми сифати аслии месозад, ки мазмунан ба ягон хосият ё аломат соҳиб будани ашёро мефаҳмонад. Дар гуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ пешванди сифатсози **ба-** дар шакли **ва-** ифода меёбад. Сабаб дар он аст, ки дар ин гуиш ба ҷойи ҳамсадои ҷарангноки **б** омадани ҳамсадои ҷарангноки **в** хеле маъмул буда, ин табиати гуиши мазкур мебошад: **ваҳақл** (баақл), **ватамиз** (батамиз), **вахосият** (бахосият), **вахазур** (бахазур), **ваазоб** (баазоб)...: *шофири ваҳақл дорем. (Қ.); бачаи Қодир ваазоб - ай (Қн.).*

Пешванди бе -ин пешванд сермаҳсул буда, аз исми сифати аслии месозад, ки ба аломати дар асос номбаршуда молик набуданро мефаҳмонад: **беҳтибор** (беҳтибор; бевафо, беқавл, паймоншикан), **безот** (бадгавҳар, бадзот, баднасл), **бенуҳс//бенъҳс** (бенуҳс, сихат), **бенъҳс//бенаҳс** (бенаҳс; шӯрапушт), **беаҳт** (беаҳд; ваъдахилоф), **бебахт** (камбахт, камтолеъ), **бебизоҳатӣ** (нобудӣ, нодорамӣ, камбағалӣ), **беқасаб** (беқасам), **белавз** (белафз, ваъдахилоф; булҳавас), **бемаҳнӣ** (бемаҳнӣ, бетартиб, беақл; нодон), **бенур** (безеб, бадафт), **бесатр** (баҳаё), **бетамиз** (беқайд, бадрафтор), **бетартиб** (бесару сомон), **беташвиш** (осуда, бепарво), **бетаҳб** (ифлос, чиркин; зиштрӯй), **беҳақл // беақл // бейақл** (беақл, камақл), **беадаб // беадав** (беадаб, бадахлок); **беҳавар** (беҳабар, ноҳост, ногоҳ), **беҳосият** (наҳс, беҳосият, камтолеъ, бетолеъ, бадафт), **беҳотир** (ноҳост, ногоҳ), **беҳузур // беҳъзр // беҳазур // беҳузр // беҳъзр** (дардманд, бемор, нотоб; касалнамо), **бетоқат** (бетоқат); **бефойда** (беҳуда) ва ғ.

Мисолҳо: *ай безото ҳазар кӯнен, ай уво нашайи некӣ намебӯроя; шиштум сари кучаҳо, найомад ҳабар - ут, беаҳт шудагӣ, ҷура буреда ҷигар - ут (фолк.); ай дъсти бебизоти - ра дар шаҳр мерафтаи мардум; ай дъсти бебизотӣ-ра хизматгори мекардан,*

солойи пошойи (Ял., Нав.); ҷумай **беқасаб** ба арус - а метем (Нз.); ма гуфта будум йори қадими-т гирум, **белавз** буди вафо накарди ҳаргиз (Ст.); ҳе бъра, е хуб дъхтари **бемағни** бъдай (Зир.); **бемағниғи** накъ, тъ бъсийор ҳовачоти (Хов.); ҳами дъ бача йахдуно - т - а шикаста замин-да **бетартиб** кард (Кх.); йа хешованд доштем **беҳазур** бъдаст, ҳаму - ра хаваргири умадем (Яр.); мағлимо омадан, **беғадабӣ** накънен (Кд.); ай **беақли** рафтайесодам (Пор.); **бехотир** хуна дърмад, тарсидъм (Хм.); йа хешованд доштем **беҳазур** бъдаст, ҳаму - ра хаваргири умадем (Яр.); ҳаму хъштумани Нур **беҳузър** бъдаст, балниса бърдан (Лш.); ҳамиқа бачи **бетағб** бъдай, ки ҳато ру - ш - а наишиштай (Хов.); **бехавар** уқобо - ра мезана, бъсё гайур - ай (Пор.) [3, с.103 - 106].

Пешванди бо - ин пешванд сермахсул буда, аз исм сифати асли месозад, ки мазмунан ба ягон хосият ё аломат соҳиб будани ашёро мефаҳмонад: **бокарам** (Ках.) иззатманд; бомурувват: *сълтуни бокарам, мо йофтем шарти тъ-ра (фолк.); ботахлид* (Мт.) пурнақш: *йолтуши ботахлид - а пушонд ас - да; боҳайбат* (Тоқ.) даҳшатнок, ҳайбатнок: *Пирмуроди боҳайбат, хоҳардъхтар-ту қимат (фолк.); боҳайз, боҳайз кадан* беобрӯй (шарманда) кардан: *да ним соғат боҳайз-ът менан иҳо, ҳатийот шав! (Пн.); боғилм* (Ҳич.) соҳибилм, илмнок, олим ва ғ.

Пешванди но - ин пешванд дар сохтани сифат нисбат ба пешвандҳои дигар сермахсул ва серистеъмол мебошад. Вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифати асли месозад, ки акси маъноӣ асос, молик набудани мавсуфро ба он ифода мекунад ва ё ҳолати ашёро мефаҳмонад: **нобалад** ношинос, ноошно (Ан., Ёл, Пор., Ст., Сч., Сғ., Хч.); *и малими nobalad ай гиҷо-а? (Ёл); йа навомади nobalad омадай (Хч.); ноғараз* (Кх., Кч., Лағ.) бадандеш, бадкирдор: *ҳар ногаразе тъ - да бафойи къна, ба дил-уш кор накъ (Лағ.); ноодамигари* (Ҳич., Яр.) ноодамигарӣ, нокаси, беҳурматӣ: *порина ноодамигари кардем, ховаргири нарафтем (Ҳич.); норохат* норохат; роҳат накарда (Тег., Шв.): *бачи пошо норохат ай чо - ш хест - ь раҳаки шида (Шв.); ночинс* ночинс, хурд, ношуд (Сч., Уч.): *дъхтар-ъм ҳафсола, устугон-ъи ночинс (Уч.); ноомил, ноғомил* (Ҳич., Яр.) ноомил, камтаҷриба, наведгир; ноӯҳдабаро: *шофъри совхоз ноомил бъдай (Дч.); сохти мън устой ноомил бъд (Ҳич.). ноғмед* (Қ.) ноумед; ноумедшидан нобино шудан: *йак кам ҳаитод-да дърумадъм, ҳаиш сол шида, ки чъим-ъм ноғмед шидай (Мис.).*

Пешванди ба - дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ аз рӯи маводи «Фарҳанги гуишҳои чанубии забони тоҷикӣ» бо 50 вожа омада калимаи нав сохтааст, ки яке аз он вазифа доштан ва ё мавҷудияти аломатери нишон медиҳад: **баалам, баамал, бабаракат, батартиб, бамаънӣ, базарар, бахабар, баақл**, ва ғ.

Калимаҳои лаҳҷавие, ки бо пешванди **ба** созмон ёфтааст, метавон аз рӯи ҷузъҳои асосиашон ба чунин ҳиссаҳои нутқ ҷудо намуд:

1) сифатҳо: бабаракат, бақувват; **бабаракат** бобаракат: *бодринг мевайи бабаракат бъдаст, вега мечини, бай пъга-ра бо (боз) меванда (Лш.); бақувват/бақъват* боқувват, зӯр, пурзӯр; қавӣ: *вахтой сьгерағи бъсийор бақъват бъдъм (Хум.); баалам* - боалам; аламнок, аламангез; *гийра кард - у баалам гуфт, ки мерам акъ (Шв.); баамал/ваамал* (Ёз., Лан.); босамар, фойданок: *дърахти бесамар ар-ар-ай, ваамал тут - ай, ки кирмък - ьнда медан (Лан.); бамағне /бамағн* бомаънӣ, боодоб, бофаросат: *Давлат Кабир бъсийори бъсийор одами бамағнейи хуб - ай - да (Нр.); бамъҳабат* бомурувват, бомуҳаббат: *ҳаму бачай бамъҳабати нағз бърума бъд - к неке бемазачоп шидай (Нр.);*

2) исми маънӣ: базарар, баақл... **базарар** зарарнок: *уқа базарар не (Дч.); баҳақл /бағақл* боақл, бофаросат; ақлрасо: *бачай калони - ш баҳақл бъдас (Кд.).*

3) ҷузъи феълҳои таркибӣ: батартиб, баамал...**батартиб** ботартиб: *неки дъғо - ш бъсийор батартиб - ай (Зир.); бафайз* бофайз, бобарору баракат: *деҳқон одами бафайз - а файрод мекард, дуов мегъръфт-ъ ҷъфт-да сар мекард (Ош.); бахавар* бохабар, хабардор, огоҳ, воқиф (Кд., Мс.); **бахавар** шидан бохабар шудан: *то ҳъкъмат бахавар шида, ки бъсийор гов барҳам шида (Кд.); ай аҳволи зиндаги-шу йа мейдаги бахавар бъша (Мс.); бахилгарӣ /*

бахелгарӣ (Ёх., Дҷ., Мум., Хов.), **бахилгарӣ** (Дах., Сам., Қўш.) бахилӣ, бухлӣ; кина, кинаю адоват; нотавонбинӣ: у *бахилгари дора хонадози ма - да* (Хов.); **башъҷоғ** шуҷоатманд, нотарсона: *астӣ ма - м тай малим-да башъҷоғ рафтесай - ку* (Мум.);

4) дар ду вариант **ба/ва**: **бахазур /вахазур /вахъзур... бахазур** (Дах.), **вахазур // вахъзур** бепарво, форигбол, холабеғам; хотирчамъ (Қўш., Кд., Нр.): *и-ра шофир-ъи бахазур-ай, дъ-се руз - да намера* (Дах.); **баазоб // ваазоб // ваазов** (Кб., Кп., Нўш.) хароб; камқувват; заиф; лоғар; нимчон: *чи ита баазов - и, късал - ӣ; Садбарг - а касал баазоб кадай, мондай; ба'ақл / ва'ақл* (Куг.) боақл, бофаҳм: *шофири ва'ақл дорем.*

Пешванди бо-: Дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ бо ин пешванд калимаҳои зерин мавҷуданд, ки яке аз он вазифа доштан ва ё мавҷудияти аломатеро нишон медиҳад: **бокарам, боҳайбат, боҳайз, бошучоъ, боилм** ва ғ.

Ин вожаҳо мансуби сифатанд ва ҳолату мансубиятро ифода мекунанд: **бокарам** (Қаҳ.) иззатманд; бомурувват: *сълтуни бокарам, мо йофтем шартӣ тъ-ра* (фолк.); **ботахлид** (Мт.) пурнақш: *йолпуши ботахлид-а пушондас-да; боҳайбат* (Тоқ.) даҳшатнок, ҳайбатнок: *Пирмуроди боҳайбат, хоҳардъхтар - ту қимат* (фолк.); **боҳайз**: **боҳайз** қадан беобрӯй (шарманда) қардан: *да ним соғат боҳайз - ът менаниҳо, ҳатийот шав!* (Пн.); **бошучо** (Зел., Ёх.) бочасорат; шуҷоатнок: *мардаки бошучо бӯд Балаҷун* (Зел.); **боғилм** (Ҳич.) соҳибилм, илмнок, олим;

б) **Бо пасвандҳо сохтани калимаҳо.** Морфемаи ёридиҳандае, ки ба охири асос ҳамроҳшуда, барои сохтани калима хизмат мекунад, пасванд номида мешавад. Пасвандҳои калимасоз шаклсоз дар забони тоҷикӣ инҳоянд: **-осо, -нок, -ак, -аи, -ваи, -дор, -зор, -бор, -бар, -вар, -вор, -сор, -ор, -гар, -гор, -ӣ, -чӣ, -ҳо, -ин, -шон, -гон, -фон, -дон, -бон, -истон ва зайра.**

Воқеан, тавачҷух ба асосҳои калимасозӣ дар забони адабии тоҷик таърихи хеле қадим дошта, дар ин роҳ донишмандони гузаштаи мо хизмати арзандае ҳам кардаанд. Ба ҳамин маънӣ забоншинос Ш. Рустамов, ки дар баҳши калимасозии забони адабии муосири тоҷик таҳқиқотҳои қиддӣ анҷом додааст, чунин меоварад: «Илми соҳаи забони тоҷикӣ, аз ҷумла калимасозии он, таърихи дуру дароз дошта, пояи аввалини он дар давраи пеш аз револүтсияи Октябр гузошта шудааст ва он барои ташаккули забоншиносии тоҷик ҳамчун як сарчашмаи асосӣ хизмат кардааст» [6, с. 25].

Яке аз ҳамин гуна донишмандоне, ки дар асри XVI ба таҳқиқ дар дастури забони тоҷикӣ пардохта, асосҳои грамматикӣ калимасозии забони тоҷикиро то андозае тасвир кардааст, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ мебошад [9, с. 78].

Дар усули морфологии калимасозӣ пасвандҳо мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Вазифаи асосии ҳар як пасванд бо он муайян карда мешавад, ки вай ба калимаи сохтааш чӣ гуна маъно мебахшад. Пасвандҳо дар ҳамин замина тасниф карда мешаванд. Пасвандҳои исмсозии забони тоҷикӣ хеле бисёр ва гуногунвазифаанд. Дар ин бора забоншинос Ш. Рустамов чунин ибрози андеша кардааст: «Дар усули морфологии калимасозии исм суффиксҳо мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Вазифаи асосии ҳар як суффикс бо он муайян карда мешавад, ки вай ба калимаи сохтааш чӣ гуна маъно мебахшад. Суффиксҳо дар ҳамин замина тасниф карда мешаванд. Аммо бисёр суффиксҳои исмсозии забони адабии тоҷик оморфемаанд. Ҳангоми таъин намудани вазифаи аффикс сермаъноӣ (оморфемагӣ), инчунин аз қадом ҳиссаҳои нутқ ва аз чӣ хел асосҳо исм сохтани онҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Вақте ки суффиксҳо аз ин ҷиҳат аз назар гузаронида мешаванд, тафовути онҳо аз якдигар боз ҳам равшантар зоҳир мегардад. Баъзе суффиксҳо танҳо аз исм, баъзе дигар аз сифат ва сеюмӣ аз шумора ё феъл исм месозад. Суффиксҳои ҳастанд, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозанд ва ин ба маънои исми сохта таъсир нарасонда наметавонад. Ҳар як пасванд мавқеи махсуси истифода дорад. Масалан, пасвандҳои **-чӣ, -гар, -гор** танҳо исми шахс, вале пасвандҳои **-ӣ, -ак, -гоҳ, -зор, -истон, -дон** танҳо исми ғайришахс месозанд [6,

с.114]. Чанде аз ин пасвандҳо дар гӯйиши чанубии забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд:

Пасванди - а: Ин пасванд баъд аз исму феъли калимаҳои иқтибосии арабӣ омада маънои аслии калимаҳоро куллан дигар мекунад. **Қадима** // **қадими:** *у чени қадима навиштай* (Хов.). **қалама** (Кх., Ғк., Шк.) **қатлама** (нони қат - қати дар равшан пухташуда). Дар гӯйиши чанубии забони тоҷикӣ вожаи қатлама як навъи фатир ё нон буда, ба гурӯҳи вожаҳои ифодакунандаи ҳӯрокворӣ мансубанд. **Қатала** 1. ғурмағас, хармағас (Вқ., Қ.): *қъзилмазор - да қатала бисйор-ай* (Б.); **қатала задан** пайдо шудани кирм дар зерӣ пусти ҳайвоноти шохдор дар натиҷаи газидани ғурмағас: *гарм ки шъд гусала - ра қатала мезана* (Сх.); *гов - а қатала зад* (Ҳич.). 2. навъи орои хокистарранги захрнок, ки дар сӯроҳии девору сутун лона мегузорад (Қ.). **Махласа** як навъ растании кӯҳии шифобахш (Дах., Зир., Лағ., Муъм.); **мъҳала** // **мъһала** маҳалла, гузар, кӯча: *мъһалойи Файзибой - ънда бъдем* (Нд.); **насиба** баҳра, ҳисса; қисмат, сарнавишт, тақдир: *насиба-и ҳами бъдай, ай дъсти мо чи мийойа* (Дч.); **тағна** таъна, захми забон; сарзаниш, маломат; ришханд; ситеза (Вқ., Қ., Шк.); **ҳаваса** (Вқ., Ғк., Шк., Чк.), **аваса** (Хғ., Дл., Шӯр.) фарабера, фарзанди абера: *ами камтир да ҳаваса дошт* (Ёл.); **ҳалола** ҳалола; **ҳалола қардан** ба никоҳи муваққатии марди бегона даромадани зани талокшуда, ки шавҳар баъди ин амал ҳуқуқи дубора ба никоҳи худ даровардани ӯро пайдо мекунад (дар шарият).

Пасванди -гар. Ин пасванд дар исмсоъӣ сермаҳсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун доранд: 1) *аз исмҳои конкрет исмҳои шахс месозад, ки касбу ҳунарро мефаҳмонанд:* **суратгар**, **наългар**, **ғадргар** ва ғ.: **ғадргар** (Шк.), **ғадъргар** (Вқ., Қ.), бадтинат, дилсиёҳ, бадқирдор, хиёнаткор: *ита гадъргар нашав* (Қаз.); **давогар** // **даъвогар** 1. даъвогар, касе, ки ба воситаи маҳкама аз касе ҳаққеро талаб мекунад: *баройи ҳаму бача даъвогар шидан* (Ҳич.); 2. пизишк, табиб; **халосгар** (Сам., Шв.) халосгар, халоскунанда; наҷотдеҳ: *уво чанг мехъран, мо халосгар* (Сам.).

Пасванди - ак. Ин пасванд сермаҳсул буда аз исмҳои модӣ номи чиз, ҷонварон ва истилоҳи забоншиносӣ сохтааст: **бърчак** (Қах.) бурчак, кунҷ, **ғарибак** (бекас, танҳо; воҳиди ченаки вазн, ки ба 125 гр. баробар аст), **долак** (Б., Дч.) саққо, бучули калоне, ки бо вай аз масофаи муайян нишонро мезананд, **захрак** (Шв., Пч., Сам.) ҳазлнокаш, шахсе, ки шӯҳӣ ва ҳазлро намебардорад, **қадахак** (Шм.) як навъ зарфи чӯбӣ, ки ба даҳони кӯза мемонанд, **қаламак** (Вқ., Ғк.) қалам, қалами қандакорӣ дар рӯйи чӯб; қалами филизбурӣ, **ҳасанак** (қакана, ҳалилихӯрак; як хел гамбускчаи лӯнда аст, ки ҷусааш ба андозаи ҷуворӣ буда, рангаш сурху зард ва холҳои сиёҳ дорад), **чабалак** (Қф., Вд.) фатиламӯй, чингиламӯй; пахмок; мӯйи пахмоқу парешон, **чавзак** (Кх.) хекиртақ, қоқуртоқ, хирной, **чавобак** (Вқ., Қ.) махлуқи афсонавӣ аз қабилҳои чин, албасти, **ҷамолак** (Ял., Қф., Ҳо.) пудинаи кӯҳӣ, **лайлак** (Лахш., Қлб., Дм., Ҳич., Яр.) лаклак, **латифак** (боби маҳсули равшанрезӣ ба чароғ, шиша ва монанди инҳо), **кафак** (Қ.) олатест, ки барои налағжидан дар барф дар таги пойафзол банданд, **маҳкамак** (Вд., Қах., Нд., Нз.) устувор, қоим, **машрабак** (Мум., Сх., Хов.) зарфи хурди обгирӣ, ки аз тунука ё гил сохта шудааст, **миқолак** (Хм., Шм.) маҷ. тифли ширмак, кӯдаки навзод, **мълкак** (Хуш., Оғ.) мулкак зироати лӯбиёӣ, ки донаи он аз донаи мош калонтар буда, нони онро "мулкин" мегӯянд, **сағърак** (кӯдаки шикамқалон, ки ба касалии чиллашӯр гирифтор шудааст), **таркак** (Ош., Чб.) як навъи кӯлоҳ, каллапуши чуқуре, ки пирамардон аз зерӣ салла мепӯшанд; тоқии гулдӯзии кӯдакона, ва ғ...: *бърчаки маҷит - ънда китови бъсйоре тал чиндагӣ бъд; захрако қати шухӣ нақъне, ки шухи - ра намевардоран* (Сам.); *мо ай боло ҳалосак задем* (Қӯш.); *йаке ҳамуҷа-да дидум ачина-ра, сар-ъиш чабалак дар - а шъкойдак* (Вд.); *ай къллол машрабаки лойи, сиба меша* (Мум.); *сънҳор-ъиш йа миқолак дора, ба ҳаму овора* (Хм.); *тъ мълкак медърави, ки иқа чақун мекъни* (Хуш.); *ба хурдан - шон мълкак кориди бъдан* (Оғ.)

Пасванди - ча. Ин пасванд сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ месозад, ки ба асосаш аз ягон ҷиҳат монанд буданро мефаҳмонад: **қаламча**, **тоқча**, **ҳиссаҷа**, **тахсимҷа**

(таксимча) (Лб., Луғ., Б., Мӯм., Сх.): **қаламча** қаламча, навдаи буридаи току дарахтони гуногун, ки барои реша гирифтани як нӯги онро ба замин гӯр мекунад: *йа-дъ қаламчайи тоқ шънондем* (Қн.).

Пасванди - чӣ. Дар шеваи ҷанубӣ бо ин пасванд 9 воҳиди луғавӣ сохта шудааст, ки ба ашӯи гуногун далолат мекунад: **закотчӣ** (Ял.) андозгир, закотситон, ҷамъкунандаи андоз, **муҳоботчӣ** (Дҷ., Сҷ., Хҷ.) муҳоботкунанда, муболиғагӯй, **нақълчӣ** (Пҷ., Сам., Шв., Ҳал., Ним., Ял.) нақългар, **тарабчӣ** (Вқ., Қ.) чӯбе, ки моларо бо юғ пайваст мекунад; чӯбҳои дарозе, ки аз ду тарафи шиф барои вайрон нашудан мебанданд (Б.), **таҳлимчӣ** // **тағлимчӣ** (Шк.) хонанда, муҳассил, **ҳисобчӣ** // **ҳисобчӣ** // **ҳисовчӣ** (ҳисобгар), **ҳашарчӣ** (ҳашаракӣ) ва ғ...: *додар - ӯш муҳоботчи - въ хъд-ӯш не; сини бача - ш гъф, ки бъра, фалун нақълчи - ра бъгу-да бъйойа; мън садқа шав-ъм чини ба чини - ра, додари майдаҳаки тағлимчи - ра (Зел.); ҳашарчӣ бийор, ҷаво - ра бъдъравем (Ҳич.)* [3, с.461-477].

Инчунин ба мушоҳидаҳои мо вожаҳои **иктисодчӣ, таърихчӣ ва хазиначӣ** дар гӯйишҳои ҷанубӣ мавриди истеъмол қарор доранд.

Пасванди - гоҳ. Ин пасванд сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад, ки макон ва номи ашӯро ифода мекунад:

а) аз исмҳои модӣ: **қадамга** қадамгоҳ, қадамчо (ҷойи зиёрати турбати бузургону муқаддасот). **хамгоҳ** (От., Ош.) пасту баланд, ноҳамвор: *зъмин-ӯш хамгоҳ-ай, зов намехъра (Ст.)*.

б) аз исмҳои маънӣ. Дар ин гурӯҳ исмҳои маънӣ амалу ҳолатҳои гуногунро ифода менамоянд, пасванди **-гоҳ** аз онҳо исме месозад, ки макони амалу ҳолат ва машғулиятро мефаҳмонад: **ҷавлонгоҳ, қурбонгоҳ, қатлгоҳ, қароргоҳ, саёҳатгоҳ, размгоҳ, машваратгоҳ, иқоматгоҳ, интиҳобгоҳ, идгоҳ, зиёратгоҳ, дарсгоҳ** ва ғ.

Пасвандҳои сифатсоз. Аз байни пасвандҳои фаровони сифатсоз: **-ӣ, -нок, -манд, -ин, -ина** ва **вар** вожаҳои дигар таркиб ёфтаанд, ки қобили мулоҳиза хоҳанд буд. Ҳамон гунае ки дар дастурҳои илмӣ омадааст, ин пасвандҳо аз ҷиҳати доираи истеъмол сермаҳсул, каммаҳсул ва бемаҳсул мешаванд. Ба гурӯҳи пасвандҳои дар вожаҳои фаъол **-ӣ** ва **-ина** шомиланд.

1) пасванди **-ӣ**: **ғофилӣ** (Дҷ., Кпн., Кҷ.) **ғафлат**: *ай, дъшмон-ъм нақънӣ да, гофилӣ (Дҷ.); далелӣ // дълелӣ* (Дҷ., Кпн., Ҳич., Ёл, Пор.) далерӣ, далерона, дилпурона: *ба далелӣ гуш майда қардан гире (Пор.); қаҳрӣ*, ҷангӣ: *мън қаҳрӣ нестум охӣ (Ҳич.); ай перор воз-а қаҳри-ӣъм (Қаҳ.); қадимӣ* (Шк.) қадимӣ; пир: *одами қадимӣ* бӯд, *воре пеши мо намийомад (Шх.)*.

2) пасванди **-ина**. Бо ин пасванд низ як далели ҷолиб ба назар расид, ки сохтмони он ғайримаъмулист. Чунончи: **авратина** (Ан., Ёл., Пор.), **арватина** (Роғ) ҷинси зан: *да мо мардъм авратина ай мардина мегъреза, ҳарам мешина (Ан.); авратинайе*, ки бачай сағира мешидаги-йа бъбона, *дойа меган (Ёл); авратина ай апай Олим-а кулунтар нестай (Пор.);* 3. (Вқ., Қ., Чқ., Шк.) занона: *кавиш авратина-ра йагон-йагон занакӯи сарватмандо мепушанд (Дақ.); қадимина* (Вқ., Қ., Шк.) қадимӣ; бостонӣ: *чанг йа аспови қадимина*, ки менъвозан (Дҷ.); *боби-м ва у ӯстой қадимина* кавиш метърошид (Ск.).

Ҳамин тариқ, дар гӯйиши ҷанубии забони тоҷикӣ нақши пасванду пешвандҳои исмсоз бо вомвожаҳои арабӣ хеле назаррас буда, дар калимасозии анъанавӣ ин вандҳо нақши муассир доранд ва бо ин роҳ таркиби луғавии забони гуфтугӯй ва забони адабии тоҷикиро хеле ғанӣ кардаанд.

Адабиёт

1. Маҳмудов М., Бердиев Б. *Луғати мухтараси лаҳҷаҳои Бухоро* / М.Маҳмудов., Б. Бердиев - Душанбе: Дониш, 1989. -278 с.
2. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф. *Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ)* / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев//Қилди 1.-Душанбе: Дониш.-1997. - 288с.
3. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф., Бердиев Б. *Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ* / М. Маҳмудов, Ф.Ҷӯраев. -Душанбе: Дониш, 2012. - 946 с.

4. Назарзода С. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти ҷамъиятӣ / С. Назарзода. - Душанбе, 1992. - 120с.
5. Рустамов Ш. Исм. (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ) / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 219 с.
6. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. - Душанбе: Ирфон, 1972. - 92 с.
7. Сайидрахмон Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ / С. Сулаймонӣ. - Душанбе: Эр-граф. 2005.-Ҷ.1.-1046с.
8. Сайидрахмон Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ / С. Сулаймонӣ. - Душанбе: Эр-граф. 2005. - Ҷ.2. - 1208с.
9. Хоҷаев Д. Гуфтори нақӯ куҳан нагардад/ Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2011.- 230 с.

НАҚШИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР КАЛИМАСОЗИИ МОРФОЛОГИИ ШЕВАИ ЧАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Калимасозӣ яке аз беҳтарин воситаҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ва шеваю лаҳҷаҳои он ба шумор рафта, ҳамчун як рукни муҳимми грамматика дар доираи таҳқиқи омӯзиши забоншиносон қарор дорад. Ин соҳаи забоншиносӣ дар заминаи маводи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, бахусус иқтибосоти арабии шеваю лаҳҷаҳо, хеле кам мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар шеваи чанубӣ ва чануби шарқӣ сохтори калимасозии сарфии вомвожаҳои арабӣ ба воситаи пешванду пасвандҳои калимасоз, ки дараҷаи истеъмоли онҳо ба таври мухталиф сурат гирифтааст, ба мушоҳида мерасад. Чунончи, ба воситаи пешвандҳо аз вомвожаҳои арабӣ исм (ҳамғъл/ҳамғул), исми маънӣ (баақл), сифати аслӣ (ва(ба)тамиз), чузъи феълҳои таркибӣ (бафайз) сохта шудаанд. Тариқи пасвандҳо бошад, иқтибосоти арабии зиёд аз қабилӣ суратгар (исми шахс), бърҷак (исми модӣ), ғофилӣ, авратина (сифат) ва ғайра ба вучуд омадаанд. Дар мақола тавассути пешванду пасвандҳо сохта шудани вомвожаҳои арабӣ дар заминаи маводи шеваи чанубӣ ва чануби шарқии забони тоҷикӣ маълумоти муфассал дода шудааст.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, вомвожаҳои арабӣ, лаҳҷа, шева, лаҳҷаҳои чанубӣ, пешванд, пасванд, қолиб, забони тоҷикӣ.

РОЛЬ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В МОРФОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ ЮЖНЫХ ДИАЛЕКТОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Словообразование является одним из наиболее эффективных средств обогащения лексического состава языка, его диалектов и говоров, и представляет собой важную составляющую грамматики в рамках лингвистических исследований. Данная область лингвистики на материале диалектов таджикского языка, особенно арабских заимствований в диалектах и говорах, изучена недостаточно. В южных и юго-восточных диалектах наблюдается структура словообразования арабских заимствований посредством словообразовательных префиксов и суффиксов, степень употребления которых различна. Например, с помощью префиксов из арабских заимствований образуются существительные (ҳамғъл/ҳамғул), значимые существительные (баақл), качественные прилагательные (ва(ба)тамиз), компоненты составных глаголов (бафайз). С помощью суффиксов же образовались многие арабские заимствования, такие как суратгар (имя лица), бърҷак (имя вещества), ғофилӣ, авратина (прилагательные) и другие. В статье на материале южных и юго-восточных диалектов таджикского языка представлены подробные сведения об образовании арабских заимствований с помощью префиксов и суффиксов.

Ключевые слова: словообразование, арабские заимствования, диалект, говор, южные диалекты, префикс, суффикс, модель, таджикский язык.

THE ROLE OF ARABIC LOANWORDS IN THE MORPHOLOGICAL WORD-FORMATION OF SOUTHERN TAJIK DIALECTS

Word-formation is one of the most effective means of enriching the lexical composition of a language, its dialects and vernaculars, and represents a crucial component of grammar within linguistic research. This area of linguistics, particularly regarding Arabic loanwords in Tajik dialects and vernaculars, has been insufficiently studied. In the southern and southeastern dialects, we observe a structure of word-formation of Arabic loanwords through the use of derivational prefixes and suffixes, with varying degrees of usage. For instance, nouns (ҳамғъл/ҳамғул), significant nouns (баақл), qualitative adjectives (ва(ба)тамиз), and

components of compound verbs (бафайз) are formed using prefixes derived from Arabic loanwords. Meanwhile, many Arabic loanwords are formed using suffixes, such as суратгар (personal name), бърҷак (name of a substance), ғофилӣ, авратина (adjectives), and others. The article, based on the material of southern and southeastern Tajik dialects, presents detailed information about the formation of Arabic loanwords using prefixes and suffixes.

Keywords: word formation, Arabic loanwords, dialect, vernacular, southern dialects, prefix, suffix, model, Tajik language.

Дар бораи муаллифон

*Раҷабов Абубакр Ашурович
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: abubakrracabov@gmail.com*

*Худойдодзода Фаррух Беғижон
Доктори илмҳои фалсафа, профессор,
декани факултети филологияи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: farukh1984@mail.ru*

Об авторах

*Раҷабов Абубакр Ашурович
Кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой таджикского языка
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: abubakrracabov@gmail.com*

*Худойдодзода Фаррух Беғиджон
Доктор философских наук, профессор,
декан факультета таджикской филологии
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: farukh1984@mail.ru*

About the author

*Rajabov Abubakr Ashurovich
Candidate of Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Tajik Language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: abubakrracabov@gmail.com*

*Khudoydodzoda Farrukh Begijon
Doctor of Philosophy, Professor, Dean of the
Faculty of Tajik Philology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: farukh1984@mail.ru*

ШАКЛҲОИ ШУМОРАҶО ВА ВАЗИФАҶОИ ГУНОГУНИ УСЛУБӢ- ФУНКЦИОНАЛИИ ОНҶО ДАР «ТАЪРИХИ ҲУМОӢОН» -И МУҲАММАД СОДИҚҲОҶАИ ГУЛШАНӢ

Бобокалонова Р. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таҳқиқ ва омӯзиши мероси хаттии гузаштагони ҳар қавму миллат барои муайян намудани чараёни инкишофи таърихии забони он аҳамияти басо бузургеро касб менамояд. Маҳз бар пояи осори хаттии ин ё он даврони инкишофи забон, адаб ва фарҳанги чома манзараи куллии чараёни таҳаввулу тақомули тамаддуни миллатро бозсозӣ карда, раванди таърихии рушди онро муқаррар намудан имконпазир мегардад. Дар таърихи инкишофи забону адаби миллати тоҷик асрҳои XIX-XX нақши чашмгире доранд, зеро, ба дурустӣ, дар ҳамин давра раванди ташаккули забони адабии тоҷик, ки забони сокинони Мовароуннаҳр буд ва акнун бо хасоиси худ аз дигар гунаҳои адабии забони форсӣ фосила мегирифт ва ба забони адабии мустақил табдил меёфт, тадричан субот пайдо менамуд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи осори хаттии ин давра барои посух гуфтан ба бисёре аз суолоти раванди ташаккули забони адабии муосири тоҷикӣ, заминаҳо, маншаи таърихӣ ва чараёни таҳаввули он матолиби арзишманди илмиро фароҳам меоварад.

Аз он ҷое ки «Таърихи ҳумоюн» -и Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ дар баробари жанри бадеӣ буданаш мустанад низ ҳаст, истифодаи шумораҳо дар он аҳамияти хосаро касб кардааст. Шумораҳо дар ин асар нисбат ба ҳар асари насрии ҳамзамонаш бештар ба кор рафта, вазифаҳои гуногуни услубӣ-функционалиро иҷро кардаанд. Шаклҳои шумораҳо, ки дар асар ба кор рафтаанд, ба истиснои баъзе ададҳо аз забони адабии муосири тоҷик тафовути ҷиддӣ надоранд.

Шумораҳои асли «дар таърихи тараққиёти забони тоҷикӣ нисбат ба дигар воҳидҳои лексикӣ-грамматикӣ хеле кам тағйир ёфтаанд» [6, с. 25].

Танҳо тарзи навишти чанд шумора, аз ҷумла чаҳор, чихил, ду, понсад аз шакли муосири истеъмоли онҳо фарқ мекунад: дар ин тумон дувоздаҳ ададҳо нақоҳи идайнӯ чумъахонӣ аст, ва дусаду чихилу чаҳор адад масочиди панҷвақтӣ ва дорои бисту чаҳор ҳазорудусад хоновор нуфуз аст... [1, с. 55]; Чор адад масчиди идайнӯ чумъахонӣ яксаду понздаҳ адад масочиди панҷвақтӣ ва ҳафтод ҳазор хоновор нуфуз аст... [1, с. 55].

Чунонки аз мисолҳои боло маълум мешавад, бархе аз шумораҳо, аз ҷумла шумораи чаҳор ба сурати мухтасар чор ҳам омадааст, ки чунин духӯрагии тарзи навишти он эҳтимолан маҳсули таҳрири котибони замони пасин мебошад, ки ба матн ворид шудааст. Шумораҳои асли дар асар барои баёни матлабҳои зерин ба кор рафтаанд:

а) нишон додани санаҳо ва рӯзҳои мусофират: Дар таърихи 1313 аз кӯҳ сели фаровон омада, ҳавзаи оби маъданӣ онро мунҳадиму маҳв намуда буд... [1, с. 155]; Ва марратан баъда ухро ба ҳиммати Қутайба дар санаи наваду чаҳор фатҳ гардидааст, дар замоне, ки Саид ибни Усмон ибни Аффон волии Хуросон /4/ буданд... [1, с. 45]; Дар таърихи чаҳорсаду панҷоҳу панҷ бино намудааст... [1, с. 51]; Ва ин қитъа аз шаҳру маркази ҳукумати Дарвоз даҳрӯза роҳ аст, ба одами пиёда [1, с. 158].

б) ифодаи тӯли роҳ ва масофа: Масофаи он маъдан аз маркази қазои он чаҳор фарсах аст... [1, с.49]. Ин амлок аз вилояти Қаршӣ миқдори панҷ фарсах масофат дорад [1, с.92]. аз асори абнияти қадима, бағоят дар баландӣ вақеъ гардидааст, ки аз ду фарсах- се фарсах роҳ маръӣ мегардад [1, с. 94]. ...ба мавзеи Нишон, ки то вилояти Қаршӣ се фарсах масофат дорад, то Файзобод ду фарсах аст [1, с.96]; Ҳар ду канори наҳри маскур маҳкуми вилоят, ҳама қурои вилояти маскура аст, бағоят маъмуру обод аст [1, с. 135].

в) ифодаи тӯли замон ва синну сол: ...набототи вофира дорад ба мавошии онҳо, он ҷо бехтару хубтар аст, лиҳозо ба ҳар се моҳ аз ҷое ба ҷое мекӯчанд [1, с.57].....Қубодиён то Бухорои Шариф шасту як фарсах аст [1, с. 141].

г) ифодаи андоза, бузургӣ, масоҳат ва ҳачм: Ба вақти гармо ва яла будани роҳи ақаба онҳо Қаротегин ду рӯз роҳ масоҳат дорад ва ба Фарғона низ ду рӯза роҳанд [1, с. 154]. Се ҳудуди шарқӣ ва шимолию ҷанубии онро кӯхҳои рофеъ ихота намудааст.. [1, с. 157]. ...миқдори ғайри қалил аз он ҷо рағғани намак мегиранд ва ушри¹ онро ба ҳукумати он ҷо медиҳанд ва бақияро фуқаро учраи хидмат мегиранд [1, с. 138]. Ин иёлат мунқасим мешавад бар панҷ ҳукумат [1, с. 141].

Бояд гуфт, ки ин мисол дар он пораи матн омадааст, ки ба тасвири Ҳукумати дуҷум аз иёлоти Шаҳрисабз ҳукумати вилояти Китоб бахшида шудааст. Нависанда аз мавзеи ин вилоят ҷойгиршавии он ва ҳудуди онро баён намуда, танҳо ба воситаи ҳамин ҷумла дар замони боздиди худ ба таври возеҳ иншо намудааст. Бояд гуфт ки дар саросари асар нависанда барои нишон додани ҳадди матлаб дар кишварҳоест, ки нависанда аз онҳо дидан кардааст. Масалан: ва ин вилоят ба тарафи шарқии вилояти Шаҳрисабз ба тахти кӯҳи Тахтақарача воқеъ аст, се ҳудуди он низ кӯҳ аст...Масофаи Китоб то шаҳрисабз якуним фарсах роҳ аст ва то Самарқанд миқдори ҳафт фарсах аст. Ба даруни арки он як чашмаи об мавҷуд аст. Ба даруни кӯрғони вилояти Китоб ҷаҳор адад масочиди ҷумъаву идайн ва бисту панҷ адад масочиди панҷвақта дорад [1, с. 115-116].

Мисолҳои дигар: ... Бухоро ба қарияи Лаклакхона дар васати манзили Миршодӣ ва Дехнав ба ҳар тараф ду фарсах аст /203/ [1, с. 136]; ...масофаи ин вилоят то Бухорои Шариф чихилу ҳафт фарсах аст [1, с. 137]; ... аз миқдори як ҳавз ҷой ва тамоми онҳо ба ҳавзи мазкур ҷамъ шуда як наҳр шуда ҷорӣ мегардад [1, с. 138].

ғ) ифодаи миқдор ва шумориши мафҳумҳои ашъӣ:дар фасли гармо ва тобистон ҳар сола се моҳ во мегардад ва нӯҳ моҳи дигар барф мегирад [1, с. 117].

Ва ин роҳ ҳаштрӯза роҳро ба як шабу рӯз тай кардан мумкин аст [1, с. 118]. Ба даруни кӯрғони он аз ҷумлаи абнияти қадима аз биноҳои ҳокимони худсари он як гӯрхонаи мадрасамонанд дорад, ки хароб аст...[1, с. 118]. Ҷамъияти нуфузи ин вилоят тамоман панҷоҳ ҳазор хонаворанд, ки дорои /161/ як лаку панҷоҳ ҳазор нуфусро доро аст... [1, с. 118]. Ба ҳар сад нафар панҷ нафар хоно ва нависо дар ин мулк ёфт намешавад ... [1, с. 118]. Бухоро ёздаҳ адад дарвоза дорад, ки асомии онҳо аз қарори зайл аст: Қавола, Масаллохона, Намозгоҳ, Шайх Ҷалол, Қарокӯл, Шергирдон, Уғлон, Талипоч, Ҳазрати Имом, Самарқанд, Мазори Шариф [1, с. 46].

д) ифодаи дақиқи тараф, сӯй ё нуқтаи макон: ...аз болои Китобу Шаҳрисабз гузашта ба кӯрғони Якқабог мерасад ва аз он ҷо ду шуъба мегардад ва ба як шуъба он аз болои Шодӣ бобо ва Тошқӯрғон ба тарафи ҷануби Якқабог мумтам мешавад...[1, с. 118]. Тӯлан қадди Бухоро аз дарвозаи Қавола то Шергирдон ним фарсах аст ва арзу бари Бухоро аз дарвозаи Мусаллохона то дарвозаи Самарқанд рубъи² фарсах³ аст [1, с. 46].

Шумораҳои тахминӣ яке аз намудҳои шумораи миқдорӣ мебошанд, дар асар дар мавридҳои ба кор рафтааст, ки агар муаллиф ба дақиқ будани теъдоди мафҳуми шумурдашаванда шак дошта бошад ва ё дақиқ баён кардани шумораи мафҳуме, ки дар борааш сухан рондааст, барояш муҳим набошад: Зироати обии онҳо хуб аст ва аммо зироати андак- андак ба болои барф хок рехта, ба ҷойҳои андак ҳамвор ним сер ва ё ду ним сер гандумро тухм менамоянд...[1, с. 153]. Ҳар ҳафта дар ин ҷо тахминан ҳазор ман ғаллоту ҳубубот ҳамлу нақд мешавад ...[1, с. 135]. Дараҷот аз санг тарошида, ҳар дараҷа **ду-се** санги тӯлонӣ...[1, с. 37]. Бар ҳар ду канори наҳри Кофарниҳон миқдори ним фарсахӣ тӯғзор аст... [1, с. 138]. Ба бозорҳо ҳамоил намуда мондаанд, ба як танга ду адад-се адад эзорбанди абрешимро медиҳанд [1, с. 139]. Ба меҳмонхонаи худҳо як адад ваё ду адад мулло доранд, ҳам имом ва ҳам мактабдор... [1, с. 75].

Номуайян будани миқдори мафҳуми шумурдашавандаро, ки муаллиф зикри дақиқи онро салоҳ надидааст, гоҳо аз рӯйи контексти асар пай бурдан мумкин аст: Мутаҷовиз аз даҳ ҳазор нафар дар ин ҷо ҷамъ мешаванд [1, с. 135]. Аз қадимулайём ин вилоят машаи аспҳои

¹ Ушр- даҳяк.

² Рубъ- ҷаҳоряк.

³ Фарсах-воҳиди масофа, ки тақрибан ба шаш километр баробар аст

тозинажод будааст ва альён низ аксари аҳолии он ғалладор аст [1, с. 144]. Ғасанфар дар ин вилоят аз ҳадду ҳаср берун фаровон аст [1, с. 138]. Ҳар сол чанд одаму ҳайвон тўмаи ин ҳайвони ваҳшӣ мегардад [1, с. 138]. Шумораҳои касрӣ дар асар дар сурате ба кор рафтаанд, ки агар барои нависанда нишон додани миқдори нисбатан дақиқтари шумориш зарур бошад: Ҳар сола ба ҳар сари хона чизи андак аст, ба даҳякаи Бухоро ҳар сола меодоагии ҳар хонавор намерасад [1, с. 153]; ...миқдори ғайри қалил аз он ҷо рағғани намак мегиранд ва ушри онро ба ҳукумати он ҷо медиҳанд [1, с. 138].

Дар асар ба сифати воҳиди шумориш (нумератив) калимаҳои арш, газ, фарсанг, дараҷа, адад, ман, динор, сол, заръ, даста, лак, нафар ва монанди инҳо ба кор рафтаанд, ки ҳар кадоме воҳиди муайяни шумориши мафҳумҳоро баён менамояд: Аз замоне, ки хиттаи Дарвоз замимаи мустамликоти давлати Бухорои Шариф гардид, то алон дар он ҷо як даста аз асокири Бухорои Шариф бар сабили бадалият истиқомат доранд [1, с.159];... тахминан ҳазор ман ғаллоту ҳубот...[1, с. 135]; ...ҳаждаҳ газ иртифоъ гирад; Фарози ин қазо аз хирзи баҳр миқдори даҳ заръ рифъатдорад ...[1, с. 75];аз даҳ ҳазор ман ғаллот ҳамлу нақл мшавад [1, с. 142];ҳеч бузургзодаро кам аз **понсад динор** арзоқ набуд...[1, с. 53]; ...саканаииёлатиЛаби об як лаку шаст ҳазор хонаворро доро аст, ки ниммилон, яъне панҷ лак нуфус дар инииёлат сукно доранд [1, с.87]; Ва дандони фил дидам, ки ...зиёдта аз **дувист ман** буд... [1, с. 57]; Мамлакат аз овони фатҳи ин вилоят то альён бар сабилу давом як даста аз асокири давлати Бухорои Шариф ҳар солабар сабили бадалият мебошанд [1, с.146];ноҳияте аст дар миқдори **ду фарсанг** тӯл ва ҳамин миқдор арз... [1, с. 82]; ... ҳар сола мутаҷовиз аз даҳ ҳазор нафар ба тавоботи Фарғона мераванд [1, с. 151]. Бухоро ёздаҳ адад дарвоза дорад..... [1, с. 46].

Қобили зикр аст, ки дар асар баъзе воҳидҳои андоза ва ченак омадаанд, ки дар замони Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ маъмул будаанд. Дар байни чунин калимаҳои ифодакунандаи вазн метавон калимаҳои қинтор (воҳиди вазн, муодили як ҳазору дусад ўқия ё сад ратл), ратл (воҳидест барои вазни баробари дувоздаҳ ўқия ва мусовии ҳаштоду чаҳор мисқол), дирҳам//дирам (воҳиди хурди вазн, баробар бо вазни як сикка)-ро ном бурд, ки зимни тасвири ҷузъиёти масҷиди Бобулҷавомеи Миср ба кор рафтаанд: Ва гуфтанд вазни он бисту панҷ **қинтор** нуқра аст. Ҳар **қинтор** сад **ратл** ва ҳар **ратл** саду чил чаҳор **дирҳами** нуқра аст [1, с.57].

Ҳамчунин ба ҷойи нумеративи -то дар матни асар нумеративи -ту ба кор рафтааст: ...дар ин масҷид **даҳ ту** ҳасири рангини неку бар болои якдигар густурда бошад [1, с. 57].

Дар мавридҳои муайян номи худи ашъи шумурдашаванда ба сифати нумератив баромад кардааст: ...ба миқдори понздаҳ ҳазор хонавор калон аст [1, с. 154]; Ҳар сола мутаҷовиз аз даҳ ҳазор шугур ангишт аз тўғайзори маскур ба Бухорои Шариф ҳамлу нақл мешавад.. ...[1, с. 81]. ; ...ва ҳар шаб **ҳазор мард** посбони ин қаср бошанд, **понсад савор** ва **понсад пиёда**...; ...гуфтанд, **сӣ ҳазор одамі** дар он қаср аст ва он **дувоздах кушк** аст ва ин ҳарамро **даҳ дарвоза** аст бар рӯи замин... [1, с. 49]. ...**даҳ ҳазор марқаб** ба зини зарин ва тавқу сарафсори мурассаъ истода бошанд [1, с. 52]. Ва хонаро **чаҳор раван** аст бар **чаҳор гӯша**...[1, с. 80].

Воҳиди масофа гоҳо ба воситаи вожаҳои махсус, ки андозаи ҳаракати чизеро аз як нуқта ба нуқтаи дигар нишон медиҳанд, баён гардидааст, ки чунин ифода кардани ченаки масофа ҳоси гуфтори халқӣ буда, то ба имрӯз низ дар забони тоҷикӣ мавриди қорбурд қарор дорад: ... ва ба ҳеч ҷойи дигар касеро заҳра набошад дар об шудан ба **як тирпартоб** дур аз шаҳр; ...дар миёни қӯҳ шаҳр аст **ду тирпартоб** дар ду беш нест.

Дар даврони зиндагии Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ шароити таърихӣ, ки дар он замони зимомии ҳукумат дар дасти сулолаҳои туркнажоди манғитӣ қарор дошт, натавонист ба инкишофи суннатҳои адабию фарҳангии пешин монеа эҷод намояд. Ҷунбишҳои наҳзати забону адаби форсӣ, ки аз даврони Саффориёну Сомониён оғоз ёфта буд, сарфи назар аз таъйири авзои сиёсӣ иҷтимоӣ дар асри XIX, идома пайдо кард ва осори фаровони адабию илмӣ ба забони тоҷикӣ таълиф гардид. Муҳаққиқи зиндаёд С. Ҳалимов барҳақ зикр намудааст, ки «забони адабии тоҷик дар асри XIX бо суръат инкишоф меёбад ва асарҳои зиёде ба он офарида шуда, услубҳои нави забони тоҷикӣ пайдо шуда тараққӣ мекунанд». Ба сурате,

ки У. Гаффоров таъкид кардааст, ин асар «барои омӯхтани хусусиятҳои насри забони адабии тоҷик дар асри XIX аҳамияти калони илмӣ дорад. Забони асар, гарчи мувофиқи талаботи жанри хотирот дар истеъмоли воситаҳои баён ба дараҷаи муайян фардият ёфтааст, вале асосан ҷиҳатҳои характерноки забон ва услуби насри классикии асрҳои X-XI «услуби содаи давраи сомонӣ»-ро доро мебошад. Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ аз тамоми имконоти забони дари классикӣ истифода бурда, аз суҳанпардозҳои беҳуда тамоман даст кашид, ҳатто аз воситаҳои матруки забон, яъне унсурҳои давраи гузаштаи таърихи забон ҳам истифода намебурд.

Хулоса, Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ дар баёни андешаҳои илмии худ ба забони тоҷикӣ арҷ гузошта, асари худро ба ин забон таълиф намудааст. Шумораҳо дар ин асар нисбат ба дигар муттафакрон асари насрии ҳамзамонаш бештар ба кор рафта, вазифаҳои гуногуни услубӣ-функционалиро иҷро кардаанд. Шаклҳои шумораҳои, ки дар асар ба кор рафтаанд, ба истисноии баъзе ададҳо ва мисолҳо аз забони адабии муосири тоҷик тафовути ҷиддӣ надоранд.

Адабиёт

1. Гулшанӣ, Муҳаммад Сиддиқ Таърихи ҳумоюн / Гулшанӣ Муҳаммад Сиддиқ. – Душанбе: Пайванд, 2011. – 168 с.
2. Гулшанӣ, Муҳаммад Садик. Тарих-и хумаӣун (Счастливая дата) / Гулшанӣ Муҳаммад Сиддиқ. – Душанбе, 2016. – 280 с.
3. Гафуров, Б. Ф. Тоҷикон, Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна / Б. Ф. Гафуров. - Душанбе, 1985. – 511 с.
4. Гаффоров, Р. Нависанда ва забон / Р. Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
5. Гаффоров, Р. Услубиносӣ. Китоби дарсӣ / Р. Гаффоров, С. Ҳошимов, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. - 191 с.
6. Абдулқодиров, А. Воҳидҳои лексикӣ забон ва хусусиятҳои услубии онҳо / А. Абдулқодиров // Мактаби советӣ. – 1974, № 1. – С. 24-26.
7. Бозоров, Н. "Сафарнома"-и Носири Хусрав – асари публицистӣ / Н. Бозоров // Паёми Донишгоҳ. – Душанбе, 2000, №3. – С.157-162.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми I. – Душанбе: Нашириёти «Ирфон», 1973. – 445 с.
9. Маниёзов, А. Ҳакими суҳанвар / А. Маниёзов, Х. Шарифов. - Душанбе, 2003. – 232 с.
10. Темиров, Ҷ. Таҳқиқи таърихӣ забониносии антропонимияи «Ҳазору як шаб». / Ҷ. Темиров. – Душанбе, 2018. – 24 с.

ШАКЛҲОИ ШУМОРАҲО ВА ВАЗИФАҲОИ ГУНОГУНИ УСЛУБӢ-ФУНКЦИОНАЛИИ ОНҲО ДАР «ТАЪРИХИ ҲУМОЮН» -И МУҲАММАД СОДИҚХОҶАИ ГУЛШАНӢ

Корбурди шаклҳои шумораҳо ва вазифаҳои гуногуни услубӣ-функционалиии онҳо яке аз масоили муҳим дар муайян кардани услуби «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ ба шумор мераванд. Масоили мазкур дар муайян кардани таърихи инкишофи забону адаби миллати тоҷик дар асрҳои XIX-XX нақши барҷаста доранд. Аз ин рӯ, таҳқиқи осори хаттӣ ин давра барои посух гуфтан ба бисёре аз суолоти раванди ташаккули забони адабии муосири тоҷикӣ, заминаҳо, маншаи таърихӣ ва чараёни таҳаввули он матолиби арзишманди илмиро фароҳам меоварад. Шумораҳо дар ин асар нисбат ба ҳар асари насрии ҳамзамонаш бештар ба кор рафта, вазифаҳои гуногуни услубӣ-функционалиро иҷро кардаанд. Шумораҳои асли (нишон додани санаҳо ва рӯзҳои мусофират, ифодаи тӯли роҳ ва масофа, ифодаи тӯли замон ва синну сол, ифодаи андоза, бузургӣ, масоҳат ва ҳаҷм, номуайяни, касрӣ, тахминӣ) дар ин асар дар доираи қоидаҳои маъмули забони адабии форсии дарӣ сурат гирифта, шаклҳои онҳо ба истисноии баъзе ададҳо аз забони адабии муосири тоҷик тафовути ҷиддӣ надоранд.

Калидвожаҳо: Гулшанӣ, шумора, шумораҳои касрӣ, шумораҳои номуайяни, услуби асари бадеӣ, хусусияти семантикии шумора, шаклҳои шумора, вазифаҳои шумора.

ФОРМЫ ИМЕН ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ И ИХ РАЗЛИЧНЫЕ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ РОЛИ В «ТАЪРИХИ ҲУМОЮН» МУҲАММАДА СОДИҚХОДЖИ ГУЛШАНИ

Использование числительных и их разнообразные стилистические функции является одним из ключевых вопросов при определении стиля «Таърихи ҳумоюн» Муҳаммада Содиқходжи Гулшани. Эти вопросы играют важную роль в определении истории развития языка и литературы таджикского народа в XIX-XX веках. Исследование письменных памятников этого периода позволяет ответить на многие вопросы о процессе формирования современного таджикского литературного языка, его истоках, исторических корнях и процессе эволюции. Числительные в данном произведении

используются чаще, чем в других прозаических произведениях того времени, и выполняют различные стилистические функции. Основные числительные (обозначение дат и дней путешествий, выражение длительности пути и расстояния, выражение длительности времени и возраста, выражение размера, величины, площади и объема, неопределенность, дробность, приблизительность) в этом произведении используются в рамках норм литературного персидского языка, а их формы, за исключением некоторых чисел, существенно не отличаются от современного таджикского литературного языка.

Ключевые слова: Гулшани, имя числительное, дробные числительные, неопределенные числительные, стиль художественного произведения, семантические особенности числительного, формы числительных, функции числительных.

NUMERICAL FORMS AND THEIR DIVERSE STYLISTIC AND FUNCTIONAL ROLES IN "TARIKHI HUMAYUN" BY MUHAMMAD SODIKHODJA GULSHANI

The use of numerals and their varied stylistic functions is one of the key questions in determining the style of "Tarikhi Humayun" by Muhammad Sodikhodja Gulshani. These questions play an important role in defining the history of the development of the Tajik language and literature in the 19th and 20th centuries. The study of written monuments of this period allows us to answer many questions about the process of formation of the modern Tajik literary language, its origins, historical roots, and the process of evolution. Numerals in this work are used more frequently than in other prose works of that time and perform various stylistic functions. Basic numerals (indicating dates and days of travel, expressing the duration of the journey and distance, expressing the duration of time and age, expressing size, magnitude, area, and volume, uncertainty, fractions, and approximation) in this work are used within the norms of the literary Persian language, and their forms, with the exception of some numbers, do not significantly differ from the modern Tajik literary language.

Keywords: Gulshani, numeral, fractional numerals, indefinite numerals, style of a literary work, semantic features of a numeral, forms of numerals, functions of numerals.

Дар бораи муаллиф

*Бобокалонова Раъно Норбаевна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи методикаи таълими забон ва
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: b.rano@bk.ru*

About the author

*Bobokalonova Rano Norbaevna
Candidate of philological sciences, associate
professor of the Department of methods of
teaching languages and literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: b.rano@bk.ru*

Об авторе

*Бобокалонова Рано Норбаевна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры методики преподавания языка и
литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: b.rano@bk.ru*

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ АНТРОПОНИМҲОИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ*Шамсудинова М.**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ташаккули забон ба ҳаёт ва таърихи офаринандаи он - халқ алоқаманд мебошад. Ибтидои ҳар як забон ба ташаккули халқият ва гузаштагони он - қабила ва қавму авлод мансубият дорад. Вобаста ба тараққиёти ҷамъият забонҳо низ инкишоф ёфта, забонҳои авлодӣ ба забони қабилавӣ ва забонҳои қабилавӣ ба забонҳои халқӣ ва забонҳои халқӣ ба дараҷаи забонҳои миллий мерасанд. Албатта, ин давраҳои инкишофро на ҳамаи забонҳои ҷаҳон тай кардаанд. Ташаккули забони адабӣ дар таърихи инкишофи забон ва халку миллат марҳилаи муҳим ба шумор меравад. Забони адабӣ навъи таърихӣ буда, пайдоиши он ба омилҳои зиёди ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста аст, ки дар байни онҳо хат мавқеи махсус дорад. Вай қисми таркибии тамаддун, маҳсули давлатдорист.

Ҳангоми омӯзиши омонимҳо паҳлӯҳои гуногуни иҷтимоӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ ва забоншиносиро меомӯзад ва доир ба сабабҳои таҳаввули исмҳо аз рӯи паҳлӯҳои сохторӣ мафҳумҳои гуногуни маъниро шарҳ медиҳад. Дар ҳуди соҳаи забоншиносӣ сохтори номҳоро метавон аз паҳлӯҳои гуногун баррасӣ ва таҳлил кард. Он чизе, ки дар ин пажӯҳиш хеле қобили таъкид аст, зиёд будани номҳои арабӣ мебошад. Чунин ҳолатро метавон ба шумораи исмҳои иловагии мураккаб дохил кард. Ҳатто дар таркибҳои тавсифӣ аксар вақт калимаҳои мавҷуданд, ки ба тамоми сохтор таъсир мерасонанд. Дар маҷмӯъ дар ин номҳо вожаҳои ҳоси арабӣ хеле ба назар мерасад.

Аммо номҳо ва вожаҳои ҳар забон вобаста ба он таърихи ташаккули забон доништа мешавад. Исми хос ҳамон раванди таҳаввулотро, ки ҷузъҳои дигари забонӣ ва калимаҳои рӯзмарра мегузаранд, паси сар мекунад. Онҳо метавонанд тадриҷан аз як фарҳанг ба фарҳанги дигар гузаранд. Чун номҳои зиёди тоҷикӣ ба забонҳои туркӣ, арабӣ ва аврупоӣ роҳ ёфтаанд ва номҳои зиёде аз ин забонҳо пазируфта шудаанд. Пайдо шудани исмҳои ҳамроҳ бо пасвандҳо дар фарҳанги тоҷикӣ низ як падидаи нисбатан тоза аст ва бо боло рафтани сатҳи дониш ва фаҳмиши забони мардум, пешояндҳо ё пасвандҳои пурмазмун ва зебо чун Шакибо ва Ориё роиҷ шудааст.

Дар забони адабии муосири тоҷик чунин тарзу усулҳои калимасозӣ мавҷуд аст:

1. Сарфӣ (бо пешванд ва пасванд)
2. Наҳвию сарфӣ (васлшавии калимаҳо)
3. Сарфию наҳвӣ (ба исми гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ)
4. Луғавию наҳвӣ (табдили ибора ба калимаи мураккаб)
5. Луғавию маъноӣ (сермаъноии калимаҳо)
6. Ихтисораҳо

Азбаски маводи антропонимҳо аз лиҳози сохту таркиби калимасозӣ гуногунранг аст, бинобар ин дар шакли умумӣ таҳлилу таҳқиқ кардани он самараи дилхоҳ дода наметавонад.

Бинобар он ки дар асарҳои Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ», «Меъёр-ут-тадаюн» ва «Рисолаи таърихӣ» номҳои ашхос зиёданд, пажӯҳиши он барои пайдо намудани маълумот роҷеъ ба антропонимияи кишварҳо хеле муҳим аст.

1.1. Номвожаҳои сода

Антропонимҳое, ки аз як асос бе унсурҳои калимасоз мавҷуданд, антропонимҳои сода номида мешавад. Ин гурӯҳ антропонимҳо танҳо аз як реша асос иборат мебошанд. Дар осори Аҳмади Дониш антропоними содаи ҳоси забони тоҷикӣ кам ба назар мерасад.

Антропонимҳои содаи ҳоси забони арабӣ дар осори нависанда вучуд дошта, баъзан бинобар таҳаввулоти решагии забони арабӣ барои амиқ кардани сода будани онҳо душворӣ ба бор меорад: Алӣ, Билол, Форуқ-Қобил, Қурайш, Лайлӣ, Сиддиқ, Соиб, Хайём, Хизр, Ҳотам, Ҳусейн, Ҳачҷоч, Умар, Ҷаъфар, Шаддод, Ҳорут.

Дар «Меъёр-ут-тадайюн» номи Хайём зикр гардидааст: «Ибни Аббос гӯяд: «Гуфтанд: *Аз ин рӯй, ки мо ҳукм намекунем бар ашъ, магар он чиро мушоҳида менамоем ва мо аз барои ашъ ибдито надидаем ва надидаанд ва интиҳо низ намебинем, чунон, Умари Хайём гуфта*» [1, с. 161].

Дар осори Аҳмади Дониш антропонимҳои содаи баромадашон аз забони юнонӣ низ истифода гардидаанд: *Марям, Довуд, Исо (алайҳиссалом) Нух, Юсуф Яҳё (алайҳиссалом), Осаф, Мӯсо (алайҳиссалом), Александр, Алфред, Арасту/Аристотел, Афлотун, Сулаймон, Сикандар.*

Антропонимҳои содаи туркӣ дар насри Аҳмади Дониш хеле кам ҳастанд ва оид ба антропонимҳои сода ҳамагӣ як ном ба назар расид: Темур.

Антропонимҳои сода

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Осор	Чандомад	Қабатҳои забонӣ
1	Алӣ	Ali	171,172..	МТ	21	арабӣ
2	Аҳриман	Ahriman	223,228	МТ	2	форсӣ
3	Амир	Amir	22,23	МТ	2	араби
4	Арасту	Arastu	762,882	НВ	2	юнонӣ
5	Асад	Asad	191	МТ	1	арабӣ
6	Афлотун	Aflotun	762,882	НВ	2	юнонӣ
7	Аёз	Ayoz	13,68...	РТ	5	арабӣ
8	Азиз	Aziz	46	РТ	3	арабӣ
9	Алфред	Alfred	272	НВ	1	юнонӣ
10	Аҳад	Ahad	17	МТ	1	арабӣ

1.2. Номвожаҳои сохта

Дар антропонимия, асосан, бо формантҳои антропонимӣ, бо пешванду пасвандҳои исму сифатсоз, пасвандҳои сифати феълӣ сохташавии ном маъмул буда, бештари номҳои исму сифатҳои сохта ва сифатҳои феълӣ антропонимшуда мебошанд.

Нишондиҳандаи асосии ҷинси занона дар забони арабӣ пасванди *-ʾ* мебошад, ки бо ин аломат ҷинси занона аз ҷинси мардона фарқ карда мешавад, ба истиснои баъзе калимаҳое, ки пасванди *-ʾ* доранду ба гурӯҳи мардона дохил мешаванд ва шумораи ин калимаҳо хеле кам мебошанд. Инчунин дар забони арабӣ ба ҷинси занона, бе нишондоди ин аломатҳо узвҳои чуфти инсон, исмҳои ҷуғрофӣ (шаҳр, қабила, деҳа), исмҳои ҳодисаҳои табиӣ дохил мешаванд. Дар ҳолати ин аломатҳоро надоштани исмҳои он калимаҳо ба ҷинси мардона дохил мешаванд [3, с. 23].

Дар осори Аҳмади Дониш чунин роҳҳои сохта шудани исми шахс ба назар мерасад:

1. **Пасванди оморфемавии (ҷузъи номсоз) –а** хоси номгузори занона буда, номҳои дорони ин пасванд аз ҳисоби исмҳои сохта, шаклҳои муаннаси арабӣ ва сифатҳои феълӣ замони гузашта ғайб гардидаанд: Фотима, Зарина, Замира.

2. **Пасванди дигар-пасванди насабсозии хоси забони русӣ - ов** дар «Наводир-ул-вақоеъ» дар шакли –уф омадааст: Астромахуф, Казлакуф.

Дар «Наводир-ул-вақоеъ» номи Астромахуф зикр гардидааст: «*Гуфт: «Назди ноиби вазир Астромахуф будам, аз вақти маъхӯд пешибар бархоста. Пурсид, ки «куҷо меравӣ?» – Гуфтам: «Ба дуқони Музир – фаранги, то кура бардорам ва аз фалон суоле кунам ва боз бурда ба сохибаш супорам»* [2, с.186].

3. **Пасванди оморфемавии –й** асосан номҳои занона ва мардона сохта, мансубиятро мефаҳмонад. Пасванди мазкур ҳамчун пасванди насабу тахаллуссоз мебошад: Саъдӣ, Шиблӣ, Ҷомӣ, Низомӣ, Ғазолӣ.

Мисол аз «Наводир-ул-вақоеъ»: «Саркардаи онҳо суратан ва маънияш расули Ҳошимӣ ва Муҳаммади арабист «салли ва саллам олоҳума алайҳӣ ва ало ихвониҳи мо катабат-ил-ақлому ва таят-ил-ақдому ва мазият-ил-лиёлӣ ва-л-айёми». (тарҷима ба назар намерасад.)» [3, с. 20].

4. **Пешванди бе** – аз исмҳо сифати аслии месозад, ки аломати дар асос номбаршуда молик набуданро мефаҳмонад: Бедил (тахаллуси шоири форсу тоҷик Абдулқодири Бедил).

Дар «Наводир-ул-вақоъ» номи Шиблӣ зикр гардидааст: «Шиблӣ дар маҷлиси яке аз мулк даромад. Маликро дид бо вазир ба шатранҷ машғул. – Гуфт: «Аҳсант, шуморо барои ростӣ нишониданд, шумо бозӣ ҳамекунед» [2, с. 182].

Дар «Наводир-ул-вақоъ» номи Ҷомӣ зикр гардидааст: «Ин маъниро Мавлави Ҷомӣ дар силсилаи назм оварда» [2, с. 199].

Антропонимҳои сохта дар насли бадеии Аҳмади Дониш асосан аз антропонимҳои хоси забони арабӣ ҳастанд: Ҷомӣ, Абуалӣ, Ҳасанӣ Басрӣ, Гелонӣ, Саъдӣ, Ғазолӣ.

Ҳамин тавр, ба воситаи пешванд ва пасвандҳои сохта шудани антропонимҳо дар осори Аҳмади Дониш чандон зиёд нест ва дар маҷмӯъ 9 воҳиди луғавӣ бо вандҳои истифода шудааст.

Антропонимҳои сохта

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Осор	Чандомад	Қабатҳои забонӣ
1	Бегӣ	Begi	82	РТ	1	туркӣ
2	Бедил	Bedil	36,41	НВ	46	тоҷикӣ
3	Бухорӣ	Bukhori	20	МТ	1	тоҷикӣ
4	Восифӣ	Wosifi	838	НВ	1	арабӣ
5	Гелонӣ	Geloni	107	МТ	1	тоҷикӣ
6	Ғазнавӣ	Ghaznavi	678	НВ	1	тоҷикӣ
7	Ғазолӣ	Ghazzoli	40,457...	НВ	46	тоҷикӣ
8	Зинурайн	Zinurayn	636	НВ	1	арабӣ
9	Мушфиқӣ	Mushfiqi	19	МТ	1	арабӣ
10	Раҳмонӣ	Rahmoni	42	МТ	1	арабӣ

1.3. Номвожаҳои мураккаб

Аз ин гурӯҳбандӣ маълум мегардад, ки калимасозӣ дар забони тоҷикӣ дар асоси қолабҳои гуногун ба амал меояд ва дар бобати мукамал сохтани таркиби луғавии забон аз омилҳои асосӣ ҳисоб меёбад. Ш.Рустамов калимасозии исмиро махсус ба таҳқиқи гирифта, дар асари худ «Калимасозии исми дар забони адабии ҳозираи тоҷик» таъкиди менамояд, ки «Исми яке аз ҳиссаҳои калонтарини нутқи буда, дар он тарзҳои зерини калимасозӣ мушоҳида мешавад: сарфӣ, сарфӣ-наҳвӣ, луғавӣ-наҳвӣ, луғавӣ-маъноӣ» [4, с. 12].

Калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ вобаста ба ҳелҳои алоқа ва муносибати ҷузъҳои таркибашон одатан ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1. Калимаҳои мураккаби пайваст. Ин навъи калимаҳо аз асосҳои баробарҳуқуқ таркиб меёбанд: ғалладона, каллапача, ширбиринҷ, даводав.

2. Калимаҳои мураккаби тобеъ. Дар ин гурӯҳи калимаҳо як ҷузъ ба ҷузъи дигар тобеъ буда, онро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳад. Ҷузъҳои ин навъи калимаҳои мураккаб бештар аз исми исм, исми сифат, исми шумора, исми асосҳои феъл ва сифату исми иборат мебошанд: модарарус, аждаҳопайкар, ҷавонмард, сайругашт, нигоҳубин.

Бояд гуфт, ки аз ибораҳо ва дигар таркибҳои наҳвӣ сар задани калимаҳои мураккаб дар забон қонуну қоидаҳои махсуси худро дорад. Бинобар ин, риояи нақардани ин қоидаҳо ба вайрон гардидани низоми калимасозӣ оварда мерасонад. Назарияи аз калимаҳои сода ва таркибу ибораҳо ба вучуд омадани калимаҳои мураккаб дар забоншиносии тоҷикӣ наву набуда, балки таърихи пешин дорад. Ин ҳодисаи забонӣ водор сохт, ки олимони соҳаи забоншиносӣ дар хусуси роҳҳои пайдоиши калимаҳои мураккаб ва тарзу тариқи ташаккули таҳаввули онҳо ба андеша раванд.

Калимаҳои мураккаб дар забон барои мухтасар ва рехта баён намудани фикр имконияти фароҳам меорад. Онҳо ҳатто ибораҳо ва ҷумлаҳои низ метавонанд иваз созанд. Аз ин рӯ, вақте ки оид ба калимаҳои мураккаб сухан ба миён меояд, бояд муносибати онҳоро бо ибораҳо ба ҳисоб гирем:

1. Чузъҳои калимаҳои мураккаб зимни васлшавӣ бо ҳамдигар ба асос табдил ёфта, ҳамчун морфема мавқеъ пайдо мекунанд. Ҳиссаи калимаҳои мураккаб аломати грамматикӣ ҳиссаҳои нутқеро, ки аслан ба онҳо тааллуқ доранд, қабул намекунанд.

2. Калимаҳои мураккаб як зада доранд, вале дар таркиби ибора чанд калимае, ки бошад, ҳар кадоми он задаи худро дорад.

3. Ибораҳои муносибатҳои гуногуни грамматикӣ ифода мекунанд, ки ин гуна хусусиятро дар калимаҳои мураккаб дучор омадан мумкин нест.

4. Сабаби ба калимаи мураккаб табдил ёфтан дар он аст, ки вай мафҳуми предметӣ пайдо карда, хусусияти номинативӣ зоҳир менамояд.

Дар мавриди антропонимҳои мураккаб ва роҳҳои сохта гардидани он ҳангоми омӯзиши антропонимҳои «Самаки айёр» Р. Шоев тазаккур медиҳад, ки «Чузъҳои антропонимҳои мураккаби асар калимаҳои комил буда наметавонанд. Онҳо дар асари васлшавӣ ба асос мубаддал гардида, чун морфема шинохта мешаванд. Яъне, чузъҳои антропонимҳои мураккаб аз пазириши аломатҳои грамматикӣ ҳиссаҳои нутқе, ки аслан ба онҳо тааллуқ доранд, дар канор мемонанд. Чунин антропонимҳо маъмулан як задаи асосӣ доранд, вале дар ибора теъдоди задаҳо ба шумораи калимаҳо вобастагӣ дорад. Ибора ҳамон вақте ба калимаи мураккаб табдил мешавад, ки агар он манбаи ашй пайдо карда, вазифаи ифодакунандаи номҳоро ба уҳда дошта бошад» [5, с. 166].

Ҳамзамон, «Антропонимҳои мураккаби асари бадеиро вобаста ба таркиби чузъҳои он ба ду қисм чудо кардан мумкин аст:

а) Антропонимҳои мураккаби пайваст.

б) Антропонимҳои мураккаби тобеъ.

Дар ҳамин замина, таъкид бояд кард, ки насри Аҳмади Дониш антропонимии мураккаби зерин ба чашм мерасанд, ки хоси забони форсӣ-тоҷикӣ мебошанд.

Ном калима аст ва ҳамаи ин гуна калимаҳо ба қонунҳои забон тобеанд, яъне ба забоншиносӣ тааллуқ доранд. Аммо номҳои хос дар забон услуби махсусро ба вуҷуд меоранд.

Яъне, мустаъмал гардидан ва ворид шудани вожаҳои арабӣ ба забони форсӣ - тоҷикӣ аз асрҳои XI интиҳо мегардад, ки ин давра дар фарҳанги миллии ҳамчун давраи ташаккули осори илмӣ тазаккур мегардад.

Воқеан, насри Аҳмади Дониш, насри мураккаб буда, дар он андешаҳои фалсафии ин нобиға бештар ҷой гирифтааст. Аксари қаҳрамонони «Наводир-ул-вақоеъ» низ шахсони воқеӣ мебошанд ва ба қавли мутафакир маҳз «асҳобу аҳбоби» ӯ барои ба амал омадани «Наводир-ул-вақоеъ» сабаб гардидаанд. Номҳои мураккаби арабӣ бо қолабҳои зерин сохта шудаанд: 1. Абд + (Ал // Ал) + ном;

2. Ном + (ул//ил) + дин;

3. Номи + (ал//ил) + Оллоҳ;

4. Ном + (Ал) + ном;

5. Аб + (Ал) + ном.

Дар «Наводир-ул-вақоеъ» номҳои ашхоси таърихӣ низ ба чашм мерасанд, ки ҳар ду чузъи онҳо исм мебошад:

Чузъҳои устувори номсози - *бек*, -*мир*, - *шоҳ*, -*қул ва -хон* дар номи қаҳрамонҳои осори Аҳмади Дониш ба назар мерасанд, ки онҳо ашхоси воқеӣ буда, ба он далолат мекунанд, ки дар замони аллома Аҳмади Дониш чунин номгузорӣ маъмул будааст:

Чаъфархон - антропоними Чаъфар арабӣ буда, ба он чузъи туркии «хон» ҳамроҳ шудааст. Дар вожаи **Абдулаҳадхон** - ду чузъи аввал аз забони арабӣ буда, чузъи охир мансуб ба забони туркӣ мебошад.

Воқеан, дар инкишофи номҳо бештари чизҳо номуайн монанд ҳам, ҳамаи ин ба ҳаводиси таърихӣ саҳт марбут аст. Ҳарчанд ба таҳқиқи антропонимҳо тавачҷуҳ намоем, ҳамон қадар маълум кардан мумкин аст, ки номҳои ашхос ин ёдгориҳои хоси фарҳангӣ намунаи таъсирпазирии фарҳангҳои бегона ба шумор меравад. Ба ин маънӣ, таркиби номҳои ашхоси насри Аҳмади Дониш аз нигоҳи сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мебошад.

Антропонимҳои мураккаб

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Осор	Чандомад	Қабатҳои забонӣ
1	Абуатиқ	Abuatik	74	НВ	1	арабӣ
2	Аврангзеб	Avrangzeb	552	НВ	1	тоҷикӣ
3	Абдулазиз	Abdulaziz	638	НВ	1	арабӣ
4	Абдулаҳад	Abdulahad	25	МТ	1	арабӣ
5	Абудардо	Abudaro	642	НВ	1	арабӣ
6	Абуҳозим	Abuhozim	629,638	НВ	2	арабӣ
7	Абдулқодирбек	Abduqodir	12,271	НВ	2	арабӣ
8	Абдурраҳмон	Abdurrahmon	812	НВ	1	арабӣ
9	Абдулқарим	Abdulkarim	465,881	НВ	2	арабӣ
10	Абдулқосим-бӣ	Abdulqosim-,i	12,33...	НВ	3	арабӣ

1.4. Номвожаҳои иборавӣ

Бархе антропонимҳои осори бадеии Аҳмади Дониш бо вожаи арабии «абд» вомехӯранд, ки маънояш банда, ғулом аст, ки аксари онҳо ба ашхоси динӣ ё руҳонӣ тааллуқ доранд, яъне онҳо ба хотири ситоиши исмҳои Худо ва ба қоре, ки писандидаи башарият аст, бахшида шудаанд. Калимаи «абд» аз «абада ябуду ибодатон» гирифта шудааст, ки ба маънии «шинохти Худои якто ва ё банда, итоаткор аст» мебошад. Агар дар аввали ҳар ном калимаи «абд» гузошта шавад, маънои он ибодати Худо ё банди Худо хоҳад буд.

Дар осори Аҳмади Дониш номҳои арабӣ аз қиссаи ривоятҳо ва рӯйдодҳои мардуми араб гирифта шудаанд. Аксари номҳои арабӣ бо ибораҳои иловагӣ сохта шуда, ба калимаҳои мураккаби арабӣ табдил меёбанд. Ба ин гурӯҳи исмҳо асосан исмҳои умумӣ ва таҳаллуҷӣ, ки бевосита аз забони арабӣ гирифта шудаанд, дохил мешаванд ва намунаҳои таҳаллуҷӣ муташаккилро дар бар мегиранд, ки тадриҷан дар антропонимияи тоҷик мақоми исмҳои хосро гирифтаанд. Ҳар вожае, ки артикли «ал»-ро гирифтааст, бешубҳа, ба забони арабӣ тааллуқ дорад. Масалан, ҳамаи сифатҳои Худованд бо артикли «ал» сохта шудаанд.

Яъне, антропонимҳо, ки ифодакунандаи исми хос мебошанд, аз рӯи сохт сода, мураккаб ва таркибӣ мешаванд ва мавқеи онҳо дар осори Аҳмади Дониш ин гуна аст:

Антропонимҳое, ки аз номи маҳалҳо гирифта шудаанд, дар таърихи рӯзгори ҳар қавму халқияти аҳли башар кам нестанд. Намунаҳои барҷастаи омезиши антропониму топонимҳоро дар ҳаёти сокинони ҳудуди Осиёи Миёна дар гузашта ва дар замони муосир мушоҳида кардан мумкин аст: Саъдии Шерозӣ, Султони Ғазнин, Ҳасани Басрӣ, Шақиқии Балхӣ, Шералихони Кобулӣ, Шералихони Хӯқандӣ, Зуннуни Мисрӣ, Мавлоно Ҷомӣ, Носируддин ал-Бухорӣ.

Антропонимҳои осори Аҳмади Дониш бо усули калимасозии сарфӣ-наҳвӣ сохта шудааст. Яъне, бидуни ҳар навъ морфемаҳои калимасоз сифат, феъл ва зарфҳо ба исм гузашта, номи хоси шахсро ифода кардаанд. Антропонимҳои осори Аҳмади Дониш аз лиҳози таркиб тавассути бандиҳои изофӣ сохта мешаванд: Саъдии Шерозӣ, Султони Ғазнин, Ҳасани Басрӣ, Шақиқии Балхӣ, Шералихони Кобулӣ, Шералихони Хӯқандӣ ва ғ.

Ҷузъҳои таркиби ин навъ антропонимҳо аз рӯи муносибат ба ҳиссаҳои нутқ якранг нестанд. Онҳо метавонанд аз исму исм, исму сифат, сифату сифат иборат шаванд.

а) Аз исму исм тавассути алокаи изофӣ: Аҳмади Дониш.

б) Аз исму сифатҳои аслий бо роҳи иртиботи изофӣ: Нӯшервони Одил, Абдулмаҷиди Қайсар, Оишаи Сиддиқа.

в) Аз исму сифатҳои нисбӣ ба воситаҳои алокаи изофӣ: Шералихони Кобулӣ, Шералихони Хӯқандӣ, шайх Абдулазизи Дехлавӣ, Абдулаҳадхон, Алфред, Аҳмад-парвонаҷӣ, Баротқулибеки Додхоҳ, Амир Дониёл, Амир Абдурахмонхон.

Аҳмад – номи мутафаккир, - Носир ё худ Носируддин насабаш, ас-Сиддиқ – пайрави ҳанафӣ ва Ал-Бухорӣ -зодаи Бухоро.

Дигар антропонимҳои асар баъзан дар шакли таркибӣ ва дар баъзе ҳолатҳо қисман (қисми аввали таркиб) мустаъмал гаштаанд, ки хоси номгузории мардуми Шарқ мебошанд.

Антропонимҳои иборавӣ

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Чанд омад	Осор	Қабатҳои забонӣ
1	Аббоси Надим	Abbosi Nfdim	632,636..	4	НВ	арабӣ
2	Амир ибни Лайс	Amir ibni Lays	662,682	2	НВ	арабӣ
3	Абдуласамадхони Ноиб	Abdulasamadkhoni Noib	45	1	РТ	арабӣ
4	Абдулвоҳид ибни Бурҳонбек	Abdulvohid ibni Burhonbek	14,24	2	НВ	арабӣ
5	Абдулвоҳиди Мунзим	Abdulvohidi Munzim	10,11...	3	НВ	арабӣ
6	Абдулло ибни Масъуд	Abdullo ibni Masud	457,643	2	НВ	арабӣ
7	Абдулло ибни Ҷафари Тайёр	Abdullo ibni Jafari Tayor	353	1	НВ	арабӣ
8	Абдулло ибни Умар	Abdullo ibni Umar	82,634..	2	НВ	арабӣ
9	Абдулмаҷид Қайсар	Abdulmajbd Qaysar	658,884	2	НВ	арабӣ
10	Абдулмаҷиди Музтариб	A,dulmagidi Muztarib	8	1	НВ	арабӣ

Дар диаграмма антропонимҳои осори Аҳмади Дониш аз рӯи сохтори калимасозӣ оварда шудааст.



Адабиёт

1. Аҳмад Махдум. Меъёр -ут-тадайн / Аҳмад Махдуми Дониш. – Душанбе: Эрграф, 2010. - 307 с.
2. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 1 / Аҳмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1988. – 288 с.
3. Қўзиёва Н.М. Таҳлили муқоисавии навъҳои грамматикӣ исм дар забонҳои арабӣ ва тоҷик: Автореф. дис. барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20 - Забониносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ. – Хучанд: 2019, 56 с.
4. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. - 76 с.
5. Шоев, Р. Ономастикаи «Самаки айёр» / Р. Шоев. – Душанбе: 2012. - 193 с.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ АНТРОПОНИМҲОИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Ном дорои мафҳуми хоса буда, дар забони форсӣ-тоҷикӣ бо дар назардошти таъсири воқеаҳои замони мухталиф, аз зумраи нуфузи дини ислом ба тағйирот дучор гардидааст. Аз ҳамин хотир, дар забони тоҷикӣ таъсирпазирии номҳои арабӣ хеле зиёданд. Омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи маводи топонимӣ дар осори Аҳмади Дониш ҷой дошта, дар забониносии тоҷикӣ бори нахуст дар доираи мазкур мавриди тадқиқи таҳқиқ қарор гирифта, барои таърихшиносӣ, ҷуғрофия, мардумшиносӣ, бостоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва шевашиносӣ аз манфиат холӣ нест. Ҳарчанд ба таҳқиқи антропонимҳо тавачҷуҳ намоём, ҳамон қадар маълум қардан мумкин аст, ки номҳои ашхос ин

ёдгориҳои хоси фарҳангӣ ва таъсирпазирии фарҳангҳои бегона ба шумор меравад. Ба ин маънӣ, таркиби номҳои ашхоси насри Аҳмади Дониш аз нигоҳи сохт содда, сохта, муракаб ва таркибӣ мебошанд. Дар мақолаи ҷавоб антропонимҳои таркибӣ ва муракаб мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст:

Калидвожаҳо: ономастика, сарчашма, луғат, навъи наср, баҳсҳои ғалсафӣ, антропонимҳо, истеъмол, номҳои арабӣ, таркиби луғавӣ, забон, ном, таърих.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ АНТРОПОНИМОВ В ТВОРЧЕСТВЕ АХМАДА ДОНИША

Имя имеет особое значение и было изменено в персидско-таджикском языке под влиянием событий различных времен, в том числе во времена влияния исламской веры. Поэтому в таджикском языке очень велико влияние арабских имен. Комплексное изучение и исследование топонимических материалов в трудах Ахмада Дониша является первым исследованием в области таджикской лингвистики в этом контексте и полезно для историографии, географии, этнографии, древней археологии, фольклора и диалектологии. Сколько не уделить внимание на изучение антропонимов, очевидно, что имена людей являются уникальными памятниками культуры и влиянием чужих культур. В этом смысле состав имен людей в прозе Ахмади Дониша с точки зрения структуры бывают простыми, сложными и составными. В вышеприведённой статье исследуются составные и сложные антропонимы:

Ключевые слова: ономастика, источник, словарь, тип прозы, философские дискуссии, антропонимы, употребление, арабские имена, лексический состав, язык, имя, история.

STRUCTURAL ANALYSIS OF ANTHROPONOMS IN THE WORKS OF AHMAD DONISH'S

The name has a special meaning and was changed in the Persian-Tajik language under the influence of events of various times, including during the time of the influence of the Islamic faith. Therefore, the influence of Arabic names is very great in the Tajik language. The comprehensive study and study of toponymical materials in the works of Ahmad Danish is the first research in the field of Tajik linguistics in this context and is useful for historiography, geography, ethnography, ancient archeology, folklore and dialectology. No matter how much attention is paid to the study of anthroponomy, it is obvious that the names of people are unique cultural monuments and the influence of foreign cultures. In this sense, the composition of the names of people in the prose of Ahmad Danish from the point of view of structure are simple, complex and composite. The above article explores compound and complex anthroponomy.

Keywords: onomastics, source, dictionary, type of prose, philosophical discussions, anthroponomy, usage, Arabic names, lexical composition, language, name, history.

Дар бораи муаллиф

Шамсуддинова Маҳтовбӣ Абдуалимовна
Номзади илмҳои филологӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com

About the author

Shamsuddinova Makhtobi Abdualimovna
Candidate of Philological Sciences
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com

Об авторе

Шамсуддинова Махтоби Абдуалимовна
Кандидат филологических наук
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com

НАҚШИ ЭҲТИРОМГУЗОРӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛ

Гадоев Ф. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Башарият дар чоряки аввали асри XXI дар қиёс бо бухронҳо ва ҷангҳои ҷаҳонии асри бистум шадидтарин ва хатарноктарин бухронҳои сиёсии худро аз сар мегузаронад. Аз як ҷониб, равиши ҷаҳонишавӣ, агар бо ибораи дигар бигӯям, сабқати тантананоки мамолики рушдёфта суръат ва вусъати худро афзоиш диҳад, аз ҷониби дигар муқовимат нишон додани кишварҳои рӯбаинкишофниҳода, тозаистиклолёрфта ё бо давлатҳои абарқудрат рақобаткунанда мушоҳида мешавад, ки онҳо дар алоҳидагӣ ва ё дар шакли гурӯҳӣ ба самти кушодани кутбҳои нави сиёсӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ равона ҳастанд. Ин равиш қачравӣ дар низоми давлатдорӣ ҷаҳонӣ буда, сабаби ба вуҷуд омадани бархурдҳои саҳти идеологӣ, набардҳои иқтисодӣ ва муборизаҳои низомӣ мегардад, ки натиҷаи он фалокатҳои экологӣ, харобкорӣҳои бузург, беэҳтиромӣ нисбат ба арзишҳои умумибашарӣ мушоҳида мешавад. Аз ҳамин сабаб омӯхтани алоқамандии концепти «эҳтиром» бо идеология дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дорой аҳамияти бузург аст. Чун қоида, идеология ифодагари мановфеъи гурӯҳҳои сиёсӣ идорасозӣ ҳар соҳти ҷомеа мебошанд. Аммо идеология, дар навбати худ, ҳимоятгари манфиатҳои табақаҳои тобеъ низ ба шумор меравад ва ҳамеша талқин бар он менамояд, ки нисбат ба ҳуқуқу озодиҳои омма аз ҷониби кормандони ҳукумат эҳтиром гузошта шавад, то ки ваҳдат миёни ҳукумат ва мардум қавитар гардад.

Дар ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мақолаи пешгуфтори худ таҳти унвони «Шиносномаи миллат»; дар нашри навини китоби «Тоҷикон»-и академик Бобочон Ғафуров менависанд:

«Таърих фарогири замонҳои гузашта ва имрӯз мебошад. Дар доираи ин фосолаҳои замонӣ одамон ба ташаккули ҷамъияти инсонӣ баҳо медиҳанд ва воқеиятро ошкор месозанд.

Мо ба таърихи халқи тоҷик аз рӯи ҳамин ҳақиқат назар андохта саҳифаҳои пурифтихори онро меомӯзем, бо корномаи гузаштагон шинос мешавем, анъанаҳои неки ба ёдгор гузоштаи онҳоро идома медиҳем ва ҳар як рӯки онро гиромӣ медорем...

Мо ба воқеаҳои дирӯза, дастовардҳои имрӯза ва дурнамои ҳаёти ояндаи халқамон холисона ва воқеъбинона назар меандозем ва ба таърихи он эҳтиром мегузорем» [1, с. 7].

Дар ҳақиқат, ҳақ ба ҷониби сарвари кишвар аст, ки эҳтиром гузоштан ба таърихи халқи худро таъкид менамояд. Ин хислат ва масъулияти наҷиби ҳар шаҳрванди огоҳдил аст. Бо эҳтиром гузоштан ба таърихи халқи худ мо на танҳо рӯҳи ниёгонро шод мегардонем, балки ба ин васила барои ояндагон ҷомеаи намунавиро ба мерос мегузорем.

Нашри нави китоби «Тоҷикон» дар арафаи ҷашни 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун тухфа аз номи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳар як оилаи кишвар тақдим шуд. Ин китоб ба қоғазӣ аълосифат ва муқоваи бадошт бо теъдоди як миллиону шашсад ҳазор ба ҷоп расид, ки дар таърихи ҷопи китоби мамлакат худаш рекорд аст. Ин китоби пурарзиш ба ҷандин насл хизмат хоҳад кард. Онҳоро бо донишҳои фаровони таърихӣ забонию бостоншиносӣ мусаллаҳ хоҳад сохт. Ҷавонро сарбаланд ва пурифтихор ба воя хоҳад расонд. Бо ин амали хайрхоҳона сарвари мамлакат нақши як омӯзгори бузургро солиёни дароз хоҳад бозид, ки суди онро барои наслҳои оянда бо ҳеҷ тарозуе наметавон баркашид. Қайд кардан ба маврид аст, ки сарвари ҷумҳурии мо ҷӣ дар маърӯзаю китобхояшон ва ҷӣ дар баромадхояшон дар маҷлису форумҳои бошукӯҳи байналмилалӣ

хамеша барои ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва мушкилоти тоҷикони ҷаҳон ҷасурона ибрази андеша менамоянд. Дар пешгуфтори дар боло зикршуда, ӯ қайд менамояд:

«Китоби дуҷуми «Тоҷикон» таърихи халқи тоҷикро аз ибтидои асри XVI то ибтидои асри XX дар бар мегирад. Ин марҳилаи таърихӣ барои мардуми тоҷик давраи басо мушкил, тақдирсӯз ва замони тақсиму порашавӣ дар зери фишори аҷнабиён мебошад. Гарчанде марзу бум, суннату ойин, фарҳанги давлатдорӣ ва забони коргузори ба тоҷикон тааллуқ дошт, вале ҳокимияти сиёсӣ ва риштаи идоракунӣ дар дасти хонадонҳои дигар буд. Маҳз дар ҳамин давра бо ташкили давлати нахустини Афғонистон ва хонигарии алоҳида дар Осиёи Миёна-Бухоро, Хева, Хӯқанд ва баъдан бо истилои Россияи подшоҳӣ парокандашавии тоҷикон дар ҳайати давлатҳои гуногун ба вуқӯъ омад.

Бобочон Ғафуров менависад: «Маҳз дар ҳамин вақт байни давлатҳои мухталиф тақсим шудани халқи тоҷик анҷом меёбад» [1, с. 13].

Дар яке аз баромадҳои худ Эмомалӣ Раҳмон аз ҷомеаи ҷаҳонӣ талаб намуд, ки мо ба манфиатҳои дигарон эҳтиром мегузорем ва меҳохем, ки дигарон низ ба манфиатҳои мо эҳтиром гузоранд. Ин баромад дар шабақаҳои иҷтимоӣ пахш шуда, онро 10 миллион кас тамошо кард, ки дар солҳои охир суҳанронии баъзе роҳбарони кишварҳои абарқудратро ин миқдор ашхос тамошо накарда буданд. Ин баромади сарвари кишвар аз он гувоҳӣ медиҳад, ки он ба масоили доғи рӯз хеле ҳолисона ва ҳақбинона баҳо медиҳад. Аз ҷониби дигар, ин рекорди Эмомалӣ Раҳмон нишон дод, ки мардуми олам дар замони бӯҳронии имрӯза ташнаи «эҳтиром» ҳастанд.

Дар вақти таҳқиқ ва таҳлил намудани концепти «эҳтиром» дар забони тоҷикӣ мо бояд онро аз рӯи принципи «Сарҳади тоҷик, забони тоҷик аст» баррасӣ намоем. Аз оғози таърихи башарӣ ҷаҳонишавӣ як ормони табиӣ бани одам буд. Ин ормон дар мафкураи миллати тоҷик кавитар реша давонда буд. «Синдбоднома», «Ҳазору як шаб», «Ҷомеъ-ул-ҳикоят» ва садҳо осори дигар шоиру олиму адиб масоили умумибашариро дар бар мегиранд. Интернет дар замони мо ҳамбастагии бузургеро дар миёни мардуми олам ба вучуд овард, ки ин равиш ба идеолоҷии бисёр кишварҳои худкома зарбаи саҳт расонид. Нигоҳ доштани як забон дар худудҳои ҷуғрофӣ ва сиёсӣ ва пешгирӣ намудани омӯзиши забонҳои дигар аз ҷониби режимҳои миллатгаро имконнопазир гардид. Миллати тамаддунофарӣ тоҷик, ки зиндагисоз ва афзоишкунанда ба шумор меравад, дар тӯли таърихи дарози мавҷудияти худ онҳо ба қораҳои гуногуни олам паҳн гашта, забон ва фарҳанги тоҷикро бо худ бурдаанд, ба он рушд бахшидаанд, дар баъзе мавридҳо бо фарҳангҳои дигар омезиш ёфтанд ва ё дар ташаккули фарҳангҳои нав нақши калидӣ доштанд.

«Забони тоҷикӣ дар тӯли таърихи чандҳазорсолаи хеш бо вучуди он ҳама бархурд ва рӯёрӯӣ бо чандин забонҳои тавоноӣ дунё чехраи аслии худро нигоҳ доштааст, ки ин далели тавоноии бунёдии ин шоҳи забони ориёӣ аз даврони бостон то имрӯз мебошад» [8, с. 25].

«Сарҳади забони тоҷикӣ» дар асрҳои IX-X аз қораи Ҳинд то Миср, аз Қавқоз то Уйғуристони Чин тӯл мекашид ва нақши нокили фарҳанги ҷаҳониро мебозид, дар ташаккули ҷаҳонбинии пешқадами қавму халқиятҳои зиёде ширкат дошт ва мардумони зиёдеро барои эҳтиром гузоштан ба арзишҳои инсонӣ роҳнамо буд. Дар баъзе ноҳияҳо шояд он забони гуфтугӯӣ набуд, аммо забони тоҷикӣ бо китоб, ки сарчашмаи дониш аст, асрҳо нокили фуруғи субҳи доноии Шарқ буд ва ҳамчунин зиёиёни мамолики Ғарб бо муҳаббати зиёд ба омӯхтани он машғул буданду ҳастанд. Маҳбубияти умумибашариро ба даст овардан ба миллати тоҷик аз он сабаб муяссар гардид, ки онҳо ҳамеша ба манфиат, суннатҳо ва арзишҳои дигарон эҳтиром мегузоштанд. Бобур, бо вучуди он ки аз дудмони Темури хунхор буд, ворида олами сиёсат гардид, барои рушди забони тоҷикӣ хизмат намуд, чунки ӯ парвариши тоҷикӣ дошт. Ба забони тоҷикӣ шеър менавишт. Дар замони ҳукмронии ин сулола қораи Ҳинд ба «Ҳиндустони тиллоӣ» бадал шуд. Оё мо Ҳиндро бе Бедил, Зебунисо, Амир Хусравӣ Дехлавӣ, бе «Тоҷмаҳал», бе осори зиёди илмию адабӣ, аз ҷумла «Ғиёс-ул-луғот» ва ғайра тасаввур карда метавонем?

Ҳатто сарвазири Ҳиндустон Ҷавохирлаъл Неру ба тоҷикӣ шеър менавишт ва шеърҳои ӯро дар китобҳои дарсии Тоҷикистон хонандагон меомӯзанд. Оё Покистонро бе Муҳаммад

Иқбол тасаввур карда метавонем? Мо ҳатто ба Сулаймон Лоик, бо вучуди ба тоҷикон нигоҳи хайрхоҳона надоштанаш, эҳтиром мегузоштем. Танҳо ба хотири он ки ӯ ба забони тоҷикӣ низ шеър менавишт. Замони ӯ замони пурушӯб буд. Нуқтаи назари сиёсии ӯ шояд замонасозӣ буд. Дар замони худ Лоик Шерали дар ҷавоби шеъраш ба ӯ шеъри бахшида буд. Мо бояд аз забони худ ифтихор кунем, ки он мақбули ҷаҳониён аст. Аммо ифтихори мо бояд боэҳтиромона бошад. Мо набояд ифтихор кунем, ки забони мо Муҳаммад Иқболро дар олами форсизабонҳо машҳур гардонид, балки аз Муҳаммад Иқбол миннатдор бошем, ки ӯ дар Покистон забони моро баландовоза кард. Мо фарҳанги баланд дорем. Мо намегӯем, ки падари Аҳмад Зоҳир, сарвазири Афғонистон паштузабон буд. Мо ҳеҷ вақт намегӯем, ки Гугӯш арманидухтар аст. Аммо мо вақте ки ҳаммиллатони худро ба помирӣ, кӯлобӣ, суғдӣ, самарқандӣ, бухорӣ ва ғайра ҷудо мекунем, бояд иқрор шавем, ки саҳт аз фарҳанги миллии худ дур шудаем. Мо бояд ба миллатдӯстдорӣ воқеӣ наздик шавем, на ба миллатгароӣ забонӣ.

Мо Низомии Ғанҷавиро дар шакли асли меконем ва дар фаҳмидани мазмуни онҳо мушкилоте ҳам надорем. Зиёиёни Ҷумҳурии Озарбойҷон офаридаҳои Н. Ғанҷавиро ба забони имрӯзаи озарӣ тарҷума карда, ба ӯ мақоми сардафтари адабиёти озарро доданд. Агар осори Низомии Ғанҷавӣ пур аз эҳтиром нисбат ба арзишҳои мақбули умумибашарӣ намебуд, оё ӯ ба ин мақом мерасид? Ин аз судмандии фарҳанги асили миллати тамаддунсози тоҷик гувоҳӣ медиҳад.

Воқеан, барои таҳқиқ намудани концепти «эҳтиром» дар забони тоҷикӣ дар саросари олам маводҳои арзишманд хеле зиёд ҳастанд.

«Имрӯз аз шарофати глобализатсия ва ҷаҳонишавии иттилоот ҳар фарди диалог дар кунҷи хонааш нишаста, ҷаҳор самти кураи Замин ва ҳафт хати иқлими онро, ки як аср муқаддам падару бобоёнамон, ҳатто дар тӯли умрашон дида наметавонистанд, тавассути мавҷрабӯю мохвораҳои телевизионӣ бо ҳама мураккабиву гуногунрангӣ, зебоию нафосат, ихтилофу зиддиятҳои ошқору ниҳон ва даҳшату фоҷиаҳои оштинопазираш мушоҳида менамояд» [9, с. 10].

Дар Аврупо низ ба адабиёти халқи тоҷик рӯ овардаанд. Дар Фаронса асарҳои адибони тоҷик шуҳрати эътибор доранд. Гуфтан зарур аст, нахустин тарғиботчиёни адабиёти имрӯзаи тоҷик ҳамон нигорандагони фаронсавие буданд ки ба сарзамини шеърпарвари мо сафар карда, ба шеъру насри Аҷам мулоқот доштанд. Боиси ифтихори мост, ки дар анҷумани нахустини адибони тоҷик нигорандагони Фаронса иштирок доштанд [2].

Ҳамин тавр, то оғози саддаи ҳаҷдаи байни хонандагони фаронсавӣ осори Саъдию Ҷомӣ маълум буд биёсра аз осори адибони номбурда ба забони фаронсавӣ тарҷума мешуданд. То охири қарни ҳаҷдаи Саъди Шерозӣ ягона адиби писандаи фаронсавиён аз адабиётҳои Шарқ буд. Дар асри маорифпарварӣ «Ғулистон»-и ӯ чанд маротибаи дигар ба забони фаронсавӣ аз ҷониби Алегр, Сент-Ламбер ва А. Годен тарҷума шуд [7, с. 163].

Зикр кардан ба маврид аст, ки адабиёти классики форсу тоҷик аз қисмҳои ғании адабиёти ҷаҳонист. Дар тарҷумаи осори сардафтари адабиёти форсу тоҷик Абуабдулло Рудақӣ саҳми фаронсавиён зиёд аст. Дар тарҷумаи шеърҳои адабиёти форсу тоҷик дар Фаронса аз охири асри XIX машғуланд [7, с. 9].

Ба имзо расидани Созишнома оид ба шарикӣ ва ҳамкорӣ миёни Тоҷикистону Иттиҳоди Аврупо дар таърихи муносибатҳои тарафҳо давраи навро оғоз кард. Ин созишнома 10-уми октябри соли 2004 дар шаҳри Люксембер аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва намояндаи Иттиҳоди Аврупо Ховер Солан, намояндаи Комиссияи Иттиҳоди Аврупо Крисс Паттен, вазирони қорҳои хориҷии мамлакикузви иттиҳод имзо карда шуд [3, с. 102].

Тоҷикон аз замони хеле қадим тамаддун ва фарҳанги худро ба қораҳои гуногун паҳн намуда, бо забони худ арзишҳои умумибашариро инкишоф додаанд, таъсири худро ба фарҳангҳои маҳаллӣ ба тарзи мусбат гузоштаанд. Ба тарзи идораи давлатдорӣ, тарбияи атфол, муносибати ҷамъиятҳои инсонӣ, боғдорӣ, зиннаткорӣ, меъморӣ ва дигар соҳаҳо рушд бахшидаанд, ки равиши эҳтиромгузорӣ ба инсон, табиат, экология ва дигар арзишҳои

умумибашарӣ баръало намоён аст. Вожаҳои тоҷикӣ дар ин минтақаҳо барои ифодаи эҳтиромият хизмат кардаанд. Агар мо ба таърихи Мисри Қадим назар афканем, ба хубӣ мушоҳида менамоем, ки ба тамаддуни ин сарзамини бостон таъсири фарҳанги тоҷикӣ бузург аст.

Масалан, қабилаҳои дар он давра «ном» мегуфтанд. Ин ба он маъно аст, ки ҳар қабила номи худро дошт. Агар номи касеро мепурсиданд, ӯ номи қабилаашро мегуфт. Аз қадимулайём тоҷикон ба номгузорӣ диққати махсус меоданд ва ҳамеша кӯшиш ба харҷ меоданд, ки ба фарзандони худ номҳои зебо гузоранд, то фарзандон ба шарофати номи худ аз ҷониби дигарон мавриди иззату эҳтиром қарор гиранд ва дар ҷомеа мавқеи боэҳтиромона дошта бошанд. Ва ҳар шахс масъул буд, ки «номи нек»-и худро ҳифз намоянд. Дар ҳақиқат, шахсоне, ки ҳомили номи одамони нек ва бузург ҳастанд, ба тариқи автоматӣ аз ҷониби дигарон мавриди эҳтиром қарор мегиранд, аз ҷониби дигар, он ашхос, ки ба онҳо асмои бузургон ва неконро гузоштаанд, кӯшиш мекунанд, ки ахлоқи ҳамидаи он бузургворонро дошта бошад ва ба рафтору кирдори онҳо, ба тарзи ҷаъолияти онҳо пайравӣ намоянд. Дар русуми тоҷикӣ ба фарзанд гузоштани номи нек фарз аст. Ба номи неки одамони начиб эҳтиром гузоштан аз аъзои ҷомеа низ масъулият ва эҳтиром гузоштанро талаб менамояд.

Ба ҳамин тарик, тоҷикон дар гузоштани ном ба шахру деҳот, маҳалҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ширкатҳо номҳои зебо ва воқеиро интихоб менамоянд.

Ин анъана пас аз истиқлол ба даст овардани миллати тоҷик аз нав эҳё гардид. Номҳои суннати шахру ноҳияҳо аз нав барқарор гардиданд ва ё ба онҳо номҳои арзанда, ки аз фарҳанги миллий бармеоянд, хирадмандона гузошта шуданд ва табиист, ки аҳолии ин маҳалҳо ба ин ном эҳтиром мегузоранд ва аз онҳо ифтихор менамоянд. Дар замони истиқлолият дар Тоҷикистон дар бисёр маконҳо на танҳо номҳои нав гузошта шудаанд ва метавон мегуфт, ки бо роҳнамоӣ ва дастури сарвари кишвар ин маҳалҳо обод гардиданд.

Дар охири солҳои ҳаштодум ва оғози солҳои навадуми асри гузашта дар саросари кишвари паҳновари собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷунбишҳои милли-истиклолиятҳои ба вучуд омаданд ва кишвари тоҷикон низ, ки ҷузъи ин давлати абаркудрат буд, бетаъсир намонд ва миллати тоҷик ба «чанги таҳмили шаҳрвандӣ» рӯ ба рӯ шуд. Аммо тоҷикон тавонистанд, ки бо роҳнамоии сарвари навинтихобшуда, ба имзои сулҳ даст ёбад ва кишварро аз вардаи ҳалокат ба самти рушд равона созанд. Сулҳи тоҷикон дар замони худ назир надошт. Сулҳи тоҷикон бисёр сиёсатшиносро ба ҳайрат гузошт, зеро ин сулҳ хеле зуд ба даст омад ва дар муддати кӯтоҳ дар тамоми соҳаҳои ҷомеа такони ҷиддӣ гардид, самараи хуб дод. Миллати тоҷикро сулҳхоҳ, заҳматкаш, башардӯст, меҳмоннавоз, бофарҳангу ботарбият ба оламиён муаррифӣ намуд. Бисёр мамӯлики дунё Тоҷикистонро ба расмият шинохтанд, истиқлол ва сулҳи онҳо ситоиш карданд, дасти дӯстӣ ва ёрӣ ба сӯи тоҷикон дароз намуданд ва тоҷикон роҳи садсолаи рушдро дар ду-се даҳсола тай намуданд. Амнияти сиёсӣ, озуқа, иқтисодӣ, саноатӣ, фарҳангӣ ва маорифро таъмин намуд. Зикр қардан ба маврид аст, ки сулҳи субот, ободиву тараққиёти кишвари азизамон бо ташаббуси Асосгузори сулҳи ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст омад, реша ба ҳисси эҳтиромгузори ҳазорсолаи миллати тамаддунсози тоҷик дорад.

Суханронии сарвари давлат дар яке аз паёмҳояшон дар ҷашни Ваҳдати миллий:

«Бо қабул шудани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти ҷомеа дар Тоҷикистон, ки ибтидои солҳои 90-ум гирифтори даҳшати чанги шаҳрвандӣ гардида буд, сулҳи суботи саросарӣ фароҳам омад ва ин рӯйдоди бузург ба марҳилаи созандагиву бунёдкорихоӣ азим дар сарзамини аҷлодиамон оғоз бахшид.

Бо гузашти солҳо мо аҳамияти таърихии ин ҳуҷҷати сарнавиштсоз, қимати сулҳи субот ва ваҳдати миллиро бештар дарк ва қадр менамоем. Зеро маҳз аз баракати муттаҳид сохтани нерӯҳои сиёсӣ ва таъмини ризоияти ҷомеа мо пеш аз ҳама тавонистем истиқлолияти давлатӣ ва тамомияти арзии Ватани азизамонро ҳифз намоем ва мардуми худро аз парокандагӣ эмин нигоҳ дорем» [10, с. 108].

Тоҷикистон бо талошу муборизаҳои роҳбари худ ва дастгирии тамоми табақаҳои ҷомеа дар давоми сӣ сол истиқлолияти худро на танҳо ҳифз намуд, балки пояҳои онро қавӣ сохт,

сиёсати дарҳои бозро пеш бурд ва муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодию фарҳангии худро бо мамӯлики хориҷӣ раванқ дод, дастовардҳои тоҷиконро ба оламиён шиносонд ва сазовори эҳтироми умумибашарию ба даст овард.

Дар марҳилаи нави бунёди давлати ҷавони Тоҷикистон тақдирӣ баланди миллати куҳандиёри тоҷик дар симои шахсияти беназири таърихӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон олитарин сифатҳои адолати инсонӣ, бузургдилию шуҷоат, раҳму шафқат ва қобилияти нотакрори ваҳдатфарарию ато қард ва маҳз ҳамин ҳамӯхангӣ ҷомеаро ба сатҳи баланди ҳештаншиносӣ расонид [4, с. 6].

Ба ташаббус ва пешниҳодҳои Пешвои миллат намояндагони мамӯлики олами муосир дар Созмони Милали Муттаҳид таваҷҷуҳ ва эҳтироми бузург нишон меоданд ва онҳо бо як ҳамбастагии дилгармона онҳоро маъкул мешумориданд. Махсусан, масъалаи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» ва «ҳифзи пирияхҳо» имрӯз вирди забони гӯяндагони расонаҳои олам гардидааст. Ин аз он сабаб аст, ки Эмомалӣ Раҳмон ба манфиатҳои умумибашарӣ на танҳо эҳтироми бузург мегузоранд, балки барои ҳал намудани мушкилоти имрӯзаи башар кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Адабиёт

1. *Ғафуров, Б. “Тоҷикон”/ Б. Ғафуров. - Душанбе «Нашириёти муосир», 2020. – 975 с.*
2. *Лоҳутӣ, А. Шухрати ҷаҳонии Садриддин Айни / А. Лоҳутӣ. - Маориф ва маданият, 1976. - №1,23 май.*
3. *Назаров Н.Т. Рыночная экономика и международное сотрудничество. / Н.Т. Назаров. – Душанбе, 2007. – 284 с.*
4. *Шарипов, А. Нақши Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ. / А. Шарипов, С. Шамсиддинов. - Душанбе: «Деваитиҷ», 2005. - 70 с.*
5. *Шарипов, А. Президенти мо! Эмомалӣ Раҳмонов. Наш президент! (Ба забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ) / А. Шарипов. – Душанбе: Ирфон, - 192 с.*
6. *Шоқир, М. Адабиёти тоҷик дар Фаронса. // М. Шоқир. - Душанбе: Ирфон – 1985. – 157 с.*
7. *Шоқир, М. Замон ва тарҷумон. / М. Шоқир. - Душанбе: Адиб. 1989. – 206 с.*
8. *Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат - ҳастии миллат. Р. Эмомалӣ. – Душанбе, «Эр-граф», 2016. – 516 с.*
9. *Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикон дар оинаи таърих. аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) Р. Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, - 228 с.*
10. *Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 7. / Р. Эмомалӣ. - Душанбе - «Ирфон» 2007. - 480 с.*

НАҚШИ ЭҲТИРОМГУЗОРӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛ

Консепти «эҳтиром» ва идеология дар замони истиқлол дар Тоҷикистон ба худ маънои хос пайдо қард. Дар ин мақола нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тақвият додани эҳтиромгузорию ба арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Сиёсати инсонпарваронаи миллати тоҷик, ки дар гузашта ва имрӯз бар пояи эҳтиром гузоштан ба манфиатҳои табақаҳои гуногуни ҷомеа асос ёфтааст, яке аз қафолатҳои ба даст овардани сулҳ дар миёни тоҷикон ба шумор меравад ва ҳаракатдиҳандаи рушди Тоҷикистон мегардад. Дар ин мақола ҳамчунин консепсияи эҳтиром дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, таъсири фарҳанги тоҷик ба фарҳангҳои дигар ва баръакс, омезиши фарҳангҳо ва эҳёи навини ҷаҳонбинии тоҷикон дар замони мо баҳогузорию мешавад. Усули навини давлатдорӣ дар Тоҷикистон ба таҷриба ва шахсияти Эмомалӣ Раҳмон саҳт алоқаманд аст, аз ин рӯ дар мақолаи мазкур аз маъруза ва баромадҳо, паём ва асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чанд маврид иқтибосҳо оварда шудаанд, ки нақши ўро дар обрӯмандшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: идеология, консепт, эҳтиром, низоми давлатдорӣ, пойдорӣ сулҳ, ошғӣ, миллат, ҳамдигарфаҳмӣ, саноатикунонӣ, эҳтиромгузорию, қонун, тартибот, ҳокимият, рушд.

РОЛЬ УВАЖЕНИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Понятие «уважение» и идеология обрели свое значение в Таджикистане в период независимости. В данной статье исследована роль Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в укреплении уважения к национальным и общечеловеческим ценностям. Гуманистическая политика таджикского народа, которая в прошлом и сегодня основывается на уважении интересов различных классификация общества, является одним из залогов достижения мира между таджиками, а в будущем станет национальным единством нашей страны и локомотивом развития Таджикистана. В данной статье исследуется понятие уважения на разных исторических этапах, оценивается влияние таджикской культуры на другие культуры и наоборот, слияние культур и возрождение таджикского мировоззрения в наше время. Новый метод управления в Таджикистане тесно связан с опытом и личностью Эмомали Рахмона, поэтому в данной статье в нескольких случаях цитируются доклад и выступления, послания и труды Президента Республики Таджикистан, что показывает роль уважаемого Эмомали Рахмона в престиже Республики Таджикистан на региональном и глобальном уровне.

Ключевые слова: идеология, концепт, уважение, государственное устройство, миротворчество, примирение, нация, взаимопонимание, индустриализация, уважение, закон, порядок, власть, развитие.

THE ROLE OF RESPECT DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

The concept of "respect" and ideology gained their meaning in Tajikistan during the period of independence. This article examines the role of the President of the Republic of Tajikistan, Mr. Emomali Rahmon, in strengthening respect for national and universal values. The humanistic policy of the Tajik people, which in the past and today is based on respect for the interests of various classifications of society, is one of the keys to achieving peace among Tajiks, and in the future will become the national unity of our country and the locomotive of Tajikistan's development. This article explores the concept of respect at different historical stages, assesses the influence of Tajik culture on other cultures and vice versa, the fusion of cultures and the revival of the Tajik worldview in our time. The new method of the state in Tajikistan is closely related to the experience and Emomali Rahmon, therefore, in this article, in several cases, the report and speeches, messages and works of the President of the Republic of Tajikistan are quoted, which shows the role of respected Emomali Rahmon in the prestige of the Republic of Tajikistan at the regional and global level.

Keywords: ideology, concept, respect, government structure, peacemaking, reconciliation, nation, mutual understanding, industrialization, respect, law, order, power, development.

Дар бораи муаллиф

*Гадоев Фарид Арбобович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и
кафедраи забониносии ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни
734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 121
E-mail: dirafsh2@gmail.com*

About the author

*Gadoev Farid Arbobovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
linguistics and comparative typology
Tajik State Pedagogical University named after
Sadriiddin Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave, 121
E-mail: dirafsh2@gmail.com*

Об авторе

*Гадоев Фарид Арбобович
Докторант (PhD) кафедры языковедения и
сравнительной типологии
Таджикский государственный
педагогический университет имени
Садриддин Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: dirafsh2@gmail.com*

ГУНАҲОИ БРИТОНИЁИ ВА АМРИКОИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ: ВИЖАГИҲОИ САРФӢ

Асламов Ҳ. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Забони англисӣ забони расмии Бритониёи Кабир маҳсуб меёбад. Он яке аз бойтарин забонҳои ҷаҳон ҳисобида мешавад, зеро он дорои миқдори зиёди воҳидҳои лексикест, ки имкон медиҳад нутқро бой ва гуногунранг сохт.

Дар айни замон навҳои гуногуни забони англисӣ мавҷуданд: амрикоӣ, бритониёӣ, австралиягӣ, зеландияинавӣ ва ғайра. Бисёре аз забоншиносон қайҳо боз ба пайдоиши гунаи амрикоӣ ва тафовутҳои дар таркиби луғавӣ, сохтори грамматикӣ ва хусусиятҳои семантикии навҳои бритониёӣ ва амрикоии ин забон мушоҳида мешаванд, тавачҷух зоҳир намудаанд. Баҳсо дар бораи он ки кадоме аз вариантҳои забони англисӣ бояд "намунавӣ" дониста шаванд, то имрӯз идома доранд. Хусусияти хоси андешаҳои баёншуда муболиға кардани фарқиятҳои байни ин навҳои забони англисӣ маҳсуб дониста мешавад.

Дар ҳамин ҳол, равшан ба назар мерасад, ки манзараи воқеии муносибатҳои мавҷудаи байни гунаҳои амрикоӣ ва бритониёии забони англисиро метавон на бо рӯйхаткунии оддии хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо, балки танҳо тавассути муайян кардани вазни хос (қиёсӣ)-и унсурҳои фарқкунанда, инчунин миқёс ва умқи тафовут дар ҳамаи сатҳҳои сохти забонӣ ошкор кард. Аммо ба ин танҳо дар сурате ноил шудан мумкин аст, ки унсурҳои фарқкунанда ва умумӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи системаи ягонаи забон баррасӣ шаванд.

Тафовутҳои байни забони англисӣ дар Амрико (American English, минбаъд А.Е.) ва англисӣ дар Британияи Кабир (British English, минбаъд В.Е.) муддати тӯлонӣ ҳам дар адабиёти махсуси забоншиносӣ ва ҳам дар адабиёти маъмулӣ мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифтааст. Баҳсо дар бораи он ки кадоме аз вариантҳои забони англисӣ бояд «намунавӣ» ҳисобида шавад ва оё метавон А.Е. забони мустақили комил аз В.Е. ҷудошуда ҳисобид, то ба имрӯз давом дорад.

Воҳидҳои муқоисавӣ дар сатҳи морфологӣ морфемаҳо ва алломорфҳо мебошанд. Тафовутҳои, ки байни ВЕ ва АЕ дар сатҳи морфологӣ ба қайд гирифта мешаванд, чунин ҷуфтҳоро дар бар мегиранд, ба монанди **got - gotten, struck - stricken, pleaded - pled, dived - dove**. Мусаллам аст, ки дар инҷо сухан дар бораи мавҷудияти ягон морфемаҳои махсус дар гунаҳои амрикоӣ ё бритониёӣ нест. Дар воқеъ, агар аз он хулоса барорем, ки морфема – ин синф ё ғуруҳи аз лиҳози маъноӣ алломорфҳои мушобеҳе, ки дар робита ба тақсимоти изофӣ қарор доранд, пас бояд қайд кард, ки дар ҳар ду вариант ба парадигмаи феълӣ як морфемаҳои калимаивазкунанда хос аст [1, с. 124].

Гузашта аз ин, дар бораи фарқиятҳо ва тафовутҳо дар рӯйхати алломорфҳо сухан гуфтан ҳеҷ гуна асосе вучуд надорад. Агар ба мисолҳои дар боло овардашуда муроҷиат кунем, боварӣ ҳосил кардан осон аст, ки дар ин ҷо алломорфҳои морфемаҳо ба ҳам муҳолифанд, ки дар ҳар ду вариант мавҷуданд ва унсури фарқкунандаи АЕ ё ВЕ нестанд. Худ аз худ маҷмуи ин алломорфҳо, инчунин ҳамаи дигарҳое, ки парадигмаҳои феълӣ ва номиналӣ муайян мекунанд, ҳангоми муқоисаи АЕ ва ВЕ ҳеҷ гуна тағиротро нишон намедиханд. Инро ҳадди ақал аз мисолҳои зерини истифодаи алломорфҳои зикршуда дар ҳарду вариант тасдиқ кардан осон аст: **swollen, fed, wrote, led, mended**.

Аз ин ҷо бармеояд, ки мо метавонем дар сатҳи морфологӣ мавҷуд набудани фарқият ва тафовутҳои инвертарӣ байни АЕ ва ВЕ изҳор кунем. Тафовутҳои байни АЕ ва ВЕ дар соҳаи морфология хусусияти зерсистемавӣ доранд ва ҳамаи воҳидҳои системаи морфологӣ ба як ядроӣ умумӣ дохил мешаванд.

Дар ин сатҳ масъалаи фарқиятҳои тақсимотро равшанӣ андохтан зарур менамояд. Дар грамматика тақсимоти алломорфҳо аз ҷиҳати фонологӣ ва морфологӣ муайян карда

мешаванд. Дар мавриди аввал сухан дар бораи маҷмуи муҳитҳои фонемикӣ меравад, ки дар онҳо ин ё он алломорф ба амал меояд. Ба ин қонунҳое дохил мешаванд, ки тақсимооти /-d, -t, -id/-ро танзим мекунанд. Равшан аст, ки ин намунаҳо ҳам барои англисии адабии Бритониё ва ҳам Амрико яқсонанд [2, с. 122].

Дар бобати тақсимооти морфологӣ шартии алломорфҳо вазъият то андозае дигар аст. Азназаргузаронии маводҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин ҷо дар аксар мавридҳо тақсимооти алломорфҳо дар АЕ ва ВЕ ба ҳамдигар мувофиқ меоянд. Аммо дар баъзе мавридҳо дар тақсимооти алломорфҳои морфемаҳои инфлекссионӣ (калимаивазкунанда) тағйирот (ноустуворӣ) мушоҳида мешавад. Сабаби ин тағйирот (ноустуворӣ) ба муҳити морфологӣ рабт дода мешавад, яъне, морфемаи реша, ки ин морфемаи флективӣ бо он пайвастааст. Барои равшан кардани моҳияти ин ихтилофҳо мисолҳои дар боло овардашударо муфассалтар дида мебароем.

Чунин қабул карда мешавад, ки шакли **got** дар ВЕ ба **gotten** дар АЕ мувофиқат мекунад. Мисолҳои зеринро муқоиса мекунем:

For if we **had** missed our trains and **gotten** home later (Dreiser).

His stuff had already been moved into Number Two for him, and the men in Number Two had **gotten** together and fixed it up for him (Jones).

You never would have gotten anything like this in Paris (Hemingway).

Аммо, бо вучуди ин, аксар вақт ноҳида гирифта мешавад, ки калимаи шакли **got** дар Амрико низ истифода мешавад, гарчанде ки хеле кам ба назар мерасад. Мисоли зерин аз песаи драматурги америкой Эдуард Олби дар ин бобат қобили таваҷҷуҳ аст:

George (very cheerful): Well, now let me see. I've **got** the ice.

Martha: ... **gotten**...

George: **Got**, Martha. Got is perfectly correct... It's just a little archaic like you.

Дар ин мисол ҷолибият дар он аст, ки яке аз персонажҳо шакли кам истифодашавандаи **got**-ро дар версияи амрикой ҳамчун архаизм қабул мекунад (гарчанде ки дар асл шакли **gotten** архаикӣ аст).

Дар баробари ин, шакли **have got** мунтазам дар АЕ ҳамчун якҷояшавӣ (комбинатсия), муодили (эквивалент) феъли **have** истифода мешавад:

What **have** you **got** to eat? (Hemingway).

I've **got** plenty of material if I can just handle it (Lardner).

Шакли **gotten** ба гунаи бритониёӣ бегона буда, ягона узви нишонгузошташудаи маҳдуди ин муқобилгузориҳо аст, ки ба ин васила, мумкин аст, ҳамчун як муқобилгузорӣ бо нишонгузориҳои маҳдуди якҷониба тавсиф карда мешавад. Аз тарафи дигар, шакли **got**-ро дар АЕ низ дучор омадан мумкин аст. Гузашта аз ин, агар дар маънои дар боло овардашуда хузури он ҳатмӣ бошад, пас дар маъноҳои дигар он бо **gotten** озодона тағйир меёбад.

Муқобилгузориҳои мушобех **struck- stricken** ба шумор меравад, ки дар он **stricken** низ шакли нишонгузошташудаи маҳдуди сифати феълии II аст. Дар Англия **stricken** танҳо дар шумораи нисбатан ками ибораҳои устувор во меҳӯрад: **stricken heart** (дили ғамзада, маҳзуншуда, хафашуда, маҳзун), **stricken field** (майдони чанг, разм, корзор, муҳориба), **stricken in years** (синни калон, синни пирӣ, пирӣ). Дар ин ибораҳои устувор **stricken** комилан ба адективатсия (сифаткунонӣ) дучор шудааст. Ҷудо будани онро аз лексемаи феълӣ он чиз собит мекунад, ки ҳеҷ як маънои мазмуни дар ибораҳои додашуда падидоронада, дар маънои мазмуни луғавии феъли **to strike** мушоҳида карда намешавад.

Бояд қайд кард, ки доираи истифодаи шакли **stricken** дар АЕ ба таври қатъӣ маҳдуд аст. Маводи мавриди таҳлилу таҳқиқ ва омӯзиш қарордодашуда, нишон медиҳад, ки ин шакл танҳо дар ҳамон контекстҳое во меҳӯрад, ки феъли **to strike** ба маъно ва мазмуни «хат задан, кӯр кардан, ботил кардан, нест ё нобуд кардан» (рус. вычеркивать) истифода шудааст:

Objection to this interminable irrelevancy about the crate and request it be **stricken** from the record (Wouk).

The clause was **stricken** out (Evans).

Чи тавре ки аз мисолҳои овардашуда дида мешавад, калимашакли **stricken** танҳо ба яке аз вариантҳои лексикӣ-семантикии феъли **to strike** мувофиқат мекунад. Вариантҳои боқимондаи лексикӣ-семантикии ин феъл ба калимашакли **struck**, ки ҳам дар АЕ ва ҳам дар

BE кор фармуда мешавад, мувофиқат мекунад. Ҳамин тавр, дар ин маврид дар тақсимои алломорф на танҳо маҳдудиятҳои морфологӣ, балки маҳдудиятҳои лексикӣ-семантикӣ низ ба назар мерасанд.

Ҳангоми муқоисаи калимашаклҳои **proved** ва **proven** манзараи дигар мушоҳида мешавад. Агар дар Англия **proven** танҳо дар формула (қолаб)-и яхкардашуда (шахшуда)-и **not proven**, ки иқтибос аз қонуни Шотландияро ифода мекунад, истифода шуда бошад, пас дар Иёлоти Муттаҳида ҳарду шакл дар ҳама маъноҳо ва дар ҳама муҳити синтаксисии феъли **prove** дар баробарӣ истифода бурда мешаванд:

Аз рӯи маълумоти Б. ва К. Эванс, муаллифони "Луғати истифодабарии муосири амрикоӣ", тафовути байни **dived** ва **dove** аз он иборат аст, ки аъзои дуҷумини ҳарду муқобил (яъне **dove** ва **pled**) ба доираи нутқи гуфтугӯӣ ҷалб мешаванд. Ба ибораи дигар, аъзои ба таври маҳдуд ишорашуда дар ин муқобалаҳо дорои тобишҳои маъноии рангину саҳеҳи услубӣ мебошанд, ва аз ин рӯ, нисбат ба таркибҳои ан лиҳози услубӣ бетарафи ядроии умумии муқобили онҳо то андозае доираи маҳдуди корбариро доро мебошанд.

He **dove** for them, heard the club whistle over his head (S a x t o n).

And he begged and **pled** so humble... (Benet).

Дар баъзе мавридҳо феълҳои, ки дар гунаи бритониёӣ ба зергурӯҳи парадигматикии сермаҳсул /-d, -t, -id/ тааллуқ доранд, дар гунаи амрикоӣ метавонанд ба зерсинфи каммаҳсули бо алломорфи сифрии аффикси флективӣ (калимаивазкунанда) мансуб бошад.

He **quit** smoking.

He **sweat** during the night.

Мураттибони "Луғати истеъмолии муосири Амрикоӣ"-и дар боло овардашуда, ки ҳарду мисол аз он гирифта шудаанд, бар ин боваранд, ки дар АЕ **quit** нисбат ба **quitted**, ва **sweat** назар ба **sweated** бештар истифода мешавад. Аммо дар мавриди **sweat** бояд як тавзеҳи ҷиддӣ ва воқеӣ дод: тақсимои ин шакл бо контекстҳои алоҳидаи синтаксисӣ ва лексикӣ-семантикӣ маҳдуд мешавад. Дар конструксияҳои дорои пуркунандаи мустақим маъноӣ «**to cause to sweat**» доранд, шакли ягонаи қобули қабул дар АЕ **sweated** ҳисобида мешавад:

The doctor **sweated** him.

Аз мисолҳои дар боло овардашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар тафовутҳои байнивариантие, ки бо тақсимои морфологӣ муайяншудаи аллофонҳои алоҳида алоқаманданд, шакли дорои /-en/ дар варианти амрикоӣ ба шакли бидуни / -en / дар гунаи бритониёӣ муқобил аст (муқоиса кунед, **stricken - struck, gotten - got, proven - proved**) ва шакле, ки дар зерсинфи парадигматикии сермаҳсули / -d, -t, -id / дар гунаи бритониёӣ истифода мешавад, ба шакли яке аз зерсинфҳои парадигматикии каммаҳсуле, ки дар гунаи амрикоӣ мавриди истеъмом қарор дорад, дар радифи муқобил меистад (мук. кунед, **proved: proven, quitted: quit, sweated: sweat**) [5, с. 128].

Ҳолати истисноиро феълҳои **to thrive** (шаклҳои афзалиятнок ва писандида дар BE - **throve, thriven** ва дар АЕ - **thrived, thrived**) ва **to beget** (шаклҳои сифати феълии замони гузашта (participle II) дар АЕ **begot** ва **begotten**, ва дар BE танҳо **begotten**) ташкил мекунад.

Тафовутҳои тақсимоии аз ҷиҳати морфологӣ асосноккардашуда дар исмҳо беш аз ҳама дар таркибҳои гуногуни пасванди сифрии шумораи танҳо ва пасванди шумораи ҷамъи дорои асосҳои субстантивии гуногун таҷассум меёбанд.

Ба сифати намуна метавон исми **inning(s)** («навбати тӯбдиҳӣ»)-ро дида баромад, ки асоси он дар гунаи забони танглисии бритониёӣ бо суффикси сифрии шумораи танҳо мувофиқат намекунад. Дар BE ин исм ба зерсинфи маҳсули парадигматикии **pluralia tantum** (аз забони лот. - «танҳо шакли ҷамъ») тааллуқ дорад:

The first batsman had a short **innings**.

Mr. X had a good long **innings**.

Дар АЕ ин ҳиссаи номии нутқ, яъне, исм ба зерсинфи сермаҳсули парадигматикии мансуб аст, ки дар он суффикси шумораи ҷамъ бо суффикси сифрии шумораи танҳо муқобил аст:

Now I've got to hurry to the old Stadium and see what the old Babe does in the first **inning** (Lardner).

They're already starting to play the third **inning**.

Sometimes the game can go on to the last **inning**, and the score will be nothing to nothing (Dixon).

Исми **accommodation** дар гунаи бритониёии забони англисӣ ба категорияи исмҳои абстрактӣ мансуб аст, ки бунёди онҳо бо пасванди шумораи чамъ мутобиқат карда наметавонад:

Hotel **accommodation** was scarce during the Olympic Games (Hornby).

Дар забони англисии гунаи амрикоӣ ин маҳдудияти тасрифӣ ҷой надорад: One wires a hotel for **accommodations**.

Pullman **accommodations** may be a roomette, a bedroom, or several sleeping sections thrown together (Evans).

Дар баробари ин, ҳолатҳои низ во меҳуранд, ки ҳарду шакл дар ҳарду вариант бо ҳам мавҷуданд, ки танҳо бо истифодабарии функционалиашон фарқ мекунад. Ҳамин тавр, масалан, шаклҳои **crouched, squatted, stooped, sprawled** дар АЕ дар вазифаҳои атрибутивӣ ва предикативӣ (ба маънои феъл) во меҳуранд, яъне, он вазифаҳои, ки дар онҳо ВЕ одатан шаклҳои мувофиқи сифати феълии забони гузашта (participle I) мавриди қорбурд қарор мегиранд (**crouching, squatting, etc.**):

A crouched tiger is ready to spring on any prey that is **weak and wounded** (*The Philadelphia Inquirer*).

The man... was tall, slightly **stooped** and in his forties (Coronet).

He sat **sprawled** against the bar (Saxton).

Дар ҳолатҳои дигар, шаклҳои грамматикӣ муқобил танҳо бо истифодаашон дар ин ё он варианти забони англисӣ фарқ мекунад. Масалан, таҳлили муқоисавии қорбурди шаклҳои феълии Present Perfect ва Past Indefinite дар англиси бритониёӣ ва амрикоӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки таносубии басомади ин шаклҳо дар ВЕ ва АЕ гуногун аст. Ба ҳисоби миёна, муносибии Present Perfect Past Indefinite дар ВЕ 1: 2 ва дар АЕ 1: 3,5 аст.

Тафовут ва ихтилоф дар мавриди серистеъмоли дар шаклҳои синтетикӣ (оддӣ) ва аналитикӣ шаклҳои конъюнктивӣ ошкор карда мешавад. Шакли синтетикӣ бо морфемаи сифрӣ дар гунаи амрикоӣ хеле бештар истифода мешавад – хусусан, дар таркиби ҷумлаҳои пайрави пурқунанда пас аз феълҳои ба монанди **suggest, demand, insist**, инчунин дар ҷумлаҳои пайрави мубтадо, ҷумлаи пайрави муайянқунанда, ҷумлаи пайрави шарт ва ҷумлаи пайрави хабар:

It is very necessary that I have the above recommendation.

It is my earnest desire that you grant him a formal discharge (аз мактубҳои хабаррасони Ч. Фриза).

The recommendation was that it (the license) be renewed only on condition it be checked periodically (*The Worker*).

They ignored the mate **insisting** that he not be in on the discussions.

Patterson was expelled from the hearing when he **demande**d that evidence which, he had contended, was introduced illegally be expunged (*The Worker*).

'If it be necessary to shoot a man/ said my grandfather, 'then I suppose I shall shoot him.

Тафовут ва ихтилоф дар мавриди серистеъмолии шаклҳо, аз рӯи қоида, маълум мешавад, ки бо тафовутҳои муайяни услубӣ алоқамандӣ доранд. Барои мисол, дар АЕ шакли синтетикӣ аз нуқтаи назари услубӣ нейтралӣ (даҳолатнақунанда, бетараф) мебошад ва шакли бо should «китобӣ».

Намунаҳои зерини шаклҳои синтетикӣ, ки дар нутқи шифохӣ – гуфтугӯӣ мавриди қорбурд ва истеъмоли қарор доранд ва АЕ маъмулӣ ҳастанд, зеро муқоиса қарор медиҳем:

"But the only plan I know of ... was the one I offered over and over."

"And what was that?"

"Why, that she go away and take a room somewhere and let me help her and come over and see her once in a while" (Dreiser).

Аз тарафи дигар, дар гунаи бритониёии забони англисӣ шакли бештар мавриди истеъмоли қарордоштаи бо **should** аз нуқтаи назари услубӣ нейтралӣ (даҳолатнақунанда, бетараф) маҳсуб меёбад, дар ҳоле ки шакли синтетикӣ ба услуби расмӣ-қорғузори майл дорад [6, с. 102].

Муқобилгузориҳои нисбӣ, яъне, муқобилгузориҳои, ки на бо мавҷуд будан ё набудани ин ё он шакл, балки бо рӯбарӯшавӣ ё серистеъмолии он алоқаманд, дар соҳаи грамматика падидаи хеле характернок мебошанд. Дар ин рост, махсусан бояд ба корбурди феълҳои ёрирасони **will** ва **shall**, инчунин **would** ва **should** дар шаклҳои англисии Future ва Future in the Past таваккуф кард. Дар адабиёти илмӣ дар забони англисии гунаи амрикоӣ шаклҳои грамматикӣ **will** ва **would** кайҳо боз ба сифати феълҳои ёрирасони универсалии дар замони намуди Future and Future in the Past қайд шудааст:

"What **will** you do when the war is over if it is over?" he asked me. "Speak grammatically."

"I **will** go to the States" (Hemingway).

"I said that ... as soon as I could get the money ... I would come for her in about a month" (Dreiser).

Дар айни замон, шакли бо **shall** баъзан дар АЕ бо ҷонишини шахси яқум бидуни тобиши модалӣ **зарурат** ва **лозимият** мувофиқат мекунад, гарчанде ки нисбат ба шакли рақобаткунандаи бо **will** хеле камтар ба назар мерасад:

If I am lucky by spring I **shall** have twelve or fifteen. In another year I **shall** be able to begin advertising ferrets for sale in the sporting paper (Anderson).

Аз тарафи дигар, дар ВЕ шакли бо **will** дар шахси яқум, сарфи назар аз дастурҳои грамматикаи меъёрӣ, баъзан ба маънои сирф муваққатӣ истифода мешавад.

If we add too much to these demands we **will** be in grave danger of getting nothing.

We are facing the consequences today and **will** have to face them for many years to come in the affairs of Europe.

Гарчанде, ки умуман **shall** ва **should** дар ВЕ дар ҳолатҳои мушобех бештар мунтазам истифода мешавад, аммо шаклҳои **will** ва **would** – ро дар яқоягӣ бо ҷонишини шахси яқум ҳамчун "шотландизм, ирландизм ё провинсиализм (музофотпарастӣ)" баррасӣ кардан номувофиқ ба назар мерасад [3, с. 110].

Ҳамин тавр, таҳлили маводҳои забони нишон доданд, ки тафовут миёни гунаҳои амрикоӣ ва бритониёӣ забони англисӣ то дараҷае маълум аст. Аммо андеша оиди мавҷудияти тафовутҳои қатъӣ байни гунаҳои амрикоӣ ва бритониёӣ забони англисӣ – ҳамагӣ афсона асту халос. Дар воқеъ тафовутҳо он қадар зиёд нестанд. Баъзан то ба ҳадде мушкил аст фаҳмидан, ки ин ё он китоб за ҷониби муаллифи амрикоӣ навишта шудааст ё бритониёӣ.

Адабиёт

1. Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. - М.: Высшая школа, 1973. – 384 с.
2. Бутова, В. Л. Межкультурная коммуникация в контексте когнитивной лингвистики. // Лингводидактические проблемы обучения иностранным языкам в школе и в вузе. Межвузовский сборник научных статей / Под ред. Л. Н. Борисовой. Вып. 3. – Белгород: Наука, 2003. – 318 с.
3. Быховец, Н.Н. Варианты полинациональных литературных языков / Н. Н. Быховец, Ю.А. Жлуктенко, В.И. Карабан. – Киев: Наукова думка, 1981. – 280 с.
4. Евдокимов, М. С. Краткий справочник американо-британских соответствий / М.С. Евдокимов, Г.М. Шлеев. – М.: Флинта, 2000. – 96 с.
5. Чернов, Г.В. Американский вариант. Англо-русский/русско-английский словарь / Г.В. Чернов. - М.: Аби Пресс, 2001 г. – 976 с.
6. Швейцер, А. Д. Литературный английский язык в США и Англии / А.Д. Швейцер. – М.: Едиториал УРСС, 2003 г. – 200 с.
7. Edgar W. Schneider, ed., Focus on the USA. (VEAW G16.) Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1996. 368 pp.
8. Simpson, John (ed.) (1989). Oxford English Dictionary, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press. Wolfram, Walt; & Schilling-Estes, Natalie. (2005). American English: Dialects and variation. 2nd Edition. Malden, MA: Basil Blackwell, 2005. – 472 p.
10. Schneider, Edgar W.; Kortmann, Bernd; Burridge, Kate; Mesthrie, Rajend; & Upton, Clive (Eds.). A handbook of varieties of English: Phonology (Vol. 1). Berlin: Mouton de Gruyter, 2004.–2439 p.

ГУНАҲОИ БРИТОНИЁИ ВА АМРИКОИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ: ВИЖАГИҲОИ САРФӢ

Таҳлилу омӯзиши тафовутҳои грамматикӣ миёнаи гунаҳои бритониёӣ ва амрикоии забони англисӣ мавзуи баҳси мақолаи мавриди таҳқиқ буда, дар он, аслан, ба масъалаи вижагиҳои сарфӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст. Забони англисӣ дар воқеъ яке аз забонҳои бойтарини дунё буда, он дорои иқтидори зиёд воҳидҳои лексикӣ мебошад, ки гуногунрангӣ ва ғасоҳати нуқтро барои соҳибону суҳанварони он имконпазир менамояд. Дар қатори дигар тафовутҳои миёни ин ду гунаи забони англисӣ, тафовутҳои грамматикӣ, ба вижа, сарфӣ дида мешавад, ки он дар аслан дар шаклҳои феълӣ бештар зоҳир мешаванд. Масалан, чунин ҷуфтҳои монанди **got - gotten, struck - stricken, pleaded - pled, dived - dove**.

Калидвожаҳо: гуна, забони англисии амрикоӣ, забони англисии бритониёӣ, сарф, тафовут, грамматика, фарқ кардан, шаклҳои феълӣ, вазифа, муҳим.

БРИТАНСКИЙ И АМЕРИКАНСКИЙ ВАРИАНТЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Анализ и изучение грамматических различий между британским и американским вариантами английского языка является темой обсуждения изучаемой статьи, и в ней, по сути, уделяется внимание вопросу морфологических особенностей. Английский язык, на самом деле, является одним из самых богатых языков в мире, он обладает большим объемом лексических единиц, что делает возможным разнообразие и красноречие его носителей. На ряду с других различий между этими двумя вариантами английского языка, имеются грамматические отличия, в частности, морфологические, которые на самом деле проявляются больше в глагольных формах. Например, такие пары как **got - gotten, struck - stricken, pleaded - pled, dived - dove**.

Ключевые слова: вариант, американский английский, британский английский, морфология, отличие, грамматика, отличать, формы глагола, функция, значительный.

BRITISH AND AMERICAN VARIANTS OF ENGLISH: MORPHOLOGICAL FEATURES

The analysis and study of grammatical differences between British and American English is the topic of discussion in this article, and it essentially focuses on the issue of morphological features. The English language is, in fact, one of the richest languages in the world, with a large volume of lexical units that makes possible the diversity and eloquence of speech for its speakers. Along with other differences between these two varieties of English, there are grammatical differences, in particular, morphological ones, which actually appear more in verb forms. For example, such pairs as **got - gotten, struck - stricken, promised - pled, dived - dove**.

Keywords: variety, American English, British English, morphology, difference, grammar, to differ, verb forms, function, significant.

Дар бораи муаллиф

*Асламов Ҳикматулло Акбархонович
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забонҳои Шарқ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: hikas11@mail.ru*

About the author

*Aslamov Hikmatullo Akbarkhonovich
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Eastern
Languages Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: hikas11@mail.ru*

Об авторе

*Асламов Ҳикматулло Акбархонович
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры Восточные языки
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: hikas11@mail.ru*

СОГЛАСОВАНИЕ КАК ТИП СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ В СЛОВСОЧЕТАНИЯХ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКИХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ

Ганиева М. А.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Общеизвестно, что наряду с предложением словосочетание является основной единицей языка на синтаксическом уровне языковой структуры. Обычно под словосочетанием понимается объединение двух или более знаменательных слов посредством подчинительной связи. Подчинительная синтаксическая связь является более сложным типом, которая отражает отношение неравенства между главным и зависимым словами. Опираясь на это, появляется необходимость решить проблему о пояснении формального маркирования синтаксических отношений внутри словосочетания.

Как приводится в классической литературе в словосочетаниях составляющие их компоненты связаны между собой тремя типами синтаксических связей – согласование, управление и примыкание.

Согласование – взаимное морфологическое уподобление двух компонентов словосочетания.

Управление – вид синтаксической связи, при котором одно слово принимает форму в зависимости от лексико-грамматического значения другого, не совпадая с этим словом по форме [4, с. 255-256].

Примыкание – вид синтаксической связи, в которой связь осуществляется не посредством словоизменения зависимого слова, посредством лексико-грамматического значения зависимого слова, за счет его зависимой грамматической функции, его смысла [6].

В данной статье проводится сравнительное исследование в рамках синтаксической типологии на материале французского языка, рассматриваемого в сравнении с таджикским языком. Материал исследования 46 атрибутивных словосочетаний с подчинительной синтаксической связью как согласование и выражающие средства связи в их таджикских вариантах.

Анализ моделей будет проводиться следующими общими признаками: I) частеречный признак главного компонента (существительное/прилагательное/глагол); II) тип синтаксических связей (согласование/управление/примыкание); III) положение главного и зависимого компонента (препозиция/постпозиция).

В соответствии с первым признаком атрибутивных словосочетаний в сопоставляемых языках можно выделить 3 основных типа: 1) субстантивный – где главный компонент существительное [N], 2) адъективный – главный компонент прилагательное [Adj] и 3) глагольный – главный компонент глагол [V]. В нижеследующих примерах будут определяться все три признака сразу, т.е. к какой части речи будут относиться компоненты словосочетания, каким типом связи будут объединяться, и будут определяться положение место главного и зависимого компонента.

1) СУБСТАНТИВНЫЙ ТИП (S): [**зависимый компонент + N**]; в качестве главного компонента стоит существительное [N], в качестве зависимого в функции определения может использоваться прилагательное [Adj], существительное [N], наречие [Adv], местоимение [Prn], числительное [Nmb], глагол [V]. Этот тип словосочетаний представлен следующими подтипами:

1) подтип субстантивно-адъективный во французских примерах и их варианты в таджикских словосочетаниях: [N+Adj] habitants pieux – [Prn+prep+N+izaf+Adj] баъзе аз сокинони бовичдон – (набожные жители); этот подтип представлен следующими моделями:

1.1) 1. [N+Adj] les cris bruyants – [N+izaf+Adj] фарёди баланд – (шумный крик); 2. [N+Adj] raisins secs – [N+izaf+Adj] ангурҳои хушк – (сухие винограды); 3. [N+Adj] le mur opposé – [N+izaf+Adj] девори муқобил – (противоположная стена); 4. [N+Adj] les coins opposés – [N+izaf+Adj] кунҷҳои муқобил – (противоположные углы); 5. [N+Adj] volées successives – [N+izaf+Adj] парвози бомуваффақият – (удачные полёты); 6. [N+Adj] une flèche arrivée – [N+izaf+Prt-I] тирҳои омадаистода – (приходящие стрелы); 7. [N+Adj] rang opposé – [N+izaf+Adj] қатори муқобил – (противоположный ряд); 8. [N+Adj] les nattes usées – [N+izaf+Prt-I] хасҳои истифодашуда – (использованные соломы); 9. [N+Adj] une poussière épaisse – [N+izaf+Adj] гарди ғафс – (толстая пыль); 10. [N+Adj] une verge longue – [N+izaf+Adj] химчаи дароз – (длинный прут); 11. [N+Adj] la verge ensanglantée – [N+izaf+Adj] химчаи хунин – (окровавленный прут); 12. [N+Adj] un air menaçant – [N+izaf+Adj] нигоҳи таҳдидомез – (угрожающий взгляд); 13. [N+Adj] sel fin – [N+izaf+Adj] намаки нарм – (мелкая соль); 14. [N+Adj] les talons craqués – [N+izaf+N+Adj] кафи пойи кафидагӣ – (потрескавшаяся пятка); 15. [N+Adj] un ton traînant – [N+izaf+Adj] овози кашишдор – (тягучий тон); 16. [N+prt-I] la route menant – [N+izaf+Prt-I] роҳи бурдаистода – (вводящая дорога); 17. [N+Adj] les oreilles coupées – [N+izaf+Adj] гӯшҳои буридашуда – (разрезанные уши) [11, с. 8-11].

В этих моделях во французских словосочетаниях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется прилагательное. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выступает существительное. Данные словосочетания французских вариантах объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных словосочетаниях существительное согласуется в роде с прилагательным в 3, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15 и 16 моделях. В остальных моделях существительное согласуется с прилагательным и в роде и в числе. Положение главный компонент т.е. существительное занимает перед прилагательным. Главное слово выступает в препозиции.

В таджикских моделях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется прилагательное в 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15 и 17 моделях. В 6, 8 и 16 моделях в качестве зависимого слова используется причастие настоящего времени. В 14 модели существительное подчиняет себе существительное и прилагательное. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимым выступает изофетная связь характерная таджикскому языку. Во всех словосочетаниях рассматриваемых моделях главное слово выступает в препозиции.

1.2) 1. [Adj+N] petit morceau – [N+izaf+Adj] порчай хурд – (маленький кусок); 2. [Adj+N] des petites blessures – [N+izaf+Adj] захмҳои хурд – (маленькие раны); 3. [Adj+N] une grande pitié – [N+izaf+Adj] дилсӯзии зиёд (ужасно жаль); 4. [Adj+N] une grande crainte – [N+izaf+Adj] тарси зиёд – (большой страх); 5. [Adj+N] une longue ficelle – [N+izaf+Adj] ресмони дароз – (длинная верёвка); 6. [Adj+N] nouvelles pailles – [N+izaf+Adj] пахолҳои нав – (новые соломы) [11, с. 12-14].

В этих моделях во французских словосочетаниях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется прилагательное. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выступает существительное. Данные словосочетания французских вариантах объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных словосочетаниях существительное согласуется в роде с прилагательным в 1, 3, 4 и 5 моделях. В остальных моделях существительное согласуется с прилагательным и в роде и в числе. Положение главный компонент т.е. существительное занимает после прилагательного. Главное слово выступает в постпозиции.

В таджикских моделях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется прилагательное во всех моделях. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимым выступает изофетная связь характерная таджикскому языку. Во всех словосочетаниях рассматриваемых моделях главное слово выступает в препозиции.

1.3) 1. [Adj+N+Adj] *petites voix enfantines* – [N+izaf+Adj+izaf+Adj] овози ширини кӯдакона – (нежный детский голос); 2. [Adj+N+Adj] *petites galettes appétissantes* – [N+izaf+Adj+izaf+Adj] нонҳои хурди иштиовар – (маленькие аппетитные лепёшки) [11, с. 14].

В этих моделях во французских словосочетаниях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется и существительное и прилагательное. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выражается существительным. Данные словосочетания французских вариантах объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных моделях существительное согласуется и в роде и в числе с обеими зависимыми компонентами. Положение главный компонент т.е. существительное занимает после прилагательным. Главное слово выступает в постпозиции.

В таджикских моделях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется две последующих прилагательных. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимыми выступает изофетная связь. Во обоих случаях главное слово выступает в препозиции.

2) подтип наречно-субстантивный во французских примерах и их варианты в таджикских словосочетаниях: [N+Adv+Adj] *un bâton légèrement recourbé* – [N+izaf+Adj+Adj] чӯбдасти андак қатшуда – (слегка загнутая палка) [11, с. 15].

По этому подтипу рассматривается одна модель. Во французском варианте частеречный характер главного компонента выражается существительным. В качестве зависимого слова используется наречие и прилагательное. Данная французская модель объединяется с помощью синтаксической связи как согласование. Существительное с наречием и прилагательным согласуется только в роде. Положение главный компонент т.е. существительное занимает перед наречием и прилагательным. Главное слово выступает в препозиции.

В таджикском подтипе главным словом выступает существительное, которое подчиняет себе две последующих прилагательных. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимыми выступает изофетная связь. Главное слово выступает в постпозиции.

3) подтип местоименно-субстантивный во французских примерах и их варианты в таджикских словосочетаниях: [Prn+N] - [Prn-I+N] *nos coeurs* – [N+izaf+Prn-I] дилҳои мо (наши сердца); этот подтип представлен следующими моделями:

3.1) 1. [Prn-I+N+Adj] *leur oeil droit* – [N+izaf+Adj+Prn-I] чашми рости онҳо – (их правый глаз); 2. [Prn-I+Adj+N] *son long bâton* – [N+izaf+Adj+izaf+Prn-I] чӯбдасти дарози ӯ – (его длинная палка); 3. [Prn-I+N+Adj] *ses yeux ronds* – [N+izaf+Adj+izaf+Prn-I] чашмони гирди ӯ или чашмони гирдаш – (его круглые глаза); 4. [Prn-I+N+Adv+Adj] *sa colère un peu calmée* – [N+izaf+Adj+Art+Adj+Prn-I] хашми каме хомӯшшудаи ӯ или хашми каме хомӯшшудааш – (его смягченный гнев); 5. [Prn-I+N+Adj] *leurs dos endoloris* – [N+izaf+Adj+izaf+Prn-I] пуштони дардманди онҳо или пуштони дардмандашон – (их наболевшие спины); 6. [Prn-I+N+Adj] *leurs cris habituels* – [N+izaf+Adj+izaf+Prn-I] фарёди муқаррарии онҳо или фарёди муқаррариашон – (их обычный крик); 7. [Prn-I+Adj+N] *son propre menton* – [N+izaf+Prn-I] манаҳи худ – (собственный лоб) [11, с. 15-18].

В этих моделях во французских словосочетаниях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется притяжательное местоимение. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выражает существительное. Данные словосочетания французских вариантах объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных словосочетаниях существительное согласуется в роде с притяжательным местоимением в 1, 2, 4 и 7 моделях. В остальных моделях существительное согласуется с притяжательным местоимением и в роде и в числе. Положение главный компонент т.е. существительное занимает после притяжательного местоимения. Главное слово выступает в постпозиции.

В таджикских моделях, также главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется и прилагательное и местоимение во всех моделях. В 1, 2, 3, 5 и 6-ом моделях существительное подчиняет прилагательное и личное местоимение. В четвертой модели как главный компонент выступает существительное подчиняя две последующих прилагательных, артикля и личного местоимения. В седьмой модели существительное подчиняет притяжательное местоимение. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимым выступает изофетная связь. Во всех словосочетаниях рассматриваемых моделях главное слово выступает в препозиции.

3.2) 1. [Prn-II+Adj+N] *cette petite porte* – [Prn-II+N+izaf+Adj] ин дари хурд – (эта маленькая дверь); 2. [Prn-II+N+Adj] *cette chambre destinée* – [Prn-II+N+izaf+Prt-I] ин хучраи табин кардашуда – (эта предназначенная комната) [11, с. 15].

В этих моделях во французских словосочетаниях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется указательное местоимение. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выражает существительное. Данные словосочетания французских вариантах объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных словосочетаниях существительное согласуется в роде с указательным местоимением и прилагательным. Главное слово выступает в постпозиции.

В таджикских моделях, также главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется и указательное местоимение и прилагательное в первом модели. Во втором модели существительное подчиняет указательное местоимение и причастие настоящего времени. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимым выступает изофетная связь. Главное слово выступает в постпозиции.

4) подтип числительно-субстантивный во французских примерах и их варианты в таджикских словосочетаниях: [Nmb+N] *douze élèves* – [Nmb+N] дувоздах хонанда – (двенадцать учеников); этот подтип представлен следующими моделями:

4.1) 1. [Nmb+N] *deux archines* – [Nmb+N] ду аршин – (две аршина); 2. [Nmb+N] *douze enfants* – [Nmb+N] дувоздах кӯдак – (двенадцать детей) [11, с. 14-20].

В этих моделях данного подтипа во французских словосочетаниях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется числительное. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выражает существительное. Данные словосочетания французских вариантах объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных словосочетаниях существительное согласуется в числе с числительным. Главное слово выступает в постпозиции.

В таджикских моделях, также главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется числительное. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимым выступает изофетная связь. Главное слово выступает в постпозиции.

4.2) 1. [Nmb+N+Adj] *deux groupes égaux* – [Nmb+N+izaf+Adj] ду гурӯҳи баробар – (две равных группы) [11, с. 11-20].

В этой модели во французском словосочетании главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется числительное. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выражает существительное. Французское словосочетание объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных словосочетаниях существительное согласуется в числе и в роде с числительным. Главное слово выступает в постпозиции.

В таджикском варианте, также главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется числительное. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимым выступает изофетная связь. Главное слово выступает в постпозиции.

4.3) 1. [Nmb+Adj+N] *deux petites fenêtres* – [Nmb+N+izaf+Adj] ду тирезаи хурд – (две маленьких окна); 2. [Nmb+Adj+N] *deux petites stalles* – [Nmb+N+izaf+Adj+izaf+Adj] ду чои нишасти хурд – (две маленьких места) [11, с. 11-20].

В этих моделях данного подтипа во французских словосочетаниях главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется числительное и прилагательное. Частеречный характер главного компонента в этих сочетаниях выражает существительное. Данные словосочетания французских вариантах объединяются с помощью синтаксической связи как согласование. В вышеприведенных словосочетаниях существительное согласуется в роде и в числе с числительным и прилагательным. Главное слово выступает в постпозиции.

В таджикских моделях, также главным словом выступает существительное, в качестве зависимого слова используется числительное и прилагательное в первой модели и во второй модели главным словом выступает существительное, подчиняя числительное и две последующих за ним прилагательных. В роли синтаксической связи между главным словом и зависимым выступает изофетная связь. Главное слово выступает в постпозиции.

5) подтип глагольно-субстантивный во французских примерах и их варианты в таджикских словосочетаниях [V+N]; в качестве главного компонента может использоваться существительное, а в качестве зависимого определенная форма глагола как: инфинитив, причастие настоящего времени, причастие прошедшего времени. Этот подтип представлен следующими моделями:

5.1) 1. [N+prt-I] les élèves lisant – [N+izaf+prt-I] хонандаҳои хонда истодагӣ – (читающие ученики) [11, с. 18-20].

У этой модели французского варианта главное слово существительное подчиняющее причастие настоящего времени. Средство связи согласование. Главное слово выступает в препозиции.

В таджикской модели главный компонент существительное и в качестве зависимого выступает также причастие настоящего времени. Тип связи изафетная. Главное слово выступает в препозиции.

5.2) 1. [N+prt-II] la figure ridée – [N+izaf+prt-I] андоми хамшуда (согнутая фигура); 2. [Prn-I+N+prt-II] leurs pousins cachés – [N+izaf+prt-II] чӯчаҳои пинҳонкардагиашон – (их спрятанные цыплёнки) [11, с. 19].

Последние модели данного подтипа: главный компонент существительное, зависимый причастие прошедшего времени. Средство связи согласование. Главное слово в первой модели выступает в препозиции, во второй в постпозиции следуя за притяжательным местоимением.

В таджикских моделях главный компонент существительное и в качестве зависимого выступает также, причастие настоящего времени в первой и причастие прошедшего времени во второй модели. Тип связи изафетная. Главное слово выступает в препозиции.

Резюмируя, можно заключить следующее. В изученном материале французские словосочетания объединяются между собой с помощью согласования. В соответствии с первым признаком т.е. частеречным, в сопоставляемых языках, выделяются только субстантивный тип (здесь главным словом служит существительное). Этот тип подразделяется на пять подтипов, которые в свою очередь делятся на 18 моделей. Главный компонент выступает как в препозиции так и в постпозиции. Адъективный и глагольный типы в данных примерах не наблюдается.

В таджикских вариантах словосочетания объединяются между собой изафетой. Синтаксис словосочетаний таджикского языка наряду с общими для всех языков чертами характеризуется также присущими только ему структурными, семантическими и функциональными особенностями. В современном таджикском литературном языке наиболее многозначным по роли и характеру типом связи определения с определяемым является изафетные словосочетания. Изафет (безударная буква «и») всегда присоединяется к главному слову словосочетания [5]. Что касается согласования, как средство синтаксической связи, в таджикском языке из-за отсутствия категорий рода и падежа в морфологической системе этот тип используется только в предикативных сочетаниях.

Литература

1. Асоева, К.А. Типы подчинительной связи слов в словосочетаниях и простом предложении в русском и таджикском языках: Дис... канд. филолог. наук / К.А. Асоева - Душанбе, 2014. – 160 с.
2. Ахманова, О.С. Словосочетание. // Вопросы грамматического строя. / О.С. Ахманова. - М.: АН СССР, 1955. - С. 452 – 460.
3. Виноградов В. В. Вопросы синтаксиса современного русского языка / В. В.Виноградов. – М.: Просвещение, 1950. - 411 с.
4. Гак, В.Г. Теоритическая грамматика французского языка / В.Г. Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
5. Ганиева М.А. Типологические соответствия изафетному типу связи словосочетаний таджикского языка во французском. / Вестник педагогического университета. Серия языкознание / М.А. Ганиева. – Душанбе, 2023 №1 (102). ISSN 2219-5408 С. 122-128.
6. Ганиева М.А. Типологические соответствия таджикскому примыканию во французском языке. / Вестник педагогического университета. Серия языкознание / М.А. Ганиева. – Душанбе, 2023 № 5 (106). ISSN 2219-5408 С. 86-91.
7. Грамматика русского языка. – М.: АН СССР, 1954. – Т. II, ч. 1. – С. 23.
8. Мирзоев, А. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳо. // Масъалаҳои забониносии / А. Мирзоев. - Душанбе: Дониш 1975. - С. 109 – 122.
9. Ниёзмухаммадов, Б.Н. Чумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Б.Н.Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1960. – 96 с.
- 10.Русский язык. Учебник для 8 класса общеобразовательных учреждений / С.Г. Бархударов, С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов, Л.А. Чешко. – 29-е изд. – М.: Просвещение, 2006. – 450 с.
- 11.Aini, S. La mort de l'usurier. Traduites du tadjik et du russe par Borodin S. et Voinot V. Les éditeurs français réunis 24, Rue Racine, Paris (VI), 1957, - 316 с.
- 12.Шафиқов, С.Г. Типология атрибутивных словосочетаний в языках сравнения. / С.Г. Шафиқов // Вестник Башкирского университета. Серия языкознание. – Уфа, 2022. Т. 27. № 2. ISSN 1998-4812 С. 446-450.

СОГЛАСОВАНИЕ КАК ТИП СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ В СЛОВСОЧЕТАНИЯХ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКИХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ

В настоящей статье рассматривается вопрос о типологических соответствиях французскому согласованию в таджикском языке. Как показывает научная литература существует три типа подчинения: согласование, управление и примыкание. Согласование – взаимное морфологическое уподобление двух компонентов словосочетания. В предоставленной статье анализируются 46 пар словосочетаний французского языка в сравнении с таджикскими вариантами составленные с синтаксической связью как согласование. В анализирующих словосочетаниях подчинительная связь осуществляется при помощи согласования, в которой компоненты французских примерах изменяются в роде и в числе. В большинстве из исследующих словосочетаниях французского языка связь осуществляется между существительным и прилагательным, притяжательными местоимениями, указательными местоимениями, в таджикских примерах наблюдаются конструкции с личными местоимениями. Основные типы атрибутивных словосочетаний включает в себя субстантивный тип с существительным. Каждый из рассматриваемых типов может варьироваться в виде нескольких подтипов, представленных разными моделями и их семантическими вариантами. Главный компонент выступает как в препозиции, так и в постпозиции. Адъективный и глагольный типы в данных примерах не наблюдается. Связь в таджикских словосочетаниях осуществляется с помощью изафета, характерному изучаемому языку.

Ключевые слова: синтаксис, согласование, подчинение, тип, словосочетание, компонент, таджикский язык, французский язык, главный компонент, зависимый компонент, изафет.

МУВОФИҚАТ ҲАМЧУН ЯК НАМУДИ ВОСИТАИ АЛОҚАИ СИНТАКСИСӢ ДАР ИБОРАҲОИ ЗАБОНИ ФРАНСАВӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ИБОРАҲОИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола масъалаи мутобиқати типологии алоқаи мувофиқат ҳамчун воситаи алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳои забони франсаӣ ва роҳҳои ифодаи он дар ибораҳои забони тоҷикӣ баррасӣ мешавад. Тавре ки дар адабиёти илмӣ нишон дода шудааст, се намуди тобеият вучуд дорад: мувофиқат, ҳамроҳӣ ва ҳамроҳӣ. Мувофиқат воситаест, ки дар он чузъҳои ибора дар падеж, чинс ва

шумора мувофиқ мешаванд. Дар мақолаи пешниҳодшуда 46 ҷуфт ибораҳои забони фаронсавӣ дар муқоиса бо вариантҳои тоҷикӣ, ки ба воситаи алоқаи синтаксисӣ чун мувофиқат сохта шудаанд, таҳлил карда шудаанд. Ҳангоми таҳлили ибораҳо муайян шуд, ки муносибати тобеият дар ибораҳои таҳлилшудаи забони франсавӣ бо истифода аз воситаи алоқаи мувофиқат сурат мегирад, ки дар он ҷузъҳо аз рӯи чинс ва шумора тағйир меёбанд. Дар аксари ибораҳои мавриди омӯзиши забони фаронсавӣ алоқамандии исм ва сифат, ҷонишинҳои соҳибӣ, ҷонишинҳои ишоратӣ дида мешавад. Дар мисолҳои тоҷикӣ ҷонишинҳои шахсӣ низ мушоҳида мешавад. Ба навъҳои асосии ибораҳои атрибутивӣ навъи исмӣ дохил мешаванд. Ҳар яке аз навъҳои баррасишаванда метавонанд дар шакли якҷанд зернамудҳо, ки бо моделҳои гуногун ва вариантҳои семантикии онҳо ифода ёфтаанд, фарқ кунанд. Ҷузъи асосӣ ҳам дар аввали ибора ва ҳам баъд аз ҷузъи тобеъ меояд. Дар ин мисолҳо навъҳои сифатӣ ва феълӣ мушоҳида карда намешаванд. Тобеият дар ибораҳои тоҷикӣ бо истифода аз бандҳои изофӣ сурат мегирад, ки хоси ин забон мебошад.

Калидвожаҳо: синтаксис, мувофиқат, тобеият, намуд, ибора, ҷузъ, забони тоҷикӣ, забони франсавӣ, ҷузъи асосӣ, ҷузъи вобаста, бандҳои изофӣ.

AGREEMENT AS A TYPE OF SYNTACTIC CONNECTION IN FRENCH PHRASES AND WAYS OF EXPRESSING IT IN TAJIK PHRASES

This article examines the issue of typological correspondences to French agreement in the Tajik language. As scientific literature shows, there are three types of subordination: agreement, control and adjacency. Agreement is a mutual morphological assimilation of two components of a phrase. The article analyzes 46 pairs of French phrases in comparison with Tajik variants composed with a syntactic connection as agreement. In the analyzed phrases, the subordinate connection is carried out with the help of agreement, in which the components of the French examples change in gender and number. In most of the studied phrases of the French language, the connection is carried out between the noun and the adjective, possessive pronouns, demonstrative pronouns, in the Tajik examples, constructions with personal pronouns are observed. The main types of attributive phrases include a substantive type with a noun. Each of the types under consideration can vary in the form of several subtypes, represented by different models and their semantic variants. The main component appears both in preposition and in postposition. Adjectival and verbal types are not observed in these examples. The connection in Tajik phrases is carried out with the help of *izafet*, characteristic of the studied language.

Keywords: syntax, connection, method of connection, type, phrase, Tajik language, French language, agreement, control, adjoining, main component, basic component, dependent component, *izafet*.

Об авторе

*Ганиева Мохира Ахмаджоновна
Преподаватель кафедры французского
языка
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: gmohira719@gmail.com*

About the author

*Ganieva Mohira Ahmadjonovna
Teacher in the Department of French language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: gmohira719@gmail.com*

Дар бораи муаллиф

*Ганиева Мохира Аҳмадҷоновна
Омӯзгори кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: gmohira719@gmail.com*

КОРБУРДИ КОМПОНЕНТҲОИ СОМАТИКИИ ИФОДАКУНАНДАИ УЗВҲОИ БЕРУНИИ БАДАН ДАР ТАРКИБИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА АНГЛИСӢ

Лутфишоева Ф.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи

Моённо Назаршоев

Соматизм чузъи ногусастани вохидҳои фразеологӣ ба шумор рафта, мафҳуми соматизм аз калимаи юнонии *сома*– чисм ва *тизм*–меомӯзонам таркиб ёфтааст, ки маъноаш “ҷисми инсон” мебошад. Ифодаи ҳиссиёти гуногуни инсонӣ ба воситаи узвҳои бадан ба роҳ монда шуда, компонентҳои соматикӣ дар дохили ибораҳои фразеологӣ мавқеи маҳсусро ишғол намудаанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ибораҳои фразеологӣ забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ бо соҳаҳои гуногуни зиндагӣ, хусусият, рӯҳия, характер, идея ва амалиёти гуногуни одамон алоқамандии зич дошта, бештари вақт онҳо дар лексикаи гуфтугӯи истифода шудаанд. Асоси маъноӣ ибораҳои фразеологӣ забонҳои шуғнонӣ ва англисии дорои компонентҳои соматикӣ тавсифи характеристикаи одам, ҳолатҳои ҷисмонӣ, ҳиссиёт, муносибати онҳо, сурати психологӣ, рафтор ва зехни инсонҳоро ташкил медиҳад. Инъикоси фаҳмишҳои намоёндагони забонҳои омӯхташаванда, таъриху маданияти ҳазорсолаи умумии халқияти мухталиф низ ба ин гурӯҳи ибораҳо хос мебошад. Компонентҳои соматикӣ ибораҳои фразеологӣ забони англисӣ ва тоҷикиро метавон ба ду гурӯҳи калон ҷудо намуд: компонентҳои соматикӣ ифодакунандаи узвҳои берунии бадан ва компонентҳои соматикӣ ифодакунандаи узвҳои бадани дохилӣ, ки бо ҳар кадоми онҳо мафҳумҳои гуногуни маъноӣ аз қабилӣ: шодиву сурур, тарсу ваҳм, муҳаббату нафрат, ғаму андуҳ ва ғ. ифода мегарданд. Мақолаи мазкур ба омӯзиши компонентҳои соматикӣ ифодакунандаи узвҳои берунии бадан бахшида шуда, ба қатори ин соматизмҳо: *кил// къл* (з.шуғ) – *head* (з.анг.) – сар, *ҷём* (з.шуғ) – *eye* (з.анг.) – чашм, (з.шуғ), *пйц* (з.шуғ) – *face* (з.анг.) – *рӯй*, *зӯў* (з.шуғ) – *ear* (з.анг.) – гӯш ва амсоли инҳо дохил мешаванд.

Соматизми маъмули забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ вожаи *кил// къл* (з.шуғ) – *head* (з.анг.) – сар мебошад, ки яке аз узвҳои бадани инсон ва ҳайвон, ки аз гардан ба боло воқеъ буда, мағз, чашм, гӯш, бинӣ, даҳон ва дигар узвҳо дар он ҷой гирифтааст [13, с. 193]. Соматизми *кил// къл* дар забони шуғнонӣ маркази асосии ахборот ва узви асосии бадан маҳсуб ёфта, тамоми узвҳои онро ба қор мебарорад. Аз ин ҷиҳат, дар бисёрии фразеологизмҳои забони шуғнонӣ соматизми *кил// къл* қувваи ҷисмонии инсонро нишон медиҳад. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ иборати фразеологӣ забони тоҷикии “кал ноӯд” шуда метавонад, ки маъноӣ “худро бад ҳис кардан” мебошад. Аз ин ҷо бар меояд, ки муҳаррики бевоситаи организми инсон чун “сар” аст, бо суст шудани қори он қобилияти ҷисмонии одам пурра низ суст мешавад.

Ибораҳои фразеологӣ забони шуғнонии бо компоненти соматикӣ *кил// къл*-ро мавриди таҳлил қарор дода метавон гуфт, ки ин гурӯҳи ибораҳо дар баробари маъноҳои пешниҳодгардида, мафҳумҳои дигари зеринро ифода менамоянд:

1. Хурсандӣ, шодиву сурур, фаҳру ифтихор, мамнунӣ бо иборати “*къл ни осмӯн фирӣптот*” ифода гардидааст: *Аз ни пуц башанд қорен ни къл ни осмӯн фирӣпт* (з.шуғ.) – Аз қорҳои хуби писараш сари ӯ ба осмон расид (фаҳр мекард) (тарҷума).

2. Шикаст, зарба دیدан, ба саҳтӣ дучор шудан дар иборати “*къл хам дедот*” – сар қардан: *Ни шасте ййчай навирӯхт фақат ни пуце ни къл хам дот*. – Ягон қас ӯро шикастан натавонист, фақат писараш сари ӯро хам қард (тарҷума).

Бояд қайд қард, ки дар баробари соматизми *кил//къл* забони шуғнонӣ варианти тоҷикии ин компонент «сар» низ тар дар таркиби ибораҳои фразеологӣ забони шуғнонӣ зиёд қор фармуда шуда, маъноҳои зеринро ифода мекунад:

1. Баробарӣ кардан, кувваозмӣ намудан, дар ибораи “*сар ба сар ситов*” ифода гардида [13, с. 198], мафҳуми он дар ҷумлаи: *Амсоҷенен аз дасти ху зирётен сар ба сар сатху йичизаден тар якдигар налакчу.*– Ҳамсоҷо аз барои фарзандонашон чунон сар ба сар шуданд, ки ҳамдигарро бисёр дашном карданд (тарҷума).

2. Мафҳуми “номзад доштан, ба коре андармон будан” ба воситаи ибораи фразеологии “*сарбанд чӯдо*” ифода гардида, бештари вақт дар шеваю лаҳҷаҳо кор фармуда мешавад: *Му холак резин сарбанд чӯдо йа ӯла сат* (з.шуғ.). – Духтари тағоима бояд сарбанд кард (ба шавҳар дод), ки вай калон шудааст (тарҷума).

3. Маънои “руҳ додани чизе, ба амал омадани коре” низ дар забони тоҷикӣ ба воситаи соматизми “сар” дар таркиби ибораи фразеологии “*сар сӯт*” дарҷ меёбад: *Узум турд бовар ҷуд ид кор аз мунди сар сӯт.*– Ман ба ту бовар кардам ва ин ҳама аз ман сар зад (тарҷума).

Истифодаи соматизми *кил/кāl* – сар дар таркиби ибораҳои фразеологии забони шуғнонӣ инчунин, дигар маъноҳо аз қабилӣ: норозигӣ, шӯру балво – *кāl сентов*; норозигӣ, қабул накардани чизе – “*саркаши чӯдо*”; иродаи мустаҳкам доштан, аз роҳ нагаштан – «ху *кāl дедов* ва ғайраҳо ифода менамояд.

Компоненти соматикӣ *head – сар* дар таркиби ибораҳои фразеологии забони англисӣ низ қорбаст шудааст, ки ба ақл, зеҳн, фикр, хаёл ва таффакур ва хирадмандии инсон ишора менамояд. Дар забони англисӣ таърифи соматизми *head – сар* дар шакли: *to understand, to remind, never remember all things that is all over the world we know it with our head* [4, с. 365] оварда шуда, он яке аз узвҳои асосии инсон ба шумор меравад. *My head is working so fast* – сари ман тез кор карда истодааст. Ифодаи соматизми *сар* дар таркиби ибораҳои фразеологии забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ зиёд ба назар расида, дар ҳар маврид он метавонанд ба ибора маъноҳои гуногунро бахшад:

Дар ибораи “*at the head*” калимаи *head* ба ибора маънои “дар аввал” –ро дода, он дар ҷумлаи зерин чунон ифода гардидааст: *The Ann’s name was at the head of the list* [4, с. 324].– Номи Анна дар авали рӯихат меистод (таҷума).

Дар ҷумлаи: *Beat something into somebody’s head*, ибораи «*into somebody’s head*» маънои «ба сари касе чизе даровардан-фаҳмонидан»-ро ифода менамояд. [4, с. 325].

Мафҳуми “бениҳоят зиёд”, “ аз ҳад зиёд ” ба воситаи соматизми *head* ва *ears* дар ҷумлаи зерин ифода гардидаанд: *He’s overhead and ears in debt* [4,326].Ў (дар қарзи зиёд) ғарқи қарз шудааст (тарҷума).

Мавқеи истифодабарии соматизми *head – сар* дар забони англисӣ шумораатан зиёд буда, онро метавон дар таркиби ҷумлаҳои зерин бо ифодаи маъноҳои мухталиф нишон дод:

Мафҳуми «бефаҳм», «беидрок» тавассути ибораи «*Be not right in one’s head*» ифода гардидааст: *He isn’t to be trusted any more, Paul. He isn’t right in his head* [4, с. 356]. –Вай ба ягон кас дигар боварӣ намедихад. Калашон дуруст кор намекунад (тарҷума).

Мафҳуми «хоксорӣ» ба воситаи соматизми «*head*» дар ҷумлаи зерин хеле равшан ифода гардидааст: *Better be the head of a dog than the tail of the lion* [4, с. 365] – Бехтараш сари сар буд, назар ба оне ки думи паланг (тарҷумаи тахтулафз) (бехтараш одами нонамоён (хоксор) буд, дар байни шахсони маъруфу машҳур (тарҷума).

Мафҳуми «дуруштии сухан», «дағал будани одам» дар таркиби ибораи «*Bite somebody’s head off*» [4, с. 365] ба назар расида, он дар контексти ҷумлаи зерин хуб нишон дода шудааст: *When I tried to say something she bit my head off* [4, с. 366]. –Вақте ки ман чизе гуфтани будам, вай сухани маро дағалона бурид (тарҷума).

Маънои «ташвиш кашидан» дар забони англисӣ ба воситаи ибораи «*Bother (or trouble) one’s head about*» ифода гардида, мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ ҷумлаи мазкур шуда метавонад: *If you’ll take my advice, you want bother your head about it.* [4, с. 365]. Агар ту маро ба дӯш гирифтани бошӣ, ту ташвиши зиёдро пеш мебарӣ (тарҷума).

Маънои «сари тез қабулкунанда» дар ибораи «*a clear head*» ифода гардида, он дар мисоли: *Zuhal had a clear head* [4, с. 337]– Сари Зуҳал тез қабул мекунад (тарҷума) ба таври мухталиф ифода гардидааст.

Мафхуми “шикастани иродаи касе” дар забони англисӣ ба воситаи соматизми *head* дар таркиби иборайи “break somebody’s head” чунин ифода мегардад: *Does Shakespeare never break Priscian’s head?* [4, с. 331]. Шекспир ягон бор иродаи Присианро нашикастааст? (тарҷума).

Соматизми “head” дар иборайи «by something over somebody’s head» ба маънои *it means to buy something everywhere* [4, с. 333].

Иборайи «carry one’s head high» бо иборайи забони тоҷикӣ «сар баланд кардан» алоқамандии семантикӣ дошта, дар ҳар ду забон компоненти соматикӣ *head/sar* ба ибора маъноӣ «ифтихор», «сарбаландӣ», «бурдборӣ»-ро бахшидааст. *it means hold up one’s head* Мисол: *He had been a just Judge. And he had carried his head high* [4,336]. Ӯ фақат қозӣ буд ва сари ӯро баланд бардошт (тарҷума).

Шахсан шунидани чизе, шоҳиди бевоситаи гуфтор будан дар иборайи «drag by the head and ears» ифода гардида, маъноӣ он дар мисоли зерин равшан ба назар мерасад: *It was an utterly irrelevant argument dragged in by the head and ears* [4, с. 365]. Ин бурҳон тамоман ба ин қор дахл надошт (тарҷума).

Дар иборайи «eat one’s head off» соматизми «head» дар таркиби ибора истифода шуда, маъноӣ умумӣ он «пулро қор накардан, қонеъ нашудан» [4, с. 366] мебошад. Мисол: *There is that magnificent Bob, eating his head off in the stable* [4, с. 366]. Он Боби олиҷаноб бошад ҳам, дар аспхона пул қор карданро наметавонад (тарҷума).

Иборайи «fling oneself at somebody’s head» маъноӣ «паси сар намудан»-ро доранд [4, с. 366]. Мисол: *All his life long women had flung themselves at his head* [4, с. 366]. Тамомӣ умр занон бар гардани ӯ овозон буданд (тарҷумаи маъноӣ).

Компоненти соматизми дуҷуми сермаҳсули ифодакунандаи узви берунӣ дар забонҳои шугнонӣ ва англисӣ вожаи *ҷём* (з.шуғ.) – *eye* (з.анг.) – *чаши* буда, маънояш узви бинои ҳар як маҳлуқоти зинда мебошад. Дар баробари маъноӣ аслиашон компоненти соматикӣ *ҷём* (з.шуғ.) – *eye* (з.анг.) – *чаши* дорои маъноӣ маҷозӣ мебошад, ки он биниши ботинӣ, ҳиссиётро низ ифода мекунад. Дар луғатномаҳо соматизми номбурда рамзи гирифтани ахборот, ҳақиқат, ростӣ ва дурустии маълумот буда, он бештар тар таркибҳои аз нуктаи назари семантикӣ ба ҳам наздик дарҷ меёбад.

Доираи истеъмолии соматизми *ҷём* (з.шуғ.) – *чаши* дар забони шугнонӣ низ васеъ буда, тавасути он чунин мафҳумҳо дар забони номбаркардашуда ифода мегарданд:

1. Ашки шодӣ рехтан бо иборайи «*ҷёманд йӯҳк лап ситов*» – дар чашми касе ашк пур шудан: *Аз хуше маи ҷёманд мис йӯҳк лап сит* (з.шуғ.) – Аз хурсандӣ дар чашмони мо ашк пур шуд (тарҷума).

2. Ба назари касе нанамудан, аз мадди назари касе дур будан, безътибор шудан бо иборайи «*тар ҷём наяттот*»: *Маиам тулу зулики тар шев ҷём наядам* (з.шуғ.) – Мо гӯё хурдем, ки ба чашмашон наметобем (аз чашми онҳо афтаидаем) (тарҷума).

3. Умедвор шудан интизор шудан бо иборайи «*ҷём сифи ситов//ҷём тар пӯнд*»: *Аз шам чӣхот му ҷём сифи сит* (з.шуғ.) – Аз интизориаш чашми ман чор шуд (тарҷума).

4. Касеро аз чизе оға қардан, касеро ба роҳи рост раҳсипор қардан ба воситаи иборайи «*ҷём йет чӣдот*» ифода мегардад: *Маи ҷемен йет чу ди най фукам аз чо деҷат* (з.шуғ.) – Чашмонамонро қушоданд, ага не ҳама дар чоҳ меғалтидем (нобуд мешудем) (тарҷума).

5. Шиддати саҳти лат хурдани сар бо иборайи «*аз ҷём ёрезақ зибуд*» ифода гардидааст: *Дис хаҳи ху кал ҷукти ди аз ши ҷёманд мис ёҷ резақ зибуд* (з.шуғ.) – Ҳамин қадар саҳт сарашро зад, ки аз чашмонаш оташ мепошид (тарҷума).

6. Аз рӯи меҳру муҳаббат нигоҳ қардан «*ҷём гәрм ситов*»: *Мунд арҷизца му ҷём шите гәрм сит тулу сад сӯлам баладиди* (з.шуғ.) – Ким-чӣ хел чашмам ба ӯ гарм шуд, гӯё сад сол бо ӯ шинос ҳастем (тарҷума).

Истифодаи соматизми *eye – чаши* дар таркиби ибораҳои фразеологӣ забони англисӣ зиёд буда, он метавонад мафҳумҳои зеринро ифода намояд:

Мафҳуми “тамомӣ диққатро ҷалб қардан” ба воситаи иборайи «*all eyes be upon to somebody*» ва «*collect eyes*» ифода мегардад: *The eyes of everyone were upon her* [4, с. 249]. – Ҳамаи чашмон ба тарафи ӯ ниғарон буданд (таҷума). *Gadeby collected eyes like a hostess*. [4, с. 250]. Гадебай тамомӣ диққатро ба монанди хучаин ба худ ҷалб мекард (тарҷума).

«Пинҳонӣ ва махфӣ кор кардан» дар забони англисӣ бо соматизми *eyes* дар таркиби ибораи «*before somebody's eyes*» ё «*under the eyes of somebody's*» дар ҷумлаи зерин чунин ифода мегардад: *We have a right to warn the working classes of what happened in the past and what is happening now before our very eyes* [4, с. 249-280]. Мо ҳуқуқ дорем, ки кори коргароне, ки дар гузашта пинҳонӣ содир шуда буд, назорат кунем (тарҷума).

Мафҳуми доимо «дар назари ҷамъият будан» дар забони англисӣ бо ибораи фразеологии «*be in the public eye*» ё «*come into the public eye*» ифода гардидааст: *He knows they would with that cat always in the public eye* [4, с. 249-281]. Ў медонист, ки онҳо бо ин гурба доимо дар чашми мардум хоранд (тарҷума). Аз рӯи тарҷумаи ҷумлаи мазкур ба забони тоҷикӣ ибораи ба ин монанди забони тоҷикӣ «дар чашми мардум хор будан» -ро дарёфт кардан мумкин аст.

Ибораи «*burst upon the eye*» дар забони англисӣ ба маънои «тез ба чашм расидан» меояд: *The color of this bird is not very bright. It doesn't burst upon the eye* [4, 250]. Ранги ин парранда он қадар сафед набуд. Он ба чашм тез намерасид (тарҷума).

Чашмони хурди одамро дар забони англисӣ ба чашмони гурба монанд мекунад, ки он дар шакли ибораи «*a cats eye*» ёдрас мешаванд: *Ethan glanced at her face and he saw a cats eyes* [4, с. 251]. Итан ба рӯи вай нигоҳ карда чашмони хурди гурбамонандашро медид (тарҷума).

Мафҳуми «хурдо ба нодонӣ задан» ба воситаи ибораҳои «*close one's eyes to something*» ё «*turn a blind eye on*»: *So long as he could close his eyes to what was going on under his nose he did not seem to mind* [4, с. 251]. –Аз рӯзе, ки ӯ ба ҳодисоте пеши бинии вай руҳ меодагӣ чашм мепӯшонд, ӯ бепарво буд (тарҷума).

Ибораи «*catch the speakers eye*» ба маънои «гапи касеро гӯш кардан» омадааст: *David waited to catch the speakers eye. He must speak.* [4, с. 250]. –Давид интизори шунидани сухани гӯянда буд. Ў бояд сухан мегуфт (тарҷума).

Компоненти дигари соматикӣ ифодакунандаи яке аз узвҳои берунӣ, ки дар таркиби ибораҳои фразеологии забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ зиёд истифода шудааст, соматизми *nīc* (з.шуғ.) – *face* (з.анг.) – рӯй ташкил медиҳад. Компоненти соматикӣ *nīc* (з.шуғ.) – *face* (з.анг.) – рӯй дар забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ бо маънои “чеҳра ва рухсор” омада [13, с. 155], компоненти сермаҳсули соматикӣ бо ифодаи маъноҳои гуногун ба шумор меравад. Мисоли равшани гуфтаҳои болои ибораҳои зерин шуда метавонанд:

Дар забони шуғнонӣ ифодаи компоненти соматикӣ *nīc* (з.шуғ.) дар таркиби ибораҳои фразеологӣ кам ба назар мерасад:

(*Ху*) *nīc гардентов* // (*ху*) *нук тѣптов* (з.шуғ.) – рӯй гардондан // рӯй тофтан (з.точ.) – аз касе рӯй тофтан, аз касе ё чизе гурехтан: *Юйи му винтху ху нице гардент* (з.шуғ.).– Ў маро дида, рӯяша гардонад (тарҷума).

Пīц ба нīц гап дедов (з.шуғ.) – рӯирост, рӯ ба рӯ, дар алоҳидагӣ гап задан: *Бачгала нīц ба нīц гап дедов даркор ид лап гула гап сун* (з.шуғ.).– Бачаҳо рӯ ба рӯ гап задан даркор ин гапи бисёр калон шудааст (тарҷума).

Назар ба забони шуғнонӣ дар забони англисӣ ифодаи компоненти соматикӣ *nīc* (з.шуғ.) – *face* (з.анг.) – рӯй зиёдтар ба назар мерасад:

«*Black in the face*»- ба маънои то лаҳзаи охирин” дар ҷумлаи:... *and of course Archer.... will swear till he's black in the face that he didn't do it* омадааст [4, с. 257]. Арчи то лаҳзаи охири қасам хурд, ки ӯ ин корро накардааст (тарҷума).

Ибораи «*to throw something in somebody's face*» маънои «миннат кардан»-ро ифода намудааст:... *you always throw your money in my face, he said passionately* [4, с. 257]. ...Шумо доимо пулро ба рӯи манн мератоед (ба манн миннат мекунад) шуфт ӯ оромона (тарҷума).

Маънои «одами доимо маънос» дар забони англисӣ бо ибораи «*a face as long as a fiddle*» [4, с. 257] ифода гардида, моҳияти он дар ҷумлаи : *When you do see a manager, his face is as long as a fiddle* – Хар вақте ки ҳамон роҳбар мебинед, ӯ доимо маънос аст (тарҷумаи маъноӣ) хуб нишон дода шудааст.

Ифодаи «одами безеб, одами бадкиёфа» дар забони англисӣ бо ибораи «*a face that would stop a bus*» [4, с. 257] ифода мегардад: *What does she know about boys? A face that would stop a bus.* –Ў дар бораи бачаҳо чӣ медонад? Бачаҳои бадкиёфаанд (ки бо рӯяшон автобусро манъ мекунад) (тарҷумаи маъноӣ).

Ибораи фразеологии тоҷикии «рӯ ба рӯ шудан» бо ибораи фразеологии англисии «face to face» алоқамандии семантикӣ дошта, маънои «ошкоро, рӯирист гап задан»-ро мефаҳмонад [4, с. 257]: *When it was time for the séance, she put a cloth on the dining- table, set two chairs face to face a brought in the best lamp.*—Вақти чамъомад ки расид, ӯ либосҳояшонро дар рӯи миз гузошта, ду курсиро дар рӯ ба рӯ монда лампаи беҳтаринро меовард (тарҷума).

Масали халқии мардуми англис «A fair face may hide a foul heart» маънои «одами дурӯяро дорад [4, с. 257].

Ибораи «Fly in the face of somebody» маънои «одами бешарм, безътино»-ро дошта [4, с. 257], он дар чумлаи: *She always fly in the face of governors.* – Ӯ ҳама вақт дар пеши ҳукуматдорон бешармона рафтор мекунад (тарҷума) хуб ифода гардидааст.

Ифодаи «чехраи хуб тавсияи хуб» дар забони англисӣ ба воситаи ибораи фразеологии «a good face is a letter of recommendation» муносибати маъноиро пайдо намуда, дар мақоли халқии: *If a good face a letter of recommendation, a good heart is letter of credit* [4, с. 257] Агар чехраи хуб гарави тавсияи хуб бошад, дили хуб гарави мактуби насия аст (тарҷума) хуб ифода гардидааст.

Дар баробари ин соматизми «face» дар таркиби ибораҳои дигар ёдрас карда шудааст, ки маъноҳои аз кабили: «азоб додан, сӯиистифода намудан» – *grind the faces of the poor* [4, с. 258]; “зебой гарави пешрави” – *her face is her fortune* [4, с. 259]; «дар арафаи хатар» – *in the face of something* [4, с. 258]; «аён будан» – *it is written all over his face* [4, с. 259]; «ошкоро хандидани касе» – *laugh in somebody’s face*; “аз даст додани обрӯю эътибор” – *lose face* [4, с. 258]; «чехраи фарбех, бемаънӣ» – *a pudding face* [4, с. 258]; «бочуръат буда, амал кардан» – *put a bold face on something* [4, с. 258]; «матонат, устуворӣ собитқадамӣ» – *set one’s face like a flint* [4, с. 259]; «ба чашм тез расидан» – ва ғайраҳо.

Компоненти соматикӣ сонии забони шуғнонӣ, ки дар таркиби ибораҳои фразеологӣ зиёд корбаст шудааст, калимаи *гӯъ* (з.шуғ.) – *ear* (з.анг.) – *гӯш* мебошад, ки узви шунавоии инсон ва ҳайвон, узви ҳисси сомеа мебошад. Соматизми *гӯъ* (з.шуғ.) – *гӯш* ба монанди чашм узви ахборчамъқунанда мебошад. Аз ин рӯ, асоси ин компоненти фразеологӣ фаҳмидан ва шунидан доништа шудааст. Соматизми *гӯъ* (з.шуғ.) – *гӯш* дар забони шуғнонӣ нисбатан камистеъмол буда, дар таркиби ибораҳои фразеологӣ мафҳумҳои гуногунро ифода менамояд. Чунончи:

Ар гӯъ на-виздow // ар гӯъ на-дедов дар забони шуғнонӣ ба маънои «дурӯғ, ғайри имкон, қобили қабул набудан» ифода меёбанд: *Ӯид ту гӯъ ар гӯъ на-визд // ар гӯъ на-дедд.* (з.шуғ.) – Ин гапи ту дар гӯш (калла) намеғунҷад (тарҷума).

Ху гӯъанд анҷӯвдов дар забони шуғнонӣ ба маънои таъкиди фаромӯш накарданро дорад: *Му молими мурд лӯд ху гӯъанд анҷа ди ту кӯранд оқибат нист* (з.шуғ.).– Муаллимам гуфт, ки дар гӯшат ниғаҳ дор, ки ин корат оқибат надорад (тарҷума).

Аз гӯъ вазмин дар забони шуғнонӣ ба маънои шунавоии сушт доштан, кар будан корбаст мешавад: *Му боб аз гӯъ тез вазмин сун* (з.шуғ.).– Гӯши бобом тез вазнин шуд (кар шуд) (тарҷума).

Ташреҳи ибораҳои фразеологии забони англисӣ бо соматизми *ear* – гӯшро метавон чунин нишон дод:

Ибораи “about one’s ears” маънои “ба шикаст дучор гардидан, нобуд шудан”-ро дошта [4, с. 231], он дар чумлаи: *Suddenly, without warning the ground under their feet shakes and the houses come tumbling about their ears* [4, с. 231] маънои «Ногаҳон замин дар зери пойи онҳо сушт шуда, аспон ба он фуру рафтанд» ифода гардидааст.

Пеш бурдани гапҳои беҳудда ва безор кардан бо ин гапҳо бо ибораи «bash somebody’s ear» дар чумлаи : *Used to get on his mates’ nerves down at the club – always bashing their ear about how much money he was making.....*[4, с. 231].–Вай дӯстонашро аз нақлҳои беҳуддаи худ дар бораи чӣ қадар пул кор карданашон дар клуб асабӣ мекард (тарҷума), хуб нишон дода шудааст.

Саривақт ва бемамоният иҷро шудани амал дар забони англисӣ бо ибораи «be able to do it on one’s ear» нишон дода мешавад: *It’s so easy. I can do it on my ear* [4, с. 232]. –Ин бисёр осон аст. Ман ин корро бемамоният иҷро кардан метавонам (тарҷума).

Соматизми «ear» дар баробари дигар соматизмҳои номбаркарда шуда доираи истеъмолии васеъ дошта, бо ифодаи он дар таркиби ибораҳои фразеологӣ маъноҳои зерин нишон дода мешаванд: маънои «бо диққат гӯш кардан» – *clean one's ears* [4, с. 232]; маънои «одами ботачриба, одами рӯзгордида» – *dry behind the ears* [4, с. 232]; маънои «гӯш накардан, диққат надодан» – *fall on deaf ears* [4, с. 233]; «қаҳру ғазаби касеро хезондан, касеро асаби кардан» – *get somebody up on his ears* [4, с. 233]; «аз ҳамаи қор бохабар будан» – *have an ear to the ground* [4, с. 233]; «одами кунҷков будан» – *have (got) long ears* [4, с. 233]; «ғалаба кардан» – *pin back somebody's ears*; «дар байни шахсон ҷанг андохтан» – *set smb. by the ears* [4, с. 234] ва ғ.

Хусусияти хуруфотии соматизми *ear* – гӯш дар забони англисӣ бо ифодаи он дар таркиби ибораи фразеологӣ *one's ears are burning* (гарм шудани гӯш) зоҳир мегардад, ки гӯё дар мавриди «гарм шудани гӯш» дар бораи шахс ягон кас сухан меронад: *Lady. Go on, ladies, my ears are burning* [4, с. 234]. – Хонум. Давом диҳед, хонумон, гӯшам гарм шуда истодааст (тарҷума).

Ҳамин тариқ, истифодаи компонентҳои соматикӣ ифодакунандаи узвҳои берунии кил// кӯл (з.шуғ) – *head* (з.анг.) – сар, *цѐм* (з.шуғ) – *eye* (з.анг.) – чашм, (з.шуғ), *пѝц* (з.шуғ) – *face* (з.анг.) – *рӯй*, *гӯй* (з.шуғ) – *ear* (з.анг.) – гӯш дар таркиби ибораҳои фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ барои тавсифи характеристикаи одам, ҳолатҳои ҷисмонӣ, ҳиссиёт, муносибати онҳо, сурати психологӣ, рафтор ва зехни инсонҳо қорбаст шудаанд.

Адабиёт

1. Аверина, М.А. Соматизм как компонент фразеологической единицы русского и английского языков / М.А. Аверина, Е.И. Болдырева // *Альманах современной науки и образования*. – 2013. – № 6 (73). – С. 11-13.
2. Азимова, М.Н. О сопоставительно-типологическом изучении таджикской фразеологии. / М.Н. Азимова. // «Лингвометодические вопросы преподавания иностранных языков». – Душанбе: «Дониш», 1982.–0,1 п.л.
3. Кунин, А.В. Внутренняя форма фразеологических единиц/ А.В Кунин. // *Слово в грамматике и словаре*.-М., 1984.-С. 183-188.
4. Кунин, А.В. *Англо-русский фразеологический словарь*. / А.В Кунин. – Москва, 1984. – 942 с.
5. Маджидов, Х. К вопросу об определении содержания фразеологической семантики в таджикском языке./ Х. Маджидов // *Вестник Таджикского госуниверситета*. –1990. №1, С. 48–58.
6. Мирзоев, Ш. *Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке*. / Ш. Мирзоев. – Хорог, 2014. – 280 с.
7. Петрова, Л. И. Человеческое тело и эмоции в контексте лингвокультурологии / Л. И. Петрова // *Вестник ПГПУ. Серия «Социально-гуманитарные науки»*. – Псков: ФГБОУ высшего профессионального образования ПГУ, 2007. – Вып.1. – С. 133–134.
8. Сакаева, Л.Р. Позитивные соматические фразеологические единицы с компонентом «голова» в русском, английском и таджикском языках. / Л.Р. Сакаева.// *Вестник Чувашского университета. Гуманитарные науки*. –2008. – № 1. –С. 214-218.
9. Скнарёв, Д.С. *Фразеологизмы русского языка с компонентами–соматизмами: проблемы семантики и прагматики: автореф. дисс.... канд... филол. наук*. / Д.С. Скнарёв. – Челябинск, 2006. – 24 с.
10. Токмакова, М.Х. Концепт «глаз» в эмотивной лексике кабардино-черкесского языка / М. Х. Токмакова // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – Тамбов: Издательство Грамота, 2016. – №4(58). – Ч.3. – С.148–151.
11. Токмакова, М. Х. Слово гу «сердце» в эмотивной лексике кабардино-черкесского языка / М. Х. Токмакова // *Вестник Института гуманитарных исследований Правительства Кабардино–Балкарской Республики и Кабардино–Балкарского Научного центра Российской академии наук*. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2012. – №1(19). – С. 84–88.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷ.1.–М.: Советская энциклопедия, 1969. – 941 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷ.2.–М.: Советская энциклопедия, 1969. – 946 с.
14. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. / М. Фозилов, Ҷилди I.– Душанбе, 1963. – 952 с.
15. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. / М. Фозилов, Ҷилди II.– Душанбе, 1964. – 908 с.

КОРБУРДИ КОМПОНЕНТҲОИ СОМАТИКИИ ИФОДАКУНАНДАИ УЗВҲОИ БЕРУНИИ БАДАН ДАР ТАРКИБИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба омӯзиши компонентҳои соматикӣ ифодакунандаи узвҳои берунии бадан дар таркиби ибораҳои фразеологӣ забонҳои шугноӣ ва англисӣ бахшида шуда, ифода гардидани маъноҳои гуногун тариқи ин ибораҳо мавриди таҳлил қарор гирифта шудаанд. Натиҷаҳои тадқиқот нишон дод, ки тавассути ин компонентҳо дар забонҳои шугноӣ ва англисӣ фикрҳои муъҷазу образнок баррасӣ гардидаанд. Дар баробари ин, дар мақола алоқамандии семантикӣ баъзе ибораҳои фразеологӣ забонҳои шугноӣ ва англисӣ муайян гардида, тавсифи психологӣ, ҳиссиёт: шодиву сурур, тарсу ваҳм, муҳаббату нафрат, ғаму андӯх ва зехни мардум нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: компонентҳои соматикӣ, узвҳои берунии бадан, ибораҳои фразеологӣ, руҳия, характер, ғоя ва идея, забони англисӣ, забони шугноӣ, забони тоҷикӣ.

УПОТРЕБЛЕНИЕ СОМАТИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ, ПРЕДСТАВЛЯЮЩИЕ ВНЕШНИЕ ОРГАНЫ ТЕЛА, В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ШУГНАНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена изучению соматических компонентов, представляющих внешние части тела, в составе фразеологических единиц шугнанского и английского языков, а также анализу выражения различных смыслов посредством этих выражений. Результаты исследования показали, что посредством этих компонентов обсуждались чудесные и образные мысли на шугнанском и английском языках. В то же время в статье определяется семантическая связь некоторых фразеологических выражений шугнанского и английского языков, психологическое описание эмоций: радость и счастье, страх и ужас, любовь и ненависть, горе и печаль и интеллект, психологический портрет.

Ключевые слова: соматические компоненты, внешние органы, фразеологические единицы, настроение, характер, идейное содержание, английский язык, шугнанский язык, таджикский язык.

USAGE OF SOMATIC COMPONENTS MARKING OUTER BODY ORGANS IN PHRASEOLOGICAL UNITS OF SHUGNI AND ENGLISH LANGUAGES

This article devoted to researching of somatic components marking outer body organs in phraseological units of Shugni and English languages where somatic components identified different meaning. The results of research showed that according to structure of phraseology–somatism of Shugni and English languages there were reflected physical status, feeling, attitude, mentality, physiological portrait, emotion: joy and gladness, fear, love and abhorrence, sorrow and grief; social status and so on.

Keywords: somatic components, outer body organs, physiological portrait, English language, Shughni language, Tajik language.

Дар бораи муаллиф

*Лутфишоева Фарангис
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи
М.Назаршоев
736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ,
к. Ш.Шоҳтемур, 109
E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru*

About the author

*Lutfishoeva Farangis
Doctoral student (PhD) of Tajik language
department
Khorog State University named after
M.Nazarshoev
736000, Republic of Tajikistan, Khorog,
st. Sh. Shohtemur, 109
E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru*

Об авторе

*Лутфишоева Фарангис
Докторант по специальности (PhD)
кафедры таджикского языка
Хорогский государственный университет
имени М.Назаршоева
736000, Республика Таджикистан, г. Хорог,
ул. Ш. Шохтемур, 109
E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru*

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ-МАӢНОИИ ПАДИДАИ МАҶОЗ (МЕТАФОРА) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Сатторова Н. Т.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Мафҳуми истилоҳии маҷозро муҳаққикон ва забоншиносони мо дар замонҳои мухталиф дар осори илмии худ шарҳу тавзеҳ додаанд. Масалан, Шамси Қайси Розӣ дар китоби худ “Ал-муъҷам-фӣ-майорӣ” нигоштааст: “*Маҷоз зидди ҳақиқат аст. Маҷоз он аст, ки аз ҳақиқат даргузаранд ва лафзро бар маънии дигаре итлоқ кунанд, ки дар асли вазъ на барои он ниҳода бошанд. Лекин бо ҳақиқати он лафз вачҳи алоқате дорад, ки бад-он муносибат муроди мутакаллим аз он итлоқ фаҳм тавон кард*” [14, с. 26].

Ҳар як вожа дорои маъноӣ муайяни луғавӣ ё грамматикӣ буда, дар забон ҷойгоҳи хоси худро дорад, аммо на ҳар чизе ё мафҳуму падидае дорои луғати хос аст, яъне аксари вожаҳои забон ғайр аз маъно, ки бар он вазъ шудаанд, ногузир маъноҳои дигарро низ ифода мекунанд. Оид ба ин мафҳум ханӯз пеш аз солшумории милодӣ Арасту навишта буд: “*Азбаски миқдори калимаҳо маҳдуданду миқдори ашё бешумор, ин ва он калима ногузир барои ифодаи маъноҳои гуногун хизмат мекунанд*» [1, с. 536].

Забоншинос Д. Хочаев бо ишора бар хусусияти услубии вожаҳо дар боби «Илми сарф»-и китоби хеш «Гашақкул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна» чунин менигорад: “*Калимаҳо дар таркиби қавлу калом вобаста ба мақсади гуфтор ва мазмуни нутқ шаклҳои гуногун пайдо менамоянд. Як калима чандин қорбасти пайдо мекунад, аммо бунёди он – шакли аввалӣ, ки маънои асосӣ дар вай аст, асоси ҳамаи он калимаҳоро ташиқ медиҳад*» [12, с. 109].

Дар мавриди сермаъноии вожаҳо Р. А. Будагов бар ин андеша аст, ки сермаъноии калимаҳо ба раванди ташаққулу таҳаввули забон, ки омили доимии таърихӣ мебошад, марбут аст ва ин ҷараён бар шаклу мазмуни калимаҳо таъсири манфӣ надошта, баръакс, боиси пайдо гардидани маъноҳои нав ба нави онҳо мегардад [2, с. 164]. Ин раванд, яъне аз маънои асосӣ дур шуда, маънои дигар гирифтани калима, ки бо вожаи асосӣ пайванд дорад, маънои маҷозӣ мешавад.

Метафора (маҷоз) вожаи ҷунонӣ буда, ба маънои маҷозӣ омадани калимаҳост. Маънои маҷозӣ дар заминаи маънои асли ба амал меояд. Ҳангоми кӯчидани ном бештар ба ранг, шакл ва ё характеру ҳаракати предмети асосӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд:

а) ба намуди берунӣ асос карда ном додан; *чаими одам - чаими сӯзан, чаими ҷӯб; сари одам - сари кӯҳ, сари дарахт, сари замин, сари ҷуй, сари сол, сари шаб...* ва ё носи чеҳраи носоднок; қанҷи қилич қанҷи самолёт. Дар забони англисӣ муодилаш чунин аст, *human eye - the eye of a needle, the eye of a stick; the head of a person - the head of a mountain, the head of a tree, the head of the earth, the head of a tree, the head of the year, the head of the night*.

б) аз рӯи ранг ном гирифтани: *хокистарранг, осмониранг; рӯзи сиёҳ, баҳти сиёҳ, дили сиёҳ...* ва ё зардин осон зардин қилич. Маврид ба зикр аст, ки муодили англисии он чунин аст, *gray, blue; black day, black luck, black heart*.

в) аз рӯи овоз ном гирифтани: *садои муаззин // садои дил овози ҳофиз // овози дар, фарёди посбон // фарёди дил...* ва ё; ба- рабапиг солдат // барабанит дождь, кричит ребёнок // кричит перепл.

Дар забони англисии муосир низ чунин вожаҳои маҷозӣ мавҷуд мебошад, ки: *the sound of the muezzin // the sound of the heart, the voice of Hafiz // the sound of the door, the cry of the guard // the cry of the heart*.

г) аз рӯи таассурот ва ё таъсири предметҳо ном гирифтани; *субҳ - аввалин рӯз // субҳи умед // субҳи висол // субҳи ҷавонии мо; баҳор // баҳори зиндагӣ, баҳори умр; ҷӯби саҳт //*

гапи сахт, кори сахт // дили сахт, одами сахт... ва ё; *белая нить // нить рассуждений, густое тесто // густой звук, тёплый день // тёплый взгляд*. Дар забони англисӣ низ чунин навъи вожаҳои маҷозӣ арзи вучуд дорад. *white thread // thread of reasoning, thick dough // thick sound, warm day // warm look*.

Дар забонҳои мавриди қиёс мафҳуми маҷоз ба гунаи васеъ ва фарроҳ қорбасти мегардад. Инро бояд ишора намуд, ки маҷоз яке аз услубиёти забон мебошад. Дар забонҳои мавриди қиёс метафора (маҷоз) серистеъмол ва серистифода буда, бештар дар идиомаҳо ва ибораҳои рехта дида мешавад. Гузашта аз ин, маҷоз яке аз вижагиҳои хосеро доро мебошад, зеро он дар таркиби луғавии забон нақши муҳим дорад.

Забоншиносони лексикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тарафдори чунин ақида ҳастанд, ки чараёни ба маъноҳои маҷозӣ соҳиб шудани калимаву ибораҳо худ як падидаи тӯлонӣ мебошад. Бо гузашти замон бисёр калимаву ибораҳо дар натиҷаи пешрафти ҷамъият, рушди фарҳанг ва забону адабиёт маънои нав гирифта, мафҳуми дигари маҷозиро ба худ касб кардааст. Сониян, метафора (маҷоз) ҳамчун яке аз василаҳои муҳими бойшавии маъно дар адои ду вазифаи муҳим нақши асосӣ дорад:

- а) ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ (ба маънои маҳдуди калима);
- б) усули муҳими кӯчиши маънои калима (ба маънои васеи он).

Истифодаи калимаву ибораҳо ба маънои маҷозӣ дар забону адабиёти мардуми гуногун дорои хусусиятҳои хос, ки ба шароити миллии он мардум алоқаманд мебошад. Маҷоз ҳамчун як навъи зуҳури маънои маҷозӣ барои пурра, кутоҳ, нишонрас ва ҷозибанок тасвир намудани ҳодисаву воқеаҳо хидмат мекунад. Аксарияти забоншиносон метафораро ҳамчун ҳодисаи семантикӣ маънидод мекунад. Масалан, донишмандон Т.Ваҳҳобов ва Д.Бобочонова панҷ падидаи асосии пайдоиши ҳодисаи маҷозро муайян ва мушаххас намудаанд:

- а) монандию шабоҳати шаклии ду ё зиёда предметҳо;
- б) дар заминаи монандкунӣ;
- в) монандкунии предметҳо вобаста ба амалкарди онҳо;
- г) ҳамоҳангии овоз;
- ғ) монандии таассурот ва таассуроти мураккаб, ки дар натиҷаи таъсири предметҳои ба ҳам монанд ба вучуд омадаанд.

Бояд тазаккур дод, ки маҷоз дар забон мавқеи густурда дорад. Маҷоз мафҳуми умумистеъмол дошта, дар таркиби луғавии забонҳои матраҳшаванда ҷойгоҳи хоса дорад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метафора мавқеи васеъ ва доманадор дошта, бо услубиёти худ аз дигар унсур ва ё воҳидҳои забонӣ ё ин ки баҳши луғатшиносӣ ҷойгоҳи махсус дорад.

Скляревская Г. Н., бисёр ҳам ба маврид менигорад, ки “дар раванди пайдо кардани маънои маҷозӣ семаи коннотативии дилҳо, новобаста аз он ки аз ядрои денотативӣ то чӣ андоза дур ҷойгир шудааст, фаъол гардида метавонад” [8, с. 17].

Дар забоншиносии рус муодилҳои маҷоз (метафора)-ро ба чанд гунаи ҷудогона низ ҷудо кардаанд, ки ба заминаҳо ва падидаҳои зуҳури маънои маҷозии калимаҳо мансуб мебошад. Масалан, забоншиноси рус Б. С. Котов зимни баррасии ин навъи маҷоз барои ифодаи симои душман дар маводи матбуоти замони Ҷанги якуми ҷаҳонӣ якҷанд муодили пайдоиши маҷозро баррасӣ кардааст, ки қобили тавачҷуҳи забоншиносон ва дастандкорон мебошад [4, с. 94-109]. Ин навъи маҷоз бо истилоҳоти моделҳои метафораҳои зооморфӣ (маҷозхое, ки вобаста ба калимаву истилоҳоти ҳайвоншиносӣ аст), мифологӣ, театрӣ, намудҳои бозиҳо, аслиҳаи ҷанг ва ғайраҳо мебошанд. Ба ақидаи мо, татбиқи ин назария ва амалия ҳангоми пажӯҳиши мавзӯи сермаъноии вожаҳо дар осори адибони тоҷик ва англис оро аз манфиат нахоҳад буд.

Бо роҳи метафора сермаъноии вожаҳо одатан ба вожаҳои серистифодаи аслан тоҷикӣ мансуб мебошад.

Аз таърихи забони англисӣ аён гардид, ки дар забони англисӣ низ метафора дар таркиби луғавии забон мавқеи хоса дорад. Бояд ишора намоям, ки маҷоз дар забонҳои

точикӣ ва англисӣ бо унсурҳои худ фарқ дошта, аз дигар падидаҳои забон ба кулли тафовут дорад.

Аз ин рӯ, чиҳати муҳими вожаҳои сермаъно он аст, ки паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як вожа инъикос мекунанд ва ҳамаи он маъноҳо ба ҳам алоқамандӣ доранд. Ин гуна маъноҳои нав бо тобишҳои гуногун гирифтани вожа бо матн робитаи ногустастанӣ дорад.

Бояд тазаққур дод, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метафора табиатан забони масал ва мақолхост ва дар тӯли садсолаҳо бо маҷозҳои мухталиф пуробуранг гардидааст. Намудҳои гуногуни маҷозҳо - ташбеҳу истиора ва киноя бо рангорангии худ забонро ҷило дода, паҳлуҳои гуногуни маънӣ, тафаккуру андеша ва олами ҳастиро ба таври ҳаматарафа ҷилвагар сохтаанд.

Инак, барои муайян ва мушаххас кардани маъноҳои кӯчидаи чанде аз вожаҳо, ки бо роҳи маҷоз сурат гирифтааст, бо овардани мисолҳо аз романи “Се рӯзи як баҳор” ақидаҳои худро баён намуда, вижагиҳои сермаъноии онҳоро дар таркиби ибора ва ҷумлаҳо таҳлил ва баррасӣ менамоем.

Бояд гӯям, ки дар романи «Се рӯзи як баҳор»-и Акбар Турсун чунин анвои калимаҳои маҷозӣ ҷой дода шудааст, ки мо онро дар зер ба таври мисол меорем, то ки фасоҳат ва қубҳи қор дигаргун гардад.

Масалан:

- *Ту, масалан, кистӣ?*”

- *“Ман?.. Ман бача!”*

- *“Дуруст, ту бача. Лекин ба кадом забон гап мезанӣ?”*

- *“Ба забони падару модарам, ба забони шумо...”*

- *“Боракалло, баррача, ба забони падару модарат, - гуфт вай, аз пешониам нарм бӯсида. - Акнун ба ман фаҳмон, ки падару модарат кистанд?»*

- *“Одам”, - дарҳол ҷавоб додам ман.*

- *“Бале, онҳо қабл аз ҳама одам. Аммо... умуман кистанд, миллаташон чӣ, ба кадом забон гап мезананд?”*

- *“Ба забони тоҷикӣ”.*

- *“Офарин! Ба забони тоҷикӣ... Модом ки ба ҳамин забон гап мезананд, пас онҳо кистанд?”*

- *“Тоҷик”.*

- *“Дуруст, баррачаи бобо, тоҷик. Акнун гӯй ки ту худат кистӣ».*

“Тоҷик будагистам...” [7, с. 64].

Дар ин ҷо адиб бештар вожаи «баррача»-ро ба истифода додааст, дар асари гаронбаҳои худ, ки мавқеи вожаҳои маҷозӣ дар он густурда мебошанд.

Дар забони англисӣ низ адибону шоирон ва нависандагон дар осори худ вожаҳои маҷозиро мавриди истифода қарор медиханд, ки дар зер овардани он аз манфиат ори нахоҳад буд.

- *My brother is a busy beaver.*

- *Once upon a time, there was a beaver who had no home for the winter.*

- *He worked very, very hard to build a dam.*

- *That winter he was warm and cozy while other animals were outside in the cold.*

Аз таҳлилҳо аён гардид, ки вожаҳои маҷозӣ дар ҳарду забон ҳам серистеъмол буда, бо нузуқиҳои худ аз дигар воҳидҳои забонӣ ба кулли фарқ дорад, зеро он барои фасоҳати забон ва обуранг додани сухан ва суҳаорой ҷойгоҳи махсусро доро мебошад.

Дар ибора ва ибораҳои рехта пайдо намудани намудҳои гуногуни маҷозро дучор меоем, ки дар онҳо хусусияти сермаъноии калимаҳо бештар маълум мегардад. Дар асари фавқ мо намунаи забони пурборро мебинем, ки дар он калимаҳо то ҳадди имкон ҳам ба маънои асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ дар матн истифода шудаанд, ки ин омил гувоҳи огоҳии комили нависанда аз назокат ва балоғати забони китобиву гуфтугӯии мардумони тоҷик ва англис мебошад.

Нависандагон зимни тасвир ба корбурди калимаҳои маҷозӣ аҳамияти хосса дода, бадеияту ҷаззобият ва муассири забони асарашро таъмин намудааст: *забонаи отаиш, шабба, барра, сар назадани офтоб), қабзаи андешаҳо, гургони дуно, пошнаи қуллаҳои кӯҳ, одамони дилтур, фалакзадаҳои хомхаёл, дами офтоббаро, моли реза, таноби роҳ, кашидан, таёқ хӯрдан, зоди ҳаёт ёфтан, худро ба сад тезу табар задан, чаши дӯхтан ва ғайра.*

Дар забони англисӣ низ чунин навъи калимаҳои маҷозӣ арзи вучуд дорад: *a tongue of fire, a lamb, the beginning of the sun), a bag of thoughts, two-legged wolves, the heel of the mountain peaks, confident people, wild imaginations, the edge of the sun, small goods, walking the path, eating a stick, being born of life, facing a hundred blades and axes hitting, staring, etc.*

Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар забонҳои матраҳшаванда маҷоз мавқеи густурдаеро соҳиб аст. Дар баробари ин, дар ҳарду забон ҳам чунин навъи калимаҳои маҷозӣ сермахсул ва серистеъмол буда, дар таркиби луғавии забон нақши созгореро соҳиб мебошад.

Ин навъ вожаҳо ҳам ба маъноӣ асли ва ҳам ба маъноӣ маҷозӣ омада метавонанд. Дар ҳолати ба маъноӣ асли ва ё номинативӣ омадан онҳо нисбатан озоданд, зеро бо вожаҳои мухталиф якҷоя омада метавонанд: *корди тез, арраи тез, покуи тез, тешии тез, табари тез, қалами тез* ё ки *дарёи чуқур, баҳри чуқур, кули чуқур, чоҳи чуқур, гори чуқур...* ва ё *каменный мост, каменный сарай, каменный дом, каменный забор, каменный подвал, каменный бассейн*, вале ҳангоми ба маъноӣ маҷозӣ омадан доираи истеъмол бештар буда, бо калимаҳои муайян вобаста мегарданд. Доираи алоқаи онҳо бо калимаҳои дигар маҳдуд мешавад. Масалан, вожаҳои «тез - fast», «чуқур - deep» ва «каменный - stone» дар ҳолати ба маъноӣ маҷозӣ омадан доираи алоқаашон бо вожаҳо хеле маҳдуд мешавад: *одами тез ва ё қалами тез, фикри чуқур, каменное сердце...*

Дар забони англисӣ низ чунин гунаи калимаҳои маҷозӣ серистифода ва серистеъмол мебошад: *stone bridge, stone barn, stone house, stone fence, stone basement, stone pool,*

Бояд гуфт, ки вижагии муҳимтарин ва барҷастаи сермаъноӣ (полисемия) он аст, ки тамоми вожаҳои ба он дохил мешудагӣ умумияти маъно доранд. Вожаҳо аз ягон ҷиҳат ба ҳам вобастанд. Гузашта аз ин, ҳамин хусусиятро дар ҳамгунаҳо (омонимҳо) намебинем, вале аксар забоншиносон инро ба назар нагирифта омониму полисемияро ба ҳам омехта мекунад, ки комилаи дуруст нест.

Ба омонимҳо калимаҳои ҳамшакле дохил мешаванд, ки байни ҳеҷ гуна умумияти маъно нест. Масалан, калимаҳои *шаст (рақам), шаст (асбоби моҳигирӣ) ва шаст (суръат)*.

Яке аз забоншиносон ва шарқшиносони маъруфи замони шӯравӣ профессор Абаев И.И. бо ду аломат ин воҳидҳои забонро нишон додааст. Омонимҳоро бо хати мувозӣ ё ки параллел (||) онҳо якдигарро намебуранд, вале полисемияро бо хати (Л) ||| к) д.; кардааст. Ба гуфти ӯ, омонимҳое мешаванд, ки дар гузаштаи дур полисемия буданд, вале ҳоло омониманд. Ин навъ омонимҳоро бо аломати (^) нишон додааст. Масалан, вожаи *най* як навъи *растанӣ* ва «*най*» *асбоби мусиқӣ*.

Метафора калимаи юнонӣ буда, ба маъноӣ маҷозӣ омадани вожаҳост. Маъноӣ маҷозӣ дар заминаи маъноӣ асли ба амал меояд. Ҳангоми кӯчидани ном бештар ба ранг, шакл ва ё характеру ҳаракати предмети асосӣ таваччуҳ медиҳанд:

а) ба намуди берунӣ асос карда ном додан; *чашии одам - чашии сӯзан, чашии ҷӯб; сари одам - сари кӯҳ, сари дарахт, сари замин, сари ҷуй, сари сол, сари шаб...* ва ё нос человека нослодки; крыло птицы крыло самолёта. Дар забони англисӣ инчунин калимаҳои маҷозӣ арзӣ ҳасти доранд: *nose of a man's nose; bird wing airplane wing.*

б) аз рӯйи ранг ном гирифтани: *хокистарранг, осмониранг; рӯзи сиёҳ, баҳти сиёҳ, дили сиёҳ...* ва ё *золотой осень залотой берег. gold and autumn on the shore.*

в) аз рӯйи овоз ном гирифтани: *садои муаззин // садои дил овози ҳофиз // овози дар, фарёди посбон // фарёди дил... ва ё; ба- рабапиг солдат // барабанит дождь, кричит ребёнок // кричит перепл.* Дар забони англисии муосир низ чунин навъи вожаҳои маҷозӣ ва метафорӣ мавҷуд аст: *rabapig soldier // the rain is drumming, the child is screaming // the perepl is screaming.*

г) аз рӯйи таассурот ва ё таъсири предметҳо ном гирифташ; *субҳ - аввалин рӯз // субҳи умед // субҳи висол // субҳи ҷавони мо; баҳор // баҳори зиндагӣ, баҳори умр; ҷӯби сахт // гапи сахт, кори сахт // дили сахт, одами сахт... ва ё; белая нить // нить рассуждений, густое тесто // густой звук, тёплый день // тёплый взгляд.* Ҳаминро метавон муқоиса намуд, ки дар забони англисӣ низ чунин намуди калимаҳои серистеъмоли маҷозиро пайдо намудем, ки дар заминаи забони русӣ мутарҷима гардидааст: *white thread // melting thread, thick dough // thick sound, warm day // warm look.*

Метонимия низ калимаи юнонӣ буда, маънояш тағйири ном мебошад. Дар ин ҷо ҳам ба маънои маҷозӣ омадани калимаҳо мушоҳида мешавад. Маҷоз вобаста ба фазову вақт ба, амал меояд:

а) Ин вобастагиро дар байни шаклу мундариҷа мушоҳида кардан мумкин аст: *зол - хонаи калони маҷлисгоҳ, // зол хомӯш буд ё зол қарсақ зад, синф - ҷойи дарسخонӣ синфи пешқадам ва ё синфи пурқувват, коса - зарфи таомхӯрӣ // як коса хурдам;*

б) амал ва натиҷаи он: *посылка (фёъл) ва посылка (исм), перевод (тарҷума кардан) ва перевод (пул);*

в) амал ва ҷойи он ё ки ҷой ва маҳсулот; *бостон, панама, шоҳамбарӣ (об), мирзочӯл (навъи харбуза);*

г) мавод ва чизи аз он сохташуда; *тилло, нуқра, муина...*

ғ) муаллиф ва асари ӯ: *Айниро хондам, Шаҳидиро шунидам...*

д) ном - маҳсулот: *маузер, форд, макинтош...*

Маҷоз низ калимаи арабист, маънои луғавияш маҳалли гузаштан, гузаргоҳ; ғайри ҳақиқат мебошад. Дар илми бадеъ аз ҷумлаи санъатҳои маънавист. Агар шоир ё нависанда дар асари худ калима ё таркиbero ба маънои ғайриаслӣ истифода бараду он маънӣ аз ҷиҳате ба маънои аслӣ монанд бошад, онро маҷоз меноманд. Масалан, агар гӯем, ки фалонӣ пояшро ба андозаи кӯрпааш дароз накардааст, чунин маъно дорад, ки ӯ кореро ба зимма гирифтааст, ки аз уҳдааш намебарояд, яъне зӯраш намерасад.

Ҳарчанд маънои маҷоз ғайри ҳақиқат аст, аммо ба тавассути маҷоз ифода кардани маънӣ худ ифодаи ҳақиқат аст. Дар ҳар гуна ифодаи маҷозӣ калима ё таркибе вучуд дорад, ки ба маънои ғайриаслӣ ҳидоят мекунад. Чунин вожаҳо қарина (ҳамнишин) – и маҷоз меноманд. Масалан, агар бигӯем, ки “шамъи анҷуманафрӯзи ман омад”, мақсад ёр буда, “анҷуманафрӯз” қарини маҷоз мебошад. Маҷоз ду навъ аст: Маҷози луғавӣ, ки онро маҷоз дар муфрад низ мегӯянд ва маҷози ақлӣ, ки онро маҷоз дар ҷумла меноманд.

Агар адиб ва ё шори вожаеро мустаъмал намояд, ки ба маънои аслии худ наомада бошад, онро маҷози луғавӣ меноманд. Мисли: “*даст*” ба маънои “*қудрат*”, “*тавоноӣ*”, ё “*моҳ*”, “*нарғис*”, “*сарв*” ба маънои “*рӯй*”, “*чаши*” ва “*қад*”. Дар мавриде, ки нависанда ва шоир вожаеро қорбасти намояд, ки маънои гуногун ба вуқӯъ ояду ин маънои зиддият ба муҳокима ҳеч гуна вобастагӣ надошта бошад, онро маҷози ақлӣ мегӯянд.

Боиси зикр аст, ки дар забони англисӣ низ чунин анвои калимаҳои маҷозӣ мавҷуд аст, ки: “*hand*”, “*power*”, “*power*”, “*moon*”, “*narcissus*”, “*cypress*” means “*face*”, “*eyes*” and “*height*”.

Хулоса, вожаҳои маҷозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ серистеъмом буда, бо тамоми паҳлуҳои худ аз дигар падидаҳои забонӣ фарқ мекунанд. Ҳангоми таҳлил маълум гардид, ки вожаҳои маҷозӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик нисбат ба забони англисии муосир серистеъмоманд. Гузашта аз ин, калимаҳои маҷозӣ дар таркиби луғавии забонҳои матраҳшаванда барои бою ғанӣ гаштани онҳо аҳамияти зиёд доранд.

Адабиёт

1. *Аристотель. Сочинения. Т.2. – М.: Мысль, 1976. - 550 с.*
2. *Будагов, Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. – М., 1965. - 276 с.*
3. *Ваҳҳобов, Т. Муқаддимаи лексикологияи забони тоҷикии адабӣ / Т. Ваҳҳобов, Д. Бобоҷонова. - Ҳуҷанд: Ношир, 2010. – 73 с.*
4. *Котов, Б. С. Метафора как средство создания “образа врага” в газетных текстах (на примере образов Австро-Венгрии и Германии в русской прессе кануна Первой мировой*

- войны) / Б. С. Котов // *Вестн. Моск. ун-та. сер. 12. Политические науки.* – 2014, № 1. - С. 94 - 109.
5. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик.- Ҷ. 1. Луғатишиносӣ / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе: Деваштич, 2007. - 244 с.
 6. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсиддин Ғиёс-ул-луғот. - Ҷ. 2. / Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
 7. Саттор, Т. Мунтахаби осор / Т. Саттор. – Душанбе: Адиб, 2013. - 560 с.
 8. Скляревская, Г. Н. Метафора в системе языка. - СПб, 1993. - 152с.
 9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ. 2. / Г. Н. Скляревская. - М.: СЭ, 1969. - 950 с.
 10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пайванд, 2008. - 950 с.
 11. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ.- Душанбе: Пайванд, 2010. - 799 с.
 12. Хоҷаев, Д. Ташаққул ва таҳаввули илми забонишиносӣ форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 1998. - 176 с.
 13. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1.- Душанбе, 1980. - 330 с.
 14. Шамс, Қайс Розӣ. Ал-мӯъҷам / Шамс, Қайс Розӣ. - Душанбе: Адиб, 1991. - 464 с.
 15. Шокиров, Т. С. Адиб, забон ва услуб / Т. С. Шокиров. - Душанбе: Адиб, 2001. - 167 с.
 16. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. - Д.: Ирфон, 1979. - 328 с.
 17. Ҳусейнов, Х. Луғати истилоҳоти забонишиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. - Д.: Ирфон, 1984. - 230 с.
 18. Сатторзода, А. Такмили бадеӣи форси тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ) / А. Сатторзода. - Д.: Адиб, 2011. - 380 с.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАЪНОИИ ПАДИДАИ МАҶОЗ (МЕТАФОРА) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳадафи асоси мақолаи мазкур таҳлили сохторӣ-маъноии падидаи маҷоз (метафора) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Муаллиф назару андешаҳои худро оид ба маҷоз дар заминаи фарҳангҳои соҳавӣ ва қомусҳои мавриди таҳқиқ қарор додааст. Бояд гуфт, ки маҷоз бештар дар жанрҳои адабӣ ва осори забонишиносону адабиётшиносон дида мешавад ва ҳатто серистеъмол мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқот дар он ошкор мегардад, ки масоили марбута яке аз муаммоҳои баҳсталаб ва таҳқиқнигар буда, дар илми забонишиносӣ ва суҳаншиносӣ то ҳол ҳам ҳалли ягонаи худро наёфтааст, то ҳол ба пажӯхиши амиқ ниёз дорад. Аз ин хотир, дар шакли як мақолаи кӯчак мавриди таҳқиқ қарор додани он аз манфиат ӯрӣ нахоҳад буд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он мебошад, ки аз нуктаи назари муаллиф, аз ҳама бештар дида, нақши маҷоз дар забони тоҷикӣ зиёдтар аст, нисбат ба забони англисӣ. Дар баробари ин, маҷоз барои зебогии забон ва фасоҳати он нақши созгор дорад.

Калидвожаҳо: истилоҳ, калима, забон, луғат, забонишиносӣ, луғатишиносӣ, маҷоз, таҳлил, муқоиса, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, типология.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕТАФОРЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Основной целью данной статьи является исследование структурно-семантического анализа метафоры в таджикском и английском языках. Автор исследовал свои взгляды и мнения по поводу метафоры в контексте отраслевых культур и словарей. Следует сказать, что метафора чаще всего встречается в литературных жанрах и произведениях лингвистов и литературоведов и даже широко используется. Результаты исследования показывают, что связанные с этим вопросы являются одной из дискуссионных и исследовательских проблем, до сих пор не нашли единого решения в науке языкознания и речеведения и нуждаются в глубоком исследовании. Поэтому исследовать его в виде небольшой статьи будет нецелесообразно. Практическая значимость исследования состоит в том, что, с точки зрения автора, роль метафоры в таджикском языке больше, чем в английском языке. В то же время метафора играет важную роль в красоте языка и его красноречии.

Ключевые слова: термин, слово, язык, словарь, лингвистика, лексикография, метафора, анализ, сравнение, английский язык, таджикский язык, типология.

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF METAPHOR IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The main goal of this article is to study the structural and semantic analysis of metaphor in the Tajik and English languages. The author explored his views and opinions on metaphor in the context of industry cultures and vocabularies. It should be said that metaphor is most often found in literary genres and works of

linguists and literary scholars and is even widely used. The results of the study show that related issues are one of the controversial and research problems that have not yet found a single solution in the science of linguistics and speech science and require in-depth research. Therefore, it would be inappropriate to study it in the form of a short article. The practical significance of the study is that, from the author's point of view, the role of metaphor in the Tajik language is greater than in the English language. At the same time, metaphor plays an important role in the beauty of language and its eloquence.

Keywords: term, word, language, dictionary, linguistics, lexicography, metaphor, analysis, comparison, English language, Tajik language, typology.

Дар бораи муаллиф

*Сатторова Нигора Тоҳирҷонова
Номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори
кафедраи назария тарҷума ва услубшиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: nigorarahmatulloeva@mail.ru*

Об авторе

*Сатторова Нигора Тохирҷонова
Кандидат педагогических наук,
преподаватель кафедры теории перевода и
стилистики
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: nigorarahmatulloeva@mail.ru*

About the author

*Sattorova Nigora Tokhirdzhonovna
Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer
at the Department of Theory of Translation and
Stylistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: nigorarahmatulloeva@mail.ru*

ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИЮ СОХТОРИИ ҶУМЛАИ СОДА ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

Табаров Х. Н.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Омӯзишу таҳқиқи хусусиятҳои забони осори адибони ҷи классикӣ ва ҷи муосири адабиётмон барои муайян кардани марҳилаҳои шаклгирӣ ва рушди забони адабии тоҷик, омилҳоро роҳҳои устувор гардидани меъёрҳои он маводи муҳим ва арзанда дода метавонад. Дар ин росто метавон осори яке аз адибони хуштабъ, суҳаншиносу маънирас, шоири бисёр соҳибистеъдоди нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртиро ёдрас гардид ва муҳимии таҳқиқи мавзӯи мазкур дар ин аст, ки дар нимаи дуҷуми асри XIX забони тоҷикӣ аз услуби содаю ҳамафаҳм хеле дур шуда, ба услуби такаллуфию мураккаби печидагӯию махлути арабӣ гирифта гардида буд. Хушбахтона, баъзе адибону донишмандони равшанзамиру ватандӯст барои ҳифзи забони адабии меъери тоҷикӣ саъю талош карданд ва дар эҷоди асарҳои бадеию илмӣ худ ба содагӯӣ майл намуда, то андозае ғановату салосат ва фасоҳати забони ноби тоҷикиро, соҳти дастурии онро нигоҳ доштанд. Яке ҳамина гуна адибу донишманди тавоно дар ин давра Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангурти махсуб меёфт.

Дар бораи мақому манзалати Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангурти ва арзиши осори ӯ таъкиранигори ҳамасраш Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарами Бухороӣ чунин гуфтааст: «Ҳоҷӣ (баъди сафарҳо) ...ба ватан, ба улуфи худ тарҳи иқомат андохта. Дар он ҷо ақобиру асоғир эътибори тамом ёфта, ашъори худро ба таркиби девон кашида» [7, с. 101-102].

Бояд ёдовар шуд, ки маълумоти энциклопедӣ доир ба рӯзгор ва осори Ҳоҷӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ бори нахуст соли 1961 ба ихтиёри хонандаи тоҷик расидааст [15, с. 413]. Пасон ба анҷоми таҳқиқи аҳвол ва осори шоир дар замони шуравӣ шахсияти матину соҳибиро Саидумар Султон ҳиммат гумошт ва соли 1962 натиҷаи пажӯҳишҳои ӯ зери унвони «Муҳаммадхусайни Ҳоҷӣ. Асарҳои мунтахаб, 348 сах.» рӯи ҷопро дид. Ва дар замони соҳибистиқлолии мамлакатамон дар фазои озоди фарҳангӣ бо саъйи ҳаммеҳанони ин шоир, носир ва хаттоти беҳамто осори ӯ ба сурати «Куллийет»-и Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангурти (ба хуруфи русӣ ва форсӣ, Душанбе, «Ирфон», 1998 ҷамъан 1054 сах.) дастраси хонандагон гардида, яке аз ситораҳои дурахшони илму адаби нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX-и тоҷик махсуб меёбад ва бо андешаҳои ҳақимона ва лаҳни ширини орифона дар байни аҳли қалам ва омма» шухрат дошт ва дорад» [7, с. 128-133].

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангурти таъби баланди шоирӣ дошта, бо осори мондагораш дар таърихи адабиёти нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX ҷойгоҳи хос дошта, дар содагардонии услуби печидагӯӣ, такмили меъёрҳои забони адабии тоҷик, риояи қонунҳои дастури забон, махсусан, ба осори манзумаш саҳми муҳим гузоштааст.

Дар бораи ҳусни суҳани Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангурти фолклоршинос А. Суфизода изҳори назар карда чунин гуфтааст: «Истеъдоду камолоти шоир дар эҷодкорона омӯхтани осори бузургони суҳан ва услуби баъни раво ва дилпазири ӯ ҳам ба чилва омадааст» [5, с. 63].

Мақсади интиҳоби мавзӯи вижагиҳои нахвӣ, махсусан, **ҷумлаи сода, вижагиҳои маъноию сохторӣ ва корбурди он дар** осори пурғановати Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртиро ба сурати густурдаю бунёдӣ таҳқиқ намуда, дар ин замина саҳми ин шоири суҳандону суҳансанҷи рангинхаёлро дар рушди забони адабии меъери тоҷикӣ дар нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX нишон диҳем.

Ногуфта намонад, ки дар осори мансуру манзум андешаи нависандаю шоир ба воситаи воҳиди асосии нутқи инсон - ҷумла ба хонандаю шунаванда расонда мешавад. Дар осори адиби суҳандону нуктасанҷ - Ҳоҷӣ Ҳусайн низ нақши ҷумла ҳамчун воҳиди асосии муҳабирот мақоми хос дорад.

Дар осори ҳам манзум ва ҳам мансури Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангурти ҳамаи хели ҷумлаҳои сода: ҷумлаи содаи яктаркиба, дутаркиба, хулласу тафсилӣ, чидааъзо; ҳикоягӣ, саволий, амрӣ, хитобӣ истифода шудааст. Шоири тавоно дар корбурди анвои ҷумлаҳои сода низ хеле

мӯшикофонаю нозукона муносибат карда, меъёрҳои забони адабии тоҷикиро, бо истисноии зарурати вазну қофия, комилан риоя кардааст. Масалан, байти зерин дар қолаби ҷумлаи содаи ҳикоягии дугаркибаи тафсилии тасдиқии чидааъзои пурра нигошта шудааст, танҳо тафовут дар ин аст, ки тартиби муқаррарии аъзоҳои ҷумла барои оҳангноки, вазну қофия ва мавзунияти шеър тағйир дода шудааст, чунончи:

Аз тапишҳои дили афсурдаам тори нафас,

Мекашад чун риштаи най нолаи пасту баланд [9, с. 117].

Агар байти мазкур ба наср баргардонда, онро таҳлили нахвӣ намуда, дар шакли нақша нишон диҳем, дар қолаби ҷумлаи содаи ҳикоягӣ тарҳрезӣ шудани он боз равшантар мегардад, чунончи:

Тори нафас аз тапишҳои дили афсурдаам чун риштаи най нолаи пасту баланд мекашад.

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ ҳамчун шоири хушсалиқаю тавоно ва аз асосҳои дастури забони тоҷикию арабӣ комилан огоҳ то ҷое ки имконият даст додааст, тартиби муқаррарии аъзоҳои ҷумларо риоя карда, онро барои содагии шеър зарур ҳам доништааст. Барои равшан гардидани матлаби хеш чанд намуна аз осори шоир меорем:

1. Замони майхуриву мавсими висол гузашт.

Мубтадо + муайянкунанда = у = мубтадо + муайянкунанда + хабар.

2. Саҳрои навбахорон бо ёди ёр хуб аст.

Мубтадо + муайянкунанда + пуркунанда + муайянкунанда + хабар.

3. Хоби ғафлат эътибори дидаи мо кур кард.

Мубтадо + муайянкунанда + пуркунанда + муайянкунанда + муайянкунанда + хабар.

4. Шӯхе ба ғамза хотирам бемор карду рафт.

Мубтадо + пуркунанда + пуркунанда + пуркунанда + хабар.

Дар воқеъ, риояи тартиби аъзоҳои ҷумла барои осори манзум яке аз шартҳои эҷоди бадеӣ буда, барои равонию фаҳмо гардидани мазмуни шеър мусоидат менамояд. Аз ин ҷост, ки донишманди маъруфи эронӣ Шибли Нуъмонӣ мегӯяд: «Риояи таркиби аъзои ҷумла дар шеър бар тибқи дастури забон амрест зарурӣ. Дар ҳар забоне барои тақдиму таъхири аносир ва аҷзои ҷумла таркиби хосест, ки набояд аз он таҷовуз шавад, чунончи таркиби мазкур ҳар вақт мутобиқ ба дастур шуд, маънӣ ба назар осон омада ва бидуни ҳеҷ тақаллуфу ишколе метавон онро фаҳмид. Баръакс, агар ҳар қадам аз маҳалли худ тағйир кард, дар матлаб печидагӣ пайдо мешавад ва ин тағйиру табдил ҳар қадар зиёд бошад, калом ҳамон қадар таъкид пайдо мекунад. Лекин дар шеър ба воситаи зарурати вазну қофия наметавон ин таркибро тибқи дастур ва тавре ки боист қарор дод ва маозолик шоир танҳо қадре ки мумкин аст, бояд ҳар як аҷзои ҷумларо ба ҷойи худ боқӣ бигузорад, ё лоақал коре кунад, ки зиёд аз мавзуи худ пасу пеш нашавад» [10, с. 242].

Дар ҳақиқат, вақте низоми аъзоҳои ҷумла риоя мешаваду ба ҷойи худ меоянд, матлаб равшан, тарзи баён малех ва салосати сухан таъмин мегардад, чунон ки дар ин мисраҳои каломи шоир Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дида мешавад:

1. Маънии имрӯзу фардо ба қасе равшан нашуд.

Мубтадо + муайянкунанда + пуркунанда + хабар.

2. Ҳазор қофила чун мардуми ҳаёл гузашт.

Муайянкунанда + мубтадо + ҳоли монандӣ + муайянкунанда + хабар.

3. Чу ғунча синаи ман таҳбатах пур аз хун аст.

Ҳоли монандӣ + мубтадо + муайянкунанда + ҳоли тарзи амал + пуркунанда + хабар.

Бояд таъкид кард, ки чунин тартибу низоми сухани мавзунӣ шоир каломи мавзунӣ устод Рӯдакӣ ва Шайх Саъдиро ба ёд меорад, зеро дар аксари абёти Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ ба андозае тартибу низоми аъзоҳои ҷумла риоя шудааст, ки дар осори мансури баъзе адибони классики муосири тоҷик ба он андоза дида намешавад.

Бисёр ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ як ғазали 15 байта дорад, ҳама байту мисраҳо дар қолаби ҷумлаҳои содаанд, ки гувоҳи табъи баланду назари амиқӣ шоир дар ҷумласозию каломрезии мумтоз мебошад, чунончи, поре аз ғазали шоир:

Дорам дилаке кабоб бе ту,

Гардида зи ғам хароб бе ту⁴.

⁴ Ҳамин байти нахусти ғазал қолаби ҷумлаи мураккаби тобеъро менамояд.

*Чун мурғи тапида нимбисмил,
Ҳастам ҳама изтироб бе ту...
Аз нолаи Ҳоҷӣ интихобест
Сад зеру бами рубоб бе ту [9, с. 262].*

Ин шеър намунаи беҳтарин сабки баёни сода дар шеър буда, аз ҳунари волои Ҳоҷӣ Ҳусайн дарак медиҳад. Ин содагию равонии ҷумлаҳои содаи ашъори шоир баъзе аз мисраъҳои ғазалиёти ўро ба дараҷаи сухани панду ахлоқии омиёнаю халқӣ расондааст, чун:

1. Забони хомаи тадбир саҳт кутоҳ аст.
2. Ҳазар зи оҳи заифони дилшикаста кунед.
3. Рутбаи ҳар кас ба қадри дастгоҳи ҳиммат аст.
4. Бе ҷафои сабр натавон ба сари роҳат расид.
5. Ба ҳар ҷо кулфату ғам офариданд.
6. Аз суҳбати золимнафасон фитна барояд.
7. Хотирӣ равшанзамирон бе кудурат кас наёфт.
8. Маънии имрӯзу фардо ба касе равшан нашуд.
9. Аблаҳонро ғайри тан парвардан аз дунё ҷӣ ҳаз.

Дигар аз вижагиҳои наҳвии осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ин аст, ки ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ дар осори ў зиёд ба чашм расида, дар созмондиҳии ин қолаби ҷумлаи сода низ шоир бисёр мӯшикофона муносибат карда, то андозае тартибу низоми азоҳои ҷумларо риоя кардааст. Чанд намунае аз ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълии осори шоир:

1. Ҳазар зи оҳи заифони дилшикаста кунед!
2. Чун абри ҳамал бар сари кӯҳсор бигирям [9, с. 231].
3. Ҳангоми субҳгоҳӣ чун шабнам об гаштам [9, с. 234].
4. Ба ту, эй нигори ширин, гилаву гузор дорам [9, с. 239].
5. Сад ҷаҳон шӯридагӣ андар сари мо рехтанд [9, с. 114].

Тавре ки аз намунаи фавқ маълум аст, дар ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ низ тартиби муқаррарии аъзоҳои ҷумла риоя шудааст, ки ин аз сохтори қавии наҳвиёти осори манзуми шоир дарак медиҳад. Дар осори манзуми Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ҷумлаҳои содаи саволӣ хеле зиёд буда, амрию китобӣ низ ҷо-ҷо ба назар расид.

Ҷумлаҳои саволие, ки дар осори манзуми шоир қорбаст шудаанд, феълан, ҳамчунон ки дар назм роиҷ аст, саволи пӯшидаю рамзӣ, киноявӣ буда, ҷавоби мушаххасро талаб намекунад; ё ҷавоби савол аз мазмуни ҷумла бармеояд ё ҷавоби он ба худи саволдиҳанда маълум аст, масалан, дар байти зерин, ки дар қолаби як ҷумлаи содаи саволӣ рехта шудааст ва саволдиҳанда вақту замони қатъ гардидани амалро пурсидааст, ҷавоби онро наметавон гуфт, ки то пагоҳ, ё то бегоҳ ва ё то ду рӯз, даҳ рӯз, як моҳ, як сол ва ғ., чунончи:

*Ин ранги ҷафове зулмгорӣ,
То кай кунӣ, эй нигор, бар мо [9,37].*

Чанд намунаи дигар аз осори манзуми шоир, ки дар он ҷумлаҳои саволӣ тартиби муқаррарии аъзоҳои ҷумла риоя шуда, воситаҳои дастурии савол ифода гардидаанд:

1. Бастарӯ меравӣ, эй шоҳиди мастона, **ҷаро**? [9, с. 39].
2. Зи рӯтурушон ҳусни мулоқот **кӯҷо**? [9, с. 41].
3. Пинҳон ғамат бо синаи маҳзун **ҷӣ сон** кунам? [9, с. 74].
4. Ин шева, **магар**, гуноҳ бошад? [9, с. 142].
5. Ин роҳ **ҷӣ** гуна роҳ бошад? [9, с. 142].
6. Ба ғайри шахси мурувват **кӣ** мекунад таъсис? [9, с. 180].
7. **Оё**, чи шавад, соате берун бихиромӣ? [9, с. 321].
8. Мӯйи дар оташуфтодаро ҷуз печу тоби фано **ҷӣ** бар сар ояд? [9, с. 572].

Ҷумлаҳои амрию хитобӣ, ҳарчанд ки дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ камтар ба назар расад ҳам, шоир дар созмондиҳии ин хели ҷумлаҳо ва қорбурди онҳо тартибу меъёри дастурии забони адаби тоҷикиро риоя намудааст, чанд намуна:

а) Ҷумлаи амрӣ дар нисбати дигар хелҳои ҷумлаҳои сода хеле кам ба назар расид, чанд ҷумлае, ки шоир истифода кардааст, бо феъли амрии «**кардан**» ва пешванди «**ма-**» аст, чунончи:

1. Мағзар аз пеши ману аз хуш беҳушам **макун** [9, с. 348].
2. Дар гузашти роҳ ҳар дам нақди ҷон савдо **макун** [9, с. 349].

б) Ҷумлаи хитобӣ дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ нисбат ба ҷумлаи амрӣ бештар истифода шудааст ва маънии хушҳолию таманно, ноҷурию ноқаноатмандӣ доранд, чунончи:

1. Ваҳ-ваҳ, чи бузургист туро бо ҳама ахлоқ! (9, с. 320).

2. Нақӯ ширу зиҳӣ ширхора тифлон! [9, с. 451].

3. Хушо дар тирашоми ноумедӣ,

Кунад субҳи таманно рӯсафедӣ! [9, с. 554].

4. Қуввати руҳу равону нури мижгонам кучост? ! [9, с. 378].

Хулоса, Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар каломи мавзун низ аз ҳама хели ҷумлаҳои сода бо камоли ҳунар истифода карда, дар ҳадди эътидол меъёрҳои ҷумласозиро аз нигоҳи дастури забони адабӣ нигоҳ доштааст. Аз ин ҷост, ки каломи манзуми шоир равону сода, дилчаспу малех буда, фаҳмидани мазмуни осораш гаронӣ надорад. Масалан, бубинед, ки байти зерин дар қолаби ҷумлаи содаи хитобии чидааъзо гуфта шудааст, чи қадар содаю равон ба гӯйиши мардумӣ наздикӣ аст:

Хушо, сайру тамошои баҳораш!

Канори ҳавзу дашти лозорааш [9, с. 424].

Сайру тамошои баҳорашу канори ҳавзу лозорааш чи хуш аст!

Адабиёт

1. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.* - Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ.2. - 356 с.
2. *Неменова Р. Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика)* - Душанбе: Дониш, 1980. - Ҷ. 1. - 330 с.
3. *Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис.* - Душанбе, 1988. - 340 с.
4. *Сабзаев С. М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар.* - Душанбе: Маориф, 1991. - 80 с.
5. *Сӯфизода А. Бе сӯёсат нест, Ҳоҷӣ, кори оламро низом // Ахбороти АИ ҶТ (шуъбаи илмҳои ҷамъиятӣ).* – 2004. - № 4. - С. 66-72.
6. *Ҳочаев Д. Таърихи афкори забониносии тоҷик.* - Душанбе, 2022.
7. *Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам. Тазкират-уш-шуаро. Дастнависи муаллиф таҳти рақами 2252. Китобхонаи дастхатҳои шарқии АФ Ўзбекистон.*
8. *Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX.* – Душанбе, 1990. - 168 с.
9. *Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Кулӣёт.* - Душанбе: Адиб, 2019. - 616 с.
10. *Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам. Ҷ.1-2.* – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 544 с.

ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИЮ СОХТОРИИ ҶУМЛАИ СОДА ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

Мақола ба таҳлили муфассали хусусиятҳои сохтори синтаксисии ҷумлаҳои сода дар осори шоири бузурги тоҷики асри XIX-XX Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ бахшида шудааст. Муҳимияти ин таҳқиқ дар он аст, ки хусусиятҳои синтаксисии осори ӯ то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудааст ва муайян намудани нақши шоир дар рушди забони адабии тоҷик хеле муҳим аст. Мақсади асосии ин таҳқиқ муайян кардани хусусиятҳои хоси сохти ҷумлаҳои сода дар шеъри Кангуртӣ ва таҳлили вазифаҳои функционалӣ ва услубии онҳо мебошад. Дар рафти таҳқиқ намунаҳои гуногуни ҷумлаҳои сода, сохт ва вазифаҳои онҳо дар матн таҳлил карда шудаанд. Ба андешаи муаллиф, дар осори ҳам манзум ва ҳам мансури Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ҳамаи хели ҷумлаҳои сода: ҷумлаи содаи яктаркиба, дутаркиба, хулласу тафсилӣ, чидааъзо; ҳикоягӣ, саволи, амрӣ, хитобӣ истифода шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳад, ки Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ба таври фаъол сохторҳои гуногуни синтаксисиро истифода бурда, саҳми назаррасе дар рушди забони адабии тоҷик дорад. Шоири тавоно дар қорбурди анвои ҷумлаҳои сода низ хеле мӯшикофонаю нозукона муносибат карда, меъёрҳои забони адабии тоҷикиро, бо истисноии зарурати вазну қофия, қомилан риоя кардааст. Шеъри ӯ бо содагӣ ва равшаниии ифода фарқ мекунад, ки ин ба туфайли истифодаи андешамандонаи воҳидҳои синтаксисӣ ба даст омадааст. Натиҷаҳои бадастамадаро метавон дар таҳқиқоти минбаъдаи мероси Кангуртӣ ва инчунин дар таълими забон ва адабиёти тоҷик истифода бурд.

Калидвожаҳо: Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, адабиёти тоҷик, синтаксис, ҷумлаи сода, забони адабӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОДЖИ ХУСАЙНА КАНГУРТӢ

Статья посвящена комплексному анализу особенностей синтаксической структуры простых предложений в творчестве выдающегося таджикского поэта XIX-XX веков Ходжи Хусайна Кангурти. Актуальность исследования обусловлена недостаточной изученностью синтаксических особенностей его произведений и важностью понимания вклада поэта в развитие литературного языка таджиков.

Цель работы – выявить специфические черты построения простых предложений в поэзии Кангурти, проанализировать их функциональные и стилистические возможности. В ходе исследования были проанализированы различные типы простых предложений, их структура и функции в тексте. По мнению автора, в произведениях, как поэтических, так и прозаических, Ходжи Хусайна Кангурти используются все виды простых предложений: односоставные, двусоставные, полные и неполные, распространенные; повествовательные, вопросительные, побудительные, восклицательные. Результаты исследования показали, что Ходжи Хусайни Кангурти активно использовал разнообразные синтаксические конструкции, внося значительный вклад в развитие литературного языка таджиков. Выдающийся поэт очень тонко и умело применяет различные виды простых предложений, строго соблюдая нормы литературного таджикского языка, за исключением случаев, когда этого требует ритм и рифма. Его поэзия отличается простотой и ясностью выражения, что достигается благодаря тщательно продуманной организации синтаксических единиц. Полученные результаты могут быть использованы в дальнейших исследованиях творчества Кангурти, а также в преподавании таджикского языка и литературы.

Ключевые слова: Ходжи Хусайни Кангурти, таджикская литература, синтаксис, простое предложение, литературный язык.

SEMANTIC AND STRUCTURAL FEATURES OF SIMPLE SENTENCES IN THE WORKS OF HOJI HUSSEIN KANGURTI

This article is devoted to a comprehensive analysis of the syntactic features of simple sentences in the works of Hoji Hussein Kangurti, an outstanding Tajik poet of the 19th and 20th centuries. The relevance of this research is due to the insufficient study of the syntactic features of his works and the importance of understanding the poet's contribution to the development of the Tajik literary language. The aim of the study is to identify the specific features of the construction of simple sentences in Kangurti's poetry, to analyze their functional and stylistic possibilities, and to determine the role of syntactic constructions in creating the imagery and expressiveness of his poetry. The study analyzed various types of simple sentences, their structure, and their functions in the text. According to the author, in the works of Hoji Hussein Kangurti, both poetic and prose, all types of simple sentences are used: one-part, two-part, complete and incomplete, common; declarative, interrogative, imperative, and exclamatory. The results of the study showed that Hoji Hussein Kangurti actively used a variety of syntactic constructions, making a significant contribution to the development of the Tajik literary language. The outstanding poet very subtly and skillfully uses various types of simple sentences, strictly adhering to the norms of the literary Tajik language, except in cases where it is required by rhythm and rhyme. His poetry is distinguished by its simplicity and clarity of expression, which is achieved through a carefully thought-out organization of syntactic units. The results obtained can be used in further research on Kangurti's work, as well as in teaching the Tajik language and literature.

Keywords: Hoji Hussein Kangurti, Tajik literature, syntax, simple sentence, literary language.

Дар бораи муаллиф

*Табаров Хайрулло Назарович
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

About the author

*Tabarov Khayrullo Nazarovich
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Tajik Language Department
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

Об авторе

*Табаров Хайрулло Назарович
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

ТДУ 821.164.1-1'288.2

НАВИСАНДАЕ БО САБКУ ШЕВАИ ХОС

Салимӣ Н., Солеҳов Ш.

*Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Баҳманёр аз ҷумлаи нависандагонест, ки аз ибтидои фаъолияти эҷодиаш ба муҳити адабии солҳои ҳаштоди тоҷик бо сабку шеваи наву тоза, бо диду назари вижа, бо як ҷаҳони зебою рангини ба худаш хос ба майдони адабиёт ворид гардид. Ба қавли устод А.Сатторзода “дар насри Баҳманёр ҳама чиз – воқеа, қаҳрамон, забон ва тарзи баён, биниш, равиши тасвир, замону макон-нодир, ғайриодӣ, ғайримуқаррарӣ, ғайримаъмулӣ, ғайримунтазира, фавқулода, аҷиб, ҳайратангез, нотақрор ва нав мебошанд” [8, с. 7].

Бояд гуфт, ки хонандагон аз мутолиаи нахустин ҳикояҳои Баҳманёр эҳсос менамуданд, ки нигоҳи вай ба воқеиятҳои зиндагӣ, ба рафтору кирдор, ахлоку одоб ва фазилатҳои инсонии одами муосир комилан, дигаргуна мебошад. Шеваи нигориш ва баёни бадеии ӯ зоҳиран шоирона, вале ботинан, реша дар фалсафаи зиндагӣ ва ҳастии инсон дорад. Нависанда дар яке аз мусоҳибаҳои ба коргоҳи эҷодии худ ишора намуда, таъкид месозад, ки дар адабиёти дунё нависандагоне, имсли Фолкнер ва Маркес ҳастанд, ки шаҳрҳо ва маконҳои хоси худро дар навиштаҳои онҳо офариданд, ки онҳо воқеан, нотақроранд. Аз ин дидгоҳ ман ҳам Сармадеҳи худро сохтам. Лекин агар ман ба он фуру равам, дигар берун намеоям, чунки дар он ҷо ҳазору як ҷоҷа мешавад ва гуфтаниҳову шуниданиҳоро дорад. Аз ин хотир, агар ман ин деҳаро то охир созам ва ба мардум намеоям як хушбахтист [2].

Воқеан, Сармадеҳи Баҳманёр на танҳо як макони хоси адабию ҳунарист, балки он оинаест, ки дар вусъати худ неку бади одамон, таҳаввулу таҷаддуди зиндагиро бо рангҳои гуногун ба ҷилва меорад. Дар тасвири нависанда рангҳои зиндагии сокинони ин деҳаи ормонӣ бо қиссаю саргузаштҳои ҷолиб, ривояту устура ва афсонаҳои марокангез омезиш ёфта, дар пеши назари хонанда як ҷаҳони омӯзанда ва ибратангезро ба ҷилва меорад. Дар ривояти ин афсонаҳою саргузаштҳои хотирмон худи ровии асосӣ-Баҳманёр нақши калидӣ дорад.

Дар қиссаву ҳикояҳои Баҳманёр дидгоҳи маконӣ нақши муҳим дорад. Дар тасвири ӯ ба истилоҳоти М. Бахтин ҳамаи ҷузъиётҳои хронотон арзиши муҳими адабию бадеӣ касб менамояд. Деҳа, роҳ, кӯҳ, пул, хона, бом, хирманҷой, дарё ва ғайра дар тасвири нависанда ба қисмат ва сарнавишти инсонҳо пайванд хурда, маънӣ ва моҳияти фалсафию маънавӣ касб мекунад, ки ин яке аз вижаҳои тасвир дар сабки реализми ҷодуист [10, с. 220].

Ин фазилатҳои нотақрори нависандагии Баҳманёрро хонандагон ва аҳли назар ҳанӯз аз ибтидои масири эҷодии ӯ, аз маҷмуаҳои “Ишқи Сайёд (1984) ва “Аспи обӣ (1988) ба мушоҳида гирифта буданд. “Дуди ҳасрат” (1994) паҳлӯҳои боз ҳам тозатарии ҳунари нависандагии Баҳманёрро ошкор сохт. Махсусан, дар қиссаҳои “Дуди ҳасрат” ва “Заринаи Зарнигор” обуранги шоиронаи насри нависанда ба пуррагӣ ба ҷилва омад, ки он маҳбубият ва маъруфияти муаллифро дар байни алоқамандони эҷодиёташ ба маротиб афзуд. Мутолиа ва мушоҳидаи асарҳои нависанда, ба қавли А.Набавӣ собит месозад, ки ӯ инсонии одӣ, мардуми деҳотро на танҳо хуб мешиносад, балки муҳаббати хосе ба эшон доранд [7, с. 74].

Дар қиссаҳои ҳикояҳои “Дуди ҳасрат”, романҳои “Сармадеҳ” ва “Шоҳаншоҳ” бунёди деҳаи ормонии Сармадеҳ хеле вусъат меёбад. Тадричан, ин деҳаи нотақрор ба як муҳити хоси ахлоқию маънавӣ табдил меёбад, ки бошандагони он бо боварҳо одобу русум ва

суннати хос зиндагӣ мекунад. Таносуби қавии инсон ва макони бадеӣ дар асарҳои Баҳманёр дар концепсияи адабию бедии ӯ арзиши муҳим ва меҳвари касб мекунад. Ин нуктаро қисса ва ҳикояҳои “Аспи бобом”, “Зан ва ғул”, “Дуди ҳасрат”, “Бевазан” ва ғайра собит менамояд. Дар ин асарҳо оҳанги тасвири устурай ё кӯшишҳои бобарори устурасозии нависандаро мушоҳида мекунем. Маҳз, ҳамин дидгоҳи асотирӣ хонандаро бовар мекунонад, ки аз аспи обӣ ду насл мегиранд, ғули кӯҳистон ба зани дехотӣ ошиқ мешавад, ғӯри инсонӣ аз зиндагӣ норозӣ дуд мекунад ва ғайра. Дар ин маврид чунонки муҳаққиқи насри аҳди Шуравӣ Ғ. Ғамзатов таъкид мекунад “дар тафаккури бадеии нависанда тачрибаҳои таърихӣ, асотирӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии инсон ба ҳам омезиш меёбад” [4, с. 405].

Ин падидаҳо мо ҳам дар нақлу ривоятҳои ноқил-муаллиф, ҳам дар тасвирҳои мустақими нависанда ва ҳам дар рафтору кирдор ва гуфтори бошандагони Сармаддеҳ ба мушоҳида мегирем. Қаҳрамонони асарҳои Баҳманёр бо вучуди муштаракоти назарраси ахлоқию маънавий, тафовутҳо ва вижагиҳои хоси фардию шахсӣ доранд, ки ҳангоми мутолиаи асарҳои нависанда дар зехну хотири хонанда абадан, нақш мебарданд. Инҳо кампири Осуда, кампири Майса, Бобокӯчак, Холдори Чилдурӯғ, Моҳак, Фариштамоҳ, Оростаи сиёҳ, Шопури Моҳигир, Усто Шоҳаки Ранда ва дигарон мебошанд. Ин афрод дили пур аз ишқу муҳаббат доранд. Онҳо ҳамдигарро дӯст медоранд ва ҳамеша дар ҳама маврид шарикӣ ғаму шодӣ ҳамдигар, мададгору дастгири ҳамдеҳагонанд. Аз ин ҷиҳат, метавон таъкид кард, ки на танҳо ҳуди Сармаддеҳ деҳаи ормонист, балки бошандагони он ҳам, одамони софу поку беолоиш, инсонҳои воқеан ормонӣ ҳастанд.

Бозтоби фазилатҳои инсонии Фармони Мурод дар ҳикояи “Туфанги думилла”, Дамдор дар ҳикояи “Шикордузд”, Холдори Чилдурӯғ дар ҳикояи “Ғули кӯҳӣ”, Яздони Малла дар ҳикояи “Орзуи шикаста” мисоли равшани гуфтаҳои болост. Нависанда дар маҷрои нақл хислатҳои баду неки ашхоси номбардари хелел равшан, зимни тасвири рафтору гуфтори онҳо нишон медиҳад. Ҳангоми ба қалам додани фазилатҳои баду манфии чехраҳои тасвиршаванда, шеваи нигориш оҳанги танзу ҳаҷвро касб мекунад, ки ин яке аз вижагиҳои муҳими қалами нависандагии Баҳманёр маҳсуб меёбад. Ин ҷиҳати сабки нигориши ҳунари дар ҳикояҳои хурди нависанда, ки бо унвонҳои сарво ва сарвоҷҳои чун мушту чун ангушт ба хонанда пешкаш мегардиданд, боз ҳам равшантар ба мушоҳида мерасад.

Баҳманёр дар равшан кардани иллати ночӯриҳои зиндагии инсонӣ муосир, нишондодани сирату сурати қаҳрамон дар осори адабию ҳунари маҳорати хос дошт. Ба ҳамин хотир, аксари шахсиятҳои достонии асарҳои хурду бузурги ӯ ба хонандагони насри муосири тоҷик шинос ва ошно ҳастанд.

Қиссаю ҳикояҳои “Санг ва сабӯ”, “Тобути маро кӣ мебардорад”, “Вақти гули бобуна”, “Дуди ҳасрат”, “Хукхона” ва ғайра дорои ҷанбаҳои амиқи ахлоқию иҷтимоӣ ва маънавию фалсафиианд. Ин қабил асарҳои Баҳманёр заминаҳо, пояҳо ва пуштвонаҳои устувори ҳаётӣ ва мардумӣ доранд. Воқеаву ҳодисаҳо, манзараҳои табиӣю иҷтимоӣ, шахсиятҳои достонӣ, образҳои характерҳои офаридаи нависанда ба зиндагӣ, ахлоқ, маънавият, суннат ва ормонҳои мардуми тоҷикӣ деҳотӣ сахт пайванд меҳуранд. Ин қабил падидаҳои ҷолибро дар ҳар як деҳаи кӯҳистони Тоҷикистон дидану ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Муҳтавои ҳикояи “Чил дурӯғ дар танӯр” ва қиссаи “Дуди ҳасрат” нуктаҳои боло ва хоса ҷанбаҳои амиқи мардумӣ ва миллӣ доштани насри бадеии нависандаро ба ҳубӣ собит месозанд. Дар ин қабил асарҳо Баҳманёр на танҳо ба боварҳо ва пиндорҳои мардумӣ тавачҷуҳи маҳсус зоҳир менамояд, балки онҳоро дар либоси наву муосир ба таркиби нақл ворид намуда, аз нав дар урфу зиндагии мардум эҳё месозад, ки ин яке аз рисолатҳои муҳими адабиёти миллӣ ба ҳисоб меравад.

Баҳманёр дар баробари тачрибаҳои нодири адабию эҷодӣ, ки дар анвои хурди наср анҷом дод, инчунин шеваҳои нигориши романи чадидро дар насри муосири тоҷик тачриба намуд, ки намунаи он романи “Шоҳаншоҳ” мебошад. Ба таъбири С. Абдулло “ин роман дар воқеъ ҳам, барои адабиёти мо сухани тоза аст ва ҳам барои ҳуди нависанда” [1, с. 26].

Воқеан, ин роман аз романи “Сармаддеҳ”, ки дар заминаи қиссаю ҳикояҳои нависанда фароҳам омадааст, ба қулӣ фарқ мекунад. Ин ҷо банду бастии бадеӣ, тасвири рӯзгори шахрӣ,

хиейбону тарабхонаҳо, шеваи зиндагии қаҳрамон, муносибати байни одамон комилан дигар аст. Нуктаи меҳварӣ дар чараёни нақл образи муаллиф –ровӣ мебошад. Ин ҷо зиндагӣ ё рӯзгори мучаррадонаи нависанда тавассути хузури Чисто - шахсияти дигари асосии достони роман ба танзим мебарояд. Тасвири рӯзгори нависанда дар ин асар василаи нишон додани симоҳои гуногуни мусбату манфӣ, ҳодисаю воқеаҳои гуногуни иҷтимоию рӯзмарраи зиндагӣ мегардад.

Дар романи “Шоҳаншоҳ” ҳодисаю воқеаҳо дар ду қабати замонӣ-гузашта ва ҳозира чараён мегирад. Ручуҳои таърихӣ дар ин роман аз лиҳози моҳияту маъно ба воқеиятҳои зиндагии имрӯзаи қаҳрамони асар иртибот пайдо мекунад, ки ин ягонагии композитсионии романро таъмин сохтааст. Тасвири чехраи шоҳаншоҳи худкома Аршак, ки “дасти оҳанин ва дили сангин” дорад, нишон додани моҳияти зиндагии инсон ва гирифтани подоши амал таваччуҳи хонандаро тазоддҳои зиндагии иҷтимоии инсон ҷалб мекунад. Аз ин ҷиҳат ҳам, дар баёни воқеиятҳои рӯзмарра ва ҳам тасвири ҳодисаҳои таърихӣ ҳадафи нависанда таъкиди он аст, ки ҳар амали инсон, хоҳ бад бошад ва хоҳ нек дар зиндагӣ мукофоти сазовори худро дорад ва онро ҳатман хоҳад гирифт. Ин нукта, ки дар фарҳанги мардум ва фалсафаи миллии мо ҷойгоҳи хос дорад дар романи “Шоҳаншоҳ”-и Баҳманёр асоси концепсияи бадеии муаллифро шакл дода аст.

Донишманди маъруфи эронӣ доктор Алиасғари Шеърдӯст баъди мутолиаи романи мазкур чунин менависад: “Романи “Шоҳаншоҳ”-и Баҳманёр дар насри имрӯзаи тоҷик падидаи адабии камназирест, ки аз дидгоҳи меъёрҳои романнигорӣ бо насри Япония ва Америкаи Лотин мутобиқат мекунад. Ин асар насри тоҷикии давраи истиқлолро ҳам аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва ҳам аз нигоҳи ҳунари нависандагӣ зиннат додааст” [9, с. 426].

Ин асари нависанда бо сохтори навҷӯёна, тарҳи мавзӯ, хатҳои гуногуни сюжет ва маҷрои нақл, пайванду иртиботи гузаштаю ҳозира ва ғайра воқеан, дар насри муосири тоҷик падидаи ҷолиб мебошад. Нависанда дар кушодани рамзу розҳои зиндагии иҷтимоӣ ва инфиродии инсон аз зарфиятҳои адабию ҳунарии сабқҳои маъруфи вуқуъгаро ва сурреалистӣ қор мегирад, ки он далели тасаллути комили ӯ ба равандҳои ҷадиди насри муосири адабиёти ҷаҳон мебошад.

Чунон ки ишора шуд, Баҳманёр бо сабқу шеваи баёни тозаи худ насри муосири тоҷикро хеле рангин ва пурғановат сохт. Ҳақ ба ҷониби профессор М. Мирзоюнус мебошад, ки ӯ зимни баррасии равандҳои сабкии насри муосири тоҷик таъкид мекунад: “Услуби асар бо назаргоҳи адиб, ба он ғояе, ки ӯ ифода карданист, вобастагӣ дорад, зеро маҳз ҳадаф аст, ки таҳайюли бадеии адибро ба парвоз меорад ва меъёри интихобро муайян мекунад. Аз ду нависандае, ки дар як мавзӯ асар меофаранд, агар ҳадафҳоишон мухталиф бошад, ду асари комилан мухталифуслӯбро ҷашмдор бояд шуд” [6, с. 334].

Бояд гуфт, ки сабқ на танҳо унсури муҳимми шаклии асари адабист, балки вай натиҷаи воқеии пайванду ҳамбастагии он бо мазмуни асари ҳунари низ мебошад. Агар аз ин дидгоҳ ба вижагиҳои сабкии насри Баҳманёр назар андазем, ба равшани эҳсос мешавад, ки ӯ нависандаи соҳибсабқ аст. Сабқи фардии Баҳманёр ҳам ҷанбаҳои миллӣ ва ҳам ҷанбаҳои фаромиллӣ дорад. Ин усули тасвири бадеӣ дар заминаи аз худ кардани суннатҳои насрнависии классикии форсии тоҷикӣ бо омезиши шеваҳои мудерни нигориши бадеӣ, ки дар адабиёти халқҳои гуногуни Шарқу Ғарб нуфуз дорад ва имрӯз таҷриба мешавад, фароҳам омад аст.

Насри Баҳманёр аз нигоҳи қорбурди забон ва сараватҳои он ҳам аз вижагиҳои хос бархурдор аст. Мутолиаи қиссаю ҳикоя ва романҳои нависанда собит месозад, ки вай дар ҳамаи қабатҳои лексикӣ забони тоҷикӣ тасаллути комил дорад. Дар маҷрои тасвир Баҳманёр дар баробари қорбасти вожаҳои зебои забони адабию забони гуфтугӯии мардумӣ, инчунин, бочуратона кӯшишҳои воҷасозию иборарпаздозӣ мекунад, ки он ҳам хеле табиӣ ва зебою хотирмон ба ҷилва омадаанд.

Профессор Ш.Кабиров забону сабки баёни Баҳманёрро муфасаал барраси карда, ба хулосаи зерин мерасад, ки он ҷолиб аст: “Баҳманёр ҳамчун адиби тавоно аз баҳри бекарони суҳан ва нозукиҳои забони ошиқона бархурдор буда, услуби нигоришаш равону намакин,

хушоҳангу дилнишин мебошад. Ў суҳанро чунон устокоронаву моҳирона сара карда ва шоиставу муносиб паҳлуи ҳам мечинад, ки радаи марҷонро мемонад” [5, с. 71].

Яке аз вижагиҳои дигари қобили мулоҳизаи забони навиштаҳои Баҳманёр ин истифодаи фаровони санъати такрор мебошад. Такрори шоиронаи вижаю ибора ва ифодаҳои хосси асарҳои нависанда ба мутуни қиссаю ҳикояҳои ӯ на танҳо обуранги махсуси бадеӣ, балки равонию чаззобияти махсус мебахшанд. Ин фазилати сабки бадеии Баҳманёрро хонандаи соҳибзавқ дар ҳикояҳои “Гавазни чамбаршохи ман”, “Аспи обӣ”, “Шошо” ва ғайра ба хубӣ ба мушоҳида мегирад [3, с. 215-228]. Дар ин асарҳо такрор, ки падидаи сабкист ба мазмун ва паёми эҷодии нависанда иртиботи мустақим пайдо мекунад ва дар ҳолати ҳалалдор гардидани раванди такрорбаёнӣ ба истехкоми маъноии асари нависанда ҳалал ворид мешавад. Ба андешаи аксари муҳаққиқони насри муосири тоҷикӣ ин равиши тасвир дар асарҳои Баҳманёр сабки баёни ӯро чаззоб, муассир ва қобили таваччуҳи хонанда мегардонад.

Падидаи дигари ҳунари дар сабки нависандагии Баҳманёр ин эҳёи тозаи санъати сачъ ва баёни мусаччаъ аст, ки мо дар “Гулистон”-и Саъдӣ ва осори дигари насри классикӣ мушоҳида мекунем. Сачъ дар каломии адабии Баҳманёр дар омехтагӣ бо санъати тачнис ба зухур меояд ва ба ҳамин хотир, насри ӯро бисёре аз муҳаққиқон насри шоирона унвон карданд, ки ин беамина нест. Аз ҷумла, шоири соҳибҳунар ва тавоно Сиёвуш таъкид мекунад, ки аксари ҳикояҳои Баҳманёр монанди як шеърӣ тӯлонии суҷадор ҳастанд. Агар ҳар яки ин дostonҳоро бо шеър муқоиса кунем, ҳар яке аз онҳоро метавон баллада унвон кард. Ин нукта дар навиштаҳои аксари онҳое, ки дар робита ба эҷодиёти нависанда ибрози назар карданд, таъкид мешавад.

Ба эътибори ин ҳама муҳассаноти адабию эҷодӣ ва ҳунарию нигорандагӣ метавон таъкид кард, ки Баҳманёр яке аз чехраҳои равшан, мумтоз ва пешгоми адабиёти тоҷикии давраи истиқлол буд. Ў дар айни авҷи камолоти ҷӯяндагӣ ва ибтикороти эҷодӣ қарор дошт. Аммо афсӯс, ки марғи нобағаҳангом ӯро дар авҷи камолоти эҷодӣ ва инсонӣ аз байни мо бурд. Аммо бо вучуди ин, Баҳманёр дар тӯли умри кӯтоҳаш рисолати адабию эҷодиаширо дар назди адабиёт ва қарзҳои шахрвандию фарзандиаширо дар назди халқ ва миллати тоҷик бо сарбаланди иҷро карда, баъдан дунёи фониро тарк намуд. Вале мо аз нигоҳи қадршиносии хидматҳои шоистаю мондагори ӯ дар назди рӯҳи покаш қарзҳо дорем ва мо бояд ин қарзҳои худро низ адо кунем то ки рӯҳи нависандаи бузург ва тавоноямон аз мо розӣ бошад.

Адабиёт

1. Абдулло С. *Шоире аз Сармаддеҳ // Шоире аз Сармаддеҳ*. – Душанбе: Ирфон, 2017.
2. *Адабиёт дар ҳама давру замон буд ва хоҳад монд (суҳбати шоир ва рӯзноманигор Толиби Луқмон бо Баҳманёр) // Минбари халқ*. – 2014. - 3 август.
3. *Баҳманёр. Дуди ҳасрат*. – Душанбе: Адиб, 1994.
4. *Гамзатов Г. XX век как эпоха национальных литератур и региональных литературных общностей // Литературные итоги XX века*. – М.: Наука, 2003.
5. *Кабиров Ш. Суҳан чун радаи марҷон // Шоире аз Сармаддеҳ*. – Душанбе: Ирфон, 2003.
6. *Мирзоюнус М. Сабкишиносии насри муосир*. – Хуҷанд: Нуру маърифат, 2018. – С. 334.
7. *Набавӣ А. Барфи баҳман об шуд, хуршеди фарвандин биё // Шоире аз Сармаддеҳ*. – Душанбе: Ирфон, 2017.
8. *Сатторзода А. Чехраи ҳунарии Баҳманёр ва вижагиҳои он // Шоире аз Сармаддеҳ*. – Душанбе: Ирфон, 2017.
9. *Шеърдӯст А. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон*. – Техрон, 1390.
10. *Шойгонфар Ҳ. Нақди адабӣ (муаррифии макотиби нақд)*. – Техрон: Интишороти дoston, 1384.

НАВИСАНДАЕ БО САБКУ ШЕВАИ ХОС

Дар мақола масъалаи сабк ва вижагиҳои адабию ҳунарии осори Баҳманёр барасӣ мешавад. Воқеан, Баҳманёр аз ҷумлаи нависандагонест, ки аз ибтидои фаъолияти эҷодиаш ба муҳити адабии солҳои ҳаштоди тоҷик бо сабку шеваи наву тоза, бо диду назари вижа, бо як ҷаҳони зебою рангини ба худаш хос ба майдони адабиёт ворид гардид. Шеваи нигориш ва баёни бадеии ӯ зоҳиран шоирона,

вале ботинан, реша дар фалсафаи зиндагӣ ва ҳастии инсон дорад. Қахрамонони асарҳои Баҳманёр бо вучуди муштарақоти назарраси ахлоқию маънавий, тафовутҳо ва вижагиҳои хосси фардию шахсӣ доранд, ки хангоми мутолиаи асарҳои нависанда дар зехну хотири хонанда абадан, нақш мебанданд. Инҳо кампири Осуда, кампири Майса, Бобокучак, Холдори Чилдуруғ, Моҳак, Фариштамоҳ, Оростаи сиёҳ, Шопури Моҳигир, Усто Шоҳаки Ранда ва дигарон мебошанд. Ин афрод дили пур аз ишқу муҳаббат доранд. Онҳо ҳамдигарро дӯст медоранд ва ҳамеша дар ҳама маврид шарикӣ ғаму шодии ҳамдигар, мададгору дастгири ҳамдеҳагонанд. Аз ин ҷиҳат, метавон таъкид кард, ки на танҳо худӣ Сармадех деҳаи ормонист, балки бошандагони он ҳам, одамони софу поку беолоиш, инсонҳои воқеан ормонӣ ҳастанд. Масоили мазкур дар мақола муфасал ва дар заминаи таҳлили ҳикояҳои нависанда таҳқиқ шудаанд.

Калидвожаҳо: нависанда, асар, Баҳманёр, қахрамон, ҳикоя, жанр, забон, Сармадех, сабк, образ.

ПИСАТЕЛЬ С ИНДУВИДУАЛЬНОЙ СТИЛЬЮ И МАНЕРОЙ ИЗОБРАЖЕНИЯ

В данной статье рассматривается проблемы стиля и художественные особенности прозы Бахманяра. Действительно, Бахманяр является одним из таджикских писателей, которые вошли в литературу восьмидесятых годов с новаторскими исканиями и своим новым взглядом на реальности человеческой жизни. Его стиль изображения является не только поэтичным но и оно глубоко связано с философией жизни современников. Несмотря на нравственные и духовные общности, герои произведения Бахманяра имеют отличительные черты характера и ряд особенностей характера личности, которое замечается во время чтения его произведений. Этими образами являются старушки Осуда и Майса, Холдор, Бобокучак, Моҳак, Фариштамоҳ, чёрная Ороста, рыбак Шопур, Шоҳаки Ранда и другие. Многие из них являются жизнерадостными и интересными людьми, которые очень любят жизнь. Кроме того они любят и уважают друг друга, в беде и радости поддерживают и помогают своим односельчанам. Поэтому можно отметить что, Сармадех не только идеальная деревня, но и их жители тоже являются хорошими людьми. Эти и другие проблемы связанные с творчеством Бахманяра подробно рассматривается в данной статье.

Ключевые слова: писатель, произведения, Бахманяр, герой, рассказ, жанр, язык, Сармадех, стиль, образ.

A WRITER WITH A DISTINCTIVE STYLE AND MANNER OF DEPICTION

This article examines the stylistic and artistic features of Bahmanyar's prose. Indeed, Bahmanyar is one of the Tajik writers who entered the literary scene of the 1980s with innovative quests and a new perspective on the realities of human life. His style of depiction is not only poetic but also deeply connected to the philosophy of contemporary life. Despite their shared moral and spiritual values, the characters in Bahmanyar's works have distinctive traits and a number of personality features that become apparent during the reading of his works. These characters include the old women Osuda and Maisa, Holdor, Bobokuchak, Mohak, Farishtamoh, the dark Orosta, the fisherman Shopur, Shohaki Randa, and others. Many of them are cheerful and interesting people who love life very much. Moreover, they love and respect each other, supporting and helping their fellow villagers in times of trouble and joy. Therefore, it can be noted that Sarmaddeh is not only an ideal village, but its inhabitants are also good people. These and other issues related to Bahmanyar's work are discussed in detail in this article.

Keywords: writer, works, Bahmanyar, character, short story, genre, language, Sarmaddeh, style, image.

Дар бораи муаллифон

*Салимӣ Носирҷон
Академики АМИТ, доктори илми
филология, профессор
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21*

*Солеҳов Шамсиддин
Доктори илми филология, профессор
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: soleh59@mail.ru*

Об авторах

Салими Носирджон
Академик НАНТ, доктор филологических
наук, профессор
Национальная академия наук Таджикистана
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 21

About the authors

Salimi Nosirjon
Academician of the NAST, Doctor of
Philology, Professor
National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21

Солехов Шамсиддин
Доктор филологических наук, профессор
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: soleh59@mail.ru

Solehov Shamsiddin
Doctor of Philology, Professor
Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: soleh59@mail.ru

ТАЗКИРАИ АРЗИШМАНД

Элбоев В., Муборакиён С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Адабиёти форсии тоҷикӣ бо сабабу омилҳои гуногуни сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба кишварҳои мухталифи олам доман густурдааст ва дар ҳар мамлакате, ки оташи ҳамешафурӯз ва созандаи ин ситеғи ишроқ шуъла афрӯхтааст, он ҷо як гармӣ, як нафосат, як муҳаббат ва хирман-хирман гулҳои атромези ин каломи ноб ҳазор сол инҷониб тароватбахшиву нақхатфизои доранд. Ин таровати шахдомези қанди форсии тоҷикӣ коми милёнҳо инсонҳоро ширин ва ба муҳаббатхонашон ишқу нуру сафо эҳдо кардааст, ки дар пайравӣ ба шоирону нависандагони гузаштаи форсии тоҷикӣ дар адабиёти олам асарҳои ҷолибу марғубе офаридаанд. Ин як раванди шаклгирифта дар адабиёти ҷаҳон аст.

Дар асоси таҳқиқоти пажӯҳишгарон муайян гардидааст, ки имрӯзҳо ба забони форсии тоҷикӣ дар ҳама ақсои олам осори бадеӣ эҷод мегардад ва осори ба ин забон эҷодшуда хонандаи зиёд дорад. Ҷаҳониён шефтаи ин адабиёти оламшумул буда, ҳар яке кӯшиш мекунад, боре сайри ин олами пурмаънову пурҳикмат карда, ҷошние барои худ бардорад, зеро ин «ҳафтқуллаҳои баланди шеър» [6, с. 12] он қадар зерқуллаҳои тавоноии зиёд дорад, ки дар мисоли худ беназиранд ва ҳамеша сарчашмаи файзбахшу пуртаровати маънавӣ барои на танҳо форсизабонон, балки ҳамаи инсоният маҳсуб мешаванд.

Нуктаи мавриди тазаккур аст, ки бори заҳмати эҷоди назму наср дар радифи мардон дар ҳамаи давру замон ба дӯши бонувон низ будааст ва бонувони эҷодкору заҳматписанд дар эъмори ин қуллаҳои баланди маънавӣ ин рисолати бузургро ҳамроҳ бо мардон сарбаландона ифо намудаанд ва ба ин гуфта шоҳиди таърихӣ зиёди гӯе мавҷуд аст, ки замон дар рушду такомули афкори башарият саҳми зиёд дошта, дар илму ҳунари мухталиф ҳам истеъдоди ҳешро озмудаанд ва муваффақ гардидаанд.

Ҷамасола доир ба қисматҳои гуногуни адабиёти форсии тоҷикӣ таҳқиқу пажӯҳишҳои зиёд сурат мегиранд. Пажӯҳишҳои судманду муассир роҷеъ ба нақши замон дар эҷоди назму наср дар таърихи адабиёт дар муҳити илмиву адабии Эрон, Тоҷикистон, Афғонистон, Кунунӣ ба анҷом расидаанд, ки дар муайян намудани хидмати бедареғи бонувон ва ин мазҳари лутфи худовандӣ муҳиманд. Аз таҳқиқоти арзишманде, ки оид ба хиттаи ҷуғрофияи эҷоди адабиёти форсии тоҷикӣ (Афғонистон, Тоҷикистон, Эрон, Покистон, Туркия, Қазқоз, Ҳиндустон ва Ўзбекистон) аз ҷониби замон бахшида шудааст, китоби пажӯҳишгару шоираи нуктасанҷи эронӣ, хонум Меҳрӣ Шоҳхусайнӣ (Шодмонӣ) мебошад, ки соли 1383-и ҳиҷрӣи шамсӣ (2005-и мелодӣ) дар Эрон, дар муассисаи интишороти Мудаббир, зеро унвони «Занони шоири порсигӯӣ ҳафт шаҳри ишқ» ба ҷоп расидааст. Муаллифи китоб Меҳрӣ Шоҳхусайнӣ ҳадафи асосии худро оид ба мураттаб сохтани китоби мазкур чунин ба қалам додааст: «Дар китоби «Занони шоири Эрон» (Теҳрон, 1347) бисёре аз муосирон ва ҳамин тавр, пешиниёро барои нахустин бор муаррифӣ кардаам, аммо дар бораи занони шоири порсигӯ, ки хостгоҳи онҳо сарзамин ва кишварҳои ҳамсоияи Эрон аст, маҷолест, то сухан бигӯям ва низ дигарон камтар сухан гуфтаанд, ё ба ҳар ҳол, дар як маҷмуа ба гунаи ҷомеъ муаррифӣ надоштаанд, ҳам аз ин рӯ тасмим гирифтаам, ба занони шоири порсигӯӣ қораи Осиё низ бипардозам» [5, с. 18].

Меҳрӣ Шоҳхусайнӣ дар китоби «Занони порсигӯӣ ҳафт шаҳри ишқ» бо дастрасӣ ба маводи интишоршуда ва ҷустуҷӯву ҷамъоварии осори шоираҳо дар муддати чанд сол оид ба рӯзгору осори 125 нафар аз Афғонистон, 14 нафар аз Ўзбекистон (бо фарогирии шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва Фарғона), 8 нафар аз Покистон, 74 нафар аз Тоҷикистон, 9 нафар аз Туркия, 3 нафар аз Қазқоз ва 39 нафар аз Ҳиндустон маълумоти судманде овардааст. Дар

китоб мавод асосан аз рӯзгору осори шоираҳои асрҳои XVIII-XXI-и давлатҳои номбаршуда омадааст, инчунин дар қатори шоираҳои асрҳои XVIII-XXI мавод аз рӯзгору осори шоираҳои аҳди классикии адабиёти форсии тоҷикӣ, ба мисли Робиаи Балхӣ ва Зебуннисо низ фароҳам омадааст. Ҳарчанд мавод хеле кӯтоҳу мушаххас аст, вале баёнгари аҳволу пешаи бонувон бо нишон додани хидмати эшон дар адабиёт ва осори дар солҳои гуногун дар маҷмуаҳои мухталиф ҷопшудаашон баён гардидааст.

Қаблан, дар соли 1374-и ҳиҷрии шамсӣ (1996 м.) дар Эрон, аз ҷониби ин пажӯҳишгари нуктасанҷ китоби арзишманди «Занони шоири Эрон», ки фарогири маводи ҷолиб аз шарҳи ҳол ва осори 326 шоираи эронист, ба таъби расида буд, аз ин рӯ дар китоби «Занони шоири порсигӯӣ ҳафт шаҳри ишқ» (1383 ҳ.ш. 2005 м.) намунаҳо аз эҷоди шоираҳои эронӣ оварда нашудааст. Китоби «Занони шоири Эрон» аз тадқиқоту пажӯҳиши нахустини Меҳрӣ Шоххусайнӣ буда, дар зимн китоби «Занони шоири порсигӯӣ ҳафт шаҳри ишқ» самарайи ҷустуҷӯӣҳо ва пажӯҳиши доманадору муфассали ӯст, ки аз ҷониби хонандагон ва аҳли завқ хеле хуш пазируфта шудааст.

Бояд қайд кард, ки Меҳрӣ Шоххусайнӣ инчунин таҳқиқоти дигареро зерини унвони «Табиат ва шеър дар гуфтугӯ бо шоирон»-ро низ анҷом дода, маҷмуи шеърҳои ӯро бо номи «Ишқбозӣ мекунам бо номи ӯ» [3] мурааттаб сохтааст, ки садои дили пуршӯру пуришки ин бонуи нуктасанҷ аст, ки нахатест хуштароват. Меҳрӣ Шоххусайнӣ дар баробари ҷамъовариҳои мавод аз рӯзгору осори шоираҳо дар заминаи инкишофи марҳилаҳои эҷоди шеър аз ҷониби занҳо низ таҳқиқоту пажӯҳиши дақиқназарона пайгирӣ кардааст, ки андешаҳои ӯ қобили тавачҷуҳ ва омӯзишанд. Бояд иқрор шуд, ки ин паҳлуи раванди адабиёти форсии тоҷикӣ аз замони устуворшавиаш то кунун дар ягон таҳқиқоти ҷомеа ва мукаммали бунёди ба таври зарурӣ ҷамбаст нагардидааст ва ин иқдоми Меҳрӣ Шоххусайнӣ дар ин росто аз ҷиддияти муносибати пажӯҳишгар ба фаҳми моҳияти масъала дарак медиҳад.

Дар асарҳои таҳқиқотӣ ва сарчашмаҳои илмӣ ба адабиёти форсии тоҷикӣ бахшидашуда, асосан Робиаи Балхӣ (асри X)-ро аввалин шоираи давраи устуворшавии адабиёти классикии форсии тоҷикӣ номбар мекунам. Вале Меҳрӣ Шоххусайнӣ бо таъби ба нишондоди муҳаққиқи ҷопонӣ Гикио Ито дар пешгуфтори китоби «Занони шоири порсигӯӣ ҳафт шаҳри ишқ» (сах. 10) далеле меоварад, ки аввалин шоираи порсигӯӣ Доройдухт – шоҳзодаи эронӣ аст: «Пас аз ҳамлаи ғуроб ба Эрон дар соли 654 мелодӣ Дорой – подшоҳи Тахористон ҳамроҳи хонаводааш аз Кундузи Тахористон ба Ҷопон паноҳанда шуд ва фарзандаш Доройдухт – шоҳзодаи эронӣ дар он ҷо мутаваллид шуд ва ба забони ҷопонӣ шеър месурӯд, ки бояд ӯро аз ҷумлаи нахустини занони эронии шоир ба ҳисоб овард. Аз ӯ ду шеър дар китоби «Мониюшу», ки аз кӯхантарин маҷмуаи шеърҳои Ҷопон аст, омада» [1, с. 42].

Инчунин, дар саҳифаи 11-и китоб аз Зубайдахотуни Бағдодӣ (770-836), духтари Ҷаъфари Давонӣқӣ ёдрас мешавад, ки: «Бино ба навиштаи тазкираи «Рӯзи равшан»-и Музаффар Ҳусайни Сабо ӯ (Зубайдахотуни Бағдодӣ ҳамсари Ҳорунааррашид, халифаи панҷуми сулолаи Аббосиён буда, ... ашъоре ба забонҳои тоҷӣ (арабӣ), форсӣ ва туркӣ сурудааст. Ин рубоӣ аз ӯст:

*Эй аҳли ҷаҳон азим нохуш бе ту,
Бағдод парешону мушавваш бе ту.
Рафтӣ туву ман бе ту бимондам фарёд,
Ту дар хокиву ман бо обу оташ бе ту» [5, с. 11].*

Пас, маълум мешавад, ки Зубайдахотуни Бағдодӣ дувумин шоираи порсигӯӣ будааст ва ин далелҳои овардаи Меҳрӣ Шоххусайнӣ қобили тавачҷуҳ ва пажӯҳиши махсусанд, ки барои таҳқиқот дар оянда вобаста ба ин мавзӯи муҳим маводи ҷолибанд ва албатта, умед аст, ки муҳаққиқони дигар низ дар ин бора андешаҳои худро боз ҳам иброз мекоранд.

Дар қисмати «Пешгуфтор» муаллифи китоб бо лаҳни шиква таъкид мекунад, ки ҳарчанд нақши занон дар таърих, шаклгирии фарҳангҳо, бақои ҷомеаи башарӣ ва тулӯву боландагии тамаддунҳо воқеияти инкорнопазир аст, лекин ҳунари ин мазҳари покиву ифғат

дар сояи мардҳо пинҳон мондаву шинохта нашудааст: «Фаъолияту халлоқияти занон дар арсаҳои ҳунару адаб, аз ҷумла, шеър, бештар машмули ин фаромӯши ва ғурбати таърихӣ будааст. Сурудаҳои занони шоир аглаб дар пушти ҳисори ҳарамхонаҳо ва ё ҷаҳордеворҳо ва хилватҳои занона ҳабс мешуд ва камтар имкони буруз ва боландагӣ меёфт». Ва дар поёнтари ҳамин саҳифа меорад: «... Ба ҳамин далел, осори занони ҳунарманд ва шоир мавриди бетаваҷҷуҳӣ қарор гирифта ва он тавр, ки бояд ба он пардохта нашудааст, дар ҳоле ки арзишу эътибори шеъри занон на танҳо камтар аз шеъри мардон набуда, балки дар мавориде аз ғинои бештаре бархурдор будааст» [5, с. 9].

Ин ҷо муаллиф бар он андеша аст, ки паҳлӯҳои норавшани шеъри шоираҳои адабиёти форсии тоҷикӣ аз давраи классикӣ то асри XXI хубу дуруст баррасӣ гардида, мақому манзалати бонувони ҳунарманд ба таври воқеӣ баҳогузори шавад, чунки занон ба зиндагӣ ва воқеият аз зовияи ҳосе менигаранд, ки дидани он барои аксари мардон ғайриимкон аст.

Дар китоби «Занони шоири порсигӯӣ ҳафт шаҳри ишқ» мавод ба таври хронологӣ оварда шуда, асосан саргузашти кӯтоҳ бо унвони кутуби интишорёфтаи шоираҳо ва расмҳои нишон дода шудааст. Дар китоб оид ба мавзӯ, сабки эҷодӣ ва забону услуби ашъори шоираҳо сухан нарафта, танҳо мавод оид ба рӯзгору осори онон оварда шудааст, ки ин нукта на дар ҳама маврид риоя шудааст. Масалан, дар бораи шоираҳои форсигӯӣ Туркия танҳо маводи саргузаштӣ дода шуда, аз эҷодиёти 9 нафари овардашуда танҳо аз чор нафар намунаҳои хеле кам нишон дода шудааст. Инчунин, аз шоираҳои аз Қафқоз буда намунаҳо низ хеле кам оварда шудааст. Аз эҷодиёти шоираҳо, дар лобалои саҳифаҳо намунаҳо аз рубоӣ, қитъаҳо, фардбайтҳо, дубайтҳо, ғазалҳо, наътҳо, мунозираҳо, соқиномаҳо ва шеъри сафед ҷой дода шудаанд, ки дар замонҳои макони гуногун эҷод шуда, фарогири мавзӯоти зиндагии инсониянд. Дар шеърҳо дар баробари мавзӯи ҷовидонии адабиёт – ишқ, ки зиёд баназар мерасанд, намунаҳои ашъори шиквоӣ низ бисёр дида мешавад, ки ин хусусияти ашъори занона аст.

Дар ашъори дар ин китоб овардашудаи бонувони порсигӯӣ, ки муште аз хирвори андешаҳои эшон аст, хушсуханӣ, мазмунофаринӣ, дарки дардҳои фардӣ ҷомеа, вусъати андеша, пайгирӣ аз вожаҳои мувофиқ муносиби мавзӯҳо, умқи андеша ва дурусту мувофиқ барҷидани қофияву радиф ва дигар саноеи лафзӣ маънаӣ дар ашъоре, ки дар қолаби арӯзи суннатӣ ва шеъри сафед эҷод шудаанд, хеле шиному муносиб ба назар мерасанд.

Кори хуби анҷомдодаи Меҳрӣ Шоххусайнӣ аз ҷанд ҷиҳат қобили таваҷҷуҳи ҳосса аст:

1. Дар як мучаллад ҷамъ овардани намунаҳо аз ашъори шоираҳои форсигӯӣ барои хонандагон ва муштокон хеле муфид аст, ки эшон бо ашъори дар ғӯшаҳои гуногуни олам эҷоднамудаи ҳамзабони худ ошно мешаванд.

2. Худи шоираҳои муосир, ки ба эҷод иштиғолдоранд, аз эҷоди ҳамдигар ва шоирони салаф аз ин китоби муҳим ошно мегарданд.

3. Бо нашри ин гуна китобҳои муфиду ҷолиб доираи хонандаи ашъори форсизабонон боз ҳам густариш меёбад ва сафи нафароне, ки ба омӯхтани ин адабиёт шавқу рағбатдоранд, зиёд мешавад.

4. Барои пажӯҳишгарони ин шоҳи адабиёти форсии тоҷикӣ маводи муфиду зарурӣ дастрас мегардад.

5. Баҳри густариши забон, фарҳанг ва шинохти мардуми форсизабони дунё боз ҳам заминаи хубе мегардад.

6. Барои дар оянда пажӯҳиши густурда, муфассал ва бунёдиро анҷом додани муҳаққиқон маводу мадраку санаду далели фаровонро аз рӯзгору осори шоираҳо дода метавонад.

7. Баҳри мурағаб сохтани донишнома ё доиратулмаорифи занони форсигӯӣ олам арзиши судмандеро дорост.

Нуктаи мавриди тазаккур аст, ки дар таҳқиқоти пажӯҳишҳои оянда, ки аз ҷониби хонуми нуктасанҷ Меҳрӣ Шоххусайнӣ анҷом дода мешаванд, аз дурдонаҳои шеъри ноби

форсии тоҷикӣ, ки бонувони форсигӯй дар хиттаҳои дигари олам эҷод кардаанду мекунад, хонандагон ва муштоқон баҳравар мегарданд, зеро бонувони зиёди дигар дар манотиқи гуногуни олам ба форсии тоҷикӣ шеър эҷод мекунад, ки чамъ овардани маводу мадраки зарурӣ аз эҷодиёту рӯзгори онҳо ба таври китоби алоҳида хеле муҳиму арзишманд ва бар суди рушди адабиёти форсии тоҷикӣ ва махсусан эҷодиёти бонувон мебошад.

Хидмати самарфарҷоми бонуи пажӯҳишгар Меҳрӣ Шоххусайнӣ, ки мусаммо бо исми рамзии «Занони шоири порсигӯйи ҳафт шаҳри ишқ» аст, аз ин «ҳафт шаҳри ишқ» (Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Қазқоз, Туркия ва Ўзбекистон), ки беш аз ҳазор сол инҷониб ҳамвора садои ишқу муҳаббату мавҳибати инсонӣ тавассути забони ширини форсии тоҷикӣ ба гӯши инсонҳои хушманд мерасанд, убур карда, ин дафъа низ дили ҳазорон ихлосмандонро тасхир мекунад ва дар гӯшу хуши эшон ҷой мегирад.

Хулоса, умед бар он дорем, ки дар ақсои олам садои дили ин шоираҳо, ин бонувони эҷодкори мозиву ҳозир мисли нури ишқ равшанӣ меандозад ва нақҳати хуштаровати сухани шаҳдомези форсии тоҷикӣ боз ҳам машоми ҳамагонро муаттар месозад.

Адабиёт

1. Гикио, Ито. Шумораи даҳуми мақолаи «Паҳлавико», дар маҷаллаи «Ориент» / Ито Гикио. – Токио, 1986.
2. Меҳрӣ, Шоххусайнӣ. Занони шоири Эрон» / Шоххусайнӣ Меҳрӣ. – Техрон, 1347.
3. Меҳрӣ, Шоххусайнӣ. Ишқбозӣ мекунам бо номи ӯ (маҷмуи шеърҳо) / Шоххусайнӣ Меҳрӣ. – Техрон, 1354.
4. Меҳрӣ, Шоххусайнӣ. Табиат ва шеър дар гуфтугӯ бо шоирон / Шоххусайнӣ Меҳрӣ. – Техрон, 1356.
5. Меҳрӣ, Шоххусайнӣ. Занони шоири порсигӯйи ҳафт шаҳри ишқ / Шоххусайнӣ Меҳрӣ. – Техрон, 1383.
6. Ризо, Бароҳанӣ. Тилло дар мис / Ризо Бароҳанӣ. – Техрон, 1326.
7. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ. [матн] Таҳия ва тавзеҳоти Саъдоншо Имронов, Бадриддин Мақсудов. Ҷ.2 / Забехуллоҳ Сафо. - Душанбе: Деваитич, 2003. - 325 с.
8. Ҷомӣ, А. Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароту-л-қудс. [матн]. Бо муқаддимаву тасҳеҳ ва таълифоти доктор Маҳмуд Обидӣ / А. Ҷомӣ. - Техрон: Интишороти Иттилоот, 1370. - 590 с.

ТАЗКИРАИ АРЗИШМАНД

Тазкиранависӣ дар таърихи адабиёт ва фарҳанги форсии тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ дорад, ки намунаҳои зиёди онро дар даст дорем. Тазкирае, ки Меҳрӣ Шоххусайнӣ дар Эрон ба ҷоп расонидааст, аз тазкираҳои хеле муҳим дар бораи занони шоира ё нависандагони ҳавзаи форсиабонони дунё ва дигар кишварҳои Шарқ аст, ки доираи фарогирии мавзӯ дар ин тазкира хеле васеъ ва серпахлу аст. Намунаҳои ашъори шоираҳо, ки дар тазкира ба таври мисол оварда шудааст, аз ҳафт давлат (Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Қазқоз, Туркия ва Ўзбекистон) аз эҷодиёти 125 шоира фароҳам омадаанд.

Калидвожаҳо: тазкира, таърихи адабиёт, фарҳанг, форсии тоҷикӣ, Меҳрӣ Шоххусайнӣ, Эрон, занони шоира, ҳавза, Шарқ, эҷодиёт.

ЦЕННАЯ АНТОЛОГИЯ

Составление антологий в персидско-таджикской литературы и культуры имеет древние традиции, которые многие из этих бесценных трудов в сохранности дошли до нас. Антология, которая составила Мехри Шоххусайни, и издала в Иране, является бесценным антологием, которые в нем дается ценные сведения об женщин поэтесс и писательниц творивших в персоязычном области Востока. В данной антологии объём примеров большой и многогранно. Примеры приведены из творчества 125 поэтесс из семи государств, живущих и творивших в Таджикистан, Афганистан, Пакистан, Индия, Кавказ, Турция и Узбекистан.

Ключевые слова: антология, история литературы, культура, персидско-таджикский, Мехри Шоххусайни, Иран, женщин поэтесс, область, Восток, творчества.

A VALUABLE ANTHOLOGY

The compilation of anthologies in Persian-Tajik literature and culture has ancient traditions, and many of these priceless works have survived to this day. The anthology compiled by Mehri Shokhhusayni and published in Iran is an invaluable collection that provides valuable information about women poets and writers who created works in the Persian-speaking regions of the East. This anthology offers a vast and diverse array of examples. Examples are drawn from the works of 125 poetesses from seven countries: Tajikistan, Afghanistan, Pakistan, India, the Caucasus, Turkey, and Uzbekistan.

Keywords: anthology, literary history, culture, Persian-Tajik, Mehri Shokhhusayni, Iran, women poets, region, East, creativity.

Дар бораи муаллифон

Элбоев Вафо

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

E-mail: vafo_1965@mail.ru

Муборакиён Сиддиқ

*Муаллими калони кафедраи назария
ва таърихи адабиёт*

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

E-mail: mседдиқ@mail.ru

Об авторях

Элбоев Вафо

*Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

E-mail: vafo_1965@mail.ru

Муборакиён Сиддик

*Старший преподаватель кафедры теории
и истории литературы*

*Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

E-mail: mседдиқ@mail.ru

About the authors

Elboev Vafo

*Doctor of Philological Sciences, Professor
of the Department of the Theory and History
of Literature*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

E-mail: vafo_1965@mail.ru

Muborakiyon Siddiq

*Senior teacher of the Department of the
Theory and History of Literature*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

E-mail: mседдиқ@mail.ru

НАЗАРИ НАВ БА ЗИНДАГИНОМАИ САДРИДДИН АЙНӢ

Худойдодов А. О.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садрӣддин Айнӣ*

Дар бобати рӯзгор ва осори сардафтари адабиёти навини тоҷикии форсӣ устод Садрӣддин Айнӣ чӣ дар ҷумҳурӣ ва чӣ берун аз марзи он тадқиқоту пажӯҳишҳои зиёде анҷом пазируфтаанд. Муҳаққиқони тоҷик Н. Маъсумӣ [1], Х. Мирзозода [2], М. Шакурӣ [3], Ю. Бобоев [4], Р. Ҳодизода [5], А. Кучаров [6], А. Маҳмадаминов [7], А. Сайфуллоев [8], Х. Отахонова [9], мусташирқони рус И.С. Брагинский А. [10] Н. Болдырев [11], ховаршиноси чех Иржи Бечка [12] ва дахҳо пажӯҳандагони дигар бахшида ба мавзуи рӯзгор ва вижагиҳои осори гаронарзиши Садрӣддин Айнӣ, ба монанди Айнӣ – шоир, Айнӣ - нависанда, Айнӣ-омӯзгор, Айнӣ - олими забоншиносу адабиётшинос мақолаву рисолаҳои гуногунҷамъу гуногунарзиш офаридаанд.

Дар байни пажӯҳандагони рӯзгор ва осори Садрӣддин Айнӣ махсусан узви вобастаи АУ Тоҷикистон Соҳиб Табаров мақоми вижа дорад. Устод Соҳиб Табаров на танҳо дар мақолаҳои ҷудоғонаи проблемавӣ дар бораи рӯзгор ва осори Садрӣддин Айнӣ иброи андеша кардааст, ҳамзамон дар монографияи панҷҷилдаи «Ҳаёт, адабиёт, реализм» [13] ба саҳми Садрӣддин Айнӣ дар таҳаввули раванди адабӣ, нисбати осори манзуму мансури ӯ, ки сармояи маънавии адабиёти навини тоҷик маҳсуб меёбад, домани фароҳи баҳс кушода, андешаҳои хулосаҳои И. Брагинский. Ю. Бобоев, А. Сайфуллоевро роҷеъ ба паҳлуҳои эҷодиёти Садрӣддин Айнӣ аз нигоҳи нақди адабӣ баррасӣ ва ба таври муқоиса шарҳ додааст.

Барои ба таври айёни нишон додани мавқеи С. Табаров дар айнишиносии тоҷик кифоя аст, аз рӯи як асари охиринаи ӯ, ки ба андешаи ин ҷониб қуллаи баландтарини камолоти ӯст, домани сӯхбат густурда созем.

Соли 2008 китоби С. Табаров бо унвони «Зиндагиномаи Садрӣддин Айнӣ» (1875-1899) [14] ҳамчун дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои гуманитарӣ ба таъб расид.

Аз мундариҷа ва устухонбандии китоби мазкур бармеояд, ки устод Соҳиб Табаров сарнавишти 24 солаи рӯзгори Айнӣро дар давоми солҳои 1875 то соли 1899-1900 мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Муҳаққиқ хеле дақиқназарона ба мавзуи баҳс ворид шуда, ба хурдтарин лаҳзаҳои ҳаёти Садрӣддин Айнӣ амиқтару жарфтар назар дӯхтааст. Дар натиҷа як силсила масъалаҳои ба миён омадаанд, ки дар тадқиқотҳои муҳаққиқони пешин оид ба зиндагиву рӯзгори устод Айнӣ ба назар намерасад. Аз ҷумлаи мавлуд ва шачараи Садрӣддин Айнӣ, интишори тариқати Кубравия ва робитаи гузаштагони Садрӣддин Айнӣ ба он, маълумот дар бораи авлоду аҷдоди Айнӣ, туфулият ва оғози таълими Айнӣ дар мактаби кӯҳна ва амсоли инҳо як силсила масоили марбут ба рӯзгору шахсияти устод Садрӣддин Айнӣро мушиқофона ба риштаи тадқиқ қашидааст. Муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки зина ба зина, тадриҷан устуворшавии шахсияти ин алломаи давронро аз оғоз, инкишоф, таҳаввул ва табаддулоту инқилоб дар фикру ақидаҳои бадеӣ ва эстетикӣ, таърихиву адабӣ, фалсафиву иҷтимоӣ, педагогиву дидактикӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ чамъиятии ӯ аз се солагиаш, аз соли 1887 (аз давраи чаронидани чорвоҳои худашон дар талу тепаҳои атрофи деҳаи Соктаре, саёҳатҳо ва гардишҳои бо падару модар, бобокалону модаркалони модараш ва дигар хешу ақраби падариву модариаш ва ҳамсолони худ ва ғайра) ва ё аз соли 1881- аз рӯзҳои қадамгузории нахустинаш ба мактаби назди масҷиди деҳаи Соктаре то рӯзи фавташ - 15 июли соли 1954 баррасӣ кардааст.

Соҳиб Табаров дар «Пешгуфтор» - и китоб таъкид мекунад, ки «Муаллифи ин сатрҳо (яъне С. Табаров – А.Х.) дар ин ҷо кӯшиш ба харҷ мебарад, ки танҳо андаке ҳам бошад, ҳаёти давраҳои туфулияту шубоб ва булуғу рушди Садрӣддин Айнӣро дар якҷоягӣ бо роҳи зиндагӣ, фаъолияти чамъиятӣ ва эҷодии ӯ - то соли 1899-1900, яъне то солҳои охири

тахсилаш дар мадраса аз назари мутолиа гузаронад» [14, с. 4]. Бинобар ин устод Соҳиб Табаров бо далелу ҳуҷжат, бурҳону маълумот, маводу хотираҳое (қисми камаш боқӣ монда бошад ҳам), ки дастрас намудааст, таъя намуда, давраҳои туфулияту, шубоб, булуғ ва рушду ҳаёти Садриддин Айниро нисбат ба дигар пажӯҳишгарон амиқтар баён кардааст.

Роқими китоб дар фасли «Шачараи Садриддин Айни» [14, с. 6-16] ба асноду ҳуҷжатҳо таъя намуда, соли таваллуди устод Садриддин Айниро, ки дар китобҳои дарсӣ ва дигар тазкираву сарчашмаҳо 15-уми апрели соли 1878 рафта буд, хато мешуморад: «Баъд аз издивоҷи Сайид Муродхоча бо Зеварой,- навиштааст С. Табаров , - дар оилаи онҳо чор писар таваллуд меёбад, ки писари калонашон Сайид Муҳиддинхоча дар соли 1870 ва писари дувумашон Садриддинхоча (Айни) дар соли 1875 ба олам омадаанд...» [14, с. 30]. Ё худ дар мавриди шачараи Садриддин Айни ба хулосае омадааст, ки гузаштагони шайхони садпирӣ (Соктарегӣ) ҳанӯз дар охири асри XVI ва аввали асри XVII аз Ироқ ба Бухоро омада будаанд ва муаллифи «Чомеъ- ул- фазоил» Мирмуҳаммад Мирхусайн бинни Мавлоно Пояндаи Соктарегӣ аз Ироқ ба Бухоро омада, Мавлоно Юсуфи Қарабоғиро дар мубоҳиса роҷеъ ба масъалаҳои фалсафа ва нуҷуми замон мағлуб мекунад. Ба қавли Садриддин Айни,- таъкид мекунад Соҳиб Табаров,- падари ҳамин Мирмуҳаммад Мирхусайн- Абӯабдуллоҳ Пояндаи Соктарегӣ аз абнову аҷдоди Садриддин Айни будааст. Номи ин аҷдод ба воситаи якчанд имомҳои таъриқати Кубравия то ба валии охири асрҳои XV ва оғози асри XVI Шайх Муҳаммад Ҳусайнии Хоразмӣ омада мерасад ва номи шайх Муҳаммад Ҳусайнии Хоразмӣ ба номи шайху хоҷаҳои соктарегӣ алоқаманд мебошад.

Муаллифи китоби «Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899)» дар ин маврид домани баҳсро хеле фарох намуда, дар интишори таъриқати Кубравия аз Начмиддин Кубро (1145-1221 м.) сар карда, роҷеъ ба давраи аввали ташаккули ин тариқат дар Мовароуннаҳр дар бораи хоҷагони машҳури он Абӯяқуб Юсуф-ал-Ҳамадонӣ-ал Бузанҷирдӣ, Абдулҳолиқи Гичдувонӣ низ маълумоти муфид овардааст.

Хонанда аз фасли мазкур оид ба алоқаву ҳампайвандии тариқати хоҷагони Кубравия ва Нақшабандия, инчунин оид ба ёздаҳ қонуну қоида, талаботу хусусиятҳои асосии тариқати нақшбандия - «Хуш дар дам», «Назар дар қадам», «Сафар дар ватан», «Хилват дар анҷуман», «Ёд кард», «Бозгаш», «Нигоҳ дошт», «Ёд дошт», «Вуқуфи ададӣ», «Вуқуфи қалбӣ» ва «Вуқуфи замонӣ», ки ҳамаи онҳо дар ҳикмати ин тариқат «Дил ба ёру даст ба қор» ҷамъбаст ёфтааст, маълумоти кофӣ пайдо мекунад.

Муаллиф дар фасли мазкур ба хулосаи амиқ меояд, ки наслу авлоди Абӯабдуллоҳи Пояндаи Соктарегӣ дар айни замон аҷдоду авлоди Садриддин Айни мебошанд, яъне аз давомдиҳандагони ақоиди афкори назариявии ҳамин шайх ба ҳисоб мераванд. Дар рисолаи мазкури Соҳиб Табаров масъалаи ба шайхони тариқати Кубравия мансуб будани гузаштагони Садриддин Айни бори нахуст дар адабиётшиносӣ бо далелу аснод исбот карда шудааст.

Андешаҳои нав, асноду далелҳои тоза вобаста ба зиндагиномаи Садриддин Айни дар байни солҳои 1875-1899 қариб дар ҳама фаслҳои китоб (25 фасл) ба назар мерасад, ки арзиши онро ҳамчун тадқиқоти илмӣ дучанд меафзояд. Аз ҳамин ҷиҳат барои донишҷуён, омӯзгорони адабиёти тоҷик маълумотҳои дар натиҷаи омӯзиши тӯлонии осори Садриддин Айни ва нақлу хотираҳои фарзандони Садриддин Айни пайдо намудаи устод Соҳиб Табаров арзиши зиёди илмӣ, адабӣ ва таърихӣ дорад. Донишу маълумоти моро зерфаслҳои «Мавлуди Айни », «Зисту зиндагони Сайид Муродхоча», «Авлоду аҷдоди Айни», «Давраи туфулияти Айни», «Оғози таълими Айни дар мактаби кӯҳна», «Таълимгирии Айни аз падар», «Майли Айни ба шеърӯ шоирӣ» ва амсоли инҳо боз муқамалтар мегардонад. Як хусусияти хуби фаслҳои мазкур ин аст, ки Соҳиб Табаров ҳар маълумоти марбут ба зиндагиномаи устод Айниро- аз таваллуд то соли 1899 - мӯшикофона дар асоси хотираҳо, ёддоштҳо, тарҷумаи ҳоли худ нависанда, инчунин маълумоти муҳаққиқони осори Айниро муқоисаву муқобала намуда, баъд ба хулосаҳои дурусту саҳеҳи илмӣ меояд.

Фаслҳои дигари китоб аз як тараф ифодаи зиндагиномаи Айни бошанд, дар айни замон ифодаи авзои сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеаи он рӯза, яъне Бухорои нимаи дуюми асри XIX

мебошад. Дар муҳите, ки Садриддин Айнӣ таваллуд шудааст, хату савод баровардааст ва тадричан ба набзи зиндагӣ, ҳаёти адабӣ, дарду маҳрумиятҳои мардум ҳамроҳ шуда, ҳамчун шахсият оҳиста-оҳиста дар кураи тафсони маҳрумиятҳо, нобаробариҳои иҷтимоӣ обутоб ёфта, ба зиндагии ҷомеа шинос шудааст, ки ин масъалаҳои хеле муҳими зиндагиномаи Айнӣ дар фаслҳои «Воҳӯрии нахустини Айнӣ бо Шарифҷон- Махдум ва Мунзим», «Таҳсили Айнӣ дар мадраса», «Соли таҳсили 1891-1892», «Махфилу маҷлисҳои адабӣ дар ҳавлии Қозикалонзода Шарифҷон-Махдум», «Самараи илмомӯзии Айнӣ дар соли таҳсил 1892-1893», «Оғози фаъолияти илмӣ ва адабии Айнӣ» ва ғайра ба тафсил баён шудааст.

Соҳиб Табаров дар зерфасли «Табаддулоти фикрии Айнӣ дар соли чоруми таҳсил» фарзияро пешниҳод мекунад, ки воқеан дар асарҳои пажӯҳишии қаблан ба эҷодиёти Айнӣ бахшида шуда дида намешавад. Муаллиф дар асоси аснодҳои мушаххас ба ҳулосае омадааст, ки рӯзномаҳои он замон, ки дар қаламрави Русия ва берун аз он дарҷ мегардиданд, ба вижа рӯзномаи «Тарҷумон» дар шууру ҷаҳонбинии Айнӣ табаддулоти фикриро ба вучуд овардааст. «... Аз соли таҳсили 1893 сар карда ба тавассути ошноӣ бо аҳбору мақола ва маводҳои рӯзномаи «Тарҷумон», - менависад Соҳиб Табаров,- шиносоии тадриҷии Айнӣ бо ақидаҳои пешқадам ва озодихоҳии равшанфикрони турку тотор ва бо ақидаву назарияҳои иртиҷоъпарастонаи пантуркизм ва панисломизм, ки сароғозаш Туркияи усмонӣ буд, шурӯъ мегардад...» [14, с. 275]. Дар ин замина мулоҳизаву мушоҳидаҳои С. Табаров оид ба равшанфикронии охири асри XIX тоҷик, ки тавассути онҳо воридшавии рӯзномаву маҷаллаҳо ва китобҳо ба Бухорои онрӯза ба амал омада, боиси бедории як зумра зиёиён, аз ҷумла Айнӣ гардидааст, ки ин боиси таъкиди махсус аст.

Устод С. Табаров оид ба амалиёту корҳои равшаннамоӣ равшанфикрии Шариф Махдуми Муътасим фарзияи нава пеш ронда, таъкид мекунад, ки «Шариф Махдуми Муътасим ҳамчун яке аз асогузори наشريёти миллии тоҷикӣ дар аввали солҳои 90-уми асри XIX дар қорӣ чоп ва интишору фурӯши китобҳои соҳаҳои гуногуни илму фан, аз ҷумла китобҳои навчопкардаи хеш, ҷалб намудани равшанфикрону маорифпарварон ва донишҷӯёни фозили бухороӣ ба мисли Сайидахмади ришкан, хидмати босазое намуда, ин қорҳоро вазифаи муҳим барои бедорнамоии худшиносӣву хештаншиносии миллати тоҷик меҳисобад» [14, с. 278]. Аз ин рӯ, муҳаққиқони таърихи матбуоти тоҷикро зарур аст, ки сари ҷунин фарзияву қазияҳои пешниҳоднамудаи устод С. Табаров оид ба Шариф Махдуми Муътасим андеша ронда, оид ба зиндагинома, қорҳои равшаннамоии ашхосе, ки ба мисли Муътасим дар осмони онрӯзаи Бухорои охири асри XIX ва ибтидои асри XX ҷун ситораҳои дурахшон нурафшонӣ менамуданд, диққати ҷиддӣ диҳанд.

Масъалаи дигари хеле ҷолиб ва қобили тавачҷуҳи ин тадқиқоти устод Соҳиб Табаров дар он аст, ки роқими китоб ба хурдтарин маълумоти сарчашмаҳо эътибори ҷиддӣ дода, дар баёни зиндагиномаи Айнӣ хронологияро дуруст нигоҳ доштааст.

Ҳулоса, ҷунин раванди пажӯҳиш, олами фикру андешаи муҳаққиқро ба ҷараёни воқеияти таҳқиқ хидоят намудааст. Дар натиҷа дар бораи рӯзгору осори Айнӣ то соли 1900 асаре ба миён омадааст, ки дар айнишиносӣ нақши мондагору муассире дорад ва рӯҳи муаллифи ин асари бунёдӣ-устод Соҳиб Табаров ҳамеша зиндаву ҷовид бошад.

Адабиёт

1. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. - Душанбе: Ирфон, 1967. – 267 с.
2. Мирзозода Х. Бузургтарин ходими илму маданияти советии тоҷик // *Газетаи муаллимон*, 1949, 3 май; *Насрнависи боистеъдод // Шарқи сурх*, 1949, №7. - С. 5-9; *Айнӣ - аввалин адабиётшиноси советии тоҷик // Шарқи сурх*, 1959, №8. - С. 89-103 ва ғайра.
3. Шукуров М. Хусусиятҳои гоҷавию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ. - Душанбе: Дониш, 1966; *Анъана, халқият ва маҳорат*. - Душанбе: Ирфон, 1964; *Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣ*. - Душанбе: Ирфон, 1973.
4. Бобоев Ю.И. *Жанри таърихӣ ва романи «Ғулумон»-и С. Айнӣ*. - Сталинобод: Наирдавтоҷик, 1947.
5. Ҳодизода Р. *Аз гузашта ва ҳозираи адабиёти тоҷик*. - Душанбе: Ирфон, 1974; *Худоё, худро бишносам (Китоби хотирот)*. - Душанбе: Деваитич, 2006.

6. Кучаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик.-Душанбе: Маориф 1994.; Нақди матни осори С. Айнӣ.- Душанбе: ДДМТ, 2000; Фаъолияти муҳассилӣ ва омӯзгориш устод Айнӣ. - Душанбе: Донишвар, 2018.
7. Маҳмадаминов А. Поиски истини. - Душанбе: Сино, 1994; Айнӣшиносӣ ва замони ҳозира.- Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.
8. Сайфуллоев А. Романи устод Садриддин Айнӣ «Дохунда». - Душанбе: Дониш, 1966. – 218 с.
9. Отахонова Х. Падидаҳои навҷӯй. - Душанбе: Ирфон, 1972. – 175 с.
10. Брагинский И.С. Проблема творчества С.Айни.- Душанбе: Ирфон, 1974; От Авесты до Айна (Исследование по истории таджикской литературы). - Душанбе: Ирфон, 1981.
11. Болдырев А.Н. Проблемы периодизации история литератур народов Востока. – М.: Наука, 1968. – С. 315-328.
12. Бечка Иржи. Традиция в повести Садриддина Айна «Марги судхур» // Чашиномаи Айнӣ, ҷ.4. - Душанбе: Ирфон, 1971. - С. 115-133.
13. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт реализм. - Душанбе: Ирфон, 1966. - 323 с.; Ҳаёт, адабиёт реализм.- Душанбе: Ирфон, 1978. Китоби 2. - 223 с.; Ҳаёт, адабиёт реализм. - Душанбе: Ирфон, 1983. - Китоби 3. - 208 с.; Ҳаёт, адабиёт реализм. - Душанбе: Ирфон, 1984. - Китоби 4. - 400 с.; Ҳаёт, адабиёт реализм. - Душанбе: Адиб, 1989. - 400 с.
14. Табаров С. Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875-1899). Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултети ҳуманитарӣ. - Душанбе, 2008. - 479 с.

НАЗАРИ НАВ БА ЗИНДАГИНОМАИ САДРИДДИН АЙНӢ

Дар ин мақола монографияи мунаққид ва адабиётшинос С. Табаров бо номи «Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875-1899)» ки соли 2008 нашр шудааст, таҳлил мегардад. Чуноне ки маълум аст, то ҳол муҳаққиқони мероси Садриддин Айнӣ ҳаматарафа бо тарҷумаи ҳоли ӯ шинос нестанд. Муаллифи ин монография бо така ба асарҳои дастрас, бахусус асарҳои ҳуди Айнӣ, кӯшиш кардааст, ки тарҷумаи ҳоли мухтасари нависандаро аз рӯзи таваллуд то соли 1899 пешниҳод намояд. Муаллифи монография дар 25 фасли ин китоб наслномаи нависанда, солҳои кӯдакӣ, таҳсили Айнӣ дар мактаби кӯҳна, усул ва роҳҳои тарбият дар оила, муҳаббат ба адабиёти бадеӣ, махсусан шеърро таҳлил ва баён кардааст. Дар мақола инчунин иштироқи Садриддин Айнӣ дар гурӯҳҳои гуногуни адабӣ, маҷлисҳо ва шомҳои анъанавӣ, концертҳо, тӯйҳо, мусобиқаҳо ва амсоли ин таҳлил шудааст. Чуноне ки С. Табаров менависад, «Монография бо соли 1895 ба охир мерасад ва дар он эътирофи Айнӣ аз ҷониби ҳамзамонош ҳамчун шоири маъруфи замон бо таҳаллуси «Айнӣ» ва ҳамчун шогирди содиқи Мухаммадсиддик-махдум Ҳайрат (1875-1902) ва Аҳмад-махдум Дониш баён шудааст».

Калидвожаҳо: тарҷумаи ҳол, назар, мунаққид, адабиётшинос, муҳаққиқ, таҳлил, монография, шеър.

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА БИОГРАФИЮ САДРИДДИНА АЙНИ

В статье анализируется монография критик и литературовед С. Табаров «Биография Садриддина Айна (1875-1899)», который была издана в 2008 году. Как известно, исследователи творчество Садриддина Айна до сих пор всесторонне не знакомы с его биографии. Автор данной монографии на основе доступных ему работ, и в первую очередь произведений самого Айна, попытался дать краткую биографию писателя со дня рождения до 1899 г. Автор монографии в 25 главах данной книги анализирует и сообщается о родословной писателя, о годах детства, об учёбе Айна в старой школе, о методах и способах воспитания в семье, о любви к художественной литературе, особенно к поэзии. В статье также анализировано участие Садриддина Айна в разнообразных литературных кружках, собраниях и традиционных вечерах, концертах, свадьбах, соревнованиях и подобных. Как пишет С. Табаров «Монография заканчивается 1895 годом с признанием Айна современниками как известного поэта своего времени с псевдонимом «Айни» и как верного ученика Мухаммадсиддик-махдума Хайрата (1875-1902) и Ахмад-махдума Дониша».

Ключевые слова: биография, взгляд, критик, литературовед, исследователь, анализ, монография, поэзия.

A NEW PERSPECTIVE ON THE BIOGRAPHY OF SADRIDDIN AYNI

This article analyzes the monograph "The Biography of Sadriddin Ayni (1875-1899)" by critic and literary scholar S. Tabarov, published in 2008. As is known, researchers of Sadriddin Ayni's work are still not comprehensively familiar with his biography. Based on available works, primarily Ayni's own writings, the author of this monograph has attempted to provide a concise biography of the writer from his birth until

1899. In 25 chapters, the author analyzes and reports on the writer's genealogy, childhood years, studies at the old school, family upbringing methods, and his love for fiction, especially poetry. The article also analyzes Sadridin Ayni's participation in various literary circles, gatherings, and traditional evenings, concerts, weddings, competitions, and the like. As S. Tabarov writes, "The monograph concludes in 1895 with Ayni's recognition by his contemporaries as a renowned poet of his time under the pseudonym 'Ayni' and as a faithful disciple of Muhammad Siddiq-makhdum Hayrat (1875-1902) and Ahmad-makhdum Donish."

Keywords: biography, perspective, critic, literary scholar, researcher, analysis, monograph, poetry.

Дар бораи муаллиф

*Худойдодов Аъзам Овлододович
Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: khudoiododov1959@mail.ru*

Об авторе

*Худойдодов Аъзам Овлододович
Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: khudoiododov1959@mail.ru*

About the author

*Khudoiododov Azam Ovloedovich
Doctor of Philological Sciences, Professor of
the Department of the Theory and History of
Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: khudoiododov1959@mail.ru*

НИГОҲИ ДИГАР БА ЧАШНИ НАВРҶЗ ВА ОИНҲОИ ОН

Қосимӣ С. А., Маҳмудзода О. Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

*Сухан гуфта шуд, гуфтани ҳам намонд,
Ман аз гуфта хоҳам сухан бар ту ронд.*

(Фирдавӣ)

Наврӯз рӯзи нахустин ва нави ҳафтаи нави моҳи нави соли нави хуршедӣ буда, рӯзи баробарии қисми равшанию торикии шабонарӯзии баҳорӣ, яъне баробарии шабу рӯз ё ба таъбири дигар “рӯзи эътидоли баҳорист”. Наврӯз рӯзи расидани Офтоб ба нуқтаи аввали моҳи Ҳамал буда, гуфтаҳои зерини соҳибсӯхане онро собит мекунад:

*Ибтидои Ҳамал зи Наврӯз аст,
Ёд дораи сиву як рӯз аст.*

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин гуфтааст: “Наврӯз падидаест, ки ҷаҳони маъниро дар худ нухуфта ва розҳои фалсафии он ковишу таҳқиқоти ҷомеъ ва амикро тақозо доранд”.

Мақолаи мавриди назари мо масоили Наврӯз ва оинҳои онро аз нуқтаи назари нав ва ё аз диди дигар фаро гирифтааст, ки манзури Шумо мегардад. Андешаҳои муосири мо роҷеъ ба самту паҳлуҳои гуногуни ҷашни Наврӯз ба тариқи зайланд:

Якум, андар боби вожаи Наврӯз ва масъалаҳои марбут ба он:

Вожаи Наврӯз дар паҳлавӣ ба сурати “Накрӯч” омада, ки аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: баҳши аввал - “нак” ба маънии нав, ҷадид, тоза ва баҳши дуюм – “рӯч” ба маънии рӯз, яъне “рӯзи нав, ҷадид ва тоза”. Калимаи имрӯзаи “Наврӯз” бошад, вожаи мураккаби тоҷикӣ буда, аз калимаҳои “нав” ва “рӯз” таркиб ёфта, мафҳуми “рӯзи нав”-ро ифода мекунад. Худи вожаи “Наврӯз” баёнгари он аст, ки ин ҷашн хоси мардуми форсизабонон буда, дар сарзамини Мовароуннаҳр ва Хуросони бузург пайдо шудааст.

Ба тавачҷуҳ ба он ки усулан ва маънаван Наврӯз ба маънии “рӯзи нав” аст, пас ин паёмро ба мо медиҳад, ки мо бояд навгаро (модерн) бошем. Яъне ба он маънӣ, ки аз Наврӯз ба Наврӯзи нав як сол аз умри мо гузашта ва ё як сол бузургтар шудем. Оё аз назари руҳию равонӣ, фикру андеша, меҳру муҳаббат ва тавачҷуҳ ба адолату инсондӯстӣ мо бузург шудаем ва ё тағйир ёфтаем? Аз ин хотир, ҳамчунон ки табиат дар Наврӯз нав ва зебо мешавад, инсонҳо ҳам бояд аз нигоҳи фаҳм, дарк, шуур, адолат, меҳру муҳаббат ва ишқу инсонгарӣ нав бишаванд ва ҷанбаҳои манфири аз худ дур карда, ҷанбаҳои мусбатро дар худ тақвият бахшанд. Пас метавон гуфт, ки Наврӯз ҳамчун муаллим аст, муаллиме раҳнамо, роҳкушо ва ҳикматомӯз аст ва мо набояд танҳо ба қолаби зоҳирӣ ва зоҳири ҷашн тавачҷуҳ кунем, балки бояд паёми навгарии онро дар даруни ҷону қалбу фикри худ ҷой дода, аз сурати зебою нав ба сирати зебою нав бирасем. Дар ҳамин робита, Манучехри Оташӣ мегӯяд:

*Ояд баҳору тираҳани беша нав шавад,
Навтар бароварад гул, агар реша нав шавад.
Зебост рӯйи кокули сабзат қулоҳи нав,
Зеботар он ки дар сарат андеша нав шавад [5, с.69].*

Дуюм, андар боби таърихи пайдоиши аслии ҷашн ва ташаккули минбаъдаи он:

Наврӯз тақрибан беш аз 6000 сол пеш бо инкишофи деҳқонӣ пайдо шуда, минбаъд такмил ва ривож ёфтааст. Таърихи ташаккули Наврӯз ба асотири фалакӣ оид ба табиати миранда (зимистон) ва зиндашаванда (баҳор) вобаста будааст. Ба қавли Фаҳриддини Гургонӣ:

*Зимистонро бувад фарҷом Наврӯз,
Ки бошад тирашабро оқибат рӯз.*

Офтоб дар хатти ҳаракати худ аз 12 бурҷ мегузарад, ки ҳаракати ӯ 365 рӯзу 5 соату 48 дақиқаю 24 сония аст. Ҳамон рӯзу ҳамон вақт, ки ба бурҷи Ҳамал ворид мешавад, ки ин ба рӯзи аввали моҳи Ҳамал баробар аст ва ҳамин рӯзро Наврӯз гуфтаанд. Ин фикрро байти зайли Ашрафӣ Самарқандӣ низ тақвият медиҳад:

*Чу ояд ба сӯи Ҳамал офтоб,
Ҷаҳонро шавад тоза аҳди шубоб.*

Чунон ки маълум аст, Наврӯз андар оғоз ва ё аввалҳои пайдоиш чашне буда, чашни табиат ва кайҳон ва баъдан ба худ перохани фалсафии гуногунранг ба тан кардааст. Ин ҳолат ба он омада расид, ки мо Наврӯзро ҳамчун як падидаи яклухти табию фарҳангӣ таҷассум намоем.

Чизи аз ҳама муҳими Наврӯз ин аст, ки аз рӯи тақвими шамсӣ, яъне аз рӯи гардиши набзи замин дар гирди офтоб сохта шудааст. Ё ба таъбири дигар оғози соли нав, яъне аз нав таваллуд ва ё бедоршавии табиат буда, «ҳамчун зодрӯзи Офтоб эътироф гардидааст». Ба таъбири Хайёмӣ бузургвор:

*Наврӯз биё, ки кӯҳна нобуд шавад,
Дунёи ҷавонӣ ба сари ҷуд шавад.
Ҳуршеди куҳансол ҳам аз файзи баҳор,
Аз авҷи фалак зи нав таваллуд шавад.*

Умари Хайём дар «Наврӯзнома» ин масоилро чунин шарҳ дода: «Аммо сабаби ниҳодани Наврӯз он будааст, ки чун бидонистанд, ки Офтобро ду давр бувад: яке он ки ҳар се саду шасту панҷ рӯз ба аввалин дақиқаи Ҳамал боз ояд ба ҳамон вақт ва рӯз ки рафта буд. Ва чун Ҷамшед он рӯзро дарёфт «Наврӯз» ном ниҳод ва чашн оин овард ва пасон подшоҳон ва дигар мардумон бад-ӯ иқтидоъ карданд».

Наврӯз дар аҳди Ҷаҳоманишиён ба ҳукми анъана даромад ва ба чашни расмии мардуми ориёӣ табдил ёфт.

Дар ин росто бояд зикр кард, ки сипас, ин ҳодиса ва чашни табию кайҳонӣ тадричан ба чашни фалсафӣ фарҳангии байналмилалӣ табдил ёфта, сурату сират ва шаклу мазмуни навро ҳам фаро гирифт.

Сеюм, андар боби асосгузори асосии чашни Наврӯз:

Дар бештари сарчашмаҳо оғози таҷлили Наврӯзро ба Ҷамшеди Пешдодӣ – қаҳрамони дostonҳои эронӣ нисбат медиҳанд. Ин андешаро, аз ҷумла Фирдавсии бузург дар асари безаволаш “Шоҳнома” чунин ба риштаи назм кашидааст:

*Ҷаҳон анҷуман шуд бари тахти ӯй,
Шигифтӣ фуру монда аз бахти ӯй.
Ба Ҷамшед бар гавҳар афшонданд,
Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд... .
Бузургон ба шодӣ биёростанд,
Маю руду ромшигарон хостанд.
Чунин чашни фаррух аз он рӯзгор,
Бимонда аз он хусравон ёдгор.*

Абурайҳони Берунӣ бошад, дар “Осор-ул-бокия” Ҷамшедро асосгузори чашни Наврӯз медонад ва ба тариқи зайл нигоштааст: “Сабаби ин ки ин рӯзро “Наврӯз” меноманд, ин аст, ки дар айёми Таҳмурас собиҳо ошкор шуданд. Чун Ҷамшед ба подшоҳӣ расид, динро нав кард. Ва ин кори бузург ба назар омад ва он рӯзро, ки рӯзи тозае буд, Ҷамшед ид гирифт, агарчи пеш аз ин ҳам Наврӯз бузургу муаззам буд” [2, с. 233].

Аз ҷумлаи охири андешаи А.Берунӣ метавон натиҷа гирифт, ки Наврӯз аз Ҷамшед пеш пайдо шудааст. Олим, шоир ва мутафаккири бузурги тоҷик Умари Хайёмӣ Нишопурӣ баъдан дар «Наврӯзнома»-аш низ доир ба решаи таърихи чашни мазкур маълумот дода, қайд менамояд, ки: «Чун Каюмарс аввал аз мулки Аҷам ба подшоҳӣ бинишаст, хост, ки айёми солу моҳро ном ниҳаду таърих созад, то мардум онро бидонанд. Бингарист, ки он рӯз хангоми бомдод Офтоб ба аввали дақиқаи Ҳамал омада, мубадони Аҷамро гирд карду бифармуд, ки таърих аз он оғоз кунанд». Баъдан, пас аз чандин сол абераи Каюмарс – Ҷамшеди Пешдодӣ

«чун он рӯзро дарёфт, Наврӯз ном ниҳод ва чашн оин овард ва пас аз он подшоҳон ва дигар мардумон бад-ӯ иқтидоъ карданд» [6, с. 15-16].

Пас, киро метавон асосгузори чашни Наврӯз номид, Каюмасро ё Чамшедро? Ба ин савол ҷавоб бояд ҷуст. Андешаи мо он аст, ки эҳтимол Чамшедро аз он ҷихат асосгузори чашни Наврӯз меноманд, ки шояд аввалан, он рӯзи эътидоли баҳориро “Наврӯз” ном ниҳод ва баъдан, дар замони ӯ чашни Наврӯз ва расму оинҳои он ба расмият даромада, аз чашни одии мардумӣ ба мақоми давлатӣ расидааст.

Чорум, андар боби муддати таҷлили чашни Наврӯз.

Яке аз масоили норӯшани чашни Наврӯз ин дар чанд рӯз ва ё ҳафта ё моҳ расман таҷлил намудани он аз замонҳои пешин то ба имрӯз мебошад.

Ноғуфта намонад, ки оид ба ин масъала аз манбаъ ва китобҳои илмию оммавӣ иттилоот пайдо кардан мумкин аст, вале ин маълумот якхелаю саҳеҳ набуда, балки гуногунанд.

Чунон ки аз навиштаҳои Умари Хайёми Нишопурӣ дар «Наврӯзнама»-аш («...чун он рӯзро дарёфт, Наврӯз ном ниҳод ва чашн оин овард ва пас аз он подшоҳон ва дигар мардумон бад-ӯ иқтидоъ карданд») бармеояд, дар ибтидо муддати таҷлили Наврӯз як рӯз будааст [6, с. 15-16].

Абурайҳони Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» нигошта, ки Наврӯз дар аҳди Сосониён шаш рӯз чашн гирифта мешудааст. Рӯзи яқум мардум аз тарафи шоҳ қабул карда мешуданд, рӯзи дуюм давлатмандон ва мансабдорон ба қабули шоҳ меомаданд, рӯзи сеюм мубадон, рӯзи чорум аҳли дарбор, рӯзи панҷум фарзанду хешу табор аз тарафи шоҳ пазируфта мешуд. Рузи шашум шоҳ худ Наврӯзро чашн мегирифт ва ин рӯзро Наврӯзи бузург меномиданд [3, с.246].

И.С.Брагинский дар асари худ «Тадқиқот роҷеъ ба фарҳанги тоҷикон» бо тақя ба сарчашмаҳои мавҷуд чашни Наврӯзро 12 рӯз муайян кардааст. Шаш рӯзи аввал Наврӯзи хос ва шаш рӯзи сонӣ-Наврӯзи ом. Рӯзи сздаҳум ҳама-хосу ом ба беруни шаҳр баромада, Наврӯзро чашн мегирифтаанд. Ин анъана дар Осиёи Марказӣ бо номи сайр (сайри лола ё гули сурх) ва дар Эрон бо номи «сздаҳ ба дар» маъруф аст [6, с.18].

Сайёҳи франсавӣ – Жан Шордан дар «Саёҳатнома»-и худ доир ба муддати Наврӯз чунин ишора намудааст: «Се рӯзи тамои тул мекашад ва дар баъзе мақомот, монанди дарбор, то ҳафт рӯз идома дорад» [14, с.160].

Пизишки англис – Вилз (асри XX) ривояте аз ин чашнро оварда, менигорад, ки дар қарни нздаҳум даврони чашн афзоиш ёфт ва дар рӯзгори мо ид дар сздаҳумин рӯзи соли нав поён мегирад [9, с.14].

Устод Садриддин Айни низ дар «Ёддоштҳо»-и худ доир ба чашни Наврӯз маълумот дода, таъкид кардааст, ки иди Наврӯз яке аз идҳои пеш аз исломӣ буда, халқи тоҷик чашнгирии онро ҳафтаҳо давом меод [6, с.22].

Фолклоршиноси маъруф Равшан Раҳмонӣ дар китоби худ «Наврӯзи ориёии тоҷикон» ба ин гуфтаҳои боло ишорат намуда, зимнан бо тақя ба гуфтаи устод Садриддин Айни ёдовар мешавад, ки дар ноҳияҳо ва шаҳрҳои аморати Бухоро «сайри наврӯзӣ» аз як ҳафта то ҳафтод рӯз идома меёфтааст.

Дар яке аз мақолҳои халқӣ чашнгирии Наврӯзро то 20 рӯз нишон додаанд:

Наврӯз, дабдабааш бист рӯз,

Хурдану гирифтаниш як шабу як рӯз.

Муддати таҷлили чашни Наврӯз дар замони Шуравӣ 2 рӯз (21 ва 22 март – аз соли 1978 инҷониб) ва айни замон дар даврони Истиқлоли давлатӣ 4 рӯз (21-24 март) расман рӯзҳои истироҳатӣ буда, таҷлил карда мешавад.

Ба ҳамин тариқ, аз ин баррасии мухтасар маълум шуд, ки давомнокии таҷлили чашни Наврӯзи бостонӣ ва сайру гаштҳои он дар ҳар давр, дар ҳар минтақа (ҳамзамон, вобаста ба табақаҳои ҷамъиятӣ) ҳар гуна будааст, дар оғоз 1 рӯз, баъдан 3 рӯз, 6 рӯз, 7 рӯз, 10 рӯз, 12 рӯз, 13 рӯз, 1 моҳ ва гузашта аз ин то 70 рӯз низ сайрҳои наврӯзӣ гузаронида мешудааст.

Ба гумони мо бо дарназардошти аксари маъхазу сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ идомаи чашни Наврӯз ё ба ибораи имрӯза муддати расмӣ таҷлили чашни Наврӯз то як ҳафта ва ё саҳеҳтар шаш рӯз будааст. Вале гуфтаҳои боло моро ба он водор менамояд, ки таҷлили

чашни Наврӯз ва сайругаштҳои наврӯзӣ аз замони куҳан то имрӯз, пеш аз вуруди Ҳамал оғоз ёфта, тамоми моҳ давом мекардааст.

Панҷум, андар боби маросимҳои наврӯзӣ, аз ҷумла “чоршанбесурӣ”:

Дар охири чоршанбеи соли хуршеди пеш аз Наврӯз мардуми мо маросиме доштанд, ки онро “чоршанбесурӣ” меномиданд ва ҳоло низ чунин мегӯянд. Чоршанбесурӣ чун чашну маросими аслии тоҷикон то ба ҳол дар байни маҳалҳои мухталиф мавҷуд аст. Дар чоршанбеи охири сол дар аксари минтақаҳои тоҷикистони Осиёи Миёна пас аз ғуруби офтоб гулхани оташро фурузон намуда, се бор аз болои он мепариданд ва баробари ҷаҳидан мегуфтанд: “Зардии ман аз ту, сурхии ту аз ман” ва ё “Ранҷурию зардии ман аз ту, сурхию хуррамии ту аз ман”, ки онро мардум “чоршанбеи охири сол” ва ё “аловпарак” низ мегуфтанд.

Ба ин васила бовар доштанд, ки аз тамоми беморӣ, нодорӣ, бадбахтӣ ва гуноҳҳои дар соли куҳан ҷамъшуда худро пок месозанд. Пасон, пораи сафолро ба оташ партофта, ба ақиб нигоҳ накарда, ба хонаи хеш меоянд, ки ин одати бостонӣ аст.

Акнун меоем, ба мақсади аслии дар ин боб: Замоне андешае вучуд дошт, ки гӯё ин амали оташфрӯзӣ нишонае аз оташпарастии ниёгон ва ҷонибдорони дини зардуштӣ буд, ки ба ин андеша бо афкори нав бояд нигарист.

Чунки ноғуфта намонад, ки оташро эҳтиром кардан ва ҳатто хокистари онро муқаддас доштан одати мардуми мост, вале ин далели парастии оташ ва ё дини оташпарастон намегардад. Чунончи, шоири шаҳри тоҷик Бозор Собир фармудааст:

*Моро убол аст, аз азал,
Хокистаре дар зери по.
Эй аз туам, сад илтимос,
Эй аз туам, сад илтиҷо:
Зардии рӯямро бигир,
Сурхии рӯятро бидеҳ!*

Бояд донист, ки оташ дар фалсафаи ниёгони мо мавқеи муҳим дошта, маъноҳои гуногунро доро буд. Чунончи: шоири шаҳир Муъмин Қаноат дар бораи оташ чунин изҳори ақида намудааст: «Пас аз фуру рафтани ҷаҳонтоб шаб давоми рӯз буд дар тақвими мо, зеро нури Яздони оташи оташкада ва хонавода нигоҳ медошт. Ин оини оташпарастӣ нест, балки оташ дар замин таҷаллии фуруғи Ахурамаздо аст, ки аз тариқи Офтоб интиқол мешавад. Парастии алов парастии нури Яздонӣ аст» [4, с.146].

Пас мақсади асосӣ аз афрӯхтани оташ ва парастии он оташпарастӣ ё суннатгарой набуда, балки имону ихлос ба нури худовандӣ мебошад, ки ҳамеша пойдору бардавом буда, мувофиқи инсонӣ маҳлуқоти олам аст. Гармии оташ пойдории муҳаббат ва дилгармӣ нисбат ба ҳамдигар мебошад. Ягона чизе, ки метавонад ин балоро рафъ кунад ва ходро пухта гардонад, оташ аст ва ин суннат имрӯз ҳам дар баъзе минтақаҳои Тоҷикистон мақому манзалати худро аз даст надодааст.

Шашум, андар боби хони наврӯзӣ:

Ороиши дастархони тоҷикон аз қадим ҷаззоб буда, дар он нозу неъматӣ зиёд мегузоранд. Меваҳои тару хушкро ба лаълӣ, табақ ва тақсимҷаҳо гузоштан аз замони пеш одат будааст. Яке аз русуми маъмули ороиши хони наврӯзӣ ин гузоштани анвои “ҳафт шин”, “ҳафт син” ва гоҳе “ҳафт мим” аст.

Асли масъала он аст, ки мо назари наво ба таърихи пайдоиши ин оини наврӯзӣ дошта бошем ва бояд бидонем, ки масъалаи мазкур чаро чунин аст?

Фолклоршинос Равшани Раҳмонӣ менигорад, ки дар манобеи китобӣ дар бораи таърихи пайдоиши «ҳафт шин», «ҳафт син» ва гоҳе «ҳафт мим» шарҳи дақиқе мавҷуд нест.

Баъдан, ҳангоме, ки сухан аз рақами “7” меравад, зикр бояд кард, ки ин рақам дар байни мардуми ориёнаҷод ҳамчун рақами муқаддас маҳсуб меёбад ва чунин таъбирҳо дар байни халқ хело зиёданд, аз қабилӣ 7 рӯзи ҳафта, 7 қабати осмон, 7 бародарон (7 додарон), 7 салом, 7 пушт, 7 авранг, 7 айвон, 7 аъзо, 7 гунбад, 7 иқлим, 7 ранги камони Рустам, 7 хони Рустам ва дигар 7-ҳои дигар.

Дар сарчашмаю маъхазҳои гуфторию навишторӣ низ роҷеъ ба пайдоиши «ҳафт шин» ва «ҳафт син» шарҳи дақиқе мавҷуд нест ва маълумотҳои ба дастмада ҳам андешаангезанд.

Аммо баъзе аз пажӯҳандагон дар асоси гуфтаҳои мардум бар ин ақида ҳастанд, ки «ҳафт син» («ҳафт шин»)-ро ба хотири 7 Амшоспандон-(эзадон) фариштагони муқаддаси дини зардуштӣ (урдубихишт, хурдод, амрдод, шаҳривар, баҳман, спандормаз, (6+1) ахурамаздо) интиҳоб намудаанд.

Эҳтимол мекунад, ки «ҳафт син» ва «ҳафт шин» шакли дигаршудае аз замонҳои қадим бошад. Дар замонҳои пеш як одате будааст, ки гӯиё дар рӯзҳои даромади Наврӯз, яъне дар фарвардинмоҳ барои пазирии рӯҳи фавтидагон дар болои бом ё хонаи мурда ва ё умуман хонаи одамон дар 7 табақ (ё 7 лаълии калон) хӯрок ва нуқлу қанду шакару ширинӣ мегузошанд.

Дар даврони зардуштиён, ба хусус Сосониён ба 7 лаълӣ (табақи махсуси чинӣ) мева ё хурокҳо овардан рамзи суннатӣ будааст. Ин гуна лаълихоро дар Эрон «синӣ» ва ё «чинӣ» мегӯянд, яъне хӯрокхоро дар 7 «синӣ» мегузошанд.

Муҳаққикон ишора бар он низ кардаанд, ки дар асл «ҳафт син» 7 «синӣ» будааст, яъне «синӣ» аз вожаи «чинӣ» гирифта шудааст. Дар замони Сосониён табақҳо ва ё ин гуна лаълихоро аз кишвари Чин меоварданд ва аз ин хотир, онҳоро «чинӣ» мегуфтанд. Аз ин рӯ, дастархони наврӯзӣ 7 «синӣ» ё 7 «чинӣ», яъне 7 лаълӣ ном гирифт ва баъдҳо ба сурати «ҳафт син» ё «ҳафт шин» даромад ва ҳанӯз дар баъзе минтақаҳо «ҳафт син»-ро 7 «синӣ» низ мегӯянд. Ҳатто баъзеҳо ишорат кардаанд, ки «синӣ» аз «чинӣ» ва «чинӣ» шояд аз «чидан», яъне дар лаълӣ ё дастархон чидани чизҳои гуногун гирифта шуда бошад [5, с.778-783].

Андешаи фолклоршиноси тоҷик Раҳимов Д. дар ин хусус бад-ин рақам аст: "... Андешаи ба ҳақиқат наздиктар дар мавриди «ҳафт син» ин аст, ки адади ҳафт аз ҳамми Ахурамаздо ва шаш *амшоспандон* – эзадон ё фариштаҳои соҳибмақоми пантеони зардуштӣ ба вучуд омадааст... .

Маҳз дар айёми Наврӯз барои ин ҳафт нафар дар ҳафт табақ ғизову ашёи рамзӣ гирифта, дар суфра мегузошанд, ки инҳо буданд: **тухм, шир, сабза, сикка, испанд, об ва сир** [11, с.118-120].

Барои хонандагони азиз шояд дониستاني номи он анвое, ки бо ҳуруфҳои «шин», «син» ва гоҳе «мим» оғоз мешаванд ва дар дастархон гузошта мешаванд, қолиб аст, ки аз инҳо иборатанд:

“Ҳафт шин”: шамъ, шир, шакар, шароб, шоя (шоҳчаи гулдори ягон дарахт), шамшод, шахд:

*Чашии Наврӯз аз замони Каён,
Мениҳоданд мардуми Эрон.
Шаҳду ширу шаробу шакари ноб,
Шамъу шамшоду шоя андар хон.*

“Ҳафт син”: сабза, себ, санҷид, суманак, сирко, сумоқ (як навъи растанӣ, ки тутум ё татум низ мегӯянд), сир;

*Дар рӯи хони Наврӯз рамзи баҳори дунё,
Ё ҳафт син бибояд ё ҳафт навдаи он.*

“Ҳафт мим”: мева, мурғ, моҳӣ, майгу, мост, май, мавиз.

Ногуфта намонад, ки имрӯзҳо мардум мувофиқи салиқа ва имконияти худ ҳангоми густурдани дастархони наврӯзӣ аз анвои “ҳафт шин”-у “ҳафт син” истифода менамоянд, вале 7 чизи аниқу дақиқ нест.

Агар дар маҷмуъ ба дастархони мардум назар афканем, мебинем, ки қариб 10-12 ва гоҳе аз он бештар ҳам ин анвои мавриди истифода қарор мегирад, ба мисоли анвое, ки бо ҳарфи “шин” оғоз меёбад: шамъ, шир, шакар, шароб, шарбат, шамшод, шибит, ширбиринӣ, шоя, шахд, шакароб, шурбо, шона ва ғайра.

Анвое, ки бо ҳарфи “син” шурӯъ мешаванд, инҳоянд: сабза, себ, санҷид, суманак, сирко, сумоқ, сир, сипанд, сумбул, суҳони асал, сангак, сиёҳдона, сикка ва ғайра.

Навъҳои, ки бо ҳарфи “мим” ибтидо мегиранд: мева, мурғ, моҳӣ, мураббо, маска, майгу, мост, май, мавиз ва ғайра.

Гумон меравад, ки “хафтшин” ва “хафтсин” пас аз ба дини ислом гаравидан пайдо шудааст, чунки номҳои ҳарфҳои арабӣ дар байни эронтаборони куҳан маълум набуд.

Бо дарназардошти мулоҳизаҳои болоӣ бояд донист, ки дар хони наврӯзӣ дар аввалҳо – дар замони бостон дар 7 табақ ё чинӣ 7 навъи маводи хурока – **тухм, шир, сабза, сикка, испанд, об ва сир** гузошта шуда, баъдан бо таъсири ҳодисаю воқеаҳои сиёсӣ фарҳангӣ, тараққиӣ чома ва ташаккули ҷаҳони маънавии мардум намудҳои дигари он, аз қабилӣ “**хафт шин**”, “**хафт син**” ва гоҳо “**хафт мим**” мавқеъ пайдо намуданд.

Ҳафтум, андар боби маросими “бор”:

Дар замони пеш дар Тахти Чамшед расме бо як шукӯҳу шаҳомати хос ҷашн гирифта мешуд, ки ин маросими «бор» ном дошт.

Маросими «бор» чист? «Бор» маросими бо ҳадяҳо қабул кардан ва ё дар назди худ пазируфтани мардуми хосу ом аз ҷониби шоҳи ориёӣ буд.

Тибқи оини бостонӣ дар назди шоҳ бо ҳадя, яъне «бор» мебароманд. Шоҳони ориёӣ намояндагони мардум, мансабдорон, фиристодаҳои кишварҳои хориҷӣ ва табақаҳои дигари ҷамъиятро дар ҷашни Наврӯз бо шукӯҳи махсус мепазируфтанд.

Дар раванди маросими «бор» ҳадя, пешниҳод, дархостҳои хосу омро мепазируфтанд. Ҳамчунин, шоҳон бо шахсони борёб (ё борёр) ҳамчунин дар мавридҳои муайян ба аҳли дарбор, лашкар ва мардумони табақаҳои гуногун, ки аз ҷониби ӯ пазируфта мешуданд, низ бор ва ё ба таъбири дигар инъом, туҳфа ва ҳадяҳо тақдим менамуд.

Артур Кристенсен - шарқшиноси фаронсавӣ бошад, дар тадқиқоти худ “Эрон дар замони Сосониён” оид ба ҷашни Наврӯз дар салтанати Сосониён маълумот дода, чунин меоварад: «Иди Наврӯз шаш рӯзи мутаволӣ давом дошт ва дар ин шаш рӯз салотини Сосонӣ бор мебарданд ва нучаҳои бузургу аъзои хонадони худро ба тартиби муназзам мепазируфтанд ва ба хузур идӣ мебарданд» [14, с.136-137].

Шарқшиноси мазкур сипас, вобаста ба додани ҳадя, инъом ва иҷрои маросими “бор” аз китъаи зерини Абӯрайҳони Берунӣ чунин иқтибос мекунад: “... Аз расмҳои, ки Хусравон ба ин панҷ рӯз афзуданд, яке ин буд, ки шоҳ ҷашни Наврӯзро ифтиҳон мекард ва ба мардумон эълон мебард, ки вай онро бор хоҳад дод ва ба онон некӣ хоҳад кард. Дувмин рӯз баландпоятарин касонро бор мебард, яъне деҳқонону аъзои хонадонҳои бузург. Севумин рӯз асворон ва баландпоятарин мубадонро бор мебард, ҷаҳорумин рӯз хонаводаи худ ва наздиктарин хешу дарбориёнро бор мебард ва панҷумин рӯз фарзандону коргузорони худро бор мебард. Ва чун рӯзи шашум фаро мерасид, шоҳ ин вазоифи худро нисбат ба онон анҷом дода буд, Наврӯзро барои худ ҷашн мегирифт ва дар он ҳангом фақат наздиктарин дӯстону касоне, ки шоистаи хилвати ӯ шумурда мешуданд, бо ӯ ҳамнишинӣ доштанд. Шоҳ дастур мебард, ки ҳадяҳоеро, ки расида буд, биеваранд ва онҳоро бинобар макоми ҳадякунандагон мураттаб месохт, он гоҳ ба онҳо менигарист ва он чиро мехост, миёни дигарон тақсим мекард ва он чиро мехост, ба хазина месупурд” [7, с.11-12].

Яке аз вижаҳои Наврӯзи аҳди Сомониён он буд, ки дар ин рӯз мардум ба умаро ҳадяҳо пешкаш мекарданд ва умаро ба мардум инъомҳо мебарданд. Дар Наврӯз амири сомонӣ низ ба сипоҳиёни худ хилъатҳои баҳориву тобистонӣ туҳфа мекард [5, с.61].

Маросими «бор», ки таърихи тӯлонӣ дорад, бо номҳои гуногун, аз кишваре ба кишваре гузашта, дар кишварҳои олам, аз ҷумла, дар Тоҷикистон низ чун мероси ниёгон дар рӯзҳои ҷашни Наврӯз, ҷашни Меҳргон, солгарди Ваҳдати миллӣ, ҷамъиши Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон, ҷашни Истиқлоли давлатӣ ва дигар иду ҷашнҳо ба таври махсуси замонавӣ барпо мешавад. Дар он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо оммаи мардум, зиёиён, раисони вилоят, шаҳр, ноҳия ва ширкату муассисаҳо, шахсиятҳои маъруф суҳбат карда, дар мавридҳои муносиб ба шахсони сазовор ҷоиза ва дигар подошҳои давлатӣ тақдим менамояд [12, с.151].

Ҳаштум, андар боби маросими “сендаҳ ба дар”:

Ин маросим қадимӣ буда, решаи он ба даврони Зардушт мерасад. «Сендаҳ ба дар» маросимест, ки ҳангоми нав гаштани сол рӯзи сендахуми ҷашни Наврӯз мардум аз хонаҳо

берун мераванд ва дар оғӯши табиат чашн барпо менамоянд. Аз ҳамин хотир, ин маросим “Сездеҳ ба дар” ном гирифтааст.

Бозиҳои гуногуни варзишӣ, рақсу бозии дилчасп, фолбинии духтарону омода намудани хӯрокҳои лазизи мухталиф ҳамчун суннатҳои марсими «Сездеҳ ба дар» метавонанд, мавриди завқу шавқ бошад.

Дар мавсими мазкур ташкили маросими «Сездеҳ ба дар»-и наврӯзӣ метавонад, дар маърази диққат қарор гирад, агарчи дар Тоҷикистон маъмул нест, вале оянда метавонад, машхур гардад.

Чун ба сарчашмаю маъхазҳои таърихию адабӣ назар афканем, дар- меёбем, ки дар ҳақиқат маросими мазкур таърихи бостонӣ дорад.

Аз ҷумла, И.С.Брагинский дар асари худ «Тадқиқот роҷеъ ба фарҳанги тоҷикон» бо така ба сарчашмаҳои мавҷуд чашни Наврӯзо 12 рӯз муайян кардааст. Шаш рӯзи аввал Наврӯзи хос ва шаш рӯзи сонӣ-Наврӯзи ом. Рӯзи сездеҳум ҳама-хосу ом ба беруни шаҳр баромада, Наврӯзо чашн мегирифтаанд. Ин анъана дар Осиёи Марказӣ бо номи сайр (ё ки сайри лола) ва дар Эрон бо номи «сездеҳ ба дар» маъруф аст.

Пизишки англис – Вилз (асри XX) ривояте аз ин чашнро оварда, менигорад, ки имрӯз ҳамчун даврони Сосонӣ шодмонии чашн дар нахустин ва охири рӯзи айёми Наврӯз ба авҷи худ мерасад. Аммо “Наврӯзи бузург” дигар шашумин рӯзи соли нав нест. Дар қарни нуздаҳум даврони чашн афзоиш ёфт ва дар рӯзгори мо ид дар сездеҳумин рӯзи соли нав поён мегирад. Дар ин рӯз ҳамаи мардум аз хона хориҷ мешаванд. Агар хона аз сокинони он комилан холи нашавад, соли нав навъе бадбахтӣ ба ҳамроҳ меоварад. Рӯзи сездеҳуми Наврӯз чашни воқеии баҳор аст [7, с.14].

Нухум, андар бобои баъзе пешниҳодоти наво, ки доништан ва амалӣ намудани онҳо барои боз ҳам боло бурдани мақому манзалати чашни Наврӯз дар Ватани он – Тоҷикистон (ва ҳавзаи Наврӯз) мегардад:

1. Ба муносибат ва ифтихори ин чашни соли наво ниёгон ҳатман гимни Наврӯзо офаридан шарт аст (тариқи эълон намудани озмуни ҷумҳуриявӣ (ё ҳавзаи Наврӯз));

2. Табдил намудани чашни Наврӯз ба карнавал (ё фестивал)-и умумимиллӣ, умумимардумӣ ва умумичаҳонӣ, ба мисли карнавали мухташами Рио-де Женеярои Бразилия;

3. Хуб мебуд, агар дар чашни Наврӯз озмуни расмӣ ҷумҳуриявӣ дар байни ҷавондухтарон тахти унвони “Зебосанами Тоҷикистон” (“Зебосанами Наврӯз”, “Олиҳаи Тоҷикистон”, “Олиҳаи Наврӯз” ё “Маликаи Наврӯз” (дар ҳавзаи Наврӯз ҳам)) созмон ёбад. Чуноне ки маълуми Шумо аст, ҳар сол дар яке аз кишварҳои дунё озмуни «Бонуи сайёра» сурат мегирад ва аз тамоми ғушаву канори олам мардумони бисёре барои дидан ва иштирок намудан ба озмуни мазкур меоянд. Озмуни “Зебосанами Тоҷикистон” (“Зебосанами Наврӯз”, “Олиҳаи Тоҷикистон”, “Олиҳаи Наврӯз” ё “Маликаи Наврӯз” (дар ҳавзаи Наврӯз ҳам)) низ метавонад ба ин озмун ҳамнаво бошад;

4. Ё озмуни дигар бо номи «Наврӯзпахлавони Тоҷикистон» (ё “Пахлавони Наврӯз” дар ҳавзаи Наврӯз) низ гузаронида шавад, ки холиби диққат аст;

5. Тоҷикистон гаҳвораи шеър ва навою таронаи Аҷам аст. Месазад, ки дар ин рӯзҳои баҳорию наврӯзӣ озмун-фестивалҳои расмӣ ҷумҳуриявӣ (ё байналмилалӣ)-ро бо номҳои “Шеъри Тоҷикистон” (“Шеъри Наврӯз” ё “Шеъри Аҷам” барои адибони дохил ё ҳавзаи Наврӯз) ва “Садою навою Тоҷикистон” (“Садою навои Наврӯз”, “Садою навои Аҷам” ё “Садою навои Ориёно” барои ҳунармандону овозхонҳои дохилӣ ё ҳавзаи Наврӯз) ташкил намоём;

6. «Бузкашӣ» ва дигар бозиҳои варзиширо низ ба сатҳи болотар, аз ҷумла сатҳи байналмилалӣ дар ҳавзаи Наврӯз ташкил кардан амали хуб аст.

Хулоса, мавзуи мавриди назарро ҳамчун ҳусни мактаб мо метавонем, бо байти зерини шоири муосири тоҷик Бехрӯзи Забехулло анҷом пазираем, ки фармуда:

Навгаройӣ нест тағйири сувар,

Сирату осори худро нав кунем.

Адабиёт

1. Асрорӣ, В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В. Асрорӣ, Р. Амонов . – Душанбе: Маориф, 1980. – 303 с.
2. Берунӣ Абурайҳон. Осор-ул-боқия. – Душанбе, 1992. – 432 с.
3. Берунӣ Абурайҳон. Осор-ул-боқия. Техрон, 1321.
4. Дастовези наврӯзӣ / Мураттиб Қосимӣ С. - Душанбе: ДДОТ ба С.Айнӣ, 2018.
5. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (ҷ.3. Наврӯз ва дигар ҷашнҳо). – Душанбе: ҚДДМ “Эрграф”, 2018.
6. Қосимӣ С.А. Наврӯзномаи Саъдӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. – 192 с.
7. Маҷаллаи “Наврӯста”-и ДДОТ ба номи С. Айнӣ, №1, 2015. - С.14.
8. Муҳаммадҷошим Р.О. Рустам-ут-таворих. – Техрон: Тобон, 1348.
9. Наврӯзи мо. – Душанбе: Меҳровар, 2012.
10. Пешвои миллат - Пешвои Наврӯз. Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-ҷумҳуриявӣ бахшида ба ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ (мураттибон: Қосимӣ С.А., Мерганзода М.). – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2024.
11. Раҳимов Д. Заминаҳои асотирии Наврӯз // Китоби “Дастовези наврӯзӣ” (мураттиб: Қосимӣ С.). - Душанбе: ДДОТ ба С.Айнӣ, 2018. - С. 118-120.
12. Раҳмонӣ Р. Наврӯзи ориёи тоҷикон. – Душанбе: ДМТ, 2013.
13. Ҷашни табиат, иди миллат ва рамзи Ваҳдат (маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба иди байналмилалӣ Наврӯзи фархундапай). – Душанбе, 2012.
14. Шаъбонӣ Ризо. Одоб ва русуми Наврӯз. – Душанбе: Пайванд, 2011.

НИГОҶИ ДИГАР БА ҶАШНИ НАВРҶЗ ВА ОИНҶОИ ОН

Дар мақола таърихи пайдоиш ва фалсафаи ҷашни Наврӯз дар заминаи сарчашмаҳои таърихиву адабӣ ва андешаҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон кӯшидаанд, ки шинохти фалсафию мантикии ҷашни Наврӯз, аз ҷумла, вожаи “Наврӯз” ва масъалаҳои марбут ба он, воқеияти асли таърихи пайдоиши ҷашни мазкур ва асосгузори асосии он, муддати таҷлили Наврӯз, маросимҳои наврӯзӣ, аз ҷумла “чоршанбесурӣ”, хони наврӯзӣ, маросимҳои “бор”-у “сездахбадар”-ро бо диди дигар баррасӣ намоянд. Ҳангоми таҳлилҳо муаллифон андешаҳои худро бо факту далел ва овардани намунаи мисолҳо аз сарчашмаҳои маъхаз ва китобҳои таърихиву адабӣ асоснок намудаанд. Дар фарҷоми мақола барои боз ҳам боло бурдани мақому манзалати ҷашни Наврӯз дар Ватани он – Тоҷикистон (ва ҳавзаи Наврӯз) шаш пешниҳод зикр шудааст, ки ба назар гирифтани онҳо шахомати таҷлили ҷашни Наврӯзро фузунтар мегардонад.

Калидвожаҳо: Наврӯз, ҷашн, оин, маросим, чоршанбесурӣ, хони наврӯзӣ, сездахбадар, маъхаз, ҳавзаи Наврӯз, ҳафтсин, ҳафтшин.

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРАЗДНИК НАВРУЗ И ЕГО ОБРЯДЫ

В статье рассматривается история возникновения и философия праздника Навруз на основе исторических и литературных источников, а также идей Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Авторы попытались по-новому взглянуть на философское и логическое понимание праздника Навруз, в том числе на происхождение слова «Навруз» и связанные с ним вопросы, на реальные исторические факты возникновения этого праздника и его основателя, на продолжительность празднования Навруза, на такие обряды, как «чоршанбесури», «хони наврӯзи», обряды «бор» и «сездахбадар». При анализе авторы обосновывают свои мысли фактами, аргументами и примерами из исторических и литературных источников. В заключение статьи предлагается шесть рекомендаций для дальнейшего повышения статуса и роли праздника Навруз на его родине – в Таджикистане (и в ареале Навруза), принятие которых сделает празднование Навруза еще более торжественным.

Ключевые слова: Навруз, праздник, обряд, церемония, чоршанбесури, хони наврӯзи, сездахбадар, источник, ареал Навруза, хафтсин.

A FRESH PERSPECTIVE ON THE NOVRUZ HOLIDAY AND ITS RITUALS

This article delves into the historical origins and philosophy of the Novruz holiday, drawing on historical and literary sources, as well as the ideas of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, the esteemed Emomali Rahmon. The authors endeavor to present a novel perspective on the philosophical and logical underpinnings of Novruz, including the

etymology of the term "Novruz" and related inquiries, the historical veracity of the holiday's origin and its founder, the duration of Novruz celebrations, and rituals such as "chorshanbesuri," "khoni navruzi," and the "bor" and "sizdah bedar" ceremonies. The analysis is grounded in evidence, arguments, and examples drawn from historical and literary sources. The article concludes with six recommendations aimed at elevating the status and significance of Novruz in its homeland – Tajikistan (and throughout the Novruz area) – which, if implemented, would render Novruz celebrations even more grand.

Keywords: Novruz, holiday, ritual, ceremony, chorshanbesuri, khoni navruzi, sizdah bedar, source, Novruz area, haft sin.

Дар бораи муаллифон

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир

*Доктори илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт*

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

E-mail: hofiz200469@mail.ru

Маҳмудзода Обидҷон Бекназар

*Доктори илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторях

Косими Саади Абдулкадир

*Доктор филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

E-mail: hofiz200469@mail.ru

Махмудзода Обидҷон Бекназар

*Доктор филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

About the authors

Kosimi Saadi Abdulkodir

*Doctor of Philology, Associate Professor of the
Department of the Theory and History of
Literature*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

E-mail: hofiz200469@mail.ru

Mahmudzoda Obidjon Beknazar

*Doctor of Philology, Associate Professor of the
Department of the Theory and History of
Literature*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

МАХСУСИЯТИ МУНДАРИЧАВӢ, ТАРКИБӢ ВА СОХТОРӢ ДАР ЖАНРИ ТОК-ШОУ

Азизов Ф.

Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина”

Таҷрибаву таҳқиқҳо мушаххас намудаанд, ки нуфузи ҳар як барномаи телевизионӣ ба хусус барномаҳои ток-шоу ба интихоби мавзӯ ва қаҳрамон вобастагии бештар дорад. Чунин тавозун сабаб мешавад, ки нақши телевизион дар идора намудани шуури ҷамъиятӣ бориз гардад ва дар ин самт уфукҳои нав ба нав пайдо намояд. Маҳз телевизион имкон дорад, ки ба фаъолияти одамон дигаргунӣ ворид намояд ва вобаста ба ҳунару касбият корманди он дар татбиқи идеяҳо мусоидат намояд: «...донистани нозуқиҳои нутқ ва калом дар ҷилои идея кӯмак мерасонад» [6, с. 102]. Ин масъала аз нигоҳи кормандони собиқадори телевизиони тоҷик низ чун маҳсули мактаби таҷриба баён гардидааст: «Ба воситаи экран бо бинандагон суҳбат кардан дигар асту рӯ ба рӯ бо иштирокчиёни барнома дар дохили студия дигар аст» [2, с. 87]. Дар замони имрӯза ток-шоу на танҳо як барномаи телевизионӣ, балки ҳамчун як оинаи истиқлолҳои ҷилои унсурҳои мусбату манфии ҷамъиятӣ доништа мешавад, зеро моҳияти ток-шоу кашф ва пешниҳод кардани мушкилоти ҷомеа дар доираи васеъ мебошад. Маълум аст, ки «...ток-шоу бо иштироки даъватшавандагон ба студия...» [14, с. 227] шакл пайдо карда, имкони фаро гирифтани паҳлуҳои зиёдро дорад. Дар фаъолияти телевизионӣ на ҳамаи жанрҳо мақоми густурдари соҳиб мегарданд. Як хосияти раванди ҷаҳонишавии муосир он аст, ки бештари мушкилоти ҷомеа хусусияти ҷамъиятию сиёсӣ доранд. Ҳамин аст, ки дар барномаҳои ток-шоуи шабакаҳои телевизиони давлатҳои мутараққӣ бештари мушкилот аз нигоҳи сиёсатдонҳо матраҳ мешавад. Он нукта низ мавриди зикр аст, ки дар аксари барномаҳои шабакаҳои телевизиони ватанӣ нигоҳи сиёсатдонҳо доираи маҳдуд соҳибанд. Ба ин вачҳ барномаҳои ток-шоуро дар Тоҷикистон наметавон сиёсӣ номид. Омӯзишу таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки ин гуна барномаҳо бештар хусусияти сиёсӣ фарҳангӣ доранд. Имрӯз ток-шоу дар кишварҳои бузурги дунё доман паҳн менамояд, шакл иваз мекунад. Аслан рушди ин жанр аз нигоҳи аввал вобаста ба фарҳанги ҳар миллат сурат мегирад. Тарзи интихоби барномасозии Телевизиони Тоҷикистон аз телевизионҳои Амрикову Русия бояд тафовут дошта бошад, зеро ҳар як миллат таъриху тамаддуну фарҳанг, расму оин ва анъанаҳои қадимаю аҷодии худро дорад ва дар таърих ба онҳо ҷолибияти барномаро таъмин карда метавонад.

Дар навбати аввал барои ток-шоу интихоби дурусти мавзӯ нақш дорад. Мавзуи ҷолиб, муҳим ва иҷтимоӣ дар ҳар як барномаи ток-шоу дараҷаи маҳбубияту нуфузи онро нишон дода метавонад. Ақидаи муҳаққиқ А. Саъдуллоев, ки «...жанр хосагии мавзӯ ва рангорангии мундариҷа аст» [9, с. 25] мегӯяд, гувоҳи он аст, ки жанр бо иқтидори хоси худ арзиши мавзӯро мушаххас карда метавонад. Бо назардошти ҳолиҳои ҷаҳони иттилоотии кишвар журналистони Телевизиони Тоҷикистон аз рӯйи маҳорат ва тавоноӣ дар ин жанр барнома омода менамуданд. Мавзӯ дар ток-шоу самти яғонаву маҳдуд надорад ва бо даъвати мутахассисону масъулон мазмуну муҳтавои он хеле ғанӣ мегардад. Ток-шоуҳои имрӯзаи русӣ аз ин хусусият пурра бархӯрдоранд. Ток-шоу барномае мебошад, ки дар он доир ба як мушкилот фикрҳои гуногун садо диҳанд. «Барои он ки шоу-барномаҳои телевизионӣ диданибобу шавқовар шаванд, гурӯҳҳои эҷодии онҳоро зарур аст, ки меҳнати зиёд кунанд, андешаҳои ҷолибро истифода баранд, тавачҷуҳи тамошогаронро ба худ ҷалб намоянд» [7, с. 120]. Нисбат ба дигар жанрҳои телевизионӣ ба ин навъи барномаҳо муттаҳидии бештар лозим меояд, зеро як ё ду кас наметавонад аз уҳдаи омода намудани барномаи ток-шоу барояд. Ин ҷо тамоми ҳайат аз муаллиф то наворбардорону равшанидиҳандагон бояд муттаҳид гашта, барномаро хубу беҳтар омода намоянд. Муҳаққиқ З. Эшматов мундариҷа ва мавзӯи телевизионро ба панҷ гурӯҳ – «сиёсӣ-тарғиботӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, адабӣ-

фарҳангӣ, таълимӣ-омӯзишӣ, мусиқӣ-фароғатӣ» [15, с. 118] тақсимбандӣ кардааст. Дар тақсимбандии муҳаққиқ барномаҳои хусусияти равонӣ дошта ба инобат гирифта нашудаанд. Вақтҳои охир дар шабакаҳои дохиливу хориҷи барномаҳои дар жанри ток-шоу омода мешаванд, ки бештар хусусияти равонӣ доранд. Масалан дар шабакаи НТВ-и Русия барномаи "ДНК" омода мешавад, ки аз оғоз то ба охир қаҳрамон дар ҳолати нугувор қарор дорад. Ҳамзамон маълум гардидааст, ки баъди иштирок дар ин барнома қаҳрамонон ба беморхонаҳои равонӣ мурочиат намудааст, Зеро аудитория ва саволҳои гуногуну ҳолатҳои ғайриҷашмдошт дар рафти барнома ба қаҳрамон бе таъсир намеронад. Талаботу қонуниятҳои махсуси жанри ток-шоу аст, ки ҳар як мавзӯ, ки дар шоу-барномаҳои интиҳоб мешавад, бояд ба ҷомеа таъсир расонида тавонад. Интиҳоби мавзӯи ҷолиб, пешниҳоди саволҳои асосист, ки барои бинанда фаҳмоянд, метавонанд шавқовар ва ҷолиб бошанд. Дар сурати он, ки бинандагон баъди пахши барнома дар атрофи он баҳс накунанд, маълум мегардад, ки барнома бетаъсир будааст. Ин махсусият ҳанӯз дар оғози солҳои 2000 аз ҷониби муҳаққиқон таъкид гардидааст: «Наметавон гуфт, ки ҳамаи корҳо дар телевизион хуб аст. Барномаҳои камтаъсир, каммуҳтаво каммазмун ҳанӯз ҳастанд. Зиёд шудани ток-шоуҳо низ он қадар хуб нест. Бахусус, ток-шоуҳои муҳаррирон ва барандагон онро идора карда наметавонанд» [3, с. 34-39]. Чунин ба назар мерасад, ки ин ноқисӣ дар навбати аввал аз нодорӣ мавзӯ ба вучуд меояд. Муаллифи барнома муваззаф аст, то дар ҳар барнома мавзӯҳои гуногунро интиҳоб намояд. Масалан, агар дар як барнома бораи ҳаҷв суҳбат намояд, дар барномаи дигар сиёсат метавонад мавзӯи асосӣ бошад. Мутасаддиёни барномаро лозим аст, то вобаста ба мавзӯи интиҳобгардида меҳмон даъват намояд ва аудитория низ аз меҳмонон пур бошад. Дар ҳолатҳои ки ин шумора зиёдтар мегардад, мутасаддиён ҷойҳои нишастро бештар банд менамоянд. Дар барномаҳои телевизиони Русия нарасидани иштирокчиён ба назар намерасад, вале дар шабакаҳои ватанӣ ин мушкилоти асосии мутасаддиёни барнома мебошад. Мушоҳида мешавад, ки баъзан иштирокчиёноро маҷбуран ба барномаҳои мебаранд ва ё одамонро аз ҷӯча илтимос менамоянд. Ин ҳолат дар вақте сар мезанад, ки барнома бинандаи худро надорад ва ё мавзӯе, ки матраҳ мешавад, ба дарди мардум намехӯрад. Агар барнома маҳбубият дошта бошад, тамошобини студия тариқи озмунҳо низ дар ин ток-шоу роҳ ёфта наметавонад. Ин ҳолатро дар мисоли барномаи «Поле чудес»-и Л. Якубович ва барномаҳои А. Малахов мушоҳида кардан мумкин аст. Мушкилоти барномаҳои ватанӣ дар он аст, ки бештари муаллифон худ корсозанду муҳаррир. Бисёр вақт рӯзноманигорон аз интиҳоби мавзӯҳои муҳим худдорӣ менамоянд. Бинандагон гумон мекунанд, ки рӯзноманигорон аз уҳдаи кор намебароянд, вале таҳқиқҳои нишон медиҳанд, ки чунин нест. Ин ҳолатро метавон бо чанд сабаб иртибот дод:

- дар аксар ҳолат интиҳоби мавзӯ дар телевизионҳои ватанӣ ба ихтиёри журналистон нест;
- кори коллективӣ ин ҷо дуруст ба роҳ монда нашудааст;
- ҳанӯз аксари ток-шоуҳо дар шабакаҳои ватанӣ сарпараст надорад (2023);
- мардуми қуҳансоли кишвар барои иштирок дар барномаҳои хоҳиш надоранд ва ё даъват намешаванд;
- намояндагони ҳизбҳои сиёсӣ ба барномаҳои даъват намешаванд.

Пешниҳоди жанри мазкур дар ҳар кишвар тарзи хосаро дорад. Дар ин миён фарҳанги мардумӣ ба назар гирифта мешавад ва дар асоси маърифати шахрвандӣ интиҳоби мавзӯ сурат гирифта, баҳс ба миён меояд. Чунон ки зикр шуд, аввалин намунаи жанри ток-шоу дар Шабакаи аввали телевизиони ҷумҳурӣ ба миён омадааст, вале ин жанр танҳо баъд аз пайдо гардидани шабакаҳои дигар дар кишвар рушд кардааст. Баъд аз он, ки дар шабакаи «Сафина» барномаҳои ток-шоу сабт гаштанд, рақобат миёни журналистони ватанӣ оғоз гардид. Журналистони ҷавон Талабшо Муқимов, Дилафрӯз Сатторова, Орзу Исоев, Зевар Давлатова, Муҳиддин Нуров, Зафар Саидов аз ҷумлаи онҳое буданд, ки бевосита ба омода намудани ток-шоу дар ин шабака машғул мегардиданд. Бехтарин барномае, ки тавонист тамоми хусусиятҳои ток-шоуро иникос намояд, барномаи «Нигоҳи дигар»-и Зевар Давлатова буд. Дар ин барнома аслан мутасаддиёни дилхоҳ касбу кор даъват карда мешуданд.

Аудиторияи барномаро низ мардуми сину соли гуногун ташкил медоданд. Шакли корбарии Зевар Давлатова ва коргардони барнома Носир Саид нисбат ба дигар кормандон фарқ мекард. Ҳангоми омода намудани барномаи мазкур дар студия аз панҷ то шаш соат сабт мешуд. Дар вақти танзими барнома бо муаллиф аз шаш соати навор танҳо 40 дақиқаро барои эфир чудо мекарду халос. Яъне он чизе интихоб мешуд, ки онро муаллифи барнома барои эфир раво медид. Аз ҳисоби масъалагузорӣ ва хулосабарорӣ низ барнома фарқкунанда буд.

Ток-шоу як восита ва силоҳест, ки барои ба даст овардани шумораи бештари аудитория равона шудааст. Васоити ахбор чун як навъи истехсолоти сармоя доман густурдаанд ва табиист, ки дар ин роҳ аз тамоми имконот истифода кардан мевоҳанд. Талаботи ҷаҳони сармоя ҳамин аст, ки бояд тичорат мавқеи маҳдудро ихтиёр накунад. Дар ин тичорат ҳама чиз ҳаст: фиреб, дурӯғ, ҳақиқат, найранг, чилва, бовар кунонидан ва монанди он. Аз ин ҷиҳат яке аз омилҳои ба миён омадану инкишоф ёфтани жанри ток-шоу ин тичорату рекламаву пиарсозӣ мебошад: «Шухрати беандозаи ин жанр аз натиҷаи авзои тичоратии ВАО-и замон, муборизаи беамон барои бинандаи оммавӣ-истеъмолкунандаи асосии реклама мебошад» [10, с. 80].

Ҳарчанд бархе аз рӯзноманигорони ҷавон кӯшиши озодиро дар барномаҳои худ мекунанд, вале тарзи пешниҳод яксон аст. Аз барномаҳое, ки дар Шабакаи аввал то андозае мақоми худро дар жанри ток-шоу пайдо намуда буд, ин барномаи «Оила»-и Гавҳар Умарова мебошад. Он барномае буд, ки бинандагон бесаброна интизораш мешуданд. Барномаи мазкур муаммоҳои рӯзгорро фаро мегирифт ба миён мегузошт. Гавҳар Умарова дар китоби «Ток-шоу дар Телевизиони Тоҷикистон» аз лаҳзаҳои қорӣ ёд карда, менависад: «Ҳангоми таҳияи шоу-барнома дар мавзуи «Момодоя кист ё чаро кӯдакон иваз шуданд?» 21 апрели 2008 соати 19-у 30 дақиқа ба як муаммо ва риштаи сарбастае дучор гардидем. Мавзуӣ, ки басо нозук буду ба тори дили инсон нохун мезад, идора намудани меҳмонони барнома ба дараҷае мушкил шуд, ки нигарон набудем» [13, с. 28].

Чунин муаммоҳои сарбаста дар зиндагӣ бисёр рӯй медиҳанд. Ҷолибияти ток-шоу низ дар ҳамин аст, ки мавзуи интихобшуда аз ҳаёти воқеӣ гирифта шавад. Дар баъзе ҳолатҳо мутахассис ба чунин тарз ҷараён ёфтани воқеа бовар намекунад. Рӯзноманигор бояд дар ин маврид вазифаи худро иҷро намояд. Муҳаққиқи амриқоӣ Уилям С. Пейлӣ менависад: «Воқеанигор бояд кӯшиш намояд, ки ба ифшои далелҳои маълум ҳама гуна муҳолифатро возеҳ карда, беғаразона аз ҳар ду тараф масоили ба ҳам зидро нишон диҳад, ки шунавандагон ва бинандагон худашон бо ёрии он хулоса бароварда тавонанд. Ҳадафи асосии баранда бояд воқеанигорӣ ва бетарафӣ бошад». Як нуктаро бояд зикр намуд, ки на ҳамеша дар барномаҳои ток-шоуи шабакаҳои ватанӣ факт истифода мешавад. Ин ба он боис мешавад, ки бинанда на ҳамеша ба телевизион бовар кунад. Ин омил ба он вобаста аст, ки «объекти телевизион психологияи аудитория» [11, с. 15] мебошад. Вазифаи асосии журналист ҳам дар он аст, ки бинанда ба ӯ бовар намояд. Танҳо дар ҳамин ҳолат метавонад журналист маҳбуби бинандагон гардад.

Маълум аст, ки дар ток-шоу ҳама намуди роҳҳо барои ташкилу сабти барнома истифода мегардад ва чун аксари барномаҳои муваффақ бо шаклгирии хоса омода мешавад, сирри онҳо як муддат пинҳон мемонад, вале бо мурури замон тамоми пинҳонкориҳо дар сохтори ток-шоу фош мегардад. Бинандаи имрӯза зирак аст ва дар моварои интиҳоби васеъ қарор дорад. Ҷаҳонбиниву донишҳои шоумен боис мегардад, ки доираи аудиторияи барномаи худро вусъат бахшад: «Ҷамоатбинони тоҷик низ ба «оинаи ҷамъиятӣ» хеле дақиқкорона, кунҷковона дида медӯзанд, зеро баробари пешрафти ҷомеа тамошобин низ тӯли солҳои охир аз гиру дори рӯзгор сабақҳои зиёде гирифт. Аз ин лиҳоз, «...кормандони телевизионро лозим аст, ки барои қонеъ гардонидани талаботи тамошобини имрӯза маҳорати касбии худро баланд бардоранд, донишҳои эҷодиву доимии ин соҳаи хеле муҳиму масъулиятнокро тақвият диҳанд» [8, с. 16-21].

Муҳим он аст, ки ин сохтакорихоро бинанда дарк накунад, зеро чун барнома аз нигоҳи тамошобин ноқис мебошад, он ҷойи худро дар ҷомеа аз даст медиҳад. Ба ин хотир ровии барнома бояд то ҳадди имкон аз чорҷӯбаи этикаи касбии худ берун наояд. Хусусан, дар

ҳолате ки рӯзноманигор аз гуфти хеш рӯ мегардонад ва ё ақидаи худро дигар менамояд, барнома барои бинанда холиб наметобад, зеро бинанда ба хотири манфиати шахсӣ назди оинаи нилгун менишинад. Ин омилро як унсури асосии нодорӣ мавзӯ ва мундариҷа гуфтан мумкин аст: камбудӣ дар кори кормандони шабакаҳои телевизиони ватанӣ аз он аён мегардад, ки дар онҳо кори коллективӣ қариб, ки мушоҳида намешавад. Имрӯз ток-шоу дар телевизион хусусияти публисистиро дорад ва онро аз рӯйи пешниҳод ба ду равияҷудо менамоянд.

1. Муқобилфикрӣ (альтернативная).

2. Озодбаёнӣ

Дар қисмати аввал, яъне муқобилфикрӣ шакли пешниҳоди барнома дигар аст. Аудитория ба ду қисм ҷудо мешавад ва ҳар як қисм дар навбати худ барои ғолиб омадан ва ё рад намудани фикри гурӯҳи дигар кӯшиш менамояд. Ба ин намуди барномаҳо бештар вақт барномаҳои мувоҳисавӣ ва озмунӣ дохил мешаванд. Ҳамзамон, солҳои 2000-2003 дар шабакаи Тоҷикистон барномае бо номи «Сиёҳу сафед» пешниҳод шуда буд. Ровиёни барнома Раҳмоналӣ Шералиев ва Қурбонназар Восеев буданд. Дар барномаи мазкур як мавзӯ пешниҳод шуда, аз ҷониби аудитория, ки ду қисм дошт, матраҳ мешуд. Дар шабакаи «Сафина» бошад ин намуди ток-шоу соли 2016 бо номи «Ҷамъу тарх» пешниҳод шуд.

Озодбаёнӣ яке аз омилҳои фарқкунандаи ток-шоу мебошад. Жанри мазкур аз дигар жанрҳо маҳз бо ҳамин хосияти худ фарқ карда метавонад. Ҳама озодона сухан мекунанд, фикри худро мегӯянд. Ҳеч як иштироккунанда дар барнома нисбат ба дигарон имконияти беш надорад. Ток-шоу ҳамчун жанри телевизионӣ ба худ шакл ва мундариҷаи хоса дорад. Ҳарчанд дар қисм-қисми ин жанр мо монандиашро бо дигар жанрҳо эҳсос мекунем, вале бояд гуфт, ки унсурҳои дигар жанрҳо ин жанрро бой ва пурра менамоянд. Дар он як мавзӯи холиб аз тариқи баҳсу муколамаҳо баррасӣ гардида, воқунишҳоеро дар ҷомеа ба миён меорад. Дар ток-шоу баҳс рӯкни асосӣ аст: «...мувоҳисаҳо ин мувоҳимаи муташаққилонаи проблема таҳти роҳбарии барандаи барнома аст. Дар чунин мувоҳисаҳо меҳмонони барнома аз 3 то 16 нафар (вобаста ба мавзӯ) иштирок мекунанд» [1, с. 70].

Публисистикаи экран як намуди намоишест, ки ҷомеа, коллектив, шахсони алоҳидаро дар маҷмӯъ, якҷоя ва ҷудо-ҷудо, дар ягонагӣ ё бархӯрд инъикос менамояд. Таъбири боло ҳамчун хусусияти комил дар ток-шоу дида мешавад. Миёни ин жанр ва жанрҳои хабарӣ фарқи калон мавҷуд аст, зеро агар аз тариқи хабар ҷӣ шуданро одамон фаҳманд, аз тамошои барномаҳои публисистӣ бинанда пурра дар бораи воқеа ва ё мавзӯи интихобшуда огоҳӣ пайдо менамояд. Аз ҳама асосаш ин аст, ки дар барномаҳои ток-шоу аслан мутахассисоне даъват мешаванд, ки мавзӯро аз нигоҳи комил дарк карда ва шарҳ дода метавонанд: «Барои аудиторияро ба чизе бовар кунонидан журналист бояд ба студия онҳоеро даъват намояд, ки шоҳиди воқеа мебошанд, ба мавзӯи шиносанд» [12, с. 150].

Қолаби якхела барои бинанда дилбазан низ гаштааст. Эроди зикршуда ба масъалаи пешниҳоди барномаҳои ток-шоу ва сахнаи онҳо ишора менамояд. Ҳамчун анъанайи роиҷ дар барномаи ток-шоу як сахна истифода мешаваду кайҳо бинанда медонад, ки гӯяндаи сухан дар кучо қарор дорад. Аз ҷониби дигар меҳмонони аксари барномаҳо тақрор мешаванд, ки бинанда аз ин сохтакорӣ ба таври амиқ огаҳ аст, ҷараёни минбаъдаи барномаро дар олами тафаккури худ эҳсос менамояд. Ин ҷиҳат аз сифати пасти барнома ва дараҷаи нокифояи касбияти муаллифи барнома ҳам дарак медиҳад. Масъалаи «...ба манфиати худ истифода карда тавонистан ва ба манфиати худ истифода карда натавонистани барнома» [5, с. 47] нишон медиҳад, ки бояд шоумен пеш аз ҳама, таҷрибайи касбиро соҳиб бошад. Маълум аст, ки бо чунин аҳвол журналист ё шоумен наметавонад, ҳамқадами замона бошад ва талаботи фазои иттилоотиро дарк намояд. Рисолати ток-шоуи ватанӣ ҳамин аст, ки бояд бо назардошти табиати мавзӯи таҳия гардад: «ток-шоу бояд як барномаи дорои ҳадафи мушаххас, созанда ва дурнамои ратсионалӣ бошад. Дар ин барнома ҳатман менталитет, хоштаҳои иқлимӣю ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба нисбат гирифта мешаванд, вагарна он аз барномаи мувоҳисавию проблемавӣ дида, ба барномаи шавқовари беҳадаф, яъне бетаъсир монанд мешавад» [4, с. 150].

Ток-шоу жанри мукаммалу калонҳаҷм мебошад. Хусусияти жанрии он дар ҳамоҳангӣ бо дигар жанрҳо маълум мешавад, яъне хосиятҳои дигар жанрҳо ба ҳам оварда, як нозукии тозаро ба вучуд меорад. Унсурҳои дигар жанрҳо вобаста ба мавзӯ ва имконият аз ҷониби мутасаддиён истифода мешаванд. Муҳаққиқон бар он андешаанд, ки ҳар қадар ки дар барномаҳои ток-шоу мутахассисони гуногун даъват карда шаванд, ҳамон қадар барнома диданӣ мебарояд. Пас, аз ҳар барнома боз саволи «киро бояд даъват намоем?» пайдо мешавад, зеро шахсонро бояд интихоб намуд, ки вобаста ба мавзӯ маълумот дошта бошанд, то тавонанд ба суолҳои аудитория пурра ва дуруст ҷавоб гӯянд. Ҳамчунин, лаҳзаҳои ҳаёти қаҳрамонон, ки баён карда мешаванд, метавонад барои иштироккунандагон ва бинандагон муҳим бошад.

Қобили зикр аст, ки мундариҷаи барнома ба мисли интихоби мавзӯ бисёр муҳим аст. Чунон ки гузоштани ном дар барнома нақш дошта метавонад, мундариҷаи он низ бояд ҳамон гуна ранг гирад, зеро сарфи назар аз он ки чи гуна шахсон дар барнома ширкат менамоянд, бинанда муҳтавои барномаро интизорӣ мекашад. Барои мутасаддиёни барнома низ пеш аз ҳама, тавачҷуҳи бинанда дар ҷойи аввал меистад.

Адабиёт

1. Азимов, А. *Маҳорати таҳлилгарии журналисти телевизионӣ* / А. Азимов. - Душанбе, 2013. – 70 с.
2. Абдусаломова, Р. «*Наттоқ чехраи телевизион*» / Р. Абдусаломова. – Д. Деваитич, 2008 – 226 с.
3. Гулов, С. *Воситаҳои ахбори омма оё оина буданд// Меваи истиқлол (маҷмуаи мақолаҳо)*. / С. Гулов, Ҷ. Раҳмонова. - Душанбе: Озар, 2006. - 54 с.
4. Давронов Д. *Ҷаҳони муосир: мавқеи садо ва симо*. / Д. Давронов, Ҷ. Раҳмонова. - Душанбе: 2012. - 156 с.
5. *Журналистикаи байналхалқӣ – № X (маҷмуи мақолаҳо)*. - Душанбе, 2019. 204 с.
6. Кузнецов, М. *Практическая психология PR и журналистики*. / М. Кузнецов, И. Цыкунов. – М.: «РИП-холдинг», 2004.–148 с.
7. Мирзоев, И. *Рукни чорум* / И. Мирзоев. - Душанбе: Матбуот, 2012. – 248 с.
8. Неъматова С. *Назаре ба фаъолияти воситаҳои электроники ахбори умум// Матбуоти муосири тоҷик: пешомад ва проблемаҳо (маҷмуаи мақолаҳо)*. / С. Неъматова. - Душанбе, 1998. - 64 с.
9. Саъдуллоев, А. *Наҷвои наҷотофарин* / А. Саъдуллоев. – Душанбе, 2008. – 112 с.
10. Саъдуллоев, А., Шоев М. *Асосҳои журналистикаи телевизион. Баҳши дуввум бо тағйири иловаҳо* // А. Саъдуллоев, М. Шоев. - Душанбе, 2010. - 112 с.
11. Сафарова М. *Телевидение и аудитория* / М. Сафарова. - Душанбе: Кайҳон, 2016. - 102 с.
12. Сафарова М. *Таъсири телевизион ба афкори умум* / М. Сафарова. - Душанбе, 2018. 170 с.
13. Умарова Г. *Ток шоу дар Телевизиони Тоҷикистон* / Г. Умарова, Х. Бекзод. - Душанбе, 2009. – 190 с.
14. Хамидиён И., Абдурахим Б. *Содержательное и жанровое многообразие на таджикском телевидение*. И. Хамидиён, Б. Абдурахим. - Душанбе, 2018. - 256 с.
15. Эшматов З. *Таъсис ва ташаккули телевизиони Тоҷикистон* / З. Эшматов. - Душанбе, 2016. - 130 с.

МАХСУСИЯТИ МУНДАРИҶАВӢ, ТАРКИБӢ ВА СОХТОРӢ ДАР ЖАНРИ ТОК-ШОУ

Дар ин мақола бобати махсусияти мундариҷавӣ, таркибӣ ва сохтори жанри ток-шоу сухан меравад. Вобаста ба махсусияти бахшҳои гуногуни жанри ток-шоу изҳори назар шуда умдатарин бахшҳои жанр вобаста ба имконоти техникаи омӯхта шудааст. Аз назари муаллиф жанри ток-шоу яке аз жанрҳои муҳим дар шабақаҳои ҷаҳонӣ шинохта шудааст. Он дар кишварҳои гуногуни олам бо шакл ва пешниҳоди хоса омода карда мешавад. Ток-шоу агар аз як ҷониб хусусияти омӯзишӣ тарбиявӣ дошта бошад, аз ҷониби дигар барои таҳлил ва пайгири намудани мушкилоти ҷомеа нақш дошта метавонад. Дар ин ҳолат пеш аз ҳама нақши шоумен, ки ҷилави барномаро дар даст дорад калон аст. Имрӯз ҷаҳони муосир дар паи рушди таҳаввулоти ҷашмрасе қарор дорад ва телевизион низ дар баробари дигар бахшҳои ҷомеа рушд мекунад. Ток-шоу дар телевизион на танҳо як баҳши

телевизионӣ, балки ҳамчун як оинаи истиқлолхоҳи ҷилои унсурҳои мусбату манфии ҷамъиятӣ эътироф гардидааст. Ток-шоу дар шуури ҷамъияти бетаъсир намоишдод. Ба ин хотир мундариҷаву таркиби ин жанр бо интихоби соддатарин мавзӯ муҳимияти хосаро пайдо мекунад. Ягона омиле ки барномаҳои ток-шоуи телевизионҳои Тоҷикистон ва шабакаҳои хориҷиро алоқаманд мекунад ин сохтори сахнаӣ мебошад. Зеро мушкilotи ҳар ҷомеа аз дигар кишварҳо фарқи бузург дорад. Дар ин намуди барномаҳо ҳатман менталитет, хостаҳои иқлимӣ чуғрофӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба инобат гирифта мешаванд. Унсурҳои хосаи фарқкунандагӣ дар омода намудани ток-шоу нозуқиҳои мундариҷавӣ таркибиро ба миён меорад ва дар ин замина метавон аз мавзӯгузори дар барнома оғох гардид. Ба назари мо, чунин раванди мураккаб бештар ба таъбу завқи аудитория рабт дорад. Ҷойи инкор нест, ки дар бештаре аз кишварҳои бузург вобаста ба шароити мусоиди озодбаёнӣ гуногунфикри ин гуна барномаҳо диданианд. Дар кишварҳои пасошӯравӣ худсензураҳо монанди аслии рушд наёфтани жанри мазкур аст, ки дар навбати аввали харобии мавзӯ дар онҳо нигаронкунанда мебошанд. Мақола бо он хулоса қарда мешавад, ки солҳои истиқлолият имконияти бештаре дар фаъолияти телевизионҳо ба вуҷуд омадааст. Сахнаҳои барҳаво ва технологияи нав имкон медиҳанд то номгуи барномаҳои ток-шоу дар шабакаҳои телевизионии Тоҷикистон бештар бошанд. Бештар гардидани ток-шоу дар телевизион сабаби бештар гардидани бинандагон мешавад ва дар ин миён шумори ҷавононе, ки мехоҳанд шоумен бошанд зиёд мегардад. Зеро телевизион барои чехрасозӣ нақши бориз дорад.

Калидвожаҳо: ток-шоу, шоумен, ҷаҳонишавӣ, ташаккул, афкор, ҷомеа, аудитория, баҳс, ҳадаф, телевизион, таърих, сахна, завқ.

СПЕЦИФИКА СОДЕРЖАНИЯ, СОСТАВА И СТРУКТУРЫ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ ТОК-ШОУ

В данной статье говорится о содержании, составе и структуре жанра ток-шоу. Что касается особенностей различных разделов жанра ток-шоу, то основные разделы жанра изучены с точки зрения технических возможностей. С точки зрения автора, жанр ток-шоу признан одним из важнейших жанров в мировых каналах. Его готовят в разных странах мира в особой форме и подаче. Если с одной стороны ток-шоу носит просветительский и воспитательный характер, то с другой стороны, оно может сыграть роль в анализе и мониторинге проблем общества. В этом случае, прежде всего, велика роль шоумена, ведущего программы. Сегодня современный мир переживает замечательное развитие и эволюцию, и телевидение также развивается вместе с другими секторами общества. Ток-шоу на телевидении признано не только телевизионным сегментом, но и самостоятельным зеркалом положительных и отрицательных социальных элементов. Ток-шоу не осталось незатронутым в сознании общественности. По этой причине особое значение приобретает содержание и состав этого жанра при выборе самой простой темы. Единственным фактором, который связывает ток-шоу таджикского телевидения и зарубежных каналов, является сценический состав. Потому что проблемы каждого общества сильно отличаются от проблем других стран. В программах такого типа всегда учитываются менталитет, климатические, географические, социальные и политические требования. Отличительные элементы подготовки ток-шоу выявляют нюансы содержания и композиции, и в этом контексте можно понять тематику программы. На наш взгляд, столь сложный процесс больше связан со вкусом аудитории. Нельзя отрицать, что такие программы можно было увидеть в большинстве крупных стран из-за благоприятных условий свободы слова и многообразия. В постсоветских странах самоцензура является основным препятствием на пути развития этого жанра, и уничтожение предмета в них вызывает беспокойство. Статья заключается тем, что годы независимости создали больше возможностей в деятельности телевидения. Просторные залы и новые технологии позволяют увеличить список ток-шоу на таджикских телеканалах. Увеличение количества ток-шоу на телевидении приведет к расширению круга зрителей, и тем самым увеличится число молодых людей, желающих стать шоуменами. Потому что телевидение играет важную роль в выявлении талантливых личностей.

Ключевые слова: ток-шоу, шоумен, глобализация, формирование, мнение, общество, аудитория, дебаты, цель, телевидение, история, сцена, интерес.

SPECIFICS OF THE CONTENT, COMPOSITION AND STRUCTURE OF TELEVISION TALK SHOWS

This article talks about the content, composition and structure of the talk show genre. As for the features of various sections of the talk show genre, the main sections of the genre have been studied from the point of view of technical capabilities. From the author's point of view, the talk show genre is recognized as

one of the most important genres in world channels. It is prepared in different countries of the world in a special form and presentation. If, on the one hand, a talk show has educational character, then on the other hand, it can play a role in analyzing and monitoring the problems of society. In this case, first of all, the role of the showman, the host of the program, is great. Today, the modern world is experiencing remarkable development and evolution, and television is also evolving along with other sectors of society. Talk shows on television are recognized not only as a television segment, but also as an independent mirror of positive and negative social elements. The talk show did not remain unaffected in the public consciousness. For this reason, the content and composition of this genre is of particular importance when choosing the simplest topic. The only factor that connects talk shows on Tajik television and foreign channels is the stage cast. Because the problems of each society are different from the problems of other countries. Programs of this type always take into account mentality, climatic, geographical, social and political requirements. Distinctive elements of talk show production reveal nuances of content and composition, and in this context the program's themes can be understood. In our opinion, such a complex process is more related to the taste of the audience. It cannot be denied that such programs could be seen in most major countries due to favorable conditions for freedom of speech and diversity. In post-Soviet countries, self-censorship is a major obstacle to the development of this genre, and the destruction of the subject in them is a cause for concern. The article concludes that the years of independence have created more opportunities in television activities. Spacious halls and new technologies make it possible to increase the list of talk shows on Tajik TV channels. An increase in the number of talk shows on television will lead to an expansion of the audience, and thereby an increase in the number of young people who want to become showmen. Because television plays an important role in identifying talented individuals.

Keywords: talk show, showman, globalization, formation, opinion, society, audience, debate, goal, television, history, stage, interest.

Дар бораи муаллиф

Азизов Фирӯз

Номзади илмҳои филологӣ, муҳаррир

Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина”

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

кӯч. Бехзод, 25

E-mail: f.aziz@bk.ru

About the author

Azizov Firuz

Candidate of Philological Sciences, editor

SI "Television Safina"

734000, Dushanbe city, Republic of Tajikistan,

St. Behzod 25

E-mail: f.aziz@bk.ru

Об авторе

Азизов Фирӯз

Кандидат филологических наук, редактор

Государственное учреждение «Телевидение

Сафина»

734000, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, ул. Бехзода, 25

E-mail: f.aziz@bk.ru

ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ БАДЕЙ ДАР МАТБУОТИ НАХУСТИНИ ТОЧИКӢ

Абдурахимов Б. А.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Тарҷума дар саҳифаҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» (1912) мавқеи муҳим дорад. Ба тахмини мо, матолиби тарҷумашуда аз се як ҳиссаи маводи рӯзномаро ташкил медиҳанд. Онҳоро ба тарҷумаи матолиби хабарӣ аз воситаҳои ахбори хориҷа, лентай телеграф ва тарҷумаи асарҳои бадеӣ ҷудо кардан мумкин аст. Аз се як ҳиссаи ҳамаи матолиби тарҷумашуда осори бадеӣ мебошанд. Бояд гуфт, ки «Бухорои шариф» тарҷумони махсус дошт. Маълум аст, ки Мирзо Ҷалол Ҳангоми муҳаррир таъйин шудан ҳамроҳаш мутахассисони матбаа ва тарҷумон оварда буд [10, с. 202]. Ин аст, ки дар чанд шумораи рӯзнома ихтор (ёдоварӣ) гардида, ки бо сабаби набудан ё аз кор рафтани тарҷумон дар баровардани шумораи навбатӣ таътил ба миён омад. Чунончӣ, дар ихтори №111, 4 августи соли 1912 омада: «Ба воситаи ин ки мутарҷими мо истеъфо дода ва рафтааст ва дар ин чандрӯза мутарҷими қобиле ҳам пайдо нашудааст, рӯзномаҳои мо маҷбур ба таътили муваққатӣ шудааст» [1, №11, с. 2].

Дар умум, ногуфта намонад, ки яке аз махсусияти асосии матбуоти аввалини Шарқ, аз ҷумла, тоҷик аз он иборат аст, ки ба масъалаи тарҷума таваҷҷуҳи хос зоҳир мекарданд [11, с. 92]. Хосса, дар таҳқиқоти мукаммали муҳаққиқи эронӣ Ҳасани Миробиддинӣ дар ин бора зикр шуда, ки маҷаллаҳои нахустини форсӣ дар замима (ҳошияшон) тарҷумаи роману ҳикояҳои нависандагони Фарбро ҷой медоданд [2, с. 48]. Ҳадафи асосӣ аз ин амал ҷалби бештари хонандагон буд [4, с. 2]. Чунин ҳолат дар «Бухорои шариф» ҳам мушоҳида мешавад [3, с. 12-14].

Вазифаи асосии корманди тарҷумон дар рӯзномаи мазкур аз баргардони хабару гузоришҳои ҷаҳон ва давлатҳои ҳамҷавор, ки ҳамарӯза аз лентай телеграф, рӯзномаву маҷаллаҳои русӣ, тоторӣ, туркӣ, фаронсаӣ ва ғайра гирифта мешуд, иборат буд. Дар ин хусус дар чанд шумора эълон омада: «Ба идораи мо мутарҷими муктадире лозим аст, ки забонҳои туркӣ ва русӣ ва форсиро мукамал бидонад. Шуғлаш ҳам ҳамин хоҳад буд, ки тилуғрофҳои оҷент ва ахбори рӯзномаҳои русӣ ва туркиро ба форсӣ тарҷума намояд. Дар тарҷумонӣ ҷунон моҳир бошад, ки рӯзномаро маълал нагузошта, аз уҳдаи тарҷумаи ахбор ва тилуғрофҳои ҳама рӯзнома барояд» [1, №119, 1912, 19 сентябр, с. 1].

Албатта, тарҷумон имконияти баргардони намунаҳои бадеиро аз забонҳои дигар барои шавқовар ва хонданбоб шудани муҳтавои рӯзнома дошт, аз ин рӯ, тахмин кардан мумкин аст, ки як қисм асарҳои бадеии тарҷумашуда аз тарафи тарҷумони идораи рӯзнома баргардон шудааст. Ин аст, ки баъди чанд муддати шурӯи нашр дар ҳар шумораи рӯзнома тарҷумаи як асари бадеӣ ҷой дода шудааст. Тарҷумаҳои бадеии рӯзнома намунаи аввалини мактаби тарҷумонии тоҷик буда метавонанд. Аз ин рӯ, омӯзиш, муайян кардани сатҳ ва сифати тарҷума, забон ва сабуку услуби онҳо, сабаби интихоби ин ё он асар барои ташаккул ва раванқи ин соҳаи адабиёт аҳамияти муҳимро дорост. Асарҳои тарҷумавии рӯзномаи мазкур дорой хусусиятҳои хос мебошанд, ки ба тарзи интихоб, услуб ва забони онҳо вобастаанд. Омӯзиши мазмуну мундариҷаи асарҳои тарҷумашуда, муқоиса бо матни асл ва тарҷумаҳои такрорӣ дар муайян кардани бисёр масъалаи муҳими адабиётшиносӣ, аз ҷумла, сатҳу сифати ин соҳаи эҷодӣ, таъсири тарҷума дар ташаккули адабиёти навини тоҷик ва ғайра кумак расонда метавонанд.

Аксари тарҷумаҳои бадеии рӯзнома аз тарафи «Р.Ё.» ё «Р.И.» ном кас анҷом дода шудаанд, ки шахсияти ӯ бо вучуди тахминҳои М.Шакурӣ, В.Самад, А.Набавӣ ва дигарон ҳоло ҳам пурра муайян нагардидааст.

Дар «Бухорои шариф», умуман, дар матбуоти тоҷик, беш аз ҳама шахсият ва асарҳои нависандаи маъруфи рус Лев Николаевич Толстой мавриди назар қарор ёфтаанд. Аввалин бор дар бораи Толстой дар «Бухорои шариф», №34, 19 апрели соли 1912 ёд шудааст: «Ҳохари адиби машҳур Толстуй, ки баъд аз вафоти бародараш ғуссаи зиёд мекашид, 5 апрел вафот намудааст». Баъди ин пайи ҳам дар рӯзнома асарҳои Л.Толстой дар тарҷумаи нафари зикршуда «Р.Ё.» ба чоп расидаанд.

Яке аз нахустин осори интишоршудаи Л.Н.Толстой дар рӯзнома «Санғҳо» ном дошта, таҳти рубрикаи «Ҳикояти кӯчак» чоп гардидааст. Азбаски бештари асарҳои нависандаи машҳури рус борҳо ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, месазад онҳоро бо ҳамдигар ва асл муқоиса карда, ҳусну кубҳи ҳар яқашонро муайян кунем. Мазмуни ҳикояи мазкур аз он иборат аст, ки ду нафар зан ба хизмати пир барои афви гуноҳон мераванд. Чӣ тавре ки маълум аст, насрониҳо барои пок шудан аз гуноҳ асрорашонро ба раҳнамои дин иқрор дошта, аз ӯ дар назди Худованд мағфират мецоҳанд. Яке аз ин занҳо гуноҳи худро зиёд меҳисобид аз он ки бо шавҳараш муттафиқ нашуда, ӯро ранҷ додааст, аз ин рӯ, бовар надошт, ки гуноҳони ӯ бахшида мешаванд. Аммо зани дигар мутмаин буд, ки гуноҳи зиёд накардааст «магар хатоҳои кӯчак». Пирамард ҳар дуру гӯш карда, зани гӯё «маъсияткор»-ро гуфт: «Бирав, санги бузургтаре биёр, аммо санг чунин бошад, ки ту битавонӣ бардошта ва биёварӣ ва баъд ба зани дигар, ки худастро осӣ намедонист, мурочиат карду гуфт: «Ту ҳам бирав, он қадар, ки метавонӣ бардорӣ, санғҳои кӯчак биёр» [1, №37, с. 2]. Занҳо ҳамин тавр қарданд. Сипас, пирамард таъйин кард, ки акнун онҳо ҳар яке санғояшонро ба ҷояшон бурда монанд. Зани яқум ин амалро ба осонӣ иҷро кард, зеро ҷойи хобидаи санги қалони яғонаро медонист, аммо зане, ки санги бисёри реза ғундошта буд, наметавонист ҷойи ҳар яки онҳоро муайян кунад; ҳар ду ба назди мӯйсафед баргаштанд. Пирамард аз қори анҷомдодаи онҳо ба чунин хулоса омад: «Ҳоли маъсиятҳои мо ҳам чунин аст». Ба зане, ки худро гунаҳгор медонист, гуфт: «Ту чун ба маъсияти худ иқрор мекардӣ ва аз он муаззаб мекашидӣ, лиҳозо, аз танбияи он маъсият озод будӣ». Ба зани дигар гуфт: «Лекин ту муртакиби маъсиятҳо гашта, онҳоро чизи қобилу лоиқӣ эътино намедонистӣ ва инсофу вичдони туро аз онҳо асаре набуд. Ҳамеша муртакиби маъсиятҳои зиёд гашта, дигаронро ҳам маломату сарзаниш намуда, маъсиятро хеле зиёд мекардӣ. Лекин дониста бош, ки маъсиятҳои кӯчак ҳам, вақте ки рӯи ҳам чамъ шуданд, одамро мутаҳайир намуда, ҷораи ҳалос шудан ҳам пайдо наметавонад кунад! Пас, мо ҳама аҳли маъсият ҳастем, агар аз маъсиятҳои худ тавба ва иноба накунем» [1, №37, с. 2]. Ин ҷо баъзе қалимаҳои камистеъмол, монанди «муаззаб» (соҳиби азоб), «танбия», «маъсият», «мутаҳайир», «маишат» (ба маънои рафтору рӯзгор), «муттафиқ», «муртакиб», «осӣ», «осия» ба ҷашм мерасанд. Аммо дар умум, забони тарҷума сода ва ба асл мувофиқ аст ва ҳолати равонии қаҳрамонро хуб ифода мекунад. Аз ин рӯ, гуфтани мумкин аст, ки сифати тарҷума ба талабот ҷавоб медиҳад. Асар аз як тараф, урфу одат, руҳияи мардуми русро ифода кунад, аз тарафи дигар, ба ҷаҳонбинии мардуми Шарқ наздик аст, ки дар он такаббур ва худситой аз ҳислатҳои номатлуб шуморида мешавад. Шояд маҳз ин ҷиҳатҳо водор намуда, ки чунин як ҳикояи пурмазмун ва тарбиявӣ ахлоқӣ ва пандомӯзи нависандаи бузурги файласуфи рус тарҷума гардида, ба ҳонанда пешниҳод карда шавад.

Дар «Бухорои шариф» ҳангоми тарҷумаи осори Л.Толстой хусусиятҳои ахлоқӣ, мазҳабӣ, то андозае устуравии онҳоро ба назар гирифтаанд. Яъне, маҳз ҳикояву дostonҳое интихоб гардидаанд, ки хусусиятҳои зикршударо доранд. Вагарна асарҳои таърихӣ, тарҷумаҳои ва воқеии Л.Толстой хеле зиёданд ва тарҷумон наметавонист онҳоро баргардон кунад.

Дар оғози ҳикояи Л.Толстой «Яздонро ё шайтонро?» иқтибос аз Инҷили Луқа омадааст: «Ҳеч хидматгоре ба ду нафар оғоз дар як вақт хидмат натавонад кард» [1, №60, с. 2]. Дар забони ҳикояи мазкур низ нишонаҳои услуби классикӣ дар мисоли ифодаҳои «қардандӣ», «гуфтандӣ» мушоҳида мешаванд: «Шурбихо ҳеч вақт шурбӣ набудандӣ, ҳар гоҳ надидандӣ, ки чӣ тавр муташаҳисон ва муътабарон ҳамдигарро меҳмоннавозӣ мекунанд» [1, №60.1912. 21 май, с. 2]. Нахуст оид ба зиёни тамоку, шароб сухан рафта, ҳикояти хеле

кадимаи машхур пешниҳод шуда: Як нафар рӯхонӣ бо шайтон баҳс кардааст, ки ҳеҷ гоҳ ӯро дар манзили худ роҳ намедихад. Агар чунин шавад, ба ҳама шартҳои розӣ хоҳад шуд. Шайтон бо фиреб ба хонааш ворид шуд ва гуфт, ки аз се шарт якеашро рӯхонӣ интиҳоб карда, ба ҷо оварад: қатл, зино ва шароб. Андешид, ки аз шароб танҳо ба ҳудаши зиён мерасад, бинобар ин, шаробро интиҳоб кард. Чун нӯшид, маст шуд ва беҳушона берун шуда, дар роҳ аёлро вохӯрда, бо ӯ зино кард. Шавҳари зан инро дида, бо ӯ дастбагиребон шуд. Чун рӯхонӣ аз хӯрду хоб қавипанча буд, мардро зада кушт. Зикр мекунад, ки «Бино ба маълумоти маҳкамаҳо аз даҳ чиноят нухтааш дар вақти сархушӣ ва мастӣ иттифоқ меафтад». Дар бораи зарари шароб маълумоти муфассал дода, собит карда мешавад, ки он «инсонро сихат, қувват, гармӣ, шодӣ, ки баъзеҳо мегӯянд, намедихад». Тарҷумон ҳангоми баргардон баъзе хусусиятҳои миллий ва услубу хусусиятҳои забони тоҷикиро ба кор бурдааст. Жанри асар «ҳикоя» номида шуда, дар асл мақолаи пандомӯзест, ки аз бадеият ӯрӣ нест. Асар асосан ба ҷавонон нигаронда шуда, ки аз ду роҳ якеро интиҳоб кунанд: роҳи яздонро на роҳи шайтонро.

Бояд гуфт, ки ҳадафи асари дигари Л.Толстой «Инсонро замини зироат бисёр лозим аст?» ба ду ҳикояи болоӣ монанд мебошад. Дар ҳар се ҳикоя хислати бади инсонӣ - нафс мазаммат шудааст. Хусусияти устуравӣ дар онҳо аз он иборат аст, ки шайтон ҳамеша инсонро аз роҳи рост мегардонад. Дар ҳикоя аз ду хоҳар нақл мешавад, ки яке зани тоҷири шаҳрӣ ва дигаре, ҳамсари деҳқони деҳотист. Онҳо бо ҳам баҳс карда, ҳар яке тарзи зиндагии худро тавсиф кард. Пахом суҳбати онҳоро шунида, аз дил гузаронд, ки агар шайтон ӯро аз роҳ набарорад, корҳои пешрав хоҳад шуд. Дар ҳамсоғӣ заминдоре буд, ки деҳқонони атроф, аз ҷумла, Пахомро озор меод, онҳоро барои ҳар майда-чуйда ҷарима мекард. Сипас, маълум шуд, ки ӯ қисми заминашро ба фуруш гузоштааст. Деҳқонони деҳа маслиҳат карданд, ки он заминро худашон харанд, то ба каси бегона нарасад. Ба дили деҳқон низ шайтон кам-кам ҳирсро ҷой кард. Азбаски деҳқонон байни ҳам созиш карда, заминро яклухт харида натавонистанд (боз шайтон байнашон ҷудой андохт), ба қароре омаданд, ки ҳар кас аз рӯйи тавонаш харад. Пахом бо занаш маслиҳат карда, баъзе амволашро фурухту қарз гирифта, замини бештар харид. Ҳосил нағз буд, дар як сол қарзҳоро баргардонд. Аммо ӯ ба гапи шайтон даромада, монанди соҳибмулки пешина бо ҳамсоғону хидматгоронаш ҷанг мекардагӣ шуд. Онҳоро ба ҷарима мекашид. Ҳудаши ҳам мефаҳмид, ки кори нодуруст мекунад, аммо нафс ӯро маҷбур мекард, ки ба гирифтани ғоиди бештар кӯшиш кунад. Аз ҷабри ӯ баъди чанде аҳли деҳа ба ҷойи дигар кӯч бастанд, Пахом аз пирамарде фаҳмид, ки дар ҷойи нави рафтаи онҳо замини ҳосилхез зиёд аст. Ба дилаш алов афтид, ки ба он ҷо кӯчида равад ва даромади бештар гирад. Амволашро фурухта, кӯч баст. Он ҷо замини бештар харида, корҳои деҳқониро ба роҳ монда, даромади зиёд ба даст овард. Аммо нафси ӯ бештар мешуд, роҳҳои гуногун ба кор мебуд, фикр кард, ки заминро иҷора гирад, даромадаш бештар мешавад. Тасодуфан фаҳмид, ки дар ҷойи хеле дур бошқирдҳо замини зиёд доранд ва бо каме тухфаю шароб онҳоро метавон фиреб кард. Пахом тухфа, шароб гирифта, ба роҳ даромад. Маълум шуд, ки онҳо замин кишт намекардаанд, фақат аспу молро ҷаронида, худашон дар ҷодарҳо зиндагӣ мекарданд. Онҳо Пахомро меҳмондорӣ карданд, ӯ ҳам ба онҳо ҷой ва шароб тақсим кард. Калони бошқирдҳо ваъда дод, ки ба ӯ замин хуччат карда медиҳад. Шарташ ҳамин, ки меҳмон дар як рӯз ҷӣ қадар заминро гашта тавонад, ба як ҳазор сӯм хоҳанд фурухт. Шаб Пахом фикр мекард, ки дар як рӯз ҳаракат карда, панҷоҳ ҷақрим роҳ гаштан даркор; дар заминҳои хуб гандум мекорад, дигарашро ба деҳқонон иҷора медиҳад ё мефурушад. Субҳи барвақт Пахом хоҳиши ҷой ҳам накарда, гуфт, ки ба кор сар кунанд... Пахомро ҳавои нафс маҷбур кард, ки хеле роҳ рафта, мондаву шалпар гардад. Шарт он буд, ки то офтобшин бояд ба марраи пешина баргардад. ӯ дар ҳолати вазнин ба марра баргашт, аммо дар сари марра набуд шуд. Бошқирдҳоро раҳм омада, ӯро дар ҳамон ҷо «баробари он ки аз сар то по се оршин заминро мегирад, заминро кофта гӯр карданд» [7, с. 359].

Дар байни мардуми тоҷик ба чунин маънӣ мақолае ҳаст: «ба одам се газ замин насиб мекунад ё не». Нависандаи бузург Л.Толстой дар ин ҳикоя шояд сиёсати ҷаҳонгирии давлати

Русро низ мавриди муҳокима қарор дода, ки дар чор гӯшаи дунё заминҳои навро ғатҳ мекунад, аммо наредонад, ки онҳоро чӣ тавр идора намояд. Махз ба ин сабаб ба ҳикоя чунин унвон гузошта шуда: «Инсонро замини зироат бисёр лозим аст?»

Дар рӯзнома тарҷумаи асари дигари Л.Толстой «Гарон тамош мешавад» низ интишор гардида, ки танзи нозук дорад. Дар он сухан дар бораи давлати хурди Монако меравад, ки ҳафт ҳазор нафар аҳоли доштааст. Он чо рӯзе мучриморо қатл кардан лозим шуд, аммо асбоби қатл надоштанд. Маслиҳат карданд, ки ба давлатҳое, ки чунин мошин доранд - Фаронса ва Италия муроҷиат кунанд. Харочоти интиқоли асбоб гарон буд, бучаи давлат ин миқдор пул надошт. Ҳукуматдорон ба қароре омаданд, ки қатлро ба ҳабси абадӣ иваз кунанд. Посбоне гузоштанд, вай ҳар рӯз аз ошхонаи подшоҳ ба маҳбус хӯрок меовард. Охири сол ҳисоб карданд, ки маҳориҷи давлат ба ин мақсад боз зиёд шуд. Ин бор чамъ шуда, ба хулоса омаданд, ки посбонро ихтисор кунанд. Дигаре гуфт, ки агар посбон набошад, чонӣ мегурезад. Дигарон ҷавоб доданд, ки гурезад, беҳтар, аз харочот халос мешавад. Ба ин хулоса омада, посбонро ҷавоб доданд, то маҳбус гурехта пайи қораи равад. Аммо пагоҳ маҳбус посбонро надида, ба матбах омада, хӯрокро гирифта ба ҳабсхона баргашт ва дарро аз дарун маҳкам карда, хӯрок хӯрд. Мушовирон чамъ шуданд, агар ин одам то панҷоҳ сол зинда монад, харочоташ зиёд мешавад. Яке аз вазирон гуфт, ки озод кунанду монанд. Ҳама ба ин розӣ шуданд. Аз маҳбус пурсиданд, ки чаро наредурезад. Ҷавоб дод, ки ҳукумат дар ҳаққи ӯ беадолатӣ кардааст, аз касбу қораи монд, чойи рафт надорад. Ӯ ҳеч чо наредувад, ҳамин чо мондан мегирад. Боз маҷлиси шурои вазирон даъват шуд, қарор карданд, ки барои ӯ нафақа (пенсия) муайян кунанду ҷавоб диҳанд. Ӯро даъват карданд ва аз қарор огоҳ намуданд. Маҳбус гуфт, ки розӣ шуданаш мумкин, агар маошашро ҳамасола сари вақт диҳанд. Ба ӯ яқсола нафақаашро доданд, берун рафта, дар сарҳади ҳамон Монако ҳавлие харида зиндагӣ карда гаштан гирифт. Ҳоло ҳар сари сол ба пойтахт рафта, нафақаашро мегираду зиндагиашро осуда давом медиҳад.

Аз 11 июни соли 1912 дар чанд шумора асари дигари Л.Толстой «Муҳаббат кунед якдигарро. Муроҷиат ба ҷавонон» чоп шудааст. Ҳамчунин, асарҳои Толстой «Духтари соҳибмансаби чинӣ», «Силаҳдорӣ. Аз китоби қадим», «Рафиқи меҳрубон», «Муздур Емелён ва табли тихӣ» ва ғайра интишор гардидаанд, ки низ ба талаботи рӯзнома ҷавобгӯянд, яъне, ба руҳияи миллии ва динии мардуми Шарқ созгоранд. Ба қавли А.Набавӣ: «меъёри тарҷума барои рӯзнома манфиатовар будани асарҳо будааст» [4, с. 120].

Асари нисбатан бузурги Толстой, ки шумораҳои зиёдро аз №95, 1 июли соли 1912 ишғол кардааст, «Асири қафқосӣ» мебошад. Он яке аз қиссаҳои беҳтарин ва писандидаю серхонандаи нависанда ба ҳисоб меравад. Дар асли асар он «быль» (достон) номгузори гардида. Ҳикояи мазкур ба забони тоҷикӣ борҳо аз тарафи муаллифони гуногун тарҷума шуда, аммо тарҷумаи «Р.Ё.» дар «Бухорои шариф» аввалин буда, тарҷумонҳои баъдина шояд аз он хабар надоштанд. Дар тарҷумаи солҳои охир қисса «Бандии Кавказ» унвон гирифтааст. Мазмуни қисса чунин аст, ки дар Қафқоз афсари рус бо номи Жилин хизмат мекард. Аз модари пираш нома расид, ки омада зан гирад ва модарашро саробон шавад. Жилин руҳсатӣ гирифта, ба роҳ даромад, дар роҳҳо тоторҳо (нӯғайҳо-ба қавли нависанда) роҳзанӣ мекарданд, аз ин рӯ, мусофиронро аз як қалъа ба қалъаи дигари аскарони рус раҳнамоӣ менамуданд. Азбаски қорвони онҳо суст ҳаракат мекард, Жилини беқарор бо як рафиқаш маслиҳат карда, алоҳида ба роҳ баромаданд. Аммо ба дасти тоторҳо асир афтоданд. Ногуфта намонад, ки хусусияти асосии тарҷумаи асарҳо дар «Бухорои шариф» то андозае озод будани онҳост. Масалан, асли ҷумлаи аввал чунин аст: «Служил на Кавказе офицером один барин. Звали его Жилин» [7, с. 207]. Тарҷума: «Дар Қафқос оғои Жилин ном хидмати аскарӣ дошт». Намунаҳои дигар: «Жилин видит-дело плохо»- «Жилин мебинад, ки қор хеле шулуғ аст»; «Собрались ребята татарские, окружили Жилина, пищат, радуются...» - «Баҷаҳои тоторҳо чамъ шуда, Жилинро ихота карда, масрурияти худро буруз медоданд...» Ин чо то андозае оҳанги забони форсии Эрон мушоҳида мешавад, аммо забони тарҷума назар ба услуби матбуоти ҳамондавраинаи Эрон равону фаҳмо. Шояд тарҷумон «Р.Ё.» эронӣ будааст. Озод будани тарҷума аз он аён мегардад, ки ибораи «любимого сына» аз рӯи талаботи забони

точикӣ «писари меҳрубону азиз» тарчума шудааст. Ҳамчунин, «полковник» «сараскар», «ведро» - «зарф», «рожка»- «шайпур», «офицер»- «зобит», «выстрел»- «гулӯла», «башмаки»- «кафшҳои масҳӣ», «монет»- «манот», «долг» - «мадюн», «копеек» - «фулус» ва ғайра тарчума гардидаанд, ки аз фарохии дониши тарҷумон дарак медиҳанд.

Ҷумлаҳои «Обоз шел тихо» ба таври «корвон ланг ҳаракат мекард»; «Солнце так и печет...» ба шакли ачиби «Шамс ҳама инсонро бирён мекард», «ты все серчаешь» - «ту бадхулқ ва хашмнокӣ» тарчума шудаанд, ки маҳорати тарҷумонии муаллифро нишон медиҳанд. Дар яке аз шарҳҳо аз тарафи тарҷумон ё рӯзнома омада: «он вақт дар Қафқос муҳориба буд», ки ишораест ба муҳорибаи Русия дар Доғистон; дар асли асар чунин шарҳ нест. Мушоҳида мешавад, ки монанди баъзе тарҷумонҳо, ки чойи нафаҳмидашонро ҳазф мекунад, тарҷумони мазкур ҳадалимкон калима ва мафҳуми наздики асло истифода бурдааст: «Либо лошадей сомну, либо срублю шашкой» - «Ин мардро ё дар зери пойи асп ҳалок мекунам ё бо шамшер ду қитъа мекунам». Танҳо чойе дар ибораи «два татарина вонючие» шояд ба мулоҳизаи одоб аз калимаи «бадбӯӣ» истифода нашудааст. Бояд гуфт, ки дар тарҷумаҳои баъдина «Кази-Мугамед» иштибоҳан «Қозӣ Муҳаммад» тарчума гардида, аммо дар тарҷумаи «Бухорои шариф» «Ғозӣ Муҳаммад» омада, ки дуруст мебошад, зеро дар асли асар он ба маънои ғозӣ аст на қозӣ. Сипас, афсари рус ба назди ҳамроҳонаш бармегардад. Аммо рафиқи ӯро танҳо баъди як моҳ бо пул халос карда мегиранд. Жилин бошад, дигар имкони ба назди модараш рафтани пайдо накард ва ба хизматаш дар Қафқоз идома дод.

Ба ғайр аз асарҳои Л.Толстой дар «Бухорои шариф» ҳикояҳои адибони фаронсавӣ Анри де Ренбо, О.Доде «Вафоти валиаҳд» ва «Ланг»-и И.Урунуф-Пусодюф интишор гардидаанд. Асари нахустини тарҷумашуда «Ҳикояи чинӣ» таҳти рубрикаи «Фелетун» ба чоп расидааст. Забони асар равону сода мебошад. Мазмуни ҳикоя чунин аст, ки император вафодории вазири аввали худро, ки «шаҳси олим ва нуктадон» аст, санҷидани шуда, мегӯяд, ки дар хобаш худро дидааст, ки вайро ба санҷиши мазкур водор бинмуда. Аз чехраи Тобей изҳори хушнудӣ ва тобеият мушоҳида мешавад, мегӯяд: «Эй ҳукмдори муаззам ва машҳур, худӣ бадгумонӣ дуруст гуфтааст. Навқари ту барои исботи муҳаббати худ нисбат ба шумо ба ҳар амре, ки шумо бифармоед, ҳозир аст» [1, 1912, №23, 6 апрел, с. 2].

Император каме «тафаккур» намуда, хоҳиш мекунад, ки барои исботи вафодорӣ сари падари пирашро биоварад. Вазири аввал таъзим карда, барҳост ва хоҳиши подшоҳро ба ҷо овард. Аммо худӣ бадгумонӣ боз императорро азият медод, гӯё ин бор гуфтааст, ки бигзор, Тобей сари зани дӯстдошташро оварад. Вазир ин хоҳиши шоҳро низ иҷро кард, сари занашро бурида оварда, ба зери зина гузошт. Император баъди чанде гуфт, ки худӣ бадгумонӣ боз ба хобаш даромада, гуфтааст: «Тобей аз зани худ ду кӯдак дорад - духтар ва писар. Агар ӯ ду сари наврасро бар тарозуи имтиҳон бигзорад, дигар бадгумонӣ ақли заифи маро азият нахоҳад дод.

Тобей дастҳои худро бар сина гузошт, ду қатра ашк аз чашмҳои намудор гашт. Рӯзи чаҳорум фарош дар як сабади пӯшида ду сари кӯчаки кӯдакони маъсумро, ки «бо ханчари тез аз бадан ҷудо шуда буданд, пеши император овард». Дар ҳикоя калимаҳои таъсирбахши «тафаккур», «Ахримани бадгумонӣ», «тарозуи имтиҳон» истифода шудаанд. Чӣ тавре ки мушоҳида мешавад, дар ҳикоя садоқат ва вафодории шарқӣ ба ҳукмдор инъикос гардида, ки то андозае ифодакунандаи афкори мардуми Шарқ аст.

Дар рӯзнома асари фаронсавӣ дар тарҷумаи корманди рӯзнома Мунири Мозандаронӣ низ дарҷ гардида. Дар сарсухан шарҳ дода шуда, ки вазири собиқи маорифи Фаронса Эстик дар яке аз баромадҳои алайҳи тадриси маҷбурии забони латинӣ ва юнонӣ (чун арабӣ дар Бухоро) баромад кардааст. Вобаста ба ин, дар мамлакат аз зумраи мутафаккирон чун вазири собиқи маориф чамбияте ташкил шуд, ки наҷоти забони фаронсавиро ҳадафи худ қарор дод. Оид ба ин масъала дар рӯзномаи фаронсавӣ муҳовараи «зарифу дилкаш ва бисёр пурмаънӣ байни падар ва писаре нашр шудааст. Тарҷумаи он дар рӯзномаи «Бухорои шариф»:

«Падар: - Ин чӣ ҳарфест, ки ба ман имрӯз муаллими ту гуфт, ки майле ба донишани латинӣ надорӣ?

Писар (бо камоли матонат ва азм): - Бале, чунин аст, ки ҳеч моил ба хондани лотинӣ намебошам, ба чиҳати он ки таҳсили ӯро медонам ба чизе намеарзад, зеро месю Эстик - вазири маорифи мо ҳам ба ҳамин ақида мебошад ...» [1, 1912, №55, 15 май, с. 2].

Падар ҳайрон мешавад, ки «Магар ин мактаб ва муаллим ба ғайр аз лотинӣ чизи дигар ба ту ёд надоданд?» Писар дарси забони юнониро низ зиёдатӣ арзёбӣ кардааст. Танҳо аз риёзӣ изҳори умедворӣ мекунад. Вақте падар аз сифати дарси чуғрофия мепурсад, писар ҷавоб медиҳад, ки он ба кори маҷлиси муассисон монанд аст, норасоихоро дар таълими фанни таърих низ ошкор мекунад. Падар аз ояндаи писар изҳори хавотирӣ кард. Дар ҷавоб аз писар шунид, ки монанди вазири маорифи Фаронса мешавад.

Таҳти рубрикаи «Телегофистика» аз маҷлиси Думаи давлатии Русия ба таври танз лаҳзае оварда шуда, ки мавзуаш сифати таълим дар мактабҳо мебошад: «Масъалаи макотиб музокира мешавад. Меликуф нутқ мекунад. *Пуришкевич* (вакили дасти рост аз ҷойи худ ба Меликуф) мегӯяд, ки «Фирқайи ту аз ту нафрат мекунад».

Меликуф ба садр мегӯяд, ки «маро аз ин сафия халос кун!»

Садр ба Меликуф таклиф мекунад, ки дар бораи масъалаи музокирашуда гап бизанад ва Пуришкевичро огоҳ месозад, ки агар боз қилу қол кунад, ӯро аз маҷлис хоҳад ронд.

Меликуф дар нутқи худ давом намуда, мегӯяд, ки «тақсири кушта шудани атфоли мо ба гардани кӣ меафтад?» Яъне, вакил дар бесифатии таълим дар мактабҳо вазири маорифро айбдор мекунад. Дар маҷлис бетартибӣ ба миён меояд.

«*Садр* занг мезанад ва ба маҷлис таклиф мекунад, ки узви думо Меликуфро ба чиҳати тақсири аъзои ҳукумат ба панҷ ҷаласа аз думо хорич намоянд ва Пуришкевичро ба як ҷаласа ба чиҳати эътино нанамудан ба садри маҷлис хорич намоянд» [1, 1912.№34.19 апрел, с. 2].

Ин лаҳза хонандаро аз фазои ошкорбаёнӣ дар маҷлиси намояндагони ҳукумати Русия (Думаи давлатӣ) иттилоъ медиҳад.

Баробари ин, бо мақсади хонданӣ шудани рӯзнома аз нашрияҳои дигар баъзе иттилооти ачиб ё ҳикояти хурдро тарҷума карда, ҷой додаанд. Яке аз онҳо асари танзомези «Донишманди маҳкамаи ҳиндӣ» ном дорад: «Чаҳор нафар ҳиндӣ, ки шарик буданд, чанд баста пунба хариданд. Барои муҳофизати пахта аз муш як гурба пайдо карданд ва шарт карданд, ки ҳар пойи гурба бар уҳдаи як нафар бошад ва ҳар як онҳо пойеро, ки ба қуръа бар уҳдаи ӯ афтада буд, алвон ва музайян менамуд. Рӯзе гурба як пойи худро захмӣ намуд. Соҳиби он по шурӯъ ба муолиҷааш кард ва ӯ гурбаро бо як порча чарме баст. Вақти гузаштани гурба аз наздики оташ пояш оташ гирифт ва гурба фирор намуд миёни бастаҳои пахта. Пахта оташ гирифта ва тамоман сӯхт. Се нафар шарикӣ дигар аз соҳиби он по ба маҳкама ариза дода ва зарари худашонро аз ӯ талаб карданд. Ҳокими маҳаллӣ масъаларо тадқиқ намуда ва чунин қарор гузошт: «Поӣ гурба, ки бо почайи чармӣ баста шуда буд, захмӣ буд. Бо ин чиҳат гурба бо ин пойи худ наметавонист фирор кунад, он пояшро бардошта бо се поӣ солими худ фирор намудааст. Ба ин чиҳат мақсури оташ гирифтани пахта пойҳои солим будаанд ва поӣ захмӣ дар ин амр масъул нест. Бинобар ин, се нафари дигар, ки соҳиби пойҳои солиманд ва сабаби оташ гирифтани пахта шудаанд, бояд як рубъ қимати пахтаро ба соҳиби поӣ захмӣ гурба баргардонанд» [1, 1912. №27.11 апрел, с. 2].

Дар шумораи дигар дар гӯшаи мазкур хабари ачибе аз рӯзномаи ҳиндустонӣ ҷой дода шудааст: дар шаҳри Мадрас бачаи ҳаштсолае, ки дар даст ва пояш 6 ангуштӣ дорад, ба таври фавқулода масъалаҳои душвори ҳисобро филфавр ҳал менамудааст. Профессорҳои англис бо ӯ вохӯрда, ба ин мутмаин гаштаанд.

Ҳамин тавр, тарҷумаҳои бадеӣ дар рӯзномаи «Бухорои шариф» намунаи аввалини тарҷумаи асарҳои бадеии халқҳои дигар ба забони тоҷикӣ дар саҳифаҳои нашрия ба ҳисоб меравад. Онҳо аз ҳикояҳои нависандагони хоричӣ, пеш аз ҳама, адиби рус Л.Н.Толстой, хабару саҳнаҳои шавқовар, ҳикоеҳои танзомез ва иттилооти муҳимми ҷолиб иборат мебошанд. Дар ин бобат талаботи ҳайати эҷодии рӯзнома панду насихатӣ, ахлоқӣ, устуравӣ ва ба руҳияи мардуми Шарқ мувофиқ будани онҳо мебошад.

Дар нашрияҳои баъдина, махсусан, дар рӯзномаю маҷаллаҳои баъди инқилоби Октябр матолиби тарҷумавӣ зиёд ҷоп шудаанд, ки як қисмашон асари бадеӣ мебошанд. Аз ҷумла,

дар маҷаллаҳои «Дониш ва омӯзгор» (1926), «Раҳбари дониш» (1927) низ фаъолияти тарҷумонӣ хуб ба роҳ монда шуда буд. Баъзе мақолаҳои публитсистиини ин нашрияҳо, ки аз забонҳои дигар тарҷума гардидаанд, аз хусусияти бадеӣ бархӯрдоранд, бинобар ин, дар қисмати махсуси адабӣ ҷой дода шудаанд ва рубрикашон «Ҳикоя» аст. Яке аз онҳо «Магар ин одам аст?» ном дошта, дар шумораи «Раҳбари дониш» ба таъб расида. Муаллифи мақола ё ҳикоят Амин Докос дар бораи аҳволи зиндагии занони балуч нақл мекунад. Нақл мешавад, ки Балучистон ва Синд дар ҳамсоғии Ҳиндустон буда, дар он ҷо англисҳо ҳукмронанд. Забон ва тарзи тасвир аҷиб аст: «Оё ин ду мамлақати хеле бузург бо табиати ваҳшӣ, хеле ваҳшии худ ба чинси занон дар оғӯшаш ҳеч ҷой надодааст?» [5, №4.1929, с. 22]. Маълум мешавад, ки дар ин ду вилоят занҳо аз ҳамаи ҳуқуқҳо маҳруманд. Мардҳо онҳоро чун ҳайвони қорӣ истифода мебаранд. Бо вучуди ин, онҳо иҷозат медиҳанд, ки баъди шом ба кӯчаву бозор баромада, гадоӣ кунанд, ғуломи аскарони англис шаванд. Ба ҳоли онҳо дили табиби ҳинд месӯзад, дасти ёрӣ дароз кардан меҳақад. Ин ҷо «фарҳанг»-и британиҳо танқид мешавад, ки кишварҳои осийро зердаст карда, мардуми он ҷоро ғорат мекунанд ва худашонро дар ҳолати беҳуқуқӣ нигоҳ медоранд. Мақола хусусияти тарбиявӣ дорад. Дар ин шумора мақолаи «Зани афғон»-и Досто низ бедорӣ миллиро ташвиқ менамояд. Чамбасти ҳикоя чунин аст: «Афғонистон худашро аз сояи торики ҷануб нигоҳдорӣ хоҳад кард. Афғонистон ва зани афғон озод хоҳад шуд» [5, №4.1929, с. 21].

Дар ин шумора тарҷумаи ду асари публитсистиини дигар ҷой гирифта, ки яке, аз муборизаи мардумони аврупоӣ барои ҳуқуқҳои худ ва дигаре, аз вазъи муташанничи шаҳри Боку дар баҳори соли 1918 нақл мекунад ва ҳикоя номида шудааст. Дар маҷаллаи мазкур ҳикояи дилчаспи лириқие бо номи «Офтоб» дар тарҷумаи Собит Мановзода интишор гардида, ки муаллифаш маълум нест. Дар ин асари хурд дар бораи марди фақире сухан меравад, ки дар таҳхона зиндагӣ мекунад. Ду нафар фарзанди онҳо нобуд шуда ва духтарашон бемор аст. Ӯ ҳамеша дар орзуи дидани Афтоб ва эҳсоси гармии он мебошад. Духтарча «мӯйҳои тиллоранг, дастони сафед» дорад. Падараш ҳар рӯз берун баромада, аз офтоб илтиҷо мекунад, ки ба духтараш раҳм намояд. Рӯзе, ки духтур омад, «аз зинаҳои хонаи зеризаминии мо фаромад, ба хона дохил шуд, вале бисёр бемайлу макдур буд... ва ман фаҳмидам, ки ӯ хонаҳои пастро дӯст надорад... Духтари маро дид. Баъд ба деворҳои торики хона нигоҳ карда, гуфт: - Ин хона бисёр намнок аст, як хонаи дигар пайдо кунед, ки хушқу офтобрӯ бошад ва духтаратонро ба он ҷо кӯчонед» [5, №3. 1928, с. 29]. Субҳ духтар нобуд шуд. Падар, ки ўро хеле дӯст медошт, ба сари қабраш мерафт бо духтараш дар гуфтугӯ мешуд. «Як рӯз субҳи зуд ба сари қабри ӯ рафтам ва баромадани офтобро мунтазир шудам. Ба чашми ман чунин намуд, ки гӯё ҷигарпораи ноқоми ман бо гесувони парешони худ дастҳои нозукашро ба тарафи хуршед дароз карда, шуоҳои лазизи онро гирифта менӯшад... Вақте ки инро дар хона ба зан ва модари худ гуфтам, онҳо бовар накарданд ва маро девона гумон карданд...» [5, №3.1928, с. 29]. Дар ҳақиқат, падар ақли худро бохта буд. Зеро боре «рӯ ба сӯи осмон карда, аз Афтоб пурсидам: - Эй Афтоби тобон! Эй Хуршеди тавоно! Чаро ин ҳам гармӣ ва рӯшноии худро аз духтари ман дарег доштӣ?! Чаро аз дарё-дарё нури худат камтарак ҳисса барои ӯ нафиристонӣ ва боиси маргаш шудӣ?... Чаро? Чаро?

Офтоб қаҳраш омад ва рангаш хира шуд:

- Бирав гуфт.- Бирав! О ман чӣ қор кунам? Ту бирав ва ба ҳама халқи дунё эълон кун, ки қасрҳои баланд ва ошӯнаҳои боло рӯшноии маро гирифта, ба хонаҳои паст ва зеризаминӣ соя андохтанд ва ба ин восита духтари зебои туро куштанд ва девонаат карданд...» [5, №3.1928,с.29]. Мурочиати марди духтаргумкарда аз андешаи нозуқи дили бузургаш дарак медиҳад. Вай роҳгузаронро нигоҳ медошт, ки қиссаашро гӯш кунанд, шикоят аз Афтобу тақдирӣ духтараш карданӣ мешуд, вақте ўро гӯш намекунанд, ба растаниҳо мурочиат мекунад: «-Хӯш! Ман ҳам дарди дили худро ба гулҳои навшукуфта ва гиёҳҳои сабз хоҳам гуфт: - Эй лолаҳои сурхранг! Шумо нақлҳои маро дар бораи Афтоб мешунавед?.. Духтарам бемор буд... Духтарам, ки монанди шумо хушрӯй, зебо ва гесувони тиллоӣ дошт...» [5, №3.1928, с. 29]. Ҳикоя хеле таъсирбахш аст ва эҳсоси раҳму шафқати хонандаро бедор хоҳад кард.

Дар маҷалла ду ҳикояи Симурғ ном нависанда дар тарҷумаи Т.Зехнӣ ба чоп расидааст. Дар ҳикояи аввал «Не!» қисса аз забони духтараке меравад, ки дар хурдсолӣ аз модараш илтимос карда, ба мактаб рафт. Аммо боре дугонаи наздики модараш Зебо-хола гуфт, ки: «Не, не, мо ба мактаб хондани духтарон розӣ намешавем...» [5, №4-5.1928, с. 49]. Маълум мешавад, ки Зебо-хола ба хонаи онҳо барои он меомадааст, ки духтаракро арӯс карда барад. Падараш аз писари Зебо-хола қарздор буд. Сари роҳи духтарро ҳалли масъалаи душвор гирифт, гӯё ақлу хуш бохта буд. Рӯзе, ки барои никоҳи расмӣ ба идораи давлатӣ омаданд, ду қувва дар дили духтарак ба ҳам дар мубориза буд. Ниҳоят: «Фаранчиро як сӯ аз сар ҳаво дода, гуфтам: Не, ҳаргиз розӣ нестанд!..» [5, №4-5.1928, с. 53]. Ҳадафи ҳикоя аз даъват кардани занону духтарон ба мубориза барои озодӣ, фаранчипартоӣ ва таҳсил иборат аст.

Асари дигари Симурғ «Аламноктарин дардҳо» ҳикояти пурсӯзу гудозест аз тақдири зани ҷавоне бо номи Райҳон-хонум. Вақте шавҳараш хангоми хизматгорӣ нобуд шуд, Райҳон ночор ба хӯчаин мурочиат кард. Бой аз вазъ истифода бурда, занро ба никоҳи худ даровард. Аммо ба ӯ ва духтарчааш рӯзи хуш надод... Рӯзе ба шубҳаи занон зане бо духтарча ба додхоҳӣ омад. Ӯ Райҳон буд, ки шавҳараш ба духтарчаи даҳсолааш таҷовуз кардааст. Райҳон ба ин гуна азобҳо тоб наоварда, ба касалии рӯҳӣ гирифт ва ба беморхона фиристода шуд. Бойро суд карданд. Дар ҳикоя таъбиру ибораҳои монанди «паймона пур шуд», «ҷӯт» (аз «сҷёт»-и русӣ ба маънои дуруст, мувофиқ), «оби чашмаш монанди оби найсон мерехт»... истифода шудааст.

Дар зернавишти ҳикояи «Гадоӣ дар маҳавхона»-и Гайдовиски омада, ки: «Ҳикоятест, ки баъзе воқеаҳои давраи босмаҷигарии Тоҷикистонро тасвир мекунад». Қисса аз он шурӯъ мешавад, ки муаллиф дар хонаи дӯсташ, командири аскарони сурх менишаст, ки ба боғ пирамарди маҳав даромада омад. Бо дидани ӯ командир гузаштаре ёд овард. «Ба ман ҳамин хел як воқеае гузашта буд..., гуфт» [5, №10-11.1929, с. 4, ба латинӣ]. Баъд чӣ тавр бо ёрии пирамарди маҳав аз дасти босмаҷиён ҳалос шуданахро нақл кард. Аз далелу рақамҳои, ки дар ҳикоя омадааст, маълум мешавад, ки он қиссаи воқеист.

Муқоисаи асарҳои бадеии тарҷумашуда дар рӯзномаи нахустини тоҷикӣ «Бухорои шариф» ва нашрияҳои баъдина нишон медиҳад, ки агар дар рӯзномаи аввал хусусиятҳои тасвири бадеӣ, лирикии рӯҳӣ ва ҳаҷвӣ бештар ба назар расанд, дар нашрияҳои баъди инқилоб асосан асарҳои бадеию публицистие мавриди тарҷума қарор гирифтаанд, ки дар онҳо хусусиятҳои публицистӣ, нақл, воқеанигорӣ, факту рақам ҷойи асосиро ишғол мекунанд.

Адабиёт

1. Бухорои шариф. 1912. Шакли электронӣ. Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
2. Миробиддинӣ, Ҳасан. Таҳаввули адабиёти достонӣ ва намоишӣ аз оғоз то 1320 шамсӣ. Дар чорҷӯби тарҳи татаввурӣ мазомини достонии гурӯҳи адабиёти муосир // Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. Техрон, 1387. - 376 с.
3. Набавӣ А. «Бухорои шариф» - сарозои матбуоти милли. Д.: «Бухоро», 2012. - 182 с.
4. Оҳанг, Мухаммад Козим. Сайри журнализм дар Афғонистон. Ҷилди аввал. Анҷумани таърих ва адаби Афғонистон. Окодемӣ. Кобул, 1349. - 246 с.
5. Раҳбари дониш». Шакли электронӣ дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 1927-1929.
6. Усмонов И., Давронов Д. Таърихи матбуоти тоҷик.- Душанбе: Маориф, 1997. - 160 с.
7. Ҳошим Р. Сухан аз устодон ва дӯстон.- Душанбе: Ирфон, 1983. - 272 с.
8. Толстой Л.Н. Собр.соч. в двенадцати томах. Т.9. - Москва: Изд-о «Правда», 1987. - 400 с.
9. Шарифзода Қ. Чаҳор мақола. Аз таъриху осори нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф». - Душанбе: Ирфон, 2020. - 64 с.
10. Шакурӣ М. Хуросон аст ин ҷо: маънавиёт, забон ва эҳёи миллии тоҷикон. - Душанбе: Оли Сомон.1997. - 292 с.
11. Шакурӣ М. (М.Ш.Бухороӣ). Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист. Душанбе: Адиб, 2003. - 340 с.
12. Шукуров М. (М.Ш.Бухороӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. - Душанбе: Пайванд, 2006. - 456 с.

ВИЖАГИҶОИ ТАРЧУМАИ БАДЕЙ ДАР МАТБУОТИ НАХУСТИНИ ТОЧИКӢ

Мақтаби тарҷумони навини тоҷик аз тарҷумаҳои бадеӣ ва сисёсию иҷтимоии «Бухорои шариф» оғоз меёбад. Дар бораи нахустин рӯзномаи тоҷикӣ «Бухорои шариф» (1912) дар илми ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти зиёд анҷом шуда бошанд ҳам, матолиби тарҷумавӣ, аз ҷумла, асарҳои бадеии он омӯхта нашудаанд. Аз ин рӯ, мақолаи мазкур ба махсусиятҳои тарҷумаҳои бадеии нашрияти мазкур марбут мебошад. Тарҷума дар саҳифаҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» мавқеи муҳим дорад. Мо ҳисоб кардем, ки матолиби тарҷумашуда аз се як ҳиссаи маводи рӯзномаро ташкил медиҳанд. Онҳо аз тарҷумаи хабару мақолаҳои воситаҳои ахбори хориҷа, лентаи телеграф ва тарҷумаи асарҳои бадеӣ иборат мебошанд. Аз шумораи умумии матолиби тарҷумашуда асарҳои бадеӣ низ аз се як ҳиссаро ташкил медиҳанд. Исбот шуда, ки «Бухорои шариф» тарҷумони махсуси худро дошт. Ҳатто, дар набудани тарҷумон ба наشري рӯзнома таваққуф ба амал омадааст. Чуноне дар ин бора дар рӯзнома борҳо ихтор (эълон) дода шудааст. Ин аз вазифаи муҳим ба дӯш доштани корманди тарҷумон дарак медиҳад. Дар таҳқиқоти мазкур мо собит сохтем, ки қисмати бештари асарҳои бадеии тарҷумашударо маҳз ҳамин тарҷумонҳои касбӣ анҷом додаанд. Тарҷумаҳои бадеии рӯзнома намунаи аввалини мақтаби тарҷумони тоҷик буда метавонанд. Аз ин рӯ, омӯзиш, муайян кардани сатҳ ва сифати тарҷума, забон ва сабку услуби онҳо, сабаби интиҳоби ин ё он асар барои ташаккул ва раванги ин соҳаи адабиёт аҳамияти муҳимро дорост. Асарҳои тарҷумавии рӯзномаи мазкур фарогири хусусиятҳои хос мебошанд, ки ба тарзи интиҳоб, услуб ва забони онҳо вобастаанд. Омӯзиши мазмуну мундариҷаи асарҳои тарҷумашуда, муқоиса бо матни асл ва тарҷумаҳои такрорӣ дар муайян кардани бисёр масъалаи муҳими адабиётшиносӣ, аз ҷумла, сатҳу сифати ин соҳаи эҷодӣ, таъсири тарҷума дар ташаккули адабиёти навини тоҷик ва ғайра кумак расонда метавонанд. Ҳамин тавр, агар дар асарҳои тарҷумавии рӯзномаи нахустини тоҷикӣ «Бухорои шариф» хусусиятҳои тасвири бадеӣ, лирикию рӯҳӣ ва ҳаҷвӣ бештар ба назар расад, дар нашрияҳои баъди инқилоб, асосан, асарҳои бадеию публицистие мавриди тарҷума қарор гирифтаанд, ки дар онҳо хусусиятҳои публицистӣ, нақл, воқеанигорӣ, факту рақам ҷойи асосиро ишғол мекунанд. Омӯзиши минбаъдаи мақтаби тарҷумони нашрияҳои аввалини тоҷикӣ барои мутахассисон ва донишҷӯёни факултетҳои филологӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: тарҷумаи бадеӣ, сабку услуби тарҷума, устура, ҳикоеҳои танзомез, тамсилӣ, панду насиҳатӣ, тарҷумон, маҷалла, нашрия.

ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В ПЕРВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЕ

Новая таджикская школа перевода начинается с художественных, политических и социальных переводов «Бухорои Шариф». Хотя в отечественной и зарубежной науке проведено множество исследований первой таджикской газеты «Бухорои Шариф» (1912 г.), ее переводные материалы, в том числе художественные произведения, не изучены. Поэтому данная статья связана с особенностями художественных переводов данного издания. Перевод занимает важное место на страницах газеты «Бухорои Шариф». Мы подсчитали, что переведенные материалы составляют треть содержания газеты. Они состоят из перевода новостей и статей зарубежных СМИ, телеграфной ленты и перевода произведений искусства. Из общего количества переведенных материалов треть также составляют произведения искусства. Доказано, что «Бухорои Шариф» имел своего специального переводчика. Фактически выход газеты задерживался из-за нехватки переводчиков. Об этом неоднократно сообщалось в газете. Это указывает на важную роль переводчика. В этом исследовании мы доказали, что большинство переведенных произведений искусства были выполнены этими профессиональными переводчиками. Художественные переводы газет могут стать первым примером таджикской школы перевода. Поэтому изучение, определение уровня и качества перевода, их языка и стиля, причины выбора того или иного произведения имеет важное значение для становления и развития этой области литературы. Биографические произведения этой газеты имеют особенности, зависящие от их подборки, стиля и языка. Изучение содержания переведенных произведений, сравнение их с оригинальным текстом и повторными переводами может помочь определить многие важные вопросы литературоведения, в том числе уровень и качество этого творческого поля, влияние перевода на формирование новой таджикской литературы. Таким образом, если в переводных произведениях первой таджикской газеты «Бухара Шариф» более заметны черты художественных, лирических, духовно-сатирических образов, то в послереволюционных изданиях переводились преимущественно литературно-публицистические произведения, в которых публицистические черты Главное место занимают повествование, реализм, факты и цифры. Дальнейшее изучение

переводческой школы первых таджикских изданий имеет большое значение для специалистов и студентов филологических факультетов.

Ключевые слова: художественный перевод, стиль перевода, повествование, повествование, аллегория, совет, переводчик, журнал, публикация.

CHARACTERISTICS OF LITERARY TRANSLATION IN THE FIRST TAJIK PRESS

The new Tajik school of translation begins with the artistic, political and social translations of “Bukhoroi Sharif”. Although many studies have been carried out in domestic and foreign science on the first Tajik newspaper “Bukhoroi Sharif” (1912), its translated materials, including works of fiction, have not been studied. Therefore, this article is related to the features of literary translations of this publication. As it turned out, translation occupies an important place on the pages of the Bukhoroi Sharif newspaper. We estimate that translated materials make up a third of the newspaper's content. Translation of news and articles from foreign media, ticker tape and translation of works of art. Of the total translated materials, a third are also works of art. It has been proven that “Bukhoroi Sharif” had its own special translator. In fact, the publication of the newspaper was delayed due to a lack of translators. This was repeatedly reported in the newspaper. This indicates the important role of the translator. In this study, we proved that the majority of translated works of art were produced by these professional translators. Literary translations of newspapers may become the first example of the Tajik school of translation. Therefore, studying, determining the level and quality of translation, their language and style, the reasons for choosing a particular work is important for the formation and development of this area of literature. The biographical works of this newspaper have features depending on their selection, style and language. Studying the content of translated works, comparing them with the original text and repeated translations can help determine many important issues of literary criticism, including the level and quality of this creative field, the influence of translation on the formation of new Tajik literature. Thus, if in the translated works of the first Tajik newspaper “Bukhara Sharif” the features of artistic, lyrical, spiritual and satirical images are more noticeable, then in the post-revolutionary publications predominantly literary and journalistic works were translated, in which journalistic features The main place is occupied by narration, realism, facts and numbers. Further study of the translation school of the first Tajik publications is of great importance for specialists and students of philological faculties.

Keywords: literary translation, translation style, narration, narration, allegory, advice, translator, magazine, publication.

Дар бораи муаллиф

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович

Дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии

Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

к. Муҳаммадиев, 17/6

E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

About the author

Abdurahimov Bakhtiyor Abdurahimovich

Associate professor of the Department of Theory and History of Literature

Tajik International University of Foreign

Languages named after S. Ulughzoda

734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Muhammadiev st., 17/6

E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Об авторе

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович

Доцент кафедры теории и истории литературы

Таджикский международный университет

иностранных языков им. С. Улугзода

734019, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6

E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

СИМОИ ШАХСИЯТҶОИ ТАЪРИХӢ ДАР ҶИКОЯ ВА ҚИССАҶОИ РАСУЛ ҶОДИЗОДА

Аҳмадхонов К. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Яке аз вежагиҳои муҳими насри тоҷикии солҳои шасту ҳафтод ва ҳаштоди садаи бист бо диди шахсиятҷӯӣ нигаристан ба воқеиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ таърихӣ мебошад, ки равишҳои тозаӣ ҳунариро дар наср ба вучуд овард. Дар ин гуна наср на фақат ҷанбаи инсоншиносии осори бадеӣ таърихӣ ёфт, балки тавачҷуҳ ба бунмояҳои миллии таърихӣ, ки дар заминаи ҳувиати миллии шакл гирифтааст, низ устувор гардид. Илова ба ин, баъзе нависандагон шахсияти инсонро берун аз талотумҳои воқеиятҳои замон ба тасвир гирифта, эҳсоси андеша ва рӯҳияи шахсияти таърихро василаи асосии тасвир ва афкор қарор доданд, ки ин равиш дар насри тоҷикии он солҳо тамоюли нави ҳунари ба шумор меомад. Дар ин мақола дар заминаи ҳикояву қиссаҳои Расул Ҷодизода баъзе паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои бадеии ӯ мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифта, маҳорати ҳунарии нависанда дар тасвири моҳиятҷӯенаи воқеиятҳо ва симои шахсиятҳои таърихӣ муайян ва мушаххас карда шудааст.

Пайдоиш ва ташаккули осори бадеии таърихӣ дар насри тоҷикӣ дар давраҳои аввали инкишоф заминаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ дошта, зеро таъсири сиёсат ва идеологияи инқилобии давлати шӯравӣ шакл гирифта буд. Дар ин гуна осор нависандагон асосан ба тасвири ҷараёни инқилобӣ озодихоҳӣ ва муборизаи мардуми мазлум гаравида, ба тасвиру таҳлили фаъолияти иҷтимоӣ ва инқилобии табақоте мепардохтанд, ки ба шарофати сиёсати озодихоҳии шӯравӣ дар зиндагӣ комёб шудаанд. Омилҳои сиёсии таблиғӣ боис шуд, ки мавзӯи таърихӣ ва таърихию инқилобӣ дар насри тоҷикӣ нуфӯз пайдо карда, дар инкишофи ҷараёни адабӣ то ҷое таъсири мусбат расонд.

Аз солҳои шастуми садаи гузашта ба ин тараф нависандагони огоҳ ва ҳунарманд талош мекарданд, ки аз дидгоҳи нав ва миллатдӯстона ба воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ нигариста, чунин мавзӯҳоеро мавриди тасвир қарор диҳанд, ки пеш аз ҳама ҷанбаи миллии дошта бошанд ва то он вақт мавриди тавҷӯҳи нависандагон қарор нагирифтаанд. Дар ин замина дидгоҳҳо дар роҳи тасвир ва кушодани моҳияти воқеиятҳои таърихӣ ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ то ҷое тағйир ёфта, шинохт ва тасвири моҳияти миллии воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ аҳамият пайдо кард.

Дар ин равиши ташаккул ва таҳаввули насри таърихӣ тоҷикӣ, ки моҳият ва ҷанбаи ҳоси милливу ҳунари ва бадеӣ дошт, саҳми Расул Ҷодизода калон аст. М. Шукуров [М. Шакурӣ] ҷустуҷӯҳои ин нависандаро дар ин замина марбут ба “инкишофи дигар навъҳои” насри тоҷикӣ доништа, ба чунин хулоса омада буд, ки “ба фикри мо, дар давоми солҳои шаст нашр гардидани чанд асари таърихӣ Расул Ҷодизода-ҳикояҳои “Бӯи ҷӯи Мӯлиён” [1965], “Қасидаи доғоҳ” [1965], “Танбӯри Дилкаш” [1968], повести ҳуҷҷатии “Аҳмади Дониш” [1967] ва хусусан повести “Сапедадам” [1970] ҳодисаи муҳимест. Мавзӯи ин асарҳо аз ҳаёти шоирони асрҳои 10-11 Рӯдакӣ ва Фаррухӣ, тарбӯрии машҳури асри 19 Кароматуллоҳи Дилкаш ва маорифпарвари бузург Аҳмади Дониш гирифта шудааст” [12, с.125].

Дар ҳақиқат, равиши эҷодии Расул Ҷодизода дар эҷоди ин гуна осор аз баъзе ҷиҳатҳо ҷолиби диққат мебошад. Нахуст ин ки вай ба тасвири шахсиятҳои барҷастаи миллии ва фарҳангӣ ҷиддан ва ҳадафмандона гароиш дошт. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, барои ошкор намудани заминаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ ташаккули шахсияти марказии асар муҳим ва таъсиргузор буд. Баъдан, нависанда аксаран аз тасвири воқеиятҳои тезу тунд ва пурвусъат, ки дар осори бадеии таърихӣ тоҷикӣ шоеъ буд, парҳез кардааст. Ӯ ин амалро дидаву доништа бо ҳадафи ба тасвир гирифтани ҳиссиёту ҳаяҷон ва андешаҳои шахсияти асар ба кор гирифтааст. Дар ин ҳол воқеиятҳои пурмоҷаро барои нависанда ҷандон арзишманд

нанамудаанд. Дар ин равиш диққати вай ба он воқеиятҳое равона шудааст, ки дар олами рӯҳии шахсияти асар таъсиргузор будаанд.

Ин равиши эҷодӣ дар таҷрибаи Расул Ҳодизода аҳамияти калон дошта, ба нависанда имкон додааст, ки диди таърихӣ ва моҳиятҷӯяш ба амалу кирдор ва маънавияти шахсиятҳои таърихӣ, ки намояндаи миллат ҳастанд, амиқ ва созандатар бошад. Дарки амиқи пахлуҳои гуногуни таърихи миллат ба муаллиф имкон додааст, ки ба давраҳои мухталифи таърихи миллат ва сарнавишти фарзандони вай тавачҷуҳ намояд. Ба ин далел, дарки ғоявию бадеии моҳияти марҳалаҳои сарнавиштсози таърихи миллат, шинохт ва пайҳас кардани аҳволи шахсиятҳои адабию фарҳангӣ, мили Рӯдакӣ дар “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”, Фаррухӣ дар “Қасидаи доғгоҳ”, Кароматуллоҳи Дилкаш дар “Тарбӯри Дилкаш” ва Шамсиддини Шоҳин дар “Парвози Шоҳин”, Аҳмади Дониш дар повестҳои “Аҳмади Дониш” ва “Сапедадам” имкон фароҳам овардааст, ки нависанда бунмоҳои мусбати маънавии ҳастии миллатро дар мисоли намояндагони давраҳои гуногун ҳамчун рамзи бақо ва идомаи ҳастии ҷисмониву маънавӣ ба тасвир гирад. Расул Ҳодизода дар заминаи осори ёдшуда тавонистааст, ки нақши таърихии намояндагони барозандаи миллатро аз ҷиҳати фалсафӣ зебоишиносӣ бо ҳадафи посдории гузаштаву имрӯз ва ояндаи миллат мушаххас намояд. Як силсила ҳикояҳо ва қиссаҳои дар ибтидои фаъолияти нависандагиаш таълиф карадаи Расул Ҳодизода баёнгари мавқеияти касбӣ ва ҳунарии ӯ мебошанд.

Ҳикояҳои таърихии дар ин равиш таълифкардаи нависанда аз чанд ҷиҳат ҷолиби диққат мебошанд. Вай дар ҳикояҳои “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”, “Қасидаи доғгоҳ”, “Танбӯри Дилкаш” ва ғайра, пеш аз ҳама, ба сарнавишти чехраҳои таъсиргузори адабиёт ва фарҳанги миллат тавачҷуҳ карда, моҳияти ҳастии инсонӣ ва мавқеияти иҷтимоиву фарҳангии онҳоро бо камоли дақиқназарӣ ба тасвир кашидааст. Ин тарзи тасвир, чунон ки М. Шукуров [М. Шакурӣ] низ ба мушоҳида гирифтааст, “барои инкишофи минбаъдаи он равияи муҳим, ки дар асарҳои устод Айнӣ ва бештар аз ҳама дар “Ёддоштҳо”, инчунин дар насру драматургияи Сотим Улуғзода зоҳир шуда буд, замина ҳозир мекунад. Айнӣ ва Улуғзода лаҳзаҳои алоҳидаи зиндагии зиёиёни намоёнро ҳамаҷониба аз назар гузаронида, хусусиятҳои муҳими замонро муайян мекунанд, ҷустуҷӯҳои маънавии фарзандони арҷманди халқро ба мулоҳиза мегиранд. Мақсади Расул Ҳодизода дар ҳикояву повестҳояш ҳамин аст” [13, с. 434]. Вале дар ин замина диди моҳиятҷӯи Расул Ҳодизода ба таҷрибаи Айнӣву Улуғзода тозагиҳое ворид кардааст, ки оинаи дили равшанфикрони гузаштаро василаи ифшоғари аҳволи замон ва инсон, андешаву орои онон қарор додан ва тасвир кардан баёнгари хусусияти ҳоси идроки бадеӣ, ҳунари тасвиргарӣ ва имтиёзоти таҷрибаи нависандагии ӯ мебошад. Воқеан ҳам, бунмои тасвирии аксари ҳикояҳои нависандаро таҷассуми бадеии андешаву орои омехта бо ҳиссу ҳаяҷон ва рӯҳия ташкил медиҳад, ки яке аз василаҳои падида овардани олами маънавӣ, ҳолати равонӣ ва чехраи инсониву ҳунарии шахсиятҳои барҷастаи таърихи тоҷикон мебошад.

Соли 1986 Расул Ҳодизода чунин ҳикояҳо ва қиссаҳои таърихиаширо дар шакли китоби алоҳида бо номи “Бӯи ҷӯи Мӯлиён” ба ҷоп расонд, ки дар маҷмӯи ҳикояҳои “Бӯи ҷӯи Мӯлиён”, “Қасидаи доғгоҳ”, “Парвози шоҳин”, қиссаҳои “Сапедадам” ва “Ишки духтари Рум”-ро дар бар мегирад. Нависанда дар ин асарҳо сарнавишт ва чехраи инсониву ҳунарии шоирони асрҳои даҳу ёздаҳи тоҷик-Рӯдакӣ, Фаррухӣ, тарбӯрии машҳури садаи нуздаҳ Кароматуллоҳи Дилкаш, намояндаи адабиёти маорифпарварии асри нуздаҳ Аҳмади Дониш ва сулоладори давлати сосониён Хусрави Парвезро ба тасвир кашидааст.

Чунон ки ба мушоҳида мерасад, қаҳрамонони асосии ҳикояҳову қиссаҳои Расул Ҳодизода шахсиятҳои машҳури таърихи тоҷикон мебошанд ва дар сарчашмаҳои таърихӣ, осори таҳқиқӣ, аз ҷумла таҳқиқотҳои ҳуди нависанда доир ба аҳволу осор ва роҳи тайкардаи баъзеи онҳо дар зиндагӣ маълумоти фаровон дарҷ шудааст. Ҳуди Расул Ҳодизода дар таҳқиқ ва шинохти аҳволу осори баъзе аз қаҳрамононаш ва арзёбии осори онҳо хидмати мондагортар кардааст.

Расул Ҳодизода дар офаридан чехраҳои бадеии таърихӣ, такмили сужети ҳикояву қиссаҳояш фақат ба таҳайюли бадеӣ маҳдуд нашуда, аз таҷрибаи таҳқиқии худ, маълумоти

сарчашмаҳо ва дарёфтҳои эҷодии адабиётшиносон истифода намудааст, ки дар маҷмӯъ дар такмили сохтори мундариҷавӣ ва бадеии асар ёрӣ расонидааст. Масалан, чунон ки адабиётшиноси фақид Маъруфи Раҷабӣ низ мушоҳида кардааст, нависанда барои такмили сужети ҳикояҳои “Бӯи ҷӯи Мӯлиён” ва “Қасидаи доғгоҳ” аз ду ривояти “Чаҳор мақола”-и адиби асри дувоздаҳ-Низомии Арузии Самарқандӣ дар бораи Рӯдакӣ ва Фаррухӣ” [5, с.93-94] огоҳона истифода карда, ба ин васила сохтори мундариҷавӣ ва бадеии ҳикояҳои зикршударо такмил бахшидааст. Тасвири воқеиятҳои хоҳиши “меҳтарони мулк”-ро барои ба Бухоро бозхондани амир Наср [4, с.58] иҷро кардани Рӯдакӣ ва “аз содиру ворид [равандаю ояндагон] истихбор [хабар хостан]” хостани Фаррухӣ ба умеди он ки “дар атрофу акнофи олам нишони мамдӯҳе шунавад, то рӯй бад-ӯ орад, бошад, ки исобате [нишоне] ёбад” ва аз “даббаю занбил [харчи рӯзгор]” [4, с.63] озод шавад, реша дар маълумоти муаллифи “Чаҳор мақола” дорад. Вале дар такмили хати сужети ҳикояҳои “Бӯи ҷӯи Мӯлиён” ва “Қасидаи доғгоҳ” нависанда фақат ба маълумоти сарчашмаҳо иктифо накардааст. Дар ҳикояи аввал нависанда барои такмили сохтори мундариҷавию бадеии асар аз таҳаюли бадеӣ низ фаровон истифода карда, ба ин васила тавонистааст натиҷаҳои сафари амир Наср ва рӯҳияву андеша ва амалу кирдори аҳли рикоби амиро падида оварад. Чунончи, дар ҳикояи “Бӯи ҷӯи Мӯлиён” нависанда бо ёрии образҳои таҳаюлии Сафар ва Аббос ҳоли ҳавои аҳли рикоби амиро, ки аз ранҷи дурӣ аз аҳли аёл ва сафарҳои тӯлониву серхарҷоти Наср ба дод омадаанд, инъикос намудааст.

Дар “Чаҳор мақола” ранҷи мардуми камбизоат ва мисли Фаррухӣ “бе барг [ризу рӯзӣ]” [4, с. 63] мондан ҳамчун санади воқеии сарнавишти шоир зикр шудааст. Аммо дар ҳикояҳои “Бӯи ҷӯи Мӯлиён” ва “Қасидаи доғгоҳ” домани ин мавзӯ ва тасвири он тавиба ёфта, ҳоли мардуми одӣ ва эҳтиёҷманд амиқ, образнок ва табиӣ ба тасвир омадааст. Нависанда ба воситаи тасвири бамуддао ҳоли ҳавои дороён, сарояндагону навозандагони дилхӯш ва мардуми одиро дар муқоисаи ҳамдигар ба тасвир гирифта, ба ин васила ҳоли замон ва ҷабри замондоронро нишон медиҳад. Агар Низомии Арузии Самарқандӣ Рӯдакиро ба ивази “панҷ ҳазор динор” [4, с. 58] дар хидмати амир гузошта, ба ин васила Наср “рӯй ба Бухоро” [4, с. 59] оварда бошад, Расул Ҳодизода бо ёрии таҳайюли Рӯдакиро ҳолшиноси замону замондорон ва мардуми одиву ғуломону хидматгузори аҳли рикоби амир менамояд, ки пораи зерин далели ин гуфта мебошад: “Бегоҳӣ, вақте ки рӯз акнун андаке торик шуда меомад, Рӯдакӣ чомаву дастори тоза пӯшиду ба даст асо гирифта берун баромад. Дар бошишгоҳ ҳаёт ҷӯш мезад. Ғуломон дар тақудав буданд, баъзе таом мепӯхтанд, дигарон асп кашав мекарданд, савумӣ рӯбучин менамуд, гурӯҳе дар равшанӣ ва гармии гулхан ништа бо ҳам сӯхбат мекарданд. Рӯдакӣ ин чунбиши умумии ҳаррӯзаи мардумро каме тамошо карду аз ҷойҳои камодами хаймаҳо гузашта, ба тарафи ғарби дашт роҳ гирифт. Вай хомӯш ҷуссаи танумандашро андаке болои асо ҳам намуда, аз пеши чодирҳои даридани ғуломон ва гулханҳо гузашта мерафт. Ба саволи ҳар кас ҷавоб дода, мекӯшид, ки ҳарчи зудтар аз урдугоҳ берун барояд, ҳаёҳуй ва ғавғои одамонро камтар шунавад” [11, с. 17]. Нависанда бо тасвири лаҳзаҳои барои дилхушиҳои амир ба ҷавгонбозӣ машғул шудани бародари бемори Мансур ва аз асп афтодану ҳалок шудани ӯ, ҳам ошуфтаҳои Мансур ва атрофиёнаш ва ҳам ҳоли замону замондорон ва табақоти золиму мазлуми ҷомеаи он рӯзгорро таҷассум менамояд. Дар ин самт усули тасвири нависанда равишманд буда, ӯ бо мақсади хусусиятҳои бадеӣ ва ғоявии ҳикояро тақвият бахшидан аз нигориши ботинӣ ва равонӣ кор мегирад ва бо мақсади вазъи рӯҳӣ ва иҷтимоии шахсиятҳои ҳикояро инъикос кардан мутаносибан аз маназараҳои табиат истифода менамояд, ки низ дар тақвияти ҷанбаи ғоявӣ ва абдеии ҳикоя мебошад.

Қисмати таърихии сужети ҳикоя тамоюли ғоявии Рӯдакиро оид ба масъалаи ҳимоя ва хифзи даладории марказии тоҷикон ба миён мегузорад, ки моҳияти амал ва кирдори ватанхоҳонаи шоирро таҷассум менамояд. Ин ғояро нависанда бо тасвири образҳои амалу кирдор ва чеҳраи ватанхоҳонаи шоир, ки ба умеди “ба дили амир таъсир” [11, с. 19] кардани қасидааш “шеър мегуфт” [4, с. 19], ба миён мегузорад, ки бо воқеияти таърихии дар “Чаҳор мақола” нақлшуда ҳамохангӣ дорад.

Расул Ҳодизода дар ҳикояҳои таърихиаш “маърифати бадеии таърих” ва сарнавишти “симоҳои дурахшони ҳунари ва шахсони барҷастаи воқеии таърихӣ”-ро, пеш аз ҳама, “барои равшан гардидани роҳи ояндаи халқ, ташаккули ҳувият, ифтихори миллӣ, худшиносиву худогоҳӣ”-и [2, с. 3] ҳадафманд ба кор гирифтааст. Ҳикояи “Қасидаи доғоҳ” ҳамин гуна ҳадафи ғоявии ўро дар заминаи тасвири чехраи инсонӣ ва ҳунарии Фарруҳӣ ба таври бадеӣ инъикос намудааст. Сужети ҳикоя дар заминаи маълумоте, ки Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар “Чаҳор мақола” дар бораи эҳтиёҷмандии Фарруҳӣ, ба даргоҳи Чағониён рӯй овардани ў ва илтифоти Хоҷа Амиди Асъад барои роҳ ёфтани шоир ба қабули амир Абулмузаффар меоварад, таркиб ёфта бошад ҳам, ривояти “Чаҳор мақола”-ро нависанда аз бисёр ҷиҳатҳо такмил бахшида, ба ин васила ҷанбаи ғоявӣ ва бадеии онро тақвият додааст.

Расул Ҳодизода бо тасвири сарнавишти Фарруҳӣ, пеш аз ҳама, ба олами маънавии ин шахсияти таърихӣ роҳ ёфта, бо дарки фалсафии зебоишиносии амалу кирдори ў чехраи ҷомеаи шоирро ба ҳонанда менамояд. Дар ҳикоя вазъи рӯҳиву ахлоқии Фарруҳӣ пас аз мадҳиясароии аз ҷониби нависанда воқеӣ ва таъсиргузор ба тасвир омадааст. Шоир аз он чи дар дарбори Чағониён ба сараш омад, дилгирифта аст. Вале “ин чоро тарк” гӯяд ҳам, “Ў шеърро тарк нахоҳад гуфт. Кӣ медонад, оянда чӣ бозихое пеш меорад? Аммо ў шеър хоҳад гуфт. Эҳтимол мадҳияҳои бисёре нависад. Аммо дар ин мадҳияҳо номи мамдӯҳон мемонаду бас. Дили ў, ҳар қатра хуни ў-дар сатру ҳарфҳои шеъраш боқӣ хоҳад монд” [11, с. 72]. Нависанда бо ин суҳанон аз мадҳ ду ҳадаф доштани шоирро таъкид менамояд: яке аз мадҳҳои таъмини маъош намудан, дигаре ҳадафи ҳунарии худро ироа ва ҳифз кардан. Дар ин замина мо бо адабиётшинос М. Раҷабӣ ҳамфикр ҳастем, ки гуфтааст: “...фақат дар ҳамин монолог, ки анҷоми асар аст, шахсияти Фарруҳӣ, ки дар таърихи адабиёт, пеш аз ҳама ҷун шоири мадҳи шуҳрат дорад, як андоза зоҳир шудааст” [5, с. 97].

Расул Ҳодизода, ба қавли Ҷӯраҳон Бақозода “бо ҳикояҳои таърихӣ аз ҳаёту фаъолияти адибони оламшумули тоҷику форс Рӯдакӣ, Фарруҳ, Шоҳин, танбӯрии машҳур Кароматуллоҳи Дилкаш қадам ба арсаи адабиёти нафиса гузошта буд”. Ҷунон ки аз таҳлили ду ҳикояи боло ба мушоҳида расид, “Аксари ин ҳикояҳо сужети тезутунд, композитсияи мураккаб надорад ва воқеаҳои пурзиддиятро дар бар намегирад” [1, с. 143]. Ҳикояҳои дигари нависанда “Парвози шоҳин” ва “Танбӯри Дилкаш” низ ҷунин хусусияти сохтори мундариҷавӣ ва бадеиву ғоявӣ доранд.

Зимнан бояд гуфт, ки нависанда гоҳо дар муайян кардани жанри асарҳои худ, аз ҷумла ҳикояи “Парвози Шоҳин” ва “Сапедадам” ноустуворӣ нишон додааст, ки суҳан рондан дар бораи хусусиятҳои жанрии онҳоро душвор месозад. Масалан, муаллиф дар нашри русии соли 1981 “Парвози Шоҳин”-ро, ки қаблан очерк номида буд, повест номидааст. Дар нашри соли 1986 ин асар ҳикоя ном гирифтааст. Ҷунон ки мебинем як асар очерк, ҳикоя ва повест унвон дорад. Асари дигараш-“Сапедадам”-ро низ ў дар соли 1976 повест ва дар нашри соли 1986 киноповест номидааст. Вале аксари муҳаққиқоне, ки дар бораи ин асарҳо андеша рондаанд, онҳоро ҳикоя ва повест шинохта, дар ҳамин замина нақд кардаанд. Аз ҷумла М. Шуқуров [М. Шақурӣ], Ҷ. Бақозода ва М. Раҷабӣ дар шиноخت ва арзёбии жанри ин асарҳо ҷунин мавқеъ гирифтаанд, ки воқеият дорад.

Ҳикояи “Парвози Шоҳин” бо инъикоси “ҳақиқати дили одамони давр, тарзи тафаккури онҳо, рӯҳи замон ва бо ин роҳ дарк кардани моҳияти инсонии ҳуди таърих” [3, с.99] диққатангез мебошад. Дар ҳикояи зикршуда нависанда саъй кардааст, ки пеш аз ҳама сарнавишти пурғочаи шоири машҳури асри нуздаҳ Шамсиддини Шоҳинро ба тасвир гирад. Дар ин кор, ҷунон ки баъзе адабиётшиносон иқрор шудаанд, “муваффақ ҳам шудааст” [5, с.98]. Вале нуқсонҳои сохтори ин ҳикоя дар он аст, ки нависанда дар ифодаи мундариҷа ба такрорҳои беҳадаф роҳ додааст. Дар ин ҳол тасвирҳои равоӣ ба ташаккули шахсияти қаҳрамон мусоидат накардааст, баръакс дар бисёр ҳолатҳо вазъи рӯҳии Шоҳин номуайян ва бо воқеияҳои сарнавишташ созгор нест. Ба мушоҳидаи М. Раҷабӣ дар нашри русии ин асар дар натиҷаи ихтисор ин нуқсон ислоҳ шудааст [5, с.98].

Муҳимтарин дастоварди ҳунарии Расул Ҳодизода дар таълифи ин ҳикоя он аст, ки хулқу ҳӯи Шоҳинро дар тағйироту инкишоф нишон дода, ба ин васила чехраи ормони

инсонӣ ва хунарии ӯро ба вучуд овардааст. Пораи шеърӣ Шохин, ки нависанда ҳамчун эпиграф дар оғози повест овардаасту бо байти зерин оғоз мешавад, баёнгари ормони ғоявии ҳам нависанда ва ҳам шахсиятҳои оғоҳи асари ӯ дар шинохти зиндагӣ ва воқеиятҳои он мебошад:

*Шикастахотиру ранҷуру нотавон шудаам,
Биё, бубин, ки дилат ҳарчи хост, он шудаам [11, с. 73].*

Аз ин ҷиҳат, асарҳои ёдшудаи Расул Ҳодизода бо фарогирии воқеиятҳо ва рӯҳияву ормонҳои шахсиятҳои таърихӣ бо замони гузашта ва ҳозира ҳамроҳ буда, дар онҳо “ҳаёт мувофиқи қонунҳои тараққиёти он ба риштаи тасвир кашида шудааст” [9, с. 100]. Агар ба эътибор гирем, ки ин асарҳо солҳои шастуми садаи бист эҷод шудаанд, гоҳо ин қонунҳо мустақилияти тасвир ва андешаро аз байн бурда, тобеиятро ба идеолгияи сотсиалистӣ афзун кардааст, ки сабаби хоҳиш ёфтани мустақилияти фикрӣ ва хунарии нависанда низ шудааст.

Яке аз имтиёзоти хунарии Расул Ҳодизода дар тасвири воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ он аст, ки дар тасвир тамоюли воқеагарой надорад, балки бештар аз зехнияти инсон қор мегирад, яъне хонандаро бо тасвири воқеиятҳои аҷибу ғариби пурталотуми иҷтимоиву сиёсӣ гирифтӣ намедорад, балки аз усулҳои қор мегирад, ки рӯҳия, ҳис ва афкори андешаи шахсиятҳоро бармало мекунад. Чунин усули тасвир ӯро аз ҷузъиётпардозӣ раҳой бахшидааст, ки намунаи дигари он қиссаи “Сапедадам” мебошад. Ин қисса бо ҳамин усул эҷод шуда, дар фаъолияти нависандагии Расул Ҳодизода аз ду ҷиҳат муҳим мебошад: нахуст, нависанда дар ин қисса низ мисли ҳикояҳои дар боло ёдшуда барои ошқор кардани ҳӯю ҳислат, савияи ҷаҳоншиносӣ, андешаю орои қаҳрамон давраи муҳимро интихоб намудааст, ки дар сарнавишти шахсияти асараш нақши калидӣ дорад; сониян, шахсияти асарро дар маркази воқеиятҳои сарнавиштсози замон ва низоҳои шадиди иҷтимоиву сиёсӣ миёни нируҳои мухталифи ҷамъиятӣ ба тасвир мегирад, ки “инкишофи характеру ҷаҳонбинӣ ва таҳаввули он дар мадди аввал қарор мегирад” [6, с. 127]. Фазилати дигари хунарии ин қиссаро фароғӣ ва тасвири воқеиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоии дохилӣ, яъне Бухорои асри бист ва берунӣ-робитаҳо бо Русия мушаххас месозад, ки ҳодисаи нав дар насли тоҷикии он солҳо буд. Дар ин қисса бори аввал сиёсати берунии аморати Бухоро ба тасвир омада, ба василаи рӯйдодҳои тоза вазъи сиёсиву иҷтимоии давлат ва ахлоқи давлатмардони он ба таври дақиқ ва мустанад бо истифода аз усули таҳқия дар ҳамсозӣ бо тасвири психологӣ инъикос ёфтааст.

Номи қиссаи “Сапедадам” худ ба навгонҳои сиёсӣ иҷтимоии аморати Бухоро талмех мезанад. Дар ин асар фаро гирифтани он ҳама таҳаввулоте, ки дар муҳити Бухоро ва муносибатҳои дипломатии Русияю аморат руҳ додааст, бо қамоли диққат ба тасвир омада, тамоюлҳои тозазӯҳури сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки ҷомеаро ба бунбасти мекашад, шиносӣ шудааст. Нависанда дар қисса амалу кирдор ва ҷеҳраи аслии намояндагони табақоти гунгуни ҷомеаи Бухоро, мисли Сафар-ғулом, Қамарнисо, Шуқурбек, равшанфикрони ояндабин-Дониш, Савдо, Садри Сарир, тоҷирони бонуфӯз-Иноятбой, Мирпӯлод-қорвонбошӣ, амиру муқаррабони олиҷоҳи аморат-амир Музаффар, қушбегӣ, Абдуллобек-парвонаҷӣ, Абдулқосим, намояндагони давлати рус-Қозимбек, Стремоухов, Горчаков ва императорро дар заминаи воқеиятҳои мушаххас тасвир карда, мавқеияти сиёсиву иҷтимоӣ, ҳӯю ҳислат ва амалу кирдори ҳар қадомеро хунармандона ва ҳолшиносона ба тасвир гирифтааст.

Муҳаққиқон қиссаи “Сапедадам” ва “Парвози Шохин”-ро дар эҷодиёти Расул Ҳодизода аз он ҷиҳат ҷолиб доништаанд, ки дар онҳо ҷанбаи ҳамосӣ вусъат ёфта, ин тамоюл дар сори баъдии нависанда низ идома ёфтааст [2, с. 100]. Аз ин ҷиҳат, қиссаи “Сапедадам” равиши тозаи эҷодии нависандаро дар инъикоси воқеиятҳои иҷтимоиву ахлоқӣ нишон медиҳад. Мо дар боло баъзе паҳлуҳои сохтори мундариҷавии ин асрро зикр кардем. Ҳоло ин нуқтаро таъкид мекунем, ки Расул Ҳодизода дар ин асар масъалаи муносибати давлати феодалиро бо равшанфикрон бо диди нав ва моҳиятҷӯёна ба миён гузошта ва ба тасвир гирифтааст. Дар ин замина асоси таърихӣ ва ҳуҷҷатии тасвиғарихӣ ӯ афзалият дорад. Вай ҷеҳраҳои адабӣ ва фарҳангиеро офаридааст, ки бевосита бо дарбор алоқа доранд ё сарфи назар аз фосилагириҳо аз доираҳои расмӣ ҳанӯз робиташон бо дарбори амир барқарор аст. Афзалияти дигари ин

кисса дар он аст, ки нависанда дар он муносибати рушанфикронро бо давлат аз диди нав ва моҳиятҷӯёна ба тасвир ва муҳокима кашидааст.

Расул Ҳодизода дар ин қисса ва ҳикояҳои ёдшуда асосан барои зуҳури ҳамаҷонибаи хислати шахсиятҳои асар талош карда, дар ин замина инкишофи хислати шахсиятҳо ва ҷаҳоншиносиву таҳаввули афқору андешаи онҳоро ҳадафи асосии хунари қарор дода аст. Дар ин замина образҳои Шоҳин аз ҳикояи “Парвози Шоҳин” ва Дониш аз қиссаи “Сапедадам” аз баъзе ҷиҳатҳо ба ҳам монанданд. Монандии ин ду образ заминаҳо ва омилҳои мушаххаси сиёсӣ ва иҷтимоӣ дошта, таъсири онҳо ба шаклгирии ин ду образ моҳияти диди иҷтимоӣ ва зебоишиносии нависандаро муайян мекунад. Дар тасвири нависанда диди Шоҳин ва Дониш доир ба масъалаҳои ахлоқии ҳаёти ҷомеа ба ҳам монанд аст. Шоҳин низ чун Дониш ақида дошт, ки омили асосии фасоди ахлоқӣ ва сатҳи зиндаги мардум тӯдаи одамоне ҳастанд, ки дар атрофи амир чамъ омадаанд. Ӯ низ дар тасвири нависанда мисли Дониш барои аз чунин доираҳо фосила гирифтани ҳокимият талош мекунад. Вале бо гузашти замон ва дарки воқеиятҳо ӯ мефаҳмад, ки “решаи ин ҳама бадбахтиҳо худ амир аст”. Нависанда таҳаввулоти фикрии Шоҳинро дар суҳбат бо шахсияти дигари асар Зокир сареху таъсиргузор тасвир кардааст. Дар яке аз чунин суҳбатҳо “Шоҳин хеста болои ҷой” менишинад, сипас “абрӯи чапашро бо дастонаш молида-молида каме фикр карда”, “баъд паст-паст ба шеърхонӣ” медарояд. Маснавии ӯ вазъи рӯҳӣ, хулқу ҳӯй ва саҷоёи инсониву шоириашро хеле равшан ва образнок таҷассум менамояд. Инак, поре аз он маснавӣ:

*Ду се рӯз ҷӯёи эҳсон шудам,
Сарояндаи мадҳи дунон шудам.
Сурудам галат баҳри гавҳарфишон
В-аз он ёва бар худ ниҳодам замон.
Сароро Сурайё лақаб хондаме,
Хареро Масеҳо насаб рондаме...
Камоле, ки аз ҳар фан омӯхтам,
Ба тавсифи бедонишон сӯхтам...
Сияхрӯз аз он марди озода кист,
Ки бар рӯзи ин қавми бадрӯз зист? [11, с. 107].*

Шоҳин ҳам мисли Дониш беасос будани андешаҳои ислохотхоҳонаи худро дарк намуда, алоқашро аз дарбор барканд. Чунин монандиҳои шуури иҷтимоии Донишу Шоҳин дар тасвири Расул Ҳодизода тасодуфӣ нест. Ҳамрангии ҷаҳонбинии ин рушанфикрро воқеияти таърихӣ ва равияи маорифпарварӣ, ки ҳар ду ба он гароиш доштанд, тақозо кардааст ва нависанда дар ҳамин матн чехраи воқеии онҳоро ба тасвир гирифтааст, ки аз диди амиқи ҷомеашиносӣ ва адабии ӯ дарак медиҳад.

Қиссаи Расул Ҳодизода “Ишқи духтари Рум” аз ҷиҳати солномаи мавзӯ ва масъалагузориҳо давоми мазҳакаи нависанда “Маздак” аст. Сужети “Қиссаи духтари Рум” ва мазҳакаи “Маздак” аз таърихи Сосониёни Эрон гирифта шудааст. Дар ҳар ду асар сулоладорони сосониён-Хусрави Парвиз [“Ишқи духтари Рум”] ва Қубод [“Маздак”] дар ҳоли фирор ба тасвир омадаанд. Ҳамчунин чорачӯиҳои онҳо барои пойдории саланаташон низ ба ҳам монанд аст. Қубод барои барқарор кардани ҳокимияташ аз аҳтолиён ёрӣ талабида, барои расмияти дӯстии эронӣёну аҳтолиён бо духтари ҳокони аҳтолиён Виса ҳамхона мешавад. Хусрав низ аз румӣён ёрӣ хоста, аввал ба ашрофзола-Елена ва сипас ба духтари кайсари Рум-Мария хонадор мешавад. Агар дар ҷоҷеи “Маздак” асосан воқеиятҳои сиёсӣ мавриди тасвир қарор гирифта бошад, дар қиссаи “Ишқи духтари Рум” нависанда ба масъалаҳои сирф ахлоқӣ диққат дода, воқеаҳои сиёсиву иҷтимоии замон дар фони муошиқати қаҳрамонони асар тасвир шуданд. Дар қиссаи мазкур низ нависанда бештар ба тадқиқи ботин ва дунёи маънавии шахсиятҳои асар эътибор додааст. Расул Ҳодизода қаҳрамонони асосии асарро дар ҳолати драмавӣ ба тасвир гирифта, ба ин васила андешаву орои пуршиддати онҳоро ба тасвир кашидааст. Хусрав, ки ҳамчун қаҳрамони асосии қисса типӣ манфист, бо тамоми мураккабиҳои аъмолу кирдораш таҷассуми бадеӣ ёфта, аз ҷониби

накди адабӣ яке аз образҳои мураккабтарин шинохта шудааст. Моҳияти иҷтимоӣ ва ахлоқии ин шахсият низ аз ҷониби нависанда бо диди нав ва вусъатнок ба тасвир омада, разолату ноодамии вай таҷассумгари ҳастии инсонии ӯст. Бо ин усули тасвир нависанда тавонистааст, ки нируи ботини Хусравро мукамал падида оварад [13, с.439].

Ҳамин тавр, аз таҳлил мухтасаре, ки анҷом гирифт метавон ба ин натиҷа расид, ки дар аввалин асарҳои бадеии худ Расул Ҳодизода роҳи равиши хоси инъикоси бадеии воқеиятҳои зиндагӣ ва сарнавишти шахсиятҳои таърихи пеш гирифта, дар ин замина усулҳои асосии эҷоди насри таърихи, ки яқин он ҳуҷҷатписандист, содиқона риоят кардааст. Нуктаи муҳими дигар ин аст, ки нависанда дар асарҳои қазоватшуда ҳеҷ вақт воқеанигории маҳзро дунбол накарда, барои падида овардани вазъи рӯҳиву ахлоқӣ ва моҳияти аъмолу кирдори шахсиятҳои таърихӣ осораш аз равиши тасвирии равонӣ ҳадафмандна истифода кардааст. Ин равиши хунарӣ минбаъд дар эҷодиёти нависанда такмил ёфта, бо савияи болотаре амалӣ шудааст.

Адабиёт

1. Бақозода, Ҷ. *Ситораи тобон дар уфуқи торикистон / Ҷ. Бақозода // Нависанда ва идеали замон.* – Душанбе: “Адиб”, 1987. – С. 143-148.
2. Бобоҷонова, М. Ҷ. *Таҳаввули симои шахсияти таърихӣ дар адабиёти тоҷик / М. Ҷ. Бобоҷонова. Автореферат барои дарёфти унвони илмӣ номзади илмҳои филологӣ.* – Душанбе, 2021. – 27 с.
3. Набавӣ, А. *Таърихият ва тасвири равонӣ / А. Набавӣ. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо.* – Душанбе: “Адиб”, 2009. – С. 45-114.
4. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. *Чаҳор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ.* – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
5. Раҷабӣ, М. *Тадқиқи таърих-тадқиқи характер / М. Раҷабӣ.* – Душанбе: “Адиб”, 1990. – 192 с.
6. Раҷабов, М. *Розҳои таърихи куҳан / М. Раҷабов // Садои Шарқ.* – 1988. - № 3. – С. 126-129.
7. Сайфуллоев, А. *Мавзӯи таърихӣ ва ақидаҳои интернационалистии нависанда / А. Сайфуллоев // Садои Шарқ.* – 1973. - № 11. – С. 112-125.
8. Сектор, А. Л. *Исторический роман. История и теории / А. Л. Сектор.* – Душанбе, 1988. – 123 с.
9. Улмасова, З. *Ҷалол Иқромӣ ва таҳқиқи бадеии таърихи халқ / З. Улмасова // Посдорони насри муосири тоҷик.* – Хуҷанд: Нури маърифат, 2009. – С. 217-228.
10. Ҳамроев, Ҷ. *Фарзанди фарзона / Ҷ. Ҳамроев // Ёдномаи Расул Ҳодизода [ба ифтихори 90-солагӣ].* – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – С. 154-160.
11. Ҳодизода, Р. *Бӯи ҷӯи Мулиён: Ҳикоя ва қиссаҳои таърихӣ / - Душанбе: “Ирфон”, 1986. – 272 с.*
12. Шукуров, М. *Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ / М. Шукуров.* – Душанбе: “Ирфон”, 1976. – 279 с.
13. Шукуров, М. *Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров.* – Душанбе: “Ирфон”, 1987. – 456 с.

СИМОИ ШАХСИЯТҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ҲИКОЯ ВА ҚИССАҲОИ РАСУЛ ҲОДИЗОДА

Дар мақола масъалаи тасвири симои шахсиятҳои таърихӣ дар ҳикояҳо ва қиссаҳои Расул Ҳодизода мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар ин замина ҷустуҷӯҳои мундариҷавӣ ва бадеии нависанда дар фарогирӣ ва инъикоси воқеиятҳои таърихӣ ва сарнавишти шахсиятҳои адабию фарҳангии тоҷикон, монанди Рӯдакӣ, Фаррухӣ, Кароматуллоҳи Дилкаш, Шохин ва Аҳмади Дониш ба тарзи мушаххас таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст. Дар вақти омӯзиш ва таҳлил равишҳои усулиеро, ки нависанда дар фарогирӣ ва тасвири воқеиятҳои таърихӣ ва чеҳраи инсонӣ хунарии шахсиятҳои бузурги адабию фарҳангӣ ба қор гирифтааст, муайян карда шуда, баъзе ҷиҳатҳои дигар шудани тафаккури бадеӣ нависанда дар шинохт ва инъикоси мушкилоти таърихиву миллӣ, андешаю оро, амалу кирдор, рӯҳиёт ва хулқу хӯи чеҳраҳои машҳури адабию фарҳангӣ, истифодаи хунармондонӣ тарзи тозаи тасвир, монанди падида овардани ҳолати рӯҳию равонии қаҳрамонон ва моҳияти ҳастии инсониву таърихӣ онҳо муайян ва мушаххас гардидааст.

Калидвожаҳо: Расул Ҳодизода, ҳикоя, қисса, сюжет, мундариҷа, мавзӯ, жанр.

ОБРАЗ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТИ В РАССКАЗ И СКАЗКИ РАСУЛ ХОДИЗОДА

В статье рассматривается образ исторических деятелей в рассказах Расула Хадизода, и в этом контексте содержание и художественные поиски писателя в освещении и отражении исторических реалий и судеб литературных и культурных деятелей таджиков, таких как Рудаки, Фаррухи, Караматуллахи Дилкаш, Шахин и Ахмади Дониш исследуются и оцениваются особым образом. В ходе исследования и анализа определены методические подходы, использованные писателем в освещении и изображении исторических реалий, человеческого и художественного лица великих деятелей литературы и культуры, а также некоторые аспекты художественного мышления писателя в распознавании и отражении исторических и национальных ценностей. проблемы, мысли и идеи определялись действиями, настроением и поведением известных деятелей литературы и культуры, художественным использованием свежего образа, таким как выявление душевного и психологического состояния героев и сущности их человеческого и исторического существования. были определены и уточнены.

Ключевые слова: Расул Хадизода, рассказ, сказка, сюжет, содержание, тема, жанр.

IMAGE OF HISTORICAL PERSONALITIES IN THE STORY AND FAIRY TALES OF RASUL KHODIZODA

The article examines the image of historical figures in the stories of Rasul Hadizod, and in this context, the content and artistic searches of the writer in highlighting and reflecting historical realities and the destinies of literary and cultural figures of Tajiks, such as Rudaki, Farrukh, Karamatullahi Dilkash, Shahin and Ahmadi Donish are examined and evaluated in a special way. The research and analysis identified the methodological approaches used by the writer in highlighting and depicting historical realities, the human and artistic face of great literary and cultural figures, as well as some aspects of the writer's artistic thinking in recognizing and reflecting historical and national values. problems, thoughts and ideas were determined by the actions, mood and behavior of famous literary and cultural figures, the artistic use of a fresh image, such as identifying the mental and psychological state of the heroes and the essence of their human and historical existence. were identified and clarified.

Keywords: Rasul Khadizoda, story, fairy tale, plot, content, theme, genre.

Дар бораи муаллиф

Аҳмадхонов Комрон Наҷбудинович

Ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷик

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

E-mail: komronahmadhonov1996@gmail.com

About the author

Ahmadkhonov Komron Najbuddinovich

An assistant of the Department of Tajik Language and Literature

Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

E-mail: komronahmadhonov1996@gmail.com

Об авторе

Ахмадханов Комрон Наджбудинович

Ассистент кафедра таджикского языка и литературы

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

E-mail: komronahmadhonov1996@gmail.com

НОМАҲОИ МАНСУБ БА ИХВОНИЁТИ МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ

Қурбонзода Р. Қ., Норматмедов И.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Аз нигоҳи табақабандии мавзӯи метавон номаҳои Мавлоно Чалолуддини Румӣ (Балхӣ)-ро, ки дар асари ӯ “Мактубот” омадаанд, асосан ба султониёт (мактубҳои расмӣ корӣ) ва ихвониёт (мактубҳои дӯстона ё бародарона) тақсим кард. Дар навбати худ султониёт ва ихвониёт ба чанд гурӯҳи дигар вобаста ба мундариҷаи онҳо ҷудо мешаванд, аз ҷумла: шафқату иноят, муваффақияту пешрафт хоستان, муштоқи дидор будан, дастгирӣ кардани корафтадае, озод кардани касе аз бочу хироч ва ғайра. Инчунин, аз назари мо мактубҳои Мавлоно боз аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ба чанд гурӯҳи дигар метавон ҷудо кард.

Қисмати ихвониёти мактубҳои Мавлоно ба фарзандон, дӯстон, шогирдон, муридон, муршидон ва устодони маънавияш Салоҳуддини Зарқӯб, Ҳусумуддин Ҳасани Чалабӣ ва Шамси Табретӣ навишта шудаанд. Агар Мавлоно дар мактуботи қисмати султониёт бештар ба тавозуъ, фурӯтанӣ ва одоби номанигорӣ расмӣ риоят карда бошад, дар қисмати ихвониёт андешаҳои нисбатан кушодтар, муаддабона ва пуртаъсир баён дошта, абёти арабӣ ва форсӣ-тоҷикиро барои тақвияти андешаҳои зиёдтар истифода кардааст.

Ҳамаи номаҳои ихвониёти Мавлоно, ки ба фарзандонаш ва шогирдонаш навиштааст, ҷолиби диққатанд ва аз нигоҳи мавзӯи комилан ахлоқӣ ва тарбиявӣ буда, ин тарзи андешаи Мавлоно аз аввал то охири номаҳо ба назар мерасад. Номе, ки Мавлоно ба фарзанди бузургаш Султон Валад навиштааст, аз эҳтирому шодмонӣ ва ризоияти падар нисбат ба фарзандаш дарак медиҳад: “Зиндагонии фарзанди мухлиси муътақиди хубсирати поксарират, фахрул авлоди..., дар шодмонӣ ва иншироҳи садру тавфиқи тоат ва сироти мустақим мустақом бод ва сояи фазли илоҳӣ бар аҳволи ҳар дучаҳонии ӯ густурда бод! Салому дуо аз ин доъӣ мутолиа кунад ва орзуманд донад... Дунё низ бозори хайрот аст... Дар бозори ҷаҳон он фурӯш ва он хар, ки он сӯи бозори пушаймонӣ набошад, ки бозори қарам аст, ҳар ки матои хайр нахарид, пушаймон ва ҳар ки бихарид пушаймон, ки чаро афзун нахарид:

*Дар ҷаҳон шохидиву мо фориг,
Дар қадаҳ ҷуръаеву мо хушёр.
З-ин сипас дастӣ мову домани дӯст,
З-ин сипас гӯши мову ҳалқаи ёр.
Хез, то з-оби рӯй бинишонем,
Боди ин хоки тӯдаи гаддор.
Турктозӣ кунему баршиканем,
Нафси зангимизочро бозор...*

Омин, ё раббал оламин” [5, с. 161-162].

Аз лобалои ин мактуб ва қисмати оғози он ба хубӣ ба назар мерасад, ки Мавлоно ҳамчун падари донову хушманд аз фарзандаш Султон Валад, ки ӯ низ ҷавони донову зирак ва ифтихори падар аст, баъд аз салому дуо ва таҳният гуфтан, тадриҷан ба баёни матлаби ҳеш мепардозад. Матлаби Мавлоно даъвати фарзанд ба амалҳои хайру саховат кардан аст ва дар шеърӣ овардашуда, дар байти охир аз фарзандаш “нафси зангимизочро баршикастан”-ро таманно кардааст.

Дар як мактуби дигари ҳеш Мавлоно ба ҳарду писараш – Баҳоуддин Валад ва Алоуддин мурочиат кардааст, ки нисбат ба шахсияти бобои модарияшон Шарафуддин Хоҷа Лолои Самарқандӣ, ки барои Мавлоно низ ҳаққи падарӣ дорад, меҳрубон ва ғамхор бошанд.

Инчунин, таъкид кардааст, ки барои дигар фарзандону пайвандони ӯ низ бо лутфу меҳрубонӣ рафтор намоянд, чунки “он падари азиз - Шарафуддин бад-ин падар (яъне Мавлоно – Н.И.) ҳуқуқи бисёр дорад”: “Фарзанди азизи мукбили муфаззали муҳсини хубэътикод Баҳоуддин ва фарзанди азизи амчади асъади ашраф Алоуддин! Саломи ин падар ёд доранд ва падари азиз Шарафуддинро ҳеч хушунату дуруштӣ ва мукофоту муқозот нақунанд ва ба назари ин падар нигаранд ва чунон пиндоранд, ки он сафро ин падар карду таҳаммул қунанд, ки падари азиз Шарафуддин бад-ин падар ҳуқуқи бисёр дорад... Масрур бар мурод, иншоал лоҳи таоло” [4, с. 112].

Дар мактуби дигар Мавлоно ба Музаффаруддин мурочиат мекунад, ки ҳаргиз чунин рафтори нодуруст нисбат ба шахсияте, ки дар назди Мавлоно эҳтироми хосса дорад, нақунанд, ки бадҳоҳон ӯро ба чунин қорҳои нодуруст ташвиқ меқунанд, то ба бераҳағӣ баранд, ки дар охир ҳатман пушаймон мешавад. Ва Мавлоно ҳикояти қолиберо дар ин мактуб меорад: “... Гуфтаанд, ки муборизеро аспӣ ӯ захм хӯрд, подшоҳ маркаби хос, ки сароҳури тозиёни истабл буд, ба ӯ дод ва ӯро савор кард. Ноғаҳон бар он маркаб ҳам захм расид ва ноғаҳон аз забони подшоҳ бичаст, ки дарег! Дарҳол он мубориз аз асп ғуруд омад ва чандон, ки ядаки дигар подшоҳ пешкаш кард, қабул накарду гуфт: ман қони азизро аз нусратҳоҳии ту дарег намедоштам ва нагуфтам, ки дарег ва ту қиҳати қорпое, ки ба ман додӣ, дарег гуфтӣ. Биравам, хидмати подшоҳе қунам, ки қадри руҳи ман бидонад ва ин гавҳар ба гавҳаршиносе барам.....

Агар аз Ҳусомуддин шукри ӯ нашнавам, хоҳам ранқидан азим” [4, с. 141-142].

Тавре маълум аст, Ҳусомуддин Ҳасани Чалабӣ барои Мавлоно ҳамчун муршид ва шахси соҳибэҳтиром шинохта шуда, ӯ мушаввиқи “Маснавии маънавий” низ ҳаст ва ҳамаи даромаду хароҷоти ин хонадони бузург бар уҳдаи ӯ воғузур шуда буд. Инчунин, Ҳусомуддин баъд аз марги Мавлоно муддате пешвоии тариқати мавлавияро низ бар уҳда доштааст. Ҳусомуддинро Мавлоно воқеан дуруст шинохта буд ва ба ӯ бовариву эътимоду эътиқоди қомил дошт. Аз ин рӯ, аз фарзандаш Музаффаруддин бо овардани чунин ҳикояти муҳимму манфиатбахш, ки мавзуи он боварӣ ва эътимод байни инсонҳо ва қавонмардӣ аст, талаб дорад, ки ба Ҳусомуддин боварӣ дошта бошад, ки ҳаргиз аз ӯ рафтори ношоистае нисбат ба ин хонадон сар назадааст. Қумлаи охиринаи ин мактуб аз хоҳиши Мавлоно ба фарзандаш Музаффаруддин қолиб аст, ки фармудааст: “Агар аз Ҳусомуддин шукри ӯ нашнавам, хоҳам ранқидан азим” [4, с. 134].

Мавлоно ба фарзандони худ Султон Валад, Алоуддин, Музаффаруддин, келинаш Фотимаҳотун номаҳо навиштааст, ки ба қисми номаҳои ихвониёт мансубанд ва қанде аз онҳоро баррасӣ меқунем. Аслан, фарзандони Мавлоно ҳама солаху таълимдидаву муаддабанд, ба қуз Алоуддин, ки борҳо сабаби ранқиш ва озурдагии падар гардидааст ва дар қитоби “Мактубот” се мактуби Мавлоно ба Алоуддин омада, дар мактубҳои дигар низ аз ному рафтори ношоистаи ӯ ишораҳо ба назар мерасанд. Дар мактуби зер, ки ба забони тоҷикӣ оғоз мешавад, аз қумлаи аввал Мавлоно аз “ранқ”-у ноҳушии худ суҳан меғӯяд. “Фарзанди азиз, қурратулуюн (нури қашмон – Н.И.)..., аз ин падари муҳлис салому таҳият бихонаду бидонад, ки дар ранқам аз он қи аз хона берун меҳусбад ва дилқории он заифон намеқунанд. Ало қулли ҳол амонати Ҳудоянд. Аллоҳ, Аллоҳ аз қиҳати ризои дили ин падар мулозими ин хона бошад ва тарафи эшонро аз шақарҳонаи хӯи зарифи худ шақарфишон дорад, то шукри он ба ман расад. Байт:

Эй дӯст, ба дарди дигарон дармонӣ,

Қун нақбати дарди мо расад, дар монӣ.

Он қи беғонаро тавонад фирефтан, банди худро ҳам тавонад фирефтан. Байт:

Ғирифтам дардро, марҳам надорӣ,

Бидеҳ ишва, дурӯге ҳам надорӣ?

Ҳавою ҳаваси фони берафой он наярзад, қи мардию муруват ва дили дӯстонро мақруҳ дорӣ. Иншоаллоҳ, қиқоби ғурур аз пеши қашми он фарзанд зудтар барҳезад, то бидонад, қи он об нест, қи он тараф, қи аспро медавои ва маркабро сақат меқунӣ. Саробест, қи баса қун ту он сӯ давониданд, қун он қо расиданд, об набуду маркабу савор аз ташнағию

мондагӣ дур аз он фарзанд ва ҳама фарзандони мо ҳалок шуданд. Ва донист, ки аввал инон бикашад пеш аз саробулбасара (чӯй, сари об, манбаъ – Н.И.), агарна худ ҳама аблаҳон низ инон кашанд. Макун, макун, макун, макун! Вассалом” [4, с. 55-56].

Дар давоми ин мактуб Мавлоно бо амир Сайфуддин ва хонаводаи ӯ даҳ бор дар муноқишаву муҷодала шуданро бар чихати ислоҳи рафтори нохуши Алоуддин ёдрас мешавад: “Ва ин заиф даҳ бор бо амир Сайфуддин ва ба аҳли ӯ пойбанд шудаму даст бар сина задам ва одати ман набуд чихати шафқати ту кардам ва агар ин соат дар назари ту он маслиҳат бозича наёмад, аммо он ба ҳавои худ накардам ва воқеот дида будам ва аз ғайбати ишорат филҷумла сарпӯшида мегӯям ва ло биҳӣ мекунам. Аллоҳ, Аллоҳ, Аллоҳ, Аллоҳ! Мулозими хона ва мулозими он ҷамоат бошад ва бо ман аз ин узрҳо наяндешид, ки чунинанду чунонанд, ки он саҳт саҳл аст, ки ақли эшон чолики ақли туст, ки чун хоҳӣ бад-он битозӣ. Қодирӣ бар мурғи ҳаво сайд кардан, кабӯтари омӯхтаро натавонӣ нигоҳ доштан:

Чурмаш ин аст, к-ошнои ту шудааст,

Эй зиндакуши мурдазиёраткуни ман.

Бихил, то дили падар фориг бошад аз руқъа ва андешаи руқъа навиштан, ивази руқъа ба дуои хайри ту машғул бошад.

Вас салому алайҳи ва тавфиқиҳи ва иззатиҳи” [4, с. 56-57].

Мавлоно таъкид мекунад, ки ҳарчанд ин одати ман набуд, ки бо касе аз чанҷоли ту узрҳои кунам, вале шафқати ту хостам, медонистам, ки дар рафтори ту ягон амали дурусту савоб набудааст. Аз байти овардашуда, мисраи дувуми он воқеан таъсирбахш аст: “Эй зиндакуши мурдазиёраткуни ман”. Ва сухани охири Мавлоно дар ин мактуб низ таъсирбахш аст, ки мегӯяд, ба ҷои руқъа (мактуб – Н.И.) навиштан ва андешаи руқъа кардан хуб аст, ки ман ҳамчун падар дуои хайри туро кунам.

Дар мактуби зер низ, ки Мавлоно ба фарзандаш Алоуддин навиштааст, маълум мегардад, ки фарзандаш қадом амали носавоб кардаву падар аз ӯ норозӣ аст ва таъкид мекунад, ки “корди зарурат ба устухон расид”-аст: “...Салом ва таҳият мутолиа фармояд ва рофии ин таҳиятро ва ҳува (он – Н.И.) фарзанди азизи соиҳаи мутадаийини хубэътиқод..., аз ҳавохоҳон ва дуогуёни давлати худ донанд ва маҳфӣ набошад, истиҳқоқи ӯ ва ихтирори ӯ ба қасрати ҳаё ва муруввати нафс ва тааффуф ва аз ҳеҷ офарида. То мумкин бошад, илтимос накардан, на сарех, на киноят ва рӯзгори ӯ ҷумла масруф ба сабру шукру тоат ва қаноату дуои он давлат. Имрӯз, ки корди зарурат ба устухон расид, талаби вазифаи муборак, ки ба ҳалоқи дармонда мерасад, аз он ҷониби раҳмат бо заъфи тан омадааст ва ин ҷо авлод ва атфол мунтазири ҳангоми марҳамат ва вақти отифат аст... Омин, ё раббал оламин” [4, с. 66-67].

Номаи дигари Мавлоно Чалолуддини Румӣ ба унвони духтараш Маликахотун навишта шудааст: “Саодат ва давлати зоҳидаи обида, фахрул хавотин ва исматайн (ифтихори бонувон ва покдоманӣ – Н.И.), хубахлоқи олиҳиммат, оқибатандеш, хайргустар, некном, подшоҳнаҷод, худовандзода..., то абад рӯзафзун бод, дӯстон чашми равшан ва душманон манкуб ва ҳоҷоти дину дунё маҳсул ва ба муродҳои ҳар ду ҷаҳон ва саодати ҳарду манзил мавсул ба ҳаққи Муҳаммад ва олиҳи. Салом ва таҳият аз ин доъӣ қабул фармояд ва орзумандӣ ба дидори ҳумоюни муборакаш ҳеҷ ҳадде надорад. Ҳақ таъоло гувоҳӣ диҳад, ки як нафаси хотир аз андешаи аҳволи он ягона ҳолӣ набудааст ва ҳеҷ лутф ва меҳру муҳаббату эҳсон ва иқром фаромӯш нашудааст...” [4, с. 84-85].

Аз мавзуи ин нома маълум аст, ки Мавлоно чанд муддат ба дидори духтари азизаш Маликахотун - ҳамсари Шаҳобуддин нарасида, муштоқи дидори ӯ гардидааст. Дар оғози мактуб Мавлоно аз сифатҳои хуби ӯ ба мисли “ифтихори бонувон”, “покдоман”, “хубахлоқи олиҳиммат”, “хайргустар”, “некном”, “худовандзода” ёд мекунад, ки воқеан духтараш дорои чунин сифатҳо будааст. Дар қисмати баъд Мавлоно салому таҳият навишта, орзуманди дидор буданаширо таъкид кардааст.

Мавзуи мактуби навбатии Мавлоно муҳаббат ва хонадорӣ духтараш Маликахотун аст, ки дар ин ҷо мусанниф бо сароҳат аз фарзанди худ даъват мекунад, ки рӯзгорашро бо муҳаббат ба роҳ монад, чунки асос ва пойдории оила аз муҳаббат ва ишқу ҳамдигарфаҳмӣ

сахт вобаста аст: “Мушаррафаи карим, фарзанди мухлис... Расид муштамил ба анвои латиф ва ғароиб ва дақоиқ ва ҳақоиқ, хонда шуд мазмуни он ҳама ихлос ва муваддат ва дилпиндорӣ ва оқибатбинӣ ва охиратталабӣ бувад... Салом ва дуо мутолиа кунад ва орзумандӣ ба дидори муборак... Иншоаллоҳ, ки рӯзафзун бошад ва субҳи содиқ бошад ва ҳеч шакке нест, ки ин олам ҳама вайронае асту дар ӯ ганҷест. Оқил ба вайрона ором нагирад ва бад-ин чандон, ки ошики вайронаанд, иқтидо накунад ва маъзур нашавад..., толиби он ганҷ бошад:

*Рӯзе ду-се к-андар ин ҷаҳоне зинда,
Ҳайф аст, дило, агар ба ҷоне зинда.
Бе ишқ мабош, то набошӣ мурда,
Дар ишқ бимир, то бимонӣ зинда.*

Ишқ аст, дунё чу коҳ аст, ишқ чу гандум боз ачали коҳро бибарад, як парра коҳ намонад... Ҷовиди оқибат бод. Бар ин бош, ният кардай ва дӯстонро ҳам бар ин дор ва насиҳат кун ва ёрӣ дех, ки ин аст кор ва боқӣ ҳама пушаймонӣ... Хунук он, ки таблаи аттори ишқ ёфт ва аз бонги таблаи мулки дунё дил сард кард:

*Мулки олам сар ба сар ҷуз дарди сар н-орад ба сар,
Эй сабуксар, дарди сар чандон мадеҳ бар фарқи сар.
Офтобу моҳ агар тоҷе кунӣ бар сар ниҳӣ,
Сар ба хиште барниҳӣ, охир чу умр ояд ба сар.*

Ҷовид бод, омин, ё раббал оламин!” [4, с. 49-50].

Аз лобалои ин мактуби Мавлоно инчунин мазмуни ишқи илоҳӣ ба назар мерасад, ки Мавлоно фарзандашро на ба молу мулки дунёиро парастидан, балки муҳаббату садоқат доштанро ба холиқи худ ташвиқ кардааст, ки ин мазмун бештар дар қисми охири ин мактуб, дар ҷаҳор мисраъ шеър ошкор ба назар мерасад.

Мавлоно Ҷалолуддин дар мактубе, ки ба муршиди худ Ҳусомуддин Ҳасани Чалабӣ навиштааст, ҳама муҳаббату садоқат ва эҳтироми хоси шогирдонро воқеъбинона баён доштааст, ки мушаввиқу пешбарандаи афқору андешаҳои маҳз Ҳусомуддин аст, давоқунандаву барорандаи орзуҳои ниятҳои низ ӯст ва банданавозу кеҳтарнавози муваффақ аст, ки бо эҳтиром чунин мегӯяд:

*“Тули хандон, ки нахандад, чӣ кунад,
Илм аз мушк набандад, чӣ кунад?”*

Онро, ки Худои таоло ихтиёр карда ва хилъати сифати карами худ дар ӯ пӯшидаву тоҷи илми оламо бар фарқи ӯ ниҳода..., ӯ банданавозию кеҳтарпарварӣ накунад, чӣ кунад? Сад бор гувоҳ гирифтаам халқроу Холиқро, ки ҳар он чӣ он маҳдум андеша кунад, мунтаҳои андешаи ман аст ва ҳар чӣ бифармояду хитоб кунад, хулосаи хитобати ман. Ҳақ орзуҳои руҳи моро чун хост, ки даво кунад, сурати муборакашро мусаввар кард, ҳар чӣ орзуи ҷони мо бошад, ло шакка (бидуни шак – Н.И.) дар хитобу ишорати маҳдуми Ҳусомуддин ломеъ (дурахшон – Н.И.) бошад...

*Аз ҳарду кави гӯшаи хилват гузидаӣ,
Берун зи қуфру дин раҳи дигар гирифтаӣ.
З-он чашмаи ҳаёт, ки дар кӯйи дӯст буд,
То рӯзи ҳашир мулки Сулаймон гирифтаӣ.*

*Гар шукр шавам, шукри ту натвонам гуфт,
В-ар узр шавам, узри ту натвонам хонд”. [4, с. 123].*

Дар мактуби манзум, ки Мавлоно аз фироқи муршидаш Шамси Табрэзӣ навиштааст, бештар даъват барои бозгашт ва дидору салому паём матраҳ шудааст ва дар ин мактуб Мавлоно Шамси Табрэзиро “нодираи даврон”, “Юсуфи мисри ҷон” номида, таъкид мекунад, ки “ба ту паёме дорам”, “побӯси саломат ҳастам” ва ман аз фироқи ту “беморам” ва “афғорам”:

*Ай нодираи даврон, аз мот саломуллоҳ,
Ай Юсуфи мисри ҷон, аз мот саломуллоҳ.
Боз о, ки ба шукрона, ҷон баҳри ту ҷонона,*

*Дар бозими мардона, аз мот саломуллоҳ.
Боз о, ки паёмастат, побӯси саломастат,
Як ҳарфи тамомастат, аз мот саломуллоҳ.
Боз о, ки ҳамин бошад, одат на чунин бошад,
Ойин беҳ аз ин бошад, аз мот саломуллоҳ.
Дарёб, ки беморам, дарёб, ки афғорам,
Дарёб, ки гамхорам, аз мот саломуллоҳ [3, с. 234].*

Дар ин мактуб калимаҳои “бозим” ба маънии базмҳо, “паёмастат” ба ту паём ҳаст, “саломастат” саломатиат, “тамомастат” тамом ё пурра ҳаст, “мот” аз ман ва мо ва “саломуллоҳ” аз мо саломи Худованд ба ту ба кор рафтанинд.

Дар чанд мактуби Мавлоно мазмун ва мавзӯҳои ирфонӣ низ баррасӣ шудаанд, чунки Мавлоно дар олами илм ҳамчун шахси мутафаккир, файласуфи машҳур ва орифи шоир шинохта ва эътироф гардидааст ва дар ин ҷо манзури мо баёну таҳлили афкори фалсафии Мавлоно набуда, балки андешаҳои ирфонии ӯро, ки дар мактубҳояш омадаанд, ба таҳқиқ гирифтаанд. Донишманди эронӣ Абдулхусайни Зарринқуб дар бораи ҷой доштани мазмунҳои ирфонӣ дар мактубҳои Мавлоно чунин таъкид дорад: “Мааҳазо дар ҷо-ҷои онҳо (мактубҳо – Н.И.) гаҳ-гоҳ нукоти ахлоқӣ ва ирфонӣ ҳам ҳаст ва баъзе аз онҳо ҳатто метавонад пораи матолиби “Маснавӣ”-ро тавзеҳ ё тафсир кунад. Филмасал, дар мактуби шумораи 3 аз китоби “Мактубот” мафҳуми “Нафаҳот” (буйҳои хуш – Н.И.)-ро, ки дар “Маснавӣ” ҳам зимни қавли Пайғамбар: “гуфт – Пайғамбар, ки нафҳатҳои Ҳақ бад-он ишорат дорад”, баён мекунад [1, с. 249].

Ин нукта дар мактуби рақами 3-и “Мактубот” чунин омадааст: “... Он чи аз нафаҳот кам бошад, алайно ва он чи дар боисти он фарзанд аст, ҳаволайно таъм аст, ки таъхир нафармояд. Қолан набию (с) “Иналлоҳа фи айёми даҳрикум нафаҳотил ифтиар заволиҳо”. Назди муҳаққиқон ин нафаҳот анфоси бародарони дин аст, ки сабақ ёфтаанд бар бародарони дигар. Анфоси эшон ва назарҳои эшон ва оmezкорӣ бо эшон фуҳот ва мавоҳиб ва атоё ва хилъати Ҳақ аст, ғанимат доштан аст” [4, с. 21-22].

Дар мактуби шумораи 8-и “Мактубот”, дар тавзеҳи он таъкиди Мавлоно, ки дар “Маснавӣ” ба таври фишурда чунин омадааст: “ҳиндиёнро истилоҳи ҳинд мадҳ...” чунин гуфтааст: “...Ва ҳар касе акобирро бо забоне ва луғате ситоянд ва муҳаббат намоянд, ки луғату забони ҳар қавме навъе дигар аст – арманӣ ба забони арман ва истилоҳи арман ситояд ва турк забони туркӣ ва барои зоҳир луғатҳои мухталифи забонхост. Тозӣ гӯй, забони он тозӣ гӯй, дигар фаҳм накунад ба сад тарҷумон, ба сабаби ихтилофи равшани он ҳар ду, аммо турк тозиро ба тарҷумон фаҳм тавонад кардан” [4, с. 33].

Мактуби шумораи 43 низ фарогири он андешаи Мавлоно мебошад.

Дар “Мактубот” ба мактубе, ки ба вазири вақти Салҷуқиён Муинддини Парвона навиштааст, бад-ин тарз омадааст: “... Сад ҳазорон раҳмат бар он ҷони поки муқаддас ва равшан бод, ки ҳар дам дар роҳи охират ва рӯзи оқибат тухми саодат мекорад ва миннату сипос медорад ва он тавфиқро хилъати осмонӣ ва ганҷи ҷовидонӣ мешуморад... Ва яқин донад, ки аз он давлат ва саодат ва мансаби инчаҳонӣ ҳеч ба каф нахоҳад мондан, илло он захираи адл бо эҳсон, илло адл ва дафъи шарри золимӣ аз мазлумӣ. Аммо эҳсони даст гирифта мустаҳикки маҳрумӣ худ санъати қадим ва пешаи олими одил, ҳақим, карим, маликулвузаро (яъне Муинуддини Парвона – Н.И.) аст” [4, с. 133].

Дар мактуби рақами 126 низ мазмунҳои ирфонӣ баён гардида,

Мавлоно аз забони Худованд бар нафаре, ки мактуб навиштааст, меорад, ки зикри номаш дар мактуб наёмадааст ва ба унвони “фалон” ёд мекунад: “Сихату офияти фалони хубахлоқ, фариштасифот, зиндадил, равшанзамир, Худошинос, оқибатбин... Аз баҳри он надодам, то дар ин тичорат ва зироат аъмоли солиҳа ва аъмоли ғайрисолиҳа ман бар эшон суд кунам:

*Ман накардам халқ, то суде кунам,
Балки то бар бандагон ҷуде кунам,*

ки ман аз суд муназзаҳам, балки аз баҳри он офаридаам, то эшон бар ман суд кунанд ва давлат гиранд ва саодати абад ёбанд” [4, с. 101].

Дар қисми охири мактуби мазкур Мавлоно тақдири инсонҳоро аз Худованд медонад ва таъкид мекунад, ки: “... мақодирӣ чумла ба дасту фармони ҳазрат аст... Сабаби нома навиштани шуморо маълум аст, ки мақодирӣ чумла ба дасту фармони ҳазрат аст. Бе дастури ҳазрат як даму як нафас мумкин нест ва мисоли халқон дар дарёи тақдир ҳамчун киштиҳои саргардонанд, мусаххари боди пароканда” [4, с. 122].

Ҳамин андешаҳои ирфонии Мавлоно дар мактуби шумораи 127 боз зиёдтар ва бо далелу бурҳони бештар нишон дода шудааст ва маълум нест, ки ин нома ба кӣ навишта шудааст, вале аз мазмун ва муҳтавои нома ба назар мерасад, ки ба Ҳусомуддин Ҳасани Чалабӣ, ки муршиди Мавлоно мебошад, навишта шудааст: “Салому дуо ва шукру сано бихонанд ва орзумандӣ ғолиб донанд ва узр қабул кунанд, ки агар на инони ихтиёр ба дасти тақдири осмонӣ будӣ, ба хидмат омода шудӣ, илло киштиҳои муродот дар миёни дарё асири бод аст ва хирманҳо дар сахро мунтазири бод:

*Агар муҳаввили ҳоли ҷаҳонӣён на Худост,
Чаро маҷорӣи аҳвол бар хилофи ҳавост?*

Бале:

*Худост баҳри неку бад инонкаши халқ,
Аз ин сабаб ҳама тадбирҳои халқ хатост.*

Тақдири осмонӣ чӣ гуна гардонад, чунон гардад, ки ба дасти мо нест, илло нолаи муштоқона ва охи муҳиббонаи висоли Қуръон ба ҳукми малики халқ аст ва маонӣ ва ин банду кушоду кавну фасод бар ағлаби халқ пӯшида аст” [4, с. 158-159].

Дар давоми мактуби болозикр Мавлоно аз ифтихори ошноӣ ва лутфу марҳамату вафое, ки аз Ҳусомуддин дидааст бо меҳру садоқати хосса сухан мегӯяд: “То бо ту фитод ошноӣ моро, ошноӣҳои дигарон дар назари мо ҳақир шудааст. Лутф ва вафои шумо дидем, лутфҳо ва вафоҳои дӯстонг дигар косид шуд, то эътиқоди шумо ва яқини шумо нур дод, эътиқодҳои дигарон ҳавас ва бозича намуд. Он фазилат, ки Худой бахшад, башорат шуморо, ки тамом хоҳад кард” [4, с. 160].

Дар лобалои мактубҳои хусусияти ирфонидоштаи Мавлоно пораҳо аз сураҳо ва оятҳои қуръонӣ ҳамчун рукни асосии мактуб ва мудаллал сохтани андешаи нависанда оварда мешавад, ки ин нукта хоси насри ирфонии адабиёти тоҷикӣ-форсӣ мебошад, ки дар анвои гуногуни наср иқтибос овардан аз сураву оятҳои қуръонӣ расм буд ва дар ин бобат Сируси Шамисо таъкиде дорад, бад-ин мазмун: “... нахустин асари ин фан дар насри арабӣ дар баъзе аз макотиби Паёмбар (с) дида мешавад, ки дар он оёте аз Қуръони карим ба тариқи иқтибос ва нақл ба ҷои рукни аслии мактуб ба қор рафта ва сипас дар хутба ва баъзе аз номҳои хулафо низ ин равиш муруот мешудааст” [6, с. 197].

Мавлоно дар мактубҳои масъалаҳои маърифати ирфонӣ, аз чумла худшиносиву Худошиносиро низ матраҳ кардааст. Чунонки маълум аст, як асоси ҷаҳонбинии ўро ваҳдати вучуд ташкил медиҳад ва аз ин ҷост, ки Мавлоно худшиносиро як зинаи Худошиносӣ донистааст ва дар ин бора дар мактуби шумораи 110 чунин мегӯяд: “...Хунук он хоке, ки чун боло барояд бар марқаб, боди хештан фаромӯш накунад ва бидонад, ки ман ҳамон хоки бедасту поям ва ин баландиву ин бод орият аст... Байт:

*Бар бод фикандай бинои ҳама умр,
Бар бод қучо бувад бини поянда.*

Хунук он хок, ки дар он баландӣ хештаншинос бувад ва гӯяд, Худовандо, ман ҳамон хокам, ки хештанро ғалат накардаам. Туро медонам, ки Худовандӣ, баландӣ он тустӣ, ман дар ин баландӣ пасти туам ва бандаи туам, ба қасд ҳеч дидаро ба хоки худ хаста накунам” [4, с. 163].

Хулоса, аз мазмун ва мундариҷаи мактубҳои Мавлоно аён аст, ки дар онҳо сухан дар бораи ахлоқу тарбия, дӯстӣ, ишқу муҳаббат ба хонадон ва меҳру садоқат ба муридону муршидон, саховатмандӣ, сипосу шукр бар даргоҳи Худованд, бахшидани гуноҳи ҳамдигар, оҳангҳои суфиёнаву фақеҳона ва андешаҳои ирфонӣ меравад.

Адабиёт

1. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Чустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайни Зарринқуб. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 396 с.
2. Румӣ, Ҷалолуддин. Мактуботи Ҷалолуддин. Бо пешгуфтори Валад Чалабӣ. Таҳия ва танзими Аҳмади Рамзӣ / Ҷалолуддини Румӣ. – Анқара: Чопхонаи “Субот”, 1336 ҳ. (1958 м.). – 174 с.
3. Румӣ, Ҷалолуддин. Девони кабир. Ҷилдҳои 1-2. / Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 976 с.
4. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Мактубот (номаҳо). Ба хатти кирилии тоҷикӣ. Таҳияи гурӯҳе аз устодон ва донишҷӯёни Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 244 с.
5. Султон, Валад. Валаднома: дар баёни асрори аҳади ҳазрати Мавлоно. Ба тасҳеҳи Ҷалолуддини Ҳумоӣ, ба эҳтимоми Моҳдӯхтбонуи Ҳумоӣ. – Техрон: Ҳумо, 1389. – 557 с.
6. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ / Сирус Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1383. – 375 с.
7. Шамисо, Сирус. Куллиёти сабқиносии / Сирус Шамисо. – Душанбе: ДДОТ, 2017. – 259 с.
8. Шамисо, Сирус. Сабқиносии шеър / Сирус Шамисо. – Техрон: Интишороти Фирдавс, 1374. – 346 с.
9. Шанский, Н.М. Лингвистический анализ художественного текста / Н.М.Шанский. – Ленинград, 1990. – 284 с.
10. Шарифов, Худой. Назарияи наср / Худой Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.
11. Шарифов, Худой. Услуб ва камолоти сухан / Худой Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 174 с.
12. Шарифов, Шодиқул. Арзиши адабии маснави “Интиҳонома”-и Султон Валад / Шодиқул Шарифов. – Хучанд: Хуросон, 2015. – 156 с.

НОМАҲОИ МАНСУБ БА ИХВОНИЁТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ

Аз нигоҳи табақабандии мавзӯи метавон номаҳои Мавлоноро асосан ба султониёт ва ихвониёт тақсим кард. Қисмати ихвониёти мактубҳои Мавлоно ба фарзандон, дӯстон, шогирдон, муридон, муршидон ва устодони маънавияш навишта шудаанд. Агар Мавлоно дар мактуботи қисмати султониёт бештар ба тавозуӣ, фурутанӣ ва одоби номанигорӣ расмӣ риоят карда бошад, дар қисмати ихвониёт андешаҳои нисбатан пуртаъсир баён дошта, абёти арабӣ ва форсӣ-тоҷикиро барои тақвияти андешаҳои бештар истифода кардааст. Аз мазмун ва мундариҷаи мактубҳои Мавлоно аён аст, ки дар онҳо сухан дар бораи ахлоқ тарбия, дӯстӣ, ишқу муҳаббат ба хонадон ва меҳру садоқат ба муридону муршидон, саховатмандӣ, сипосу шукргузорӣ ба даргоҳи Худованд, бахшидани гуноҳи хамдигар, оҳангҳои суфӣнаву фақеҳона ва андешаҳои ирфонӣ меравад.

Калидвожаҳо: Мавлоно, нома, жанри номанигорӣ, иншо, Ҷалолуддини Балхӣ, намуна, шахсият, шорон, орифон, манзум, насри содда, сарчашма, амсолу ҳикам, арабӣ.

ПИСЬМА БРАТСТВА МАВЛАНА ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ

С точки зрения тематической классификации письма Мавланы в основном можно разделить на султониёт (официально-деловые) и ихвониёт (дружественные или братские). Дружественная часть писем Мавланы была адресована его детям, друзьям, ученикам, ученикам, муршидам и духовным учителям. Если Мавлоно в письмах султониёт отличался большей почтительностью, скромностью и формальными невербальными манерами, то в ихвониёт он выражал свои мысли более эффективно и для подкрепления своих мыслей использовал арабские и таджикско-персидские стихи. Из содержания писем Мавланы ясно, что в них говорится о нравственности и образовании, дружбе, любви к семье и верности ученикам и последователям, щедрости, благодарности Богу, прощении грехов друг друга, суфийских и юридических мелодиях и мистических мыслях.

Ключевые слова: Мавлана, письмо, эпистолярный жанр, эссе, Джалалуддин Балхи, пример, личность, поэты, мудрецы, стихи, простонародная проза, источник, мудрость, арабский язык.

THE FRATERNITY PART OF MAULANA'S LETTERS

From the point of view of thematic classification, the letters of Maulana can be mainly divided into Sultanate and Fraternity. The fraternity part of Maulana's letters was addressed to his children, friends, students, disciples, mentors, and spiritual teachers. If Maulana in the letters of the Sultanate section was more respectful, modesty, and formal non-verbal manners, in the section of the fraternity he expressed his thoughts more effectively and used Arabic and Persian-Tajik verses to reinforce his thoughts. From the

content of Maulana's letters, it is clear that they talk about morals and education, friendship, love for the family and loyalty to the disciples, generosity, gratitude to God, forgiving each other's sins, Sufi and jurisprudential melodies and mystical thoughts.

Keywords: Maulana, letter, epistolary genre, essay, Jalaluddin Balkhi, example, personality, poets, sages, verse, simple prose, source, wisdom, Arabic.

Дар бораи муаллифон

Қурбонзода Рухшона Қурбон
Доктори илмҳои филология, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Нормаҳмедов Ирфон
Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С.Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев 17/6
E-mail: n.irfonjon@gmail.com

Об авторях

Қурбанзода Рухшона Қурбон
Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Нормахмедов Ирфон
Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6
E-mail: n.irfonjon@gmail.com

About the authors

Qurbanzoda Rukhshona Qurbon
Doctor of Philology, Professor of the
Department of Theory and History of Literatur
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Normahmedov Irfon
Applicant for the Department of Theory and
History of Literatur
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulugzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Mohammadieva st., 17/6
E-mail: n.irfonjon@gmail.com

НИГОҶЕ БА ЗИНДАГИНОМА ВА ОСОРИ БОБО ҲОҶӢ

Раҳимӣ С. Х.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар замони Ҳокимияти Шуравӣ ва Истиқлоли давлатии Тоҷикистон симоҳое ба майдони адабиёти тоҷик ворид шудаанд, ки бо услуби эҷодӣ ва саликаи хеш зимни хизматҳои пайгиронашон чехраи адабии худро муаррифӣ карда, ному осори хешро дар таърихи адабиёт сабт намуданд. Намояндагони насли дуюм, ки Қутбӣ Киром, Ашӯр Сафар, Ғаффор Мирзо, Бобо Ҳоҷӣ ва дигарон махсуб меёбанд, дар идома бахшидани анъанаҳои насли аввал кӯшишҳо ба харҷ дода, ба такмил додани адабиёти нави тоҷик дар замони Шуравӣ комёб шуданд.

Бобо Ҳоҷӣ умре ба сар бурдааст, ки пур аз шебу фароз, пур аз пастиву баландӣ ва талхиву ширинӣ будааст. Ному насаби аслии ӯ Ҳочизода Бобо буда, тахаллуси шоириаш Бобо Ҳоҷӣ мебошад. Ӯ 1-уми майи соли 1928 дар деҳаи Похути ноҳияи Айнии вилояти Суғд (собик Ленинобод) дар оилаи деҳқони камбағал чашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Деҳаи Похут дар сари роҳи ноҳияи Айниву Кӯҳистони Мастчоҳ ҷойгир буда, заминҳои зиёди обии қорам дорад. Падараш ризку рӯзии фарзандонашро аз заминҳои ҳосилхези деҳа мерӯёнд ва онҳоро бо нони ҳалол ба воя мерасонд. Тавре ки шоир дар шеъри “Деҳаи ман” онро тавсиф намудааст, ин деҳа мулки шоирхез буда, шоирони мумтоз, ба монанди Муҳаммадзамон ва Масеҳои Тамҳид дар ҳамон ҷо ба дунё омадаанд. Тамҳид баъдан дар муҳити адабии шаҳри Самарқанд парвариш ёфта, шуҳратёр гаштааст. Зодагони ин деҳа ҷӯяндаву доништалаб буда, дар роҳи ба даст овардани илм тамоми неруи худро сарф мекунанд. Муллосафар Муллоевӣ похутӣ дар Донишгоҳи шаҳри Кобул дарс мегӯяд ва Маҳмадқул Солеҳов дотсенти Донишгоҳи Ленинград (Санкт-Петербург) ҳозира аст.

Бобо Ҳоҷӣ пас аз ифтихор аз ҳамдеҳагони барӯмандаш ба тасвири вазъи кишоварзии деҳааш пардохтааст:

*Шуд ободу маъмур аз ҳар ҷиҳат,
Диҳад пиллаю ғаллаи хушсифат.
Ба гӯлингу туту тамоқуи худ,
Бароварда овоза дар мамлакат [10, с. 11].*

Тавре ки аз мазмуни ин пораи шеър бармеояд, шуғли асосии мардуми деҳаи Похут пиллапарварӣ, тамоқпарварӣ, ғаллакорӣ ва боғдорӣ будааст. Бачагии Бобо Ҳоҷӣ дар зодгоҳаш сипарӣ шудааст. Ӯ дар канори модари мушфиқу ҳалқаи ҳамсолонаш худро хушбахт меҳисобид, бо эҳсоси пазмонӣ он замони бебозгаштро дар шеъри “Бачагии мо” ҷунин ёдовар шудааст:

*Бачагии мо пур аз афсона буд,
Зиндагӣ дар деҳада шоҳона буд.
Модари мушфиқ гузар карда зи худ,
Рӯзу шабҳо гирдамон парвона буд [11, с. 20].*

Мутаассифона, хушбахтии шоир чандон тул нақашадааст, зеро дар хурдсолӣ ӯ аз падару модар ятим монда, дар хонаи бачагон ба тарбият фаро гирифта мешавад. Шоир дар шеъри “Ёдбуди модар” аз мусибати аз дунё рахти сафар бастанӣ модараш, инчунин оташи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба қаҳтию гурӯснагӣ ёдовар шуда, дар мисраъҳои зерин он манзараҳои ҳузнангезро ҷунин ба риштаи тасвир қашидааст:

*“Нон” агар пурсем, мегуфтандамон:
“Нон ба нондону калид дар осмон”.
Ҳеч не, ки қулфи нондон во шавад,*

*Орзумон бишканад, ичро шавад...
Оқибат бо сӯзу дарду ормон,
Модарам нӯшид чашм аз ин ҷаҳон [9, с. 91].*

Бобо Ҳочӣ дар ятимхона то синфи 7-ум таҳсил намуда, пас аз хатми он ҳуҷҷатҳояшро ба омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳри Панҷакент супоридааст ва онро бомуваффақият хатм намуда, ба факултети филологияи Институти педагогии шаҳри Душанбе (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни) дохил шуда, онро соли 1951 бо ихтисоси муаллими забон ва адабиёти тоҷик хатм кардааст.

Донишу ҷаҳонбинии фарох ва истеъдоди баланди шоириашро ба ҳисоб гирифта, пас аз хатми донишкада ӯро барои кор ба рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон” даъват менамоянд. Дар ин рӯзномаи ҷавонони кишвар ӯ на танҳо чун шоир, балки чун рӯзноманигор ва публицист ба камол мерасад. Ба рӯзномаи “Тоҷикистони Советӣ” (ҳоло “Ҷумҳурият”) ба кор мегузарад. Азбаски Бобо Ҳочӣ бештар барои кӯдакону наврасон шеърро асар эҷод менамуд, дар зарфи 11 сол, яъне дар солҳои 1951-1962 дар маҷаллаи бачагонаи “Машғал” машғули қору фаъолият гардид. Таҷрибаи зиёди қорӣ ва донишу истеъдоди фитриашро ба ҳисоб гирифта, соли 1967 Бобо Ҳочиро муҳаррири калони муассисаи нашриявии “Ирфон” таъин намуданд. Солҳои баъдӣ дар вазифаи мазкур шоир дар зарфи бист сол дар нашриётҳои “Маориф” ва “Адиб” низ кор кардааст ва дар таҳриру тадвин ва наشري осори адибони хориҷи кишвар саҳми бориз гузоштааст. Аз соли 1988 бознишаста ва машғули қори эҷодӣ буд. Бобо Ҳочӣ соли 2016 дар шаҳри Душанбе чашм аз олам пӯшидааст.

Бобо Ҳочӣ ханӯз дар овони хонандаи мактаби 7-сола ва омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳри Панҷакент буданаш шеърҳои бачагона эҷод мекард. Дар ин айём умри худро сарфи омӯзиш ва машқи шеърҳои нисбатан ҷиддӣ мекард. Шеърҳояшро барои таҳриру маслиҳатҳои эҷодӣ аз назари устодон мегузaronд. Нахустин шеъри Бобо Ҳочӣ соли 1949 ба нашр расидааст. Маҷмуаи аввалини шеърҳояш таҳти унвони “Насими баҳорон” (соли 1956) ба таъб расида, ӯро чун шоир ба хонандагон муаррифӣ намуд. Дар ин маҷмуа ашъори дар овони ҷавонӣ эҷоднамудаи Бобо Ҳочӣ фароҳам омада буданд. Маҷмуаи дуҷуми ашъори шоир “Раҳмат ба Ватан” соли 1958 ба таъб расид, ки он бештар ашъори иҷтимоӣ ва ватанпарваронаи шоирро дар бар мегирад. Дар маҷмуаи дигари шоир, ки “Изҳори муҳаббат” ном дораду соли 1962 аз чоп баромадааст, бештар шеърҳои лирикии шоир ба таъб расидаанд. Солҳои 1964-1965 маҷмуаҳои “Тули хуршед” ва “Шукуфаҳои чаман” нашр шуда, далолат аз он мекунад, ки шоир аз шеър ба шеър сабзидаву касби камол кардааст. Маҷмуаҳои дигари ашъори шоир “Тули ҳафтранг” (1969), “Хандаи моҳтоб” (1976), “Нони ҳалол” (1978), “Паймона” (1976), “Дурри ятим” (1986), “Обилаи дил” (2002), “Тули шому саҳар” (2004) ва “Соябони сар” (2008) мавзуоти мубрами ватандорӣ, сулҳу ваҳдат, инсондӯстӣ, тантанай ғояҳои нави сотсиалистӣ, васфи манзараҳои табиати кӯҳистон, шахсиятҳои маъруфи Тоҷикистон, ситоиши аҳли заҳмат ва ғайраро дар худ ғунҷоиш додаанд.

Бобо Ҳочӣ на танҳо барои калонсолон, инчунин барои бачагону наврасон низ асарҳои ҷолиб, бавижа шеърҳо эҷод намудааст. Китоби нахустини шоир “Насими баҳорон” фарогири ашъори бачагонаи ӯ буда, маҷмуаҳои дигараш “Раҳмат ба Ватан”, “Бузи айнақдор”, “Гурбаи гелосбон”, “Садарайҳон”, “Райҳон”, “Шукуфаҳои чаман” ва “Соябони сар” низ ашъори бачагонаашро дар бар гирифтаанд. Дар ин асарҳо, зарурати забонамӯзӣ, дӯстиву рафоқат, ҳамдигарфаҳмӣ, сулҳу яқдилӣ, тарзи ҳаёт, расми зиндагӣ, орзуи умеди насли наврасифода ёфтаанд.

Яке аз мавзӯҳои мубраме, ки Бобо Ҳочӣ дар эҷодиёти худ онро пайваста пайгири кардаву фарогириашро ба кӯдакону наврасон талқин кардааст, гиромидошти забони модарӣ буда, бо ҳусни ихлос ва таваҷҷуҳи хосса рӯи қоғаз омадааст. Шеъри “Забони модарӣ”, ки мавриди назари мост, гувоҳи ин даъвост. Шоир дар банди аввали шеър ба шириниву фараҳафзоии ин забон ишораи шоирона дорад:

*Чу шеъри Рӯдакӣ зебост,
Чу мусиқӣ фараҳафзост.
Дар олам аз ҷама ширин*

Забони модарии мост [13, с. 212].

Дар бандҳои минбаъдаи шеър шоир ба назми пурҳикмат, забони миллату давлат ва беҳтарин сарват будани забони модарӣ ишора намуда, устод Айниро, ки дар демократӣ шудани он саҳми бориз гузоштааст, ёдовар шудааст. Муаллиф дар хулосаи шеър ба ояндаи дурахшони забони модарии мо умед мебандад:

*Дар ин шарқи қадими мо,
Ба даврони азими мо,
Ғанитар мешавад он боз
Ба мисли ганҷу сими мо [4, с. 212].*

Бобо Ҳоҷӣ дар шеъри “Диёри ман” меҳру муҳаббати хешро ба ин макони муқаддас ба риштаи тасвир кашида, зимнан манзараҳои зебову нотакрори онро номбар кардааст. Хонандагони хурдсолу наврас аз мутолиаи шеъри мавриди назар на танҳо лаззати эстетикӣ ҳосил мекунанд, инчунин ба он меҳр мебандад. Оғози шеър чунин аст:

*Осмони қабуд,
Кӯҳу дарёю рӯд,
Назми обшор,
Чаши сабзи баҳор,
Гиряҳои саҳоб,
Хандаҳои офтоб? [13, с. 212]*

Шоир ба масъалаи дӯст доштан ва мутолиаи пайвастаи китоб эътибори ҷиддӣ дода, кӯдакону наврасонро ба ин ҷода талқин мекунад. Як шеъри шоир “Дӯсти ман” номгузори шудааст. Хонандаи одӣ пеш аз хулосаи шеър гумон мекунад, ки дар он сухан дар бораи ягон одам меравад: Шеър бо чунин мисраъҳо оғоз меёбад:

*Ман бо ӯ ҳастам
Аз кӯдакӣ дӯст.
Ҳамроҳу ҳамдам
Ҳар ҷо бо ман ӯст [13, с. 213].*

Шоир зимнан роҷеъ ба аҳаммияти китоб ва китобхонӣ сухан ронда, дар охир савол мегузорад ва ба саволи гузоштааш худааш ҷавоб медиҳад:

*Номи дӯсти ман
Чӣ бошад?
Дарёб!
Номи дӯсти ман
Китоб аст!
Китоб! [13, с. 213].*

Забони назми бачагонаи Бобо Ҳоҷӣ содаву раван буда, зимнан воситаҳои тасвири бадеиро фаро гирифтаанд ва бо мазмунҳои ҷолибу муҳтавои амиқи худ ба дили кӯдакону наврасон роҳ ёфтаанд. Шеърҳои барои бачагон ва хонандагони синфҳои ибтидоӣ эҷоднамудаи ӯ дар китобҳои дарсии мактабҳои миёнаи ҷумҳурӣ ҷой дода шудаанд.

Тавре ки аз таҳқиқоти муҳаққиқони адабиёти бачагона ва ҳаҷвшиносон бармеояд, дар адабиёти ба истилоҳ, калонсолон осори ҳаҷвӣ хеле фаровонанд. Аммо ашъори ҳаҷвӣ дар ибтидои қарни хх, ки оғози ташаққули адабиёти бачагонаи тоҷик маҳсуб меёбад, ба нудрат ба мушоҳида мешавад. Раванди ба адабиёти бачагонаи тоҷик роҳ ёфтани ашъори ҳаҷвӣ асосан дар солҳои 40-ум сароҳатан ба ҷашм меҳӯрад. Аз як тараф, худи адибони насли калонсоли мо, аз қабиле устодон Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ ва Пайрав Сулаймонӣ ҳаҷвро барои кӯдакон ҷоиз надонистаанд. Шеърҳои алоҳидае дар ин солҳо эҷод шудаанд, ки унсурҳои шӯхиву шодангез дар таркиби онҳо мавҷуданд. Аз тарафи дигар, назарияи беконфликтӣ сабабгори он шуда буд, ки пеши роҳи ашъори ҳаҷвиро на танҳо дар адабиёти калонсолон, инчунин дар адабиёти кӯдакон ҳам мегирифт. Пас аз маҳкуми назарияи мавриди назар тадриҷан ашъори ҳаҷвӣ ба адабиёти бачагона бе монета роҳ ёфтанд.

Дар робита ба ин масъала адабиётшинос Нозукой Алиева чунин андеша дорад: “Ҳаёти бачаро бе шӯхиву ханда тасаввур қардан имконнопазир аст. Дикқати бачаҳоро одамони хуштабъ, ҳодисаву воқеаҳои аҷиб, ҳайратангезу фавқулода ба худ ҷалб мекунад” [1, с. 14].

Чунин вазъи адабиёти кӯдакон ба эҷодиёти Бобо Ҳоҷӣ низ асаргузор будааст, ки мо дар ин ҷо ҳамин падидаро иҷмолан аз назар мегузаронем. Яке аз паҳлуҳои муҳими эҷодиёти Бобо Ҳоҷиро ашъори ҳачвӣ ӯ ташкил медиҳанд, ки таъби латиф ва шӯхи муаллифро бозгӯ мекунанд. Шеърҳои ҳачвӣ шоир маҳсусан, дар китоби “Қарсақ аз ду даст” ҷой дода шудаанд. Аммо дар маҷмуаҳои дигараш низ ба силсилаи алоҳидаи ашъори ҳачвӣш дучор омадан мумкин аст. Масалан, тахти унвони умумии “Ҳачвӣҳо, нақизаҳо, эпиграммаҳо, ҳазлҳои рафиқона” намунаи ин гуна ашъор дар китоби “Пешдаргирон”-и шоир интишор ёфтаанд.

Доираи мавзуоти ашъори бачагонаи Бобо Ҳоҷӣ фароҳу густурда аст. Зеро ӯ ба хубӣ эҳсос намудааст, ки кӯдакону наврасон ба ҳар гуна ашёву ҳодисоте, ки дар ҷомеа, минҷумла дар зиндагии онҳо ҳасту руҳ медиҳад, тавачҷуҳи ҳосса зоҳир менамоянд. Муҳаққиқи адабиёти бачагона Неъматҷон Файзуллоев дар робита ба ҳамин масъала чунин ибрози андеша қардааст:

“Дар ашъори лирикии адабиёти атфолӣ тоҷик қулӣ мавзӯҳои ҳаёти иҷтимоиву маънавӣ, ҳосса масоили азиздошти волидайн, бобову бибӣ ва бародару хоҳар, васфи Модар-Ватан, кӯдакестону мактаб, мураббӣву муаллим, тасвири олами ҳайвоноту наботот, парандаю чаранда, дарахту мевачоту гиёҳҳо, зочаву лӯхтак ва ғайра хеле пурвусъату доманадор сурат гирифтааст” [3, с. 394].

Лозим ба тазаккур аст, ки мавзуоти зикршуда дар ашъори бачагонаи Бобо Ҳоҷӣ фаровон ба назар мерасанд. Ин мавзӯҳо, ки дорои мазмуну мундариҷаи баланданд, дар шеърҳои алоҳидаи шоир, аз қабилӣ “Шашто укоча дорам”, “Алла”, “Фароштурук”, “Баррача”, “Консертӣ парандагон”, “Суруди баҳор”, “Бузи айнақдор”, “Меҳмон биёмад”, “Дар деҳа шуд ид” ва ғайра бармало бозтоби бадеии худро ёфтаанд.

Шоир ба василаи ашъори алоҳидаи хеш хостааст, ки кӯдакону наврасонро дар руҳияи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ тарбия намояд. Масалан, дар шеъри “Дурӯғгӯ- душмани Худо” ҷанбаи тарбиявӣ неруманд ва қобили тавачҷуҳ буда, ҳадафи шоир дар руҳияи ростгӯӣ тарбия намудани хонандагон аст:

*Ҳар кас, ки дурӯғ гӯяд,
Ширин маро дӯғ гӯяд,
Ба вай бовар накунад,
Ўро довар накунад [13, с. 252].*

Шоир зимнан тазаккур менамояд, ки агар сардори оила дурӯғ гӯяд, сабабгори вайронии оила ва беимонии фарзандон мешавад. Дурӯғгӯён тухми низоъ мекоранд ва фитнаву бадбахтиҳоро ба бор меоранд. Муаллиф дар охир дурӯғгӯён ва дурӯғгӯиро нақӯҳиш қарда, шеърро бо чунин мисраъҳо ба анҷом мерасонад:

*Аксар ҷангу хархаша
Аз дурӯғ гирад маншаъ.
Дурӯғгӯ ҳар ҷо бошад,
Душмани Худо бошад [13, с. 253].*

Дар ҳачвӣҳои шоир ашҳоси бадғӯҳар, мансабдорони ноуҳдабаро, ҷоплусону тамаллуқпешагон, зараррасонандагони ҷомеа мавриди ҳаҷву истеҳзо ва сарзаниши шоир қарор ёфтаанд. Масалан, вазъи муташанниҷва ногувори солҳои 90-уми қарни сипаришуда дар шеъри “Вой бар мо” чунин инъикос шудааст.

*Дар даҳр намонда ҷой бар мо,
Обе набувад ба сой бар мо.
Раҳме накунад Худой бар мо,
Э вой ба мулку вой бар мо [11, с. 142].*

Азбаски Бобо Ҳоҷӣ ба гуфти худаш нисфи умрашро сарфи шеъри ҳачвӣ намудааст, ҳамин матлабро дар шеъри “Худ ба худ” воқеъбинона ба риштаи тасвир қашидааст:

*Дар шебу фарози ҳаҷв,
Испед бишуд мӯяш.
Доданд аз ин рӯ ном
Ҳочии ҳичогӯяш [11, с. 169].*

Ашъори Бобо Ҳочӣ дар замони Шуравӣ бештар ба забони русӣ тарҷума ва нашр шудаанд, ки онҳо дар маҷмуаҳои “Признание в любви” (1970) “Честный хлеб” (1987) фароҳам оварда шудаанд. Шеърҳои алоҳидаи шоир ба забонҳои дигари халқҳои собиқ Шуравӣ ва хориҷӣ, аз қабилӣ англисию чехӣ тарҷума шудаанд. Соли 1987 нашриёти “Маориф”-и Ашқобод китоби шеърҳои “Чаманҳои Помир”-и ӯро бо забони туркманӣ тарҷума ва нашр намуда буд.

Фаъолияти тарҷумонии Бобо Ҳочӣ низ қабилӣ қайд буда, ӯ дар ин самт хидматҳои пайгиронаро ба сомон расонидааст. Намунаҳои ашъори Н. Некрасов, С. Есенин, Л. Украинка, Абай, А. Сурков, М. Исаковский, С. Михалков, Зулфия ва дигаронро бо камоли маҳорат ба забони тоҷикӣ баргардон намуда, ҷавҳару таровати онҳоро нигоҳ доштааст.

Бобо Ҳочӣ бар замми ин, мухтасари ҳамосаи Ҳинди Қадим “Рамаяна”, осори алоҳидаи Г. Абашидзе, қиссаҳои А. Загребалний “Водии хобҳои дароз”, Ш. Бейшеналиев “Баррачаи шохдор”, В. Гавф “Муки майдаҳақ”-ро ба тоҷикӣ тарҷума намудааст.

Азбаски Бобо Ҳочӣ солҳо дар матбуоту нашриёт машғули корҳои эҷодӣ шудааст, фаъолияти эҷодии ӯ густурда мебошад. Ӯ дар навиштани мақолаҳои илмию оммавӣ, публицистӣ, очерку лавҳа ва хотирот низ дасти тавоно доштааст.

Тавре ки аз таҳқиқи осори Бобо Ҳочӣ бармеояд, ӯ аз соли 1988 баъди ба нафақа баромаданаш то соли 2016, яъне замони вафоти худ низ машғули кори эҷодӣ будааст. Охири маҷмуаи ашъори бачагонаи шоир “Кулоҳи қоқу” буда, соли 2011 ба нашр расидааст.

Хулоса, осори Бобо Ҳочиро метавон ба гурӯҳҳои зерин тақсимбандӣ намуд: шеърҳо барои калонсолон, шеърҳо барои кӯдакону наврасон, шеърҳои ҳаҷвӣ, тарҷумаҳо, мақолаҳои илмию оммавӣ, публицистӣ, очерку лавҳа ва хотироту намоишномаҳо. Хусусан, намоишномаҳои якпардагии “Булҳавас” ва “Ошпаз”-и эҷоднамудаи ӯ борҳо ба намоиш гузошта шуда, аз тарафи бинандагон баҳои баланд гирифтаанд. Месазад, ки паҳлуҳои мухталифи осори Бобо Ҳочиро мавриди баррасӣ ва паҷуҳишқарор диҳем ва чойгоҳи ӯро дар адабиёти муосири тоҷик ҳам дар замони Шуравӣ ва ҳам дар замони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон муайян намоем.

Адабиёт

1. Алиева Н. Мавқеи ҳаҷву ҳазл дар адабиёти бачагонаи тоҷик. - Душанбе, 1993. – 155 с.
2. Саидов С. Адабиёти бачагона дар замони истиқлол. – Душанбе, 2020. – 134 с.
3. Файзуллоев Н. Назми кӯдакон. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2010. – 664 с.
4. Фурӯғи меҳр: Шеърҳои сурудҳои барои кӯдакон / мураттибон А. Абдурашидов, К. Насрулло. – Душанбе, 2004. – 107 с.
5. Ҳочӣ Б. Ба пионери коинот. – Сталинобод: Наирдавтоҷик, 1961. – 52 с.
6. Ҳочӣ Б. Гули ҳафтранг. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 18 с.
7. Ҳочӣ Б. Хандаи маҳтоб. – Душанбе: Маориф, 1976. – 48 с.
8. Ҳочӣ Б. Садарайҳон. – Душанбе: Маориф, 1980. – 112 с.
9. Ҳочӣ Б. Паймона. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 240 с.
10. Ҳочӣ Б. Дурри ятим. – Душанбе: Адиб, 1988. – 366 с.
11. Ҳочӣ Б. Пешдаригон. – Душанбе: Интишороти Оли Сомон, 1998. – 182 с.
12. Ҳочӣ Б. Обилаи дил. – Душанбе: Адиб, 2002. – 160 с.
13. Ҳочӣ Б. Соябони сар. – Душанбе: Адиб, 2008. – 271 с.

НИГОҲЕ БА ЗИНДАГИНОМА ВА ОСОРИ БОБО ҲОҶӢ

Бобо Ҳочӣ аз симоҳои дурахшони адабиёти муосири тоҷик буда, асосан бо ашъори ҳаҷвӣ ва бачагонаи худ дар адабиёти муосири тоҷик нақши мондагоре гузоштааст. Мавсуф дар тарҷумонӣ ва намоишноманависӣ низ истеъдоди баланд зоҳир намудааст. Муаллифи мақолаи мавриди назар сараввал ба зиндагиномаи Бобо Ҳочӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, зимнан ба фаъолияти эҷодии ӯ диққати махсус додааст. Замон ва шароити зиндагии ин адиби шинохтаи тоҷик ба осораш таъсири амиқ

расонида, то андозае вазъи сиёсию ичтимоии миёна ва охири садаи бистумро бозтоб намудааст. Дар асоси адабиёти марбути муаллиф зиндагӣ ва осори адиби маъруфи тоҷик Бобо Ҳочиро дар мақола ба риштаи таҳлил кашидааст.

Калидвожаҳо: Бобо Ҳочӣ, адабиёти тоҷик, замони Шуравӣ, Истиклолияти давлатӣ, шеърҳои ҳаҷвӣ, мавзӯҳои ашъори шоир, фаъолияти тарҷумонӣ, намоишномаҳо.

ВЗГЛЯД НА БИОГРАФИЮ И ПРОИЗВЕДЕНИЯ БОБО ХАДЖИ

Бобо Хаджи считается одним из ярких представителей современной таджикской литературы и со своими юмористическими и детскими стихами он играет важную роль в современной таджикской литературе. Также он проявил большой талант к переводу и написанию пьес. Автор данной статьи вначале обратил внимание на биографию и потом творческую деятельность Бобо Хаджи. Время и условия жизни этого известного таджикского литератора оказали глубокое влияние на его творчество и в определённой степени освещают социально-политическую жизнь середины и конца XX века. В статье на основе соответствующей литературы автор анализирует жизнь и творчество известного таджикского литератора Бобо Хаджи.

Ключевые слова: Бобо Хаджи, таджикская литература, советское время, государственная независимость, юмористические стихи, тематика поэзии поэта, переводческая деятельность, пьесы.

A LOOK AT THE BIOGRAPHY AND WORKS OF BOBO HOJI

Bobo Hoji is considered one of the brightest representatives of modern Tajik literature and with his humorous and children's poems he plays an important role in modern Tajik literature. He has also shown great talent for translating and writing plays. The author of this article first drew attention to the biography and creative activity of Bobo Hoji. The time and conditions of life of this famous Tajik writer had a profound influence on his work and to a certain extent illuminate the socio-political life of the mid and late twentieth century. In the article based on the relevant literature, the author analyzes the life and work of the famous Tajik writer Bobo Hoji.

Keywords: Bobo Hoji, Tajik literature, Soviet times, state independence, humorous poems, themes of the poet's poetry, translation activities, plays.

Дар бораи муаллиф

Раҳимӣ Сомони Холмаҳмад

Докторант (PhD)-и кафедраи назария ва таърихи адабиёт

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

About the author

Rahimi Somoni Kholmahmad

Doctoral student (PhD) of the Department of Theory and History of Literature

Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Об авторе

Раҳими Сомони Холмаҳмад

Докторант (PhD) кафедры теории и истории литературы

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

ТАСВИРИ ФАСЛҲОИ СОЛ ДАР ШЕЪРИ АСРИ X ВА XI

Самадова Г. А.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода*

Дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ чонибҳои мухталифи рӯзгори инсонӣ бо сабку услубҳои гуногун ва бо истифодаи саноеи зиёди бадеӣ тарҳрезӣ шудаанд ва шеъри ҳар як давра бо вижагиҳои худ фарқ мекунад. Яке аз вижагиҳои асосии шеъри асрҳои X ва аввали XI пайванди шеър бо табиат аст. Гумон меравад, ки яке аз сабабҳои содагии осори ин давра маҳз таъсири содагии табиат дар зехни шоирони ин аҳд мебошад. Мегӯянд, ки табиат беозортарин дӯсти инсон аст. Ҳатто, агар инсоне аз инсоне озор бинад, ба табиат паноҳ меёбад ва табиат чунон сиришта шудааст, ки аз бисоти худ ҳама чизро эҳдо мекунад, на ин ки мегирад. Агар асри X-ро ибтидои шеъри табиат гӯем, аввали асри XI шеъри табиат ба авҷи аълои худ мерасад, бахусус, табиати фаслҳои сол дар ашъори шоирони ин давра аз равшантарин хасоиси шеърӣ мансуб мешавад.

Баҳор яке аз ҷаҳор фасли сол аст, ки ба хотири рангину зебо буданаш «Арӯси сол» ном гирифтааст. Калимаи баҳор дар забони форсӣ-тоҷикӣ маънои мутааддиде дорад:

- фасли нахустини солшумории қамарӣ мебошад, ки дар моҳи рабеъ шуруъ мешавад. Дар солшумории мелодӣ дар моҳи март оғоз меёбад. Баҳор ба маънии шукуфаи ҳар дарахт низ истифода шудааст. Чунончи, ба ин маънӣ Манучехрӣ гуфтааст:

Ин боғу роғ мулкати Наврӯзмаҳ бувад,

Ин кӯҳу кӯҳпояву ин ҷӯю ҷӯйбор.

Ҷӯяш пур аз санавбару кӯяш пур аз суман,

Роғаш пур аз бунафшаю боғаш пур аз баҳор [2, с. 38].

Ҳар як фасли сол хусусияту кайфият ва таъсиру нақши худро дорост. Аммо баҳор ба вачҳи чанд ҷиҳат таваҷҷуҳи инсонро бештар мутеи худ еохтааст. Аввалан, барои мардуми баъзе мамлики Шарқ баҳор фаслест, ки бо оғози он соли нав - Наврӯз шуруъ мешавад ва ҳатто, мардум ҷӣ гуна будани соли навро аз ҷӣ тавр омадани рӯзҳои аввали баҳор муайян кардани шуда, «Соле, ки нақӯст, аз баҳораш пайдост» мегӯянд. Сониян, баҳор айёмест, ки табиати дар зимистон «мурда» гӯё, аз нав зинда мешавад. Маҳз, ба хотири аз нав зинда шудани табиат низ омадани баҳорро интизорӣ мекашанд ва парандаю чарандаю ҳашарот низ чашмнигари онанд. Савумин, баҳори зебоандом баъди зимистони хунуку урёнпайкар рух менамояд ва роҳи зиндагиро аз зулмот сӯйи равшанӣ мебарад, табиатро аз «мурда» ба «зинда» мекашад. Чаҳорумин, дар баҳорон инсонро низ суруру фараҳ мепечонад. Кишту кор оғоз меёбад ва деҳқон баъди танаффуси муваққатӣ бо замин боз дар гуфтугӯст. Ҳар як фард бо чандин таманною орзу ба баҳор мерасад.

Ҳар гоҳе ки дубайтӣ ё рубоӣҳои халқиро, ки мазмуни ишқу муҳаббат доранд, мутолиа мекунем, баръало мебинем, ки ошиқон муҳаббатро дар баҳор писандида, ба хотири баҳор ишқро ва ба хотири ишқ баҳорро пазируфтаанд:

Баҳор омад, ки ман шайдо бигардам,

Чу қумрӣ дар лаби дарё бигардам.

Ҳама ёрони ман дасто ба гардан,

Мани мискин ҷӣ сон танҳо бигардам [8, с. 40].

Тасвир ва тавсифи фасли тобистон дар қиёс бо фаслҳои дигари сол, алаҳхусус, баҳору тирамоҳ хиратар ба назар мерасад, яъне шуароро табиати ин фасл камтар мутаваҷҷеҳ сохтааст. Андешаи мо бар ин аст, ки сабаби дар шеъри шуарои пешин андак сифот шудан ё нашудани тобистон марбут ба чанд иллату вачҳ аст. Аввалан, боис он шудааст, ки ин фасл баъди баҳорон, ки «арӯси сол» ном гирифтааст, меояд. Ҳаминро низ афзудан мехоҳем, ки он

шаҳомат, зебой, фусункорӣ, эҳшавӣ, ки фасли баҳор дорад, тобистон аз он маҳрум аст. Яъне, баҳор замонест, ки инсон, паранда, ҳайвонот, гулу гиёҳҳо дар он омадани хушию чавонии рӯзгорро интизор мешаванду онҳоро аз нав оғоз мекунанд ва оғози ҳама гуна шуғлҳо дар оғуши табиати хеле зебо сураат мегирад [1, с. 28].

Табиатро инсону ҳамаи ҷонварон ва гулу гиёҳ дар тағаяри кулӣ дармеёбанд: хунуқӣ ба гармӣ ҷой медиҳад, рӯзҳои кӯтоҳ майл ба дарозӣ мекунанд, барф ҷойи худро ба борон дода, замин сабзапӯш мешавад. Хомӯшӣ ва сукути табиат бо хониши мурғон пур мегардад. Оинаҳои ҷӯйборҳои рудҳо аз нури офтоб шикаста, ҷилои обҳои нуқратоб боз аз нав ба ҷашм мерасад ва ниҳоят, инсон барои кишт кардан боз ба сари заминҳои худ, ки ҷандин вақт барфпӯш шуда буданд, омада бо умедҳои зиёд дона мепошад. Оғози ҳама гуна амалу зебоӣҳо дар баҳорон аст ва шояд бо ҳамин гуна сифатҳои баҳорон мавриди тавачҷуҳ гашта, дар ин самт ба тобистон фишор оварда, онро маҳдудтар кардааст. Ин аст, ки тобистон мисли баҳор дили инсонро тасхир карда наметавонад ва дар нигоҳи ҳар як фард дар муқобили баҳорон хомӯштару хиратар ва ҳатто, бечилотар менамояд.

Сониян, баъди тобистон тирамоҳ меояд. Тирамоҳ низ таровату ороиши баҳорро надорад, аммо ороишу сифатҳои махсуси худро дорад. Аз ин рӯ, тирамоҳ ва сифатҳои он низ нисбат ба тобистон диққати шуароро бештар ҷалб кардаанд. Савумин, барои инсон баҳор оғози кор ва тирамоҳ анҷоми кор ҳисоб меёбаду дар ин миён тобистон аз назарҳо пинҳон ва дар гӯшаи фаромушӣ мемонад. Вобаста ба ин гуна сифатҳои тобистон на ҳамеша дар маркази тасвири шоирон омадааст. Агар бошад ҳам, ин тасвирҳо ҷилдор нестанд:

*Баҳору тамузу зимистону тир,
Наёсуд ҳаргиз яли шергир [11, с. 364].*

Дар қиёс бо тавсифи фаслҳои дигари сол дар шеър тирамоҳро метавон пас аз фасли баҳор дар ҷойи дувум гузошт, яъне баъди табиати баҳор тавачҷуҳи суханваронро ҳашамату манзараи тирамоҳ бештар ба худ банд кардааст. Далел ва бурҳони ин андеша бештар аз тамузу дай васф шудани тирамоҳ дар ашъори шоирони форсу тоҷик мсбошад.

Дар шеъри устод Рӯдакӣ, ки бар асоси санъати тазоду муқобила бино шудааст, ҷеҳраи зебои маҳбуба дар рӯёруйи ошиқ чун барҳамзанандаи ҷамани ақли ӯ маънидод шуда, дар гулшани ишқ маъшуқаро баҳор меномад:

*Ҷамани ақро ҳазонӣ агар,
Гулшани ишкро баҳор туйӣ [12, с. 121].*

Як ҷизро бояд хотирнишон кард, ки тасвири тирамоҳ дар шеъри асрҳои X ва аввали асри XI ба ду навъ сураат гирифтааст:

1. Тасвири холиси фасли тирамоҳ.
2. Тасвири маҳлути тирамоҳ бо Мехргон.

Тирамоҳ баъди баҳор дар шеъри тавсифӣ мақом пайдо кардааст ва дар ашъори Унсурӣ низ ҳамин таносубро мебинем, аммо дар осори ин шоир тасвири тирамоҳ ва алалхусус, холиси поиз камтар дида мешавад.

Дар девони Унсурӣ қасидае дар мадҳи Султон Маҳмуд дар ҳудуди 46 байт омада, дар 6 байти аввал суҳан аз тирамоҳ рафтааст. Шоир ба тавассути саволи риториқӣ (ҷаро?) аввал сабаби дар тирамоҳ харобу бараҳна шудани табиатро пурсон мешавад. Дар баробари бараҳнагии табиати тирамоҳ Унсурӣ давлати амиро барҷо мебинад ва пир шудани разро дар тазоди ҷавон мондани давлати амир амри зарурӣ медонад. Дар мисраи дувуми байти шашум шоир ба саволи риториқӣ як навъ посух медиҳад ва дар муқобили устувори давлати Амир харобии тирамоҳ дар зехну дидаи шоир ҳеч аст:

*Агар ба тирмоҳ аз ҷома беш бояд тир,
Ҷаро бараҳна шавад бӯстон, ҷу ояд тир.
В-агар зи раҳ набарад бод бар ҳавои латиф,
Ҷунин кӣ бурд зи раҳ порахр сагиру кабир.
В-агар фуру шавад оҳан ба обу табъ ин аст,
Ҷаро барояд ҷавшан ҳаме ба рӯйи гадир...*

*Раз ар зи пирӣ пажмурда, тира гаит, равост,
Чавону тозаву равшан бас аст давлати мир [9, с.73].*

Унсурӣ дар абёти поён ба Султон Махмуд дарозумрӣ орзу карда, аз баҳоре ба хазон ва аз хазон ба баҳор пайваста устувор мондани давлатро хоҳиш менамояд. Ин ҷо баҳору хазон бештар барои маъноӣ замони - тул кашидани умру давлати Султон хизмат кардаанду халос:

*То ба Наврӯз андарун бошад нишони навбаҳор,
То сипоҳи тирамоҳ орад нишони Мехргон.
Хуррамию зиндагонию бузургию ҳунар,
Бо ту бод ин ҳар чаҳор, эй мавҷи гетӣ, ҷовидон [9, с.155].*

Умуман, дар ашъори Унсурӣ тасвири тирамоҳ камтар аст ва он низ холисона набуда, рамзӣ аст. Ба андешаи мо, вақте орози қасидаи Унсуро мехонем, гумон бар он меравад, ки тасвири ӯ сирф аз табиати хазон аст, вале чун ба қисми талабу хотима мерасем, акси онро мебинем. Тасвири харобии тирамоҳи Унсурӣ як навъ заифии табиат аст, ки шоир онро дар мук;обили қудрати мамдуҳи худ гузоштааст. Ин аст, ки шоир табиатро қурбони сифатҳои мамдуҳ мегардонад.

Муҳаққиқони осори шоир Фарруҳӣ ишора кардаанд, ки дар шеъри ӯ тасвири тобистон, умуман, нест. Тобистон ҳама зару зевари табиат, рангорангии баҳорро фуру мебарад. Дар тасавури ҳамаи мо зебоиҳои баҳор бо омади тобистон заиф мешаванд. Ҳамчунин, тобистон аз поиз низ дур аст, Ҳол он ки самараи баҳорро инсоният дар тирамоҳ интизор мешавад. Аз ин рӯ, агар чашми таҳаюли шоир аз табиати баҳорон канда шавад, ба тирамоҳ бармехӯрад. Мегӯянд, ки «поиз ошиқи баҳор аст, вале рақибе чун зимистон дар миён дорад», ё «баҳор пирохани Худост». Ба ин вачҳ, тобистон байни баҳору тирамоҳ танҳо як пуле ҳаст, ки он кумакгаре ба суръати нумуи самараи баҳорон ҳасту бас. Ин аст, ки дар тасвири шоирон тобистон дар ҳолатҳои бештар аз чашми тасвир меафтад [10, с. 67].

Зимистон низ мисли тобистон дар тасвири шоирон ба хоҳиш рӯ ба рӯ шуда, каме дар кам, аз хусуси он шоирон суханпардозӣ кардаанд. Андешаҳои, ки перомуни иллатҳои хоҳиш ёфтани васфи тобистон дар шеър пештар ибраз шудаанд, то андозае онҳоро чун иллатҳои хоҳиш ёфтани тасвири зимистон метавон дар шеър баён кард. Зимистон фасли сармост ва давомияти он дар манотиқи мухталифи олам яқсон нест, дар "ҷое ду-се моҳ ва дар гӯшае тулонитар идома меёбад. Ин фасл, гӯё ҳама гуна зебоии табиатро фуру мебарад, зиндагӣ аз ҷӯшу хурӯш меистад, замину атрофи он соқит аст. Ҳамон навъе ки дар боло қайд гардид, аз осори шоирони мутақаддимин кам боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, дар хусуси ҷӣ гуна мақом доштани тасвири зимистон муфассал андеша кардан имконнопазир аст. Танҳо дар хусуси чанд абёти боқимонда, ки аз фасли зимистон нақл мекунам, изҳори андеша мешавад.

Абулҳасан Оғҷӣ (асри X) бар асоси санъати ташбеҳ боридани барфи зимистонро ба кабутарони аз боз гурезон монанд мекунад ва хонандаро ба тамошои он даъват менамояд:

*Ба ҳаво дарнигар, ки лашқари барф,
Чун кунанд андар он ҳаме парвоз.
Рост ҳамчун кабутарони сафед,
Роҳумкардагон зи ҳайбати боз [2, с. 126].*

Дар байти Кисой аз истилоҳоти асосии зимистон - барф истифода шудааст. Табиати умумии зимистон ба ҳусул омадааст, ки рӯи замину бунафшазорро пӯшондааст;

*Бунафшазор бипӯшид рӯзгор ба барф,
Даруна гаит чинору зарир шуд шангарф [2, с. 194].*

Дар байти шоир низ сухан аз зимистон аст. Танҳо фарқ дар ин аст, ки шоир аз омадани ин фасл хушнуд нест ва афсӯс мехӯрад, ки мурдзораш туъмаи барфи анбуҳ шудааст: Ин ҷо баёни шоир аз боридани барф ба ҳолати руҳии ӯ на сатҳӣ, балки амиқан пайванд гаштааст, зеро барф, маҳз, неъмату зебоии шахсии ӯро, ки ҳар рӯз меду лаззат мебурд, фуру бурдааст:

*Эй дарего, ки мурдзори маро
Ногаҳон бозхӯрд барфи вағиш⁵ [6, с. 122].*

Дар чанд ҷойи осори парокандаи устод Рӯдакӣ аз зимистон ё унсурҳои он сухан рафтааст. Дар порчаи зерин устод қиссае аз сардин зимистон накл шудааст, ки маймунҳо кирмаки шабтобро оташ пиндоштаанд. Дар ин ду байт тасвири табиати зимистон набуда, танҳо зикри як сифати он - хунукӣ аст:

*Шаб зимистон буд, капӣ сард ёфт,
Кирмаки шабтоб ногоҳе битофт.
Капӣён оташ ҳаме пиндоштанд,
Пуштаи оташ бад-ӯ бардоштанд [6, с. 318].*

Дар байти поёни устод Рӯдакӣ бо истифодаи санъати тазод манзараи умумии зимистон тасвир шудааст:

*Саредбарф баромад ба кӯҳсори сиёҳ,
Ва чун дарун шуд он сарви бӯстонорой.
Ва он кучо бигуворид, ногувор шудааст
Ва он кучо нагизоист, гаши зуд гизоӣ [4, с. 53].*

Дар порчаи зерини Фаррухӣ, ки бозмондае аз қасидаи ӯст, тасвири табиати зимистон наомада, балки як навъ танаффури шоир аз табиати он аст. Дар нигориши шоир хунукӣ, дурӣ аз зебӣ ва дарозии фасл ҳамчун сифатҳои манфури зимистон қаламдод шудаанд.

Аз байтҳои баъдии порча замони таълифи онро пай бурдан душвор нест, зеро аз рӯйи мисраи «Аз боғ зоғ гум шуд, омад ҳазордастон» дар анҷоми фасли зимистон ва омад-омади баҳор гуфта шудани қитъа маълум мегардад. Шоир аз фасли зимистон озори зиёди маҳчурӣ кашида, дарозии фасли зимистон ин финокро даҳчанд афзудааст.

Дар абёти баъд андуҳи шоир ба шодӣ бадал шуда, тағйири руҳӣ ба вучуд меояд ва сабабгори ин тағйиру хушҳолӣ омадани фасли баҳор аст. Ба ин ҷиҳат, зимистон дар доираи нигоришоти Фаррухӣ (ва соири шоирон) камтар ба назар мерасад ва баҳори рангину тирамоҳи заррин ҷойи онро дар таҳаюли тасвиргар маҳдуд сохтаанд:

*Озор дорӣ, эй ёр, зеро ки як зимистон,
Бигзашту кас наёмад рӯзе замона з-ин дар.
Рӯзе бад-ин дарозӣ мо аз ту ҷуста дурӣ,
К-аз ту хатой омад в-он аз ту буд мункар.
Аз боғ зоғ гум шуд, омад ҳазордастон,
Акнун гирифт бояд кори гузашта аз сар... [10, с. 406].*

Хулоса, зимистон ва табиати он низ аз тасвири шоирони аср X ва аввали асри XI дур намондааст. Аз далелҳои боло бармеояд, ки сифатҳои ин фасл дар тасвир бештар ба камияту зиштӣ номбар мешаванд. Як сабаби дигари коҳиш ёфтани ин мавзӯ дар шеър ба хусусияти асосии зимистон - сарду беранг будани он вобаста аст. Далели дар миёни тирамоҳи заррину серҳосил ва баҳори рангин афтодани зимистони сарду хомӯш онро аз ҷаҳми тасвиргар мерабояд. Аз ин рӯ, тасвири зимистон дар қиёси баҳору тирамоҳ заифу тира аст. Дар бештар вақт сифати зиштию хунукии зимистон дар ашъори манзаравӣ (пейзажӣ) бо руҳияи гӯянда таъсир расонда, ҳолати дарунии ӯро фош месозад. Дарозии зимистонро киноя аз финок, дурӣ ва сардии онро киноя аз ситами ёр доништаанд.

Адабиёт

1. Абдуллоев, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI / А. Абдуллоев. - Душанбе, 1978. – 367 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. - Сталинобод, - 1958. – 292 с.
3. Баргузидаи ашъори Рӯдакӣ ва Манучехрӣ. - Техрон, 1331. – 257 с.
4. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик /Китоби I. / Х. Мирзозода. - Душанбе, 1977. – 447 с.
5. Мирзоев, А. Абуабдулло Рӯдакӣ. - Сталинобод, 1958. – 287 с.

⁵ Вағиш – бисёр, анбӯх

6. *Осори Рӯдакӣ*. - Сталинобод, 1958. – 201 с.
7. Сахно, И.М. *Пейзаж как развивающаяся форма воплощения авторской концепции // Сб. научн. тр / И.М. Сахно*. – М., 1984. – 398 с.
8. *Сухане аз даҳане (Намунаҳо аз фолклори Афғонистон)*. - Душанбе, - 1972. – 357 с.
9. *Унсурӣ*. *Девон*. // *Муруттиб Яҳёи Қариб*. - Техрон, 1341. – 267 с.
10. *Фарруҳии Систонӣ*. *Девон*. // *Бо тасҳеҳи Абдуллоҳи А.* / *Фарруҳи Систонӣ*. - Техрон, 1311. – 232 с.
11. *Фирдавсӣ*, А. *Шоҳнома*. / А. *Фирдавсӣ*. – Душанбе, 1987. – 567 с.
12. *Ҳазор соли шеъри форсӣ! Намунаҳои ашъори шоирони қарнҳои 4-14-и ҳиҷрӣ*. - Техрон, 1369. – 543 с.
13. *Ян Рипка*. *История персидской и таджикской литературы*. / *Рипка Ян*. - М, 1970. – 418 с.

ТАСВИРИ ФАСЛҲОИ СОЛ ДАР ШЕЪРИ АСРИ X ВА XI

Дар мақолаи мазкур тасвири фаслҳои сол дар эҷодиёти шоирони асрҳои X ва XI мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф тасвири табиат, васфи зебоиҳои онро вобаста ба фаслҳои сол тақсимбандӣ намуда, мавриди таҳлилу омӯзиш қарор додааст. Муаллиф дар хусуси сабку нигориши намоёндагони адабиёти форс-тоҷик андешаронӣ намуда, қайд мекунад, ки ҷустуҷӯи аносири табиат дар шеъри гуяндагони ин давр нишон медиҳад, ки диди онҳо бештар диди табиӣ буда, на танҳо васфи табиат, балки дар заминаҳои дигар тавачҷуҳои шоирон ба табиат навъе ташхис ва имтиёз дорад ва дар ҳар заминае аз заминаҳои маънавии шеър дар тасвири шеър унсурӣ табиат бештарин саҳро дорост. Ҳамчунин, муаллиф дар он андеша аст, ки ҷустуҷӯи аносири табиат аз ҷониби шоирон ва ҷой додани онҳо дар шеър собит менамояд, ки шоирон дар ҳар заминае, ки шеър гуфтаанд, унсурӣ табиату фаслҳои сол ҳамчун заминаи маънавии шеър кумак кардаанд, ҳатто дар ҳамаи он тасвир ҷилои ҷашмас дорад, ки ҷузъе аз онро унсурҳои табиат ташкил медиҳанд ва устод Рӯдакӣ, Унсурӣ, Фарруҳи Манучехрӣ ва дигар шоирон хангоми тасвири фаслҳои сол, умуман табиат, дар байни онҳо иртиботи ошқору ниҳони хайратангезро дарк намуда, барои ифодаи фикри худ аз он моҳирона истифода бурданд.

Калидвожаҳо: адабиёти классикии форсу тоҷики асрҳои X-XI, табиат, фаслҳои сол, Наврӯз, Меҳргон, Сада, санъатҳои ташбеҳ, тасвири маноziри табиат.

ОПИСАНИЕ ВРЕМЕНА ГОДА В ПОЭЗИИ X-XI ВВ

В данной статье исследуются изображение времена года в произведениях поэтов X и XI веков. Автор разделяет образы природы и ее красоты по временам года и делает его предметом анализа и изучения, в которых образы времена года сочетаются с другими образами. Автор отмечает о стиле и мировоззрении представителей персидско-таджикской литературы и отмечает, что поиск элементов природы в стихах носителей этого периода показывает, что их видение более естественно не только восхваление природы, но и в других контекстах внимание поэтов к природе имеет своего рода диагноз и привилегию, и в каждом контексте стихотворения стихия природы имеет в образах стихотворения наибольшую долю. Также автор придерживается мнения, что поиск поэтами элементов природы и их размещение в стихотворении доказывает, что поэты использовали элементы природы и времена года как духовную основу стихотворения во всех контекстах, в которых они писали поэму. Стихотворение даже в контексте картины имеет яркий блеск, который состоит из элементов природы и Рӯдакӣ, Унсурӣ, Фарруҳи Манучехрӣ и другие поэты, описывая времена года, природу в целом, понимали удивительную открытую и скрытую связь между ними и умело использовали ее для выражения своих мыслей.

Ключевые слова: классическая персидско-таджикская литература X-XI вв., природа, времена года, Навруз, Меҳргон, Сада, изобразительное искусство, изображение природных сцен.

DESCRIPTION OF THE SEASONS IN THE POETRY OF THE X-XI CENTURIES

This article examines the depiction of the seasons in the works of poets of the 10th and 11th centuries. The author divides the images of nature and its beauty according to the seasons and makes it the subject of analysis and study, in which the images of the seasons are combined with other images. The author notes the style and worldview of representatives of Persian-Tajik literature and notes that the search for elements of nature in the poems of the speakers of this period shows that their vision is more natural, not only the praise of nature, but also in other contexts the attention of poets to nature has a kind of diagnosis and privilege, and in each context of the poem, the element of nature has the largest share in the imagery of the poem. The

author is also of the opinion that the poets' search for elements of nature and their placement in the poem proves that the poets used the elements of nature and the seasons as the spiritual basis of the poem in all the contexts in which they wrote the poem. The poem, even in the context of the picture, has a bright shine, which consists of elements of nature and Rudaki, Unsuri, Farruhi Manuchehri and other poets, describing the seasons, nature in general, understood the amazing open and hidden connection between them and skillfully used it to express their thoughts.

Keywords: classical Persian-Tajik literature of the 10th-11th centuries, nature, seasons, Navruz, Mehrگون, Sada, fine arts, depiction of natural scenes.

Дар бораи муаллиф

Самадова Гулҷаҳон Абдусаторовна

*Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и
кафедраи филологияи Осиеи Шарқӣ ва*

Чанубӣ

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии

Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

к. Муҳаммадиев, 17/6

E-mail: samadova_2019@mail.ru

About the author

Samadova Guljakhon Abdusatorovna

*PhD student at the Department of Philology of
East and South Asia*

Tajik International University of Foreign

Languages named after S. Ulughzoda

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Muhammadiev st., 17/6

E-mail: samadova_2019@mail.ru

Об авторе

Самадова Гулҷаҳон Абдусаторовна

Докторант PhD кафедры филологии

Восточной и Южной Азии

Таджикский международный университет

иностранных языков имени С. Улугзода

734019, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6

E-mail: samadova_2019@mail.ru

ЖИЗНЕННЫЕ ЦЕННОСТИ КИТАЙСКОГО ПИСАТЕЛЯ ЛУ СИНЯ

Ян Лю

Российский университет дружбы народов

Введение

Актуальность данного исследования обусловлена значительной ролью творчества Лу Синя в развитии современной литературы Китая, создании направления реализма и возрождении страны. Поскольку основная цель каждого литературного произведения – раскрытие взглядов и донесение точки зрения писателя до читателя, необходимо подробное изучение жизненных целей великого китайского реалиста Лу Синя.

Большинство исследователей отмечают, что Лу Синь - один из самых выдающихся писателей китайского литературного мира XX века, его романы, проза, эссе, стихи и другие литературные произведения оказали значительное влияние на историю современной китайской литературы. Его первые рассказы были включены в учебники начальной и средней школы в Китае.

Первые произведения великого писателя появились во время «культурной революции» и для многих стали основой формирования новых взглядов и идей. Существует множество исследований творчества Лу Синя, отражающих различные аспекты его произведений: стиля, особенностей, мастерства, идейного содержания и т.д. При этом недостаточно изучены идеи его произведений с точки зрения потребностей и условий жизни современного общества.

Изменения, происходящие в мире и в Китае, появление новых взглядов и реалий, обосновывают необходимость подробного изучения отраженной в произведениях Лу Синя действительности, анализа его взглядов и ценностей с точки зрения современного общества. В рамках данной статьи проводится анализ основных идей, значимость жизненных ценностей и ориентиров Лу Синя с точки зрения их актуальности для жителей Китая в настоящее время.

Для достижения поставленной цели исследования необходимо решить ряд **задач**:

- проанализировать оригинальные тексты произведений Лу Синя;
- выделить фразы, несущие основную идею, доносимую писателем;
- проанализировать мнения китайских критиков о ценностях и ориентирах Лу Синя;
- определить актуальность ценностей писателя для современного общества.

В ходе работы использованы такие методы как литературоведческий анализ, позволивший раскрыть актуальные темы для современного китайского общества, определить 4 аспекта системы ценностей, основные методы и приемы, используемые автором; герменевтический, позволивший определить основные ценности и ориентиры; сравнительно-исторический, с помощью которого была определена актуальность ценностей Лу Синя для современного общества.

Материалом для исследования послужили произведения Лу Синя, издаваемые на протяжении всей его жизни: «Записки сумасшедшего», «Правдивая история А-Кью», «Кун Ицзи», «Печаль по умершим», «Надежда критика», «Критика», «Заметки для чтения», «Проклятие и убийство», «Теория культурных отклонений», «История науки», «Горячий ветер: Суй Ган Лу сорок один».

Кроме того, в работе анализировались мнения и точки зрения современных китайских критиков:

- Пан Юйцин «Тенденция развития ценностного образования и путь к модернизации ценностного образования в Китае» [5];
- Пань Ли, Хуан Ситин, Ли Шуцзе «Стабильность и изменчивость ценностей» [6];

- Ху Мингуй «Три противоречия гуманитарной мысли Лу Синя и их значение в истории современной мысли» [11];
- Шао Шицин «Краткий анализ нескольких важных взаимосвязей в построении основных социалистических ценностей» [16].

Теоретическую базу составляют работы современных специалистов, анализирующих творчество Лу Синя и развитие ценностей китайского общества. Так Пань Ли, Хуан Ситин и Ли Шуцзе, рассматривая стабильность и изменчивость ценностей, пишут о фундаментальном воздействии системы ценностей на характер и поведение человека [6]. Ван Цзынь, обобщая пути развития социалистических ценностей, говорит о том, что Лу Синь раскрывает главную особенность «государства народа»: защиту и свободу прав человека. Ху Мингуй, при анализе произведений Лу Синя, отмечает значимость формирования новой системы ценностей для преобразования и развития китайской нации [11]. Также рассмотрены работы, посвященные наследованию идей Лу Синя [12; 13].

Практическая значимость заключается в возможности использования материалов исследования в гуманитарных вузах, школах, средних учебных заведениях для подробного изучения вклада творчества великого писателя Лу Синя в развитие ценностей китайского народа, а также значение его идей для современного общества.

Обсуждение и результаты. В своих произведениях Лу Синь раскрывает жизненные ценности, которые близки ему лично и имеют значение для всего китайского народа. Для анализа ценностей писателя в рамках данной статьи необходимо определить смысл представляемых Лу Синем ценностей жизни. По мнению Чжан Фугуй, жизненные ценности Лу Синя имеют второстепенное значение в общей теории ценностей, но при этом их анализ необходим для понимания концепции писателя [13, с. 133-141]. Для полноценного анализа смысла ценностей жизни требуется различать взаимосвязь между жизненными ценностями Лу Синя и общей теорией ценностей в целом. Определение теории ценностей в философии основывается главным образом на двух аспектах: объективная действительность и отношение к ней человека.

В настоящее время в учебнике «Идеологическое и нравственное воспитание и правовые основы» [9], используемом в большинстве колледжей и высших учебных заведениях Китая, было усовершенствовано определение системы ценностей на основе восприятия ценностей человеком. Современное определение системы ценностей можно представить в следующем виде: «Система ценностей – это осознанные и принятые человеком общие смыслы его жизни и деятельности [1, с. 16-19]. В целом можно говорить о том, что содержание системы ценностей включает в себя отношение людей к определенным вещам и ориентирам, а также суждение о ценностных стандартах и принципах, которые формируют критерии оценки, позволяющие людям определять, имеет ли что-либо ценность, размер этой ценности и целесообразность жертвы в определенном размере ради этого [14, с. 30-32].

Жизненные ценности относятся к общему представлению человека о себе, других людях и роли общества в его жизни. Кроме того, с точки зрения концепции ценностей, жизненные ценности являются основополагающими. Ценности – это концептуальная система, которая позволяет определять, что относится к «хорошему» или «плохому», устанавливать границы «добра и зла», направлять собственные желания и действия в допустимую для человека сторону. Ценности, имея центральное положение в системе индивидуальных убеждений личности, являются определяющими поведение человека принципами жизни [4, с. 19-29]. Развитие общества в настоящее время привело к тому, что люди столкнулись с необходимостью формирования собственной системы ценностей под влиянием внешних факторов, в результате чего возникла путаница в оценочных суждениях и выборе верной точки зрения. В настоящей статье жизненные ценности рассматриваются с точки зрения их места в системе ценностей в целом. Система ценностей – концепция, которая может направлять поведение человека и его действия. Она оказывает фундаментальное воздействие на характер человека [6, с. 58-63].

Система ценностей не является постоянной, так как напрямую зависит от общественного сознания и состояния социума, в котором используется и изменяется в соответствии с эволюцией общества. Люди постепенно формируют относительно устойчивые ценности в процессе социальной трансформации, но они постоянно меняются по мере изменения внешних факторов. Жизненные ценности являются основным содержанием системы ценностей и имеют функцию ограничения и ориентира для других типов ценностей. Жизненные ценности в основном состоят из трех элементов: ориентира, средств и оценки.

Необходимо отметить, что не все существующие в обществе ценности способствуют развитию человека и социума в целом. Исторически и научно обоснованные ценности оказывают на общество положительное влияние, не имеющие основы – отрицательное. По утверждению Фан Цунь «успех или неудача реализации жизненных ценностей во многом базируется на вкладе личности в общество и в группу как на главном критерии» [10, с. 100-107]. Это подтверждает высокое значение жизненных ценностей, они провозглашают своей главной целью – интересы народа. Кроме того, с развитием и изменением социальной ситуации, особенно с усилением влияния образования, жизненные ценности могут меняться и формироваться заново. Созданию «правильных» жизненных ценностей общества способствует распространяемая и передаваемая информация, в том числе доносимая при помощи популярной и востребованной литературы.

Представленное определение системы ценностей и места в ней жизненных ценностей позволяет оценить высокое значение художественных произведений писателя Лу Синя и значение жизненных ценностей автора для китайского общества.

Произведения Лу Синя включают глубокое идейное содержание и уникальные художественные особенности, которые в последствии стали основой нового направления литературы и развития культуры Китая. Успех произведений Лу Синя главным образом заключается в его глубоком идеологическом содержании, которое позволяет каждому читателю оценить собственное отношение к описанным событиям [7, с. 91-97].

В ранних работах Лу Синя видно, что он всегда ставил целью просвещение народа и развивал его при помощи своих произведений. Будучи великим писателем, мыслителем и революционером, Лу Синь уделял меньше внимания идеям «нации» и «народного существования», выдвинутым его предшественником Сунь Ятсеном. Причина в том, что Лу Синь всю свою жизнь посвятил попыткам отказаться от существующей в стране иерархической системы и сделать народ Китая более свободным как в физическом, так и в духовном отношении [8, с. 139-141].

Основной мыслью, пронизывающей все произведения Лу Синя, стал процесс реализации «гражданских прав», отражающий его политические взгляды по отношению к власти имущим в различные периоды. Сунь Ятсен выступал за «демократические права» и считал, что окончательное решение о суверенитете остается за народом. Эта теория больше соответствует основной идее Лу Синя о «стране народа». В его романах описываются персонажи, обобщающие основные людские черты и события из повседневной жизни, такие как: паника жителей Вэйчжуана, когда они впервые услышали о революции в «Правдивой истории А-Кью»; толпа зевак, когда А-Кью бродит по улицам; пьяницы из таверны в «Кун Ицзи»; бедная жизнь интеллигенции в «Печали по умершим» и так далее. Китайские критики отмечают, что простое описание значимых вещей позволяет писателю намного глубже раскрыть суть происходящего в стране, чем замысловатые и красочные высказывания ряда других писателей, не затрагивающие истинную суть [12, с. 118-132].

Лу Синь при помощи сатирической манеры старался донести до китайского народа мысль о необходимости изменения жизни. Однажды он сказал: «Трагедия показывает другим то ценное, что есть в жизни, а комедия демонстрирует разрушение вещей ничтожных» [18, с. 44]. Китайские исследователь и критик Юаньюань отмечает, что эта точка зрения писателя позволяет выявить и оценить мысль о том, что настоящей целью является свобода личности, а средством объединения многих людей для лучшего развития является государство [8, с. 141]. Следовательно, если оно не предназначено для нужд людей,

то не должно и существовать. Если государство приносит людям не защиту прав человека и счастье, а угнетение и рабство, то оно должно быть упразднено и заменено «государством народа». Анализируя произведения Лу Синя, Ван Цзинь отмечает, что писатель стремился развивать и доносить до народа социалистические ценности [2, с. 91]. В его текстах ясно отражается, что так называемое «государство народа» означает, что страна больше не является «империей» или «королевством» а становится таким государством, которое представляет собой союз, сформированный на основе индивидуальной свободы и состоящий из по-настоящему свободных людей. Наиболее заметной чертой «государства народа» является защита свобод и прав человека [2, с. 93]. Это совпадает с точкой зрения Маркса, указанной в «Манифесте Коммунистической партии», где он указывает, что индивидуальная независимость и свободное развитие являются основными условиями и решающими факторами независимости и свободного развития всех людей [17, с. 19].

Во время «периода горячего ветра» Лу Синь выступил против консервативных идей возрожденцев и традиционалистов, он стремился доносить до читателей новые мысли и идеи, критикуя существующее положение вещей. К этому периоду творчества Лу Синя относятся такие произведения, как «Против «слез критика»», «Надежда критика», «Критик критика», «Критика», «Заметки для чтения (3)», «Проклятие и убийство». Лу Синь своей уникальной сатирической манерой изобразил пороки народа, существующие с давних времен, а своим стилем письма правдиво изобразил процесс постепенного упадка и разрушения персонажей из-за их нежелания нарушить принцип «самоприроды» [16, с. 117-126]. Используемые приемы позволяют Лу Синю отражать реальные условия жизни и положение низших социальных слоев, при этом глубоко раскрываются все недостатки их жизни.

Все литературные произведения Лу Синя в той или иной степени сочетают человеческую радость и различные проявления горя. Благодаря глубокому анализу персонажей романа в сочетании с уникальной иронией, собственной манерой изложения, он ярко отражает социальную реальность, в которой они находятся. Лу Синь обнажил фундаментальные недостатки китайского народа, заставил людей задуматься о своей жизни, устыдиться в собственном бездействии, не замечая существующих недостатков.

Лу Синь достоин звания редкого интеллектуала в современном Китае. Его «ориентированное на людей» творчество создало фундамент китайской мысли, направленной непосредственно на человека [3, с. 67-70]. Благодаря глубокому идеологическому подтексту и уникальному художественному стилю, его романы стали своеобразным знаменем китайской литературы. Погружаясь в духовный мир Лу Синя, читатели и критики обнаруживают, что от пессимизма до напряженности, от сочувствия до критики сложные мысли и эмоции отражают философию и систему ценностей Лу Синя, подчеркивая глубину и уникальность его жизненных ценностей.

Базовые ценности, рассматриваемые Лу Синем в своих произведениях, являются современными и лично-ориентированными. Его искренний призыв к «сосредоточиванию на личности» в «О культурных отклонениях» отражает необходимость уважать «уникальность личности» и «утверждать свою природу как абсолютную свободу». Сущность, отправная точка и конечная цель взгляда на «человеческую природу» ориентированы на человека. Будучи преисполненным решимости добиваться личной свободы, он позиционировал «расширение своих возможностей» как жизненный этап, который позволяет людям дышать свободно, давая возможность создавать новое и трансформировать старое, выходя за рамки существующего. Это позволяет тем, кто не желает быть одиноким и беспокойным и постоянно требует прогресса, идти в ногу со временем, усваивать, практиковать и социализировать самосознание. Новое представление об обществе и системе ценностей выступают в качестве отправной точки «реконструкции», позволяющей прорваться сквозь традиционные идеологические концепции и оторваться от повседневной жизни людей.

Ху Мингуй, анализируя произведения Лу Синя, отмечает, что когда новые ценности и основанная на них система, будут полностью сформированы, они окажут глубокое влияние на общество и время, заставив китайскую нацию перейти от пассивной позиции к активной, от отсталой мысли к передовой и от консервативных идей к творческим в своём историческом развитии [11, с. 53-61]. На основании этого можно говорить о том, что личностно-ориентированные ценности Лу Синя являются и в настоящее время актуальными, обладают уникальными характеристиками и представляют собой отражение современных китайских ценностей.

Рассмотрение научных и материальных ценностей в произведениях писателя основано на отражении его неудовлетворенности существующим в стране дисбалансом между материальным состоянием китайского общества и развитием национальных духовных качеств. В своих ранних работах, таких как «Теория культурных отклонений» и «История науки», он провел трансцендентное исследование по этому вопросу: писатель не только согласился с мнением, что наука и материальная цивилизация могут в значительной степени способствовать социальному прогрессу и позитивному развитию, но и утверждал, что использование научных исследований для обеспечения жизни может способствовать идеологическому освобождению людей и восстановлению национального духа. Кроме того, Лу Синь предположил, что научная материальная цивилизация должна полностью интегрировать в человеческую природу. Только так можно отразить важность научного материального взгляда на жизненные ценности. Писатель, не колеблясь, призывал к возвращению «духа» в крайней форме «слома материального и содействия духовному просветлению». Чэнь Сяоянь и Ляо Чэнчжун, сравнивая произведения Лу Синя с реалиями китайского народа, отмечают, что уже в то время его мысли были очень прогрессивными и глубоко отражали существующие проблемы [15, с. 142-144]. В настоящее время люди живут в эпоху преобладания материальных ценностей над духовными, при этом преодоление морального разложения, вызванного чрезмерным поклонением материальному и объединение двух цивилизаций, по-прежнему остается актуальной социальной проблемой, которую необходимо решать.

Ценность счастья часто встречается в произведениях Лу Синя, поскольку непосредственно связана с жизненными ценностями. Строки из стихотворения «Самоуничтожение» гласят: «Нахмутив брови, с холодным презрением взираю на осуждающий перст вельможи [врага], но, склонив голову, готов, как буйвол, служить ребенку [народу]» позволяют сделать вывод, что его целью является искреннее служение людям, он считает, что только таким образом жизнь сможет быть осмысленной и стать «величайшим счастьем» [19, с. 88-89]. Лу Синь утверждал: «Независимо от жизни и смерти, только революция может принести счастье каждому» [19, с. 88]. В своих произведениях он стремился донести мысль, что человек должен обращать внимание не только на материальное благополучие, но и на счастье духовное. Люди должны иметь высокие идеалы и благородные чувства. Лу Синь также выступал за «заимствование пути» и против эгоизма и личного гедонизма. В своих произведениях он критикует идею «сосредоточения только на собственном удобстве и комфорте». Лу Синь считал, что не следует полностью отвергать передовые вещи Запада, стоит заимствовать полезные идеи. Люди должны относиться к вещам и идеям предков диалектически. Не стоит считать само собой разумеющимся, что все наследие должно быть сохранено полностью. Необходимо наследовать только положительные стороны и черты, отказываясь от негатива, «приумножая счастье».

Общечеловеческие ценности в произведениях Лу Синя необходимо рассматривать с точки зрения теории эволюции, которая включает в себя три части: теорию биологической эволюции, теорию социальной эволюции и теорию исторической эволюции. Писатель считает, что в основе лежит эволюция человеческой природы, то есть жизнь всегда развивается от низшего уровня к более высокому. Люди развились из клетки, прошли эволюцию от обезьян. Как только люди сформировались, эволюция должна двигаться к более высокой стадии [5, с. с. 105-109]. Лу Синь сказал в «Горячем ветре Мангана сорок

один»: «Хотя сверхчеловек по Ницше кажется слишком далеким, исходя из того факта, что в настоящее время в мире существуют различные расы, можно с уверенностью сказать, что в будущем всегда будут по-особенному высокие и почти идеальные люди» [19, с. 202]. Термин «особенно высокий и почти идеальный человек» можно также рассматривать как «настоящего человека», упомянутого в «Дневнике сумасшедшего». По сравнению с «настоящим человеком», в описываемых им современных людях меньше человеческой природы и больше животной. По мнению писателя, это «каннибалы», которые выступают против всех реформ и прогресса и хотят помешать развитию и эволюции человечества. Лу Синь в своей книге «Горячий ветер: Суй Ган Лу сорок один» придумал для них новое слово: «обезьяноподобные». Фундаментальное различие между человеческой и обезьяноподобной жизнью состоит в том, что люди обладают человеческой природой, в то время как обезьяноподобные обладает только животной природой. Существенное различие между «обезьяноподобными» и «настоящими людьми» заключается в том, что хотя «обезьяноподобные» обладают врожденной человеческой природой, они все же имеют разные степени ее развития. Таким образом, «обезьяноподобный» неизбежно сохраняет некоторые животные качества, тогда как «настоящий человек» — это тот, кто полностью искоренил свою животную природу и развил человечность.

Анализируя тексты произведений Лу Синя, можно сделать вывод, что с того дня, как сформировались люди, они получили от природы определенную доброту. Люди должны следовать человеческой природе и жить счастливой и разумной жизнью. Однако, поскольку человек произошел от обезьяны, многие до сих пор сохранили животные инстинкты, такие как жестокость и жадность. Их смешение с различными нравственными ценностями привело к преобладанию животной культуры. В следствии чего произошло поощрение и разжигание анимализма и превращение общества в «большой чан с краской», в котором все окрашивается в черный цвет. Например, когда Лу Синь узнал о зверствах военачальника Дуань Цижуня против безоружных молодых людей, он с горечью сказал: «Это жестокое и опасное поведение не наблюдается среди диких животных, но нередко встречается среди людей» [19, с. 331]. Это основная причина, по которой люди должны развивать человечность и не должны оставаться на стадии «обезьян». Лу Синь всю свою жизнь стремился преобразовать «обезьяноподобного человека» и создать человека благородного.

Заключение. На основании изученных ценностей, содержащихся в произведениях Лу Синя, можно сделать ряд выводов. Жизненные ценности великого писателя содержат 4 основных направления: базовые, научные и материальные, ценности счастья и общечеловеческие ценности.

Лу Синь считал, что базовые ценности китайского народа должны быть «ориентированы на людей», их цель должна заключаться в удовлетворении не личностных потребностей, а общественных. Существующая система ценностей требует реформирования и укрепления и лишь тогда новые ценности позволят нации перейти на более высокий уровень духовного развития.

В отношении сочетания науки и удовлетворения материальных ценностей Лу Синь считал, что необходимо обеспечить в первую очередь удовлетворенность духовную, и только тогда новые разработки и исследования позволят обеспечить высокий уровень жизни людей, удовлетворяющий все существующих потребности.

Ценности счастья Лу Синя непосредственно пересекаются с базовыми и материальными. Писатель считал, что человек станет по-настоящему счастлив только тогда, когда его жизнь будет нацелена на «служение народу», а в центре внимания окажутся не только ценности материальные, но и духовное удовлетворение и счастье.

Общечеловеческие ценности заключаются в том, что человек все еще сохраняет животные инстинкты, но высокоразвитый человек должен минимизировать их негативное проявление. Писатель стремился преобразовать человека «обезьяноподобного» в человека «благородного», проявляющего высокую степень человечности.

Следовательно, все анализируемые в статье ценности Лу Синя взаимосвязаны и содержат в основе социалистические ценности: нацеленность на общество, обеспечение высокой степени духовности и человечности, служение народу, а не самому себе. Писатель считает, что изменение системы ценностей, удовлетворение общественных потребностей позволит сделать общество более совершенным.

Адаптируясь к современным глобальным процессам, Лу Синь также ищет новую культурную и духовную точку опоры. В то же время анализ Лу Синем таких проблем как человеческая природа и ценность жизни, оказал значительное влияние на направление современных исследований жизненных ценностей.

В качестве **перспектив дальнейшего исследования** жизненных ценностей великого китайского писателя Лу Синя можно определить два направления: изучение истоков формирования его ценностей и уровень влияния ценностей Лу Синя на деятельность его последователей.

Литература

1. 王曼. 社会主义核心价值观的信仰意蕴. 宜春学院学报 (Ван Ман. Значение убеждений основных социалистических ценностей. // Журнал Университета Ичунь). [J]. 2022. №44 (11).
2. 万瑾. 培育社会主义核心价值观多维路径探析. 中学政治教学参考 (Ван Цзинь. Анализ многомерных путей к развитию основных социалистических ценностей. // Справочник по преподаванию политики в средней школе). [J]. 2023. №11.
3. 卢健红. 鲁迅翻译思想中的立人核心. 名作欣赏 (Лу Цзяньхун. Суть Лиженя в переводческих мыслях Лу Синя. // Признание шедевра). [J]. 2023. №05.
4. 刘家思. 坚定的唯物史观和强烈的文化自信——论鲁迅对大禹文化的信仰及其对大禹精神的传. 鲁迅研究月刊 (Лю Цзясы, Прочный исторический материализм и сильная культурная уверенность — О вере Лу Синя в культуру Даюй и распространение духа Даюй. // Lu Xun Research Monthly). [J]. 2021. №12.
5. 庞雨晴. 价值观教育的发展趋势与中国价值观教育现代化之路. 长春理工大学学报(社会科学版) (Пан Юйцин. Тенденция развития ценностного образования и путь к модернизации ценностного образования в Китае. // Журнал Чанчуньского университета науки и технологий (издание для социальных наук)). [J]. 2022. №35 (S1).
6. 潘莉, 黄希庭, 李树杰. 价值观的稳定性与可变性. 心理学探新 (Пань Ли, Хуан Ситин, Ли Шуцзе, Стабильность и изменчивость ценностей. // Psychology Exploration). [J]. 2021. №41 (01).
7. 孙海军. 鲁迅早期思想与本土语境研究述评——鲁迅早期思想研究的历史反思之二. 临沂大学学报 (Сунь Хайцзюнь. Обзор ранних мыслей Лу Синя и исследование местного контекста — Исторические размышления об изучении ранних мыслей Лу Синя II. // Журнал Университета Линь). [J]. 2023. №45 (03).
8. 汤媛媛. 鲁迅书籍封面设计的艺术特征探析. 喜剧世界(下半月) (Тан Юаньюань. Анализ художественных особенностей дизайна обложки книги Лу Синя. // Comedy World (второе полугодие)). [J]. 2022. №11.
9. 自考教材 03706 思想道德修养与法律基础 含考试大纲刘瑞复左鹏编高等教育出版社. 高等教育出版社 (Учебник для самообучения 03706 Идеологическое и моральное воспитание и правовая основа, включая программу экзаменов под редакцией Лю Жуйфу и Цзо Пэна Higher Education Press. Пресса о высшем образовании). [J]. 2023.
10. 房存. 贴近中国国情的现实性——论鲁迅性别思想的独特性. 湖南工业大学学报(社会科学版) (Фан Цунь. Реальность близости к национальным условиям Китая — Об уникальности гендерной мысли Лу Синя. // Журнал Технологического университета Хунани (издание социальных наук)). [J]. 2023. №28 (03).
11. 胡明贵. 鲁迅人道主义思想的三大矛盾性及其现代思想史意义. 南通大学学报(社会科学版) (Ху Мингуй. Три противоречия гуманитарной мысли Лу Синя и их значение в истории современной мысли. // Журнал Наньтунского университета (издание социальных наук)). [J]. 2023. №39 (01).

12. 蔡洞峰. 传统如何拿来：鲁迅对道家精神的传承与超越. *上海鲁迅研究* (Цай Дунфэн. Как привести традицию: наследование и превосходство даосского духа Лу Синя. // *Shanghai Lu Xun Research*). [J]. 2021. №04.
13. 张福贵. 学术品格的坚守与鲁迅精神的传承——《思想型的作家与思想型的学者：王富仁和他的鲁迅研究》读后联想. *当代作家评论* (Чжан Фугуй. Настойчивость в академическом характере и наследование духа Лу Синя — Мыслящие писатели и мыслящие ученые: Ван Фужэнь и его исследования Лу Синя. // *Обзор современных писателей*). [J]. 2023. № 04.
14. 郑梦娴. 从《华盖集》看鲁迅的讽刺艺术. *名作欣赏* (Чжэн Мэнсянь. Взгляд на сатирическое искусство Лу Синя из «Хуа Гай Цзи». // *Признание шедевра*). [J]. 2023. №20.
15. 陈晓燕, 廖成中. 生态价值观培育一体化建设的理论逻辑及实践指向. *常州工学院学报(社科版)* (Чэнь Сяоянь, Ляо Чэнчжун. Теоретическая логика и практическое направление комплексного построения культивирования экологических ценностей. // *Журнал Технологического института Чанчжоу (издание социальных наук)*). [J]. 2022. № 40 (06).
16. 邵士庆. 简析社会主义核心价值观建设中的几对重要关系. *高校马克思主义理论研究* (Шяо Шицин. Краткий анализ нескольких важных взаимосвязей в построении основных социалистических ценностей. // *Теоретические исследования марксизма в колледжах и университетах*). [J]. 2023. №9 (01).
17. Маркс Карл. Манифест коммунистической партии / К. Маркс и Ф. Энгельс; Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). - Москва: Госполитиздат, 1950. - 72 с.
18. Лу Синь. Правдивая история А-Кея / Лу Синь; пер. с китайского под ред. [и с предисл.] Б. А. Васильева; [обл. худож. Л. Хижинского]. - Ленинград: Прибой, 1929. - 188 с.
19. Лу Синь. Собрание сочинений. В 4-х т. : пер. с китайск. - Москва : Гослитиздат, 1954-1956. - 4 т.; 20 см. Т. 1: Циклы рассказов: Ключ : Т. 1 : Дикие травы; Блуждания / Сост. Л. Д. Позднеева. - 1955. - 462 с.

ЖИЗНЕННЫЕ ЦЕННОСТИ КИТАЙСКОГО ПИСАТЕЛЯ ЛУ СИНЯ

В рамках данной статьи проведен анализ литературных произведений китайского писателя Лу Синя и мнений китайских критиков в отношении отражаемых автором мыслей. Анализ литературы позволяет выявить и оценить ценности, пропагандируемые писателем, их актуальность для современного китайского общества. Цель исследования – выявление содержания жизненных ценностей Лу Синя и их значения для современного китайского общества. В статье рассмотрены основные произведения и высказывания писателя, проведена оценка его отношения к общественному строю и человеческим взаимоотношениям, выявлены ценности, определяющие его жизненную позицию. Научная новизна заключается в выявлении в системе ценностей Лу Синя четырех основных аспектов: базовые ценности, научные и материальные ценности, ценности счастья и общечеловеческие ценности и их сопоставление с реалиями современного общества. Анализ элементов системы ценностей, художественных особенностей и литературных приемов позволил определить глубокий смысл жизненных ценностей китайского писателя Лу Синя. Полученные результаты показали, что идеалы и ценности Лу Синя адаптированы к современности и имеют большое значение для современного общества.

Ключевые слова: писатель, Лу Синь, произведения Лу Синя, жизненные ценности, система ценностей.

THE LIFE VALUES OF THE CHINESE WRITER LU XUN

Within the framework of this article, an analysis of the literary works of the Chinese writer Lu Xun and the opinions of Chinese critics regarding the author's expressed thoughts has been conducted. The analysis of the literature allows us to identify and evaluate the values promoted by the writer, their relevance to contemporary Chinese society. The goal of the research is to reveal the content of Lu Xun's life values and their significance for modern Chinese society. The article examines the main works and statements of the writer, assesses his attitude towards the social order and human relationships, and identifies the values that define his life position. The novelty of the study lies in the identification of four main aspects in Lu Xun's value system: basic values, scientific and material values, values of happiness, and universal human values, and their comparison with the realities of modern society. An analysis of the elements of the value system, artistic features, and literary devices has made it possible to determine the deep meaning of the life values of the Chinese writer Lu Xun. The obtained results showed that Lu Xun's ideals and values are adapted to the modern world and are of great significance for contemporary society.

Keywords: writer, Lu Xun, works of Lu Xun, life values, value system.

АРЗИШҶОИ ҲАЁТИИ НАВИСАНДАИ ЧИНӢ ЛУ СИН

Дар ин мақола асарҳои адабии нависандаи чинӣ Лу Син ва ақидаҳои мунаққидони чинӣ дар бораи афкори инъикосшудаи муаллиф таҳлил гардидааст. Таҳлили адабиёт ба мо имкон медиҳад, ки арзишҳои таблиғкардаи нависандаро муайян ва арзёбӣ намоем ва инчунин мувофиқати онҳоро бо ҷомеаи муосири Чин муайян созем. Мақсади таҳқиқот ошкор кардани мазмуни арзишҳои ҳаётии Лу Син ва аҳамияти онҳо барои ҷомеаи муосири Чин мебошад. Дар мақола асарҳо ва ибораҳои асосии нависанда баррасӣ шуда, баҳои ӯ нисбат ба сохти ҷамъиятӣ ва муносибатҳои инсонӣ дода шудааст ва арзешҳое, ки мавқеи ҳаётии ӯро муайян мекунанд, ошкор карда шудаанд. Навгонии илмӣ дар ошкор кардани ҷор ҷиҳати асосии низоми арзишии Лу Син иборат аст: арзишҳои асосӣ, арзишҳои илмӣ ва моддӣ, арзишҳои саодат ва арзишҳои умумибашарӣ ва муқоисаи онҳо бо воқеиятҳои ҷомеаи муосир. Таҳлили унсурҳои низоми арзишӣ, хусусиятҳои бадеӣ ва усулҳои адабӣ ба мо имкон дод, ки маънои чуқури арзишҳои инсонии нависандаи чинӣ Лу Синро муайян намоем. Натиҷаҳои бадастомада нишон доданд, ки идеалҳо ва арзишҳои Лу Син ба замони муосир мутобиқ карда шудаанд ва барои ҷомеаи муосир аҳамияти калон доранд.

Калидвожаҳо: нависанда, Лу Син, асарҳои Лу Син, арзишҳои ҳаётӣ, низоми арзишҳо.

Об авторе

Ян Лю

Аспирант, Российский университет

дружбы народов

117198, Российская Федерация, г. Москва,

ул. Миклухо-Маклая, 6

ORCID: 0000-0002-4206-8893

E-mail: 1042218145@rudn.ru

About the author

Yang Liu

Graduate student, Peoples' Friendship

University of Russia

117198, Russian Federation, Moscow,

st. Miklukho-Maclay, 6

ORCID: 0000-0002-4206-8893

E-mail: 1042218145@rudn.ru

Дар бораи муаллиф

Ян Лю

Аспирант, Донишгоҳи дӯстии халқҳои Русия

117198, Федератсияи Русия, ш. Москва,

к. Миклухо-Маклай, 6

ORCID: 0000-0002-4206-8893

E-mail: 1042218145@rudn.ru

АНДЕШАҶОИ АДАБИЮ ЭСТЕТИКӢ ДАР ЛИРИКАИ ИҶТИМОИИ РУСТАМ ВАҲҶОБЗОДА

Миралиева С. Т.

*Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон
ба номи С. Раҳимов*

Рустам Ваҳҳобзода дар офариниши шеър, умуман, дар ашъори ғиноии хеш, хусусан, ба зебоии ҳаёт ва фалсафаи ҳастӣ диққати махсус зоҳир карда, бо андешаҳои тозаю рангин ва тарҳи мавзӯ ва мазмунҳои дархури замон андешаҳои баён кардааст, ки аз ҳузури андешаҳои адабию эстетикӣ дар лирикаи иҷтимоии вай гувоҳӣ медиҳад. Ҷустуҷӯи андешаҳои адабию эстетикӣ дар эҷодиёти адибон собиқаи дерина дорад. Дар ин бора, дар мисоли адибони ҷудогона, корҳои таҳқиқӣ ҳам сурат гирифтаанд, ки аз назари бархурди методологӣ муҳим ҳастанд [15]. Дар партави чунин асарҳо масъалаи мазкурро дар эҷодиёти шоири мавриди назари мо низ ҷустуҷӯ ва таҳқиқ кардан мумкин аст.

Пайванди шоири соҳибназар бо андеша ва зебоишинохтӣ ҳукмест, ки аз таҷрибаи эҷодии шоирони қадим сарчашма мегирад. Эҷодкорон хусусан, шоирон ҳастанд, ки дар ҳама ҳолат, пеш аз ҳама, бо таъби нозуку ҳаёлҳои рангини хеш ва ашъори пуробурангашон дунёро мунаққаш месозанд ва онҳо бо таъби худодои худ ва шабзиндадорию бедорҳои аз сухан коҳ месозанд, нур меофаранд ва билохира, ба сухан ҷон мебахшанд. Ба ақидаи Абдурраҳмони Ҷомӣ, «таъби сухангузор ва истеъдоди шеър қудрати илоҳист...», яъне ҳам шеър ва ҳам таъби шоирӣ маншаи улвӣ доранд. Чунонки аз тавзеҳи А. Сатторзода бармеояд, Ҷомӣ «натанҳо сарчашмаи эҷоди бадеӣ ва истеъдоди шеърро ба илоҳӣ нисбат дода, назми шоирро «туҳфаи ғайбӣ» номидааст, балки муроди шеърро шоирро низ аз «мутолиаи ҳусну ҷамоли Ў ва «мушоҳидаи ҷоҳу ҷалоли Ў», яъне Худованд медонад [15, с. 21].

Чунин ақида ва эҳтиром ба каломи манзумро, ки дар ашъори шоирони асримиёнагӣ ба таври фаровон дучор мешавад, адабиётшинос Мисбоҳиддини Нарзиқул низ ба мушоҳида гирифта, оид ба ин нуқот чунин андешароӣ намудааст: «Таъсири Қуръон ва ҳадис дар адабиёти форсӣ ҳодисаи инкорнопазир буда, дар ин бора аз ҷониби донишмандони ватаниву хориҷӣ дахҳо китобу рисолаҳо таълиф гардидаанд, ки ба аҳли басират ошноянд. Аммо дар аксари чунин таълифот, бештар таҷаллии Қуръон ва ҳадис дар каломи шоирон мавриди баррасӣ қарор гирифтаву шеваҳои гуногуни асарпазирӣ ва каломи раббониву аҳодиси набаъӣ дар шеър тасдиқ гардидаанд» [13, с. 65].

Дар ҳақиқат, таъсири ин ақидаро мо дар ашъори пурҳикмати Рустам Ваҳҳобзода низ воমেҳурем. Гузашта аз ин, шоири мо асли сухан ва сарчашмаи онро аз қудрати яздонӣ ва каломи илоҳӣ медонад. Барои далел ва тақвияти ин гуфтаҳо ба рубоӣҳои зерини шоир таваҷҷуҳ мекунем:

*Ё Раб, сухане, ки дар тавонам набувад,
Он гуна бикун, ки дар забонам набувад.
Он нӯш мадеҳ, ки бар зиёнам бошад,
Он неш бидеҳ, ки дар зиёнам набувад [8, с. 211].*

Дигар:

*Қалби ману қалби шабу қалби Қуръон,
Дар панҷа гирифта қалби бемори замон.
Меғӯяму меҳӯрушаму мезорам:
Ё Шофию ё Карим, ё Раб, дармон! [8 с. 211].*

Маълум мешавад, ки Рустам Ваҳҳобзода низ ақидаи шоирони классик: «ба шеър қаробат доштани каломи «Қуръон»-ро таъйид карда, онро «возеҳтарин далели мақоми баланди шеърро шоирӣ меҳисобанд» [15, с. 22] ҳамақидаю ҳамфикр аст. Далели ин гуфтаҳоро дар шеъри «Гавҳари имон» воМЕХУРЕМ:

*Бо манӣ, эй гавҳари поку муназзаҳ, бо манӣ,
Дар шаби андешаҳо чун партави маҳ бо манӣ.
Бо тулӯи субҳ дар тори навои булбулон,
Дар қиёми шаб ба зикри Аллах-Аллаҳ бо манӣ... [7, с. 155].*

Аз ин намунаҳо бармеояд, ки дар шараёни шеърҳои шоир суҳанҳои пурҳикмату волои китоби муқаддаси «Қуръон» қорӣ мегардад.

Масъалаи дигар қаробати мусиқӣ бо шеър мебошад, ки он ҳам дар қиёс ба андешаҳои шоирони пешин матраҳ мешавад. Як бахши муҳимми ашъори Рустам Ваҳҳобзода аз ҷанбаи кавии мусиқӣ бархурдоранд. Пайванди шеър бо мусиқӣ ҳодисаи маъмули адабӣ буда, ин суннат аз таҷрибаи хунёгарии гусонҳои қадим сарчашма гирифта, дар таҷрибаи эҷодии шоирони аҳди Сомонӣ ба баъд маъмул гардида, то кунун идома дорад.

Дар ҷои дигар ин муаллиф овардааст: «лирика ғолибан баёни ҳиссиёт аст ва аз ин ҷиҳат он ба мусиқӣ, ки аз ҳама санъатҳо дида яқбора ва бевосита ба ҳиссиёт таъсир мекунад, қаробат дорад» [3, с. 22].

Ин қаробат ва ин наздикиро мо дар шеърҳои Рустам Ваҳҳобзода низ мебинем. Қаробати наздики шеъри шоир бо оҳанг ва савту мусиқӣ сабаб шудааст, ки овозхонони беҳтарини кишвар бо як ҷазоббияту маҳорати хос ба матни шеърҳои ӯ оҳанг баста, сароидаанд. Он сурудаҳо ба шунаванда рӯҳу ҷони тоза мебахшад. Аз он ҷумла, матни суруди «Чист Ваҳдат», «Ба пойи Бесутун», «Савганд ба Ватан», «Қасам», «Марзи номоварон», «Сипехри тамаддун», «Парчами тоҷикон», «Матои меҳр» шеърҳо дар васфи «Наврӯз», «Қабки дарӣ» ва ғайраҳо бо самимияту меҳри беандоза навишта шуда ва аз тарафи овозхонони варзида бо оҳанги ҷаззобу мондагор суруда шудаанд.

Зебоие, ки дар мусиқии шеър дарк мешавад, бештар ба сатҳи зоҳирии калом мутааллиқ аст. Аммо каломии шеърӣ дар зоти худ ҳам дорои мусиқист, ки он аз дарки маънӣ ва ҷиғунагии таассуроти хонанда бармеояд. Аз ин нигоҳ ҳам зебоии калом ва маънии суҳани баланд дар шеърҳои ғиноии Рустам Ваҳҳобзода қобили дарк буда, бо тарзи махсуси ҳуди шоир ифода ёфтаанд. Ақидаи Гоголро дар ин хусус, ки «ба суҳан бояд аз рӯи сидқ муносибат кард. Вай тухфаи олии Парвардигор ба одам аст» [9, с. 127], дар андешаҳои шоирона ва тасвиркорӣҳои беназири шоир дарёфтани ва мушоҳида кардан мумкин аст.

Тарафи дигари масъала андешаҳои адабии эстетикӣ дар бораи моҳияти эҷоди бадеӣ, махсусан шеър, мебошад, ки дар ин росто дар эҷодиёти Рустам Ваҳҳобзода андешаҳои ҷолиби тавачҷуҳ зиёданд.

Маъмулан, тибқи назарияи маълум, ғараз аз гуфтани шеър бақои исми гӯянда ҳам ҳаст. Аммо, аз хилоли гуфторҳои Рустам Ваҳҳобзода бармеояд, ки мақсади асосии вай аз шеър гуфтан ном ва шуҳрат набудааст. Ҷуноне ки ҳуди шоир мегӯяд, мақсади ӯ аз шеър ному нон ҷустан нест, балки «дард»-у «доғ»-у «зиён» аст, дард аз ноадолатию пастҳимматӣ, дарди носипосию бераҳмӣ, хиёнат у зиёнкорӣ фарзандони ноогоҳи беасли ватан аст. Ҷунончи, дар ғазале бо номи «Шеър», ки дар пайравии шеъри Пайрав «Қалам» нигошта шудааст, мақсад аз шеъру шоирӣ худро ӯ чунин баён намудааст:

*Қаламам килки устухони ман аст,
Дафтарама парниёни ҷони ман аст.
Ному номам мабод аз дари шеър,
Шеър худ резахори хони ман аст...
Чист ин шеър, то бинозам аз ӯ,
Дарди ман, доғи ман, зиёни ман аст...
Ҳамраҳи гурбатам, рафиқи раҳам,
Меҳани ҷовидона они ман аст,
Бар фарози ситеги бовари ман,
Парчами умри ҷовидони ман аст [8, с.153].*

Ҷунон ки аз ин шеъри ноби шоир бармеояд, вай қаламро аз килку найқалами устухони худ ва дафтараширо аз парниёни ҷони худ (мисли қоғазӣ нафиси аз ҳарир сохташуда, ки барои навиштани хат аст – М.С) медонад, ному наоширо аз шеър намедонад, балки шеърро аз

резахори дастархони худ медонад, пирахани тани шеър аз бедорхобии шабҳояш, пойафзоли пои шеърро аз рӯҳу равони худ медонад. Пас ба худ савол медиҳад, чист ин шеър, ки бинозам аз ӯ? Ҷавобашро боз худ медиҳад, ки: «Дарди ман, доғи ман, зиёни ман аст». Боз ӯ шеърро ҳамроҳу рафиқи роҳу ғурбат медонад. Билохира, дар баландтарин куллаи бовари худ, парчами абадию ҷовидонааш меҳонад.

Яке дигар аз ҳадафҳои шеъри Рустам Ваҳҳобзодаро Абдушукури Абдусаттор дар мақолаи «Эҳёи суннати кӯҳани шеъри Аҷам» чунин иброз доштааст: «Ҳадафи муҳимме, ки Рустам Ваҳҳоб дар «Соқинома» дорад, масъалаи худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, мубориза барои истиқлол ва ваҳдати давлату миллати хеш аст. Фаровонии ишораҳо ба Фирдавсӣ ва Шоҳнома»-ву қахрамонони он аз ин ҳадаф гувоҳӣ медиҳад. Фирдавсӣ ва «шоҳнома»-и ӯ барои шоир рамзи ҳудогоҳӣ ва худшиносӣ, парчами мубориза барои истиқлол ва ҳифзи ормонҳои миллӣ ва аз ҷумлаи рукнҳои асосии ҳастии миллат аст. Фирдавсӣ барои тоҷикон чун Нӯҳ паёмбар ва «Шоҳнома» киштиест, ки дар саҳтиҳо боиси наҷот хоҳад буд. Ба ин маънӣ шоир ба рӯҳи поки Ҳакими Тӯс дуруде мефиристад ва мегӯяд:

Ҷаҳонпахлавони ҷаҳони суҳан,

Ҷаҳонхусрави ҷовидони суҳан.

Ба сад обхези дигар Нуҳи мост,

Ки «Шоҳнома» худ киштии рӯҳи мост» [1, с. 11].

Ҳадафи дигари шоир аз гуфтани шеър эҳёи суннати аҷдодӣ аст, ки мо инро аз шеъри зерини ӯ дармеёбем:

Ба Наврӯзи нав тоза ойин кунем,

Зи нав Раҳи фархундаро зин кунем... [7, с. 22-25].

Дар ҷойи дигар шоир рисолати ниҳонии эҷоди шеърро чунин баён намудааст:

Шеър бояд, ки шӯр ангезад,

Мурдагонро зи ғӯр ангезад.

Ки раҳи баҳти халқ бинмояд,

Гираҳи баҳти халқ бикишояд... [7, с. 32].

Сухану шеър ҳам созанда ҳасту ҳам сӯзанда, аз ин рӯ, онро шоир ба ханчари тез монанд кардааст:

Шоиро, андар ду роҳи интиҳоб уфтодаӣ,

Мекунад теги забон коре, ки ханҷар мекунад?

Ҳар киро дар дил бувад дардею дар хотир ғаме,

Шеъри моро, в-ар на аз бар кард, бовар мекунад [7, с. 103].

Рустам Ваҳҳобзода нисбат ба шеъру шоирӣ талаботи ҷиддӣ дорад. Дар шеъри дигаре, ки бо номи «Сухан» аст, ҳадаф аз шеър гуфтанро шоир баланд бардоштани кадри суҳан медонад, чунки суҳан аз осмон омадасту боз суҳани волое бояд гуфт, ки то осмон расад. Ҳамон шеъре ҷовид менамояд, ки ба умқи дилҳо мерасад:

Сухан аз осмон фуруд омад,

Боз бояд ба осмонаш бурд.

Бояд ин тирро зи хок кашид,

Боз бар хонаи камонаш бурд.

Мурғи ҷовиди ошёнӣ дил аст,

Боз бояд ба ҷовидонаш бурд [8, с. 275].

Мақсади дигари шоир аз шеър гуфтан давом додан ва зинда нигоҳ доштани осори пурғановати шеъри тоҷик аст. Ин ақидаро шоир Низом Қосим низ дар мақолаи хеш «Бозгашти шоир» чунин баён доштааст: «Чӣ ҷои зикр аст, ки Рустам Ваҳҳобзода донишманд аст, вале дониш худ аз худ шеър намешавад, хушбахтона, соҳиби «Шаҳри Хуршед» донишманди шоир аст ва донишро бисёр шоирона ифода мекунад. Вусъати тафаккуру хаёл, ки боиси вусъати табиӣ баёну ифода мешавад, ҷиҳати хосси шеъри Рустами Ваҳҳоб аст» [10, с. 14].

Инсон дар ҳаёт ҳама чизро ҳал мекунад, ҳам масъалаҳои заминию осмонӣ ва ҳам дар маҳак қарор додани ҳоли инсон, вазъияти инсон ва натиҷаи ин падидаҳои табиӣ, заминию

осмонӣ ба инсон арзёбӣ мешавад. Яъне, онҳо барои инсон чӣ натиҷа медиҳанд? Дар айни ҳол муносибати миёни инсонҳо пеш меояд ва масъалаи асосӣ ин аст, ки инсон дар инсон чӣ таъсир дорад?

Аз китобҳои осмонӣ ва садҳо китобҳои нигоштаи дасти худӣ инсон мо аз исботи ин гуфтаҳо бархурдор мегардем, далелҳои муътамад ба даст меорем. Дар китоби муқаддаси Қуръони карим оид ба офариниши инсон чунин оварда шудааст: «Парвардигор ба фариштагон мегӯяд: «Ман офаринандаам дар рӯи замин ҷойнишинеро», гуфтанд: «Оё меофаринӣ дар замин касеро, ки фасоду табоҳӣ кунад дар он ва хунрезӣ кунад ва мо тасбиҳ мегӯем ба ҳамди Ту ва ба покӣ иқрор мекунем Туро»...(сураи Бақара, ояти 30) Ва чунин гуфт ба фариштагон: «Сачда кунед Одамро, пас сачда карданд, магар Шайтон (Иблис) қабул накард, ибо, саркашӣ намуд ва аз зумраи кофирон шуд»(сураи Бақара, ояти 34) [11, с. 15]. Дар китоби муқаддаси масеҳиён – Библия дар ҳадди офариниши Одам (а) омадааст: «Ва Худо одамро ба сурати худ офарид» [2, с. 16].

Аз ин нукот бармеояд, ки Одам дар масъалаи хилқат эътибори бештареро сазовор аст. Аз ин ҷост, ки вай аз ҳама мавҷудоти олам ба тарзи тафаккур ва нерӯи ақлонии хеш ва ҳатто дар сурату симо тафовут дорад...

Ҷафиз Раҳмон низ дар мақолаи “Назаре ба арзишҳои эстетикӣ ашъори меҳанпарастонаи Рустам Ваҳҳобзода” андешаи ҷолибе баён доштааст: “Дар шеъри Рустам Ваҳҳобзода ҳамин меъёр, ки натавонӣ дар эстетика, балки дар раваншиносӣ фалсафаи иҷтимоӣ ва психолингвистика ва як силсила улуми дигари инсоншиносӣ мавриди пажӯҳиши зиёде қарор гирифтааст, бештар ба мушоҳида мерасад” [14, с. 10].

Нуктаи дигари марбут ба эътибори инсон ба туфайли ӯ офарида шудани ҳастӣ мебошад, ки ин масъала бо тобишҳои гуногун дар адабиёт инъикос ёфтааст. Адибони тавоно дар осори худ бештар ба ҷеҳраи инсонии худогоҳ тавачҷуҳ кардаанд ва ин мартаба бештар дар адабиёти тасаввуфӣ таҷаллии шоиста пайдо кардааст. Мафҳуми Инсон ва образи ҳастии ӯ дар эҷодиёти Рустам Ваҳҳобзода низ мавқеи хос дорад. Шоир, ки худ як фарди соҳибватану ватандӯст аст ва қисми зиёде эҷодиёташ ҳам ба ҳамин мавзӯи ватандӯстӣ инсондӯстӣ бахшида шудааст. Дар шеъри худ Рустам кӯшиш ба харҷ додааст, ки инсонро бо роҳи хираду дониш, маърифатнокӣ, меҳнату осоиш ва нақўгуфторӣ некандешӣ, худшиносии худогоҳӣ бедор ва роҳнамоӣ кунад ва бо мурочиат ба одамон онҳоро ба муҳофизати Ватану содиқ будан ба он даъват намуда, бо ин роҳ ҷавонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ ташвиқу тарғиб намояд.

Тамоми бандҳои ғазале, ки шоир дар манзумаи «Шаҳри Хуршед» нигоштаю ҷой додааст, гуфтугӯ бо инсон аст ва инсонро бо роҳи хираду дониш, маърифатнокӣ, меҳнату осоиш ва нақўгуфторӣ некандешӣ, худшиносии худогоҳӣ бедор ва роҳнамоӣ мекунад. Дар шеъри зерин тавоноии инсон чунин тасвир шудааст:

*...Ба ҳамон мӯри заифе, ки ба ваҳйи азали
Меканад лонаи худ дар тани хоро, савганд.
Ба ҳамон мушти паре, ки наҳаросад зи наҳанг,
Мекашад рӯзии худ аз дили дарё савганд...
Шаҳкалиди дари бахти ту ҷуз ангушти ту нест,
Хунаре нест, ки дар бозуву дар мушти ту нест [8, с. 56].*

Шоир дар ин ҷо нозукона ва бамаврид ишора ба ҳамон мӯрҷаякони донакаше дорад, ки ба тани нимҷони худ барои ризку рӯзии хеш аз тани санги хоро ё аз даруни дарё аз наҳанг барин бузургҷуссае наҳаросидаю донакашӣ менамоянд. Ба иродаю қувваи инсон ҳам боварӣ дорад, савганд ба ҳама он муқаддасот дорад, ки инсон низ дар натиҷаи меҳнат кардан бо ҳамон дастони хеш ва ҳамон зӯру бозуе, ки дорад, метавонад ба ҳама мақсадҳои волои худ ноил гардад. Шоир бо ин тарзи тавсифи инсон ва баёни бикру ташбеҳоти тоза, мурочиат ба одамон, онҳоро ба меҳнатдӯстӣ ва наҳаросидан аз мушкилот ташвиқ менамояд.

Дар шеъри «Кабки дарӣ» ишора ё зикри номи инсон дар он дарҷ нашуда бошад ҳам, мо бегумон, мебинем, ки лаҳни хониши зебои кабкро шоир ба забони дарӣ монанд кардааст.

Яъне, забону гуфтугӯи инсон ҳам дар тасавури шоир поку беолоиш ва хушнавою хушсадо ифода ёфтааст:

*Ало кабки дарӣ фарёд дорӣ?
Забони модариро ёд дорӣ?
Нишоне аз бути Фархор дорӣ,
Чу оҳуи бухорӣ ёд дорӣ...
Агарчи порсову гӯшагирӣ.
Агарчи содаву равшанзамирӣ.
Забони ту забони ошноист,
Навои ту ба лаҳни ориёист... [7, с. 62].*

Мақсаду ният ва ҳадаф аз шеърӯ шоирии Рустам Ваҳҳобзода аз ашъори атрогинаш хувайдо асту мо онро ба хубӣ пайхас мекунем, вале боз шеърҳое дорад, ки роҷеъ ба ин мавзӯ ба таври хосса ишора мекунад. Аз ҷумла, дар рубоиёту дубайтиҳо ва фардбайтҳои ӯ ба чунин маворид бисёр вомерӯем.

Ба ҳамин маънии айб дониستاني сиркат дар шеър дар рубоии дигаре омадааст:

*Аз шеър ҳазору анд дафтар дорем,
В-он шеър, ки дорем, ҳама тар дорем.
Айб аст, агар ба хушксоли илҳом
Аз мазраъи ғайр хӯшае бардорем [8, с. 314].*

Мисоли дигар:

*Мансур бишав, ки дори ту шеър шавад,
Яъқуб, ки интизори ту шеър шавад.
Ин лолаву настанан ҳама шеъри Худост,
Шоир тӯӣ, ар ки хори ту шеър шавад [8, с. 316].*

Дар мисраи охири ин рубоӣ нуктаи басо ҷолиб омадааст: шоири ҳақиқӣ он аст, ки ҷое, ки хори хушк аст, аз он ҳам шеъри тар биофарад.

Дар рубоии зерин ба ҷовидонии шеър ишора шудааст:

*Ман шоири солу ҳафтаву моҳ наям,
Аз ҳафтаву моҳу сол огоҳ наям.
Ман шеър ба ёди ҷовидон мегӯям,
Ҳарчанд ки худ гоҳ ҳаям, гоҳ наям [8, с. 317].*

Мо дар намунаҳои боло ба даъвии шоирӣ мувоҷеҳ мешавем ва дуруст дар ҳолатҳое чунин суханҳо эҷод шудаанд, ки дар миён «ман»-и шахсии шоир мактум шудаду «ман»-и шоирӣ ҷилва намудааст.

Баъд аз ин гуфтаҳо ба хулосае меоем, ки дар шеъри Рустам Ваҳҳобзода, натавонанд андешаҳои адабию эстетикӣ, инчунин масъалаҳои фалсафӣ иҷтимоӣ ва забоншиносӣ инсоншиносӣ низ ба таври бадеият чун гавҳаршиносе оварда шудаанд. Дар шеъри шоир маъноӣ баланди сухан, бо як маҳорати баланди суханофарӣ, ҷаззобияти хоссаи шеърӣ ва як эҳсоси баланди маъниофаринӣ гуфта шудааст. Тасвир дар шеъри шоир ончунон табию нозукбинона офарида шудааст, ки онро тасаввур мекуни.

Ҳамин тавр, аз баррасиҳои суратгирифта маълум мешавад, ки дар лирикаи Рустам Ваҳҳобзода андешаҳои адабию эстетикӣ бо роҳҳои гуногун ифода шудаанд. Муносибати шоир ба эҷоди бадеӣ, махсусан шеър, дар ниҳояти шинохти шеъри асил ва шеъри мондагор зоҳир мешавад. Мақсади асосии шоир аз гуфтани шеър баёни «дард» бошад, ин дард фарогир аст: дарди нуҳуфтаи ботини инсон, ки дар симои шахсияти ғиноӣ, яъне ҳуди шоир зоҳир мегардад, дарди замона ва дарде, ки зодаи масъулият аст. Ғарази дигар васфу тараннуми ватани азизу биҳиштосои Тоҷикистон ва истиқлоли миллию ваҳдат аст. Дар умум, шоир бо таъби равону малакутӣ ва бо тахайюли қудсӣ, бо мақсади муайяни эҷодӣ шеър гуфтааст, шеъри Рустам Ваҳҳобзода шеъри андеша, то ҷое ҳақимона ва ҳадафмандона аст.

Адабиёт

1. Абдусаттор, А. Эҳёи суннати куҳани шеъри Аҷам / А. Абдусаттор // Адабиёт ва санъат. – 2014. – 3 апрел. – №14 (1725). – С. 11.
2. Библия. Книга священного писания ветхого и нового завета. – М.: Российское библейское общество, 2013. – 1338 с.
3. Бертельс, Е. Э. История персидского-таджикской литературы / Е. Э. Бертельс . Избранные труды. – М.: Изд-во вост. лит-ры, 1960. – 556 с.
4. Ваҳҳобиён, Р. Калимаҳо / Р. Ваҳҳобиён ва дигарон. Навқадам (маҷмуаи ашъор). – Душанбе: Адиб, 1990. – 416 с.
5. Ваҳҳоб, Р. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритми назми муосири тоҷик / Р. Ваҳҳоб. – Душанбе: Адиб, 2009. – 200 с.
6. Ваҳҳоб, Р. Шаҳри хуришед / Р. Ваҳҳоб : муҳаррир ва муаллифи сарсухан Гулрухсор. – Душанбе: Фарҳангистони байналмилалӣ Шеъри Чаҳон, 2008. – 167 с.
7. Ваҳҳоб, Р. Салом / Р. Ваҳҳоб. – Душанбе: Адиб, 2015. – 256 с.
8. Ваҳҳобзода, Р. Қаламрави меҳр / Р. Ваҳҳобзода. – Душанбе: Адиб, 2022. – 368 с.
9. Гоголь, Н. Собрание сочинений, т. 6. [Арабески. Статьи 1829-1839]. Выбранные места из переписки с друзьями / Н. Гоголь. М.: Гослитиздат., 1937. – 502 с.
10. Қосим, Н. Бозгашти шоир / Н. Қосим // Адабиёт ва санъат. – 2009. – 12 март. – №10 (184). – С. 14.
11. Қуръони карим бо тарҷума ва эзоҳот ба забони тоҷикӣ. Мутарҷим: Алҳоҷ Амир Аббос Бобоназарзода / Исломобод Покистон: Академия
12. Нарзиқул, М. Перомуни “шеъри нав”-и тоҷикӣ ва “арӯзи озод” / М. Нарзиқул // Пайванд. – 2016. – № 3(25). – С. 65-75.
13. Нарзиқул, М. Калиди эҷоз (“Эҷози хусравӣ”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ ва масъалаи равишҳои нависандагӣ) / М. Нарзиқул. – Душанбе: Адиб, 2014. – 308 с.
14. Раҳмон, Ҳ. На чон гуфтам, на тан гуфтам...(Назаре ба арзишҳои эстетикӣ ашъори меҳанпарастонаи Рустам Ваҳҳобзода) / Ҳ. Раҳмон // Адабиёт ва санъат. – 2018. – 1 ноябр. – №44 (1963). – С. 10-11.
15. Сатторов, А. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 102 с.
16. Сирус, Б. Арӯзи тоҷикӣ / Б. Сирус. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – 287 с.

АНДЕШАҲОИ АДАБИЮ ЭСТЕТИКӢ ДАР ЛИРИКАИ ИЧТИМОИИ РУСТАМ ВАҲҲОБЗОДА

Дар мақола муаллиф вижагии шеъри Рустам Ваҳҳобзодаро дар офариниши шеър, умуман, дар ашъори ғиноӣ, хусусан, ба зебоии ҳаёт ва фалсафаи ҳастӣ диққати махсус зоҳир кардани шоир, бо андешаҳои тозаю рангин ва тарҳи мавзӯ ва мазмунҳои дархури замон андешаҳои баён кардани он, ки аз ҳузури андешаҳои адабию эстетикӣ дар лирикаи иҷтимоии вай гувоҳӣ медиҳад, мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар натиҷаи таҳлил муаллиф ба хулосае меояд, ки пайванди шоири соҳибназар бо андеша ва зебоишинохтӣ ҳукмест, ки аз таҷрибаи эҷодии шоирони қадим сарчашма мегирад ва он зебоие, ки дар мусиқии шеър дарк мешавад, бештар ба сатҳи зоҳирии калом мутааллиқ аст. Муаллиф мақсади дигари шоирро аз шеър гуфтан давом додан ва зинда нигоҳ доштани осори пурғановати шеъри тоҷик медонад.

Калидвожаҳо: шеър, шоир, андешаи адабию эстетикӣ, лирика, лирикаи иҷтимоӣ, Рустам Ваҳҳобзода.

ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ В СОЦИАЛЬНОЙ ЛИРИКЕ РУСТАМА ВАХХОБЗОДА

В данной статье проводится анализ поэтического творчества Рустама Ваххобзода, с особым акцентом на его способность создавать лирические произведения, прославляющие красоту жизни и философию бытия. Автор отмечает, что поэзия Ваххобзода отличается свежестью мысли и актуальностью тем, что свидетельствует о глубоких литературно-эстетических размышлениях, заложенных в его социальной лирике. В результате исследования автор приходит к выводу о неразрывной связи поэтического творчества Ваххобзода с философским и эстетическим мышлением, что является закономерным продолжением традиций поэзии прошлого. При этом красота,

воспринимаемая в поэтической музыке, зачастую ассоциируется с внешней формой произведения. Автор также считает, что одной из целей поэта является продолжение и сохранение богатого наследия таджикской поэзии.

Ключевые слова: поэзия, поэт, литературно-эстетические взгляды, лирика, социальная лирика, Рустам Ваххобзода.

LITERARY AND AESTHETIC VIEWS IN THE SOCIAL LYRICS OF RUSTAM VAHHOBZODA

This article analyzes the poetic works of Rustam Vahhobzoda, with a particular focus on his ability to create lyrical works that extol the beauty of life and the philosophy of existence. The author notes that Vahhobzoda's poetry is distinguished by the freshness of its thought and the timeliness of its themes, which attest to the deep literary and aesthetic reflections embedded in his social lyrics. As a result of the study, the author concludes that there is an inseparable connection between Vahhobzoda's poetic creativity and his philosophical and aesthetic thinking, which is a natural continuation of the traditions of poetry of the past. Moreover, beauty, perceived in poetic music, is often associated with the external form of the work. The author also believes that one of the poet's goals is to continue and preserve the rich heritage of Tajik poetry.

Keywords: poetry, poet, literary and aesthetic views, lyrics, social lyrics, Rustam Vahhobzoda.

Дар бораи муаллиф

*Миралиева Сарварбӣ Толибовна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забонҳо
Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон
ба номи С. Раҳимов
734053, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
маҳ. Лучоб, 53*

About the author

*Miralieva Sarvarbi Tolibovna
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Languages
Tajik Institute of Physical Culture named
after S. Rahimov
734053, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Luchob, 53*

Об авторе

*Миралиева Сарварби Толибовна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры языков
Таджикский институт физической
культуры имени С. Рахимова
734053, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, Лучоб, 53*

РУЦУИ ПСИХОЛОГӢ – БАӢНГАРИ ЭӢСОСОТ ВА РУӢИЯИ МУАЛЛИФ ВА ҚАӢРАМОИӢОИ АСАР

АбдураӢимов Б., Пиров М. М.

ДонишгоӢи байналмилалии забонӢои хориӢии

ТоӢикистон ба номи Сотим Улугзода

Яке аз сарчашмаи асосии пайдоиши истилоӢи *руцуи лирикӣ* ва маънии луғавии он ба эҳсосот ва руӢияи инсон, психологияи инсон алоқаманд будани он мебошад. Маънии луғавии иборай мазкур таъкид бар он аст, ки гардиш ва бозгашт ба лирика ва руӢияи инсон вобастагӣ дорад. Ин аст, ки рӯцуи лирикии психологӣ яке аз намудӢои беҳтарин, таъсирбахштарин ва маъмули рӯцуъ ба ҳисоб меравад. Дар асл ҳама рӯцуъӢои лирикӣ руӢия ва вазъи равонии муаллиф ё қаҳрамонро ифода карда, дар онҳо эҳсосот, вазъи равонии инсон аён таъсирбахш инъикос меёбад. То ба андозае, ки баъзан сухани қаҳрамони асар ва муаллиф ба ҳам чунон омехта мешавад, ки чудо намудани онҳо барои хонанда душвор мегардад. Дар ин маврид ҳақ бар ҷониби муҳаққиқ Соҳиб Табаров аст, ки қайд бинмуда, гоӢо ҳиссиёту таассуроти персонажҳо ба таври яқоя тавассути монологӢои ботинӣ тасвир мешаванд [14, с. 42]. Яъне, нависанда метавонад, эҳсосоти худ ё қаҳрамонро аз забони хеш нақл кунад, ё аз забони қаҳрамон пешниҳод намояд. Ӣамчунин, мумкин аст чунин эҳсос ба ҳам омезиш ёбад. Дар натиҷа рӯцуи лирикии психологӣ ба вучуд меояд. Аз ҷумла, устод Айнӣ дар повести «Одина» ба дарди дили қаҳрамонаш чунин шарик шуда: «Оре, имрӯз Бибиоиша фарзанди худро гум кардааст, боз як ранг гум кардане, ки ба ин наздикиҳо ба ёфт шуданаш умед надорад, ҳарчанд таърихи мусибати ин аҷузаи нотавон як ҳафта пештар аз имрӯз аст, аммо бинобар сабабе, ки дар боло гуфта шуд, то ҳол роҳи изҳори он баста буд. Имрӯз метавонад ба дилхоӢи худ мӯйканӣ ва синазанӣ намояд. Бинобар ин, Бибиоиша ба ҳой-ҳой гирия ва зорӣ карда, ба мазмуни ин ғазал нолиду шеван менамуд:

То маро он нури чашими меҳрубон аз даст рафт,

Тоқати тан, сабри дил, ороми ҷон аз даст рафт» [2, с. 24].

Муаллиф бо истифодаи шаклҳои хабарии замони гузашта «гум кардааст, умед надорад, метавонад, намояд» ба шахси сеюми номаълум ишора карда бошад ҳам, тасвири сухан аз номи худаш мебошад. Яъне, иштироки муаллиф дар ин тасвир аён аст. Дар ин маврид муҳаққиқ В.Панкин дуруст қайд бинмуда: «Айнӣ ба воситаи манзараҳои гӯё ва ҷондори табиат ва қаҳрамонон ҳолати рӯҳӣ, назокат ва покии дили Гулбибӣ ва Одинаро бо маҳорати беназир ифода менамояд» [12, с. 114]. Ин ҷо маҳорати нависанда аз он иборат аст, ки дар тасвири ҳолати рӯҳии қаҳрамон худаш низ иштирок дорад.

Чунин рӯцуъҳои психологии дуовоза дар повести «Одина» зиёд мушоҳида мешаванд. Рӯцуъҳои лирикии дуовоза бо ҳарф ва лӯқмаҳои иловагӣ аз забони муаллиф самимияти нависандаро дар ибрази ақида нишон медиҳанд: «Дуруст, дарди хичрон худ балои дигарест. Ин балоест, ки бисёр навҷавонро аз бистари ноз ба мағоки хоки бемахал андохтааст. Аммо хичрон, ки дар думболаш умеди бисёр аст, ошиқи маҳҷурро хеле тасаллӣ мебахшад ва ба бардоштани машаққатҳо қувват медиҳад» [2, с. 41]. Дар ин порча устод Айнӣ бо як калимаи «дуруст...» ҳолати рӯҳии Одинаро ҳангоми сафар шарҳ дода, барои боварбахш шудани тасвир дар мавриди ҳолати рӯҳии қаҳрамон мулоҳизаҳои худро илова намудааст.

Дар бораи чунин рӯцуъҳои психологӣ муҳаққиқ М.Шакурӣ саҳеҳ ва мушаххас зикр карда, ки: «дар бисёр саҳифаҳои повест олами ботинии қаҳрамон, фикру андеша ва ҳиссу ҳаяҷони ӯ ба таври нақлу баён наомада, балки тасвир карда мешавад ва мо ҷараёни фикру ҳиссиётро бевосита мебинем» [17, с. 97]. Нависанда ҳодисаро нақлкунон ба ҳаяҷон меояд ва ногаҳон аз баёни ҳодиса («Одина ба роҳ баромад») якбора ба тасвир мегузарад: «Одина ба роҳ баромад, аммо дилаш аз ғояти изтироб аъзои баданашро дар ларза андохта буд, зеро

пешомади худро намедонист: оё сихат-саломат ба ватан мерасида бошад? Баъд аз ба ватан расидан оё махбубаи худро, ҳамчуноне ки гузошта буд, дар хона меёфта бошад?.. Ин хаёлҳои талху ширин, ин гумонҳои неку бад ва ин васвасаҳои пурташвиш, ки ҳеч ошики шайдое аз худ дураш карда наметавонад, Одинаи бехонумонро, ки саргузашти махсусе дошт, лаҳзае ба ҳоли худ ором намегузошт» [2, с. 58]. Чун дар мисоли боло ин ҷо ҳам истифодаи шаклҳои феълии аорис (номаълум) – «мерасида бошад, гирифтोर шуда бошад» дуовоза будани порчаи мазкурро таъмин сохта, сипас, боз шаклҳои хоси феълии «саргузашти махсусе дошт, ором намегузошт» оҳанги маъмулии нақро барқарор кардааст.

Дар порчаи иқтибосӣ нақл не, балки тасвир аст, тасвири образи қаҳрамон зимни баёни ҳолати рӯҳии ӯ. Яъне, махсусияти рӯҳии лирикии психологӣ ва як фарқи он аз рӯҳии публитсистӣ аз он иборат аст, ки дар он нақл нест, балки тасвир нақши асосиро мебозад. Образ, ба қавли муҳаққиқони назарияи адабиёт, «манзараи конкрет, дар айни замон умумикардашудаи ҳаёти инсонӣ мебошад» [9, с. 19]. Манзараҳои конкрет ва умумикардашуда дар рӯҳии лирикии асари бадеӣ тавассути тасвирҳои барҷастаи манзараҳои табиат, макон, замон, ҳолати рӯҳӣ ва воқеаҳои мондагори он, ҳодисаҳои таърихӣ ифода меёбанд. Албатта, дар ҳамаи намудҳои рӯҳии лирикии ҳолатии рӯҳии нависанда ва қаҳрамон ба ин ё он андоза мушоҳида мешавад. Аммо дар рӯҳии психологӣ ҳолати рӯҳии инсон бештар ва равшан ҳувайдо мегардад.

Дар чунин рӯҳӣ ба ғайр аз шаклҳои феълии аорисӣ (чӣ тавре дар мисолҳои боло мушоҳида кардем) шеърӣ баланд, ҷумлаҳои кӯтоҳ, калимаҳои оҳангнок, тасвирҳои шоирона, сачъ, санъатҳои такрор ва ғайра ба кор мераванд. Чунончӣ, дар романи «Калидар»-и Маҳмуди Давлатободӣ дар тасвири шаби дашт чунин рӯҳӣ мушоҳида мешавад: «Дар Калидар, аммо ситора танҳо ситора нест. Дӯст аст! Ситорагон дӯстонанд!» [5, с. 917]. Ин ҷо санъатҳои бадеии такрор, сачъ ба кор рафтааст. Ҳамчунин, ситораро дӯст номидан, ёр ва бародар ва ниғаҳбон хондан, чашми шаб, ҳамдами хоб доништан аз тасвирҳои шоиронаест, ки танҳо дар шеър мавриди истифода қарор мегиранд, аммо ин ҷо дар рӯҳии лирикии психологӣ насри истифода шудаанд.

Дар рӯҳии лирикие, ки аз забони қаҳрамон меоянд, як ҷумла ё луқма ба муаллиф тааллуқдоштаро шинохтан осон аст: «Оре, имрӯз Бибибиша фарзанди худро гум кардааст»; «Одинаи бехонумонро, ки саргузашти махсусе дошт». Ин ҷотанҳо ифодаҳои «оре», «бехонумон» назари муаллифро ифода карда, дар дохили рӯҳии психологӣ қаҳрамон омадаанд. Дар натиҷа рӯҳӣ, эҳсос ва гуфтори қаҳрамон муаллиф ба ҳам омехта гашта, яке аз намудҳои барҷастаи рӯҳии лирикиро ба вуҷуд овардааст. Сабку услуби порчаҳои мазкур бо саволҳо, шеърҳо, андешаҳо аз даҳлати нависанда ба эҳсосоти қаҳрамон дарак медиҳад: «Ҳоло чӣ? Ҳоло сафар мекунад бо ҳамроҳии як корвони андӯх ва қадар; бо дили бирён, синаи сӯзон ва чашми тар, ба ҳолате, ки чӣ шудани оқибаташ низ маълум нест; оё ба саломатӣ баргашта, бозиди модаркалон ва ёри меҳрубонаш муяссар мешавад ё не?» [2, с. 78]. Таъсири чунин рӯҳӣ ба хонанда тавассути бадеият, оҳангнокии ва шеърӣ онҳо бештар мегардад.

Рӯҳии лирикии психологиро яке аз намудҳои маъмули ин санъати сухан метавон донист. Дар онҳо эҳсосот, ҳолати рӯҳии қаҳрамон ва муаллифи асар бехтару бештар инъикос меёбад. Вобаста ба ин, дар онҳо шеърӣ ва оҳангнокии, маҳорати образофаринӣ, санъатҳои гуногуни сухан мавқеи муҳим доранд. Дар рӯҳии лирикии баробари образи бадеии асари адабиёт ва рӯҳии худ муаллиф образи типии мардумони касбу кори гуногун, қишрҳои гуногуни ҷомеа тасвир меёбанд. Ин аст, ки М.Шакурӣ дар монографияи «Садриддин Айни» (бо хатти форсӣ) ба мавқеи услубии бадеии баъзе порчаҳои лирикии ва психологӣ асарҳои насрии Айни, аз ҷумла, повести «Одина» бори аввал тавачҷуҳ намуда, онҳоро аз ҳамин ҷиҳат арзёбӣ кардааст [17, с. 92].

Рӯҳии лирикии дигар аз повести «Одина» ба ҳолати рӯҳии яке аз қаҳрамонҳои асосӣ – Гулбиби бахшида шудааст: «Гулбиби чӣ шуд? Ҳолатеро, ки дар он ду-се рӯз ба Гулбиби рӯй

дод, ба ҳеч вачҳ қалам тасвир карда наметавонад. Гулбибӣ як ғунҷаи ношукуфтае буд, ки умеди як олам шукуфтанҳо дар дил дошт, ба ҳавои ҳамсафарии ёри меҳрубонаш шукуфт, танҳо бо боди хазони навмедӣ, ки аз ин сафар рӯй дод, дар ҳолати навшукуфтагӣ пажмурда ва ба замини хорӣ рехт. Оре, Гулбибӣ ғунҷае буд, ки дар як лаҳза ҳам баҳорро дид, ҳам шукуфт ва ҳам пажмурд» [2, с. 78]. Ин ручуъ аз забони муаллиф омада, дар он таваччухи мусбати нависанда ба қаҳрамон мушоҳида мешавад. Маҳз ба ин сабаб муҳаққиқ В.Панкин дуруст қайд карда, ки устод Айнӣ «диалектикаи рӯҳӣ»-ро [12, с. 102] хуб медонист.

Ҳамфикрӣ, якдилии нависанда бо қаҳрамонҳои дӯстдошта дар рӯчуи лирикии психологие, ки ба Гулбибӣ баҳшида шудааст, баръало дида мешавад. Бояд гуфт, ки хислату андеша, орзую омили ин қаҳрамонашро устод Айнӣ, асосан, дар порчаҳои тасвири табиат (аз боби «Ҳусни табиӣ») тавассути рӯчуҳои психологӣ инъикос бинмудааст: «Шумо бояд кӯҳистонро тамошо карда бошед, ҳеч набошад, доманаи даште ё дараёро дар айёми баҳорон дидаед: ҳамин ки доманаи кӯҳе ё марғзоре мерасад, ҳамроҳи боди форами баҳорӣ ба димоғатон як хӯшбӯии латифе мерасад. Ин бӯии хушро то мумкин аст, мешамед, лаҳза ба лаҳза ҷонатон тозагӣ, дақиқа ба дақиқа миҷозатон покизагӣ пайдо мекунад» [3, с. 31-32]. Ҳарчанд нақл ва тасвир бевосита аз забони нависанда ҷараён дорад, чунон ба назар мерасад, ки дар он иштироки шахси дигар – қаҳрамон, эҳсос карда мешавад ва онҳо ҳар ду якҷоя ба хонанда мурочиат карда, диққати ўро ба ин зебоиҳо ҷалб мекунад; дар ин маврид ифодаҳои «шумо бояд кӯҳистонро тамошо карда бошед», «дидаед», «мерасад», «димогоғатон», «миҷозатон», «чашм мекушоед», «мебинед» ва ғайра ёрӣ мерасонанд. Нависанда, сипас, вазъи душвори бо Одина ва Гулбибӣ пешомадаро нақл карда, боз ба хонанда мурочиат мекунад: «Акнун мулоҳиза фармоед: ҳамин ранг дилаздастдодагон ба фироке дучор шаванд, ки оқибаташ маълум набошад, ба чӣ ҳолҳои табоҳу рӯзҳои сиёҳ меафтада бошанд?!» [3, с. 34]. Нависанда ба хонанда бо суолҳо мурочиат мекунад, ўро ба фикр кардан водор месозад, суол медиҳад ва хитоб мекунад, ки агар чунин шаваду чунин монад, чӣ корҳо шуданаш мумкин аст. Инҳо суолҳои онанд, ки ба худи Гулбибӣ низ тааллуқ доранд; чун ҳама духтарони ҷавон дар дил орзуҳои дорад, ба гумону шубҳаҳо меафтад, ба суолҳои гузоштаи худи муаллиф ҷавоб намеёбад: «кӣ медонад, вақте ки Одина ба Туркистон меравад, дар он ҷо дӯст пайдо мекунад, мумкин аст, ки рафта-рафта Гулбибиро аз хотир фаромӯш кунад ва ба хоҳиши ҷавонӣ ба дигаре дил бандад, дасти худро, ки ҳаққи ҳалоли Гулбибӣ аст, ба гардани он бегона андозад?» [3, с. 36]. Ин ҷо сухан, мулоҳизот, дарди дили қаҳрамон дар ҷойи аввал аст, аммо нависанда бо ишораҳои нозук, сабқу услуби хоси муаллифӣ ба он шарик мешавад. Ин аст сеҳри сухан дар рӯчуи лирикӣ!

Шояд аз он ки дар повести «Одина» тасвирҳои рикқатовар, рӯчуҳои лирикии психологӣ зиёд ба чашм мерасанд, баъзе муҳаққиқон, чӣ тавре ки дар мавриди тақдири Одина мушоҳида кардем, ба Бектош пайравӣ намуда, ўро «ғайрифайёл» номида буданд, дар бобати Гулбибӣ низ ба иштибоҳ роҳ доданд. Чунончӣ, ба фикри А.Сайфуллоев ин қаҳрамон – Гулбибӣ, «барои ба висол расидан кӯшиш намекунад» [13, с. 72]. Ин иштибоҳи умумии бисёр мунаққидони даврони шӯравӣ, аз ҷумла, тоҷик буд, ки аз ҳар қаҳрамони мусбати асари бадеӣ мубориз, инқилобгарро интизор буданд. Ҳол он ки Гулбибӣ муборизу инқилобгар набошад ҳам, дар иҷрои мақсадаш кӯшо буд. Дар кашоқаш бо Арбоб Камол барин одами калонҷуссаву девсират ғолиб баромад. Дар шароите, ки ў зиндагӣ дошт, мубориза аз ин зиёд нахоҳад шуд. Нависанда ба принципи кори худ – реализм ва воқеият, содиқ буда, дар тасвири образи Гулбибӣ шароити таърихро ба назар гирифтааст.

Чунин саҳнаҳои монанд ба нолаву афғони Бибиоиша (повести «Одина») баъди сафари наберааш дар адабиёти ҷаҳон низ ба чашм мерасад. Аз ҷумла, дар асарҳои психологии нависандаи рус Ф.М. Достоевский модари Радион Расколников, ки ба қотил будани фарзандаш намедонад бовар кунад ё на, чунин як мактуби пурсӯзу гудоз менависад, ки аз ҷумлаи чунин рӯчуҳои: «Родя, оё ту ҳоло ҳам ба раҳмати холиқ ва бахшанда боварӣ дорӣ? Аз он метарсам, ки дар дили ту оё одати нави нобоварӣ ҷой шудааст? Агар чунин аст, бароят

дуогӯй ҳастам... Модари то охир дуогӯйи ту Пулхерия Расколникова» [6, с. 40]. Ф.М. Достоевский устоди бузурги тасвири руҳияи инсон мебошад. Аз як чихат ин имкониятро ба ӯ рӯчуҳои психологӣ фароҳам овардаанд: «Ҳарчанд Пулхерия Александровна чилу серо пур кардааст, дар руҳсораш аз ҳусни пешина нишон боқӣ мондааст, аз соли худ ҷавонтар менамояд... Дар қавсайн мегӯем, ки ҳифзи ин чихатҳо воситаи ягонаи гум накардани зебой, ҳатто, дар пиронсолагӣ мебошад» [6, с. 193]. Ин ҷо ҷумлаи охир рӯчуи лирикӣ буда, вазъи қаҳрамон ва назари муаллифро ба ӯ хуб ифода кардааст. Аз ин рӯ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки рӯчуҳои лирикии психологӣ бештар дар асарҳои мушоҳида мешаванд, ки хусусияти психологӣ, фалсафӣ доранд. Маълум мешавад, рӯчуҳои психологӣ дар асарҳои бадеии тамоми халқҳо усули беҳтарини таъсиррасонӣ ба руҳияи хонанда мебошанд.

Дар повест-эссеи «Доғистони ман»-и Расул Ғамзатов низ ҷунин сатрҳои ҳаяҷонмез, ки рӯчуҳои психологиро мемонанд, зиёд ба ҷашм мерасанд. Яке аз онҳо дар васфи забони модарӣ буда, муҳаққиқони адабиёти ҷаҳон онро борҳо мавриди истифода қарор додаанд: «Забони халқҳо барои ман ҷун ситораҳои осмонанд. Намехостам, ки ҳамаи ситораҳо як шуда, ба ситораи бузурге табдил ёбанд. Ба ситораи бузург ҳочат нест, зеро як офтоб бас аст. Аммо бигзор ситораҳо ҳам нур пошанд. Бигзор ҳар кас худ ситорае дошта бошад» [4, с. 42]. Дар ин рӯчуи ғибонӣ дили як нафар шоире садо дода, ки аз байн рафтани забони модарии худро намехоҳад ва бо ҳар роҳ дар роҳи ҳифзи он қувва сарф менамояд.

Ҳамин тавр, рӯчуҳои лирикии психологӣ дар асарҳои бадеии тамоми халқҳо яке аз усулҳои серистеъмоли бадеӣ ба шумор меравад. Аз ҷумла, шоири литвонӣ Э.Мижелайтис дар эссеи худ ба ҷунин намуди рӯчуи лирикӣ зиёд рӯ оварда, шавқу шӯри шахси эҷодкор, назари ӯро ба шеър шоирӣ ифода намудааст. Ба фикри ӯ, шарт нест ҳамеша фикрамонро дар қолаби шеър баён созем, аз рӯчу, эссе, монолог низ бояд истифода бурд: «Умари Хайём ва Бедилро хондам... Ба назари ман, шеър даврони тиллоии кӯдакии инсон ва асри нуқрагини ҷавонист; наср бошад, даврони сангии балоғати инсон аст... Наср ҳам шеърӣ дорад. Ҳар як асари насрии хубро метавон шеър номид» [8, с. 246-247]. Аҳамияти ҷунин порчаҳои санъати бадеӣ дар гуфтугузори самимии нависанда ва хонанда ва шиносии байни онҳо дида мешавад.

Муҳаққиқи рус Г.Абрамович ин хусусияти рӯчуҳои лирикиро «духӯрагӣ» номидааст: «Баъзан рӯчуи лирикии ба персонаже бахшидашуда бо афкор, марому мақсади персонажи дигар ё нависанда омезиш меёбад. Аммо дар ин маврид ҷунон пешниҳод карда мешавад, ки хонанда онро ҷун ифодаи ақида, ҳиссиёти бевоситаи шахсии муаллиф қабул менамояд [1, с. 128]. Дар ин бобат рӯчуи лирикии зерини романи «Гвардияи ҷавон»-и Фадеевро далел овардааст: «Модар, модар! Ман дастони туро аз лаҳзае, ки худро шинохтам, ба хотир дорам. Тобистон онҳоро офтоб мезад, зимистон бошад, ба асли пешина бармегашт: нарм, гарм, ҳамвор...» [16, с. 56-57]. Агар қисмати аввали нидо ҳарфҳои аз забони қаҳрамон бошанд, дар охир он ба сухани муаллиф, насиҳати ӯ дар мавриди эҳтиромӣ арҷгузорию модар ба охир расидааст. Ҳолатҳои психологӣ ҷунин рӯчуҳои лирикии дуовоза тибӣ ба назар мерасанд ва бо варбахш ҳастанд. Порчаи зеро аз асари Окутоговоро низ мисол овардан мумкин аст, ки ба сюжетӣ ҳикояи «Бинӣ» алоқамандӣ надошта бошад ҳам, аз забони муаллиф омада, ҳам афкори ӯ ва ҳам қаҳрамонро дар лаҳзаи муайян инъикос кардааст: «...Қалби инсон маъвои ду эҳсоси муҳолиф аст. Ҳеч инсоне дар ҷаҳон пайдо намешавад, ки дар бадбахтии шахси наздикаш ҳамдарад набошад. Аммо ҳамин ки ҳоли ин шахси наздик беҳбуд меёбад, ин амр ҳамон лаҳза эҳсосе бармеангезад, ки дигар чизе намерасад» [10, с. 30]. Ин ҷо ифодаи «ҳеч инсоне дар ҷаҳон пайдо намешавад» аз забони муаллиф буда, пайвандии афкори ӯро бо қаҳрамон нишон медиҳад. Ҳамин тавр, ба ақидаи муҳаққиқони рус, рӯчуҳои лирикии «духӯра» ҳамонест, ки дар мисоли рӯчуҳои «Одина» мушоҳида карда, онҳоро *рӯчуҳои дуовоза* номидем. Баъзан барои осон шудани кор муаллиф андешаҳои қаҳрамонро дар даруни ноҳунак оварда, сипас, ақидаи худро берун аз он илова мекунад, дар натиҷа омезиши андешаи психологӣ қаҳрамонон ва муаллиф ба вучуд меояд. Ба ин тарз тавҷамшавии андешаҳои муаллиф ва қаҳрамон дар порчаи зерини психологӣ аз «Ҷанг ва сулҳ» ба назар

мерасад: «Николай Ростов рӯ гардонда, гӯё чизеро кофта истода, ба дуриҳо, дарёи Дунай, ба осмон, ба офтоб нигарист! Осмон хушрӯ метобад, кабуд, ором ва амиқ! Офтоб дар холи ғуруб гармибахшу бомуҳаббат метобад дар болои Дунай!.. «Ҳеч чиз намехостам, намехоҳам, ба ғайри он ки дар он ҷо бошам, – аз дил гузаронд Ростов» [15, с. 337]. Дар ин рӯчуъ чумлаи охир аз қаҳрамон аст.

Чунин духӯрагӣ бештар хоси рӯчуи лирикии психологӣ мебошад. Дуовоза будани рӯчуи лирикиро, пеш аз ҳама, аз сабку услуб ва тарзи баёни порчаи мазкур метавон донист. Омезиши ҳарфҳои қаҳрамон ва муаллифро дар ҳамаи асарҳои Ф.Достоевский, ки асосан психологӣ мебошанд, дидан мумкин аст. Аз чумла, дар романи «Ҷиноят ва ҷазо» масъалаи куштор сабабгори асосии вазъи парешони рӯхию равонии қаҳрамон гардидааст. Дар яке аз чунин рӯчуҳои вазъе тасвир шуда, ки дар он асари ширкати муаллиф ҳам мушоҳида мешавад: «Инак, ҳар яке аз онҳо дар кӯчаҳо лоқайдона пасу пеш равонанд. Аммо тахмин кардан мумкин аст, ки ҳар яке метавонад разил ва дузди ашадӣ бошад, бадтар аз ин – аблаҳ бошад!» [6, с. 493]. Вазъи рӯхӣ ва ҳатто, чумлаҳои монанд ба ин дар порчаи психологии романи Урҳон Памук ҳам мушоҳида мешавад. Қотил аз дил мегузаронд: «Ба чехраи одамон нигоҳ мекунам – ҳама қотиланд. Аммо худро дигар хел вонамуд кардан мехоҳанд. Азбаски ханӯз ғурати ҷиноят кардан надоранд, худро бегуноҳ мехисобанд. Ин аст, ки чехрашон аблаҳона аст, онҳо аблаҳе мебошанд, ки худро хушахлоқ нишон доданӣ мешаванд...». [11, с. 30]. Чунин ҳолати равонии инсонро дар асарҳои бисёр нависандагони ҷаҳон мушоҳида кардан мумкин аст. Дар асарҳои Гогол «Шинел», «Бинӣ», «Ҷин» низ дидан имконпазир мебошад. Аммо фарқ дар он аст, ки тасвирҳои Гогол дар муқоиса бо нависандагони зикршуда танзиме ҳастанд. Ҳамин тавр, қисмати зиёди рӯчуҳои лирикии психологиро рӯчуҳои лирикии дуовоза ташкил медиҳад, зеро дар умқи онҳо садои ду дил шунида мешавад: қаҳрамон ва муаллифи асар. Муаллифони «Энсиклопедияи муҳтасари адабӣ» ин ҳолатро дар баъзе ҳикояҳои Чехов ҳам мушоҳида кардаанд: «Рӯчуи лирикӣ дар асарҳои Чехов ба муҳокимаронии персонаж ё тасвир омезиш ёфта, духӯрагии муайяно ба вучуд овардааст» [7, с. 214].

Рӯчуҳои психологии дуовоза дар саҳнаҳои тасвири ишқу муҳаббат, табиат, таассуроти гуногуни беғашӣ инсонӣ бештар ба назар мерасанд. Чунин порчаҳо бо лиризмӣ ҳаётдӯстона, тасвирҳои шоирона ва дигар ҷузъҳои таъсирбахши насри бадеӣ фарқ мекунанд. Дар чунин рӯчуҳо чумлаҳои кӯтоҳ, ҳатто, иборат аз як калима мушоҳида мешаванд, оҳанг, бадеият, сачъ, такрорҳои бамавқеъ шеърӣ ва ҳусни бадеии порчаҳои мазкурро баланд мебардоранд. Мулоҳизаи қаҳрамонро гоҳ сухани муаллиф ва гоҳ андешаи қаҳрамон идома додаву пурра мекунанд. Истифодаи шакли гуногун ва ҳатто, ғайримаъмули феълӣ асарро ачибу хонданбоб ва ба дили хонанда наздик мекунад. Нависандаи маъруфи эронӣ Давлатободӣ дар ин бобат устои ҳунари тасвири психологист. Дар яке аз саҳнаҳо, вақте ки қаҳрамони асар Гулмуҳаммад хангоми газидани нон пеш аз сафар танҳо дар бораи шикамаш фикр мекард, нависанда дунболи тасвири ҳолати рӯхӣ ва ҳаёлотӣ модарӣ ӯ – Билқис, меравад ва чунин як гардиш мекунад: «Пиндори парогӯшодаи модарро марзе набуд. Шоҳаҳои ҳаёли Билқис ба ҳар сӯй кашида мешуд... Ӯ дар ҳама ва бо ҳама буд: бо Хонмуҳаммадаш (*писари калониаш – Б.А., М.П.*) дар зиндон буд; бо Бегмуҳаммадаш (*писари дувум – Б.А., М.П.*) дар роҳ; бо Калмишӣ (*шавҳарааш – Б.А., М.П.*) ба гала буд ва бо Хонумар (*писари сеюмааш – Б.А., М.П.*) дар биму шитоб. Бо занҳо дар андӯҳ буд ва босабру андеша; бо Абдус (*бародарааш – Б.А., М.П.*) дар ҷудой буд ва бо Гулмуҳаммадаш дар тангно. Обгире шуда буд Билқис, ки ҳама ҷӯйҳо бар ӯ мерехтанд» [5, с. 383]. Ин порчаи рӯчуи лирикии психологӣ бо рӯчуи дар боло зикршудаи Бибиоиша аз повести «Одина»-и устод Айнӣ монандии қавӣ дорад.

Бояд гуфт, ки мавқеъ ва вазифаҳои рӯчуҳои лирикиро дар адабиёти бадеӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, масъалаҳои ҳал кардан мумкин аст, ки бисёр вақт мавриди баҳсу мунозираи чиддӣ адабиётшиносон ва муҳаққиқони адабиёт ва фарҳанг қарор мегирад. Инҳо

масъалаҳои дараҷаи тасвири образҳо дар асари бадеӣ, мавзӯ, ғоя, методҳои эҷодии ҳар як асари бадеӣ ва монанди инҳо мебошанд.

Ҳамин тавр, рӯҷӯҳои лирикии психологӣ, *якум*, ифодакунандаи барҷастаи вазифа ва ҳадафи асосии ин санъати бадеӣ буда, заминаи воқеии пайдоиши истилоҳи мазкури адабиётшиносӣ гаштааст. *Дувум*, рӯҷӯи психологӣ ифодакунандаи вазъи рӯҳӣ, равонӣ, эҳсос ва ақоиди муаллиф ва қаҳрамон мебошад. *Сеюм*, рӯҷӯи психологӣ бештар дуовоза мешавад, яъне, дар он ҳам садои нависанда ва ҳам қаҳрамон бо ҳам омезиш меёбад. *Чорум*, дар рӯҷӯи психологӣ санъатҳои бадеӣ чун такрор, сачъ, тавсиф зиёд ба кор рафта, оҳангнокӣ ва шеърӣяи онро баланд мебардорад. *Панҷум*, рӯҷӯҳои лирикии психологиро аз қисматҳои дигари асар туфайли забон ва услуби баён чудо намудан осон аст. Ва *ниҳоят*, рӯҷӯи лирикий ифодакунандаи мақсаду мароми нависанда, пайвандии афкори ӯ бо қаҳрамонаш мебошад.

Адабиёт

1. *Абрамович, Г.Л. Введение в литературоведение / Г.Л. Абрамович - М.: Просвещение. 1979. - 352 с.*
2. *Айнӣ, С. Одина. / Садрӣддин Айнӣ. Куллиёт, ҷ.1. - Сталинобод: Наир. давл. Тоҷикистон, 1958. - 456 с.*
3. *Айнӣ, С. Одина / Садрӣддин Айнӣ. - Душанбе: - 2014. - 192 с.*
4. *Ғамзатов, Р. Догистони ман / Расул Ғамзатов. - Душанбе: Адиб, 2013. - 358 с.*
5. *Давлатободӣ, Маҳмуд. Калидар / М.Давлатободӣ. - ҷ.1-2, Техрон: Фарҳанги муосир. Наири Чашма, 1380 (бо хатти форсӣ). - 298 с.*
6. *Достоевский, Ф. Преступление и наказание / Ф. Достоевский // Собр.соч. в 15 т., т. 5. -Л.: Наука, 1989. - 574 стр.*
7. *Краткая литературная энциклопедия. т. 4. - Москва: 1967. - 380 с.*
8. *Межелайтис, Э. Собр.соч. в трех томах. Том 3. / Э. Межелайтис. - Москва: Художественная литература, 1979. - 458 с.*
9. *Мирзозода, Х. Образы бадеӣ чист? / Х.Мирзозода. - Китобхонаи назарияи адабиёт. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 196 с.*
10. *Окутогово. Азобҳои ҷаҳаннам / Окутогово. - Тарҷумаи Қодири Рустам. - Душанбе: Донишварон, 2020. - 180 с.*
11. *Памук, У. Номи ман Сурх аст. Тарҷумаи М.Рустамзода / У.Памук. - Душанбе: Ирфон, 2017. - 614 с.*
12. *Панкин, В. Аввалин повести советии тоҷик / В. Панкин - Душанбе: Шарқи Сурх, 1957. №7.*
13. *Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ / А.Сайфуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 236 с.*
14. *Табаров, С. Тасвири ҳаёти иҷтимоии халқи меҳнатӣ дар солҳои аввали асри ХХ дар адабиёти тоҷик / С.Табаров // Ҳаёт ва адабиёт.- Сталинобод. - Наир.давл. Тоҷ.: - 1958. - 380 саҳ.*
15. *Толстой, Л.Н. Война и мир. Собр. соч. в 12 томах, т.3. / Л.Н. Толстой. - Москва: Правда, 1987. - 460 стр.*
16. *Фадеев, А. Гвардияи ҷавон / А.Фадеев // қ. 1. - Душанбе: Ирфон, 1967. - 420с.*
17. *Шукуров, М. Садрӣддин Айнӣ. Ба хатти форсӣ / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 320 с.*

РУҶҶҶ ПСИХОЛОГӢ – БАӢНГАРИ ЭӢСОСОТ ВА РУӢЯИ МУАЛЛИФ ВА ҚАӢРАМОИӢОИ АСАР

Мақолаи мазкур – “Рӯҷӯи психологӣ – баӢнгари эҳсосот ва рӯҳияи муаллиф ва қаҳрамонҳои асар” фасли алоҳидаи мавзӯи рӯҷӯҳои лирикий ва намудҳои он буда, дар он дар бораи қисмати муҳими ин санъати бадеӣ, ки ин истилоҳ, асосан, тавассути маънии мазкур ба миён омадааст, сухан меравад. Яъне, сарчашмаи асосии пайдоиши истилоҳи *рӯҷӯи лирикий* ва маънии луғавии он ба эҳсосот ва рӯҳияи инсон, психологияи инсон даҳолат дошта, маҳз ин сабаб боиси ба вучуд омадани санъати мазкур гаштааст. Бояд гуфт, ки рӯҷӯи лирикии психологӣ яке аз намудҳои бехтарин, таъсирбахштарин ва маъмули рӯҷӯ ба ҳисоб меравад. Дар асл, ҳама рӯҷӯҳои лирикий рӯҳия ва вазъи равонии муаллиф ё қаҳрамонро ифода карда, дар онҳо эҳсосот, вазъи равонии инсон аён таъсирбахш инъикос мегардад. Аммо рӯҷӯи психологӣ, ки ба рӯҳияи инсон даҳл дорад, дар ин бобат дар ҷои

аввал меистад ва аҳамияти бештари бадеӣ дорад. Дар чунин намуди ручӯҳо баъзан сухани қаҳрамони асар ва муаллиф ба ҳам омезиш меёбад. Дар он нависанда метавонад эҳсосоти худ ё қаҳрамононро аз забони хеш накл кунад, ё аз забони қаҳрамон пешниҳод намояд. Ҳамчунин, мумкин аст чунин эҳсос ба ҳам омезиш ёбад. Дар натиҷа ручӯи лирикийи психологӣ ба вучуд меояд. Дар мақолаи фавқ маҳз масъалаи мазкур мавриди таҳқиқ қарор гирифта, намунаҳои чунин ручӯ дар муқоиса дар адабиёти ҷаҳон оварда шудаанд. Муаллиф ба чунин хулоса омада, ки ручӯҳои лирикийи психологӣ, ифодакунандаи ҳадафи асосии ин санъати бадеӣ буда, вазъи рӯҳӣ, равонӣ, эҳсос ва ақоиди муаллиф ва қаҳрамон ифода мекунад. Онҳо бештар вақт дуовоза буда, садои дил ва руҳияи нависанда ва қаҳрамонро баробар инъикос мекунад. Дар онҳо санъатҳои гуногун истифода мешаванд, ки оҳангнокӣ ва шеърӣ асарро баланд мебардоранд. Ниҳоят, ручӯи лирикийи психологӣ ифодакунандаи мақсаду мароми нависанда, пайвандии афкори ӯ бо қаҳрамон мебошад.

Калидвожаҳо: ручӯи лирикий, психологӣ, равонӣ, дуовоза, руҳия, эҳсосот, санъати бадеӣ, публицистӣ, таърихӣ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ОТСТУП – ВЫРАЗИТЕЛЬ ЭМОЦИЙ И ДУХА АВТОРА И ПЕРСОНАЖОВ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Данная статья - «Психологический отступ - выражение чувств и духа автора и героев произведения» представляет собой отдельный раздел темы лирических отступов и их видов и рассказывает о важной части этого художественного приёма, которая главным образом возник в этом значении. То есть основной источник возникновения термина «лирическое направление» и его лексического значения связан с эмоциями и настроением человека, психологией человека, и это является причиной, которая привела к созданию данного приёма. Следует сказать, что лирико-психологическое направление – один из лучших, действенных и популярных видов направления. По сути, все лирические выражения представляют настроение и душевное состояние автора или героя, в них ярко и эффектно отражаются эмоции и душевное состояние человека. Однако психологическое направление, связанное с человеческим духом, стоит в этом отношении на первом месте и имеет большее художественное значение. В таких ситуациях иногда слова героя произведения и автора сочетаются. В нем писатель может рассказать о своих чувствах или чувствах персонажей на своем родном языке или представить их на языке персонажа. Также возможно совмещение таких чувств. В результате возникает психологическо- лирический отступ. В данной статье был исследован этот вопрос и приведены примеры таких тенденций в сравнении в мировой литературе. Автор пришел к выводу, что психологическо- лирические направления представляют собой основную цель этого художественного приёма и выражают душевное, эмоциональное состояние, чувства и убеждения автора и героя. Чаще всего они однотонны и отражают голос сердца и души писателя и героя. В них используются различные художественные приемы, повышающие мелодичность и поэтичность произведения. Наконец, психологическо-лирический отступ представляет собой цель и задачу писателя, связь его мыслей с героем.

Ключевые слова: лирический отступ, психологический отступ, душевный, настроения, эмоции, художественные приёмы, публицистические, историческое.

PSYCHOLOGICAL TREND - EXPRESSING THE FEELINGS AND SPIRIT OF THE AUTHOR AND THE HEROES OF THE WORK

This article - "Psychological trend - expressing the feelings and spirit of the author and the heroes of the work" is a separate section of the topic of lyrical trends and its types, and it talks about an important part of this artistic art, which this term mainly arose through this meaning. That is, the main source of the emergence of the term "lyrical trend" and its lexical meaning is related to human emotions and mood, human psychology, and this is the reason that led to the creation of this art. It should be mentioned that the lyrical psychological trend is one of the best, most effective and popular types of trend. In fact, all lyrical expressions represent the mood and mental state of the author or the hero, and the emotions and mental state of a person are clearly and effectively reflected in them. However, the psychological trend, which is related to the human spirit, is in the first place in this regard and has greater artistic importance. In such situations, sometimes the words of the hero of the work and the author are combined. The writer can narrate his or the characters' feelings from his own language, or present them from the character's language in it. Also, it is possible to combine such feelings. As a result, there is a psychological lyrical trend. In this article, this issue was investigated, and examples of such trends were presented in comparison in the world literature. The

author came to the conclusion that psychological lyrical trends represent the main goal of this artistic art and express the mental, emotional state, feelings and beliefs of the author and the hero. Most of the time, they are monophonic and reflect the voice of the heart and soul of the writer and the hero. Various arts are used in them, which increase the melodiousness and poetry of the work. Finally, the psychological lyrical trend represents the writer's purpose and goal, the connection of his thoughts with the hero.

Keywords. Lyrical trend, psychological, mental, two voices, mood, emotions, artistic, journalistic, historical trends.

Дар бораи муаллифон

*Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович
Дотсенти кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

Об авторях

*Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович
Доцент кафедры теории и история
литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков им. С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

About the authors

*Abdurahimov Bakhtiyor Abdurahimovich
Associate professor of the Department of
Theory and History of Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

*Пиров Мунаввар Мираҳмадович
Докторант (PhD)-и кафедраи назария ва
таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6
E-mail: munavar.98@mail.ru*

*Пиров Мунаввар Мираҳмадович
Докторант (PhD) кафедры теории и
истории литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков им. С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6
E-mail: munavar.98@mail.ru*

*Pirov Munavvar Mirakhmadovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
Theory and History of Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
E-mail: munavar.98@mail.ru*

АЗ ТАЪРИХИ ПАЖЌҲИШИ РЌЗГОР ВА ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ ТОЧИК

Саидмуродзода Ш. Ш.

Институти забон ва адабиёти ба номи

Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Аз солҳои 70-уми асри гузашта сар карда муҳаққиқони тоҷик ва аҳён-аҳён пажӯҳишгарони рус ё ба таври мустақим ва ё ғайримустақим роҷеъ ба аҳмадидонишшиносӣ изҳори ақида намудан гирифтанд. Дар замони муосир, ки қариб тамоми маҳсули эҷоди Аҳмади Дониш дастраси аҳли таҳқиқ аст ва осору мақолоти зиёде дар хусуси афқору андешаҳои ин мутафаккир арзи ҳастӣ намудаанд, масъалаи аҳмадидонишшиносӣ ба яке аз самтҳои калидии илми адабиётшиносии тоҷик табдил ёфтааст. Барои нишон додани дараҷаи пешрафти раванди аҳмадидонишшиносӣ ду сарчашма муҳим мебошад, ки яке феҳристи кулли осори Аҳмади Дониш ва таҳқиқоти марбут ба он ва дуюм, мақолаҳо роҷеъ ба таърихи омӯзиши ҳаёт ва осори ин симои фарҳанг, адаб ва сиёсату таърихи тоҷик ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи пешниҳодшуда кӯшиш гардид, то сатҳи муаррифии дараҷаи пажӯҳиши ҳаёт ва осори Аҳмади Дониш муайян карда шавад.

Масъалаи зикри Аҳмади Дониш дар тазкираҳо то андозае як равиши худро пайдо кардааст ва он аз тарафи муҳаққиқон, қариб ки бо такрори маълумоти якхела рӯи қоғаз омадааст. Дуруст аст, ки ҳар муҳаққиқ аз қайди тазкираҳо масъалаҳои барои тадқиқоти худаш заруриро ба таъкид мегирад, вале маълумоти умумӣ ҳамон маълумоте аст, ки муаллифони тазкираҳо роҷеъ ба Аҳмади Дониш додаанд. Бар замми ин, бидуни кам кардани арзиши ин тазкираҳо, гуфтан метавон, ки дар онҳо на ҳамаи тарафҳои ҳаёту осор ва афқору андешаҳои ин мутафаккир мавриди қайду баррасӣ қарор дода шудааст ва инчунин, на ҳамаи тазкиранависони давр ба ин симо муносибати якхела доштаанд. Бинобар мақсади асосии мақола мо роҷеъ ба он ташаббусҳои сухан ба миён меорем, ки дар адабиётшиносии муосир дар хусуси раванд ва таърихи таҳқиқи зиндагинома ва осори Аҳмади Дониш рӯи қор омадаанд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳим роҷеъ ба ҳаёт, рӯзгор ва маҳсули эҷодии Аҳмади Дониш феҳристҳо ба шумор мераванд, ки мутаассифона шумораашон на он қадар зиёд мебошад. Мураттабсозии чунин феҳристҳо аслан бо кӯшиши беандозаи муҳаққиқ А. Юнусов анҷом гардидааст ва ин ташаббус сазовори арҷгузорӣ мебошад. Аз ҷумла, соли 1960 нахустин феҳристи осори Аҳмади Дониш бо номи «Аҳмади Дониш (нишондихандаи адабиёт)» аз ҷониби муҳаққиқи зикршуда тартиб дода шуда буд, ки тамоми осори дастрасшудаи мутафаккир ва таҳлилҳои тадқиқоти роҷеъ ба онро дар бар гирифта буд [11]. Ҷои зикр аст, ки то ба ин сол, яъне соли 1960 ҳанӯз на ҳамаи тарафҳои ҳаёт ва номгӯии осори Аҳмади Дониш барои аҳли илм ва хонандагони васеъ маълум ва дастрас буд. Бовучуди ин, иқдоми А. Юнусов шоистаи таҳсин буд.

Таҳиягари феҳристи нахустин ташаббусашро идома бахшида, соли 1988 дар ҳамкорӣ бо И. Норкаллаев ба мураттаб намудан ва нашри феҳристи нисбатан мукаммали осори Аҳмади Дониш ва маводи мансуб ба ӯ иқдом намуд, ки барои аҳмадидонишшиносӣ арзиши зиёди илмӣ ва амалиро касб карда буд [12]. Ин феҳрист тамоми осори дастрас ва таҳлилу таҳқиқҳои марбут ба ҳаёту осори Аҳмади Донишро, ки дар замони шуравӣ таълифу нашр гардида буд, дар бар гирифта, он аз шаш қисмати зерин иборат аст: 1) Осори Аҳмади Дониш, 2) Адабиёт дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Аҳмади Дониш, 3) Аҳмади Дониш дар адабиёт ва санъат, 4) Аҳбори ҷашнҳои Аҳмади Дониш, 5) Дастурҳои библиографии асарҳои Аҳмади Дониш, 6) Гузориш.

Дар феҳристи мазкур адабиёти то соли 1987 нашргардида ҷамъоварӣ шудааст ва он ягона маҷмуаи номгӯии осори мутафаккир, мақола ва таҳлилҳои илмӣ ва илмӣ-адабӣ оид ба ҳаёт ва эҷодиёти ӯ ба шумор меравад. Дар муддати зиёда аз 45-соли охир ин ташаббус дигар

такрор нашудааст ва ҳол он, ки дар даврони истиқлолияти давлатии Тоҷикистон қариб тамоми осори илмӣ, таърихӣ ва бадеии ҳуди Аҳмади Дониш рӯи чоп омада, дахҳо осори таҳлилий ва садҳо мақолаҳои илмӣ, инчунин асарҳои бадеӣ доир ба ин симои тамаддуни миллати тоҷик эҷод ва нашр гардидаанд.

Иқдоми дигари муаррифии таърихи пажӯҳиш ва омӯзиши Аҳмади Дониш ва осори ӯ тавассути таълифи мақолаҳои обзорӣ ба роҳ монда шуд. Нахустин қадамҳоро дар гузориши таърихчаи омӯзиши ҳаёту осори Аҳмади Дониш муҳаққиқоне гузоштанд, ки мустақиман ба пажӯҳиши зиндагинома ва осор ё яке аз намунаҳои осори мутафаккир сару кор гирифтанд.

Як иқдоми тозае, ки дар соли 1976 дар самти аҳмадидонишшиносӣ анҷом гардид, мақолаи кӯчак, вале арзишманди академик Абдуқодир Маниёзов буд, ки мухтасар ба шарҳи тадқиқот доир ба эҷодиёти Аҳмади Дониш таҳсис дода шуда буд. Дар мақола, дар баробари хизматҳои шоистаи С. Айнӣ, Е.Э. Бертелс, Х. Мирзозода, С. Улуғзода, Н. Маъсумӣ, А. Мирзоев, Р. Ҳодизода, А. Баҳовуддинов, З. Раҷабов роҷеъ ба Аҳмади Дониш ва осори ӯ, инчунин аз осор ва мақолаҳои академик Б. Ниёзмӯхаммадов, таърихшинос М. Муъминов, маъоришшинос М. Орифов низ ёд шудааст [3, с. 123-130].

Ташаббуси таълифи мақолаҳои алоҳида роҷеъ ба таърихи аҳмадидонишшиносӣ, пас аз солҳои тӯлонӣ ҳам бошад, идома дода шуд. Масалан, дар таҳлил ва пешниҳоди саҳми муҳаққиқони адабиёти тоҷик Абдулғанӣ Мирзоев ва Холиқ Мирзозода дар пажӯҳиши ҳолу осор ва муаррифии Аҳмади Дониш барои аҳли илм ва хонандагони васеъ хизмати профессор А. Муллоев ниҳоятдараҷа арзишманд мебошад.

Адабиётшинос А. Муллоев ду мақолаи алоҳидаро ба хизматҳои ин ду олим дар аҳмадидонишшиносӣ бахшидааст, ки яке «Саҳми Холиқ Мирзозода дар шинохти шахсият, осор ва афкори Аҳмади Дониш» [7] ва дигаре «Аҳмади Дониш дар шинохти Абдулғанӣ Мирзоев» [6] ном доранд. Ҷои тазаккури махсус аст, ки маҳз аз мақолаи ба фаъолияти аҳмадидонишшиносии Холиқ Мирзозода бахшидаи А. Муллоев маълум гардид, ки ин муҳаққиқ аз аввалинҳо баъди устод Айнӣ будааст, ки ба омӯзиш ва таъкиди омӯзиши осори Аҳмади Дониш ибтидо гузоштааст. Аз ҷумла, муҳаққиқ А. Муллоев дар хусуси ҳанӯз аз овони донишҷӯӣ ба зиндагинома ва эҷодиёти Аҳмад Махдум тавачҷуҳ зоҳир кардани Х.Мирзозода сухан гуфта, аз нахустин мақолаи ӯ - «Аҳмад Махдуми Дониш мулаққаб бо «Аҳмади Калла» ёд меорад [5, с. 29-31].

Хизматҳои профессор Абдулғанӣ Мирзоевро низ муҳаққиқ як ба як бо арзишҳои илмиашон барои аҳмадидонишшиносӣ таҳлил ва баррасӣ намудааст [6]. Ногуфта намонад, ки дар хусуси таҳқиқи академик А. Мирзоев роҷеъ ба шинохт ва шиносии Аҳмади Дониш муҳаққиқи тоҷик Мирзо Муллоҳаммад низ мақолае таҳия намудааст ва таҳлилро анҷом додааст, ки низ саҳме аст дар самти аҳмадидонишшиносии илми тоҷик [8, с. 297-303].

Мақолаи дигаре, ки дар солҳои охир дар ин ҷода рӯи кор омад, ба қалами муҳаққиқон Ҳосият Олимӣ ва И. Иброҳимов марбут мебошад. Профессор Ҳосият Олимӣ солҳост, ки ба омӯзиши тарафҳои гуногуни осор ва афкори Аҳмади Дониш сару кор гирифтааст ва дар шиносии Аҳмади Дониш барои аҳли илм ва хонандаи васеъ саҳми алоҳида дорад. Аммо мақолаи мутазаққир ба қатори он мақолаҳои дохил аст, ки бевосита дар хусуси таҳқиқот ва таҳлилҳои роҷеъ ба Аҳмади Дониш маълумот медиҳад.

Ин мақола бо унвони «Омӯзиши осори Аҳмади Дониш дар адабиётшиносии муосир» ном дошта, дар қисми муқаддимавии он муаллиф аз осори пурқимати адибони охири асри XIX ва аввали асри XX, аз ҷумла аз «Наводир-ул-вақоъ», «Меъёр-ут-тадайнун», «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмади Дониш, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шамсуддин Шохин, «Тухфаи Сомӣ»-и Мирзо Азими Сомӣ, «Савонех-ул-масолик»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, «Рӯзномаи сафари Искандарқул» ва «Рӯзномаи вистафкаи Маскоб»-и Абдурахмони Мустаҷир, «Тухфаи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочиддини Ҳаким, «Мунозира»-и Абдурауфи Фитрат, «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и Садриддин Айнӣ ёд карда, андешаҳои пешқадами аҳли илму адаби он давр, саҳми онҳо дар пешрафти илмҳои гуногуни замонро таъкид менамояд. Пас аз ин, муаллифони мақола ба ташреҳи иқдоми омӯзиши маҳсули адабӣ, таърихӣ ва илмии ин давра, ҳоса маҳсули Аҳмад Махдуми Дониш пардохта, дар ин самт хизматҳои устод Айнӣ, Сотим Улуғзода, Расул Ҳодизода ва ҳамчунон муҳаққиқони рус амсоли Е.Э. Бертелс ва И.С.

Брагинскийро махсус ва бо шарҳи мухтасари сахмгузориашон қайд менамоянд. Дар ин мақола ичунин ба хизмати олимони М.Н. Османова ва Л.Н. Демидчик, ки «Наводир-ул-вақоеъ»-ро ба забони русӣ бо унвони «Путешествие из Бухары в Петербург» тарҷума ва нашр намуда буданд, арҷгузори шуда аз муҳаққиқи чехӣ Ян Рипка, ки роҷеъ ба аҳамияти назариявии «Наводир-ул-вақоеъ» дар асараш «История персидской и таджикской литературы» маълумот дода буд, ёдоварӣ мегардад [9, с. 177-180].

Ду иқдоми дигар роҷеъ ба муаррифии Аҳмади Дониш, ки шояд барои хонандагони имрӯза камтар шинос бошанд низ аз ҷониби муаллифони мақола ба қайд гирифта шудааст, ки яке офариниши филми бадеии «Ситорае дар тирашаб» аз тарафи В. Максименков (1974) дар асоси повести ҳуччати «Аҳмади Дониш»-и Р. Ҳодизода буда, дигараш ишора ба маълумот дар адабиёти пешазинкилобии рус дар бораи Аҳмади Дониш аст. Ҳарчанд муаллифон қайд мекунанд, ки дар адабиёти пеш аз даврони шуравии рус маълумот роҷеъ ба аҳмади Дониш хеле кам аст, вале онҳо аз як ҳуччати зарурӣ дар ин самт ёдовар мешаванд, ки барои шинохтани нақши Аҳмади Дониш дар сиёсати байни ду кишвар аҳамияти вижа дорад. Ин ҳуччат «Дар саёҳати ҳайати сафорати рус ба Бухоро дар соли 1870» ном асари сайёҳи рус Л.Ф. Костенко мебошад, ки чанд сатре дар он ба Аҳмади Дониш бахшида шудааст. Муаллифони мақола ин масъаларо чунин ба қалам овардаанд: «Ба қавле Л.Ф. Костенко тасдиқ мекунанд, ки Мираҳмад дар музокираҳои ҳайати дипломатии рус бо ҳукумати Бухоро дар соли 1870-ум «Котиби сафорати Бухоро» будааст. Л.Ф. Костенко ба Петербург сафар кардани Мираҳмадро низ қайд карда мегузарад. Бо вучуди хеле кӯтоҳ ва пароканда будан маълумотҳое, ки Л.Ф. Костенко дар бораи Аҳмади Дониш медиҳад, онҳо ҷиҳатҳои тарҷимаи ҳоли ин марди маорифпарварро равшан мекунанд» [9, с. 12].

Аз ҷониби муҳаққиқи дигар Г.З. Бобораҷабова соли 2023 рисолаи илмӣ бо унвони «Концепсияи шахсият ва ҳунари чехранигорӣ дар осори Садриддин Айни» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик: равобити адабӣ омода ва ҳимоя гардид, ки боби сеюми он ба таҳқиқи осори адабӣ, шинохти шахсият ва бозтоби симои Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни тахсис шудааст ва дар зербоби аввали он - «Таҳқиқи осори адабӣ ва шинохти шахсияти Аҳмади Дониш» маҳз ба тафсири таҳқиқот роҷеъ ба Аҳмади Дониш бахшида шудааст [2, 112-146].

Арзиши ин зербоб барои таъкиди хизматҳои ду муҳаққиқи номдори тоҷик Абдулғанӣ Мирзоев ва Расул Ҳодизода дар таҳқиқи осори мутафаккир зиёд буда, дар он кулли маҳсули илмии ин ду симои адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба Аҳмади Дониш номгӯй ва таҳлили мухтасар гардида, инчунин сахму кӯшиши онҳо дар таъбу нашри осори Дониш нишон дода шудааст. Дар қисмати муқаддимавии ин боб аз хизматҳои Садриддин Айни ва Сотим Улуғзода дар омӯзиши Аҳмади Дониш ба таври кӯтоҳ ёд мешавад ва мусаллам аст, ки рисолаи куллан ба ҳунари чехранигории устод Айни бахшида шудааст ва ҳоҷати муфассал таҳлил кардани хизматҳои С. Айни дар омӯзиши Аҳмади Дониш дар ин қисмат набуд. Аз ин рӯ, зерқисмати мазкур ишораҳои мухтасар ба таҳқиқи таҳлилҳои олимони Абдулғанӣ Мирзоев ва Расул Ҳодизода дорад.

Яке аз рисолаҳои дигаре, ки низ дар соли 2023 аз ҷониби муҳаққиқи адабиёти маорифпарварӣ М.С. Абдурахмонов барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) омода ва дифоъ гардидааст, то андозае масъаларо васеътар фаро гирифтааст. Ин рисола «Афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон» унвон дошта, боби дуюми ин рисолаи илмӣ ба мавзӯи «Нақши Аҳмади Дониш ва осори ӯ дар тағйири ҷараёни адабӣ ва афкори адабӣ-эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон» тахсис дода шудааст ва он асосан дар хусуси зикри Аҳмади Дониш дар тазкираҳо ва ашъори шуарои муосираш баҳс мекунанд [1, 40-87].

Чуноне ки дида мешавад, масъалаи таърихи таҳқиқи аҳвол ва осори Аҳмади Дониш дар Тоҷикистон ҳанӯз ба таври пурра ва ҳаматарафа анҷом нашудааст. Аз ҷониби муаллифи ин мақола соли 2016 кори магистрӣ дар мавзӯи «Аҳмади Донишшиносӣ дар Тоҷикистон» анҷом ва ҳимоя гардид, ки дар он масъалаҳои зикри Аҳмади Дониш дар манобеъ ва маъхазҳои адабӣ ва таърихӣ охири асри XIX ва ибтидои асри XX, сахми олимони тоҷик дар таҳқиқи

ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА АХМАДА ДОНИША В ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Интерес отечественных и зарубежных ученых к жизни и творчестве Ахмада Махдума Дониша (1827-1897) начался в 20-х годах прошлого столетия с подачи устода Садриддина Айни и продолжался в трудах его учеников Улугзода, Х. Мирзозода, А. Мирзоев, Р. Хадизода, А. Маниязов и других. За время независимости страны эта инициатива многократно возросла и большая часть произведений этого мыслителя была доведена до читателя. Кроме того, о жизни и творчестве Ахмада Дониша написано множество научных работ и статей, каждая из которых вносит отдельный вклад в его признание и ознакомление. Однако до сих пор процесс исследования Ахмада Дониша в таджикской науке до конца не конкретизирован, а вклад ученых и исследователей в изучение ее состояния и артефактов не осуществлен хронологически и систематически. В статье упоминается именно об этом недостатке науки в Таджикистане и говорится о немногочисленных каталогах и статьях, в которых этот процесс в той или иной степени отражен и проанализирован.

Ключевые слова: Ахмади Дониш, исследования Ахмада Дониша, история изучения, исследование, анализ, исследовательский процесс, каталог, статья, диссертация, ценность.

FROM THE HISTORY OF RESEARCH ON THE LIFE AND WORKS OF AHMAD IN TAJIK LITERARY STUDIES

The interest of domestic and foreign scientists in the life and work of Ahmad Makhdum Donish (1827-1897) began in the 20s of the last century with the initiative of ustod Sadriddin Aini and continued in the works of his students Ulughzoda, H. Mirzozoda, A. Mirzoyev, R. Hadizoda, A. Maniyazov and others. During the independence of the country, this initiative has increased many times and most of the works of this thinker have been brought to the reader. In addition, many scientific works and articles have been written about the life and work of Ahmad Donish, each of which makes a separate contribution to his recognition and familiarization. However, the process of researching Ahmad Donish in Tajik science has not yet been fully specified, and the contribution of scientists and researchers to the study of its condition and artifacts has not been carried out chronologically and systematically. The article mentions precisely this shortcoming of science in Tajikistan and talks about the few catalogs and articles in which this process is reflected and analyzed to one degree or another.

Keywords: Ahmadi Donish, research on Ahmad Donish, history of study, research, analysis, research process, catalog, article, dissertation, value.

Дар бораи муаллиф

*Шариф Шарифхоҷаи Саидмуродзода
Унвонҷӯӣ, Институти забон ва адабиёти
ба номи А.Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21
E-mail: sharifi_2016@mail.ru*

About the author

*Sharif Sharifkhøjai Saidmurodzoda
Applicant, Institute of Language and Literature
named after A. Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21
E-mail: sharifi_2016@mail.ru*

Об авторе

*Шариф Шарифходжаи Саидмуродзода
Соискатель, Институт языка и
литературы имени А.Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 21
E-mail: sharifi_2016@mail.ru*

УДК 625(091)(575.3)

**ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ДОРОЖНОГО ХОЗЯЙСТВА
ТАДЖИКСКОЙ ССР**

Айнулозода Н. А.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Дороги составляют одну из областей материального производства во всех общественно-экономических формациях, впоследствии они становятся показателем уровня развития любого государства, его внутренне-экономического потенциала, возможностей внешних связей. Только при сохранении и развитии дорожного хозяйства можно улучшить социальное положение населения. Таджикистан является горной страной, которая расположена в Центральной Азии. Нужно отметить, что 93% всей территории страны расположено в горной местности, а половина территории - на высоте более чем 3000 метров. Здесь расположены самые высочайшие горные системы мира - Памир и часть Тянь-Шаня. К сожалению, специфические условия рельефа страны обусловили относительно слаборазвитую сеть железных дорог и авиационных линий, при отсутствии морских и речных путей автомобильные дороги и автомобильный транспорт прочно заняли ведущее место в народно-хозяйственном комплексе. Можно сказать, что около 90% грузоперевозок осуществляется автомобильным транспортом [2, с. 122].

Важнейшую роль в осуществлении социалистических преобразований Таджикистана сыграло дорожное хозяйство, которое обеспечивало экономические связи как с центральными районами страны, так и внутри республики. Советская власть, учитывая большое значения дорожного хозяйства, приняла все меры по механизации транспорта и грунтовых дорог. В 1920-1921 гг. были предприняты первые попытки восстановления и строительство грунтовых дорог Средней Азии.

В 1922 г. была проведена реорганизация руководства дорожной отрасли и после этого все дороги были разделены на местные и государственные значения. В то время управление государственными дорогами было передано Народному комиссариату путей сообщения (НКПС) и его местному органу – Туркестанскому окружному управлению местного транспорта (Туркомес), а местные дороги в ведение исполкомов местных советов Бухарской ССР.

27 октября 1924 года после постановления сессии ЦИК Союза ССР о национально-территориальном размежевании Средней Азии была образована Таджикская автономная советская социалистическая республика в составе Узбекской ССР.

Таджикская АССР состояла из трех резко разграниченных областей: Северного, Южного Таджикистана и Памира, разделённых между собой труднопроходимыми горными хребтами. Транспортные связи между этими частями республики осуществлялись по караванным тропам. В северной части Таджикистана находился железнодорожный участок Нау-Канибадам, связывающий его со всем Советским Союзом, и грунтовые дороги, по которым двигались одноосные арбы. Территории, отошедшие к Таджикской АССР от бывшей Бухарской народной советской республики: Гармский, Душанбинский, Кулябский, Курган-Тюбинский области, а также Горно-Бадахшанская автономная область, образованная 2 января 1925 г., являлись собой картину полного бездорожья. Чтобы добраться до Гарма по выючной тропе требовалось 12-14 дней, до Куляба – 6 дней и даже до Гиссара или Янги-Базара (Кафарниган) – 1 день [8, с. 32].

Дорожное строительство в первые годы советской власти проводилось в основном частями Красной Армии при активном участии населения, но оно шло главным образом для удовлетворения неотложных военных потребностей.

Республика постоянно получала помощь от РСФСР и других братских республик. Помогали квалифицированными кадрами, специалистами разного профиля для всего народного хозяйства и в том числе в области транспорта и дорожного хозяйства.

Строительство дорог на территории Таджикской ССР имело несколько этапов. Первый период дорожного строительства начался с момента установления советской власти в Таджикистане и продолжался до 1929 г. Он характеризовался строительством грунтовых дорог на основных, наиболее важных направлениях, а также реконструкцией вьючных троп (в основном равниной местности) для пропуска колесного транспорта. Надо отметить, что во второй половине 20-х и 30-х годов строились лишь грунтовые колёсные дороги без покрытия, зачастую по направлению основных вьючных троп. В то время перед молодой, экономически еще не развитой республикой стояли большие и трудные задачи по возрождению и укреплению народного хозяйства, в том числе дорожного хозяйства.

В этот период грузы в Таджикскую АССР поступали со стороны Термеза по Амударье и по грунтовой дороге из Ферганы в Гарм, а также по направлениям Гузар-Душанбе, Самарканд-Пенджент, Урсатьевская-Ура-Тюбе (ныне Истаравшан) -Обурдан, Термез-Кабодиан-Джиликуль-Сарой Камар-Файзабад- Кала - Сарой-Куляб. Узловым пунктом колесной дороги был Джиликуль. Остальные дороги были тропами, движение по которым требовало много времени. Кроме этого цена фрахта за пуд груза была очень высокой, и доходила на некоторых участках до 7, 10 и 12 руб. за пуд. Так, например цена керосина с 2 руб. увеличивалась до 1 руб. 50 коп, в Душанбе до 14 руб. 15 коп, в Кулябе и Гарме (ныне Рашт) до 20 руб.

В ноябре 1925 г. в Душанбе состоялся первый расширенный Пленум оргбюро КП (б) Узбекистана в Таджикской АССР, который особо отметил необходимость усиления темпов дорожного строительства. К участию в дорожном строительстве были привлечены непосредственно заинтересованные торгующие и кооперативные организации, части Красной Армии, трудящиеся и частные лица. Так в 1925-1927 гг. были построены дороги Душанбе-Термез-Сарой Камар-Куляб. Строительство дороги Душанбе-Термез-Сарой Камар-Куляб вошло яркой страницей трудового героизма в историю становления и укрепления советской власти в Таджикистане.

В 1926 году в целях планомерного развертывания дорожного строительства был составлен перспективный план на 1926-1931 гг. расходов на строительство дорог государственного значения на 1926 г. и были утверждены ревкомом в сумме 380311 рублей.[6, с.519] Уже в 1926 году Таджикская АССР имела 138 км дорог, годных для проезда автомобилей, 201 км колёсных дорог и 1354 км вьючных троп.[9, с.18] Протяжённость государственных автогрузовых дорог в 1926 году составила 1337 км, из них 648 км не имели государственного значения [7, с. 2].

13 сентября 1926 году ввиду отсутствия данных о состоянии дорог и грузооборота, Ревком Таджикской АССР принял постановление «Об обследовании почтовых трактов Душанбе-Курган-Тюбе-Джиликуль-Сарой Камар -Куляб». На основе произведённых обследований на 1926 г. был составлен новый более уточнённый план дорожного строительства на сумму 1023273 руб., из них 353273 руб. из бюджета НКПС (Народного комиссариата путей сообщения) и 670 тыс. руб. из бюджета Таджикской АССР. Дополнительно к этому усилились работы на дорогах Сарой Камар-Куляб и постановлением Ревкома от 9 июля 1926 г. срок окончания работ был установлен таким образом: Сарой Камар - Куляб - первое апреля; Термез - Кабадиан-Джиликуль-Куляб - первое октября 1926 года [5, с. 291-292].

Впервые в Таджикистане дорожно-строительная техника в ограниченном масштабе была применена на прокладке дороги Джиликуль - Сарой Камар -Куляб (240 км) [6, с. 99].

Дорожно-строительные работы велись главным образом рабочими местных национальностей.

Строительство первых автомобильных и гужевых дорог началось в 1926 г., тогда же из Термеза в столицу республики – Сталинабад пробилась первая колонна автомашин.

10 февраля 1927 года в республике было организовано дорожно-строительное Управление САЗОМЕСа.

По протоколу № 13 от 16 февраля 1927 г. заседания Совета Народных Комиссаров Таджикской АССР К.К. Войткевич был назначен начальником Дорожно-строительного управления Таджикской АССР [6, с. 123].

План работ на 1926-1927 гг. был утвержден Совнаркомом Таджикской АССР 23 марта 1927 г. На дорожное строительство планом предусматривались ассигнования из бюджета НКПС в сумме 564991 рублей и из бюджета Таджикской АССР – 630 тысяч рублей. сверх того НКПС отпустил 16 тысяч рублей на приобретение машин. В первую очередь намечалась к постройке колесно-автомобильная дорога Сарой Камар – Куляб и Душанбе – Куляб.

В 1927 г. было организовано Дорожно-строительное управление НКПС с двумя дорожно-строительными участками – №6 и №13.

С организацией Дорожно-строительных управлений были начаты самостоятельные проектно-изыскательские работы и организован контроль над проектно-изыскательскими работами, выполнявшимися «Трансстроем» и «Трансземстроем». В 1928 г. при дорожном отделе было организовано Проектное бюро специального проектно-изыскательского органа «Дорпроиз», но он был малочислен, занимался главным образом проектированием малых деревянных мостов и разного рода труб. Отдел постоянно пополнялся кадрами за счёт прибывающих в республику выпускников высших и средних дорожных учебных заведений Москвы, Ленинграда, Саратова и других городов Советского Союза [8, с. 3].

В 1927-1928 гг., как и в предыдущие годы, основное внимание уделялось строительству магистральных дорог. В это же время (1927 г.) строилась колесно-автомобильная дорога Сарой Камар – Куляб.

1 апреля 1929 г. был организован Дортранс Таджикской АССР, позже – Главдортранс Таджикской ССР, входивший в систему Цудортранса, выделившегося из НКПС.

В сентябре 1929 г. решением III съезда Советов Узбекской ССР Ходжентский округ был передан Таджикистану, а в октябре 1929 года III Чрезвычайный всетаджикский съезд Советов провозгласил декларацию об образовании Таджикской Советской Социалистической Республики, непосредственно входившей в СССР [1, с. 137].

В мае 1930 г. было началось строительство участка на трассе Душанбе–Курган-Тюбе. Это была первая в республике дорога с твёрдым покрытием из камня.

19 февраля 1932 года Совет Народных Комиссаров Таджикской ССР принял постановление «О плане дорожного строительства на 1932 год», в котором утверждено по союзному бюджету строительство дороги Сталинабад–Курган-Тюбе и Янги-Базар (ныне Вахдат)–Куляб [3, с. 129].

В 1932 г. на дорожное строительство республики из Союзного бюджета было ассигновано 8710 тыс. руб., из общереспубликанского - 2105 тыс. руб., из местного - 2400 тыс. руб. На эти средства намечено было построить 596 км дорог местного значения. Однако поступление средств, особенно из бюджета, было недостаточным. В связи с этим большое значение приобретало трудоучастие населения.

В январе 1933 г. в республике на базе Союзтранса был организован Таджиктранс (Таджикавтовьючтранс), который имел 550 грузовых машин, 13 автобусов, 55 легковых и 9 специальных машин, 2 тягача. В 1935 г. в республике насчитывалось 1350 автомобилей. В Таджикистане появились первые автобусы на 88 пассажирских мест.

В 1934 г. в целях лучшего ухода за дорогами был проведен опыт прикрепления их к джамсоветам, колхозам и совхозам. Эта мера позволила улучшить состояние дорог. В 1935 году были созданы машинно-дорожные станции (МДС), а в 1936 г. МДС были

преобразованы в дорожно-эксплуатационные участки (ДЭУ), которые обслуживали дороги [10, с. 3].

Для успешного выполнения намеченной программы третьего периода дорожного строительства (1938-1941 гг.) важное значение имело совместное Постановление ЦК ВКП (б) в СНК СССР от 26 февраля 1940 г. В целях успешного выполнения решения ЦК ВКП (б) и СНК СССР, СНК Таджикской ССР и ЦК КП(б) Таджикистана в марте 1940 г. приняли постановление «О практических мероприятиях, обеспечивающих реализацию постановления СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 28 февраля 1940 г. «О строительстве дорог в Таджикской ССР». Этим же постановлением СНК и ЦК КП (б) Таджикистана обязали Главдорупр начать в 1940 г. подготовительные работы, а в 1941 г. – непосредственно строительство дорог Орджоникидзеабад–Куляб–Джиликуль. Предложено было также в месячный срок оформить утверждение проекта дороги Куляб–Файзабад–Кала–Пяндж.

В 1941 году началась реконструкция автодороги Душанбе–Куляб. К началу Великой Отечественной войны в республике было 9203 км автомобильных дорог, из которых 1560 км имели преимущественно гравийное покрытие. В тяжелые годы ВОВ, хотя сократились темпы строительства дорог, но продолжительность сети дорог республики увеличилась на 695 км [9, с. 18].

По пятилетнему плану 1946-1950 гг. для дальнейшего развития транспорта и дорожного хозяйства в нашей республике предусматривался объем капиталовложений за счет местных капиталовложений в сумме 51 млн. рублей. Объем капитальных работ на пятилетие по хозяйству республиканского и местного подчинения определялся в сумме 27,6 млн. рублей.

Закон о пятилетнем плане по развитию народного хозяйства Таджикской ССР предусматривал доведение сети дорог с твердым покрытием до 2744 км. Надлежало капитально отремонтировать 732 км дорог, обеспечить строительство мостов, улучшить текущий ремонт и содержание дорог.

В новой пятилетке с 1946 г. увеличились перевозки сырья, топлива, готовой продукции. Если в первый год пятилетки грузооборот составил 24,2 тысяч тонн, то в 1950 году он составлял 394,5 тыс. тонн.

27 марта 1946 г. Наркомат автотранспорта был преобразован в Министерство автомобильного транспорта Таджикской ССР. Развернулась массовая реконструкция автомобильных дорог в Таджикистане с устройством покрытий из гравийных и щебёночных материалов, обработанных тяжёлой нефтью. Сеть дорог с таким покрытием в 1956 году возросла в 22 раза.

В 1953 г. строительство и эксплуатация автодорог были переданы в ведение республиканских министерств, которые стали называться Министерством автомобильного транспорта и шоссейных дорог.

26 ноября 1958 года, было принято Постановление Совета Министров СССР №1281 «О мероприятиях по улучшению строительства и ремонта местных автомобильных дорог».

В результате интенсивной работы по дорожному строительству, только в 1957-1958 гг. в республике сдано в эксплуатацию более 300 километров гравийных и асфальтированных дорог.

Протяженность автомобильных дорог республики на 1-е января 1960 г. составила 8900 км, из них 2980 км с твердым покрытием, в том числе 1305 км обработанных нефтью.

Протяженность автомобильных дорог республики на 1-е января 1960 г. составила 8900 км, из них 2980 км с твердым покрытием, в том числе 1305 км обработанных нефтью [1, с. 37].

За семилетие (1959-1966 гг.) в республике намечалось построить автомобильных дорог общегосударственного значения в 2,8 раза больше, чем за прошлое семилетие. Намечалась также ликвидация тяжелого ручного труда на основе комплексной механизации производительных процессов. Уже в 1962 году в республике имелось 14,1 тыс. км

автомобильных дорог, в том числе с твердым покрытием – 3,3 тыс. км. Созданный «Таджикдорстройтрест» при эффективном руководстве дорожным хозяйством республики способствовал интенсивной механизации дорожных работ.

8 февраля 1965 г. за №79 распоряжением Совета Министров Таджикской ССР в составе Министерства транспорта и дорожного хозяйства республики было создано Главное управление по руководству строительством, ремонтом и содержанием автодорог республиканского и местного значения (ГУШОСДОР).

За период с 1960 по 1970 гг. подвергались реконструкции основные грузонапряжённые магистрали республики: Орджоникидзебад–Дангара–Куляб.

Для выполнения поставленных задач было недостаточно квалифицированных дорожных инженеров, в связи с чем по Постановлению Правительства Республики в 1972 году был образован «Автодорожный факультет» при Таджикском политехническом институте, а в 1977 году 23 выпускника названного института получили квалификацию «инженер-строитель автомобильных дорог и мостов в горных условиях» [9, с. 18].

В конце 70-х годов Президиум Верховного Совета Таджикской ССР принял указ «Об участии государственных и кооперативных предприятий и хозяйственных организаций в строительстве и ремонте автомобильных дорог». В этот период в стране имелось 13 500 км дорог с твёрдым и улучшенным покрытием. Были предусмотрены высокие темпы прироста автодорог с твёрдым покрытием до 8,5 км, а к 1980 году до 9 тыс. км.

Учитывая важность роли автомобильных дорог в экономике и других сферах народного хозяйства республики, Совет Министров Таджикистана в начале 1980 года принял Постановление «Об образовании Министерства строительства и эксплуатации, автомобильных дорог республики» [8, с. 143]. Эта необходимость была связана с большими объёмами строительства и реконструкция автомобильных дорог и мостов в горных условиях Таджикистана.

За 70-90 годы на основе научно-технического прогресса с новыми темпами развивало народное хозяйства республики перед транспортником и дорожным хозяйствам, поставлено новые, сложные задачи.

После образования министерства темпы строительства, реконструкции автомобильных дорог и мостов возросли в несколько раз.

Уже в 1980 г. протяженность автомобильных дорог общего пользования по территории Таджикской ССР составляла всего 13216 километров, в Курган-Тюбинской и Кулябской областях – 2502 км, с твердым покрытием – 2348 км.

Нужно отметить, что магистральные автомобильные дороги горных районов Душанбе – Хорог и Душанбе – Ленинабад закрывались на 6-8 месяцев в году из-за многометровых снежных заносов, лавин и камнепадов на перевальных участках. В связи с этим в 1984 году для организации круглосуточного движения транспорта от Душанбе до района Айни было начато строительство тоннеля через Уштур, что сократит на 30 километров путь. Окончить строительные работы было намечено после 1990 года. После реконструкции участка от Душанбе до Айни, окончания строительства Анзобского тоннеля было планировано строительство тоннеля Шахристанского перевала, частично построено автомобильные дороги Душанбе-Куляб-Калаи-Хумб, устройство кольцевых автодорог вокруг города Душанбе, Ленинабада, Курган-Тюбе, Ура-Тюбе и других крупных населенных пунктов, но вследствие известные события остались невыполненным [4, с. 82].

Таким образом, строительство и эксплуатация автомобильных дорог Таджикистана стали главными факторами для дальнейшего развития экономики и культуры страны.

Всестороннее исследование истории дорожного строительства позволяет сделать следующие выводы:

- основная задача правительства по развитию дорожного хозяйства в республике состоит в том, чтобы в перспективе при сохранении общего протяжения дорог привести их в

такое состояние, что бы все районы республики имели бы постоянную связь со столицей и основными центрами страны;

- чтобы всегда содержать дороги в хорошем состоянии, нужно своевременно очищать их от снега, лавин, камнепадов и выставлять на них щиты и указатели;

- также необходимо довести всю основную сеть дорог до усовершенствованных покрытий капитального и облегченного типа, а местную - одеть в покрытия облегченного и переходного типа;

- на опасных участках дорог между городами построить мосты, в местах камнепадов и снегопадов построить эстакады и тоннели.

Литература

1. Арефьев И. А. Деятельность Компартии Таджикистана по развитию транспорта в период развертывания строительства коммунизма (1956-1965 гг.): Дисс. ... канд. истор. наук. - Душанбе, 1970. - 183 с.
2. Каримов Б. Дороги: связь времён. - М., 1998. - 268 с.
3. Назруллаев С. Дорожное строительство и развитие транспорта в Таджикистане в 1917-1941 гг. - Душанбе, 1979. - 168 с.
4. Назруллоев С. Из истории транспорта и дорожного хозяйства Таджикистана (1917-2013 гг.) Краткая история. - Душанбе, 2013. - 109 с.
5. ЦГА РТ. Ф. 9. Оп. 1. Д. 33. - С. 291-292.
6. ЦГА РТ. Ф. 19. Оп. 1. Д. 519. - С. 99, 123.
7. ЦГА РТ. Ф. 20. Оп. 1. Д. 14. - С. 2.
8. Шарипов Н.А. История развития дорожного хозяйства Кулябской области Таджикской ССР (20- 80-е гг. XX в.): Дисс. ... канд. истор. наук. - Душанбе, 2016.
9. Шарифов А. Архитектура автомобильных дорог Республики Таджикистан (пути совершенствования). - Душанбе: Граф-полиграф, 2010. - 244 с.
10. Шаропов С. М. История транспорта и профессионального союза работников транспорта Республики Таджикистан. - Душанбе, 2008. - 96 с.

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ДОРОЖНОГО ХОЗЯЙСТВА ТАДЖИКСКОЙ ССР

В статье рассматриваются вопросы управления дорожным хозяйством и развития транспорта Таджикской ССР на основе научных источников. Автор акцентирует внимание на строительстве дорог республиканского значения и их роли для дальнейшего развития страны. Отмечается, что с первых дней установления советской власти в Таджикистане транспорт стал такой же главной проблемой, как экономическое, политическое и культурное строительство. Среди приоритетов было строительство колесных дорог и мостов, без которых советская власть не могло бы по-настоящему развиваться.

Ключевые слова: дороги с твердым покрытием, колесноавтомобильная дорога, караванная тропа, гужевые дороги, грунтовые дороги, автомобильные дороги, железная дорога, дорожное строительство, транспорт, магистраль, дорожно-строительная управления, грузовые и легковые автомашины, автобусы.

АЗ ТАЪРИХИ РУШДИ ХОҶАГИИ РОҶҶОИ ҚШС ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои идоракунии хоҷагии роҳ ва рушди нақлиёти ҚШС Тоҷикистон дар асоси манбаъҳои илмӣ баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф дар мақола оид ба сохтмони роҳҳои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва нақши онҳо барои рушди минбаъдаи кишвар равона мекунад. Қайд карда мешавад, ки аз рӯзиҳои аввали таъсиси ҳокимияти шӯравӣ дар Тоҷикистон нақлиёт ба мисли дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба як мушкили асосии кишвар ҳисоб мешуд. Дар байни афзалиятҳои сохтмони роҳҳои нақлиёти чархдор ва пулҳо буд, ки бе онҳо ҳокимияти шӯравӣ воқеан рушд карда наметавонист.

Калидвожаҳо: роҳҳои пӯшиши саҳтдошта, роҳи нақлиёти чархдор, роҳи корвонӣ, роҳҳои хокӣ, роҳҳои автомобилӣ, роҳи оҳан, сохтмони роҳҳо, нақлиёт, шохроҳ, идоракунии роҳсозӣ, мошинҳои боркаш ва сабуқрав, автобусҳо.

FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE ROAD ECONOMY OF THE TAJIK SSR

The article deals with the issues of road management and transport development of the Tajik SSR on the basis of scientific sources. The author focuses on the construction of roads of national importance and their role for the further development of the country. It is noted that since the first days of the establishment of Soviet power in Tajikistan, transport has become as much a major problem as economic, political and cultural construction. Among the priorities was the construction of wheeled roads and bridges, without which the Soviet government could not really develop.

Keywords: paved roads, wheeled highway, caravan trail, carriage roads, dirt roads, highways, railways, road construction, transport, highway, road construction management, trucks and cars, buses.

Об авторе

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author

Ainulozoda Nahtullo Ainulo
Candidate of History Sciences, Docent,
Vice-Rector for Educational Affairs
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини
ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

СЧЕТ ВРЕМЕНИ И КАЛЕНДАРНО-ТРАДИЦИОННЫЕ ПРАЗДНИКИ РУШАНЦЕВ (в кратком изложении)

Дарвозиева Х. Ш., Сайнаков С. П.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

В статье основным объектом исследования выбран проблемы счет времени и календарно-традиционные праздники рушанцев. Но, на первом плане, авторы предпочли дат в квартце и историко-географические сведения о Рушане.

Рушан, как исторический регион, расположен в Горном Бадахшане и впервые к его этимологии обратил внимание русский исследователь С. П. Ванновский. Значение слова “*rixon – рушан*” он трактовал как “*источник света*”, “*радости*” и “*веселия*” [3, с. 77].

Впервые подробные сведения по истории и географии Рушана в научных кругах представили русские и английские исследователи и путешественники в XIX веке. Например, русский дореволюционный исследователь И. Минаев отмечает, что Рушан с географической и административно - политической точки зрения разделяется на три округа: 1) Вамар на правом берегу Пянджа, где проживают около 800 домохозяйств; 2) Пои Ходжа на левом берегу Пянджа, в этой части Рушана обитают почти 1000 домохозяйств; 3) Бартанг, в которой живут около 500 домохозяйств [7, с. 51].

В одном из донесения консула Российской империи в Кашгаре относительно географии региона отмечается, что Рушанское владение расположено в низовьях реки Мургаба [5, л. 2]. После них сведения по географии Рушана дает капитан С. П. Ванновский [3, с. 80 – 81].

В комментариях к “Истории Бадахшана” говорится, что Рушан историческая область, расположенная вдоль реки Пяндж и ее притоков, и находится между Шугнаном и Ванджем [8, с. 160]. Русский и советский этнограф М. С. Андреев согласно одной информации пишет, что Рушан разделяется на 10 сада (панджа), по другой версии на 6 сада (или панджа): 1. Вамар, Шуджанд и Емц; 2). Дерзуд и Барзуд; 3). Баррушан; 4). Вамд, Шидз и Деррушан; 5). Хуф, Баджув и Рубот (последний расположен на территории Афганского Рушана-Д.Х.); 6). Долина Бартанг была разделена от Багу до Рошорва [1, с. 25]. Разумеется, в этом административно-территориальном разделении с Пянджского левобережья указан только село Рубот. Необходимо отметить, что на левом берегу находятся нижеследующие села: Цаў нод (верхний Чоснуд); 2) Тор Рубот; 3) Бер Рубот; 4) Каҳга; 5) Пагор; 6) Човед; 7) Йурх; 8) Чоснуд; 9) Танҳев; и в Римзундара: 10) Шайхен; 11) Давлатҳа.

В 1883 – 1893 годов Рушан находился под влиянием афганцев. В результате подписания договора в 1895 году между Британией и Россией Рушан был разделен на три части. Территория Рушана на правом берегу Пянджа передана Бухарскому эмирату, Рушан, расположенный у левого берега Пянджа перешел под контроль Афганистана, местность Рошорв и ее окрестности под названием второй Рушанский волост вошли в состав Ферганской области Туркестанского генерал – губернаторства [6, с. 48]. На территории Памирских владений, которые были переданы Бухарскому эмирату, в начале были образованы два бекства: Рушан и Шугнан (вместе с Ваханом), немного позже они были объединены в одном бекстве – Рушан с центром в Вамаре [2, с. 246]. В 1904 году территория Рушана, которая находилась под властью Бухарского эмирата, была включена в состав Российской империи.

В первые годы советской власти Рушан вначале был разделен на две волости – Рушан и Бартанг (впоследствии стали районами) затем были объединены в один район – Рушан. Сегодня это один из районов Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан. Рушанское владение на левом берегу реки Пяндж остался в составе Афганистана.

С административно-территориальной точки зрения сегодня Рушанский район разделен на семь сельских общин. Сельсоветы Баррушан имени Назаршо Додхудоева, Рушон, Шидз имени Муъминшо Абдулвосиева, Пастхуф, Савноб, Бартанг, Басид.

Потребности людей в счете времени возникла в древние времена, а методы измерения времени и первые календари появились несколько тысяч лет назад [11, с. 3]. Рушанцы, как и таджики других регионов имеют свой особый народный календарь счет времени по частям тела, под названием *hisobi mard* – «счет мужчины» или *hisobi dehqon* – «счет земледельца», который основан на ежегодном движении солнца. Они определяли время по движению солнца, сезонам и существованию хозяйства – земледелие и скотоводство.

Календарь основан на счете по частям тела с ног до головы, так как считается, что якобы солнце в определённые дни проходит по всем частям тела. Согласно этому порядку летоисчисления, год состоит из двух циклов: в первом цикле – с ног до головы, во втором цикле в обратном порядке – от головы к ногам.

Кроме того, в традиционных домах рушанцев существовал дополнительный способ определения периодов мужского счета. Из отверстия в крыше дома, который назывался «*ruz – отверстие на потолке дома*», лучи солнца под разными углами (в зависимости от сезонов года) падали на пол, стены или деревянные столбы дома. Люди ставили знаки в местах попадания солнечных лучей на стен или столбов под разными углами (в зависимости от сезона), которые соответствовали тому или иному периоду времени счета.

Горные таджики в том числе рушанцы сохранили ряд архаистических особенностей национальных праздников и обрядов. Первый календарный праздник рушанцев – это праздник “Солнце в человеке”, который по одной версии соответствует 28 – 29 января, согласно другим сведениям, он приходится на 30 – 31 января. В Рушане праздник “Солнце в человека” считается первым календарным праздником. В Бартангской долине этот праздник называют “*Xur pa čor*”. “Солнце в человек” совпадает с древним праздником “Сада” [9, с. 2]. Смысл этого праздника состоит в благодарности уходящему году за то, что тяжелый период остался позади.

Второй праздник – это Батаём, который согласно сведениям русских дореволюционных исследователей, в Рушане считался Новым годом. И.И.Зарубин отмечает, что по рушанскому счету, *Batayom* отмечали в период вхождения солнца в *kordafson – бедро* (22 – 23 февраля) [10, с. 43]. Название этого праздника происходит из названия одного из мучных видов блюда-Бат. Батаём отмечают три дня. Первый день- побелка стен, второй день – приготовление бата, а третий день называется *salom - salom*, то есть приветствием. В этот день люди навещают и поздравляют друг друга, ходят в гости друг к другу преподносят подарки.

Очередной праздник – это Навруз, который в Рушане называют «*Ўamund*». Слово «*Ўamund*», согласно рассказам некоторых старожилов, означает “зелёная трава”, согласно другим сведениям обозначает земля. Согласно календарю счет времени по частям тела человека, праздник «*Ўamund*» в Рушане отмечается когда солнце находится в периоде “*zord*”, то есть “внутри сердца”. «*Ўamund*» в каждом селе Рушана отмечается по – особому, а “Великий Навруз” праздновался в селе Баррушан.

Наряду с другими народными праздниками, рушанцы также отмечают мусульманские праздники-Рамазан и Курбан. Еще один праздник, который отмечали рушанцы, но сегодня стало забытым, назывался “*čoršanbe sur*” [4, с. 36]. Суть этого древнего арийского праздника состоял в том, что люди очищались от грехов и будут защищены от несчастья.

Подводя итоги исследования отметим, что:

- с географической точки зрения Рушан, расположенный по обоим берегам реки Пяндж между Шугнаном и Язгулямом, и долины реки Бартанг, до афганского завоевания был самостоятельным таджикским владением. Население этого региона составляли рушанцы, которые представляли себя в трех этнонимических категориях: рушанцы, рушанские таджики и таджики;

-рушанцы имели свой собственный календарь, счет времени по частям тела, под

названием *hisobi mard* – «счет мужчины» или *hisobi dehqon* – «счет земледельца». В жизни землевладельцев и скотоводов Рушана календарь сыграл важную роль, поэтому все обряды, праздники и традиции проходили в соответствии с ним. Некоторыми своими деталями указанный календарь отличался не только от календарей таджиков других регионов, но также различие видно меж сел самого Рушана;

- в Рушане национальные и религиозные праздники таджиков отмечают с учетом местных особенностей. Сегодня “Солнце в человеке” и “Батаём” не отмечаются на должном уровне, их празднуют только в отдаленных селах. Большинство обрядов, связанных с этими праздниками совершаются и выполняются во время Навруза.

Литература

1. Андреев М. С. *Таджики долины Хуф. Выпуск 1. - Сталинабад, 1953. – 247 с.*
2. Бокиев О. *Завоевание и присоединение Северного Таджикистана, Памира и Горного Бадахшана к России. - Душанбе, 1994. – 276 с.*
3. Ванновский. *Извлечение из отчёта капитана Ванновского о поездке в Рушане и Дарвазе // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. Выпуск LVI. - СПб., 1894. – С. 73-125.*
4. Давлатбеков Н. *Освещение исмаилизма на Памире в трудах русских дореволюционных исследователей. - Душанбе, 1995. – 57 с.*
5. *Документ № 1. Доклад Императорское Российское консульства в Каишгаре от 12 сентября 1883 года Господину начальнику Азиатского департамента от 12 сентября 1883 г. // Сборник документов по истории Памира (1883 – 1931 гг.). Государственный архив Горно-Бадахшанской автономной области. Ф. 25. Оп. 3. Ед. хр. 12. - ЛЛ. 1 – 14.*
6. Зайцев В. Н. *Памирская страна – центр Туркестана. Ежегодник Ферганской области. Том II. Отдельный оттиск. - Новый Маргелан, 1903. – 78 с.*
7. Минаев И. *Сведения о странах по верховьям Аму - Дарьи. - СПб., 1879. – 242 с. + VIII стр. предисл.*
8. Мирзо Сангмухаммади Бадахшӣ, Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар. *Таърихи Бадахшон. - Душанбе, 2007. – 275 с.*
9. *Наврӯзи Рушон ва вижагиҳои он // Оинаи Сафо. № 1 (02). Марти соли 2018. – С. 2.*
10. Саркоров С. А. *Этнолингвистическая характеристика рушанцев (по материалам архива И. И. Зарубина). Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. - СПб., 2006. – 153 с.*
11. Холов М.Ш. *Тақвимҳои кишоварзии тоҷикони кӯҳистон. - Душанбе: Ирфон, 2006. – 132 с.*

СЧЕТ ВРЕМЕНИ И КАЛЕНДАРНО-ТРАДИЦИОННЫЕ ПРАЗДНИКИ РУШАНЦЕВ (в кратком изложении)

Целью и задачами исследования являются анализ и изучение традиционных календарных праздников и обрядов рушанских таджиков, взгляд на прошлое проблемы, ее сравнение с нынешним состоянием, определение уровня трансформации в праздновании и проведении народных праздников и обрядов жителями Рушана с конца XIX века до наших дней. Основное содержание статьи составляют традиционные сезонные календари и их особенности, традиционные народные и религиозные праздники и обряды у рушанцев. Указанные вопросы исследованы на основе сведений источников, полевых исследований и научной литературы, сравнены традиционные обряды рушанцев с таджиками других горных регионах, указаны также на их частные отличия.

Ключевые слова: Рушан, рушанцы, рушанские таджики, календари, праздники и обряды, “Солнце в человеке”, Батаём, Навруз, осенний Навруз (Мехргон).

ҲИСОБИ ВАҚТ ВА ИДҶОИ ТАҚВИМӢ-АНЪАНАВИИ РУШОНИЁН (дар шакли мухтасар)

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ таҳлил ва омӯзиши ҷашну маросимҳои тақвимӣ-анъанавии тоҷикони рушонӣ, назар ба гузаштаи масъала ва муқоисаи он бо ҳолати имрӯза, муайян намудани сатҳи трансформатсия (дигаргуншавӣ) дар қайдкунии ҷашнҳо ва гузарондани маросимҳои мардумии рушонӣ аз охири асри XIX то замони муосир мебошад. Мундариҷаи асосии мақоларо маълумот оид ба тақвимҳои анъанавии мавсимии кишоварзӣ ва хусусияти он, идҳои анъанавӣ – мардумӣ, динӣ ва маросимҳои мардуми Рушон дар бар мегирад. Масъалаҳои мазкур дар асоси маълумоти маъхазҳо,

тахқиқоти саҳроӣ ва адабиёти илмӣ таҳқиқ гардида, маросимҳои анъанавии мардуми Рушон бо тоҷикони дигар минтақаҳои кӯҳистон муқоиса гардида, тафовутҳои ҷузӣ онҳо нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Рушон, рушониён, тоҷикони рушонӣ, тақвимҳо, ҷашну маросимҳо, Офтоб дар мард, Батаём, Навруз, Наврузи тирамоҳ (Меҳргон).

TIME COUNT AND CALENDAR-TRADITIONAL HOLIDAYS OF THE RUSHANS (in summary)

The aim and objectives of the study are the analysis and study of traditional calendar holidays and rituals of the Rushan Tajiks, a look at the past of the problem, its comparison with the current state, determining the level of transformation in the celebration and holding of folk holidays and rituals by the inhabitants of Rushan from the end of the 19th century to the present day. The main content of the article is traditional seasonal calendars and their features, traditional folk and religious holidays and rituals of the Rushan people. These issues are studied on the basis of information from sources, field research and scientific literature, the traditional rituals of the Rushan people are compared with the Tajiks of other mountainous regions, and their particular differences are also indicated.

Keywords: Rushan, Rushans, Rushan Tajiks, calendars, holidays and rituals, “The Sun in a Man”, Batayom, Navruz, autumn Navruz (Mehrmon).

Об авторах

*Дарвозиева Ханифа Шодибековна
Кандидат исторических наук, ассистент
кафедры всеобщей истории и
международных отношений
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

*Сайнаков Сайнак Парпишоевич
Кандидат исторических наук, доцент,
заведующий кафедрой истории
таджикского народа
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: saynakov2012@mail.ru*

Дар бораи муаллифон

*Дарвозиева Ханифа Шодибековна
Номзади илмҳои таърих, ассистенти
кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои
байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

*Сайнаков Сайнак Парпишоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: saynakov2012@mail.ru*

About the authors

*Darvozieva Hanifa Shodibekovna
Candidate of Historical Sciences, assistant of
the department of general history and
international relations
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

*Saynakov Saynak Parpishoevich
Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of history of
the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: saynakov2012@mail.ru*

ТАЪРИХНИГОРИИ ИЛМИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ЧАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Ганчакова М. Г.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Заминаҳои нахустини илми тоҷик ва рушди минбаъдаи он яке аз дастовардҳои бузургтарини сохтмони фарҳангӣ дар Тоҷикистони Шӯравӣ ба ҳисоб меравад ва дар таърихнигории ватанӣ мавқеи хосро ишғол менамояд. Барои омӯзиши масъалаи мазкур аз муҳтавои осори муаррихони ватанию хориҷӣ бар меояд, ки дар Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали барқароршавии ҳокимияти Шӯравӣ, бахусус аз нимаи дуюми солҳои 20-уми асри XX корҳои тадқиқотӣ-илмӣ ба роҳ монда шуда, рӯ ба тараққиёт овард ва чунин раванд то ибтидои солҳои 40-ум, яъне оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ идома меёбад. Маҳз таҳқиқи вазъи илми Тоҷикистон дар чунин лаҳзаи ҳассос ва тақдирсоз дар таърихнигории ватанӣ рӯзмарра ва мубрам буда, мавриди пажӯҳиши муҳаққиқон қарор гирифтааст. Азбаски дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ вазифаи муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии ҷумҳурӣ ба масъалаи баланд бардоштани руҳияи ватандӯстӣ – ҳарбӣ, иқтидори ҳарбии мамлакат равона гардида, бештар ба масъалаҳои илмӣ - техникӣ, яъне ихтирооти яроқҳои нави ҷангӣ ва рушди иқтисоди ҳарбӣ шуғл меварзиданд. Руҳияи ватандӯстонаи олимони тоҷик ва ҳамакидагии онҳо бо ҳизби коммунистӣ баҳри мустаҳкам намудани иқтидори мудофиавии мамлакат ва ғалабаи нақши мусоид гузошанд. Дар асари бунёдии “Таърихи халқи тоҷик. Ҷ. VI.” оварда шудааст, ки дар солҳои 40-уми асри XX илми таърихи тоҷик раванқ ёфта, бо сабабҳои сар задани ҷанг, аз ҷумла муаррихон ба таҳқиқи мавзӯҳои дорои хусусияти ҳарбӣ-ватандӯстӣ ҷалб гардиданд [5, с. 96].

Дар таҳқиқи илми Тоҷикистон саҳми муҳаққиқ З. Ш. Раҷабов назаррас мебошад. Дар монографияи муҳаққиқ “Наука Советского Таджикистана” фаъолияти муассисаҳои илмӣ - таҳқиқотӣ, дастовардҳои илмҳои дақиқ ва ҷамъиятӣ, роҳҳои тайёр намудани кадрҳои миллӣ ва ғамхорӣ ҳокимияти Шӯравӣ ва ҳизби Коммунистӣ баҳри рушди илм дар Тоҷикистон инъикос ёфта, инчунин вазъи илми тоҷикро дар солҳои ҷанг тадқиқ намудааст [8, с. 112].

Саҳми Е. С. Шагалов дар таҳқиқи илми Тоҷикистон бузург буда, як қатор асарҳо роҷеъ ба таърихи илми ҷумҳурӣ таълиф намудааст. Аммо дар тадқиқи масоили мазкур муҳимияти таҳқиқоти муаллиф дар он арзёбӣ мегардад, ки ба таври алоҳида монографияи худро таҳти унвони “Наука Таджикистана в годы Великой Отечественной войны” [16, с. 258] таълиф намудааст, ки пурра ба ҳаёти илмӣ ҷумҳурӣ дар солҳои ҷанг бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки иқтидори илмӣ ҷумҳурӣ, ки дар солҳои аввали ҳокимияти Шӯравӣ ба даст омада буд, бо сабаби оғози ҷанг мавзӯҳои нақшавии корҳои илмиро тағйир дода, муҳтавои рӯзмаррагии онҳо ба руҳияи ватандӯстӣ ва мудофиаи ватан нигаронида шудаанд [16, с. 2]. Муҳимияти рушди минбаъдаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, фаъолияти эъзомияҳои илмӣ, ҷаласаҳои илмӣ ва тайёр намудани кадрҳои илмиро муаллиф зарур дониста, қайд менамояд, ки ҷанг ба фаъолияти илмӣ Тоҷикистон монеа шуда натавонист [16, с. 7].

Дар ҷумҳурӣ то ибтидои солҳои 40 – уми асри XX илм рӯ тараққӣ оварда ва барои васеъ намудани фаъолияти илмӣ – таҳқиқотии олимони ва муассисаҳои илмӣ соли 1941 Пойгоҳи тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС ба Шӯбаи тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС табдил ёфта, ба фаъолияти он академик Е.Н.Павловский роҳбарӣ менамуд [1, с. 5]. Аммо оғози ҷанг ба монанди дигар соҳаҳо ба фаъолияти муассисаҳои илмӣ ҷумҳурӣ, аз ҷумла Шӯбаи тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС бетаъсир намонд.

Дар таърихнигории ватанӣ роҷеъ ба таҳқиқи таърихи илми давраи ҷанги Тоҷикистон қимати осори илмӣ М. Р. Шукуров баланд буда, зеро дар асараш “Культурная жизнь

Таджикистана в годы Великой Отечественной Войны” боби алохидае ба масоили илм бахшида шудааст [17, с. 83-96]. Муаллиф дар ин самт аз мурочиатномаи расмии ҳукумати Шӯравӣ, ки тавассути радио аз 3 июли соли 1941 дар бораи ба шароити замони ҷанг мувофиқ намудани фаъолияти шуъбахову муассисаҳои илмӣ шунида шуд, дар асараш иқтибос оварда, иброз намудааст, ки аз рӯзи аввали оғози ҷанг дар шароити ҷумҳурӣ, ки Шуъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС - ро академик Е.Н.Павловский роҳбарӣ менамуд, дар амал татбиқ намуд [17, с. 83].

Аз рӯи қайди муҳаққиқ зарурат дигар ба таҳқиқи мавзӯҳои ҷузъӣ, ки марбут ба шароити замони мазкур рӯзмарра набуданд, аз нақша бароварда шуда ва ба ҷои онҳо мавзӯҳои мубрам, ки моҳияти ватандӯстӣ – ҳарбӣ ва аҳамияти хоҷагии халқ доштанд, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Барномаи мушаххаси он 1-уми сентябри соли 1941 баъди ба тавсиб расидани қарори ШКХ-и ҷумҳурӣ “Оид ба азнавсозии фаъолияти Шуъбаи тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ” қабул гардид, ки ба талаботи замони ҷанг ҷавобгӯӣ бошад [17, с. 83].

Дар тақвияти масоили мазкур тавассути Қарори ба тавсибрасидаи Шӯрои Комиссарони Тоҷикистон «Оид ба аз навсозии кори Шуъбаи тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ» дар асари дастҷамъонаи “Из истории культурного строительства в Таджикистане. Т.2.)”, ки аҳамияти манбавӣ дорад, қайд гардидааст, ки шуъбаи тоҷикистонӣ оид ба азнавсозии муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ корҳои ба хоҷагии халқ манфиатдорро ба сомон расонд. Дар натиҷа вазифаҳо оид ба инкишофи соҳаҳои зоология, паразитология, ботаника ва пахтакорӣ ҷумҳурӣ муайян карда шуданд [4, с. 231-232].

Яке аз муҳаққиқони масоили Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ муаррих Л. П. Сечкина низ қайд намудааст, ки мавзӯҳои, ки то оғози ҷанг ба таҳқиқоти илмӣ кашида шудаанд, бо сабаби дар шароити замони ҷанг рӯзмарра набуданашон аз нақша бароварда шудаанд. Масалан, аз нақшаи илмӣ-таҳқиқотии соли 1941 10 мавзӯ бароварда шуда, то доираи 20 мавзӯ қатъ ва 28 ба нақшаи соли 1942 ворид гардиданд [12, с. 160].

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ фаъолияти илмӣ-тадқиқотии олимони Шуъбаи тоҷикистони Академияи илмҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар ду самт, яъне оид ба илмҳои табиатшиносӣ ва ҷамъиятшиносӣ пеш бурда мешуд. Корҳои илмӣ-таҳқиқотии илмҳои дақиқ аз нуқтаи назари Л. П. Сечкина дар ҷумҳурӣ низ ба ду самт равона шуда буд. Пеш аз ҳама кофтукови ҷойҳои нави канданиҳои фойданок, истифодаи ашёи хом барои саноат ва усулҳои баланд бардоштани ҳосилнокии хоҷагии қишлоқ, истеҳсоли маҳсулоти чорво ва мубориза ба муқобили кувваҳои зараррасони хоҷагии қишлоқ маҳсуб меёфт [12, с. 161].

Дар солҳои ҷанг зарурат ба таҳқиқоти корҳои рӯзмарравии илмӣ – тадқиқотӣ зиёд гардида, марбут ба он муовини раиси Шуъбаи тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ А. И. Толмачев қайд намудааст, ки бо суръати тез ҳал намудани масоили илмӣ, аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Имрӯз мо бояд тамоми масъалаи илмиро зудтар ҳаллу фасл намоем ва феврал бояд натиҷаҳои онро дастраси хоҷагии халқ намоем» [14, с. 11].

Аз муҳтавои тадқиқотҳо маълум мегардад, ки тамоми нерӯ баҳри пажӯҳиши мавзӯҳои мудофиавӣ ва мустаҳкам намудани заминаи моддии ҷумҳурӣ равона гардида буд. Пеш аз ҳама ба нақша гирифта шуда буд, ки тавассути тадқиқотҳои илмӣ манбаи нави ашёи хом ва растаниҳои доруворӣ пайдо намуда, бо усули асосноккунии илмӣ ва таҷрибаи амалӣ баланд бардоштани ҳосилнокии кишоварзӣ ва маҳсулоти чорво коркард шуда, дар амал татбиқ гардад. М. Р. Шукуров иброз доштааст, ки баҳри дар амал татбиқ намудани нақшагузориҳои илмӣ, саҳми олимони дохилӣ ва кӯчонидашуда назаррас мебошад [17, с. 84]. Зеро, дар замони мазкур бо сабаби идома ёфтани амалиётҳои ҷангӣ дар қисмати ғарбии қаламрави мамлакат, баъзе муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ба Тоҷикистон кучонида шудаанд.

Шагалов Е. С. дар асараш оид ба фаъолияти муассисаҳои илмӣ –тадқиқотии кучонидашуда маълумот медиҳад, ки Пажӯҳишгоҳи зоологии Ленинград, Пойгоҳҳои биологии Мурманск ва Севастополи Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба Тоҷикистон кучонида шудаанд [16, с. 103].

Дар замони ҷанг марказҳои асосии истеҳсоли нафт дар қисмати ғарби ИҶШС ҷойгир буд ва он дар ихотаи душман қарор дошт. Аз ин ҷиҳат, зарур доништа шуд, ки марказҳои нави истеҳсоли нафтро дар мамлакат пайдо намоянд. Бо чунин мақсад фаъолияти пажӯҳишгоҳи геологияи Шӯъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС низ ҷоннок гардида, ҳанӯз соли 1941 дар ҳаёти он 16 корманди илмӣ, аз ҷумла 3 номзадҳои илм ва 1 профессор фаъолият намуда, [6, с. 24] диққати асосӣ ба таҳқиқ ва омӯзиши конҳои нави ангишт ва таъмини ҷумҳурӣ бо сӯзишвории моеъ равона буд.

Дар ҳақиқат яке аз мушкилоти асосии замони ҷанг дар шароити ҷумҳурӣ норасоии сӯзишвории моеъ буд ва дар хусуси он Л. П. Сечкина қайд менамояд, ки “ба ғайр аз дигар талаботҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, танҳо барои саноати ҷумҳурӣ 80 ҳазор тонна лозим буд” [13, с. 127]. Дар тақвияти мушкилоти мазкур аз мазмуни таҳқиқотҳо маълум мегардад, ки гурӯҳи илмии пажӯҳишгоҳи геологияи соли 1944 муайян кард, ки масъалаи сӯзишвории ҷумҳурӣ аллакай ҳалли худро пайдо намудааст. Барои саноати нафти ҷумҳурӣ имконият дар майдонҳои шимолӣ Тоҷикистон пайдо гардид. М. Р. Шукуров қайд менамояд, ки “геологҳо асоснок намуданд, ки заминаи металҳои нодир оянда дар Зарафшон ва Ҳисор ба истифода дода мешавад” [17, с. 87].

25 декабри соли 1941 ШКХ ҚШС Тоҷикистон қарор «Дар бораи коркарди захираҳои нуриҳои минералӣ» қабул намуд, ки дар амалгардонии он диққати геологҳо ба кофтукови конҳои селитрийи калийдор равона буд. Бо чунин мақсад дар солҳои 1941-1943 тавассути нақшаи дурнамо дар водии Вахш тадқиқот оғоз гардид [17, с. 87].

Ҳамин тавр, М. Р. Шукуров фаъолияти пажӯҳишгоҳи геологияи Шӯъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС-ро мусбат арзёбӣ карда, иброн намудааст, ки тавонист вазифаҳои худро дар солҳои ҷанг баҳри пайдо намудани манбаҳои нави ашёи хом, аз ҷумла сӯзишворӣ, намак ва таъмини хоҷагии қишлоқ бо нуриҳои маъданӣ иҷро намуд [17, с. 88].

Дар асари М. Р. Шукуров фаъолияти пажӯҳишгоҳи ботаникаи Шӯъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС низ мусбат арзёбӣ гардидааст, ки соли 1941 дар ҳаёти он 26 нафар корманди илмӣ, аз ҷумла 5 номзадҳои илм фаъолият менамуданд. Дар оғози ҷанг чанд нафар кормандони он ба фронт сафарбар гардида, боқимонда асари бунёди “Набототи Тоҷикистон” – ро таълиф намуда, растаниҳои нави дорои хусусияти табобатиро ҷустуҷӯ ва ба он ворид менамуданд [17, с. 88]. Боиси таъкид аст, ки нақши пажӯҳишгоҳи ботаникаи Шӯъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС дар омӯзиш ва ҷустуҷӯи набототи ҷумҳурӣ дар замони ҷанг назаррас аст.

Дар таърихнигории ватанӣ яке аз мушкилоти соҳаи илми ҷумҳурии замони ҷанг ба фронт сафарбар намудани кадрҳои боиктидори илмӣ ба ҳисоб меравад, ки натиҷаи онро М.Р.Шукуров дар кам гардидани ҳаёти кормандони муассисаҳои илмии ҷумҳурӣ нишон додааст [17, с. 84]. Аммо ба мушкилоти зиёди замони ҷанг нигоҳ накарда, баҳри тайёр намудани кадрҳои илмӣ тибқи шароити имконият диққати ҳосе дода мешуд.

М. Р. Шукуров қайд менамояд, ки ду маротиба моҳи феврал ва апрели соли 1944 бюрои КМ ҲК (б) Тоҷикистон масъалаи “Ба шӯъбаи аспирантура ва докторантураи АИ ИҶШС сафарбар намудани докталабон” баррасӣ гардид, ки дар натиҷа 3 нафар барои таҳсил ба шӯъба докторантура ва 12 нафар аспирантура тавсия ва сафарбар гардидаанд [17, с. 85].

Дар масъалаи баланд бардоштани иқтидори илмии ҷумҳурӣ М. Р. Шукуров овардааст, ки соли 1942-1945 ҷамъ 16 рисолаи докторӣ ва 32 номзадӣ дифоъ гардид, ки аз он 6 рисолаи докторӣ ва 8 номзадӣ марбут ба илмӣ биология буданд [17, с. 85].

Мушкилоти дигари соҳаи илми ҷумҳурӣ дар сушт гардидани заминаи моддии Шӯъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС ба назар мерасад, ки боиси амалӣ нашудани нақшаҳои эъзомияҳои илмӣ гардиданд. Инчунин таҷҳизот нокифоя буда, нақшаҳои сохтмони баъзе муассисаҳои нави илмӣ ва лабораторияҳои илмӣ ба таъхир гузошта шуданд [17, с. 84].

Дар таърихнигории муосир омӯзиши масоили илми Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Муҳтавои таҳқиқоти диссертатсионии Ю. Ш. Саидасанов масъалаи ВМКБ дар солҳои Чанги Бузурги Ватаниро дар бар гирифта, аммо дар зербоби алоҳида доир ба таърихи маорифу илми вилоят маълумоти умумӣ дода шудааст [9, с. 102-116]. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки соли 1941 пажӯҳишгоҳи геологии Помир Ҷамоияти худро оғоз намуд, ки иқтишофи геологӣ тавонист, барои аз худ кардани канданиҳои Ҷамоияти аз қаъри замин корҳои зиёдро ба сомон расонад.

Дар таърихи масоили Ҷамоияти пойгоҳҳои илмӣ дар шароити кӯҳистон М. Р. Шукуров қайд менамояд, ки масъалаи баланд бардоштани ҳосилнокӣ дар ноҳияҳои кӯҳистони Тоҷикистон, бахусус дар боғи ботаникии Помир ва Пойгоҳи кӯҳӣ – ботаникии Варзоб мавриди омӯзиш ва таҷриба қарор мегирифт. Дар натиҷаи таҷрибаи самараноки А. В. Гурский дар Помири Ҷамоияти ангур ва дигар меваҳо дар шароити кӯҳистон парвариш меёфтанд [17, с. 89]. Дар солҳои 1941-1945 кормандони боғи ботаникии Помир дар зиёда аз 2000 намуди растанӣ ва дарахтони решагиву буттагӣ таҳқиқот гузарониданд, ки 800 намуди он ба шароити минтақа мутобиқат намуд. Масалан профессор А.В. Гурский дар рӯзномаи «Бадахшони сурх» аз 5 июлисоли 1945 оварда аст, ки Боғи ботаникии Помир муддати 5 сол дар 70 намуди растаниҳои ҳосилхез, 250 дарахт, 150 беҳосил ва 500 намуди зироатҳои техникаӣ таҷриба гузаронд. Боғи ботаникӣ 12 намуди ангур, аз ҷумла навъи «Кобириё» ва «Раслин» - ро парвариш намуд, ки ҳар як хӯшаи он 5 кг ҳосил медиҳад. Инчунин навъи зардолуи «Крем» ва «Фарғонагӣ» таҳқиқ гардид, ки дар шароити кӯҳистон ҳосили зиёд медиҳанд [15, с. 130]. Солҳои 1944-1946 барои Ҷамоияти босамари боғи ботаникӣ канали «Ханев» сохта шудааст.

Ба шароити минтақаи дурдасти кӯҳистони Помир нигоҳ накарда, соли 1941 дар он 9 пойгоҳи метеорологӣ Ҷамоияти менамуданд, ки ду адади он назди пириҳои Федченко ва кӯли Сарез ҷойгир буданд. Селексионерҳо А. А. Василевский, О.Н. Сорокина ва О. В. Зеленский навъҳои зироати хоҷагии кишлоқи ба хунуқӣ тобоварро кашф намудаанд [2, с. 109].

Свешников В.М. оид ба сатҳи Ҷамоияти хоки ноҳияҳои баландкӯҳ аз соли 1939 то 1949 таҷриба гузаронида, дар натиҷа китоби «Водный режим растений и почв Памира» - ро навишт [11, с. 30].

Ҷамъамон хизмати Свешников В. М. дар омӯзиш ва таҷрибагузаронии растаниҳои решагии минтақаҳои баландкӯҳ назаррас буд, ки натиҷаи судманди он дар Боғи ботаникии Хоруғ истифода мегардид [10, с. 6].

Дар солҳои чанг баҳри рушди илми ҷумҳурӣ, ки натиҷаи он боиси баланд гардидани истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии халқ мегардид, корҳои зиёд ба анҷом расонида шудааст. Аз ҷумла, соли 1944 барои омӯзиши ҷорҳои шохдори калони маҳаллӣ, емтайёркунӣ ва боркашонии ҷорво пажӯҳишгоҳи зоология ва паразитологияи Шуъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС ба пажӯҳишгоҳи ҷорводорӣ мубаддал гардид [17, с. 91].

Соли 1944 дар плантатсияи боғи ботаникии Сталинобод 27 намуди растаниҳои доруворӣ мавриди таҷриба қарор дошт. Дар натиҷаи таҳқиқоти ботаникӣ солҳои чанг парвариши каучук ба роҳ монда шуд, ки дар ҷумҳурӣ яке аз зиротҳои техникаӣ судманд маҳсуб меёфт [17, с. 88-89].

Саҳми Пажӯҳишгоҳи таърих, забон ва адабиёти Шуъбаи тоҷикистони Академияи фанҳои ИҶШС дар рушди илми таърих ва дар руҳияи Ҷамоияти - ватандӯстӣ тарбия намудани аҳолии назаррас мебошад. Олимони ҷумҳурӣ диққати асосӣ ба тарбияи ватандӯстӣ дода, дар осори хеш нақши қаҳрамони гузаштагонӣ аҷдодони тоҷиконро тараннум менамуданд. Махсусан муҳтавои кормандони илмӣ Пажӯҳишгоҳи таърих, забон ва адабиёти Шуъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС мақолаҳои дорой хусусияти ватандӯстӣ ва қаҳрамониҳои халқи тоҷикро интишор менамуданд.

Дар рушди илми таърихи замони чанг Б. Ҷафуров нақши арзанда гузоштааст. Аз ҷумла, соли 1944 асарҳои Б. Ҷафуров ва Н. И. Прохоров «Таджикский народ в борьбе за свободу и независимость своей родины» аз нашр баромад [3, с. 167]. Дар ин асар муаллифони кӯшиш намудаанд, ки таърихи халқи тоҷикро аз давраи қадимтарин то замони худ инъикос намоянд.

Дикқати асосиро бештар ба давраҳои ҳассоси таърихӣ равона кардаанд, ки ба муборизаи аҷдодони тоҷикон бар зидди аҷнабиён тааллуқ дорад.

Муҳтавои осори замони ҷангии С. Айнӣ ба самти таърих равона шуда буд. Ӯ дар ин давра очеркҳои «Исёни Муқаннаъ» (1944) ва «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» - ро (1944) менависад. Дар асарҳои С. Айнӣ тавассути маълумотҳои асосноки ҷиддӣ баъзе паҳлуҳои норавшани таърихи асримиёнагии халқи тоҷик инъикос ёфтааст [17, с. 93]. То таҷлили 15 - солагии таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон аз 20 то 24 апрели соли 1944 иҷтимоӣ илмӣ Шуъбаи тоҷикистони Академияи фанҳои ИҶШС дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, ки дар он 69 маърузаи мубраму рӯзмарра баррасӣ гардид. Е. С. Шагалов қайд намудааст, ки муҳтавои асосии маърузаҳо дастовардҳои соҳаи илмҳои табиӣ ва гуманитарии ҷумҳуриро дар бар мегирифтанд [16, с. 212].

Дар бахши илмҳои ҷамъиятии иҷтимоӣ маърузаҳои академик Е. Н. Павловский дар бораи «Маорифи халқ дар давраи тоинқилобии Осиёи Миёна», Х. У. Сидиков «Маорифи халқи Тоҷикистони Шӯравӣ», П. И. Смоличев «Қорҳои бостоншиносӣ дар Тоҷикистон», профессор М. Я. Феноменов «Маҷмӯаҳои бостоншиносӣ дар Тоҷикистон» ва Ш. Ҳусейнзода оид ба «Марҳилаҳои асосии инкишофи адабиёти классики тоҷик» маълумот доданд. Чунин муҳтавои ҷорабиниҳои муассасаҳои илмӣ яке аз қомебиҳои беназири илмӣ, сиёсӣ ва фарҳангии замони ҷанги ҷумҳури ба шумор меравад.

Масъалаи дигаре, ки солҳои ҷанг ба рушди соҳаи илми ҷумҳури мушкิลӣ эҷод менамуд, кам гардидани маблағгузори мебошад. Чӣ тавре М. Р. Шукуров дар таҳқиқоти хеш аз манбаҳои бойгонӣ иқтибос оварда нишон медиҳад, ки гарчанде соли 1941 барои бучети Шуъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС 442 327 ҳазор сӯм ҷудо мегардид, соли 1942 то 273 887 ҳазор кам гардид. Аммо ба кам гардидани маблағгузори нигоҳ накарда, нақшаи мавзӯҳои таҳқиқотӣ афзун гардида, дар соли 1941 - 73 масъаларо дар бар мегирифт, аммо соли 1942 аллақай ба 81 мавзӯ расида буд [17, с. 84].

Дар солҳои охири ҷанг барои қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ хароҷоти зиёд гардида, соли 1943 - 3.446630 сӯм, 1944- 4.530 ҳазор сӯм ва соли 1945 – 10 млн. 800 ҳазор сӯмро ташкил медод [7, с. 40]. Аз чунин нишондиҳандаҳо ба хулосае омадан лозим аст, ки ба шароити душвори замони ҷанг нигоҳ накарда, дикқати ҳокимияти Шӯравӣ ба рушди илми ҷумҳури равона буд.

Ҳамин тавр, бо фарогир ва истифодаи як қатор манбаҳои осори илмӣ оид ба масоили таърихӣ илми Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба хулосае омадан лозим аст, ки омӯзиши самтҳои гуногуни илми тоҷик дар таърихнигорӣ муосир таҳқиқотҳои навро талаб менамояд. Зеро, пажӯҳиши масъалаи самтҳои гуногуни илми ҷумҳури дар замони ҷанг назди илми Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон гузошташуда, мувофиқи ҳадаф ва рӯзмарра мебошанд. Азбаски дар назди Шуъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС аз рӯи ду самт, яъне оид ба илмҳои табиатшиносӣ ва ҷамъиятшиносӣ фаъолият менамуданд, марбут ба шароити замони ҷанг дар назардаш вазифаҳои алоҳида гузошта шудаанд. Пажӯҳишгоҳҳои самти табиатшиносӣ ва таҳқиқ мувазаф гардиданд, ки барои баланд бардоштани истеҳсолоти хоҷагии халқ, аз худ намудани манбаи нави ашёи хом дар қаламрави ҷумҳури мусоидат намоянд. Аз хулосаи таҳқиқотҳои маҷмӯии илмӣ маълум мегардад, ки онҳо то андозае вобаста ба шароити ҷумҳури дар замони ҷанг вазифаҳои худро иҷро намудаанд.

Дар самти илмҳои ҷамъиятшиносӣ олимони мамлакат дикқати асосӣ ба тарбияи руҳияи ватандӯстӣ дода, дар осори хеш нақши қаҳрамонӣ гузоштагонро тараннум менамуданд. Чунин раванд дар фаъолияти олимони муассасаҳои Шуъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС ба назар расида, муаррихону адибон тавонистанд, ки мақолаҳои осори илмӣ дорои хусусияти ватандӯстона таълиф намоянд ва намунаи чунин асар дар таърихнигорӣ ватанӣ мавқеи асосиро ишғол намуда, боиси ғаниву бой гардидани саҳифаи таърихӣ халқи тоҷик гардидаанд.

Адабиёт

1. Академия наук Таджикской ССР. - Душанбе: Дониш, 1979. - 327 с.
2. Антоненко Б.А. История таджикского народа. Монография / Б.А. Антоненко. – М., 1964. – 326 с.
3. Гафуров Б. Г., Прохоров Н. Таджикский народ в борьбе за свободу и независимость своей родины. / Б. Г. Гафуров, Н. Прохоров. – Сталинабад, 1944. – 167 с.
4. Из истории культурного строительства в Таджикистане 1941-1960 гг. - Душанбе: Дониш, 1972.- Т.2. - 512 с.
5. История таджикского народа. Новейшая история (1941-2010 гг.). Т. VI. / Под общ. ред. акад. Р.М. Масова. – Душанбе: Империял – Групп, 2011. – 688 с.
6. Наука в Таджикистане. – Сталинабад, 1945. – С. 24.
7. Развитие науки в Таджикистане. – Сталинабад, 1951. – С.40.
8. Раджабов З.Ш. Развитие науки в Таджикской ССР Монография. / З.Ш.Раджабов. - М.: Наука, 1964 - 112 с.
9. Саидасанов, Ю.Ш. ГБАО в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): дисс... канд. истор. наук: 07.00.02 / Саидасанов Ю. Ш. – Душанбе, 2011. – 175 с.
10. Свешников В.М. Корневые системы растений Памира. Монография / Свешников В.М. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР. - 1952. – 121 с.
11. Свешников В.М. Водный режим растений и почв высокогорных пустынь Памира. Монография / Свешников В.М. - Душанбе, изд-во АН Тадж. ССР. 1962. – 247 с.
12. Сечкина Л. П. Таджикистан в годы Великой Отечественной войны 1941- 1945. Монография / Сечкина Л. П. - Душанбе: Дониш, 1989. - 160 с.
13. Сечкина, Л.П. Трудовой подвиг таджикского народа в годы Великой Отечественной войны. Научный статья / Л.П. Сечкина // Труды АН Тадж. ССР. – 1960. – Т.25. – С.127.
14. Толмачев А. И. Некоторые задачи ботанической науке в изучении растительных ресурсов Таджикистана. Научный статья // Известия таджикская филиал Академия наука СССР.- 1944.- №3. - С.11.
15. Шагалов Е.С. Наука в Таджикистане в период социалистического строительства (1917 - 1958гг.). Монография / Е.С. Шагалов. - Душанбе: Ирфон, 1975. - 240 с.
16. Шагалов, Е.С. Наука Таджикистана в годы Великой Отечественной войны. Монография / Е.С. Шагалов. – Душанбе, 1985. – 258 с.
17. Шукуров М.Р. Культурная жизнь Таджикистана в годы Великой Отечественной войны. Монография / Шукуров М.Р. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 160 с.

ТАЪРИХНИГОРИИ ИЛМИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Ба тамоми мушкилоти замони ҷанг нигоҳ накарда, илми тоҷик то андозае рӯ ба пешравӣ оварда буд. Фаъолияти муассисаҳои илмӣ дар баҳри рушди илм амал намуда, то андозае ба муваффақият ноил гардида буданд. Рӯзмаррагии таҳқиқоти муҳаққиқон оид ба илми тоҷик дар солҳои ҷанг ба он нисбат дода мешавад, ки дар тамоми самтҳо масъалагӯзорӣ танҳо руҳияи ватандӯстиро дар бар мегирифт. Барои омӯзишу таҳқиқи илми тоҷик дар солҳои мудҳиши ҷанг як қатор мақолаву осори илмӣ ва рисолаҳои номзадӣ докторӣ мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар таърихнигорииватанӣ таҳқиқи масоли мазкур мувофиқи ҳадаф буда, тадқиқотҳои нави илмӣ дар ин самт ба анҷом расонида шудаанд.

Калидвожаҳо: мушкилот, ҷанг, илм, тоҷик, муассисаҳо, рушд, муваффақият, рӯзмарра, таҳқиқот, муҳаққиқ, ватандӯстӣ, таърихнигорӣ.

ИСТОРИОГРАФИЯ НАУКИ ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945)

Несмотря на все проблемы войны, таджикская наука добилась определенного прогресса. Деятельность научных учреждений осуществлялась и достигла определенных успехов. Продолжение исследований таджикской науки в годы войны объясняется тем, что во всех областях постановка проблемы включала только дух патриотизма. Ряд научных статей и работ, кандидатских и докторских диссертаций был использован для изучения и исследования таджикской науки в страшные годы войны. В историографии изучение данного вопроса идет в соответствии с поставленной целью, и в этом направлении завершены новые научные исследования.

Ключевые слова: проблема, война, наука, таджик, институты, развитие, успех, актуальность, исследование, исследователь, патриотизм, историография.

HISTORIOGRAPHY OF TAJIKISTAN SCIENCE DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

Despite all the problems of the war, Tajik science made some progress. The activities of scientific institutions were carried out and achieved some successes. The continuation of the research of Tajik science during the war years is attributed to the fact that in all areas, statement of problem included only the spirit of patriotism. A number of scientific articles and works, candidate and doctoral theses were used for the study and research of Tajik science during the terrible years of the war. In historiography, the study of this issue is in accordance with the goal, and new scientific researches have been completed in this direction.

Keywords: problem, war, science, Tajik, institutions, development, success, topical, research, researcher, patriotism, historiography.

Дар бораи муаллиф

*Ганҷакова Матлуба Ганҷаковна
Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: matluba.ganchaova@bk.ru*

About the author

*Ganjakova Matluba Ganjakovna
Candidate of historical sciences, docent
of the historical department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: matluba.ganchaova@bk.ru*

Об авторе

*Ганджакова Матлуба Ганджаковна
Кандидат исторических наук, доцент
кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: matluba.ganchaova@bk.ru*

РАҚОБАТИ БРИТАНИЯ ВА РУСИЯ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ЭРОН (АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX)

Шарофова М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ*

Бозии бузург – ин рақобати Британияи Кабир ва империяи Русия дар Осиеи Марказӣ, (аз солҳои 1813 то соли 1907) фаҳмида мешавад, ки он бо бастани созишномаи англо-русӣ дар соли 1907 чамбаст гардид.

Гарчанде аз рӯи ақидаҳои баъзе тадқиқотчиён ин зиддият дар ҳол баъди ғалаба дар ҷангҳои наполеонӣ оғоз гардидааст, аммо он аз соли 1830 фаъол гардид. Шартномаи сулҳи Туркманҷой соли 1828 давраи навро дар рушди муносибатҳои Русия ва Эрон кушод. Аз охири солҳои 20-ум наздикшавии Русия бо Эрон ба назар мерасад. Яке аз шаклҳои муносибати байниҳамдигарии ин ду давлат ҳамкориҳои ҷарбӣ мегардад, ки он ба сифати ёрии ҷарбӣ ба Эрон бар зидди ҳаракатҳои ҷарбӣ инъикос мегардид.

Ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо Русия аз ҷониби Аббос-Мирзо дарҳол баъди ба имзо расидани шартномаи сулҳи Туркманҷой қабул гардида буд. Русия дар ин давра дар ҳолати ҷангӣ бо Туркия қарор дошта, Аббос-Мирзо ба сарфармондеҳони рус пешниҳод намуд, ки аз тарафи империяи Русия ба ҷанг ҳамроҳ мешаванд. Ин ташаббуси ӯ дар Петербург мавриди муҳокима қарор гирифт, аммо ҳуқуқи қабул намудани қарори ҳалқунанда ба роҳбарияти асосии дар Кавказ буда, граф Паскевич дода шуд. Ӯ ба чунин ҳулосае омад, ки даъвати воридшавии Эрон ба муқобили Туркия аз тарафи Русия манфиатҳо оварда метавонад. Ҳамин тавр, Аббос-Мирзо ин пешниҳодро рад намуд.

Вазъият дар ибтидои соли 1830 тағйир ёфт. Кӯшишҳои доман паҳн намудани ҳокимияти худ дар тамоми ҳудуди мамлакат ва паҳн намудани ҳаракатҳои сепаратистони маҳаллӣ ба фаъолгардии сиёсати самти шарқии Қочорҳо оварда расонд. То ин давра минтақаи Хуросон танҳо бо ном ба давлати Эрон шомил буд. Дар рафти ҷангҳои охириин бо Русия музофот мухторияти худро гирифта, ҳукуматдорони наздисарҳадии туркманҳо ва ҳокимони Афғонистон пеш аз ин ҳам нуфузи Қочорҳоро эътироф намекарданд, гарчанде ки онҳо ташаббуси ба даст овардани ин вилоятҳоро менамуданд. Барои амалӣ намудани мақсадҳои худ Аббос-Мирзо ба заминҳои шарқӣ юриш ташкил намуд. Дар баробари ин, аз Петербург ёрии ҷарбӣ мепурсад. Инчунин, хоҳиш менамояд, ки императори Русия ба ӯ афсарони ботаҷрибаро ба сифати маслиҳатчиён – мушовиронро фириастад. Ҳукумати императорӣ хоҳиши ӯро қонеъ гардонда, ба Форс афсари штаби генералӣ Ашро мефиреастад, ки ӯро дар рафти экспедитсияи Хуросон ҳамроҳӣ мекард.

Қайд кардан лозим аст, ки то чӣ андоза барон Аш вазифаи ба зиммадоштаро хуб иҷро мекард. Ба ҳар ҳол гузоришҳоро дар бораи вазъи кунунии қор мунтазам мефиреистод, ки ин барои ҳукумати Русия маълумоти муҳим буд. Муҳимаш он аст, ки иштироки ӯ дар қароргоҳи шох англисҳоро ба ташвиш оварда буд.

Ҳамин тавр, вазифаи барон Аш санҷише гардид, ки он аввалин маротиба имконияти амалӣ намудани ҳамкориҳои ҷарбии Русия ва Эрон гардид. Бо таъин намудани вазири ваколатдори Русия дар Эрон граф И.О. Симонич муносибатҳои Русия ва Эрон дар соҳаи ҷарбӣ-сиёсӣ ба сатҳи нав бароманд. Аз рӯи нишонаҳои зиёд таъсири Русия ба қорҳои дохилии Эрон дар ин давра (солҳои 1832-1838) хеле вусъат ёфта буд, дар ҳолате ки таъсири Англия хеле кам гардида буд [11, с. 179].

Граф Симонич мавқеи пайгирии зиддибритониро пеш гирифт. Симонич ба Форс на танҳо ҳамчун намоёндаи дипломатӣ, инчунин ҳамчун мутахассиси ҷарбӣ ба ҷои Аш сафарбар гардида буд. Симонич дар муборизаи Муҳаммадшоҳ барои ба тахт соҳиб шудан фаъолона иштирок намуда, ӯро дастгирии дипломатӣ намуд. Дар натиҷа ба граф имконият

пайдо гардид, ки ба шоҳи нави Эрон наздик шавад [8, с. 124]. Фиристодаи Русия иштирокчии бевоситаи тамоми амалиёти бузурги ҳарбии Муҳаммадшоҳ дар соли 1830 гардид.

Асоси сиёсати бритониёро дар Осиё соли 1830 лорд Палмерстон, ки вазири корҳои хориҷии Британия таъин гардида буд, гузошт. Маҳз аз ҳамин давра зиддияти Британияи Кабир ва Русия дар Осиёи Марказӣ нисбатан аниқтар гардид. Бо номи Палмерстон анъанаҳои ин давра алоқаманд буда, сиёсати хориҷии бритониё ба самти ҳимояи пурраи империяи Усмонӣ ва дигар роҳбарони давлатҳои Осиёи Марказӣ баҳри аз истилои Русия эмин мондан равона шудааст.

Ҳамин тавр, Осиёи Миёна буфери рангоранги Русияи императорӣ гардида буд. Тарси асосии Палмерстон дар он буд, ки агар тартиботи осийё барҳам хӯрад, мубориза байни давлатҳои абаркудрати аврупоӣ барои тақсмоти захираҳои бой ва замин ногузир мешавад ва ҷанги ҷаҳонӣ байни давлатҳои абаркудрат оғоз мегардад.

Аммо фаҳмиши тарзи дигари сиёсати Палмерстон вучуд дорад. Соли 1832 дар Британияи Кабир демократикунони ҳокимият бо роҳи қабули қонун гузаронда шуд, ки он шумораи интихобкунандагонро зиёд намуд, ҳол он ки Русия дар солҳои 1830 - 1849 шуришхоро дар Лаҳистон ва Маҷористон бераҳмона паҳш карда буд. Бинобар ин, фарқиат байни таблиғот ҳар чӣ бештар айён мегардид ва он сабаби зиддият байни давлатҳо гардид. Бритониҳои қаторӣ на танҳо чӣ қор кардани Русияро медиданд, балки факти мавҷуда шаҳодати он буд. Сиёсати Русия таъсири худро ба сиёсати хориҷӣ расонд, ки кушиши бритониҳо барои назорати Осиё равона шуда, кушиши пешгирии нуфузи Русияро дар қитъаи Осиё менамуданд, ки он зидди ақидаҳои Палмерстон буд. Ин амал ишораи онро менамуд, ки Британия на бояд дӯсти доимӣ ва на душмани доимии худро дошта бошад.

Самти шарқӣ дар сиёсати Муҳаммадшоҳ яке аз ҷойҳои махсусро ишғол менамуд. Ӯ соли 1836 юриш ба заминҳои туркман ташкил карда, дар он Британия фиристодаи Русияро гунаҳгор ҳисобид, ки маслиҳатгар ва ташкилкунандаи юриш мебошад. Аммо дар ҳақиқат ҳам ҳамин тавр буд. Симонич юриши соли 1836-ро дастгирӣ намуда, дар рафти он Муҳаммадшоҳро роҳбаладӣ намудааст, ки он шаҳодати дастгирии сиёсати хориҷии шоҳ ба шумор меравад.

Бо вучуди ин заминаи нисбатан зиёдро дар зиддияти русу англис дар Шарқи Миёна юриши шоҳи Форс ба Ҳирот солҳои 1837 – 1838 дарбар мегирад.

Ин бори дуюм буд, ки Муҳаммадшоҳ дар назди Ҳирот пайдо шуд. Бори аввал ӯ дар ин ҷо дар рафти юриши хуросонии падараш Аббос Мирзо буд. Ҳамон вақт соли 1833 бо сабаби марги падараш Муҳаммадшоҳ маҷбур шуд, ки ақиб нишинад. Ӯ юришро оғоз намуда, тобистони соли 1837 шоҳ ба дастгирии фиристодаи рус умед баста буд. Баҳори соли 1837 аз Петербург ба Техрон афсари штаби генералӣ И.Ф. Бларамберг ба сифати адютанти Симонич ва ба Афғонистон бо супориши дипломатӣ поручик И.В. Виткевич фиристода шуданд,[9,с.91] соли 1838 ба қароргоҳи шоҳ расида, дар аввал ҳамчун мушовири ҳарбӣ фаъолият менамоянд. Дар ҳамин вақт Виткевич дар Афғонистон аз ҳокими Қандаҳор ва Кобул ҳулосаи иттифоқи ҳарбиро бо Эрон зеро кафолати Русия ба даст овардани мешавад, ки ин ҳолат барои ба вучуд омадани вазъияти муташаниҷ мегардад[6,с.89]. Қариб дар як вақт дар назди Ҳирот бо намояндагии Русия намояндагии бритониё бо сардории Ч. Макнил ҳозир мешаванд ва худӣ ҳамон замон кӯшиш менамояд, ки шоҳро водор намоянд, ки сулҳ бандад ва алоқаро бо роҳбари мудофияи шаҳр афсари бритониё Эдред Поттинчер хуб ба роҳ монад. Аммо шоҳ пешниҳоди мазкурро қабул накард ва вақто ки ин маълум гардид, ҳукумати Британия ба Муҳаммадшоҳ ултиматум пешниҳод намуд, ки қушунҳои худро бо панҷ кишти ба халиҷи Форс ворид намуда, ҷазираи Харқро забт намуд. Ҳамин тавр, Англия аз Эрон муносибатҳои худро қанд ва шоҳ маҷбур шуд, ки артиши худро аз Ҳирот берун намоянд. Ҳукумати Русия бошад, ҳаракати Симонич ва Виткевичро аз эътибор соқит карда, шарномаи ба имзо расидаро эътироф накард. Аммо дар рафти гуфтушунидҳои минбаъдаи Британия ва Эрон, Русия ҳамчун миёнрав иштирок намуда, муносибатҳои дипломатиро миёни онҳо барқарор намуд.

Гуфтан душвор аст, ки дар кадом сатҳ Симонич дар рафтори худ супоришҳои гирифтаре амалӣ намуда, мақсадҳои сиёсати Русияро дар Эрон амалӣ намуд.

Аммо ба Эрон омадани Виткевич ва Бларамберг шаҳодати бараълои он мебошад, ки ҳукумати Русия зидди мустаҳкамшавии мавқеи дӯстонаи Форс бо Ҳиндустон набуд.

Бо вучуди ин ҳамкориҳои ҷарбии Русия ва Эрон қатъ нагардид. Дар соли 1839, яъне то барқарошавии муносибатҳои дипломатии Форс бо Британияи Кабир аз Русия ба Эрон бо хоҳиши ҳукумати шоҳ чор нафар бо сардори афсари артиллерия поручик Н.Ф. Масалский фиристода шуданд. Онҳо бояд ба шоҳ ва вазири аввали ӯ Хоҷа Мирзо дар бораи сохтмони анбори яроку аслиҳа ёрӣ мерасонданд. Дар амал Масалский бо ёрдамчиёни худ дар Эрон муддати зиёд намонданд, чунки боварӣ ҳосил намуданд, ки имконияти сохтмони анбори яроку аслиҳа дар шароити Форс имкон надорад ва ӯ ба Русия бармегардад. Шояд ин муносибати ҳукумати Русияро мефаҳмонад, ки таҷрибаи сафарбар намудани мутахассисони алоҳидаи ҷарбӣ ба Форс дар даври кунунӣ манфиати камро доро мебошад, чунки дар мамлакат бетартибӣ ҳукмрон буд.

Дар соли 1840 ҳамкориҳои Русия ва Эрон дар самти ҷарбӣ раванди навро ба худ мегирад. Музофотҳои шимолу шарқии Эрон мисли вилоятҳои шарқии Русия аз тохтутозҳои мунтазами туркманҳое, ки дар қисмати шарқии баҳри Каспий иқомат доштанд, ҳароб гардида буд. Онҳо деҳқонони рус ва эрониро дастгир намуда, ҳамчун ғулом дар бозорҳои Хева ва Бухоро мефурухтанд [2, с. 142]. Туркманҳо ба моҳигирон ва киштиҳои тичоратӣ ҳамла менамуданд ва имконият намедоданд, ки онҳо роҳи худро ба баҳри Каспий идома диҳанд. Мубориза бар зидди тохтутози туркманҳо мақсади умумии ҳар ду ҳукумат ба шумор мерафт. Аммо мувофиқи шартномаи Туркманҷой Эрон наметавонист, флоти ҷарбии худро дар баҳри Каспий дошта бошад. Дар алоқа бо ин ҳукумати Эрон аз Русия хоҳиш намуд, ки соҳилҳои шарқӣ ва ҷанубу шарқии қисми Каспийро аз тохту този туркманҳо мудофия намояд. Барои таъмини беҳатарии минтақа соли 1842 ба қисми ҷанубу шарқии Каспий киштиҳои ҷарбӣ зери фармондеҳии капитани рангаи 1 граф Путятин сафарбар карда шуданд. Худи ҳамон вақт дар солҳои 1842 – 1843 дар ҷазираи Ашурад истиғоҳи баҳрии Астаробод сохта шуд [9, с. 146]. Бо пайдошавии он масъалаи таъмини беҳатарии минтақа таъмин карда шуд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло имконият медиҳанд, ба ҳулосае биёем, ки ҳамкориро дар самти ҷарбӣ миёни Эрон ва Русия дар солҳои 30-40-уми асри XIX яке аз муҳимияти муносибатҳои онҳо ҳисобем.

Исботи ҳақиқӣ он аст, ки аз тарафи Русия ба Эрон намояндагони зиёди ҷарбӣ, мисли Фаронса ва Британияи Кабир фиристода нашудааст. Танҳо дар бораи он гуфта мешавад, ки ҳукумати империяи Русия роҳҳои навро барои амалӣ намудани дастгирии ҷарбии давлати Қочорҳо ҷустуҷуй намудааст. Мавқеи Русия доир ба масъалаи ҳамкориҳои ҷарбӣ бо Эрон муайянкунанда буд. Эронро дар ибтидои ҷарбикунонӣ ва инчунин раванди ҳамкориҳо дастгирӣ менамуд. Фаромуш кардан лозим нест, ки Қочорҳо манфиатҳои шахсии худро доштанд ва роҳбаладони сода барои Русия набуданд. Манфиатҳои Русия ва Эрон дар ин давра дар бисёр равандҳо ба якдигар монанд буданд, аз ҷумла дар забти заминҳои сарҳади шарқӣ ва беҳатарии сарҳад. Дар баробари ин дар Фарб бо Туркия, Русия бе иттифоқчӣ буданро интихоб намуда буд.

Тамоюли дигар он буд, сиёсати хориҷии Британияи Кабир сарфакорона буд. Дар ибтидои воридшавии кушунҳои бритонӣ ба Осиёи Марказӣ кушиши беҳатарии тоҷи бритонӣ – Ҳиндустон ба шумор мерафт. Баъди шартномаи англо - туркии соли 1838 ва бекор кардани қонуни нон дар соли 1846 тичорат бо империяи Усмонӣ яке аз равандҳои бонуфуз гардид ва бозори Туркия барои гардиши мол ва маҳсулоти бритонӣ ба ҷои сеюм баромад.

Нақшаи Русия ба империяи Усмонӣ таҳдиди тичорати Британия ва таъсири онро дар Осиёи Миёна ба вучуд овард. Ба ғайр аз ин, вақте ки дар Русия андози гумрукӣ баланд бардошта шуда буд, дари империяи Усмонӣ барои истехсолкунандагони бритонӣ кушода буд. Бинобарин барои Британия зарур буд, ки тамоми хатти соҳил дар дасти иттифоқчиён

бошад. Русия бошад, дар ин вақт таъсири худро дар Форс зиёд намуда, иҷрои мақсади мақдурро душвор мегардонад.

Бритониё бошад, барои пешгирӣ намудани ҳаракати минбаъдаи русҳоро дар Осиёи Марказӣ ҳафт сабаб доштанд: 1) Ин шумораи тавозуни қуввахоро дар Аврупо вайрон намуда, Русияро давлати пурқудрат мегардонд;

2) Имконияти ҳучум ба Ҳиндустони бритонӣ вучуд дошт;

3) Русҳо метавонистанд дар Ҳиндустон шуришро ба вучуд оранд;

4) Нобуд сохтани тартиботи қуҳна дар Осиёи Марказӣ боиси муборизаи давлатҳои аврупоӣ барои ин ҳудуд гардида метавонист;

5) Русия дар Британия ҳамчун давлати ситамгар шинохта мешуд, ки бояд аз он худро ҳимоя намуд;

6) Таҳдиди хавфи тичорати бритонӣ дар Осиёро дошт;

7) Таҳдиди коммуникатсия ба ҳаҷро доро буд. Боз як сабаби дигарро лорд Солсбер қайд намудааст, ки он проблемаи асосии ВКХ дар охири аср – усмонӣ буданд, ки Русия Константинополро аз даст дода, ба Англия ҳамчун давлати абарқудрат зарба мезананд.

Баъзан, ҳамчун қанги Сард ва баъзан ҳамчун задухӯрди рӯирифт ин бозӣ тамоми Осиёро фаро гирифт. Аз Ғарб то Шарқ аз муборизаи империяи Усмонӣ то Форс, он аз хонигарҳои Осиёи Марказӣ то ноҳияҳои кӯҳистони Афғонистон қад - қад сарҳадҳо бо Ҳиндустон идома дошт.

Британия ба ҳимояи империяи Усмонӣ муваффақ шуд. Он тавонист Константинопол ва ҳалиҷҳоро аз русҳо ҳимоя намояд. Мувофиқи натиҷаҳои Қанги Қрим ва сулҳи Париж (солҳои 1853 – 1856) ва дар конгресси Берлин (соли 1878) Британияи Кабир муваффақиятҳои худро мустаҳкам намуд.

Дар даҳсолаи аввали асри XIX Русия Закавказияро ба даст даровард ва мавқеи худро мустаҳкам намуд.

Аммо дар нимаи дуими асри XIX империяи Русия мувофиқи нақша ба Осиёи Миёна ҳаракат намуда, аз ҳисоби хонигарии Хева, Бухоро, Қуқанд дар Туркистони ғарбӣ ва вилоятҳои қабилҳои туркман мавқеи худро мустаҳкам намуд. Бритониё танҳо эътироз намуданд, аммо ба даҳлати Русия ба қорҳои дохилии вилоятҳо, ки бо Ҳиндустон ҳамсарҳад буданд, диққати махсус меоданд.

Дар бораи маълумоти фаъолияти ҳосусони рус дар Афғонистон ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки Британияи Кабир қорҳои қиддӣ дида ду маротиба ба он ҳучум намудааст. Қанги аввали афғонӣ солҳои 1838-1842 ва қанги дуими афғонӣ солҳои 1878-1880, вақто ки Русия Форсро даъват намуд, ки зидди Афғонистон барояд, Британияи Кабир қорҳои қиддӣ қабул намуда, дар соли 1838 дар қанги англо-форс (солҳои 1856-1857) онро амалӣ намуд.

Воқеаҳои минбаъда сабаби ба имзо расидани шартномаи соли 1907 гардид ва бо инқилоби соли 1917 дар Русия ва анҷоми Қанги якуми қорҳои ин зиддият хеле суғардид.

Қайд кардан лозим аст, ки дар Осиёи Марказӣ ду давлати абарқудрати қорҳои бархӯрданд, ки онҳо қушишҳои зиёдеро барои паҳн намудани якдигар дар минтақа намуданд.

Адабиёт

1. *Атаев, Х.А. Торгово-экономические связи Ирана с Россией в XVIII-XIX вв / Х.А. Атаев. - М.: Наука, 1991. – 127 с.*
2. *Бондаревский, Г.А. Английская политика и международные отношения в бассейне Персидского залива (конец XIX-начало XX вв.) / Г.А. Бондаревский. - М.: Наука, 1968. - 542 с.*
3. *Буцев, П.П. Герат и англо-иранская война 1856-1857 гг. / П.П. Буцев. - М.: Наука, 1959. - 122 с.*
4. *Виноградов, В.Н. Британский лев на Босфоре / В.Н. Виноградов. - М.: Наука, 1991. - 211 с.*
5. *Данков А.Г. Британская историография второй половины XIX в. об англо-русских противоречиях в центральной Азии / А.Г. Данков // Вестн. Томского гос. ун-та. - 2007. - № 300 (I). – 193 с.*

6. Данков, А.Г. *Отечественная и британская историография о соперничестве России и Великобритании в Центральной Азии: XIX - начало XXI вв.: дис. канд. ист. наук: 07.00.09 / А.Г. Данков. - Томск, 2008. - 249 с.*
7. Казем-заде, Ф. *Борьба за влияние в Персии: дипломатическое противостояние России и Англии / Ф. Казем-заде. - М.: Центрполиграф, 2004. - 730 с.*
8. Косоговский, В.А. *Из тегеранского дневника полковника В. А. Косоговского. - М.: Политиздат, 1960. - 324 с.*
9. Крутихин, М. *Из жизни каджарских шахов / М. Крутихин // Азия и Африка сегодня. - 2011. - № 10. - 158 с.*
10. Медведик, И.С. *Англо-Российское соперничество в Персии во второй половине XIX- начале XX вв. // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. XII междунар. науч.-практ. конф. / И.С. Медведик. - Новосибирск: СибАК, 2012. - 213 с.*
11. Сергеев Е.Ю. *Большая игра, 1856 - 1907: мифы и реалии российско-британских отношений в Центральной и Восточной Азии. / Е.Ю. Сергеев. - М.: КМК, 2012. - 415 с.*

РАҚОБАТИ БРИТАНИЯ ВА РУСИЯ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ЭРОН (АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX)

Муаллиф дар мақолаи худ дар бораи рақобати ду империяи бузург ва мақсадҳои онҳо маълумот дода, қайд менамояд, ки пас аз он ки империяи Русия ба як давлати тавонои низомӣ табдил ёфт, қаламрави худро васеъ кард ва нуфузи худро дар Шарқи Наздик ва Дур, Осиеи Марказӣ мустақкам кард. Русия рақиби асосии Англия гардид ва ба сӯи Осиеи равона шуд, хусусан, ҳукумати Британия аз афзоиши фаъолияти империяи Русия дар Осиеи Миёна ва Ховари Миёна нигарон буд. Хусусияти муҳими талошҳои аввалин ислохот дар Эрон ин буд, ки онҳо дар пасманзари мубориза барои нуфузи иқтисодӣ ва сиёсии ду империяи бузург - Англия ва Русия дар Эрон сураат гирифтанд. Ҳар кадоми ин империяҳо дар рақобати шадид бо ҳамдигар кӯшиш менамуданд, ки сарзамини Эронро, ки торафт заиф мешуд, ба худ тобеъ созанд. Баъдан муаллиф дар таърихи ба сарчашмаи маҳазҳои таърихӣ роҷеъ ба "Бозии бузург" ибрази андеша карда, зикр менамояд, ки бозии бузург ин номест, ки бархӯрди манфиатҳои Британияи Кабир ва Империяи Русия дар Осиеи Марказӣ, ки дар байни солҳои 1813-1907 ба вуқӯ пайваस्त ва имзои шартномаи Англия ва Русияро дар бар мегирифт. Нақшаҳои Русия дар бораи Империяи Усмонӣ ба тичорат ва нуфузи Британия дар Осиеи Марказӣ таҳдид мекард. Гузашта аз ин, империяи Усмонӣ барои истехсолкунандагони британи, вақте ки онҳо ба Русия бочҳои баланди гумрукӣ чорӣ карданд, роҳ кушод.

Калидвожаҳо: Бозии бузург, рақобат дар Осиеи Марказӣ, таъсири иқтисодӣ, ҳамкориҳои ҳарбӣ, вазъияти ҳарбӣ, афсарони таҷрибадор, қасри шох, ваколатдорӣ, пайгирии зидибритонӣ.

БРИТАНСКО-РОССИЙСКОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО В СРЕДНЕЙ АЗИИ И ИРАНЕ (XIX В. И НАЧАЛО XX ВЕКОВ)

В своей статье автор дает информацию о соперничестве двух великих империй и их целях и отмечает, что с тех пор как Российская империя стала мощной военной державой, расширила свою территорию и заявила о своем влиянии на Ближнем и Дальнем Востоке, в Средней Азии, Россия стала главным соперником Великобритании и направилась в сторону Азии. Особенно, британское правительство было обеспокоено активизацией деятельности Российской империи в Средней Азии и на Ближнем Востоке. Важной особенностью первых реформаторских усилий в Иране было то, что они проходили на фоне борьбы за экономическое и политическое влияние в Иране двух великих империй — Англии и России. Каждая из этих империй, находившихся в жестокой конкуренции друг с другом, пыталась подчинить себе территорию Ирана, который становился все более слабым. Затем автор исходя из исторических материалов и источников о «Большой игре» делает выводы и информирует, что «Большая игра» — это название исходившее из столкновения интересов Великобритании и Российской империи в Средней Азии, происходившего в период с 1813 по 1907 год и включавшего подписание англо-российского договора. Планы России относительно Османской империи угрожали британской торговле и влиянию в Центральной Азии. Более того, Османская империя проложила путь британским производителям, когда они ввели высокие таможенные пошлины на Россию.

Ключевые слова: Большая игра, соперничество в Центральной Азии, экономическое влияние, военное сотрудничество, военное положение, опытные офицеры, резиденция короля, уполномоченность, антибританские преследования.

BRITISH-RUSSIAN RIVALRY IN CENTRAL ASIA AND IRAN (19TH - EARLY 20TH CENTURIES)

In his article, the author provides information about the rivalry between the two great empires and their goals and notes that, since the Russian Empire became a powerful military power, expanded its territory and asserted its influence in the Middle and Far East, Central Asia, Russia became Britain's main rival and headed towards Asia. Especially, the British government was concerned about the increased activity of the Russian Empire in Central Asia and the Middle East. An important feature of the first reform efforts in Iran was that they took place against the background of the struggle for economic and political influence in Iran by two great empires - England and Russia. Each of these empires, in fierce competition with each other, tried to subjugate the territory of Iran, which was becoming increasingly weak. Than author according to the historical sources and materials about the «Great Game» makes decisions and informs that the «Great Game» takes its beginning from the name given to the clash of interests between Great Britain and the Russian Empire in Central Asia, which took place between 1813 and 1907 and included the signing of the Anglo-Russian Treaty. Russian plans for the Ottoman Empire threatened British trade and influence in Central Asia. Moreover, the Ottoman Empire paved the way for British manufacturers when they imposed high customs duties on Russia.

Keywords: Great Game, rivalry in Central Asia, economic influence, military cooperation, martial law, experienced officers, residence of the king, commissioner, anti-British persecution.

Дар бораи муаллиф

Шарофова Мунаввара

*Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои
байналхалқӣ*

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

Sharofova Munavvara

*Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor of the Department of General History
and International Relations*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

Шарофова Мунаввара

*Кандидат исторических наук, доцент
кафедры всеобщей истории и
международных отношений*

*Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

ОМУЗИШ ВА МУАЙЯН КАРДАНИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИИИ ВОДИИ ВАХШ ДАР СОЛҲОИ 20-30-ЮМИ АСРИ ХХ

Мусоев А. Қ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Тоҷикистон кишвари кӯҳистон буда, ба андешаи як қатор олимон, макони пайдоиши тамоми инсоният мебошад [7, с. 360]. Ӯ тавре ки шарқшиноси олмонӣ Карл Риттер гуфтааст, «Меҳру»- (Помир) ... мобайни замин ва ҳатто ба маънои асли марказ ӯ меҳвари замин аст [16, с. 22].

Аз замонҳои қадим кӯҳҳои Тоҷикистон ҳамчун манбаи пайдоиши дарёҳо маъмул буданд ва дар ин ҷо мис, оҳан, сурб, тилло, нукра, симоб ва сангҳои қиматбаҳо аз қабилҳои лаъл, лочувард, фирӯза ва ғайра истихроҷ карда мешуданд. Мавҷудияти сарватҳои бойи табиӣ доимо сабаби ҳамлаҳои мунтазами давлатҳои пурқудрат ба ин минтақа гардиданд. Барои аз худ намудани захираҳои бойи табиӣ Осиёи Миёна, дар нимаи дуоми асри XIX байни Русияи подшоҳӣ ва Англия зиддиятҳои шадид ба вуҷуд омада буд.

Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ низ ба сарватҳои табиӣ Осиёи Миёна ва Бухорои Шарқӣ таваччуҳи бештар доштанд. Дар баробари Русия онҳо низ ба омӯзиши табиат, кӯҳҳо, замин, иқлим, дарёҳо, кӯлҳо ва аҳолии ин минтақа машғул буданд. Русияи подшоҳӣ пас аз тасарруфи Осиёи Миёна ба омӯзиши густурдаи он оғоз кард. Маъмурияти Туркистонии Русия бо сардории генерал Кауфман дар солҳои 1868-1878, экспедитсияи ҳарбии Ҳисорро бо роҳбарии амир Музаффар ба Бухорои Шарқӣ ташкил намуд, ки ин роҳро барои экспедитсияҳои илмӣ дар ин минтақа боз кард.

Яке аз чунин экспедитсияҳо соли 1875 бо сардории Н.А. Майев анҷом дода шуд. Вазифаи он муайян кардани мавзеи ҷойгиршавии шаҳрҳо ва дигар нуктаҳои аҳолинишин буд. Аъзои экспедитсия, ки ба водии Вахш сафар кардаанд, дар асоси мушоҳидаҳо ва пурсишҳои аҳоли ҷуғрофия, табиат ва сарватҳои табиӣ онро ба таври мухтасар тавсиф наумданд. Маводи омодакардаи аъзои экспедитсия ба маводҳои, ки дар саросари Бухорои Шарқӣ гирд оварда шуда буданд, соли 1876 дар шакли китоби «Очеркҳо дар бораи хониғарии Бухоро, қаламрави Ҳисор, Кӯлоб ва соҳили Амударё» нашр карда шуданд [12].

Соли 1877 аз ҷониби полковник Матвеев қисми сарҳадии водӣ, ҳамсарҳад бо Афғонистон қад-қади соҳили дарёи Панҷ мавриди омӯзиш қарор дода шуд [13]. Пас аз чанде, аниқтараш, дар соли 1886 капитани Ситоди Генералии Русия дар Туркистон Н.Н. Покотило ба Бухорои Шарқӣ сафар карда, то бекиғарии Қўрғонтеппа расида, дар асоси натиҷаҳои сафар ва мушоҳидаҳои худ гузориш омода намуд [14]. Тибқи ин гузориш, Н.Н. Покотило дар бекиғарии Қўрғонтеппа ба низоми идоракунӣ, шароити иқлимӣ он, ки барои кишоварзӣ ва хусусан пахтакорӣ мусоиданд, таваччуҳи зиёд зоҳир кард.

Солҳои дароз ба ҳайси намояндаи губернатори генералии Туркистон дар бекиғарии Қўрғонтеппа Д.Н. Логофет хизмат мекард. Вай дар асарҳои худ сохтори маъмурӣ, ҷуғрофия, вазъи иқтисодии аҳолиро тавсиф намуда, дар бораи ба Афғонистон кучидани сокинони водӣ, сокин шудани аҳолии рус дар минтақа, дар бораи андозҳои пардохтҳо ва ғайра далелҳо овардааст [11].

Соли 1898 экспедитсия дар ҳайати А.А. Бобринский, Н.Б. Богоявленский ва А.А. Семёнов ба водии Вахш ба қор шуруъ намуд. Тибқи натиҷаҳои ин экспедитсия А.А. Семёнов китобро таълиф намуд ва дар он диққати асосиро ба масъалаҳои ҷалб кардааст, ки Д.Н. Логофет дар асарҳои онҳоро ғалат ва муҳолиф инъикос намудааст [17].

Маъмурияти Туркистонии Русия тақрибан дар солҳои 1913-1914 ба бекиғарии Қўрғонтеппа муҳандисони роҳи оҳан С.Н. Чаев ва П. Гаевскийро фириристодааст. Ба гуфтаи

П. Гаевский [8], ин муҳандисон инчунин оид ба масъалаҳои дар боло овардашуда маводҳои зиёде ҷамъоварӣ намуданд.

Ин экспедитсияҳо ва сафарҳои расмӣ намояндагони Ситоди Генералии Туркистон, бинобар кам будани муҳлат ва нақшаҳои дақиқи таҳқиқот, сарватҳои сершумори табиӣ Вахшро аз диди назар берун монданд. Диққати муҳаққиқонро, пеш аз ҳама масъалаҳои дорои аҳаммияти ҳарбӣ-сиёсӣ: чуғрофия, аҳоли, муносибатҳои тичоратӣ ва саноатӣ ҷалб карданд. Онҳо проблемаи муносибати истибдоди бекҳои манғитиро ба аҳолии маҳаллӣ ва истисмори бераҳмонаи аҳолиро, ки норозигии зиёди оммаро бар зидди сиёсати мутлақи подшоҳӣ ва ҳукмронии аморат ба вучуд овардааст, қайд карданд.

Аммо тибқи маълумоти мавҷудбудаи мақомоти ҳадамоти махфии Англия, Русияи подшоҳӣ ва дигар кишварҳо дар бораи таърих, мардумшиносӣ, аҳоли, табиат ва сарватҳои табиӣ Осиёи Марказӣ, махсусан қисми шарқии он то солҳои 50-уми асри XIX аллакай маълумоти кофӣ доштанд. Ҳамин тариқ, Ҳукумати Русияи подшоҳӣ ҳанӯз дар соли 1841 таҳти роҳбарии «мутахассиси кӯҳшинос» К.Ф. Бутенева ба Бухоро экспедитсияи илмӣ ташкил карда буд. Ҳайати экспедитсия аз муҳандисони кӯҳӣ М.М. Богословский, Козлов, Лепешков ва Морозов, харитасозон Яковлев, Чалпанов ва Петров, шарқшинос ва чуғрофиядон Н.В. Хаников, табиатшинос А.А. Леман иборат буд. Ин экспедитсия аз Панҷакент гузашта, ба кӯли Искандарқул расида, коллексияи бойи ботаникӣ ва намунаҳои чинсҳои кӯҳӣ ва маъданро ҷамъоварӣ намуданд [3, с. 16].

Ходимони саноатии Русия ҳатто пеш аз ҳамлаи артиши онҳо ба Осиёи Марказӣ дар бораи захираҳои табиӣ Бухорои Шарқӣ маълумоти хуб дошта, дар суҳбатҳои расмӣ ва мулоқотҳои шахсӣ, онҳо ин масъаларо аксар вақт табудули назар мекарданд, ки Помир барои Русия ҳамчун «Урали дуввум» муфид хоҳад буд. Ва англисҳо сарвати ин минтақаи кӯхистониро боз ҳам баландтар кадр мекарданд. Ҳамин тавр, губернатори Викториа хангоми мулоқот дар Пешовар бо сафири амири Бухоро Аҳмади Дониш ба масъалаи Помир дахл карда, чунин мегӯяд: “Ҳар касе ин сарзамин ва боигариҳои онро соҳибӣ кунад, чор ва ҳатто аз ин ҳам бештар давлати бузургро таъмин хоҳад кард” [5].

Пас аз хоҳиши зиёди мансабдорони нави саноатӣ, подшоҳи Русия Николай омӯзиши Осиёи Миёна ва минтақаҳои кӯхистони шарқии онро идома дода, меҳост дар бораи чуғрофия ва геологияи он маълумоти саҳеҳ ва бештар дошта бошад. Чунин маълумотҳоро олимони П.П. Семёнов, Тянь-Шанский, А.П. Федченко, Н.А. Северцов ва дигарон ба ҳукумати худ таъмин мекарданд.

П.П.Семёнов Тянь-Шанский дар солҳои 1856-1857 Тиёншонро омӯхта, нақшаи аввалини орографӣ ва ноҳиябандии баландии онро тартиб дода, пираҳи азимро кашф карданд. Омӯзиши илмии Тиёншон баъд аз 50 сол дар соли 1907 бо илова кардани насаби ӯ «Тянь-Шан» номгузорӣ карда шуд [3, с. 16].

Тибқи гуфтаи Б.Ғафуров, хангоми истилои Осиёи Марказӣ баҳори соли 1870 сарвари минтақаи Зарафшон генерал Абрамов ба мулкҳои кӯхистон Моғиён, Фон, Киштут, Фалғар, Мастчоҳ, Яғноб ва ғайраҳо амалиёти ҳарбиро ташкил кард. Ин амалиёт бо номи «Экспедитсияи Искандаркул» маълум аст. Бо мақсади омӯзиши захираҳои табиӣ болооби Зарафшон ба ҳайати экспедитсия олими табиатшинос А.Ф. Федченко, геолог А.К. Мышенков, суратгир Л.Н. Соболев ва дигарон дохил мешуданд [4].

Моҳи августи соли 1876 губернатори ҳарбии Фарғона генерал М.Д. Скобелев дар ҳайати як отряди хурд ба водии Олой боз як экспедитсияро фиристод. Дар қатори ҳарбиён дар ҳайати экспедитсия низ олимони чуғрофидонон, табиатшиносон ва нучумшиносон Л.Ф. Костенко, В.Ф. Ошанин, А.Р. Бонедорф ва дигарон буданд. Отряд тавассути ағбаи Терсагар, аз қаторкӯҳҳои Заалай гузашта, дар ҷануб се қуллайи баландтаринро (В.И.Ленин ва Академияи илмҳо (ҳоло Исмоили Сомонӣ), дар зери онҳо дарёи лойолуди тиллодори Муғоб (ба забони қирғизӣ Муксу) бо се шохобашон Сауксой, Каиндӣ ва Селсой кашф кард. Пас аз як сол, боз як экспедитсияи илмӣ бо роҳбарии геолог И.В. Мушкетов ба ин ҷо фиристонда шуд. Пас аз Мушкетов дар Помир, Қаротегин, Дарвоз, Вахон ва дигар минтақаҳои ҳамсоя олимони Б.Л. Громбчевский, В.Ф. Ошанин, А.П. Федченко, Г.Е. Грум-Гржимайло, А.Э. Регел

таҳқиқот гузарониданд. Онҳо дар бораи баъзе манбаъҳои захираи оби Тоҷикистон маълумоти хеле муфидро чамъ оварданд [9, с. 223-225].

Муҳаққиқи намоёни Бухорои Шарқӣ, узви экспедитсияи Ҳисор, В.И.Липский се маротиба солҳои 1896, 1897, 1899 ба ҳамаи ноҳияҳои ин минтақа сафар кардааст. Натиҷаҳои таҳқиқоти ӯ дар китоби «Бухорои кӯҳӣ» нашр шудаанд. Соли 1897, ба востита ағбаи Ваҳе, В.И. Липский аз қуллаи Пётри Кабир (ҳоло Исмоили Сомонӣ) ва пириҳои Федченко дидан кард. Вай дар бораи чузъҳои мухталиф, ки боигарии энергетикӣ кишварро ташкил медиҳанд, бисёр далелҳо ва маълумотҳои пурарзиш чамъ овард. Тақрибан баландии кӯҳҳо, масоҳати пириҳо, дарозии дарёҳо, ҳаҷми оби кӯлҳоро муайян сохт [9, с. 223-225].

Дар натиҷаи ташкили чунин экспедитсияҳо, як қисми захираҳои табиӣ минтақа, ки дар рӯи ва қабри кӯҳҳо ҳифз шудаанд, кашф карда шуданд. Масалан, маълум шуд, ки тақрибан 600 дарё ва маҷрои муваққатии ҳавзаҳои Амударё ва Сирдарё, ки калонтарин дар Осиёи Миёна мебошанд, аз пириҳои кӯҳҳои Бухорои Шарқӣ сарчашма мегиранд. Дарёҳои калонтарини Тоҷикистон Амударё, Сирдарё, Вахш, Панҷ ва Зарафшон 11% захираҳои оби империяи Русияро ташкил медиҳанд ва тамоми қаламрави Осиёи Миёнаро обёрӣ мекунанд. Дарёҳои ҳавзаи Амударё, ки водии Вахш дар он ҷойгир аст, дарёҳои Вахш, Панҷ ва Кофирниҳон тақрибан 60% захираҳои оби Осиёи Миёна ва тақрибан 40% иқтидори гидроэнергетикӣ онро ташкил медиҳанд.

Кашфиёти олимони ва мутахассисони Ҳарбии Россияи подшоҳӣ аҳамияти муҳими водии Вахш ҳамчун манбаи ашёи хоми саноати сабуки Русияро нишон додаанд. Ҳукумати Шӯравӣ ба маълумоти олимони ва донишмандони гузашта таъя намуда, дар баробари ҷустуҷӯи далелҳои нав ва омӯзиши хоку замин, феврал азхудкунии онро пеш гирифтанд. Ҳукумати Иттифоқӣ аз рӯзи аввали ташкили ҶМШС Тоҷикистон барои омӯхтани қувваҳои истеҳсолкунандаи он экспедитсияҳои гуногунро ташкил ва инчунин дар минтақа якҷанд марказҳои хурди илмӣ созмон дод, ки дар асоси онҳо муассисаҳои дахлдори илмӣ ташкил карда шуданд.

Дар солҳои 1925-1926 таҳқиқоти геологӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ оғоз ёфта, дар он қабл аз ҳама як қатор қонҳои ангишт, нафт ва газ кашф карда шуданд. Дар ҷануби ҷумҳурӣ - омӯзиши хок, муайян кардани захираҳои замин ва барқароркунии каналҳои кӯҳнаи обёрӣ оғоз ёфт. То соли 1917 дар водии Вахш каналҳои қадимии «Ҷӯибор», «Ҷиликӯл» фаъолият мекарданд, ки обёрии 37 ҳазор гектар замин, [19, С.187] ва дигар хатҳои обёрии нисбатан ба наздикӣ сохташударо дар бекигарии Кубодиён таъмин мекарданд. Мутаассифона, дар солҳои амалиёти низомии Артиши Сурх дар Бухорои Шарқӣ онҳо аз фаъолият монданд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳукумати подшоҳӣ ва Шӯравӣ ба омӯзиш ва рушди нерӯҳои арзони истеҳсолӣ дар Бухорои Шарқӣ аҳамияти ниҳоят ҷиддӣ додаанд. Академияи фанҳои ИҶШС ба фаъолияти «Ҷамъияти илмӣ Тоҷикистон», ки баҳори соли 1925 таъсис ёфтааст, бузургтарин олимони шӯравӣ, равшангарони илми Русия - А.Э. Ферсман, Д.И. Шербаков, Б.А. Наследов, И.Ч. Александров, Н.А. Караулов, А.И. Эстрин, Е.О. Погребитский, Н.А. Швембергер ва дигаронро ҷалб намуд.

Соли 1925 Ҷамъияти илмӣ тоҷикон бо сардории Н.Л. Корженевский аввалин экспедитсияи илмиро оид ба омӯзиши захираҳои табиӣ ноҳияҳои шарқии Тоҷикистон анҷом медиҳад, сарчашмаи дарёҳо, ки аз онҳо ҷо оғоз меёбанд системаи энергетикӣ ҷанубӣ, Вахш, Сурхоб, Вахш ва Панҷро ташкил медиҳанд. Отряди ӯ, пайравӣ аз сайёҳони аввал - ситорашинос Я.М. Беляев, ҷуғрофидон П.И. Беседин ва дигарон, ки соли 1916 ба Помир сафар карда буданд, ба омӯзиши ин мавзӯ аз рӯи нақша ва мулоҳизаҳои худ шурӯъ карданд. Н.Л. Корженевский нақшаи нави системаи кӯҳии Помирро кашидааст ва дар он натиҷаи таҳқиқот нишон додааст. Соли 1927 вай ба водии Лахш боз як экспедитсия анҷом дод ва маводи таҳқиқоти худро дар мақолае бо номи «Муғсу» ифодаи дарёи Сурхоб-Вахш ва пириҳои кӯҳнаи он нашр кард.

Ин пириҳоро соли 1986 капитан В.И. Мушкетов муайян кард. Илова бар ин Н.Л. Корженевский, ки дар соли 1910 дар ин ҷо буд, дар мақолаи худ ба таври дуруст қайд кардааст, ки: «Оғози пириҳои кӯҳнаи Мушкетов дар як доираи хеле бузург ва мураккабе

чойгир аст, ки қисми шарқии системаи кӯҳии Пётри Кабирро бо системаи кӯҳии Академияи илмҳо мепайвандад. Аз ҷануб ба ин қисмати кӯҳҳо гурӯҳе пиряхҳои қадимаи Гармо ҳамроҳ шуданд». Пас аз бозгашт аз экспедитсия 25 феввали соли 1927 Н.Л. Корженевский дар ҷаласаи умумии Шуъбаи Осиеи Марказии Ҷамъияти Ҷуғрофии Русия оид ба маълумоти ҷамъовардашуда маъруза карда, пешниҳод намуд, ки системаи кӯҳии аз тарафи гурӯҳи ӯ таҳқиқшуда ба ифтихори Академияи илмҳои ИҶШС, номгузорӣ карда шавад.[9, с. 227 - 228]

Тавре ки аллакай қайд карда шуд, Ҳукумати Шӯравӣ дар баробари омӯзиши маҷмуии захираҳои табиӣ, ба омӯзиши истифодаи амалии захираҳои мавҷудаи об ва замини Тоҷикистон диққати махсус меод. Бо қарори Президиуми Кумитаи Инқилобии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 14 декабри соли 1924 Кумитаи асосии парвариши пахта («Тоҷхлопком») таъсис дода шуда, барои ташкили корҳои обёрӣ шуъбаи махсус ташкил карда шуд. Шуъбаи Осиеи Миёнагии Шӯроӣ Меҳнат ва Мудofiаи ИҶШС, ки барои расондани ёрии амалӣ ба «Тоҷхлопком» ба ин ҷо беҳтарин мутахассисони обёриро фиришод [1].

Тобистони соли 1925 Идораи захираҳои оби Осиеи Миёна ба Тоҷикистон гурӯҳи махсусро барои омӯзиши вазъи иншооти обёрикунанда ва азнавсозии онҳоро равон кард. Барои барқарор кардани хатҳои харобшудаи обёрӣ, ҳукумати ҷумҳурӣ дар солҳои 1924-1925 71287 рубл[10, с. 422] ва барои истифодаи оқилонаи онҳо Кумитаи обёрӣ- мелиоративиро таъсис дод [2].

Дар моҳи июни соли 1926, Кумитаи марказии иҷроияи ҶМШС Тоҷикистон бо қарори махсус Саридораи хоҷагии оби ҶМШС Тоҷикистон (Водхоз) -ро таъсис дод ва ҳалли тамоми масъалаҳои марбут ба рушди обёрӣ дар ҷумҳуриро ба ӯҳдаи гузошта шуд. Хоҷагии об диққати асосиро ба азнавсозии системаи мавҷудаи обёрӣ, беҳтар намудани иншооти он ва рушди корҳои мелиоративӣ равона кард. Барои ин корҳо дар солҳои 1925-1926, ҷумҳурӣ аз бучаи худ 504 ҳазор рубл ҷудо кард, ки ин нисбат ба соли гузашта 7 маротиба зиёдтар буд [10, с. 422].

Бо ташаббуси хоҷагии об, иттиҳодияҳои мелиоративӣ бо мақсади барқарор кардани иншооти вайроншудаи обёрӣ, ботлоқҳои хушкшуда, обёрии майдонҳо ва ғайра деҳқонро муттаҳид кард. Дар ҳамин вақт, пурра диққати Ҳукумати Иттифок ва Ҳизби Коммунистии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон барои обёрӣ ва аз худ кардани водии Вахш, хусусан барои парвариши навъҳои пахтаи мисрӣ нигаронида шуда буд. Илова бар ин, обёрӣ ва азхудкунии заминҳои он, дар муқоиса бо дигар минтақаҳои Осиеи Марказӣ, ҳароҷоти камтарро талаб мекард.

Бояд гуфт, ки дар охири соли 1926, аввалин нақшаи давлатӣ ва бучаи ҷумҳурӣ барои соли иқтисодии 1926-1927 қабул гардида, минбаъд ҳамаи ин корҳо ва пардохтҳо ба мутахассисони аз беруномада аз ҳисоби имтиёзҳо аз бучаи ҷумҳурӣ амалӣ карда шуданд.

Соли 1926 дар Тоҷикистон Бюрои иқтисодии Осиеи Марказӣ барои Тоҷикистон таъсис ёфт, ки кормандони он ба чойгиркунии сарватҳои табиӣ, заминҳои барои обёрӣ мувофиқ, захираҳои инсонӣ машғул буданд ва роҳҳои ҳалли мушкилотро, ки дар ҷараёни рушди бахши кишоварзӣ ба миён меоянд, муайян карданд. Кормандони бюро корҳоеро оид ба муайян ва қайд намудани заминҳо барои обёрӣ мувофиқ ва истифодаи оқилонаи заминро оғоз намуданд. Онҳо дар бораи имконияти истифодаи миқдори муайяни замин ҳисобот омода карданд ва зарур донишанд, ки дар як қатор минтақаҳои Кӯлоб ва Ҳисор корхонаҳои коркарди маҳсулоти истеҳсолшуда, аз ҷумла тоза кардани нахи пахта дар водии Вахш, таъсис дода шаванд.

25 феввали соли 1927 дар шаҳри Маскав ба ифтихори 200-солагии Академияи илмҳои Русия маҷлиси ботантанаи олимони шӯравӣ баргузор гардид. Дар он муҳаққиқи кӯҳҳои Қавказ ва Помир, профессори Донишгоҳи Вена Уильям Рикмер-Рикмерс суҳанронӣ карда, пешниҳод кард, ки экспедитсияи муштараки илмии Помири Шӯравӣ ва Олмон ташкил карда шавад.

Аз соли 1928 сар карда, ҷуғрофияи Тоҷикистон зери омӯзиши муназзам ва дарозмуддати отрядҳои кӯҳнавардон, геоморфологҳо, харитасозон, фотограмметристҳо,

чуғрофидонон ва сайёҳонро қарор дошт. Солҳои 1928, 1932, 1933 Шуъбаи Осиеи Марказии Ҷамъияти Ҷуғрофии Русия дар ҳайати равшангарони илми Шӯравӣ экспедитсияҳои комплекси илми тоҷикӣ ва тоҷикӣ-помиро ташкил намуд.

Бо назардошти пешниҳоди як олими олимони, соли 1928 экспедитсия иборат аз олимони маъруфи экспедитсия ташкил карда шуд. Экспедитсия аз якчанд гурӯҳҳо иборат буда, ҳар яке мувофиқи соҳаи таҳқиқоти худ вазифаҳои гуногуни илмиро иҷро мекарданд.

Дар соли 1929 отряди Н.В. Крыленко бори дигар ба ин ҷо сафар карда, ин қулларо аз тарафи ғарбӣ мавриди омӯзиш қарор дод. Аммо аз сабаби он, ки аъзоёни отряд дар бораи ин мавзӯ тасаввуроти махсус надоштанд, натиҷаҳои дилхоҳро ба даст наоварданд.

Сирри «қуллаи Гармо» -ро дар соли 1932 отряди Н.П. Горбунов кушод. Дар натиҷаи таҳқиқоти худ Горбунов навиштааст: «Дар маркази ин қисмат, дурусттараш, пайвастиши қуллаи Пётри 1 ва системаи кӯҳии Академияи илмҳо, дар баландии 7500 м аз сатҳи баҳр қуллаи дастнорасе мавҷуд аст, ки онро иштибоҳан «қуллаи Гармо» муаррифӣ карданд [9, с. 228].

Н.В. Крыленко ва отряди ӯ низ дар экспедитсияи соли 1932 ширкат варзиданд. Ин дафъа гурӯҳи ӯ ба ду қисм тақсим карда шуд. Отряди якум бо сардории худи Крыленко ба водии дарёи Гармо рафт ва отряди геологӣ бо роҳбарии Москвин ба таҳқиқи дараи соҳили чапи дарёи Мугсу шурӯъ намуда, нақшаи геологӣ минтақаро кашид. Ин минтақаи азим, ки омӯзиши он бар дӯши Москвин афтод, «нуқтаи ҳолӣ» дар ҷуғрофияи Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт, ки асрори онро касе то ҳол намедонад. Дар ин минтақаи ҷуғрофӣ манбаҳои гидроэнергетикӣ зиёданд. Гурӯҳи пирияхҳои кӯҳии шохобҳои ҷанубии дарёи Мугсу аз водии Алай ва Лахшро таҳқиқ карда, манбаҳои обро дар маҳалли ҷойгиршавии «Фортамбек» муайян карданд. Ҳамин тариқ, дар тӯли тамоми таърихи тӯлонии омӯзиши Помир танҳо ба отряди Москвин муяссар шуд, ки ба домани қуллаи Пётри Кабир, ки доимо барфпӯш аст, фатҳ намояд.

3 сентябри соли 1933 кӯҳнавардони отряди 33-и экспедитсияи Тоҷикӣ-Помирӣ бо роҳбарии Николай Петрович Горбунов ба қуллаи 7495 м аз сатҳи баҳр бароманданд. Қисме аз аъзои отряд аз бемадорӣ дар нисфи роҳ баргаштанд. Кӯҳнавард Николаев ва Ҷамбай, ки интиқолдиҳандаи маводи отряд буданд, вафот карданд. Танҳо ду узви отряд кӯҳнаварди ҷавон Е.Абалаков ва Н.П. Горбунов тавонистанд ба қулла бароянд [9, с. 229].

Пас аз он, Помир ҳамчун кишвари кӯҳҳо, пирияхҳо, манбаи дарёҳо, ганҷина, сарзамини афсонавӣ ба тамоми ҷаҳон маълум шуд. Тамоми боигарӣ, сарватҳои табиӣ ӯ барои инсон дастрас шуд. Ҳамин тариқ, асосан, фатҳи илмии Бомӣ Ҷаҳон анҷом ёфт. Кашфи Помир аслан кашфи бисёр асрори табиати ғании Тоҷикистон буд, ки аксари онҳо ба рушди иқтисодии водии Вахш бевосита алоқаманд буданд.

Пеш аз ин рӯйдодҳо, дар ин самт дигар корҳои муҳим ва ҷустуҷӯӣ анҷом дода шуданд. Онҳоро Раёсати хоҷагии оби Осиеи Марказии Комиссариати Халқии хоҷагии ИҚШС гузаронидааст. Барои таҳияи лоиҳаи сохтмони канали магистралии Вахш ва азхудкунии водии Вахш ба ин ҷо экспедитсияи махсус иборат аз мутахассисони гидролог, харитасоз, гидротехник ва ҷустуҷӯгарон бо роҳбарии муҳандис П.И. Каторг фирстонда шуданд. Гурӯҳи ҷустуҷӯкунанда зинаи шохоби каналро ба нақша гирифта, ҷойҳои обгирӣ ва обсардихии иншооти гуногуни гидротехниро муайян карданд. Дар давоми солҳои 1928-1930 гурӯҳи ҷустуҷӯӣ тамоми корҳоро ба анҷом расониданд: онҳо ҳудуд ва релефҳои водиро муайян карданд, барои омӯختани хок, иқлим, гидрогеология ва ҳолати системаҳои обёрӣ корҳои зиёдеро анҷом доданд. Дар асоси ин маводҳо лоиҳа оид ба азхуд ва обёрӣ кардани қисми соҳили чапи водии Вахш тартиб дода шуд.

Марҳилаи якуми омӯзиш ва рушди захираҳои энергетикӣ ва заминии водии Вахш аз сохтмони иншооти асосии обёрии Вахш оғоз ёфт, ки он соли 1933 ба итмом расида, 22 ҳазор гектар замини нав бо обёрӣ гардида, ҳолати мелиоративии 30 ҳазор гектар заминҳои кӯҳнаи обёришавандаро бехтар арда шуд [18].

Соли 1929 Кумитаи асоии пахтакорӣ (Главхлопком) ва Комиссариати Халқии Замини ИҚШС як гурӯҳи мутахассисонро бо роҳбарии агроном Ф.Артемов ба минтақаи Сарой-Камар

барои омӯзиши иқлим, хокҳои маҳаллӣ ва мутобиқ кардани навъҳои пахтаи мисрӣ равона кард. Артёмов дар асоси натиҷаҳо ва таҷрибаҳои, ки дар минтақаҳои гуногуни водӣ гузаронида шудаанд, ба Комиссариати Халқии Замин дар бораи шароити мусоиди иқлимии водии Вахш барои рушди бомуваффақияти навъҳои пахтаи Миср пешниҳодро омода кард.

Дар асоси таҳқиқоти ҳамачониба ва комплекси водии Вахш лоиҳаи рушди иқтисодии он омода карда шуд. Тибқи лоиҳа обёрии 94 ҳазор гектар дар соҳили чапи дарёи Вахш дар ду марҳила ба нақша гирифта шуда буд. Пеш аз ҳама, таҷдиди хатҳои кӯҳнаи обёрӣ, такмили заминҳои кӯҳнаи обёришаванда ва таъмин замини ноқорам бо об; дар мадди дуҷум - бунёди истгоҳҳои, ки обро бо насосҳои барқӣ, нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ дар майдони Акгазин таъмин мекунанд, заминаи истифодаи усулҳои индустриалии хочагидориро фароҳам оранд. Дар марҳилаи сеюм азхудкунии майдони замин дар соҳили рости Вахш (мавзеи Гароутӣ) ва зинаи поёнии замин қад-қадӣ дарёи Панҷ муайян карда шуд. Ҳамин тавр, масоҳати умумии заминҳои обӣ дар водӣ то 130 ҳазор гектар пешбинӣ шуда буд [15, с. 45 - 91].

Дар асоси қарорҳои дар боло зикршуда, дар соли 1929 КМ ҲК Умумиииттифоқӣ (болшевикӣ) чунин қарорҳои бо ҳам алоқамандро қабул карданд: «Дар бораи ҳолат ва дурнамои рушди саноати бофандагӣ» аз 3 май ва «Дар бораи қори Главхлопком» аз 18 июл [15, с. 45 - 91]. Онҳо диққати Ҳукумат ва ташкилотҳои ҳизбии ҷумҳуриҳои пахтакорро ба мустақкам намудани базаи моддӣ-техникии пахтакорӣ ва тараққиёти минбаъдаи он ҷалб намуданд.

Раиси Кумитаи Иҷроияи Марказии ҶШС Тоҷикистон дар маърузаи худ моҳи феввали соли 1931 ҳадафи азхудкунии водии Вахшро чунин шарҳ дода буд: «Соҳтмони Вахш, ки имсол оғоз гардид, яке аз тадбирҳои мо доир ба рушди пахтакорӣ ва табдил додани Тоҷикистон аз ҷумҳурии аграрӣ ба агросаноатӣ мебошад. Соҳтмони Вахш ҳалли масъалаи саноаткунонии Тоҷикистонро метезонад, зеро оби Вахш на танҳо майдонҳоро обёрӣ мекунад, балки инчунин нерӯи азимро барои нерӯгоҳҳо таъмин мекунад. Ин соҳтмон тамоми водии соҳили чапи Вахшро, ки дар ду минтақаи ҳамсоя - Чиликӯл ва Қӯрғонтеппа ҷойгиранд, фаро мегирад ва обёрии 110 ҳазор гектар зироатҳои пахтаро таъмин мекунад» [6].

Сардори Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон инчунин андешаҳои худро дар бораи ояндаи наздики водӣ ибраз дошта, қайд намуданд, ки: «Соҳтмони Вахш дар соҳаи соҳтмони гидроэлектрикӣ дурнамои васеъ мекушояд. Дар ин ҷо як нерӯгоҳи пуриқтидори обии дорои 275 ҳазор қувваи асп сохта мешавад, ки аз ҷиҳати маъно аз Днепрсоҳтмон камӣ надорад ва ба андозаи зиёд аз Волховсоҳтмон пеш мегузарад. Мавҷудияти чунин захираҳои бойтарини энергетикӣ имкон медиҳад, ки на танҳо иншооти васеи саноатӣ рушд ёбад, балки нерӯи барқ барои кишоварзӣ низ истифода шавад [6].

Тавре ки мебинем, сарвари давлати ҶШС Тоҷикистон пеш аз ҳама дар бораи рушди саноати ҷумҳури орзу мекард. Вай тасаввур мекард, ки баробари рушди кишоварзӣ ва соҳаи асосии он пахтакорӣ, Ҳукумати Шӯравӣ дар манбаъҳои истехсоли ашёи хом корхонаҳои зарурӣ месозад. Ҷойҳои нави қорӣ пайдо мешаванд ва баъзе аз деҳқонони камбағал ихтисоси худро ба коргарони саноатӣ иваз мекунанд. Вай дар гузориши худ ба мардуми Тоҷикистон дилпуруна ва устуворона ваъда дод, ки: «Фаровонии нерӯи барқ на танҳо ба азнавсозии техникии иқтисодӣ мо мусоидат хоҳад кард, балки тағироти муайяно дар тартиботи иҷтимоӣ низ ба вучуд меорад, зеро дар ин минтақа мо аз миллатҳои асосии маҳаллӣ кадрҳои пролетарӣ ташкил хоҳем дод».

Адабиёт

1. ЦГА РТ. - Ф. 9. - Оп. 1. - Д. 1. - Л. 306.
2. ЦГА РТ. - Ф. 9. - Оп. 1. - Д. 7. - Л. 21.
3. Баратов Р. Горы и недра Таджикистана. – Душанбе: Маориф, 1989. – 118 с.
4. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе: Ирфон, 1998.
5. Газета «Адабиёт ва санъат» («Литература и искусство»). – 1989. - 30 августа. - № 3.
6. Газета «Коммунист Таджикистана». – 1931. - 25 февраля.
7. Горенский А. Тайны Памира. Тайны древних цивилизаций. - М., 2002.

8. Гаевский П. Курган-Тюбинское бекство // ИРГО, 1919-1923 гг. - Т. 55. - Вып. 2. - М.-Пг.: Госиздат, 1924.
9. Дибри ошной ва рӯшноӣ. – Душанбе, 2006. – 324 с.
10. История таджикского народа. Т.V. – Душанбе, 2004.
11. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Кн. III. - СПб., 1909; Бухарское ханство под русским протекторатом. Т. I-III. - СПб., 1911.
12. Маев Н.А. Очерки Бухарского ханства, Гиссарский край, Куляб и побережье Аму-дарьи. – Ташкент, 1876.
13. Поездка Генерального штаба полковника Матвеева по Бухарским и Афганским владениям в феврале 1877 г. // Сб. материалов по Азии. Вып. V. - СПб., 1883.
14. Покотило Н.Н. Отчет о поездке в пределы Центральной и Восточной Бухары в 1886 г. / Н.Н. Покотило. – Ташкент, 1888.
15. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917-1967 гг.). Т. 2 (1929-1940 гг.). - М.: Политиздат, 1967.
16. Риттер К. Землеведение Азии Карла Риттера. Ч. 1: Общее введение и восточная часть окраины Азии / пер. и доп. П. Семенова / К. Риттер. – СПб., 1856.
17. Семенов А.А. По границам Бухары и Афганистана. (Путевые очерки 1898 г.) // Исторический вестник. Т. 88. / А.А. Семенов. – СПб., 1902.
18. Хакназаров А. Руководство Компартии Таджикистана развитием хлопководства в 1966-1975 гг. (На материалах Вахшской долины): дис. ... канд. ист. наук. / А. Хакназаров Душанбе, 1984.
19. У истоков истории: К 130 летию со дня рождения Нусратулло Махсума [Текст]. – Душанбе, 2011. – 528 с.

ОМУЗИШ ВА МУАЙЯН КАРДАНИ ЗАХИРАҶОИ ТАБИИИ ВОДИИ ВАХШ ДАР СОЛҶОИ 20-30-ЮМИ АСРИ ХХ

Дар мақола масъалаи омузиши захираҳои табиӣ Тоҷикистон, аз ҷумла водии Вахш дар солҳои 20-30-юми асри ХХ мавриди таҳқиқ гузошта шудааст. Зикр гардидааст, ки барои омузиш ва муайян кардани захираҳои табиӣ ҳудуди Тоҷикистони имрӯза то барқарор шудани ҳокимияти шуравӣ аз тарафи олимони Русияи подшоҳӣ ва Аврупоӣ корҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Пас аз барқарор шудани Ҳокимияти Шуравӣ омузиш ва азхудкунии захираҳои табиӣ Тоҷикистон, махсусан водии Вахш диққати роҳбарияти вақтии Иттиҳоди Шуравиро ба худ ҷалб намуда, олимони соҳаҳои гуногунро барои омузиш ва дар амал татбиқ намудани онҳо сафарбар кардааст. Дар ин замина як қатор экспедицияҳои илмӣ ташкил карда шуда, захираҳои табиӣ Тоҷикистон омузиш карда шуда, барои истифодабарии онҳо маълумотҳо пешниҳод гардидааст. Таъкид гардидааст, ки пас аз омузиши захираҳои табиӣ дар водии Вахш ҳазорҳо гектар заминҳои нав ба гардиши истеҳсоли ворид гардида, сохтмони як қатор иншоотҳои саноатӣ, аз ҷумла гидроэнергетикӣ ба нақша гирифта шудааст. Натиҷаи ҳамаи ин дар он зоҳир гардидааст, ки дар оянда водии Вахш ба яке аз минтақаҳои асосии агросаноатии Тоҷикистон табдил дода шуда, барои пешбурди иқтисоди кишвар нақши калон бозидааст.

Калидвожаҳо: водии Вахш, захираҳои табиӣ, экспедиция, Осёи Миёна, дарёҳо, кулҳо, пирахҳо, обёрикунонии замин, пахта, об.

ИЗУЧЕНИЕ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ ВАХШСКОЙ ДОЛИНЫ В 20-30-Х ГГ. ХХ ВЕКА

В статье рассматривается изучение природных ресурсов Таджикистана, в том числе Вахшской долины, в 20-30-х годах ХХ века. Отмечено, что до восстановления Советской власти российскими и европейскими учеными была проделана большая работа по изучению и определению природных ресурсов территории современного Таджикистана. После восстановления советской власти изучение и эксплуатация природных ресурсов Таджикистана, особенно Вахшской долины, привлекли внимание руководства Советского Союза и мобилизовали ученых различных областей для их изучения и реализации. В этом контексте был организован ряд научных экспедиций, изучены природные ресурсы Таджикистана и предоставлена информация для их использования. Подчеркивалось, что после изучения природных ресурсов Вахшской долины введены в эксплуатацию тысячи гектаров новых земель, запланировано строительство ряда промышленных объектов, в том числе гидроэнергетических. Результат всего этого очевиден в том, что в будущем Вахшская долина

превратилась в один из главных агропромышленных регионов Таджикистана и сыграла важную роль в развитии экономики страны.

Ключевые слова: Вахшская долина, природные ресурсы, экспедиция, Средняя Азия, реки, озера, ледники, орошение земель, хлопок, вода.

STUDY AND DETERMINATION OF NATURAL RESOURCES OF THE VAKHSH VALLEY IN THE 20-30S OF THE XX CENTURY

The article examines the study of natural resources of Tajikistan, including the Vakhsh Valley, in the 20-30s of the twentieth century. It is noted that before the restoration of Soviet power, Russian and European scientists had done a lot of work to study and identify the natural resources of the territory of modern Tajikistan. After the restoration of Soviet power, the study and exploitation of natural resources of Tajikistan, especially the Vakhsh Valley, attracted the attention of the leadership of the Soviet Union and mobilized scientists from various fields to study and implement them. In this context, a number of scientific expeditions were organized, the natural resources of Tajikistan were studied and information was provided for their use. It was emphasized that after the study of the natural resources of the Vakhsh Valley, thousands of hectares of new lands were put into operation, the construction of a number of industrial facilities, including hydroelectric ones, was planned. The result of all this is obvious in the fact that in the future the Vakhsh Valley turned into one of the main agro-industrial regions of Tajikistan and played an important role in the development of the country's economy.

Keywords: Vakhsh Valley, natural resources, expedition, Central Asia, rivers, lakes, glaciers, irrigation, cotton, water.

Дар бораи муаллиф

Мусоев Алишер Қорабоевич

Номзади илмҳои таърих, муаллими калони

каф. методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

About the author

Musoev Alisher Qaraboevich

Candidate of Historical Sciences, Department

of Teaching Methods of History and Law

Tajik State Pedagogical University named

after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

Об авторе

Мусоев Алишер Коробоевич

Кандидат исторических наук, доцент

кафедры методики преподавания история и

права

Таджикский государственный

педагогический университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ РӯЗНОМАИ «БУХОРОИ ШАРИФ»

Шоқурбонова Ҷ. Ш.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Поягузори рӯзномаи «Бухорои Шариф» яке аз сарватмандони машҳури Бухоро Мирзо Муҳиддин Мансур ва адиб, сайёҳ ва табиби таҷаддудхоҳ Мирзо Сирочи Ҳаким буданд. Дабири масъули рӯзнома бошад, бар ӯхдаи яке аз равшанфикрони эронӣ Мирзо Ғаффор буд. Онҳо барои огоҳ сохтани мардум аз ҳодисаҳои ҷаҳон ба таъсиси рӯзномаи форсӣ иқдом гирифтанд. Бо заҳмату талошҳои онҳо рӯзномаи «Бухорои шариф» оғоз ба нашр кард. Ҳарчанд, ки ин рӯзнома, танҳо тӯли даҳ моҳ фаъолият намудааст, аммо дар таъриху фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон ҳодисаи хеле муҳим ба ҳисоб меравад.

Рӯзномаи «Бухорои шариф», ки минбари баланди ҷадидони тоҷик ба ҳисоб мерафт, барои бедор намудани мардуми хобида, тақон додани андешаи мардум ва ҳудогоҳию ҳештаншиносии тоҷикон хидмати босазое кардааст. Нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф», ки бо кӯшишу меҳнатҳои зиёди ҷадидон, ба мисли Муҳиддин Мансуров, Мирзо Сирочи Ҳаким ва дигарон аз 11-уми март соли 1912 то 2 январи соли 1913 ҳамагӣ 153 шумора ба таъб расида буд, рӯзи интишори нахустшумораи он – 11 март ҳамчун Рӯзи матбуоти тоҷик дар ҷумҳурии соҳибистиклоламон ҳамасола ҷашн гирифта мешавад [6, с. 113].

Мақолаи адабиётшиносии маъруфи тоҷик Валӣ Самад бо академики АУ Озарбойҷон Азиз Мираҳмадов дар маҷаллаи «Садои Шарқ» таҳти унвони «Тафсири як ишораи устод Айни» осори адабии рӯзномаро ба риштаи таҳқиқ қашида, парда аз рӯи таҳрифҳои солҳои гуногун бардошт, ки дар дарки моҳияти масъала ба муҳаққиқону шавқмандони мероси ниёкон ёрмандӣ мекард. Ба андешаи устод Айни мардуми Бухоро меҳостанд, ки рӯзномае барояшон нашр намоянд, вале имконияту шароит набуд. Чунки ҳукумати Бухоро ба ин кор роҳ наметод [3, с. 117].

Ин рӯзнома ҳамчун нашрияи илмӣ, адабӣ, ахлоқӣ, ғанӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама бозгӯкунандаи андешаҳо ва мақсадҳои ҷадидон буда, дар он силсиламақолаҳои Мирзо Ҷалол Юсуфзода, Мирзо Сирочи Ҳаким, Абдулқодир Муҳиддинов, Абдуррауфи Фитрат, Маҳмудхоча Бехбудӣ, Садриддин Айни, Саидризо Ализода, Мирзо Ғаффор, Мирхони Порсо, Мирзо Назрулло Ғафурзода, Аъсади Бухорӣ, Исмоил Садрӣ, Абдурахмон Маҳдум ва дигарон нигошта шуда буданд.

Ба ақидаи пажӯҳишгари журналистикаи тоҷик Пайванди Гулмуродзода, сардабири «Бухорои шариф» Мирзоҷалол Юсуфзода «бо силсиламақолаҳои худ ва ҳаммаслақонаш кӯшиш намудааст, ки яхпораҳои афкори мардумро шикаста, онҳоро ба дунёи илму дониш ворид созад. Аз мақола то мақола, аз шумора то шумора хонандагону муштариён, мухлисонро хавдорони рӯзномаро ба андешаю мулоҳиза водор месохт, барои ба ҳар ҷузъиёти ҳаёти иҷтимоӣ бо ҷашми ибрат назар кардан раҳнамун месохт, аз саҳифаҳои таърих панд гирифтанд ва аз таҷрибаи дигарон баҳра бардошта, ба ислоҳи камбуду норасоии худ пардохтанро талқин мекард. Бо таҳлилҳо ва мисолҳои мушаххаси рӯзмарра ба дили хонандааш роҳ ёфта, онҳоро ба фикру мулоҳиза водор месохт» [6, с. 133].

Яке аз таблиғгарони ҳаракати ҷадидия - Абдуррауфи Фитрат дар шумораи 34-уми «Бухорои шариф» нигошта буд: «Аз таъсиси рӯзномаи «Бухорои шариф» чунон моту мабхут мондам, ки муддати се рӯз натавонистам қалам гирифта, миллати худро бо ин саодати ғайриҷашмдошт табрику соҳибонашро ташаккур намоям. Миллати ман то ҳақде беҳабар мондааст, ки на танҳо аз дигарон, балки аз худ ҳам хабар надорад. Дар сурате, ки олимони Фаранг ба хабар додани аҳволи мамлакатҳо қонеъ нагашта, хабар аз кураҳои хуршеду моҳ медиҳанд... Инак, мудирон, муҳаррирони нерӯманд ва соҳибони муҳтарами рӯзномаи

«Бухорои шариф»-ро аз самими қалб салому табрик гуфта, муваффақ буданашонро хоҳонем».

Яке аз муассисони рӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» - Мирзо Сироч дар шумораи 4-уми рӯзнома доир ба наشري рӯзнома ва аҳаммияти он андеша ронда, чунин навиштааст: «Аввалин нумраи чаридаи фаридае, ки боиси ҳаёту таракқи ин миллат тоза қадам ба арсаи маорифи аҳди чадид ниҳодааст, зиёрат гардида чашми ҳамаро рӯшан сохт» [6, с. 149].

Адабиётшинос Раҳим Ҳошим соли 1932 дар мақолааш «Ба газетачигии мо як назар» таъсис ва наشري рӯзномаи «Бухорои шариф»-ро ба чадидон мансуб медонад. Ӯ навишта буд: «Ба Осиеи Миёнаи мо газетахониро чадидҳо оварданд. Аз ҳамин сабаб, газетахонӣ ба чадидҳо алоқаи ногустастанӣ дорад ва яке аз аломатҳои чадид ба шумор меравад. Ин дар аввалҳои асри XX буд... Дар муддати хеле кӯтоҳ газетачигӣ як рӯкни бузурги ташвиқоту тарғибот ва кори ҷамъиятии чадидҳо шуда монд... Аввалин рӯзномаи тоҷикӣ, ки 20 сол пеш аз ин дар Осиеи Миёна бароварда шудааст, «Бухорои шариф» ном рӯзномаест, ки онро ба сифати ношири афкори ҷавонбухориён шинохтан мумкин аст» [6, с. 135].

Устод Садриддин Айнӣ доир ба рӯзномаи «Бухорои шариф» навишта буд: «Ин чарида дар муддати даҳ моҳи давомоташ хидмати зиёде кардааст. Аҳолии Бухоро, ки аз матбуот беҳабар буданд, тавассути ҳамин чарида аз ҳодисаҳои ҷаҳон боҳабар гаштанд. Дар афкори ҷавонон фикри қаламу таҳрир даромад. Дар фикри падарон тарбияи фарзанд омад».

Вазифаи асосии ин рӯзнома таъсис ва ташкили мактабу мадориси нав буд. Дар мақолаи Мирзо Чалол Юсуфзода «Муаллим ва таълим», ки дар шумораҳои 100-102 ба таъб расид, муаллиф ба ду суол: яке кӣ будани муаллим ва дуюмӣ, чӣ будани таълим посух мегӯяд». Ба ақидаи банда, - менависад муаллиф, - муаллим бояд дониши кофӣ дошта бошад, чандин илмро хуб донанд ва дониши худро ба толибилм расонида тавонад. Ҳамчунин, муаллиф масъалаи одоби омӯзгорро ба миён гузошта, бархурдор будани вайро аз ҳама хислату фазилатҳои инсонӣ вазифаи ҳатмӣ меҳисобад [6, с. 141].

Дар шумораҳои 139 ва 140-уми рӯзнома мақолаи яке аз симоҳои барҷастаи ҷунбиши чадидия дар Осиеи Миёна - Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ зерини «Усули чадиди чӣ гуна аст?» нашр мешавад. Муаллиф дар бораи ислоҳоти мактабу мадраса баҳс намуда, барномаи ниҳонии чадидонро комилан ошкор месозад.

Адиб ва сайёҳи маорифпарвари бухороӣ Мирзо Сирочи Ҳаким дар мақолаҳои худ зерини «Дар тарбияи атфоли навзода», «Вазифашиносӣ», «Сухани гуфтани» ва ғайра хонандагонро ба омӯзиши илмҳо, азхудкунии забонҳо, тайёр намудани мутахассисони замонавӣ барои таълиму тарбияи толибилмони макотиби усули чадид даъват мекунад. Рӯзномаи «Бухорои шариф» дар фазои душвор ва гулӯгири аморати Бухоро фаъолият мекард. Бино бар ҳамин, дар шумораи 19-уми рӯзнома Мирзо Сирочи Ҳаким дар мақолааш зерини «Сухани гуфтани» парда аз душвории бармедорад: «... Чаридаи ҳар миллате забони гӯи ҳамон миллат аст, ҳоло таклифи забони гӯе чист? Бояд ҳарф бизанад... Бояд суҳангӯи кунад. Акнун ҳарф задан лозим аст. Чӣ навъ ҳарф бизанад, ки шумо розӣ бошед ва рӯзнома ҳам масъул набошад? Агар қабоеҳи миллатро нагӯед, абадан вазифаи миллӣ иҷро намешавад... Пас чӣ бояд кард? Ва чӣ кор кунем, ки ҳам миллат хурсанд бошад ҳам вазифаи мо адо шуда бошад? Агар дар паи таърифу мадҳу ситоиш рафта ва маддоҳӣ кунем, Олам моро сарзаниш ва маломат карда, оламиён ба ҳоли мо хоҳанд хандид... Акнун таклифи мо чӣ бошад, олам мутаҳайиранд ва ман ҳам...» [6, с. 152].

Рӯзномаи «Бухорои шариф» хонандагони худро аз ҳодисаҳои дунё, воқеаҳои гуногуни таърихӣ, ҷуғрофӣ, адабӣ ва ғайра огоҳ мекард. Дар ҳар шумораи рӯзнома вобаста ба ҳодисаҳои муҳими ҷомеа мақолаҳо ба таъб мерасиданд, ки таҳлилу ҳулосаҳои чуқур доштанд. Мақсади ягонаи рӯзнома ва муаллифонашон буд, ки Бухоро яке мамолики пешрафта гардад ва мардуми Бухоро соҳиби илму дониши замонавӣ шаванд. Рӯзнома хонандаи худро дошт ва дар муддати хеле кӯтоҳ маҳбубияти зиёд пайдо намуд. Тибқи маълумоти рӯзномаи «Тарҷумон» дар ҳудуди Осиеи Миёна шумораи муштариёни рӯзномаи «Бухорои шариф» беш аз 800 нафарро ташкил меод.

Рӯзномаи «Бухорои шариф», ҳамчун паҳнкунандаи камбудию нуқсонҳои чома, ҳам ба ҳукуматдорони амирӣ ва ҳам ба сафоратхонаи рус хуш намеомад. Аз ҳамин хотир, рӯзномаи «Бухорои шариф» 7 сафари 1331 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 2 январи соли 1913 милодӣ аз тарафи ҳукумати амирӣ маҷбуран баста шуд. Рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳарчанд умри дароз надид, аммо ин наشريя барои аз ҳоби ғафлат бедор намудани мардуми Бухоро нақши мондагор гузошт.

Нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» на танҳо дар байни мардуми Осиёи Миёна, балки Эрон, Афғонистон, Русияву Ҳиндустон ва Қазқозу Туркия ва дигар мамлакатҳо маъмулу машҳур гардид. Мирзо Чалол Юсуфзода дар рӯзномаи «Бухорои шариф» беш аз дусад номгӯй мақола нашр намуда буд, ки ҳамашон аз розу ниёзи мардум ҳарф мезаданд. Аммо то ҳол дӯхтаи 153 шумораи рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳамачониба таҳқиқ нашуда, заминаю омилҳои пайдоиши матбуоти ҷадидаи тоҷик мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Маҳз ҳамин рӯзнома аввалин бор хонандагони тоҷикро бо асарҳои нависандаи бузурги рус Д.Н. Толстой (таҳти сарлавҳаи «Осори Граф Толстой» 12 асари ӯро ҷоп кардааст), «Ҳикояҳои чинӣ»- и адиби фаронса Анри д. Ринне, «Данко» ва «Кампир Изергил»-и А.М. Горкий ва бо дигар асарҳои нависандагони дунё шинос намудааст [15, с. 268].

Рӯзномаи «Бухорои шариф» дар таърихи афкори сиёсӣ фарҳангии халқи тоҷик нақши босазо гузошт. «Бухорои шариф» баъди наشري 153 шумора иҷборан баста шуд. Бо ибораи устод Айни ниҳол, ки акнун ба мева додан даромад, бо табари истибод аз боғчаи халқ решақан шуданд.

Рӯзномаҳои «Бухорои шариф» на танҳо дар тамоми қаламрави аморати Бухоро, балки дар сарзамини Туркистон низ шӯҳрат пайдо кард, дар тасаввури хонандагон фикру андеша ва ақидаҳои навро пайдо ва ҷойгир кунониданд, бо танқиди камбудихоӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илму маориф, аҳволи фалокатовари мадрасаҳо ва ғайра ба онҳо роҳи тараққиёти ояндаро нишон доданд [13, с. 24].

Дар мақолаҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» омӯхтани илму дониш ташвиқу тарғиб карда мешуд. Чунки маҳз тавассути илму дониш мамлакат метавонад тараққӣ кунад ва дар сурати беаҳамиятӣ ва бепарвогӣ мамлакат метавонад ақибмонда гардад.

Ҳамин тавр, санади арзишманди иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии оғози садаи бист-рӯзномаи «Бухорои шариф», ки ба ибораи устод Садриддин Айни ҳамчун «ниҳоли навбар ва гулбунӣ навшукуфта бӯстони миллат ва чаманистони маърифатро тароват доданӣ буд», воқеан маҳаки асосии андешаҳои маорифпарварон ва ҷадидони тоҷикро ташкил медод. Рӯзнома дар асоси ақидаҳои ҷадидия устувор буда, барои бедории миллӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, тақвияти руҳияи худшиносӣ худогоҳӣ ва эҳёи ҳуввияти миллии тоҷикон хидмати босазоеро анҷом додааст [6, с. 148].

Рӯзномаи «Бухорои шариф» яке аз пешсафтарин ҷарида ва намоёндохояш машҳуртарин намоёндагони он давра маҳсуб меёфтанд. Аз таҳлили маводҳои «Бухорои шариф» бармеояд, ки ақидаҳои ҷадидия дар саҳифаҳои он ҷойгоҳи маҳсус доранд ва тавассути ин рӯзномаи тоҷикӣ ҷадидон ҳамчун паҳнкунандагони ақидаҳои фарҳангофаринӣ ва маърифатпарварӣ дар ибтидои асри XX баҳри пешбурди ислохоту таҷдиди мактабу маорифи миллӣ бо чандин тақлифоту пешниҳодоти муайян баромад намуда, дар ташаккули афкор ва ҷаҳонбинии мардуми аморати Бухоро нақши мондагор гузоштанд.

Адабиёт

1. Азимов А. *Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик [Матн]* / А. Азимов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 90 с.
2. Азимов, С. *Значение научного наследия С. Айни // Молодые ученые 100-летия С. Айни [Текст]* / С. Азимов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 278 с.
3. Асозода, Х. *Адабиёти тоҷик дар садаи XX [Матн]* / Х. Асозода. – Душанбе, 1999.
4. Арбобзода, А. *зери таҳрири д.и.т., проф. Набиева Р.А. Таърихи фарҳанги халқи тоҷик [Матн]* / А. Арбобзода. – Душанбе 2003. – 346 с.
5. Гулмуродзода, П. *Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон [Матн]* / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 160 с.

6. *Гаффоров, Н. Чадидия ва шинохти он (Маҷмуаи мақолаҳо ва гузоришоти илмӣ) [Матн] / Н. Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 160 с.*
7. *Имомов, М.С. Чаҳонбинӣ ва тафаккури Садриддин Айни [Матн] / М.С. Имомов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 120 с.*
8. *Имомов, М.С. Маънавият ва нақши зоҳир [Матн] / М.С. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2000. – 186 с.*
9. *Расулиён, Қ. Илм ва ҳаёт [Матн] / Қ. Расулиён. 2000, № 1-3*
10. *Раҷабов, З. Аз таърихи афкори ҷамъиятию сиёсии халқи тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX [Матн] / З. Раҷабов. – Сталинобод, 1959. – 448 с.*
11. *Раҷабов, З. Маорифпарвар Аҳмади Дониш [Матн] / З. Раҷабов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 308 с.*
12. *Раҷабӣ, М. Ислом, чадидия ва инқилоб [Матн] / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Маориф, 1997. – 390 с.*
13. *Табаров, С. Мунзим – роҳбари ҷамъияти ҷавонон ва раиси фирқаи ҷавонбухориён [Матн] / С. Табаров. – Душанбе, Деваитич, 2004. – 168 с.*
14. *Сайфуллоев, А. Мактаби С. Айни [Матн] / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978.*
15. *Ҳотамов, Н. Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. Нашири дуҷум [Матн] / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, ЭР-Граф, 2015. – 96 с.*

АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ РӯЗНОМАИ «БУХОРОИ ШАРИФ»

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси осори муҳаққиқони ватанӣ оид ба аҳамияти таърихӣ рӯномаи «Бухорои Шариф» маълумоти мушаххас медиҳад. Дар ин хусус муаллиф ба хулосае омадааст, ки рӯномаи мазкур дар бедории афкори ҷомеаи Бухоро, махсусан халқи тоҷик нақши муҳим дошт. Он бори аввал ба забони тоҷикӣ нашр гардида, дар ҳаҷми 153 шумора аз дигаргуниҳои ҷомеа хабар медиҳад. Дар мақолаҳои рӯномаи «Бухорои Шариф» омӯхтани илму дониш ташвиқи тарғиб карда мешуд. Чунки маҳз тавассути илму дониш мамлакат метавонад тараққӣ кунад ва дар сурати беаҳамиятӣ ва бепарвогӣ мамлакат метавонад ақибмонда гардад. Санади арзишманди иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии оғози садаи бист- рӯномаи «Бухорои Шариф», ки ба ибораи устод Садриддин Айни ҳамчун «ниҳоли навбар ва гулбуни навшукуфта бӯстони миллат ва ҷаманастони маърифатро тароват доданӣ буд», воқеан маҳаки асосии андешаҳои маорифпарварон ва чадидони тоҷикро ташкил медиҳад. Рӯнома дар асоси ақидаҳои чадидия устувор буда, барои бедории миллӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, тақвияти руҳияи худшиносӣ худогоҳӣ ва эҳёи хуввияти миллии тоҷикон хидмати босазоеро анҷом додааст. Рӯномаи «Бухорои шариф» хонандагонро аз воқеаҳои ҷаҳон оғаҳ менамуд.

Калидвожаҳо: рӯнома, аҳамият, нақш, хуввият, «Бухорои шариф», осор, нигоҳ, муҳаққиқони ватанӣ, омӯзиш, таҳлил мавод.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГАЗЕТЫ «БУХАРА ШАРИФ»

В данной статье автор предоставляет конкретную информацию об историческом значении газеты «Бухара Шариф» на основе трудов отечественных исследователей. В связи с этим автор пришел к выводу, что данная газета сыграла важную роль в пробуждении общественного мнения Бухары, особенно таджикского народа. Он был впервые опубликован на таджикском языке и в 153 выпусках сообщал об изменениях в обществе. В статьях газеты «Бухара Шариф» поощрялось и пропагандировалось изучение науки и знаний. Потому что именно через науку и знания страна может развиваться, а в случае равнодушия и равнодушия страна может стать отсталой. Ценный общественный, политический и культурный акт начала XX века – газета «Бухара Шариф», которая, по словам Садриддина Айни, «была новым растением и вновь распустившимся цветком, который должен был освежить древних». Нации и страны знаний», стал фактически главным испытанием идей таджикских просветителей и новаторов. Газета устойчива на основе современных идей и оказала большую услугу национальному, политическому и культурному пробуждению, укреплению духа самосознания и самосознания, возрождению национальной идентичности таджикстанцев. Газета «Бухара Шариф» информировала читателей о мировых событиях.

Ключевые слова: газета, значительность, роль, менталитет, «Бухара Шариф», произведения, отечественный изыскатель, обучение, анализ материала.

HISTORICAL SIGNIFICANCE OF THE NEWSPAPER “BUKHARA SHARIF”

In this article, the author provides specific information about the historical significance of the Bukhara Sharif newspaper based on the works of domestic researchers. In this regard, the author came to the conclusion that this newspaper played an important role in awakening public opinion in Bukhara, especially the Tajik people. It was first published in the Tajik language and reported on changes in society in 153 issues. The articles of the Bukhara Sharif newspaper encouraged and promoted the study of science and knowledge. Because it is through science and knowledge that a country can develop, but in case of indifference and indifference, the country can become backward. A valuable social, political and cultural act of the early twentieth century is the newspaper “Bukhara Sharif”, which, according to Sadriiddin Aini, “was a new plant and a newly blossoming flower that was supposed to refresh the ancients.” Nations and countries of knowledge”, became in fact the main test of the ideas of Tajik educators and innovators. The newspaper is stable on the basis of modern ideas and has rendered great service to the national, political and cultural awakening, strengthening the spirit of self-awareness and self-awareness, and reviving the national identity of Tajiks. The Bukhara Sharif newspaper informed readers about world events.

Keywords: newspaper, significance, role, mentality, “Bukhara Sharif”, works, domestic prospector, teaching, analysis of material.

Дар бораи муаллиф

*Шоқурбонова Ҷаҳоноро Шарифхоновна
Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Shokurbonova Jahonoro Sharifhonovna
Applicant for the Department of History
of Tajik People
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Шоқурбонова Джаҳоноро Шарифхоновна
Соискатель кафедры история
таджикского народа
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

ВПЕЧАТЛЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО ПУТЕШЕСТВЕННИКА А. МУСТАДЖИРА О ПОЛИТЕХНИЧЕСКОЙ ВЫСТАВКЕ 1872 ГОДА

Одинаев А. Н.

*Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша
Национальная академия наук Таджикистана*

В данной статье рассматривается работа А. Мустаджира «Записка о Московской выставке», которая подробно освещает значение и влияние Политехнической выставки на развитие науки и техники в России. Выставка была приурочена к 200-летию со дня рождения Петра I и представила широкой публике последние достижения в области науки, техники и промышленности.

Планируя выставку, А.П. Богданов вдохновлялся своим визитом в Хрустальный дворец в Лондоне в 1857 году, где он ознакомился с первыми техническими экспозициями, организованными после Всемирной выставки 1851 года. Этот опыт подтолкнул его к созданию аналогичного мероприятия в России [20; 10].

На выставке собрались около 2 тысяч иностранных и более 10 тысяч российских экспонентов. Более 25 отделов и ряд частных экспозиций представляли готовые изделия, все стадии производственного процесса, научное обеспечение, действующие машины, пароходы, паровозы, многочисленные приборы и исторические артефакты петровского времени были выставлены на показ.

Выставка стала не только праздником науки и техники, но и мощным стимулом для промышленного развития России. Она объединила на одной площадке тысячи отечественных и зарубежных предпринимателей, продемонстрировала новейшие достижения в различных областях и способствовала обмену передовым опытом. Экспозиция охватывала все аспекты научного и промышленного прогресса, от ботаники и садоводства до железнодорожного и морского транспорта [18; 10].

Разделы выставки охватывали ботанику, зоологию, геологию, педагогику, кустарную промышленность, технические и медицинские достижения, а также экспозиции Туркестанского края [14].

Изучение «Записки о Московской выставке» позволяет понять исторический контекст Политехнической выставки и оценить её вклад в развитие отечественной науки и промышленности царской России. Рукопись А. Мустаджира представляет собой ценный источник для исследователей, интересующихся историей технологий и выставочной деятельностью в царской России XIX века. Изучение Политехнической выставки 1872 года и её отражение в «Записке о Московской выставке» А. Мустаджира является актуальной темой для понимания исторического контекста развития науки и техники в царской России в сравнении с государствами Средней Азии во второй половине XIX века.

Важно отметить несколько аспектов актуальности данной темы:

Во-первых, выставка 1872 года стала знаковым событием в пореформенный период, когда власти Российской империи начали осознавать необходимость активного участия общества в реализации крестьянской реформы и других преобразований. В этом контексте выставка стала важным средством просвещения и вовлечения широкой публики в процесс модернизации страны.

Во-вторых, анализ «Записки о Московской выставке» А. Мустаджира позволяет глубже понять общественное восприятие этого события и его значимость. Автор, будучи очевидцем и участником выставки, оставил ценное свидетельство, которое помогает реконструировать атмосферу и масштабы мероприятия. Записка А. Мустаджира даёт возможность оценить влияние выставки на развитие промышленности и науки в России того времени, и является

важным источником для исследователей, изучающих историю российских выставок и их роль в культурном и научном прогрессе.

Как известно, А. Мустаджир принимал участие в знаменитой Искандеркульской экспедиции 1870 года под руководством генерал-майора А.К. Абрамова, в которой также участвовал востоковед А.Л. Кун. В рамках этой экспедиции А. Мустаджир исполнял функции переводчика и собирал ценные исторические, этнографические, лингвистические и археологические материалы. Исследователи проявляют интерес к дневникам Абдурахмана Мустаджира, которые содержат ценные сведения о быте населения и древних памятниках Средней Азии [12].

Особое внимание уделяется его дневникам и путевым записям, таким как «Дневник Искандаркульской экспедиции» (3-4; 12, с. 173-186), «Записки о Московской выставке», «Дневник Мирзы Абдурахмана, веденный во время путешествий по Бухаре и окрестностям», «Дневник Мирзы Абдурахмана, веденный во время Шахрисябзской экспедиции», «Дневник Мирзы Абдурахмана, веденный во время хивинского похода» и «Путевые заметки мирзы Абдурахмана в Хивинском ханстве». Эти рукописные сочинения хранятся в Архиве Востоковедов, а также в личном архиве А.Л. Куна в Отделе рукописей и документов Института восточных рукописей Российской академии наук в Санкт-Петербурге. Работы Абдурахмана Мустаджира играют важную роль как первоисточники, способствующие пониманию культурной и исторической динамики Средней Азии, особенно таджикского народа.

Российский учёный-востоковед и иранист, кандидат исторических наук Николай Дмитриевич Миклухо-Маклай представляет две работы, описывающие таджикские и персидские рукописи из коллекции Института востоковедения. В первом издании представлено описание данной рукописи, автор которой (точное имя неизвестно) подробно описывает Политехническую выставку, проведённую в Москве в 1872 году [8, с. 102-103].

Ю.Э. Брегель, в своей статье [2], отмечает значимость записок Абдурахмана Мустаджира для исследования истории расселения туркмен в Хивинском ханстве. Исследование Ю.Э. Брегеля подчеркивает важность письменных источников, таких как произведения А. Мустаджира, для изучения истории региона. Его работы могут служить ключевыми источниками для реконструкции исторических событий и понимания межэтнических отношений.

Ю.Э. Брегель отмечает, что записи Абдурахмана Мустаджира представляют значительный интерес, так как основаны на его собственных наблюдениях и расспросах старожилов. Он подчеркивает, что Абдурахман Мустаджир обработал свои черновые записи и изложил их в виде связного дневника путешествия по Хивинскому ханству [2, с. 242-243].

Во второй публикации, Миклухо-Маклай предоставляет информацию о том же произведении, и подтверждает, что автором мог быть житель Средней Азии [9, с. 275].

В четвертой главе своей книги «Просветитель Ахмади Дониш», названной «Ученики и современники Ахмади Дониша», академик З. Ш. Раджабов использует фрагменты из «Записки о Московской выставке» и утверждает, что автором этого произведения является А. Мустаджир [16, с. 218-220].

В другой работе данного автора «Россия и таджикская литература конца XIX - начала XX вв.», включение отрывков из «Записки о Московской выставке» способствует освещению культурных и исторических связей между Средней Азией и Россией во второй половине XIX века. Утверждение об авторстве А. Мустаджира вносит ясность в этот вопрос и подтверждает историческую ценность источника, описывающего Московскую выставку [15, с. 219-222].

Советский ученый, профессор Б.В. Лунин в своих работах акцентирует внимание на роли Абдурахмана Мустаджира в описании Московской выставки 1872 года, особенно в контексте Туркестанского отделения. Б.Л. Лунин подчеркивает, что А. Мустаджир не только

детально описал события выставки, но и представил уникальные культурные аспекты, демонстрируя достижения царской России [4, с. 124; 7, с. 67-68].

Книга «Самарқандлик олимлар (Учёные Самарканда)» авторов Абдуллаева И. и Хикматуллаева Х. посвящена выдающимся учёным Самарканда. Одним из писателей-путешественников, описаны в этой книге, является А. Мустаджир.

Эти авторы также отмечают «Рӯзномаи виставкаи Маскоб» («Записки о Московской выставке») А. Мустаджира, написанные после его поездки в Москву в 1872 году [17, с. 155-156].

Олимова Х.Х. в своей статье действительно поднимает важные вопросы о значении дневников и путевых заметок Абдуррахмана Мустаджира. Однако в её статье присутствуют серьёзные недостатки, которые снижают её академическую ценность и требуют критического рассмотрения.

Во-первых, автор неверно утверждает, что Н.Н. Миклухо-Маклай* описал рукописи Абдуррахмана Мустаджира [13, с. 53-59]. Кроме того, автор некорректно указывает составителя рукописей, утверждая, что Н.Н. Миклухо-Маклай был составителем (!?) рукописей Абдуррахмана Самарканди, что не соответствует действительности. В своей работе Н.Д. Миклухо-Маклай** даёт описание рукописей А. Мустаджира [8, с. 100-103; 9, с. 274-275]. В списке использованной литературы отсутствуют работы Н.Н. Миклухо-Маклая (!?), что затрудняет проверку и подтверждение источников информации.

Во-вторых, в статье содержатся фактические ошибки и неясные утверждения, требующие дополнительных разъяснений и подтверждений. Автор утверждает, что обе рукописи написаны Абдуррахманом Самарканди, хотя по второй рукописи указано, что автор неизвестен. Это требует документального подтверждения.

В-третьих, автор ссылается только на один экземпляр рукописи, не обосновывая его значимость для исследования [13, с. 53-59].

В-четвёртых, в статье содержатся неверные сведения о профессоре А.Л. Хромове. Автор ошибочно утверждает, что А.Л. Хромов предоставил информацию о мирзе Абдуррахмане Мустаджире в «Таджикской советской энциклопедии». На самом деле, автором статьи в энциклопедии является Ю.С. Мальцев, использовавший материалы А.Л. Хромова. Это свидетельствует о недостаточной внимательности и проверке источников [13, с. 53-59].

В-пятых, цитаты и ссылки на работы других исследователей приведены без должного контекста и анализа, что снижает ценность и достоверность статьи. Неправильные переводы цитат из «Записок о Московской выставке» могут исказить смысл источника [13, с. 53-59].

Эти недостатки подрывают академическую строгость и надёжность работы Олимовой Х.Х., требуя серьёзного пересмотра и корректировки для устранения неточностей и предоставления более обоснованного и структурированного анализа исследуемой темы.

Особое внимание привлекает экземпляр, хранящийся в фонде отдела рукописей и документов Института восточных рукописей Российской академии наук. Она обозначена как «روزنامه و يستفكه مسكاب» или «Записка о Московской выставке». Автором данного названия рукописи является К.Г. Залеман (1850–1916), и оно не включено в список заголовков сочинения.

Рукопись имеет размеры 22,2x17,3 см и состоит из 76 листов (последние два листа пустые). Текст, нанесённый чернилами в стиле насталик средних размеров, представлен в европейском картонном переплёте. Это неопубликованное произведение является значимым историческим и культурным документом, который, по мнению Миклухо-Маклая, представляет собой любопытный образец таджикской прозы XIX века [9, с. 102-103].

* Николай Николаевич Миклухо-Маклай (1846-1888, Санкт-Петербург) — русский этнограф, антрополог, биолог и путешественник, изучавший коренное население Юго-Восточной Азии, Австралии и Океании и др.

** Николай Дмитриевич Миклухо-Маклай (1915- 1975) — российский учёный-востоковед, иранист, кандидат исторических наук.

На листах 1а-1б данной рукописи над некоторыми словами, написанными на таджикском языке, указаны их русские названия пером цвета, отличного от основного цвета рукописи. Например, «Искандар-Тюра» (Александр Кун), «вистифка» (выставка) и «билот» (билет). Эти добавления, возможно, были сделаны К.Г. Зелеманом [5, л. 1а-1б].

В обоих случаях текст содержит множество пояснений и дополнений, сделанных самим автором, например, на лл. 4а, 6а, 8а, 8б, 14б, 25а, 27б, 36б, 47а, 47б, 56а, 71а, 71б, 73а [5].

Н.Д. Миклухо-Маклай, приписывает авторство этой рукописи А. Мустажиру. Он пишет: «Автор (имя точно не установлено) – житель Средней Азии, по-видимому, таджик, прибывший в Москву в 1872 г. вместе с А.Л. Куном; судя по почерку и времени, автор – тот самый самаркандец Мирза Мулла Абд ар-Рахман (т. е. А. Мустаджир. – О.А.), который по поручению А.Л. Куна вел дневник во время Искандеркульской экспедиции 1870 г. (т. е. «Дневник, веденный во время Искандеркульской экспедиции на Самаркандском таджикском наречии, с 23 апреля по июнь 1870 г. – О.А.))» [8, с. 103]. Стиль её написания указывает на то, что настоящим автором является Абдуррахмон Мустаджир. Поскольку на листе 1^а автор упоминается как Александр Людвигович Кун как Искандар-Тура, а в «Дневнике Искандеркульской экспедиции» автор также обозначен как А.Л. Кун под псевдонимом «Искандер-тюре» [11, 33, 45, 134-135, 143-144], можно сделать вывод, что А.Л. Кун использовал это прозвище (псевдоним) в нескольких своих публикациях в различных номерах газеты «Туркестанские ведомости». По стилю написания и манере выражения можно заключить, что автором произведения является А. Мустаджир.

Из названия «روزنامه و يستفكه مسكاب» («Записка о Московской выставке») ясно, что данное сочинение написано в результате поездки А. Мустаджира в Москву в сопровождении А.Л. Куна для участия в Политехнической выставке [8].

Автор «Записка о Московской выставке» стремится поделиться впечатлениями от посещения выставки в Москве, особенностями места и атмосферой, которую он встретил там. Он описывает красоту и величие выставочных залов, а также некоторые детали архитектуры, например, Кремль, которые символизируют роскошь и изысканность, так же придаёт особое значение этому мероприятию, считая его значимым для культурной жизни исторической столицы.

А. Мустаджир пишет: «Ради света и совести мудрецов и учёных нашего времени да не сокроется, что Богу хвала Аллаху, здравие и безопасность, мы вместе с Искандер-Тюре* (А.Л. Кун. – О.А.) по Москве, самому красивому и украшенному городу. Через четыре часа мы захотели увидеть выставку, и с разрешения Тюре (А.Л. Кун. – О.А.) пошли её смотреть. Выставка была расположена в центре Москвы и состояла из двух соединённых между собой садов, занимающих большую площадь. Чтобы её посетить, нужно было приобрести билет, что свидетельствовало о статусе и привилегиях, либо соблюдать пост перед посещением» [5, л. 1а-2а].

«На светлый ум и просвещённый разум обладателей мудрости и разума нашего времени пусть не будет скрыто и покрыто мраком, что, хвала Аллаху и благодарность, наше здоровье и благополучие, вместе с Искандер-Тюре* (А.Л. Кун. – О.А.), внутри города Москва, который красивейший, с красотой и великолепием, оказались после четырёх часов желания осмотреть Выставку, с позволения Тюре (А.Л. Кун. – О.А.) отправились на её осмотр и увидели, что эта Выставка расположена рядом с Кремлем Москвы, два Чарбага (четыресада)** , соединённых друг с другом, более просторные, и кто хочет её осмотреть, тот

* А. Мустаджир, упоминается в «Дневнике Искандеркульской экспедиции» и «Записке о Московской выставке» как «Искандер-тюре», и сам А. Л. Кун использовал это прозвище (псевдоним) в нескольких своих публикациях в различных номерах газеты «Туркестанские ведомости».

* А. Мустаджир, упоминается в «Дневнике Искандеркульской экспедиции» и «Записке о Московской выставке» как «Искандер-тюре», и сам А. Л. Кун использовал это прозвище (псевдоним) в нескольких своих публикациях в различных номерах газеты «Туркестанские ведомости».

** **Чарбаг (четыресада)** — это архитектурно-регулярный тип сада, в основе которого прямоугольное или квадратное пространство, разделённое при помощи аллей на четырёхугольные площадки (чарчаган).

берёт билет, который является символом серебряного с печатью, или же оплатил одного рубля, после чего входит на Выставку».

А. Мустаджир, описывая свои впечатления от посещения Политехнической выставки, передает атмосферу и значимость этого события. Его описание начинается с момента входа на выставку, где посетители могут осмотреть экспонаты, заплатив один рубль. Особое внимание уделяется расположению выставки в центре города и элементам её благоустройства, таким как бассейны с водой, которая поступает из подземных источников.

Автор отмечает организованность мероприятия: вокруг выставки установлены решётки и стены, а на входе дежурят охранники, проверяющие билеты. Он выражает благодарность судьбе за возможность посетить это грандиозное событие и подчеркивает его масштаб, заявляя, что «если кто-то посвятит всю жизнь осмотру этой Выставки, он никогда не насытится» [5].

Автор хочет подчеркнуть гостеприимство и дружелюбие организаторов Выставки в Москве. Он описывает, что: «После входа туда (т. е. на Выставку) человек осматривает всё вокруг. Если посетитель не знаком с местностью, кто-то сопровождает его, взяв за руку, и, заплатив один рубль, вводит его на Выставку. Там он может осмотреть всё, что захочет, по своему усмотрению. Особенность этой Выставки в том, что она находится в центре города». [5, 2б-3а].

Как уже упоминалось ранее, автор уделяет основное внимание Туркестанскому отделу выставки. Павильон этого отдела был выполнен в виде уменьшенной копии древнего самаркандского медресе Ширдар, построенного более 200 лет назад (т. е. с 1872 года). Высокий фронтон с аркой, увенчанный азиатскими мозаичными узорами, создавал впечатление подлинности и придавал павильону экзотический вид. Два стройных минарета, возвышавшиеся по углам здания, завершали архитектурный облик павильона, привлекая внимание посетителей и вызывая у них восхищение.

Внутреннее пространство павильона было разделено на несколько отделений: географическое, естественно-историческое, сельскохозяйственное и техническое. Каждое из этих отделений представляло собой богатую коллекцию экспонатов, отражающих различные аспекты жизни и природы Туркестанского края [15, с. 154]. «Среди них, после осмотра цветников, мы подошли к каменному зданию с мозаикой, которое напоминало медресе Шердор в Самарканде. Здесь также был главный вход и арка с двух сторон, который вел дорогу в медресе. На вершине арки, в углах, были изображения двух львов и двух газелей, смотрящих назад. Над аркой, на воротах, была написана сура «аш-Шарх»* (Облегчение) красивым каллиграфическим почерком. Мозаики на этом здании были выполнены точно так же, как в медресе Шердор в Самарканде, без малейших ошибок и упущений» [5, лл. 4а-4б].

Он радостно удивляется пропорциям миниатюрного макета самаркандского медресе Шердор на выставке. Эти наблюдения автора подтверждают значимость архитектурного наследия Самарканда, демонстрируя богатство культурных и художественных традиций Средней Азии. В описании выставки не делаются заключения, однако отмечается, что в 1872 году А. Мустаджир высоко ценил Москву, подчеркивая в своем описании выдающиеся достижения русской техники и благородство русского народа в его стремлении защитить свою родину.

«Войдя внутрь примерно на двадцать шагов, мы увидели два бассейна, которые находились выше уровня улицы. Однако вода в них поступала из-под земли и через фонтан в бассейн. Вода из этого фонтана поднималась и наполняла бассейн, из которого люди могли утолить жажду без задержки. Вокруг этого выставочного комплекса были решётки и стены, а на входе стояли охранники, которые не пропускали никого без билета или уплаты суммы.

Центральная аллея ведёт в глубину сада, где обычно воздвигнут дворец, перед которым расположен водоем. Природный рельеф местности часто используется для создания террас, уступов и каскадов, придавая саду дополнительное очарование и изысканность.

* Сура «аш-Шарх» (араб. الشرح), также известная как Сура «Открытие» или «Утешение», является 94-й сурой Корана. Она состоит из 8 аятов и считается мекканской сурой, то есть была ниспослана в Мекке.

Мы, получив билеты с помощью доброжелательного Тюре (А.Л. Кун), вошли и увидели, что на осмотр этого места не хватит целой жизни». Абдуррахмон Мустаджир выражает свое восхищение, но его восторг пронизан любознательностью. Он метафорически называет Москву «красивейшими четырёхсадами земли» «چهارباغ روی زمین گفته شود» в своем сочинении. [5, л. 4^а].

В своем произведении автор подробно описывает впечатления от посещения выставочного комплекса, сравнивая его с великолепным садом. Он отмечает, что в «этом комплексе можно было найти всевозможные цветы и деревья, как плодовые, так и бесплодные, существующие в мире. Автор называет этот комплекс «четырёхсадом на земле», подчеркивая его исключительную красоту и разнообразие растений. Вокруг каждого цветника были установлены железные и стальные решетки, что также свидетельствует о высоком уровне благоустройства и охраны представленных экспонатов» [5, л. 3а].

Автор описывает масштаб и разнообразие выставки, подчеркивая, что окружающие цветники символизируют многообразие представленных на выставке искусств и ремесел. Цветы в глиняных горшках и зелёные деревья дополняют общую картину, создавая ощущение изобилия и красоты.

Он также отмечает, что на выставке были представлены различные материалы, такие как шелк, цветная бумага и оружие. Эти экспонаты демонстрируют чудеса искусства и ремесла, а также разнообразные товары, восхищающие и радующие посетителей. Всё это свидетельствует о богатстве культурного наследия и высоком мастерстве создателей этих произведений.

«Вокруг каждого цветника, который мы видели, были железные и стальные решетки, а некоторые цветы стояли зелеными и свежими в глиняных горшках. Куда бы ни посмотрел, повсюду можно увидеть разноцветные цветы и зелёные деревья различных видов, которые поражают воображение своей красотой и привлекательной листвой. Помимо всего этого, в этом месте царила зелень и свежесть, а фабрики всех видов и лавки с товарами, такими как бархат, сукно, шёлковые ткани и типографии с разнообразными рисунками и орнаментами, были бесчисленны. Здесь можно было найти товары из других стран и образцы всех видов тканей, от атласа до шёлка, изделий ручной работы. Лавки и оборудование для любого вида искусства и ремесла, включая производство бархата, сукна, бумаги с мраморными узорами, удивительных и редких товаров, а также изготовление пушек, оружия, сахара, телег и паровых машин, всё это находилось здесь» [5, л. 4а-4б].

«Под навесом, с одной стороны, находился длинный квадратный дом, внутри которого была человеческая фигура солдата. У него были большие глаза, широкие брови, длинные ресницы, пшеничного цвета кожа и чёрная борода. Он был одет в русскую военную форму и держал ружье в правой руке. Его глаза, как у живого человека, сверкали во все стороны, и его тело ничем не отличалось от человеческого» [5, л. 5а-5б].

А. Мустаджир уделяет особое внимание различным машинам, изучая их устройство и работу. Вот перед нами типографская печатная машина. «В течение одного часа она способна отпечатать двести рулонов бумаги, содержащих до шестидесяти листов в каждом. Весь этот процесс осуществляется благодаря машинам, движимым колесами, запускаемыми парами из кипяченой воды. Работу, которую раньше выполняли пятнадцать человек, сейчас могут осуществить всего двое благодаря машинам. Производство, которое ранее занимало три дня, теперь может быть завершено всего за один час. Поэтому справедливо отметить, что это производство вызывает восхищение и полное одобрение».

Автор подчеркивает значительное повышение эффективности и производительности, которое стало возможным благодаря внедрению новых технологий и механизмов. Он отмечает, что подобные достижения не только облегчают труд, но и значительно ускоряют производственные процессы, что вызывает восхищение и признание.

Столь же детально и восторженно А. Мустаджир описывает машины по производству обуви и одежды, об производителе обращая особое внимание на высокую производительность труда: «<...> в течение одних суток заготавливается пятьдесят пар

сапог» [5]. Или «... в течение одного часа (машина) может шить одежды из двухсот кусков сукна» [5].

А. Мустаджир выражает восхищение деятельностью текстильной фабрики, восторгаясь её многочисленными цехами и гармонией в организации труда.

Автор описывает впечатляющую скульптуру или фигуру, представленную на экспозиции. Эта фигура олицетворяет караул-беги, человека в полном вооружении и форме корпуса, символизирующего силу и военное искусство.

Особое внимание уделено деталям внешности и одежды этой фигуры: седовласый мужчина средних лет с большой белой бородой, широкими черными бровями и светлым лицом, выразительными черными глазами. На его голове тильпак с круглой каймой, а на теле клетчатая куртка из изысканного парчового материала. На поясе у него висит меч с серебряным и золотым покрытием, украшенный бирюзовыми элементами и выполненный с высоким мастерством.

Посетители выставки, читая надпись на шее фигуры и любясь её видом, улыбались и уходили с чувством удовлетворения. Рядом с этой фигурой находилось изображение другого человека — «марди сабзинарӯй — смуглого мужчины» с широкой талией и босыми ногами, как у таджика, с мотыгой в руке. Этот контраст между военным и сельским образом подчёркивает разнообразие и многогранность искусства, представленного на выставке [5].

В своем описании сельскохозяйственного отделения выставки, А. Мустаджир акцентировал внимание на разнообразии представленных орудий и их полезности для крестьянского труда. Он подробно описал конструкции и принцип работы различных сельскохозяйственных машин, подчеркивая их инновационность и способность значительно облегчить труд земледельцев. Автор отметил, что новые орудия позволяют одному человеку выполнять несколько видов работ, включая жатву, молотьбу, веяние и обмолот.

«И выйдя с этого завода, пройдя под двумя большими сплошными крыльцами, мы увидели, что они изготавливали различные сельскохозяйственные орудия, все с катками и вращающимися барабанами. Они изготовили орудие, напоминающее пушечную телегу, для посева пшеницы. У этого орудия есть лоток, в который сверху кладут две тонны пшеницы, и мотовило вращается само по себе. Под лотком есть прорези, как у молотилки, чтобы зерно падало на землю по одному. У орудия есть лопасти, которые автоматически режут и собирают пшеницу, с одной стороны, а затем молотят её. Далее идет колесо молотилки, которое крутится на гумне, и его лопасти дробят зерно на куски.

Еще одно орудие, похожее на большой пятиконечный инструмент, имеет стенки с трех сторон, как четырёхугольный ящик. Под ним находятся ячейки, в нем длинный лоток, который идет под гумно и наполняется пшеницей. Когда лоток поднимается, зерна через эти ячейки падают на землю. Ветер, дующий с одной стороны лотка, выдувает солому и откладывает её в сторону. К этому орудию прикреплена веялка. После того как пшеница отделяется от соломы, её перерабатывают другим инструментом, напоминающим каток или катапульту с подвижной рукояткой. Затем он подбирает пшеницу с земли и кладёт её на гумно. Одного человека достаточно, чтобы жать, молотить, обмолачивать и класть пшеницу на гумно, то есть все эти работы с инструментами выполняет один человек» [5].

А. Мустаджир выразил своё восхищение сельскохозяйственным отделением выставки, подробно описав различные представленные там орудия. Он отметил, что после посещения завода, где сирканцы собирались под двумя большими верандами, соединёнными друг с другом, можно было увидеть разнообразные крестьянские инструменты. Эти орудия включали инструменты, похожие на катки, а также изобретения, такие как шаровая тележка для разбрызгивания пшеницы.

Автор описал процесс работы этого устройства: пшеница помещалась на специальный язычок, ролик вращался самостоятельно, а через прорези типа решета пшеница попадала внутрь и перемалывалась. Он также упомянул орудие для жатвы, которое имело схожую конструкцию, но с изменённым язычком, позволяющим ему собирать и обмолачивать пшеницу самостоятельно. Далее он описал устройство с оперённым трубчатым колесом,

которое вращалось над молотилкой, переворачивая зерновые комки. Было также упомянуто большое вилы-устройство, у которого с трёх сторон были стенки, похожие на квадратный ящик, с отверстиями под ним. Это устройство наполнялось пшеницей, которая затем высыпалась на землю, а ветер сдувал солому в сторону. Автор отметил, что среди представленных орудий были и те, которые использовали силу ветра [5].

А. Мустаджир описывает устройство, напоминающее катапульту, которая позволяла одному человеку справляться с уборкой и обмолотом зерна самостоятельно, подчеркивая её значимость для крестьянского труда [5, л. 70а-72б]. Он восхищается инженерной мыслью этих орудий, отмечая их вклад в облегчение сельскохозяйственного труда. В то время как другой автор акцентирует внимание на значении ирригации [21], Мустаджир фокусируется на технических новшествах, показывающих практическую пользу для земледельцев.

Автор детально описывает паровой поезд, его интерьер с плюшевыми сиденьями и декоративными элементами, создающими комфортное путешествие [5]. Он также приводит яркое описание устройства паровоза и принципа его работы, подчеркивая роль огня, обеспечивающего движение, и отмечает впечатляющую скорость: «...мы преодолели расстояние в 49,5 фарсаха (277,2 км. – О. А.) за 13 часов» [5]. Это впечатляло и давало представление о скорости и удобстве данного транспорта.

Особенно Мустаджира привлекает внимание на комфорт и удобства пассажирских вагонов, подробно описывая их внутреннее убранство. Этот технический прогресс, несмотря на консервативные черты, стал символом инженерного потенциала России, служа примером для более патриархальных обществ, таких как Бухарский эмират [5, л. 69а-73б].

Автор также акцентирует на значении личности Петра, подчеркивая его мудрость и проницательность: «...он был мудрым и проницательным человеком» [5, л. 69а].

А. Мустаджир представляет Петра Великого как центральную фигуру российской истории, внесшую значительные изменения в военную и техническую сферы, что оказало долговременное влияние на развитие России [5, л. 70а-72б]. Петр изображен как мудрый правитель, который, преодолев начальные трудности, отправился инкогнито в Европу для обучения и перенятия опыта, чтобы применить его на родине, модернизируя армию, создавая мощную артиллерию и обновляя методы ведения боя. Благодаря нововведениям Петра русская армия одерживала победы, а основанный им Санкт-Петербург стал важным культурным центром [5, л. 70а-72б].

Мустаджир также описывает Петра, вернувшегося из Европы с новыми знаниями и модернизовавшего военные орудия, форму солдат и облик столицы. Санкт-Петербург, основанный Петром, стал символом этих реформ, что, по мнению автора, оставило заметный след в истории России. В произведении выражено восхищение прогрессивностью российской инженерии, а также тем, как Петр воплотил стремление к преобразованиям, что стало образцом для традиционных обществ, таких как Бухарский эмират.

Посещение Политехнической выставки 1872 года позволило Мустаджиру оценить российские достижения в технике и инженерии, что оказало влияние на его взгляды. Россия, несмотря на некоторые консервативные черты, показала пример технологического прогресса, что вдохновляло автора. Мустаджир подчеркивает значение таких реформ для модернизации общества, отмечая, что технологии трансформируют общество, приближая его к современности.

Таким образом, Политехническая выставка 1872 года, описанная в «Записке о Московской выставке» А. Мустаджира, сыграла важную роль в формировании его взгляда на технический и культурный прогресс России. Впечатления от выставки оказали значительное влияние на его деятельность как исследователя и культурного деятеля, подчеркивая важность научных и технологических достижений для модернизации общества. Эти наблюдения отражают не только личный опыт Мустаджира, но и более широкий контекст глобальных исторических процессов, связанных с нарастанием роли науки и техники в развитии стран.

Записки Мустаджира, в том числе «Записка о Московской выставке», представляют собой не только описание его путешествия, но и анализ прогресса Российской империи. Автор проводит сравнение технического развития России с более традиционными и отсталыми обществами, такими как Бухарский эмират, подчеркивая важность технологий для трансформации общества и его движения к модернизации.

Литература

1. Абдуллаев, И., Ҳикматуллаев Ҳ. Самарқандлик олимлар / И. Абдуллаев, Ҳ. Ҳикматуллаев; Масъул муҳаррир: тарих фан, канд. Б. Аҳмедов. – Тошкент: «Фан», 1969.
2. Брегель, Ю.Э. Расселение туркмен в Хивинском ханстве в XIX в. (По материалам архива хивинских ханов) / Ю.Э. Брегель // Страны и народы Востока. – М.: 1959. – Вып. I. – С. 242-256.
3. Дневник Искандеркульской экспедиции (рукопись) // Отдел рукописей и документов Архив Санкт-Петербургского Института восточных рукописей Российской академии наук. – 1870. – № D 133 (старый шифр 609g). – 398 л.
4. Дневник Искандеркульской экспедиции (рукопись) // Отдел рукописей и документов Архив Санкт-Петербургского Института восточных рукописей Российской академии наук. – 1870. – № D 134 (старый шифр 609h). – 322 л.
5. Записка о Московской выставке (روزنامه و يستفكه مسكاب) // Отдел рукописей и документов Архив Санкт-Петербургского Института восточных рукописей Российской академии наук. – 1872 (?). – № В 806 (старый шифр 609k). – 75 л.
6. Лунин, Б.В. Историография общественных наук в Узбекистане. Био-библиографические очерки / Б.В. Лунин. – Ташкент: «Фан», 1974. – 388 с.
7. Лунин, Б.В. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении / Б.В. Лунин. – Ташкент: «Фан», 1965. – 408 с.
8. Миклухо-Маклай, Н.Д. Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения. Выпуск I / Н.Д. Миклухо-Маклай; ответственные редакторы В.И. Беляев, Д.И. Тихонов. – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1955.
9. Миклухо-Маклай, Н.Д. Некоторые персидские и таджикские исторические, биографические и географические рукописи Института востоковедения Академии Наук СССР / Н.Д. Миклухо-Маклай // Академия Наук СССР. Ученые записки Института востоковедения. – Т. XVI. – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1958.
10. Москва (энциклопедия). Политехническая выставка 1872 года [Электронный ресурс]. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/moscow/2483/Политехническая> (дата обращения: 14.09.2024).
11. Мустаджир, А. Дневник Искандеркульской экспедиции / А. Мустаджир. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 175 с.
12. Одинаев, А.Н. Искандеркульская экспедиция 1870 г.: вклад российского востоковеда А.Л. Куна в подготовку и редактирование «Дневника Искандеркульской экспедиции» А. Мустаджира / А.Н. Одинаев // Россия и мир: научный диалог. – 2024. – № 1. – С. 173-186. [https://doi.org/10.53658/RW2024-4-1\(11\)-173-186](https://doi.org/10.53658/RW2024-4-1(11)-173-186).
13. Олимова, Х. Ҳ. Рӯзнама ва сафарномаҳо дар охири асри XIX / Х. Ҳ. Олимова // Паёми Донишгоҳи забонҳо (силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – 2019. – № 1 (33). – С. 53-59.
14. Политехническая выставка 1872 года [Электронный ресурс]. URL: <https://alexander2.rsl.ru/politech1872#!/tab/63909058-1> (дата обращения: 11.06.2024).
15. Раджабов, З.Ш. Россия и таджикская литература конца XIX - начала XX вв. / З.Ш. Раджабов. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1959. – 55 с.
16. Раҷабов, З.Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш (Просветитель Ахмади Дониш) / З.Ш. Раҷабов. – Душанбе: «Ирфон», 1964. – 308 с.
17. Саидкулов, Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие для студ. Ч. I / Т.С. Саидкулов. – Ташкент: «Укитувчи», 1992. – 247 с.
18. Семёнова, О.В. Политехническая выставка 1872 года [Электронный ресурс] / О.В. Семёнова. URL: <https://rus-istoria.ru/component/k2/item/145-politehnicheskaya-vystavka-1872-goda> (дата обращения: 11.06.2024).
19. Таджикская Советская Энциклопедия (А — ГАВҲАР) = Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷилди I (А — ГАВҲАР) / АН ТаджССР, Гос. ком. ТаджССР по делам изд-в, полиграфии и кн.

- торговли; гл. науч. ред. М.С. Асимов. – Душанбе: Гл. науч. ред. Тадж. сов. энцикл, 1978. – Т. 1. – 672 с. – С. 21.*
20. *Туркестанский отдел на политехнической выставке / Туркестанские ведомости. – 1872. – № 40 (10 октября).*
21. *Туркестанский отдел политехнической выставки / Туркестанские ведомости. – 1872. – № 38 (26 сентября).*

ВПЕЧАТЛЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО ПУТЕШЕСТВЕННИКА А. МУСТАДЖИРА О ПОЛИТЕХНИЧЕСКОЙ ВЫСТАВКЕ 1872 ГОДА

В статье рассматривается одно из сочинений А. Мустаджир «Записка о Московской выставке», в котором исследуется описание Московской политехнической выставки, организованной Обществом любителей естествознания в честь 200-летия со дня рождения Петра I. Автор, Абдуррахман Мустаджир, посетил выставку вместе с востоковедом А.Л. Куном и подробно описал свои впечатления от мероприятия. Особое внимание уделено «Отделу Туркестанского края», который произвел сильное впечатление на автора. А. Мустаджир подробно описывает новшества русской науки и техники, представленные на выставке, включая типографские машины, производственные агрегаты для обуви и одежды, текстильные фабрики, сельскохозяйственные машины, пароходы и железнодорожный транспорт. В статье также упоминается биография Петра Великого, подчёркивающая его вклад в модернизацию России и развитие её военной мощи. А. Мустаджир восхищается российскими достижениями, что видно в его восторженных описаниях и сочувствии к русской культуре. Это произведение представляет собой ценный источник для изучения восприятия российской культуры и научно-технического прогресса мусульманским автором в XIX веке, а также служит важным историческим документом о Московской политехнической выставке 1872 года.

Ключевые слова: Московская политехническая выставка, Абдуррахман Мустаджир, А.Л. Кун, Туркестанский край, новшества русской науки, технический прогресс, Петр Великий, модернизация России, исторический документ.

ТААССУРОТИ САЙЁҲИ ТОЧИК А. МУСТАҶИР АЗ НАМОИШҶОҲИ ПОЛИТЕХНИКИИ СОЛИ 1872

Дар мақолаи мазкур яке аз осори А. Мустаҷир - «Рӯзномаи виставкаи Масков» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ки дар он тавсифи намоишгоҳи политехникии Маскав, ки аз ҷониби Ҷамъияти дӯстдорони илмҳои табиӣ ба ифтихори 200 солагии Пётр I ташкил шуда буд, баррасӣ мешавад. Муаллиф, Абдуррахмон Мустаҷир, намоишгоҳро ҳамроҳи шарқшинос А.Л. Кун тамошо карда, таассуроти худро аз ин чорабинӣ муфассал баён кардааст. Дар асари ин муаллиф ба «Шӯбаи туркистонӣ»-и ин намоишгоҳ диққати махсус дода шудааст, ки ба он таъсири амиқ гузаштааст. А. Мустаҷир навгонҳои илму техникаи русиро, ки дар намоишгоҳ пешниҳод шуда буданд, бо тафсил шарҳ медиҳад, аз ҷумла дастгоҳҳои чопкунанда, таҷҳизоти истеҳсоли барои пойафзол ва либос, дастгоҳи бофандагӣ, техникаи кишоварзӣ ва нақлиёти роҳи оҳан. Дар ин асар ҳамчунин тарҷумани холи Пётри Бузург зикр шудааст, ки саҳми ӯро дар муосирсозии Русия ва рушди қудрати ҳарбии он таъкид мекунад. Ин асар ҳамчун манбаи арзишманд барои омӯзиши бардошт аз фарҳанг ва пешрафти илмӣ-техникии Русия аз ҷониби муаллифи мусулмон дар асри XIX хизмат карда, инчунин ҳуҷҷати муҳими таърихӣ дар бораи намоишгоҳи политехникии Маскав дар соли 1872 маҳсуб мешавад.

Калидвожаҳо: намоишгоҳи политехникии Маскав, Абдурахмон Мустаҷир, А.Л. Кун, кишвари Туркистон, навгонҳои илми русӣ, пешрафти техникаи Пётри Бузург, муосирсозии Русия, ҳуҷҷати таърихӣ.

IMPRESSIONS OF THE TAJIK TRAVELER A. MUSTADJIR ON THE 1872 POLYTECHNIC EXHIBITION

The article deals with one of A. Mustajir's works «Note on the Moscow Exhibition», which explores the description of the Moscow Polytechnic Exhibition, organized by the Society of Natural History Lovers in honor of the 200th anniversary of the birth of Peter the Great. The author, Abdurahman Mustajir, visited the exhibition together with orientalist A.L. Kuhn and described in detail his impressions of the event. Special attention is paid to the «Division of Turkestan Region», which made a strong impression on the author. A. Mustajir describes in detail the innovations of Russian science and technology presented at the exhibition, including printing machines, production units for shoes and clothing, textile factories, agricultural machinery, steamships, and railroad transportation. The article also mentions the biography of Peter the Great, emphasizing his contribution to the modernization of Russia and the development of its military

power. A. Mustajir admires Russian achievements, which is evident in his enthusiastic descriptions and sympathy for Russian culture. This work is a valuable source for studying the perception of Russian culture and scientific and technological progress by a Muslim author in the 19th century, and also serves as an important historical document about the Moscow Polytechnic Exhibition of 1872.

Keywords: Moscow Polytechnic Exhibition, Abdurrahman Mustajir, A.L. Kuhn, Turkestan region, innovations of Russian science, technical progress, Peter the Great, Russian modernization, historical document.

Об авторе

Одинаев Абдумавлон Назирович
Младший научный сотрудник отдела
древней, средневековой и новой истории
Институт истории, археологии и
этнографии имени А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 33
ORCID 0000-0002-9730-8735
E-mail: abdumavlon1987@gmail.com

About the author

Odinayev Abdumavlon Nazirovich
Junior Researcher at the Department of
Ancient, Medieval, and Modern History
Institute of History, Archaeology, and
Ethnography named after A. Donish NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 33
ORCID 0000-0002-9730-8735
E-mail: abdumavlon1987@gmail.com

Дар бораи муаллиф

Одинаев Абдумавлон Назирович
Ходими хурди илмии шуъбаи таърихи қадим,
асри миёна ва нав
Институти таърих, бостониносии ва
мардуминосии ба номи А. Дониши АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 33
ORCID 0000-0002-9730-8735
E-mail: abdumavlon1987@gmail.com

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи нашрия мавҷудбуда барои ҷоп қабул мекунад. Муаллифони ҳангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуктаҳои зерин тавачҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақолаҳо ба идораи маҷалла дар шакли электронӣ ва ҷопӣ пешниҳод карда мешаванд.
2. Мақола дар вироишгари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman ҷоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,0 бошад.
3. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 16 саҳифа мебошад.
4. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.
5. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.
6. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои қор ва суроғи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зерин ҳам навишта мешаванд.
7. Аннотатсия бояд 100 - 200 вожаҳо фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад. Истифодаи ибораҳои умумӣ ва ҷузъиёти беаҳамияти мавзӯ зарурат надорад.
8. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 5-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.
9. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни ҷоркунҷа оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].
10. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда шуда, дар он нахуст номгуӣ адабиёти кириллӣ ва сипас адабиёти хориҷӣ меояд.
11. Дар рӯйхати адабиёт ҳангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, нашриёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.
12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгуӣ адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.
13. Тавсия дода мешавад, ки аз таҳқиқотҳои доир ба мавзӯи мақола қаблан дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда, хусусан дар маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» нашргардида истифода бурда шавад. Инчунин ба нашри мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сураат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.
14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз ду ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.
15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.
16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои ҷоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.
17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд таҳриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти бозғимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолат бар дӯши муаллиф(он) мебошад.
18. Дар ҳолати риоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки чунин мақолаҳоро баррасӣ нанамояд.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Педагогического университета» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статьи предоставляются в редакцию журнала в электронном и печатном виде.
2. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,0.
3. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 16 страниц.
4. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.
5. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.
6. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.
7. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования. Использование общих фраз и несущественных деталей темы нецелесообразно.
8. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 5-10 слов и основных фраз темы.
9. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].
10. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа, в нем сначала дается литература на кириллице, затем - на латинице.
11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.
12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.
13. Рекомендуются использовать исследования по теме статьи, ранее опубликованные в рецензируемых научных журналах, особенно в журнале «Вестник Педагогического университета». Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.
14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).
15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.
16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.
17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).
18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2024, № 4 (111)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С. Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 02.07.2024 г. Заказ № 196
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни